

13.8.13

МАТЕРІАЛЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОМУ ОБЗОРУ
УКРАИНСКАГО ДВИЖЕНІЯ. СОБРАНІЕ П.В.

ЮРЬЕВА-СЕМЕНА ВИТЯЗЕВСКАГО.

ПАПКА ЧЕТВЕРТАЯ.

Семён Витязевский
г. Москва
мартъ 1930 г.

~~СЕМЁНЪ ВИТЯЗЕВСКИЙ~~

06/10

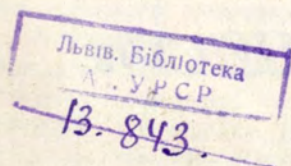
И-58642 / КОЛ. 1.

(Знаки)

И. И. ЛАППО.

Идея единства русского народа въ Юго-Западной Руси

въ эпоху присоединенія Малороссіи
къ Московскому государству.

СЕМЕНЬ ВЯТЯЗЕВСКИЙ
Белозин.

ПРАГА, 1929.
ИЗДАТЕЛЬСКОЕ О-ВО «ЕДИНСТВО».

9+323.1] (с47.71)

2p

ЛВВІДСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 4 — 58642 — 353

Вечеромъ 7 января 1654 года, наканунѣ провозглашенія малороссійскимъ казачествомъ своего подданства Московскому царю, бояринъ В. В. Бутурлинъ, присланный въ Малороссію царемъ Алексѣемъ Михайловичемъ, вмѣстѣ съ другими членами московскаго посольства, въ Переяславлѣ, въ своемъ «дворѣ», принималъ гетмана Богдана Хмельницкаго и войсковаго писаря Ивана Выговскаго. Сказанное на этомъ пріемѣ Хмельницкимъ и Выговскимъ было записано въ статейномъ спискѣ посольства, т. е. въ официальномъ документѣ, такъ : «Милость де Божія надъ нами, якоже древле при великомъ князѣ Владимірѣ, такъ же и нынѣ сродникъ ихъ, великій государь царь и великій князь Алексѣй Михайловичъ всеа Русіи самодержецъ, призрѣлъ на свою государеву отчину Кіевъ и на всю Малую Русь милостью своею; яко орелъ покрываетъ гнѣздо свое, такъ и онъ государь изволилъ насъ принять подъ свою царского величества высокую руку ; а Кіевъ и вся Малая Русь вѣчное ихъ государского величества; а мы де всѣ великому государю, его царскому величеству, служить и прямить во всемъ душами своими и головы свои за его государское многолѣтнее здоровье складывать ради»¹⁾).

Хмельницкій и Выговскій, такимъ образомъ, заявили московскимъ посламъ, что они признаютъ Кіевъ и всю Малую Россію «вѣчнымъ» достояніемъ Московскаго царя, на которое онъ имѣетъ наслѣдственное право. Но Хмельницкій такъ же ясно говорилъ и объ единствѣ всего народа «россійскаго», часть котораго составляютъ малороссіяне. Приведемъ хотя бы одно изъ выраженій имъ этой мысли. 13 марта 1654 года гетманъ писалъ царю Алексѣю: «И нынѣ Богъ всевѣдущій и вседаровитый, неизреченными судбами божественными, единою двое се сотворилъ — и ляхомъ, нашимъ врагомъ, гордыню выя ихъ смирилъ, и совѣтъ благъ въ сердце царево тебѣ, великому государю царю и великому князю Алексѣю Михайловичю, всеа Русіи самодержцу, твоему царскому величеству, вложилъ, что твое царское величество, поревновавъ по Божѣ Вседержителю и

по вѣрѣ православной восточной, и возжелѣлся о церквахъ Божіихъ и мѣстъ святыхъ, и о народѣ россійскомъ благочестиво-христіанскомъ умилосердился, и насъ, Богдана Хмельницкого, гетмана войска запорожского, и все войско запорожское и весь міръ православный россійскій пожаловати, ущедрити, защитити и подъ крѣпкую и высокую руку свою царскую всеконечне пріяти изволилъ милостиво»²⁾).

Были ли эти утвержденія о наслѣдственномъ правѣ царя «всѣя Руси» на Малороссію и объ единствѣ ея народа съ русскимъ народомъ Москвы только приспособленными къ политической обстановкѣ момента мыслями или даже простыми фразами Богдана Хмельницкаго и лицъ, стоявшихъ во главѣ казачества, или они выражали собою то историческое знаніе, которое было достаточно утверждено и обосновано тогдашнимъ изученіемъ историческаго прошлаго Малой Россіи? Обладательницею и хранительницею этого знанія была высшая малороссійская интеллигенція, представленная прошедшими тогдашнюю научную школу кругами малороссійскаго духовенства. Посмотримъ, чтó говорили и писали высшія духовныя лица Малороссіи объ ея присоединеніи къ Москвѣ въ его историческомъ значеніи.

16 января 1654 года бояринъ Бутурлинъ со своими спутниками подъѣзжалъ къ Кіеву. За десять верстъ отъ города его ожидала встрѣча казаковъ, съ ихъ сотниками и девятью знаменами, а версты за полторы отъ Кіева встрѣчалъ его Кіевскій митрополитъ Сильвестръ Коссовъ, сопровождаемый Черниговскимъ епископомъ Зосимою, Печерскимъ архимандритомъ Іосифомъ Тризною, игуменами и намѣстниками разныхъ монастырей. И Сильвестръ Коссовъ, какъ извѣстно, очень энергично отстаивавшій права и значеніе малороссійской церкви отъ поглощенія ихъ московскимъ патріархатомъ, сказалъ царскимъ посланникамъ слѣдующее : «Внегда приходите отъ благочестиваго и христіанскаго, свѣтлѣйшаго государя царя и великаго князя Алексѣя Михайловича, всеа Руси самодержца, отъ православнаго, православныи царстии мужіе, желаніе имуще еже посѣтитъ благочестивое древнихъ великихъ князей Русскихъ наслѣдіе, внегда приходите къ сѣдалищу перваго благочестиваго Россійскаго великаго князя,—исходимъ вамъ въ срѣтеніе и цѣлуеть васъ, въ лицѣ моемъ, онъ, благочестивый Влади-міръ, великій князь Русскій; цѣлуеть васъ святыи апостолъ»

Андрей Первозванный, провозвѣстивый на семъ мѣстѣ велию просіати славу Божию, яже нынѣ вашимъ пришествіемъ благополучно паки обновляется; цѣлуютъ васъ общему житію начальницы, преподобніи Антоній и Ѳеодосій Печерстіи, и вси преподобніи, лѣта и животъ свой о Христѣ въ сихъ пещерахъ изнуривши; цѣлуемъ и мы о Христѣ ваше благородіе, со всѣмъ освященнымъ соборомъ, цѣлующе жъ любовне взываемъ: внидите въ домъ Бога нашего и на сѣдалище первѣйшее благочестія русскаго, да вашимъ пришествіемъ обновится, яко орлу юность, наслѣдія благочестивыхъ великихъ князей Русскихъ³).

Подобныя же мысли высказывали и другія духовныя лица. Вотъ, хотя бы, два примѣра. Слуцкій архимандритъ, игуменъ Михайловскаго Златоверхаго монастыря въ Кіевѣ, Ѳеодосій Василевичъ, писалъ 5-го іюля 1654 года: «Воздвигнулъ въ нынѣшнее радостное лѣто, отъ многихъ лѣтъ усопшаго великаго равноапостольнаго князя Російскаго святаго Владимира, Господи, живыми и мертвыми обладая, егда ваше царское величество постави всеа Російскія Земли, якоже и оного прежде самодержцу, возвелъ погребенную російскаго рода честь и славу Господь, возводяи низверженныя, егда славою и честію вѣнчалъ естъ ваше царское величество не точію Великой, но и Малой всей Росіи обладателемъ». Онъ же писалъ дальше: «Наипаче жъ въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ, отъ него жъ, яко отъ Сіона, законъ изыде съ просвѣщеніемъ и крещеніемъ всеа Російскія Земли⁴». Другой представитель тогдашняго высшаго малороссійскаго духовенства, намѣстникъ Кіевскаго Братскаго монастыря, «священноинокъ Ѳеодосій», между прочимъ, писалъ царю изъ Кіева отъ 3 іюля 1654 (т. е. 1654) года: «И якоже азъ, старецъ Ѳеодосій, твой государевъ богомолецъ, егда еще во царствующемъ градѣ Москвѣ сый, сея зимы услышахъ, яко наша Малая Росія царскаго вашего величества, яко природному своему царю православному, православная главу свою, яко рабыни государю, съ радостію прекланяетъ⁵).

Если приведенныя сейчасъ выраженія исторической мысли малороссійскихъ дѣятелей времени присоединенія Малороссіи къ Московскому государству сведемъ во-едино, получимъ слѣдующую историческую концепцію. «Россійская Земля» была раньше вся подъ властью великаго князя «Русскаго» Владиміра. Кіевъ и вся Малая Русь — «вѣчное»

достояніе его преемниковъ. Во всей «Россійской Землѣ» живѣтъ единый «народъ російскій благочестиво-христіянскій». Отдѣленная отъ остальной Россіи, Малая Русь въ 1654 году переходитъ изъ-подъ польскаго владычества подъ власть царя «всѣа Россійскія Земли», какъ къ «природному своему царю православному», возвращается къ нему, какъ «древнихъ великихъ князей Русскихъ наслѣдіе». Передъ нами, такимъ образомъ, совершенно опредѣленно и ясно выраженное представленіе объ единствѣ историческомъ Малой Россіи съ Великою, народъ которыхъ составляетъ единое цѣлое. Представленіе это было дано тѣмъ историческимъ знаніемъ, которымъ тогда обладала Малороссія. Это знаніе давало совершенно опредѣленный и убѣдительный отвѣтъ на вопросъ объ историческомъ единствѣ русскаго народа и Русской Земли, если у кого-либо этотъ вопросъ являлся и онъ его разрѣшенія искалъ въ историческихъ трудахъ того времени.

Обратимся же къ старой исторической литературѣ тѣхъ государствъ, въ составъ которыхъ входила Малороссія до ея присоединенія къ Московскому государству. Земли Русскаго Юга въ XIV-мъ столѣтіи были собраны Великимъ Княжествомъ Литовскимъ почти всѣ, за исключеніемъ Галичины и части Подолья, сдѣлавшихся въ томъ же столѣтіи владѣніями Польши. Въ 1569-мъ году, на Люблинскомъ сеймѣ, воеводства Волынское, Подольское и Кіевскій повѣтъ были оторваны отъ Литовско-Русскаго государства Польшею и вошли въ составъ ея территоріи. Какіе же историческіе труды въ концѣ XVI-го и въ первой половинѣ XVII-го столѣтій имѣли наибольшее распространеніе въ Польской Коронѣ, а стало быть, и на Русскомъ Югѣ? — Это были, конечно, хроники Стрыйковского и Мартина Бѣльскаго. «Хроника Польская, Литовская, Жмудская и всей Руси», составленная Матвѣемъ Стрыйковскимъ, была напечатана въ Крѣлевѣ въ 1582 году. Мы не станемъ входить здѣсь въ разсмотрѣніе вопроса объ исторической точности и достовѣрности извѣстій Стрыйковского, хотя и не можемъ не отмѣтить, что невысокая оцѣнка ихъ, долго державшаяся въ исторической литературѣ со времени Шлецера, въ новѣйшее время значительно измѣнилась въ пользу этого хрониста, особенно благодаря приведенію въ извѣстность ряда списковъ литовско-русской лѣтописи, которой тексты под-

твердили многія изъ заподозрѣнныхъ извѣстій Стрыйковскаго. Для насъ важна распространенность его Хроники и ея вліяніе на общество интересующаго насъ времени, а въ нихъ ни малѣйшаго сомнѣнія быть не можетъ.

Какъ же смотреть Стрыйковскій на русскій народъ и отдѣляетъ ли, по ихъ народности, малороссовъ отъ остальнаго русскаго народа? На этотъ вопросъ отвѣтъ можетъ быть только одинъ: весь этотъ народъ представляется ему единымъ. Указавъ на различіе мѣстной историковъ о «славакахъ и Славенскихъ земляхъ народа русскаго или сармацкаго, откуда бы произошло это ихъ названіе», Стрыйковскій говоритъ: «Но откуда бы руссаки и иные русскіе народы ни имѣли имя и прозваніе, они всѣ говорятъ славянскимъ языкомъ». «Русская монархія» внушала страхъ «не только Литвѣ, но и Греческимъ императорамъ, половцамъ, печенѣгамъ, болгарамъ, сербамъ, венграмъ, полякамъ и инымъ также сосѣдямъ». Это было какъ во времена Рюрика, Олега и Игоря, такъ и въ эпоху Святослава, Владиміра и Ярослава. Говоря объ Ольгердѣ, Стрыйковскій отмѣчаетъ, что этотъ литовскій князь имѣлъ одну за другою двухъ женъ, «и обѣихъ русскихъ». А этими женами были княжна Витебская и княжна Тверская. Такимъ образомъ, и въ Витебскѣ, и въ Твери одни и тѣ же русскіе люди. Но одинъ и тотъ же русскій народъ живетъ и во всѣхъ русскихъ земляхъ Великаго Княжества Литовскаго, будетъ ли это та территорія, которая въ болѣе новое время получила названіе Бѣлоруссіи, или та, которая стала именоваться Малороссіей. Разсказывая о движеніи, поднятомъ въ началѣ XVI-го вѣка извѣстнымъ Глинскимъ, Стрыйковскій говоритъ объ его планѣ перенесенія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ великаго княженія изъ Литвы на Русь и возстановленія «монархіи Кіевской»⁶⁾.

Мы не станемъ утруждать читателя дальнѣйшими цитатами изъ хроники Стрыйковскаго. Думается, что и приведенныхъ мѣстъ ея достаточно, чтобы составить себѣ совершенно ясное представленіе о томъ, какъ онъ понималъ составъ русскаго народа. По Стрыйковскому, одинъ и тотъ же русскій народъ живетъ по всей Руси, будетъ ли это ея западъ, югъ, или сѣверо-востокъ, т. е. тѣ ея части, которыя теперь называются Бѣлоруссіей, Малороссіей или Великороссіей. Такое же пониманіе найдемъ и въ другой, очень распространенной тогда, хроникѣ,

а именно, въ хроникѣ **Мартина Бѣльскаго**. Первое изданіе ея вышло въ 1551-мъ году, въ 1554-мъ году уже появилось изданіе второе, а черезъ десять лѣтъ послѣ него, въ 1564-мъ году было выпущено и третье. Хроника Бѣльскаго стала настольною книгою для всѣхъ любителей историческаго чтенія во второй половинѣ XVI-го столѣтія; она оставалась такою же и въ XVII-мъ вѣкѣ.

Какъ и Стрыйковскій, Бѣльскій сообщаетъ много росказней, обращавшихся въ тогдашней письменности, часть которыхъ имѣетъ достаточно фантастическое содержаніе. Тутъ и разсказъ о переводѣ блаженнымъ Іеронимомъ Библии на славянскій языкъ, и грамота Александра Македонскаго славянамъ, и другіе вымыслы, которыми наивно вѣрилъ тогдашній читатель. Что касается русскаго народа, то о происхожденіи его Бѣльскій говоритъ такъ: «Откуда Русь имѣетъ имя, объ этомъ существуютъ различныя людскія мнѣнія. Хотя наши старшіе хронисты, какъ Длугошъ и Мѣховита, и думаютъ, что они названы такъ отъ Руса, брата или внука Леха, но этого не можетъ быть ни въ какомъ случаѣ, такъ какъ Русь много старше (какъ я это достаточно показалъ, когда писалъ о началѣ нашего народа), чѣмъ нашъ предокъ Лехъ туда пришелъ. То можетъ быть, что этотъ Русъ, внукъ Леховъ, о которомъ они разсказываютъ, могъ господствовать надъ Русіей, но Русь уже давно такъ Русіей называлась. Другіе хотятъ вести ея названіе отъ мѣстечка Руссы, которое находится недалеко отъ Новгорода въ Москвѣ, а иные отъ русыхъ волосъ, съ какими теперь болѣе всего видишь руснаковъ. Другіе ее также отъ Фетъ Русыма, потомка Хама, выводятъ, какъ Северинъ Доминиканецъ въ Генеалогіи Христа Господа, которая недавно вышла въ Римѣ. А иные отъ князя Росъ, котораго встрѣчаемъ у Езекіиля въ Священномъ Писаніи. Но самое вѣрное, что отъ разсѣянія, какъ я писалъ раньше, имѣютъ имя, ибо этотъ народъ такъ сильно распространился по свѣту, что наполнилъ собою великую часть Европы и Азіи. Надобно думать, поэтому, что то былъ народъ воинственный, но писать въ немъ научились не скоро, какъ и мы, а потому онъ не можетъ разсказать о себѣ ничего стародавняго».

Передавая дальше преданія, записанныя въ русской лѣтописи, Бѣльскій разсказываетъ о Щекѣ, Кіи, Хоривѣ и Лыбеди. Они, по его словамъ, раздавали пустые края своимъ князьямъ для постройки въ нихъ замковъ. Такими князьями

были Радимъ, Вятко и Дулебъ. Отъ перваго пошли радимичи, надъ Саномъ, отъ втораго — вятчане, надъ Волгой, отъ третьяго — дулебани, надъ Бугомъ. Потомками Кія были Аскольдъ и Диръ, которые расширили государство на югъ. Князей надъ собою русскіе затѣмъ поставили изъ другаго народа, чтобы они не были пристрастны къ своимъ родственникамъ или свойственникамъ. Этихъ князей было трое, а именно, Рюрикъ, Синеусъ и Труворъ, которые происходили изъ народа варяжскаго. Этотъ народъ, безъ сомнѣнія, былъ славянскимъ и долженъ былъ жить гдѣ-либо по близости отъ моря, еще теперь называемаго Москвою Варяжскимъ. Выраженія «русинъ», «русакъ» Бѣльскій употребляетъ въ совершенно равнозначущемъ значеніи. Они живутъ и на югѣ, и на сѣверѣ Русской Земли. Оба эти слова означаютъ — «русскій». Когда позднѣе князь Литвы Рынгольтъ началъ писаться великимъ княземъ Литовскимъ, Жмудскимъ и Русскимъ, другіе русскіе князья, а особенно князь Кіевскій, стали ему на это возражать, ибо Кіевскій князь приписывалъ себѣ власть надъ всею Русью, какъ это дѣлаетъ теперь князь Московскій⁷⁾.

Мы могли бы очень значительно увеличить количество цитатъ изъ хроники Мартина Бѣльскаго, говорящихъ объ его пониманіи русскаго народа какъ единаго, живущаго на всемъ протяженіи Русской Земли. Ограничимся приведенными. Уже въ нихъ совершенно отчетливо выступаетъ это его пониманіе. Оно было тѣмъ же, какъ и у Стрыйковскаго. Обѣ эти хроники, изданныя на польскомъ языкѣ, благодаря знакомству съ послѣднимъ широкимъ кругомъ общества Малороссіи, имѣли въ немъ большое распространеніе. Но тогдашнее образованіе требовало и знанія языка латинскаго отъ всѣхъ тѣхъ, кто хотѣлъ считать себя образованнымъ человѣкомъ. Обратимся же къ латинскимъ трудамъ историческаго содержанія, обращавшимся въ Польшѣ и въ Литвѣ въ XVI-мъ и XVII-мъ столѣтіяхъ, и посмотримъ, что они говорятъ по интересующему насъ вопросу. Начнемъ нашъ обзоръ не съ болѣе раннихъ трудовъ, а, наоборотъ, съ тѣхъ, которые къ срединѣ XVII-го столѣтія были болѣе распространены въ Польскомъ и Литовско-Русскомъ государствахъ.

Сочиненіе Вармійскаго епископа Мартина Кромера «Происхожденіе и исторія поляковъ» должно быть тутъ поста-

влено на первомъ мѣстѣ. Конечно, для насъ особенно интереснымъ должно быть то, какъ понимаетъ Кромеръ отношеніе русскаго народа, живущаго въ Малороссіи, къ народу Московскаго государства,—представляютъ ли они части одного и того же народа, или являются двумя отдѣльными, самостоятельными народностями? На этотъ вопросъ Кромеръ даетъ совершенно опредѣленный отвѣтъ. Говоря о населеніи Европейской и Азіятской Сарматій и приведя различныя толкованія имени «Моски», онъ пишетъ: «Но одинъ изъ многихъ народовъ такъ сталъ называться отъ рѣки и города Москвы, приблизительно съ того времени, когда, послѣ раздѣленія руссовъ на многія княжества, князь Іоаннъ, сынъ Даниіла, сдѣлался главою этой территоріи и, возстановивъ крѣпость, которая раньше была незначительной и неизвѣстной, тамъ устроилъ свою резиденцію. Его потомки не только подчинили себѣ всѣхъ князей того же языка и той же народности; остальные также народы русскихъ, много крупнѣйшіе, древнѣйшіе и важнѣйшіе, чѣмъ Мосхи въ то время, а именно владимірцы, новгородцы, ярославцы, тверичи, можайцы, суздальцы, псковичи, рязанцы, сѣверцы и другіе, будучи всѣ завоеванными, вошли въ московское имя, притомъ, однако, такъ, что даже и теперь еще одинаково охотно признаютъ имя русскихъ. Такъ, нѣкогда Кіевскій, а теперь Московскій митрополитъ еще именуется митрополитомъ Россіи, какъ другими, такъ и Константинопольскимъ патріархомъ, и самъ этотъ титулъ, какъ болѣе значительный и почетный, чѣмъ Московіи, употребляетъ. И сами также Московскіе князья не столько Московъ, сколько всей Россіи господство въ своихъ написаніяхъ, хотя и ложно, себѣ присваиваютъ. Оттуда ясно, что имя московъ не древнее и что они составляютъ часть Русскихъ и нѣкій одинъ народъ, не такъ давно измѣнившій свое названіе отъ крѣпости-города, который на громадныхъ пространствахъ земель отстоитъ отъ древней страны этихъ московъ или мосхиновъ». Въ другомъ своемъ трудѣ, «Полонія», въ главѣ «О расположеніи Польши и о польскомъ народѣ», тотъ же Кромеръ, говоря о входившей въ составъ Польши Красной, т. е. Червонной Руси, отмѣчаетъ: «нѣкогда Подолія и Русь, какъ та, которая нынѣ является частью Польши, такъ и та, которая находится подъ властью литовцевъ и московъ, имѣла своихъ князей, какъ мы это болѣе обстоятельно показали въ исторіи»⁸⁾).

Едва ли возможно требовать отъ писателя болѣе яснаго выраженія мысли объ единствѣ русскаго народа, чѣмъ то, которое далъ Кромеръ. Не менѣе отчетливо выразилъ эту мысль и Александръ Гванини. Родомъ изъ Вероны, онъ въ срединѣ XVI-го вѣка служилъ ротмистромъ въ войскахъ Сигизмунда Августа, Генриха Валуа и Стефана Баторія. Въ 1578 году онъ вернулся въ свое отечество, «до Влохъ». Во время своего пребыванія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ и въ Польшѣ, Гванини внимательно присматривался къ мѣстной жизни, изучалъ ея строй, собиралъ свѣдѣнія по исторіи государствъ и земель, въ которыя его бросила судьба. Изъ его замѣтокъ и наблюденій выросла цѣлая книга, которую онъ, еще находясь въ Краковѣ, передъ своимъ отъѣздомъ на родину въ 1578 году, посвятилъ Стефану Баторію. Это его «Описаніе Европейской Сарматіи» вышло въ свѣтъ въ 1581 году. Гванини не принадлежитъ къ числу тѣхъ проѣзжихъ иностранцевъ, которые съ легкимъ сердцемъ писали свои книги о Россіи, Литвѣ и Польшѣ, въ сущности ихъ совершенно не зная и разбавляя свои очень поверхностныя наблюденія и случайныя замѣчанія всевозможными расказами, домыслами и непровѣренными слухами. Онъ имѣлъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ «осѣлость», пожалованную ему за его службу Литовскимъ великимъ княземъ. Онъ въ значительной степени сжился со страной, въ которой жилъ и которой служилъ, и въ своемъ «Описаніи» ея обнаруживаетъ безусловно достаточную о ней освѣдомленность. Русскій народъ онъ зналъ хорошо. Вмѣстѣ съ русскими Великаго Княжества Литовскаго и Польши онъ совершалъ походы, ихъ онъ видѣлъ и въ мирной обстановкѣ ихъ жизни, въ ихъ городахъ, селахъ и деревняхъ. Зналъ онъ и русскіхъ Московскаго государства, встрѣчался съ ними въ бояхъ, наблюдалъ ихъ взятыми въ плѣнъ и живущими на мирной работѣ. Какъ же Гванини представляетъ себѣ Русь и ея составныя части? Она — въ его пониманіи — едина, но въ его время была раздѣлена между тремя государствами: Москвою, Литвою и Польшею. Гванини пишетъ: «Надъ землями Руссіи господствуютъ, главнымъ образомъ, два государя, а именно, великій князь Московскій, именующій себя повелителемъ цѣлой Руссіи, ибо онъ обладаетъ многими ея княжествами, второй (т. е. государь) — король Польши, который стоитъ также и во главѣ Великаго Княжества Литовскаго, владѣетъ Русскими княжествами, при-

соединенными къ Литвѣ, а именно Витебскимъ, Кіевскимъ, Мстиславскимъ и т. д.»).

Такимъ образомъ, для Гванини единство русскаго народа не подлежитъ сомнѣнію. Единымъ же считаетъ его писатель середины XVI-го вѣка, литовецъ по своему происхожденію, Михалонъ Литвинъ. Вотъ нѣсколько цитатъ изъ сочиненія Михалона, иллюстрирующихъ этотъ его взглядъ. «Кіевъ», говоритъ онъ, «былъ прежде столицею Русскихъ и Московскихъ князей. Здѣсь они приняли христіанство. И теперь еще въ Кіевѣ есть церкви, построенныя съ большими издержками изъ мрамора и другихъ иностранныхъ матеріаловъ, съ кровлями свинцовыми, мѣдными, а мѣстами и золочеными. Есть и монастыри очень богатые, особенно монастырь Пресвятой Дѣвы Маріи. Въ тайникахъ и подземныхъ ходахъ его находятся многія гробницы, въ коихъ лежатъ сухія и неповрежденныя тѣла, пользующіяся, какъ тѣла святыхъ, большимъ уваженіемъ у русскихъ. Кто здѣсь погребается, душа того почитается спасенной, и потому лучшее дворянство, даже изъ отдаленныхъ мѣстъ, ищетъ себѣ здѣсь могилъ за большія деньги. Московскій князь ежегодно собираетъ большую сумму денегъ съ помѣстьевъ этого монастыря, взятыхъ имъ въ свое владѣніе. Но онъ медлитъ возвратить ихъ (монастырю), потому что самъ желаетъ этого мѣста, которое ему нравится, и говоритъ, что онъ происходитъ отъ князя Кіевского Владиміра; не менѣе скорбятъ и подданные его о томъ, что не владѣютъ этой древней столицей своихъ царей и святыни». Разсказывая о Таврической землѣ, Михалонъ пишетъ: «И теперь даже нѣкоторые города, хотя и упавшіе, обширностью объема и развалинъ напоминаютъ прежнее величіе, особенно же такъ называвшійся у насъ Сольготъ, у москвитянъ — Крымъ, у грековъ — Θεοδοσία, да еще древняя столица Корсунъ, которая народу русскому дала крещеніе и христіанское имя, а послѣ, разрушенная нашими племенами, доставила имъ богатую добычу. Въ храмахъ нашего Кіева до сихъ поръ существуютъ вѣрные признаки этой добычи въ каменныхъ, мраморныхъ и мозаичныхъ работахъ; отсюда же и двери въ Гнѣзненскомъ соборѣ». Разсказывая о продажѣ плѣнныхъ въ Крыму, Михалонъ говоритъ, что, «когда рабовъ выводятъ на продажу, то ведутъ ихъ на площадь гуськомъ, какъ-будто журавлей въ полетѣ, цѣлыми десятками, прикованныхъ другъ къ

другу около шен, и продають такими десятками съ аукціона, приче́мъ аукціонеръ кричитъ громко, что это рабы самые новые, простые, не хитрые, только-что привезенные изъ народа королевскаго, а не московскаго; московскій же родъ считается у нихъ дешевымъ, какъ коварный и обманчивый». Такимъ образомъ, население различается авторомъ по государствамъ, въ которыхъ оно живетъ, а не по народности. И часть русскаго народа, жившаго въ предѣлахъ Великаго Княжества Литовскаго, Московскій князь Иванъ, дѣдъ царя Ивана Васильевича, «отнялъ отъ него и присоединилъ къ своему наслѣдству». Но, можетъ быть, особенно ясно выступаетъ у Михалона Литвина отождествленіе имъ московскаго и русскаго, какъ однороднаго, въ слѣдующихъ его словахъ о буквахъ-письменахъ. Онъ пишетъ: «Мы учимся московскимъ письменамъ, не древнимъ, не имѣющимъ въ себѣ никакого побужденія къ доблести, такъ какъ русскія буквы чужды намъ, литовцамъ, т. е. итальянцамъ, происходящимъ отъ итальянской крови». Конечно, не специально-московской письменности учили тогда въ Литовско-Русскомъ государствѣ. Тамъ изучалась тогда письменность обще-русская, и ее то и называетъ Михалонъ московскою, сливая и совершенно отождествляя ее съ нею. Понятія «московскій» и «русскій», въ значеніи обозначенія народности, а не государства, для него совершенно тождественны¹⁰⁾.

Итакъ, историческая литература Польши и Литовско-Русскаго государства середины и конца XVI столѣтія давала совершенно ясный отвѣтъ на вопросъ о русскомъ народѣ: этотъ народъ, представляя собой единое этнографическое цѣлое, живетъ въ трехъ государствахъ — Московскомъ, Литовско-Русскомъ и Польскомъ.

Къ приведеннымъ уже нами авторамъ, утверждающимъ это, можно бы было добавить еще и другихъ, но не будемъ утруждать читателя дальнѣйшими цитатами изъ историческихъ трудовъ этого времени. Остановимся еще на двухъ историческихъ писателяхъ предшествующей эпохи, которые, особенно первый изъ нихъ, завершая своими трудами работу въ области исторіи Польши, польскаго средневѣковья, создавали основу для польскихъ историковъ послѣдующаго времени. Это — Янъ Длугошъ и Матвѣй Мѣховита.

Громадное вліяніе Длугоша на дальнѣйшую историографію Польши и Западной Руси установлено научнымъ изслѣ-

дованіємъ и не подлежить сомнѣнію. Своей «Исторіей Подольской» онъ даже какъ бы заслонилъ болѣе раннихъ подольскихъ хронистовъ и сдѣлалъ обращеніе къ ихъ трудамъ почти излишнимъ. Какъ же высказывается Длугошъ о русскомъ народѣ?

Начавъ свое изложеніе исторіи¹¹⁾ съ библейскихъ временъ и съ созданія Богомъ Адама, Длугошъ переходитъ къ преданію о Лехѣ, Чехѣ и Русѣ. Имя послѣдняго и приняла заселившаяся въ теченіе продолжительнаго времени страна, которая зовется «Руссией». «Обширнѣйшія государства руссовъ, главой и метрополіей которыхъ является Кіевъ и которые орошаются громадными рѣками — Днѣстръ, Днѣпръ, Нѣманъ, Прутъ, Случъ, Стирь, Стручъ, Смотричъ, Сереть, они заселили и распространили свои границы за Новгородъ, городъ Русси, чрезвычайно богатый золотомъ, серебромъ и мѣхами, весьма извѣстный, находящійся среди болотъ и озеръ». Длугошъ упоминаетъ и Кіа, и Шека, и Хорива, и «другихъ князей рутеновъ», какъ Радимъ, Вятко, Дулебъ. «Нѣкоторые народы рутеновъ», продолжаетъ онъ, «вслѣдствіе огромнаго размноженія искавшіе для себя новыхъ мѣстъ для поселенія, имѣя отвращеніе къ собственнымъ князьямъ, приняли трехъ князей отъ варяговъ». Далѣе у Длугоша выступаютъ Рюрикъ, Синеусъ и Труворъ, за ними Игорь и Ольга и дальнѣйшіе Русскіе князья, которыхъ называетъ русская лѣтописная традиція. Святославъ раздѣлилъ «княжество Русси» между своими сыновьями — Ярополкомъ, Олегомъ и Владиміромъ, причемъ послѣднему досталось княжество Новгородское. Владиміръ, «князь Русси», оставилъ послѣ себя двѣнадцать сыновей и, «опасаясь, чтобы съ его смертію не поднялись распри изъ-за княжествъ Русси, раздѣлилъ государство между сыновьями: старшему, Вышеславу, далъ Новгородъ, Изяславу Полоцкъ, Святополку Туровъ, Ярославу Ростовъ, а послѣ смерти Вышеслава — Ярославу Новгородъ, Борису Ростовъ, Глѣбу Муромъ, Святославу Древляны, Всеволоду Володимірію, Мстиславу Тмуторакань, остальнымъ же тремъ младшимъ сыновьямъ, а именно, Станиславу, Посвизду и Судиславу, княжества Кіевское и Берестовское». Такимъ образомъ, вся Русская Земля во времена Владиміра составляла единое Русское княжество, лишь позднѣе она раздѣлилась на части, а еще позднѣе эти части оказались въ составѣ трехъ различныхъ государствъ — Московскаго, Литовско-Русскаго и Польскаго.

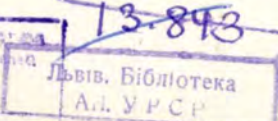
Имя «Руссиі», какъ цѣлой Русской Земли, сохраняется у Длугоша до самаго конца его историческаго труда, доведеннаго до 1480 года. Такъ, рассказывая о Флорентійской уніи 1439 года, онъ пишетъ: «Императоръ, возвратившись домой, съ другими прелатами Греціи и Руссиі, объявляетъ и вводитъ унію»¹²⁾.

Что касается младшаго современника Длугоша, Мѣховита, то доведенная имъ до 1504 года «Хроника Пюляковъ» не даетъ намъ ничего существенно новаго по сравненію съ «Исторіей» Длугоша. Тѣ же Лехъ, Чехъ и Русь, та же лѣтописная русская традиція, та же линія князей, начатая «княземъ Руссиі» Рюрикомъ. Мѣховита такъ же, какъ и Длугошъ, говоритъ о народахъ «рутенскаго рода» (напримѣръ, древляне), и его «Хроника» въ этомъ отношеніи нисколько не дополняетъ Длугоша. Но другой трудъ Мѣховита, «Объ Азіятской и Европейской Сарматіи», заслуживаетъ того, чтобы на немъ нѣсколько остановиться на настоящихъ страницахъ. Мѣховита различаетъ страну руссовъ и страну московъ, т. е. москвичей. Онъ говоритъ, что въ Европейской Сарматіи «находятся страны руссовъ или рутеновъ, литовцевъ, московъ и къ нимъ прилежающія». Совершенно ясно, однако, что тутъ мы имѣемъ различіе частей русскаго народа лишь на основѣ ихъ раздѣленія по государственной принадлежности, а отнюдь не на основѣ ихъ этнографической особенности. Въ самомъ дѣлѣ, онъ пишетъ немного ниже: «Потомъ, въ 1228 году, татары, въ громадномъ множествѣ вступивъ въ Руссію, опустошили всю Рязанскую землю». Далѣе онъ рассказываетъ объ опустошеніи ими земли Суздальской, а въ слѣдующемъ году — Смоленской и Черниговской. «Въ 1241 году», продолжаетъ онъ, «пришли татары въ Руссію и разрушили до основанія Кіевъ, величайшій городъ и метрополию рутеновъ, великолѣпно построенную». Въ своемъ очень интересномъ описаніи Московскаго государства онъ, между прочимъ, обращаетъ вниманіе своего читателя на то, что «въ Московіи только одинъ языкъ и одна рѣчь, а именно рутенская или славянская, во всѣхъ областяхъ и княжествахъ». Иными словами, Мѣховита признаетъ единый общерусскій языкъ и часть русскаго народа, живущую въ Московскомъ государствѣ, считаетъ объединенною имъ съ другими частями того же народа, которыя находятся въ предѣлахъ королевства Польскаго и Великаго Княжества Литовскаго¹³⁾.

Такимъ образомъ, историческіе писатели середины и послѣднихъ десятилѣтій XVI вѣка не создавали какихъ-либо новыхъ представленій въ интересующемъ насъ вопросѣ; они высказывали лишь тѣ положенія и представленія, которыя были прочно установлены уже ихъ предшественниками. Но, кромѣ написанныхъ на польскомъ и латинскомъ языкахъ историческихъ трудовъ, изданныхъ въ печати уже въ XVI столѣтіи, въ Западной и Южной Руси обращались и рукописи русскихъ лѣтописныхъ сводовъ или отдѣльных лѣтописей. Первоначальная лѣтопись, лѣтописи Киевская и Галицко-Волинская, какъ и болѣе поздніе мѣстные лѣтописные своды и сборники, читались и переписывались въ Южной и Западной Руси. Въ болѣе раннихъ лѣтописяхъ читатель узнавалъ объ объединеніи всѣхъ восточныхъ, т. е. русскихъ славянъ въ единую Державную Русь великихъ Киевскихъ князей Владиміра и Ярослава и о раздѣленіи ея въ послѣдующее время. Въ болѣе позднихъ мѣстныхъ лѣтописяхъ онъ, правда, встрѣчалъ обычное употребленіе слова «русскій» для обозначенія Русскихъ земель, вошедшихъ въ составъ Литовско-Русскаго или Польскаго государствъ, т. е. Бѣлоруссіи и Малороссіи. Но рядомъ съ этимъ нѣтъ-нѣтъ и прорвется обозначеніе «русскими» земель за ихъ границею, входившихъ въ составъ государства Московскаго. Такъ, напримѣръ, въ Литовско-Русской лѣтописи, среди извѣстій начала XV вѣка, читается: «Того жъ году на Взвестоване Матки Божіи (т. е. Благовѣщеніе), въ понедѣлокъ на страстной недѣли, было знамя великое какъ бы у-въ обѣдную пору — звѣзды явились какъ бы въ ночи, солнце потемнѣло, страхъ былъ великій на землю Рускую; того жъ лѣта Москва вся згорѣла и Смоленскъ». Рядомъ съ этимъ, на той же страницѣ свода стоитъ и другое извѣстіе: «Того жъ году былъ въ Новгородѣ моръ силенъ велми, и на Москвѣ, и въ Ладозѣ, и въ Порховѣ, и у-во Псковѣ, и въ Торжку, и во Твери, и въ Дмитровѣ, и по всимъ Рускимъ волостемъ». Москва и другіе города единого русскаго народа, какъ части одной и той же Русской Земли, естественно вставали передъ читателемъ, несмотря на границы государствъ, ихъ раздѣлявшія. Въ мѣстной русской исторической письменности сохранялась идея единства Русской Земли; вся она сознавалась Русскою, хотя и не была уже болѣе объединена въ одномъ и томъ-же государственномъ союзѣ¹⁴).

Отъ имѣвшихъ распространіе въ Южной и Западной Руси, въ эпоху присоединенія Малороссіи къ Московскому государству, историческихъ трудовъ обратимся къ сочиненіямъ географовъ и политиковъ и посмотримъ, что они говорятъ о Русской Землѣ и русскомъ народѣ. Въ царствованіе Сигизмунда III-го и его сына Владислава IV-го Симонъ Старовольскій написалъ свой извѣстный географическій трудъ «Полонія». Его авторитетность и распространенность въ XVII столѣтіи не подлежатъ сомнѣнію. И вотъ что писалъ Старовольскій о «Руссіи»: она «раздѣляется на Руссію Бѣлую, которая входитъ въ составъ Великаго Княжества Литовскаго, и на Руссію Красную, ближайшимъ образомъ называемую Роксоланіей и принадлежащую Польшѣ. Третья же часть ея, лежащая за Дономъ и истоками Днѣпра, называется древними Руссіей Черной, въ новѣйшее же время она стала называться повсюду Московіей, потому что все это государство, какъ оно ни пространно, отъ города и рѣки Москвы именуется Московіей». И Старовольскій, такимъ образомъ, Русскую Землю считаетъ внутренне и по существу единымъ цѣлымъ; только, раздѣленная на три части между тремя государствами, она лишилась своего объединенія¹⁵⁾.

Что касается политиковъ, то этимъ именованіемъ въ Речи Посполитой называли «авторовъ, которые законы и конституціи польскаго народа скомбинировали и написали книги о государственномъ устройствѣ Речи Посполитой»¹⁶⁾. Изъ числа политиковъ обратимся за справкою по интересующему насъ вопросу къ тому, котораго трудъ еще въ серединѣ XVIII столѣтія былъ признанъ не только хорошимъ, но даже превосходнымъ, написаннымъ авторомъ съ прекрасною подготовкой, съ критическою мыслью, безъ всякой предвзятости. Мы разумѣемъ Христофора Гарткноха и его «Республику Польскую», вышедшую въ 1698 году. Она представляетъ собою результатъ изученія ея авторомъ всей почти предшествующей литературы по вопросамъ, которыхъ онъ касался. Въ составѣ территоріи Речи Посполитой Гарткнохъ называетъ двѣ «Руссіи», а именно — Бѣлую и Красную. Къ первой онъ относитъ воеводства Новгородское (т. е. Новгородка Литовскаго), Мстиславское, Витебское, Полоцкое, Смоленское, Черниговское, Кіевское; входящими же въ составъ второй онъ считаетъ воеводства Русское (главный городъ — Львовъ), Подольское, Волинское,

И-58642

Белзское и Брацлавское. Изъ этихъ воеводствъ, прибавляеть Гарткнохъ, воеводства «Брацлавское, Кіевское и Черниговское называютъ Україною»¹⁷). Такимъ образомъ, Гарткнохъ, во-первыхъ, чуждъ какого-либо этнографическаго признака въ опредѣленіи понятія Бѣлой и Красной Руси, ибо воеводства Черниговское и Кіевское онъ относитъ въ составъ Руси Бѣлой, а, во-вторыхъ, онъ даетъ опредѣленіе и той территоріи Речи Посполитой, которая въ его время носила имя «Украины». Этою послѣднею именовалась только область юго-восточнаго пограничья, что совершенно просто и естественно объясняетъ и значеніе этого термина, тогда обычнаго. Въ самомъ дѣлѣ, слово «украинный» означало на русскомъ языкѣ того времени то же, что значить въ нашемъ современномъ языкѣ слово «пограничный». Это значеніе имѣло слово «украинный» одинаково и въ Руси Литовской, и въ Руси Московской. Еще И. Д. Бѣляевъ въ сороковыхъ годахъ прошлаго столѣтія установилъ, что «польскою (отъ слова «поле») украиною Московскаго государства назывались въ нашихъ старинныхъ официальныхъ бумагахъ границы Сѣверо-Восточной Руси, сосѣднія при-Волжскимъ, при-Донскимъ, и даже при-Днѣпровскимъ степямъ». Украинами, т. е. окраинами, въ Московскомъ государствѣ назывался цѣлый рядъ его пограничныхъ территорій, гдѣ бы онѣ ни лежали, на западѣ, востокѣ, или югѣ. То же значеніе «пограничный» имѣло слово «украинный» и въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ. «Украинными» замками его назывались одинаково и Витебскъ, и Полоцкъ, и Дрисса, и Дисна, и Лепель, и другіе, находившіеся не далеко отъ границы государства города, а въ ихъ числѣ также и Кіевъ и города юго-восточной окраины, которую представляла собою Малороссія для Польско-Литовской Речи Посполитой въ XVII столѣтіи¹⁸).

Подведемъ итогъ подъ нашими наблюденіями надъ тѣмъ, что давала литература Речи Посполитой, въ составъ которой входила Малороссія предъ присоединеніемъ ея къ Московскому государству, по вопросу о составѣ русскаго народа и Русской Земли. Эта литература совершенно опредѣленно указывала на ихъ внутреннее единство, нарушенное тогдашнимъ раздѣленіемъ ихъ между тремя государствами. Что касается иностранцевъ, проѣзжавшихъ черезъ Русскую Землю и писавшихъ о ней, то, конечно, сообщаемыя ими свѣдѣнія далеко не совпадаютъ. Степень

ихъ освѣдомленности и наблюдательности была различна, и это отражалось на ихъ сообщеніяхъ и замѣткахъ. Нѣкоторые изъ иностранцевъ предполагали малороссовъ даже особымъ народомъ. Такъ, на примѣръ, англичанинъ Самуилъ Колинсъ, бывшій въ Россіи въ царствованіе царя Алексѣя Михайловича, писалъ о черкасахъ, т. е. малороссахъ, такъ: «Черкасы такъ же, какъ и русскіе, исповѣдуютъ греческую вѣру, однако же не такъ суевѣрны и позволяютъ иностранцамъ входить въ свои церкви. Говоря о Черкаси, я долженъ описать и народъ, населяющій ее. Черкасы — татарскаго племени, народъ грубый и мрачный; женщины ихъ очень некрасивы, грубы и преданы пьянству. Во время угощеній онѣ напиваются пьяны еще прежде, нежели начать подавать кушанья: ѣдою онѣ протрезвляются, потомъ опять напьются, а потомъ опять протрезвятся пляскою; а пляску онѣ такъ любятъ, что презираютъ того человѣка, у котораго нѣтъ въ домѣ скрипача. Правленіе ихъ совершенно анархическое, потому что они, возмущившись, уничтожили все дворянское сословіе, и теперь управляются полковниками, ими самими избранными, съ которыми всякій изъ нихъ обходится за панибрата. Воиновъ они на своемъ языкѣ называютъ казаками, почему ошибаются многіе, считая казаковъ особеннымъ народомъ»¹⁹). Трудно, конечно, признать приведенныя слова написанными человѣкомъ вдумчивымъ и хорошо освѣдомленнымъ. Въ нихъ ясно выступаетъ передъ читателемъ иностранецъ, легко сообщающій случайно попавшіеся ему на глаза отдѣльные факты и явленія и такъ же легко вѣрящій своимъ первымъ впечатлѣніямъ или рассказамъ, которыя до него доходили. Но нельзя не отмѣтить, что у иностранцевъ, даже не вполне освѣдомленныхъ и дающихъ не вполне надежныя или не совсѣмъ точныя свѣдѣнія, мы не находимъ яснаго раздѣленія русскаго народа на его вѣтви, установленныя уже научнымъ изученіемъ новаго времени. Такъ, жившій въ Москвѣ въ семидесятыхъ годахъ XVII столѣтія Яковъ Рейтенфельсъ писалъ: «Въ царскомъ титулѣ предпосылаются остальнымъ извѣстныя названія Великой, Малой и Бѣлой Россіи, обнимающія почти все царство, потому, конечно, что названіе «Россія» у москвитъ считается самымъ древнимъ и наиболѣе славнымъ. Великая, называемая иногда и Западною, занимаетъ громадное пространство земли около Пскова, Новгорода и Ярославля, Малая или Червонная, считающая своимъ

главнымъ городомъ Кіевъ, чаще называется болѣе распространённымъ именемъ Южной, а Бѣлая — область больше остальныхъ, но часть ея принадлежитъ Польшѣ. Она у нѣкоторыхъ писателей стяжала царю прозвище «Бѣлаго», такъ какъ, дѣйствительно, обитатели ея, по большей части, носятъ бѣлыя одежды. Главнымъ городомъ этой области былъ сперва Владиміръ, а потомъ Москва, и это названіе остается за нею и въ настоящее время»²⁰). Именованіе «Бѣлою» именно той части Россіи, которая была основнымъ ядромъ Московскаго государства, встрѣчается и у другихъ иностранцевъ, писавшихъ о Россіи. Его принималъ и первый русскій историкъ — В. Н. Татищевъ²¹).

Но обратимся къ тому иностранцу, писавшему о Россіи въ первой половинѣ XVI вѣка, сочиненіе котораго о ней, по наблюдательности автора, справедливо признается однимъ изъ лучшихъ историческихъ источниковъ, къ «Запискамъ» барона Сигизмунда Герберштейна. Въ нихъ найдемъ то же признаніе Русской Земли единой, но раздѣленной между тремя государствами, которое мы видѣли уже выше, въ трудахъ писателей, постоянно жившихъ въ Литовско-Русскомъ государствѣ и Польшѣ. Герберштейнъ пишетъ: «Изъ государей, которые нынѣ владѣютъ Руссией, главный есть великій князь Московскій, который имѣетъ подъ своею властью большую ея часть, второй — великій князь Литовскій, третій — король Польскій, который теперь правитъ и въ Польшѣ, и въ Литвѣ»²²). Сочиненіе Герберштейна имѣло очень большое распространеніе и оказало значительное вліяніе и на польскихъ историковъ и географовъ.

Отъ литературы тогдашняго времени, дававшей малоруссу знаніе историческаго прошлаго его родины и ея историческихъ и національныхъ связей съ остальнымъ русскимъ народомъ, обратимся къ тому, что онъ получалъ отъ школьнаго ученія и книги церковной для сознанія себя принадлежащимъ къ составу единого русскаго народа, живущаго въ цѣлой Русской Землѣ, хотя она и раздѣлена между тремя государствами.

Лишь только русскій человѣкъ, будь онъ великоруссъ, бѣлоруссъ или малоруссъ, приступалъ къ ученію грамотѣ, онъ оказывался подъ вліяніемъ могучей силы, объединявшей всѣ части и вѣтви русскаго народа. Этою силою былъ

«словенскій» языкъ — церковно-славянскій, какъ обычно называемъ мы его теперь. «Словенскій» языкъ въ церковныхъ книгахъ всѣхъ вѣтвей русскаго народа былъ одинъ и тотъ же — единаго «русскаго извода». Тѣ небольшія различія, которыя попадали въ него на мѣстахъ изъ мѣстныхъ говоровъ, отнюдь не позволяютъ говорить объ особыхъ изводахъ великорусскомъ, малорусскомъ и бѣлорусскомъ, какъ объ его разновидностяхъ, подобно изводамъ болгарскому или сербскому, въ которыхъ имѣемъ извѣстную модификацію церковно-славянскаго языка подъ вліяніемъ мѣстной рѣчи. Полякъ-мазовшанинъ, Матвѣй Стрыйковскій, въ XVI столѣтіи, въ своей упомянутой нами выше «Хроникѣ», даже называетъ этотъ языкъ «славянскимъ русскимъ»²³). Церковная книга издавалась для всего русскаго народа, а не для той или другой его части, будетъ ли это изданіе Московское, Кіевское, Острожское, Виленское и т. д. Знаменитая Острожская біблія 1581 года была издана «о Христѣ избраннымъ въ народѣ русскомъ, сыномъ церкви восточныя, и всѣмъ съгласующимся языку словенскому и съединяющимся тояжде церкви православію христоименитымъ людемъ». Переводъ Евангеліе на «русскій» (бѣлорусскій) языкъ своего времени, Полоцкій шляхтичъ Василій Тяпинскій, въ XVI-мъ столѣтіи, вмѣстѣ съ переводомъ издаетъ и «словенскій» текстъ «слово отъ слова», такъ, какъ его «во всихъ своихъ церквахъ чтутъ и мають» русскіе люди. Московское изданіе Библіи 1663 года предназначается «о Христѣ избраннымъ въ народѣ великороссійстѣмъ и въ прочихъ сыномъ сущимъ церкви восточныя и всѣмъ согласующимся языку славенскому и соединяющимся тояжде церкви православію христоименитымъ людемъ». Уже самое слово «великороссійскій» въ то время не могло, въ такомъ контекстѣ, означать ничего иного, кромѣ «всерусскаго», ибо тогда научно-этнографическихъ терминовъ «великорусскій», «малорусскій» и «бѣлорусскій» еще не существовало, — они были созданы только въ XIX столѣтіи и даны наукою, а не выработаны просто самою жизнью. Обозначеніе «Великая Россія» въ титулѣ Московскихъ царей этнографическаго значенія отнюдь не имѣетъ. Оно было просто обозначеніемъ территоріи ихъ государства, противопоставляя ее Русскимъ землямъ, входившимъ въ составъ Польши и Великаго Княжества Литовскаго, независимо отъ того, какими вѣтвями русскаго народа онѣ были населены. Такое именно значеніе

этого выраженія прекрасно обнаруживается и въ сказанномъ въ «Тріоди Постной», изданной въ Кіевѣ въ 1627 году, въ которой читается, что она издана для всѣхъ «великороссовъ, болгаръ и сербовъ и прочихъ подобныхъ намъ въ православіи». Конечно, въ Кіевѣ, до присоединенія его къ Московскому государству, не могли считать своею задачею изданіе книгъ для послѣдняго.

Церковная православная книга издавалась въ разныхъ концахъ Русской Земли для нуждъ цѣлаго русскаго народа, а не для одной какой-либо его части. Московскій первопечатникъ, діаконъ Иванъ Ѳеодоровъ, въ послѣсловіи къ напечатанному имъ въ 1574 году во Львовѣ «Апостолу», говорилъ, что эту книгу будутъ читать «все раби благословеннаго Бога нашего». Виленскій каштелянъ и гетманъ Великаго Княжества Литовскаго, Григорій Александровичъ Ходкевичъ, въ своемъ предисловіи къ «Евангелію Учительному», напечатанному въ его имѣніи Заблудовѣ въ 1569 году, указывалъ, что оно имъ издается «на почестъ и похвалу Господу Богу, въ Троицы Единому, и къ наученію людемъ христіянскимъ закону нашего греческаго». Книга «О вѣрѣ единой», изданная въ Москвѣ въ 1648 году, назначалась для всѣхъ, у кого отправляется богослуженіе «богоугоднымъ языкомъ словенскимъ въ Великой и Малой Руси, въ Сербѣхъ и Болгарѣхъ». Не будемъ долѣе останавливаться на дошедшихъ до насъ въ громадномъ числѣ выраженіяхъ идеи единства «словенскаго» языка и вѣры всего «православнаго» народа, въ предисловіяхъ и въ послѣсловіяхъ церковныхъ книгъ, изданныхъ въ разныхъ мѣстахъ, по всему пространству, заселенному всѣми тремя вѣтвями русскаго народа. Только при этомъ единствѣ и было возможно, скажемъ больше — совершенно естественно, продолженіе «друкарской» работы московскихъ первопечатниковъ въ Заблудовѣ, Вильнѣ, Львовѣ и Острогѣ, послѣ ихъ ухода изъ Москвы. Но «словенскій» языкъ не только объединялъ всѣ части и вѣтви одного русскаго народа. Онъ имѣлъ распространеніе среди всѣхъ славянъ, сохранившихъ православную вѣру, — «широкій и великославный языкъ славенскій, въ Великой и Малой Россіи, въ Сербіи, Болгаріи», какъ выразился въ 1627 году іеромонахъ Кіевопечерской Лавры Памва Берында. Этотъ языкъ въ то же время именовался и «россійскимъ», что опредѣляло его и какъ языкъ всей «Россіи», т. е. цѣлой Русской Земли.

Церковно-славянскій языкъ сталъ и литературнымъ языкомъ всей Руси, у всѣхъ частей и вѣтвей русскаго народа. Этотъ «языкъ книжный словенскій», какъ выражался еще князь Курбскій, неизбѣжно «русѣлъ», принимая въ себя особенности русскаго языка, въ тѣхъ его говорахъ, среди которыхъ жили авторы, но, какъ литературный языкъ, онъ отнюдь не сливался съ языкомъ живымъ народнымъ, будетъ ли это рѣчь, звучавшая на русскомъ югѣ, западѣ, или сѣверо-востокѣ. Совершенно естественно, что школьное или домашнее обученіе русскаго человѣка отъ чтенія церковныхъ книгъ переходило къ болѣе глубокому изученію самого «книжнаго» языка. Отъ XVI-го и XVII-го столѣтій до насъ дошли и грамматики, и словари этого языка, составленные и изданные въ краяхъ, которые въ болѣе новое время получили названія Малороссіи и Бѣлороссіи. Въ 1586-мъ году грамматика «словенскаго языка» была издана въ Вильнѣ, въ 1591-мъ году напечатана во Львовѣ «Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка совершеннаго искусства осми частей слова». Въ 1596-мъ году вышла изъ печати въ Вильнѣ «Грамматика словенска съвершеннаго искусства осми частей слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставленна Л. З.» (т. е. Лаврентіемъ Зизаніемъ); въ 1619-мъ году появилась въ Евѣ, нѣсколько разъ позднѣе переизданная, «Грамматики славенскія правилное синтагма» Мелетія Смотрицкаго; въ 1621, 1631, 1636 и 1638 годахъ были напечатаны грамматики и буквари «словенскаго» языка въ Вильнѣ, Кутейнѣ, Могилевѣ и Кремянцѣ. Появились и словари — въ 1596-мъ году Лаврентія Зизанія «Лексисъ сирѣчь реченія, въ кратцѣ събранъны и изъ словенскаго языка на простой рускій діалектъ истолкованы» (въ Вильнѣ), въ 1627-мъ году «Лексиконъ славено-росскій и именъ тлъкованіе» Памвы Беринды (въ Кіевопечерской Лаврѣ, въ 1653-мъ году переизданъ въ Кутейнскомъ монастырѣ)²⁴).

Литературный языкъ Южной и Западной Руси именовался въ Москвѣ или польско-русскимъ, или славено-польскимъ, или литовскимъ. Но сопоставленіе этого языка съ тѣмъ, которымъ говорила Москва, давало любопытнѣйшіе результаты. Когда, напримѣръ, въ 1627-мъ году въ Москвѣ происходилъ разговоръ Лаврентія Зизанія съ княземъ Черкасскимъ по поводу составленнаго Зизаніемъ катихизиса, Черкасскій спросилъ: «по литовскому де языку какъ вы говорите — с о б р а ?» Зизаній на это отвѣтилъ: «тожъ и по

литовскому языку — собра». Черкасскій дальше спросилъ: «а изведе — какъ?». Отвѣтомъ Зизанія было: «и изведе — по нашему»²⁵). Да развѣ подобные разговоры при встрѣчахъ русскихъ людей запада, юга, или сѣверо-востока Русской Земли, велись ли они о литературномъ или о живомъ ихъ языкѣ, не внушали имъ мысли объ единствѣ ихъ рѣчи, несмотря на наличность и нѣкоторыхъ ея мѣстныхъ особенностей? При взаимныхъ встрѣчахъ, въ какой бы обстановкѣ онѣ ни происходили, русскіе люди со всѣхъ концовъ Русской Земли, несмотря на различія рѣчи, вполне понимали другъ друга, хотя и говорили на не вполне тождественномъ русскомъ языкѣ. Понятность языка облегчала и переходъ изъ-за государственной межи «бѣлорусцовъ» и «черкасовъ» на территорію Московскаго государства, и обратно, уходя изъ него его подданныхъ въ малороссійское казачество.

Но, конечно, тамъ, гдѣ не выработалась интеллигенція, главною основою сознанія общерусскаго единства была «русская» вѣра. Сознаніе связей всѣхъ «русскихъ», всего «православнаго» народа несомнѣнно жило прочно среди всѣхъ частей и вѣтвей его, раздѣленныхъ исторіей. О томъ, что русское населеніе Великаго Княжества Литовскаго уже въ началѣ XVI-го столѣтія относилось сочувственно къ Москвѣ во время ея войнъ съ Литвою, мы имѣемъ прямые указанія, притомъ отъ лицъ неправославныхъ, а стало быть, и не могущихъ возбудить въ насъ подозрѣніе въ обобщеніи своего личнаго настроенія и въ распространеніи его на народныя массы, въ дѣйствительности имъ не затронутыя. Давно, еще въ концѣ XVI-го вѣка, было издано въ печати письмо одного католическаго автора, изъ Вильны отъ 26-го сентября 1514-го года, въ которомъ онъ такъ пишетъ о настроеніи русскаго населенія Литовско-Русскаго государства во время происходившей тогда войны съ Москвою: «Многіе изъ нихъ втайнѣ сочувствуютъ Москвѣ (какъ кажется) не по какой-либо другой причинѣ, а изъ-за религіи»²⁶). Съ конца XVI-го столѣтія и въ XVII-мъ вѣкѣ это сочувствіе и сознаніе своего внутренняго единства съ Москвою должны были стать еще дороже.

Съ самаго начала христіанства на Руси оно воспринималось русскимъ народомъ отъ грековъ вмѣстѣ съ ихъ враждою къ Риму. Эта вражда въ серединѣ XI-го столѣтія завершилась окончательнымъ раздѣленіемъ церкви на во-

сточную и западную. Вражда къ латинству сдѣлалась органическою частью религіознаго міросозерцанія русскаго челоѣка съ самаго начала христіанства на Руси и организациі русской церкви греческой іерархіей. Съ конца же XVI вѣка воинствующій католицизмъ съ особой энергіей обратился къ борьбѣ съ православіемъ на территоріи федеративной Польско-Литовской Речи Посполитой. Эта борьба неизбѣжно приводила къ подъему православно-народнаго самосознанія. А такъ какъ православная вѣра давно уже именовалась вѣрою «русскою» и представлялась органическою частью русской національной стихіи, то защита ея отъ латинства, какъ вѣры «лядской», совершенно естественно соединилась съ мыслями обо всемъ русскомъ, православно-россійскомъ народѣ. «Русская» вѣра была вѣрою его всего, гдѣ бы онъ ни жилъ. На силу русскаго народа въ его цѣломъ составѣ должны были стремиться опереться въ своей борьбѣ за «русскую» вѣру ея защитники на русскихъ югѣ и западѣ. Въ той же части Русской Земли, которая составляла Московское государство, эта вѣра была государственною религіею, т. е. оставалась въ томъ же значеніи, которое она имѣла еще въ то время, когда вся Русская Земля представляла собой единую Русскую Державу времени Владиміра Святого и Ярослава Мудраго. Стоявшій во главѣ Московскаго государства «россійскій» царь, съ паденія Византійской имперіи, являлся защитникомъ православія въ цѣломъ мірѣ, о чемъ хорошо знали въ Малороссіи, хотя бы со словъ проѣзжавшихъ черезъ нее за милостынею въ Москву греческихъ монаховъ и даже самихъ патріарховъ православнаго Востока. Церковная унія, вводившаяся насильственнымъ и противъ воли населенія на русскихъ югѣ и западѣ въ XVII-мъ столѣтіи, не могла не представляться ихъ русскому населенію въ видѣ проявленія признаковъ близящагося торжества враждебной «лядской» вѣры, а въ защитѣ отъ нея той части Русской Земли, которая находилась подъ его властью, Московскій царь уже имѣлъ незабываемыя заслуги. Одно изъ наиболѣе выдающихся произведеній юго-западной русской полемической литературы конца XVI вѣка, направленной противъ церковной уніи и воинствующаго католицизма, «Апокрисисъ» Христофора Филалета, поставило вопросъ: развѣ нѣтъ православныхъ государей на Востокѣ и Западѣ міра? И на этотъ вопросъ его авторъ отвѣтилъ, что впереди ихъ всѣхъ стоитъ тотъ, кого называютъ Мо-

сковскимъ великимъ княземъ. Этотъ Московскій «потужный (т. е. могущественный) царь православный» дѣлался теперь все болѣе и болѣе нужнымъ и дорогимъ для православнаго русскаго населенія территоріи Речи Посполитой.. Насильственное введеніе церковной уніи заставляло вспоминать, что именно онъ покаралъ въ серединѣ XV-го вѣка митрополита Исидора, который вернулся съ Флорентійскаго собора «змѣнникомъ» православію и «кривовѣрнымъ помагалъ». Жаль, что не вспоминаютъ новые измѣнники и враги православія, прибавляетъ тотъ же Христофоръ Филалетъ, «яко ся ему змѣнництво заплатило, жебы собѣ и те-перешній митрополитъ зъ своимъ товариствомъ мѣлъ быть што брати въ разумъ»²⁷).

Но подведемъ итоги. Научное знаніе того времени не давало Малороссіи эпохи ея присоединенія къ Московскому государству указаній на то, что ея народъ представляетъ собою нѣчто особое отъ русскаго народа Московскаго государства. Наоборотъ, оно учило, что весь русскій народъ, раздѣленный въ своихъ частяхъ между тремя государствами — Москвой, Польшей и Литвой, — единъ по существу и имѣетъ общую исторію въ раннее время своей общей государственной жизни въ Русской Державѣ Владиміра Святого и его сына, Ярослава. Общее происхождение тогда было увѣнчано и общею государственною. Въ дальнѣйшее время послѣдняя разрушилась. Но единство происхожденія забыто не было. Оно сознавалось достаточно отчетливо и въ болѣе интеллигентныхъ, и въ менѣе интеллигентныхъ кругахъ малороссійскаго общества. Силами, его питавшими, были языкъ, книга, вѣра и церковь. А въ эпоху борьбы съ «русскою» вѣрой Малороссіи, которая тогда велась церковной уніей и католичествомъ, установленіе тѣсныхъ связей съ Москвою, то-есть съ тою частью русскаго народа, которая сумѣла создать могущественное «Россійское» государство и сдѣлала «русскую» вѣру его идейной основой, было настоятельно необходимымъ. Все это вырабатывало опредѣленную идеологию. Ее мы и видѣли выраженною въ устныхъ заявленіяхъ и писаніяхъ Хмельницкаго и малороссійскаго духовенства, которыя были приведены на первыхъ страницахъ настоящей работы.

Эта идеологія, въ которой не было ничего, созданнаго или придуманнаго вновь ради переживавшагося тогда по-

литического момента, была закрѣплена и историческимъ трудомъ, составленнымъ въ Малороссіи послѣ ея присоединенія къ Москвѣ, а затѣмъ на цѣлое слишкомъ столѣтіе ставшимъ учебною книгою русской исторіи для цѣлой Россіи. Мы разумѣемъ знаменитый Кіевскій «Синописисъ», вышедшій первымъ изданіемъ въ Кіевѣ въ 1674-мъ году и затѣмъ переиздававшійся около тридцати разъ, вплоть до тридцатыхъ годовъ XIX-го вѣка²⁸). Освобожденная казацкими возстаніями и силами Московскаго государства отъ польской власти, Малороссія закрѣпляла имъ свои идейныя связи съ тою частью единого русскаго народа, которая жила въ этомъ государствѣ и съ которой теперь она соединялась.

Какъ же представляетъ «Синописисъ» отношеніе Малороссіи и ея народа къ Россіи и къ русскому народу, какъ цѣлому? Народъ «русскій», «россійскій», «славенороссійскій» — по «Синописису» — одинъ. Онъ происходитъ отъ Іафетова сына Мосоха (имя послѣдняго сохраняется въ имени Москвы), и онъ «племени его» весь цѣликомъ. «Преславный верховный и всего народа россійскаго главный градъ Кіевъ» возникъ на мѣстѣ, когда-то освященномъ апостоломъ Андреемъ — «по благословенію и пророчеству изряднаго заступника Россійскаго, святаго апостола Андрея Первозваннаго, на горы Кіевскія, не малу времени прешедшу, придоша отъ дикихъ полъ съ славяны, великими и зѣло храбрыми народы, тріе братія родніи Князіе Россійстіи», Кій, Щекъ и Хоривъ, съ сестрою своею Лыбедью. «Іиніи же россы строною, естествомъ же едина, въ полунощныхъ странахъ надъ озеромъ Илмеромъ широко населишася, а прочіи надъ Волховомъ рѣкою, идѣже создаша Новградъ великій». Затѣмъ, когда «въ великомъ междоусобиіи и многомъ нестроеніи россійстіи народы быша», они, по совѣту Гостомысла, призвали «отъ нѣмечь» трехъ братьевъ, князей Варяжскихъ, — Рюрика, Синеуса и Тривора. Эти новые князья «въ Россійской землѣ» были приняты «отъ всѣхъ россовъ съ великою радостію и благодарствіемъ»; они «абіе и государство Руское, добровольно отъ народа добровольнаго поданое, на три части между собою раздѣлиша», а затѣмъ оно соединилось въ рукахъ Рюрика, послѣ смерти его братьевъ. Въ это время въ Кіевѣ продолжаетъ еще княжить потомство Кія. Послѣдними князьями его «племени» были, по представленію «Синописиса»,

Аскольдъ и Диръ, убитые по приказанію Олега. Съ Олегомъ прибылъ въ Кіевъ «наслѣдникъ всѣхъ княженій Россійскихъ, сынъ Руриковъ» Игорь, — «и въ то время скончася наслѣдіе свойственныхъ князей Россійскихъ Кіевскихъ въ Оскольдъ и Диръ. А отъ князей Варяжскихъ, отъ Игоря Руриковича прочіе князіе, даже до великихъ князей Московскихъ, родство свое изведоша». Внукъ Игоревъ, «великій князь Владиміръ Свѣтославичъ, идущъ отъ корене Августа кесаря Римскаго, владѣвшаго всею вселенною», послѣ смерти своихъ братьевъ, «объемъ ихъ княженія и всю Россію, полунощную, восточную, полуденную, бѣлую и черную, къ своей власти приведе. Нача писатися царемъ и великимъ княземъ и самодержцемъ Россійскимъ... и престолъ княженія Великоновгородскаго въ Кіевъ принесе». Этотъ «великій самодержецъ Россійскій», крестившись самъ, «и Кіевскій и всея Россійскія земли народъ святымъ крещеніемъ просвѣтилъ». Свое «великое государство Россійское» онъ раздѣлилъ между своими двѣнадцатыо сыновьями. Одинъ изъ нихъ, Святополкъ, «завистію же и богомерзскимъ желаніемъ къ самодержавствію одержимъ, поревновавъ братоубійцѣ первому Каину», сталъ убивать своихъ братьевъ, но былъ побѣжденъ Ярославомъ, который послѣ его смерти «пріять престолъ княженія Кіевскаго, и бысть всея Россіи самодержецъ». Но оставался въ живыхъ еще одинъ Владиміровъ сынъ, Мстиславъ, съ которымъ пришлось Ярославу нѣкоторое время дѣлить Россійскія земли. «По смерти же Мстиславѣ пріять Ярославъ и его княженіе, и прилучи къ престолу Кіевскому, и тогда крѣпкимъ и правымъ самодержцемъ или царемъ всея Россіи писатися началъ»²⁹).

Итакъ, Россія едина. Авторъ «Синописа» и не мыслить о какомъ-либо раздѣленіи ея на отдѣльныя составныя части, ни на основѣ государственной самостоятельности или федеративности, ни на основѣ этнографическихъ особенностей частей русскаго народа. Послѣдній совершенно единъ, какъ «племя» Мосохово, единъ по своему государственному союзу, единъ по своей православной вѣрѣ и культурѣ. Кіевопечерскій монастырь — общее-русское достояніе и сокровище святыни и молитвы. Созданіе въ немъ и украшеніе «великія церкви Печерскія каменныя» — «великая слава и похвала быше всему руссійскому народу, яко въ писанныхъ древнихъ лѣтописцахъ русскихъ обрѣтается».

Между наслѣдниками Ярослава Мудраго начались усобицы. Ихъ остановилъ Владиміръ Мономахъ — «сей междоусобіе всякое въ Россійскихъ князехъ усмири и въ самодержавіе приведе». Съ его же времени «Россійскіи самодержцы вѣнецъ царскій на себѣ носить начаша», съ присылкою ему извѣстныхъ регалій «православно-христіанскимъ кесаремъ Греческимъ» Алексѣемъ Комненомъ. Андрей Боголюбскій взялъ Кіевъ, пославъ на него свои войска со своимъ сыномъ Мстиславомъ и «со многими князи Россійскими». Теперь Андрей — «великій князь всея Россійскія земли», хотя онъ и не живетъ уже въ ея столицѣ — Кіевѣ. Но «Синописъ» не забываетъ прославить его за то, что онъ принесъ Кіевопечерской Лаврѣ въ даръ свой городъ Василевъ, «отечество преподобнаго отца нашего Θεодосіа Печерскаго», и за то, что освободилъ Лавру отъ подчиненія митрополитамъ — «да пребываетъ въ соблюденіи, храненіи и заступленіи великихъ князей Россійскихъ и наслѣдниковъ ихъ въ вѣчныя роды и времена». Съ эпохи Андрея Боголюбскаго въ Кіевѣ уже сидятъ простые Кіевскіе князья, а не великіе «Россійскіе», но онъ все-таки именуется авторомъ «столицею самодержавія Россійскаго». Нашествіе «злочистваго Батыя» подчинило Россію татарскому игу. Имѣющими власть надъ Кіевомъ «Синописъ» въ эту пору считаетъ князей Владиміро-Суздальской земли. Въ годы обладанія «Россіей» Батыя и «надъ Кіевомъ» была власть Ярослава Всеволодовича, «старѣйшаго князя Московскія земли», а послѣ его смерти «бысть князь Кіевскій изъ земли Россійскія Александръ Ярославичъ Невскій», затѣмъ одинъ за другимъ братья его Ярославъ Тверской и Василій Костромской, а за ними сыновья Александра Невскаго Димитрій и Андрей и его племянникъ Михаилъ Ярославичъ Тверской, т. е. всѣ Владимірскіе великіе князья по преемству ими власти въ сѣверо-восточной Руси. Но авторъ «Синописиса» знаетъ и Галицкихъ князей, знаетъ и объ ихъ власти надъ Кіевомъ. «Великій князь» Даниль Романовичъ Галицкій, «иже писашеся самодержецъ всея Россіи», даже «отъ папы Римскаго чрезъ посланники вѣнчанъ бысть на царство Россійское». Когда «преставися Россійскій царь Даниль», то послѣ него «сынъ его Левъ Даниловичъ, великія ради храбрости своя, княженіями Россійскими владѣющъ и Кіевскимъ писашеся»⁸⁰). Какъ примирить одновременное существованіе двухъ «самодержцевъ всея Россіи», сѣвернаго и южнаго, и власть.

ихъ обоихъ надъ Кіевомъ? Авторъ «Синописа» объ этомъ не заботился. Ему нужно было закрыть свои глаза на получившееся противорѣчіе ради выдержанности его общей основной идеи, т. е. идеи единства Русской Земли.

Въ эпоху татарскаго ига «стольный Россійскій градъ Кіевъ» былъ захваченъ Литовскимъ княземъ Гедиминомъ, и совершилось «прилученіе княженія Кіевскаго до Литовскаго». А между тѣмъ Москва сумѣла скопить русскія силы, и ея великій князь Димитрій началъ войну съ поработителями «Россіи», татарами. Походу Димитрія Донскаго и Куликовской битвѣ отдано болѣе четверти общаго числа страницъ «Синописа». На нихъ борьба Донскаго съ Мамаемъ представлена какъ обще - русское дѣло, а не мѣстное, не одной Сѣверо-Восточной Руси. Въ этой борьбѣ «самодержцу Россійскому» помогаетъ не только молитва преподобнаго Сергія Радонежскаго, но и содѣйствіе свв. Бориса и Глѣба, высокочтимыхъ святыхъ Кіевской Руси, сыновей Владиміра Святого, когда-то властвовавшего надъ цѣлою Русской Землею, составлявшею его державу. «Преславная побѣда надъ татарами» — общее «россійское» торжество, а не успѣхъ только Московскаго княжества. Москва теперь «россійскій» центръ. Въ нее совершилось уже къ этому времени и «переселеніе митрополита Кіевскаго», а затѣмъ «въ царствующемъ градѣ Москвѣ» и «патріаршескій престолъ устроися». Между тѣмъ «царственный градъ Кіевъ» былъ униженъ окончательно литовскою властью. Въ 1471-мъ году его княжество было обращено въ простое воеводство, которое въ 1569-мъ году «совершенно отъ Литовскаго княжества прилучено бысть до короны Польскія»³¹). Но въ серединѣ XVII-го столѣтія «милость Господня съ небесе приниче на первоначальный всея Россіи царственный градъ Кіевъ и начать его обветшавшую ону скипетроносную державу, яко орлюю юность, обновляти, яко день отъ дне въ высокдержавное царское православнаго самодержца достояніе приближашеся и успѣваше». Наконецъ, «милость Господня» совершилась вполне, и «богоспасаемый, преславный и первоначальный всея Россіи царственный градъ Кіевъ, по многихъ премѣнахъ своихъ изрядною милостію Божіею аки на первое бытіе возвращаяся, отъ древняго достоянія царскаго паки въ достояніе царское прииде, егда Царь царемъ и Господь господемъ, паче прочихъ царей земныхъ возносяй рогъ Христа Своего, великаго государя нашего,

царя и великаго князя Алексія Михайловича, всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержца и многихъ государствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ отчича и дѣдича и наслѣдника и государя и обладателя, его царскаго пресвѣтлаго величества, искони вѣчную скипетроносныхъ прародителей его отчину, царственный той градъ Кіевъ въ его скипетроносныя царскія руцѣ, яко природное царское его присвоеніе возврати». Теперь Кіевъ и Кіевщина, съ ихъ обще-русскою святынею и «православнороссійскимъ народомъ», нашли вѣрную защиту отъ поляковъ и «бесурманъ», татаръ и турокъ. «Его царскаго пресвѣтлаго величества многочисленныя силы» вмѣстѣ со «многими полками казацкими, съ гетманомъ войска его царскаго пресвѣтлаго величества Запорожскаго» — надежная охрана благополучія Кіевщины, вернувшейся въ составъ Россіи и опять получившей возможность жить въ ней единымъ «православнороссійскимъ народомъ»³²).

Такимъ образомъ, по «Синописису», Россія едина. Ея начальный центръ — «царственный градъ» Кіевъ. Москва — его законная и прямая преемница въ значеніи общаго «православно-россійскаго» государственнаго центра. Весь русскій народъ единъ, и временное отдѣленіе его части отъ Россіи въ другія государства (Литву и Польшу) «милостію Божіею» завершается воссоединеніемъ въ единое «государство Россійское».

Мы не станемъ здѣсь входить въ изученіе источниковъ «Синописиса» и въ оцѣнку исторической достовѣрности тѣхъ или другихъ фактовъ, имъ сообщаемыхъ, какъ не будемъ останавливаться и на значеніи его концепціи русской исторіи для созданія традиціи ея построенія, которая затѣмъ утвердилась въ трудахъ послѣдующихъ историковъ. Всѣ эти, чрезвычайно важные и любопытные вопросы отвлекли бы насъ слишкомъ далеко отъ темы, которой посвящена настоящая работа. Для насъ теперь важно только національно-политическое, такъ сказать, міросозерцаніе «Синописиса», господствовавшее въ его время въ Малороссіи. Ставши сразу послѣ своего выхода въ свѣтъ распространеннѣйшей книгой, онъ не только закрѣплялъ данное имъ пониманіе историческихихъ и народныхъ связей Малороссіи съ остальною Россіей, но и широко распространялъ его среди своихъ читателей. А его читателями былъ цѣлый рядъ поколѣній, именно изъ него почерпавшихъ свои знанія по

русской исторіи и сплошь и рядомъ остававшихся съ ними на всю жизнь.

Если мы отъ «Синописа» обратимся къ другимъ историческимъ произведеніямъ Малороссіи, написаннымъ въ XVII-мъ и даже XVIII-мъ столѣтіяхъ, но напечатаннымъ только въ XIX-мъ вѣкѣ, а потому, конечно, не могущимъ идти ни въ какое сравненіе по своей распространенности съ нимъ, то увидимъ въ нихъ тѣ же общіе взгляды его, въ однихъ безъ его непосредственнаго вліянія и высказанные независимо отъ него, а въ другихъ почерпнутые изъ него прямо, какъ изъ учебнаго руководства и настольной книги по русской исторіи. Конечно, степень полноты выраженія этихъ взглядовъ различна у отдѣльныхъ авторовъ, въ зависимости отъ того, насколько имъ было нужно касаться общей исторіи Россіи по ходу ихъ изложенія вопросовъ и темъ, о которыхъ они писали. Но отдѣльныя имена историческихъ дѣятелей и отдѣльные факты, которые они время отъ времени упоминаютъ, не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что русскій народъ и его исторію до раздѣленія Русской Земли между Москвой, Литвой и Польшей они полагаютъ едиными. Вотъ нѣсколько примѣровъ.

Въ виршахъ написанное въ срединѣ XVII-го вѣка произведеніе «Ляментъ людей побожныхъ, що ся стало въ Литовской земли», ярко изобразивъ враждебныя «Руси» дѣйствія «папѣжниковъ», заканчивается такъ:

«Бо дарованый намъ отъ Бога царъ православный,
Той вашу гордость сотре;
І если ся не обачите
І до конца главы ваши, яко зміевы...
Которому самъ Спасителю Христе помози,
Яко вѣрному царю,
Нашему благочестивому Алексію,
Великому государю»³³).

«Лѣтопись Самовидца» знаетъ въ своей вводной части «самодержавіе великаго князя Владиміра», знаетъ и «междоусобное сыновъ его убійство»³⁴). «Хронологія высокославныхъ ясневелможныхъ гетмановъ, прежде Хмельницкого бывшихъ», говоритъ: «Первый гетманъ войскъ Запорожскихъ, съ фамиліи сенаторской, имянуемый Прецлавъ Ланцкоронскій или Принцъ Славянскороссійскій»³⁵). «Бунчуковый товарищъ» въ молодости, «статскій совѣтникъ и кавалеръ»

въ старости, воспитанникъ Кіевской Академіи, а затѣмъ слушатель цѣлаго ряда заграничныхъ университетовъ, прожившій около ста лѣтъ и умершій въ 1809 году, Петръ Ивановичъ Симоновскій, въ своемъ «Краткомъ описаніи о козацкомъ малороссійскомъ народѣ» писалъ: «Малороссійская земля главное было обиталище россійскаго народа со времени великаго князя Игоря даже до времени великаго князя Андрея Юрьевича Боголюбскаго». Но Симоновскій отмѣчаетъ, что послѣ того, какъ въ серединѣ XII столѣтія этотъ великій князь «изъ Кіева во Владиміръ княженіе перевелъ», Кіевъ еще «чрезъ нѣсколько времени имѣлъ особеннаго себѣ князя, никому не подвластнаго». Что касается Галича, то въ немъ даже былъ «другой великокняжескій престолъ, который Кіевскому въ первенствѣ не уступалъ». Но затѣмъ наступили татарское завоеваніе и литовская и польская власть. Выработалась въ Малороссіи и главная ея особенность — казачество. Симоновскій, однако, подчеркиваетъ, что малороссійскіе казаки «суть природные россіяне, а не избѣжище разныхъ народовъ», какъ «разсуждаютъ» не знающіе «исторій» люди. «Разность же между великороссіянами и малороссіянами тогда воспослѣдовала, когда они пришли во владѣніе литовское и польское, гдѣ тѣ малороссіяне, въ отличность, а паче козакамъ, состоящимъ подъ Россією, названы малороссійскіе казаки». Когда Малороссія находилась подъ польскою властью, поляки «повстали напрасно и безсовѣстно, яко иногда Каинъ на Авеля, на руссовъ», стали притѣснять и угнетать и «благочестіе наше грекорусское», и русскій народъ, «Россійскую націю». Начались возстанія («бунты») казаковъ противъ угнетателей. Къ казакамъ присоединяются «русскіе мужики», а когда во главѣ возставшихъ сталъ Хмельницкій, совершилось, наконецъ, отторженіе Малороссіи отъ Польши и воссоединеніе ея съ «Великой Россією». Хмельницкій отправляетъ посольство въ Москву, «къ Россійскому государю, царю Алексѣю Михайловичу, съ прошеніемъ о принятіи его со всѣмъ малороссійскимъ народомъ и землею въ покровительство и защищеніе». Прошеніе это было исполнено, и «1654 года великій государь царь Алексѣй Михайловичъ, имѣя благоволеніе свое въ малороссійскомъ народѣ по единству вѣръ и россійскаго рода, соизволилъ принять его милостиво подъ высокую свою державу»³⁶).

Ту же концепцію исторіи Малороссіи имѣемъ въ из-

вѣстной «Исторіи Русовъ», происхожденіе которой было въ свое время ложно приурочено къ имени архіепископа Георгія Конискаго. Въ ней читаемъ, что Владиміръ Святой, «соединивъ всѣ другія славянскія княжества, раздѣлившіяся подъ разными названіями между его братьями и родственниками, былъ одинъ надъ ними самодержцемъ и назывался великимъ княземъ Рускимъ и царикомъ надъ всѣми князьями». Послѣ его смерти «скоро кончилось и соединеніе царства его. Сыновья и племянники Владиміровы раздѣлили его на двѣнадцать княжествъ, оставивъ однако же по прежнему верховнымъ надъ всѣми великое княжество Кіевское». Затѣмъ «возставшія раздѣломъ княжествъ междоусобныя войны, за первенство и наслѣдство между князьями всегда продолжавшіяся, первѣе ослабили великое княжество Кіевское, потомъ и совсѣмъ его разорвали, и съ 1161 года назвались великими княжествами: Галицкое въ Чермнорусіи, Владимірское на Клязмѣ и, наконецъ, Московское по городу Москвѣ». Въ XIII-мъ столѣтіи Русская Земля подпала татарскому игу. Въ XV-мъ вѣкѣ Московскій князь Иванъ Третій, «пользуясь слабостію татаръ, изнемогшихъ междоусобными войнами и раздѣлами, отказалъ хану Ахмату отъ ежегодной дани съ народа и отъ своего повиновенія; а внукъ сего князя, Иванъ Васильевичъ Четвертый, названный Грозный, совокупивъ многія княжества Рускія во едино, въ 1547 году переименовалъ себя изъ князя царемъ и самодержцемъ Московскимъ, и съ того времени навсегда уже царство Московское и его владѣтели симъ названіемъ титуловались, съ переименованіемъ наконецъ царства Московскаго на Россійское, которое, для различія отъ Чермной и Бѣлой Руси, называлось Великою Россією; тѣ же обѣ Руси вмѣстѣ названы тогда Малою Россією». Послѣ присоединенія Малороссіи къ царству Московскому, авторъ «Исторіи Русовъ» говоритъ уже не о «Москвѣ», а о «Россіи», потомъ «имперіи Россійской», и не противопоставляетъ ей Малороссію. Объ измѣнѣ Мазепы Петру Великому и Россіи онъ выражается такъ: «гнусный умыселъ сей породила въ немъ адская злоба за личную обиду свою»⁸⁷).

Итакъ, признаніе русскаго народа единымъ, совершенно ясно провозглашенное историческимъ знаніемъ Польши, Литвы и Юго-Западной Руси задолго до присоединенія Малороссіи къ Московскому государству и, какъ несомнѣнное, принимаемое ея интеллигентными кругами во

время этого присоединенія, еще болѣе закрѣпившись и широко распространившись со второй половины XVII-го вѣка, держалось крѣпко и прочно и въ теченіе всего XVIII-го столѣтія. Сдѣланная во французской литературѣ XVIII-го вѣка попытка отдѣлить малоруссовъ отъ остального русскаго народа ученіемъ объ ихъ происхожденіи отъ кочевниковъ-туранцевъ, наводнившихъ въ свое время югъ Россіи, не имѣла въ Малороссіи какого-либо успѣха, и надо думать, что это было такъ не только потому, что признаніе себя туранцами нисколько не улыбалось малоруссамъ, но и потому, что въ этой, теперь уже совершенно забытой, туранской теоріи ясно чувствовалась политическая тенденція, шедшая изъ чужого государства, иностранная политика котораго была тогда враждебна Россіи, утверждавшейся въ то время на побережьи Чернаго моря.

Съ тѣми же взглядами на единство русскаго народа и его исторіи вступали малоруссы и въ XIX-е столѣтіе. Въ «Исторіи Малой Россіи» Д. Н. Бантышъ-Каменскаго, вышедшей въ первой половинѣ этого столѣтія, читаемъ: «Первоначальная исторія малороссійская тѣсно соединена съ общою отечественною». Свое имя, по Бантышу-Каменскому, «Малая Россія» получила или «при возвышеніи Владимірскаго княженія и упадкѣ Киевскаго, въ исходѣ XII столѣтія», или со времени пребыванія «подъ литовскимъ владычествомъ, для отличія отъ Великой Россіи. Въ древнихъ же хартіяхъ упоминается въ первый разъ о Малой Россіи въ 1335 году, а имянно, въ грамотѣ Георгія, князя Владиміро-Волынскаго, сохранившейся въ Кенигсбергскомъ Архивѣ. Въ XV вѣкѣ греки давали уже такое названіе отторженнымъ отъ Россіи областямъ. Должно полагать, что съ того же времени или съ присвоенія Польшею части завоеванныхъ Литвою Русскихъ земель на правой сторонѣ Днѣпра, страну сію стали также именовать Украиною». Въ 1654 году Малая Россія «возвращена была Россійскому Государству»³⁸).

Выработанное въ русской письменности историческимъ знаніемъ, съ самаго начала послѣдняго, положеніе объ единствѣ русскаго народа хранилось имъ, какъ несомнѣнное, въ теченіе длиннаго ряда вѣковъ. Почему же въ новѣйшее время явилась попытка его отбросить?

На этотъ вопросъ пишуцій настоящія строки старался дать отвѣтъ въ другой своей работѣ³⁹).

Примѣчанія.

¹⁾ Акты Южной и Западной Россіи, X, № 4, ст. 216—217.

²⁾ «Списокъ съ листа съ бѣлоруского, каковъ писалъ ко государю царю и великому князю Алексію Михайловичю всеа Русіи Богданъ Хмельницкой, гетманъ войска запорожского, съ посланники своими, съ Самойломъ Богдановымъ съ товарищи, въ нынѣшнемъ во 162 году, марта въ 13 день». А. Ю. и З. Р., X, № 8, ст. 432—433.

³⁾ Д. Н. Бантышъ-Каменскій, Исторія Малой Россіи, I, (Москва, 1830), стр. 76—77, прим. 320, — выписка изъ Малор. дѣлъ Коллежскаго Архива, 1654 г., № 4. Новѣйшаго изданія труда Бантышъ-Каменскаго въ настоящее время у насъ нѣтъ подъ рукою, а потому не имѣемъ возможности сдѣлать на него ссылку.

⁴⁾ А. Ю. и З. Р., X, № 16, ст. 723—725.

⁵⁾ Тамъ-же, ст. 729.

⁶⁾ «O Słowakach i Słowiańskich ziemiach narodu Ruskiego albo Sarmackiego, skądby to ich przewisko urosło? rozmaite są mniemania rozmaitych historyków, Czytelniku miły... Ale skądkolwiek Russacy i insze Ruskie narody imię i nazwisko mają, tedy wszyscy sławiańskiego języka używają i wszyscy już są chrześcianami, jedni według obrzędów (których jest więtsza część) Greckich.» (I. 95—111)... »A Rуска monarchia, nie tylko Litwie, ale i Greckim cesarzom, Polowcom, Piecinigom, Bulgarom, Serbom, Węgrom, Polakom i inszym też przyległym, jako postronnym państwom, ile w zgodzie, w postrach była z dawnych lat, zwłaszcza lata od Christusowego zbawienego narodzenia 861, czasu Holga, Igora, Rurika, Xiążąt, także za Swentosława, Włodimirza i Jarosława» (I.217)... »Ale ja tego z Latopiszców Ruskich i Litewskich starych doszedł, zgadzając ich piętnaście dla wybadania prawdy, iż miał dwie żenie Olgerd, a obiedwie Rusce» (II. 58)... »A książ Michal Gliński, marszałek dworny Litewski, człowiek w cudzych stronach, we Włoszech, w Hispaniei i na dworze Maximiliana cesarza, także w wojskach jego bywały, w rzeczach rycerskich biegły i u monarchów postronnych dobrze zachowały, ruskiego zakonu będąc, wielkie dzierżawy i z zamkami, a prawie pól Litewskiego państwa trzymał, za czym wiele szlachty, zwłaszcza Ruskiej, na swoje stronę był sposobił. Dla czego sie obawali panowie Litewscy, aby Wielkiego Xięstwa Litewskiego upatrzwszy czas nie opanował, a do Rusi stolicę nie przeniosł» (II.322). — Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i wszystkich Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582... Warszawa, 1846.

⁷⁾ «Ruś skądby to imię miała, różne są o tym zdania ludzkie. Abowiem Kronikarze nasz starszy, iako Długosz y Miechowita, tak rozumieją, że od Rusa, brata abo wnęka Lechowego, są tak nazwani, co żadną miarą bydlę nie może: gdyż Ruś iest dobrze starsza (iako kom to dostatecznie, pisząc o początku narodu naszego, pokazał), a niż Lech przodek nasz tu przyszedł. To bydlę może, że ten Rus, wnęk Lechow, o którym oni powiadaia, mógł panować nad Rusią: ale Ruś iuż tak dawno Rusią zwano. Są też drudzy, co ię od

miasteczka Russy, niedaleko Nowogroda Wielkiego w Moskwie, tym imieniem zwać chcą: a drudzy od russych włosow, z iakimi dziś naywięcey Rusnakow użrzesz. Drudzy ią też od Phet Rusyma potomka Chamowego wywodzą, iako Seweryn Dominikan w Genealogiey Pana Chrystusowej, którą nie dawno wydał w Rzymie. A drudzy od Książęcia Ros, którego u Ezechiele w piśmie S. naydujemy. Lecz to napewnieyszą, że od rozsiania, iakom pierwey pisał, to imię mają. Jakoż tak sie barzo był ten narod po świecie rozsiał, że część wielką Europy y Azyey napelnił. Skąd znać, że to narod był waleczny, ieno że pisać nie rychlo nawykli, jako y my, y przeto nic dawnego o sobie powiedzieć nie umieją. Y dopiero stąd Kronikę swą zaczynają. Дальше Бѣльскій рассказываетъ о Щекѣ, Киѣ, Хоривѣ и Лыбеди, о которыхъ, между прочимъ, говорить: »Миѣли засіе свое Хіагѣта, котрымъ rozdawali krainy puste, ku budowaniu Zamkow, iako Radzim, od którego nazwani są Radzimczanie, nad rzeką San, Wiatko, od którego Wiatczanie, nad rzeką Wolha, Duleba, od którego Dulebanie, nad rzeką Bugiem, dziś sie zowią Lukanie. Potomkowie Kijowi byli Oskald a Dir, którzy rozszerzali Państwa na pólnocy: a Хіагѣта ustawili nad sobą z innego narodu, dla tego, aby niefolgowali bratu ani swatu, ani żadnemu, co kto zasłuży. A było tych Хіагѣтъ trzy: Ruryk, Syneus y Thruol, którzy szli z narodu Waregow, który też narod bez wątpienia był Słowieński, y musieli gdzie blisko morza mieszkać, które ieszcze dziś Moskwa Wareckim zowie« (crp. 125—127). — »Rusin jeden« (crp. 129). — »Jarosław, mając o nim sprawę, zebrał lud niemaly Nowogrodzan y innych okolicznych Rusakow« (crp. 138). — »Pogromili Rusaki« (crp. 144). — »Rusacy pisali« (crp. 144). — Zbiór pisarzow polskich. Część czwarta. Tom XI. Kronika Polska Marcina Bielskiego. W Warszawie, 1829. — »Czego mu zażrżeli insze Хіагѣта Ruskie, zwłaszcza Swatosław, Kijowskie Хіагѣ, który sobie władzę wszystkiew Rusi, tak iako dziś Moskiewski, przypisował«. — Zbiór p. p. Tom XII. Kronika Polska Marcina Bielskiego. W Warszawie, 1830 (crp. 109). O Мартинѣ Бѣльскомъ см.: Марцин Bielski. Studium literackie. Przez Ign. Chrzanowskiego. Warszawa, 1906.

*) »Et Modocarum quidem nomen minus, Moschenorum uero, seu Moschinorum, siue Moschorum, admodum conuenit ijs populis, qui nunc in Europea pariter et Asiatica Sarmatia longe lateque imperantes, Slauiica lingua utuntur, et Moschi Latine, Moschouitae Germanice, Slauice uero Mosqua appellantur. Et a multis quidem seculis ij sedes illas tenent, quod eorum ipsorum annales testificantur: sed hoc nomen Moschorum non ita pridem usurpare coeperunt, nec uniuerse primum. Sed unus de multis populis, a flumine et arce Mosqua, ita dici coeptus est, ex eo fere tempore, quo post diuisum in multos principatus Russorum eius regionis imperium, Ioannes quidam dux, Danielis filius (quemadmodum uir grauis ac diligens, Sigismundus Herbersteinus, regis Ferdinandi consiliarius, in Moschouia sua, ex eius gentis annalibus compertum, nuper memoriae prodidit), ei territorio praefuit, et instaurata arce, quae modica et obscura ante fuerat, sedem ibi suam constituit. Cuius posterius cum subactis quibuscumque eiusdem nationis atque linguae principibus principatum suum longe lateque dilatassent, tum demum caeteri quoque Russorum populi longe maiores, antiquiores et nobiliores, quam Moschi ad eam diem fuerant, nempe Vladiimiriensis, Nouogrodenses, Jaroslaienses, Tiuerenses, Mosaiscenses, Susdali, Piskouenses, Rezanenses, Seuerienses et alij, ut quique deuicti sunt, in Moschorum nomen abiere: sic tamen, ut cuncti pariter Russorum nomen libenter etiamnum agnoscant. Itaque olim Kiouiensis metropolites, et nunc Moschicus etiam, Russiae metropo-

lites cum ab alijs, tum a patriarcha Constantinopolitano uocatur: et ipse hunc titulum, uelut ampliorem et augustiorem, quam Moschauiae, usurpat: et uero ipsi quoque Moschorum principes non tam Moschorum, quam Russiae totius dominatum in inscriptionibus, quamquam falso, sibi arrogant. Vnde liquet, nec antiquum esse Moschorum nomen: et Russorum partem, ac unum quendam populum eos esse, ab arce et oppido, quod maximis terrarum spacijs a priscorum illorum Moschorum siue Moschinorum tractu abest, non ita pridem appellationem mutuatos (p. 412). — Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Polonicae Historiae Corporis tomus II. Basileae, anno MDXXCII. — «Olim Podolia et Russia, tam ea, quae nunc Poloniae pars est, quam ea, quae est in ditione Lithuanorum et Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia: Quorum stirps cum late propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidijs atque ciuilibus bellis confecit, partim a Polouicijs, qui Gothi fuisse uidentur, ac Tartaris extirpata, partim Polonorum et Lithuanorum adiuncta est imperio, partim in nomen et ius de se ortorum Moschorum transiit» (p. 79). — Poloniae Martini Cromeri Liber Prior. De sitv Poloniae et Gente Polona. Polonicae Historiae Corpvs. Tomvs Primvs. Basileae, MDXXCII.

⁹⁾ «Regionibus Russiae duo praecipui Principes praesunt, utpote Magnus Dux Moschouiae, qui se Imperatorem totius Russiae appellat, plures enim in ea Ducatus possidet. Secundus Rex Poloniae, qui etiam Magno Ducatui Lithuaniae praest, Russiae Ducatus Lithuaniae incorporatos, utpote Vitebscensem, Kiouensem, Msczislaiensem, etc. possidet, quos una cum Lithuania descripsimus» (p. 33). — О Кіевѣ Гвагини пишесть: «Kiouia uetustissima amplissimaque urbs, ligneis septis circumdata, olim totius Russiae metropolis, ad fluium celeberrimum Boristenem sita, a Vilna centum viginti milliariibus Polonicis distat» (p. 43). — Polonicae Historiae Corporis tomvs primvs. Sarmatiae Europaeae Descriptio... Alexandri Gwagini Veronensis.

¹⁰⁾ Kiouia — «Eadem fuit Russiae Moscouiaeque ducum regia: in qua itidem Christiani facti sunt, quae nunc quoque Basilicas habet vetustas e marmore polito et alijs exoticis materijs, sumptuose aedificatas, plumbeis, aeneis, quibusdam etiam inauratis laminis tectas. Sunt et monasteria opulentissima, maxime quod Beatae Virgini Mariae consecratum est. Id in suis cryptis et cuniculis subterraneis habet multa sepulchra, in quibus sunt cadauera integra et arida: quae cum sanctorum esse credantur, magna ueneratione a Ruthenis coluntur. Nam quae ibi corpora sepeliuntur, eorum ab hoc animae saluae futurae creduntur. Propterea omni praestantiori ex longinquis quoque locis nobilitati, et sumptibus et elemosynjs magnis, sepulturae ibi quaeruntur. Seruat et Moschorum dux non paruam pecuniam, quam ex fundis eiusdem monasterij in suam potestatem redactis, singulis annis colligit. Sed reddere ideo differt, quod hanc sedem, quae ipsi cordi est, magnopere expetit, stirpem se esse Volodimiri haeredis Kiouiae dictitans. Non minus dolent illius homines, quod non possideant tam antiquam stemmatum sanctuariorumque suorum cathedram» (p. 68). — «Atque nunc etiam vrbes ibi nonnullae quamuis pessundatae, amplitudine tamen ambituum suorum et ruinarum, superbae olim fuisse apparent, et praesertim quae a nobis Solhoth, a Moscis Krym, a Graecis Theodosia appellabatur quondam, et metropolis vetusta Korssunij, quae genti Ruthenorum princeps dedit baptismata et nomen Christianum, postea vero praedam gentibus nostris, excisa ab eis. Vnde Kiouia nostra in templorum suorum lithostrathis, asarotis et incrusta-

mentis, retinet hucusque certa praedae illius insignia, e quibus et Gnesnensi Basilicae valuum largita est» (p. 6). — «Quando videlicet venum producuntur, miserabiles ipsi, in frequentius ducuntur forum, seriatim, velut grues in auolatu digesti et decimatum collis concatenati, venundanturque decedibus integris sub manu et voce licitatoris, qui auctionando enunciat vociferans, noua esse mancipia ipsa, rudia, non callida, recens capta, ex populo regio, non Moscouitico. Nam Moschorum genus, ut dolosum et fallax, ita vile habetur illic in mancipiis» (p. 22). — Великий князь Иванъ, дѣдъ царя Ивана Васильевича, «ademit suoque adiunxit patrimonio Lituonicas provincias Nouohrod, Pskovv, Sievvier et alia» (p. 32). — «Moscovitae irati imprecantur alicui suorum, vt fiat Romanae siue Polonicae religionis, adeo eam exosam habent. Gymnasiis literariis, dolendum, caremus. Literas Moscouiticas nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtutem efficaciam habentes ediscimus, cum idioma Ruthenum alienum sit a nobis Litanis, hoc est, Italianis, Italico sanguine oriundis» (p. 42). — Michalonis Litvani De Moribus Tartarorum, Litvanorum et Moscorum Fragmenta decem, multiplici historia referta. — Изданій «Отрывковъ» Михалона было нѣсколько; мы цитируемъ по изданію въ «Архивѣ историко-юридическихъ свѣдѣній, относящихся до Россіи», изд. Н. В. Калачовымъ (книги второй половина вторая, Москва, 1854). Въ этомъ изданіи, кромѣ латинскаго текста автора, данъ и переводъ его на русскій языкъ, сдѣланный С. Шестаковымъ. Другой русскій переводъ былъ сдѣланъ К. Мельникъ, подъ редакціей В. Б. Антоновича. Онъ напечатанъ въ первомъ выпускѣ «Мемуаровъ, относящихся къ исторіи Южной Руси» (Кіевъ, 1890).

Могутъ быть приведены и другіе авторы, писавшіе о Русскихъ землѣ и народѣ въ томъ же направленіи. Укажемъ еще хотя одного. На страницѣ 225-ой и 226-ой одного изъ изданій *Poloniae Regni Descriptio ex Thuani Historiarum lib. LVI* читается: «Lithuanae Roxolania regio subest. Quod nomen tamen latius patet, et ut nomen ipsum praefert, disseminatam gentem significans, quicquid terrarum est inter mare Balthicum et Livoniam, Sueciam, Oceanum glaciale, Volgam, qui Rha hodie appellatur, Maeotim paludem, Pontum Euxinum, montes Sarmaticos, Poloniam, Lithuaniam et Samogitiam, complectitur in duasque regiones dividitur. Quarum altera Carpathios montes non longe a Cracovia attingit, et secundum Tyram ad Valachorum sineis, atque ex altera parte Borysthenem et Pontum Euxinum porrigitur... et haec quidem Roxolania, quae ultra Borysthenem ad Persarum usque sineis extenditur, magno Moscoviae duci paret: haec, quam Regiam vocamus, Leopoliensi, Lublinensi, Belsensi, nec non Podoliae, Volinae, Kioviae, Circassiae et Podlachiae regionibus comprehenditur». Respublica siue status Regni Poloniae, Litvaniae, Prvssiae, Livoniae etc. Diuersorum Autorum. Lugd: Batavorum. Ex officina Elzeviriana. MDCXLII.

¹¹⁾ Цейсбергъ даетъ такую оцѣнку историческаго труда Длугоша: «Dlugosz's Geschichtswerk ist der gewaltige Markstein, welcher sich am Ende der polnischen Historiographie im Mittelalter erhebt, während wir an deren Beginne und selbst im weiteren Verlaufe nur sehr mangelhaften Versuchen, die Gesamtgeschichte Polens darzustellen, begegneten. Dlugosz steht in seiner Umgebung auf einsamer Höhe da». Die Polnische Geschichtschreibung des Mittelalters von Heinrich Zeissberg. Leipzig, 1873. S. 335.

¹²⁾ «Quae quidem regio orientalis ab vno nepotum Lech, qui Russ vocabatur, post plures aetates habita et populata Russiae nomen accipiens, in

latissimas ditissimasque prouincias, regiones et vrbes creuit, quas in prae-sentiarum cernimus» (p. 21). — «Amplissima Russorum regna, quorum Kiouia caput et metropolis est, et Dniestr, Dniepr, Niemen, Pruth, Slucz, Styr, Strucz, Smotrycz, Sereth amplissimis irrigantur annibus, populasse, et terminos suos ultra Nouogrod, auro et argento pelibusque ditissimam et nolissimam, inter paludes et stagna sitam Russiae ciuitatem ad fines propriae terrae dilatasse. Scriptorum tamen varietas de origine Ruthenorum plus conuulbat eorum originem, quam declarat» (p. 23). — «Kig», «Sczyg», «Korew», «Radzyn», «VViathko», «Duleba» (p. p. 43—49). — «Nonnullae Ruthenorum nationes, quae ex ingenti multiplicatione nouas sedes sibi quaesierant, eorum Principatum pertaesae a Varahis tres duces acceperunt: quoniam ex propriis neminem eligi propter paritatem placebat» (p. 49). — «Dissidium post mortem suam Svatoslavs Russiae Dux inter filios suos pro Principatu Russiae se assumpto accidere veritus, Russiae Principatum inter filios diuidit et Iaropolkv quidem natu maiorem in Kiouiensem Ducem praefecit, Olcham vero alium filium Drzewlanis, tertium Wladimirvm Nouogrodensem duces constituit» (p. 101). — «Wolodimirus Russiae Dux duodecim filios reliquit... Abunde beatus et felix, dum annis aliquot Russiae terras, tam castris, quam oppidis et villis vehementer auxisset, veritus ne se obeunte inter filios dira certamina super Russiae Principatibus consurgerent, filiis regnum diuidit, et Visseslao quidem natu maiori dat Nouogrod, Isaslao Pollocko, Suatopelko Turow, Iaroslao Rostow, sed Visseslao fati raptio, Iaroslao Nouogrod, Borysz Rostow, Gleb Muromum, Svatoslao Drzewiany, Wseuoldo Wolodimiriam, Mscislao Timutokany, caeteris vero filiis tribus natu minoribus, videlicet Stanislao, Posuisd et Sudislao, Kiouiensem et Berestow Principatus, non nisi morte sua, in eos deuoluendos reservat» (p. 145). На Флорентійскомъ соборѣ въ 1439-мъ году — «Imperator cum aliis Praelatis Graeciae et Russiae domum reuersus, vnionem publicat et insinuat» (p. 713). — Ioannis Dlygossi sev Longini canonici qvondam Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII... Lipsiae, MDCCXI.

¹⁰⁾ Лехъ, Чехъ, Русъ (p. 7). — Древляне »populi Ruthenici generis» (p. 16). — «Rurko dux Russiae» (p. 16). — Mathiae de Michovia Chronica Polonorum, a prima propagatione et ortu Polonorum usque ad annum Christi MDIV. »Antiqviores duas Sarmatias posuerunt, unam in Europa, alteram in Asia, sibiynicem cohaerentes et contiguas. In Europiana sunt regiones Russorum seu Rutenorum, Lithuanorum, Moscorum et eis adiacentes, ab occidente flumine Vissae, et ab oriente Tanai inclusae: harum regionum gentes olim Getae nuncupabantur...» »Praeterea anno domini millesimo, ducentesimo, uigesimo octauo, in maxima multitudine Tartari Russiam ingredientis, uniuersam terram Renesansca uastauerunt». Далѣ они вторглись »in terram Susdalarum... Sequenti quoque anno in Smolnensem et Cirnyeouiensem regiones uenientes... Anno domini millesimo, ducentesimo, quadragesimo primo, Tartari in Russiam uenerunt, et Kiou amplissimam urbem et metropolim Rutenorum magnifice constructam funditus deleuerunt» (p. p. 122—123). — «Moscouia est regio longissima latissimaeque, nam a Smolensco usque ad Moscuam ciuitatem sunt centum milliaria, a Moscuam ad Volochda centum milliaria» (p. 148). — Давши очень любопытныя свѣдѣнія о Московскомъ государствѣ, Мѣховита обращаетъ вниманіе своего читателя (»accipiat itaque lector tua humanitas») на нѣсколько его замѣчаній, изъ которыхъ четвертое (»accipiat quarto») слѣдующее: »in Moscouia unam linguam et unum sermonem esse, scilicet Rutenicum seu Sclauonicum in omnibus satrapiis et principatibus, sic quod etiam Ohulici, et

qui in Viathca degunt, Ruteni sunt et Rutenicum loquuntur» (p. 149). — Matthiae a Michov De Sarmatia Asiana atque Evropea. Polonicae Historiae Corporis tomus primvs. Basileae, MDXXCII.

Эней Сильвій Пикколомини въ XV-мъ столѣтїи писалъ о русскихъ: »Rutheni, quos appellare Rosanos Strabo uidetur, Lithuanis contermini sunt; gens barbara, incompta, apud quam opulentam Ecclesiam obtinuit Isidorus Cardinalis Sabinensis, cuius supra mentionem fecimus. In hac gente ciuitatem permaximam esse tradunt Nogardiam appellatam, ad quam Teutonici mercatores magno labore perueniunt». — Aeneas Sylvius, Symmus Pontifex Romanus, Pius II. huius nominis post adeptum pontificatum dictus. De Polonia, Lithuania et Prussia siue Borussia. Polonicae Historiae Corpvс, tomus primvs, p. 4.

¹⁴⁾ П. С. Р. Л., XVII, ст. 175, списокъ гр. Красинскаго.

¹⁵⁾ »Prout Regi Poloniae amplissima Russiae regio subicitur, extenditur in longum ab ora Pocucensi ad confinia Livoniae per ducenta plus minus milliaria; in latum vero a Polonia Minori aut Lituania, versus ortum usque ad vastos Tartarorum campos, aut Moscoviam, per centum viginti. Dividiturque in Russiam albam, quae ad Magnum Ducatum Lituaniae spectat; et in Russiam rubram, quae proprie dicitur Roxolania et ad Poloniam pertinet. Nam tertia pars, ultra Tanaim et fontes Borysthenis posita, dicitur Russia nigra ab antiquis, a recentioribus autem vulgo obtinuit Moscoviam appellari; quod totum illud imperium, quaque latum est, ab urbe et fluvio Moscuа dicatur communiter Moscovia: quae olim Sarmatia Asiatica vocabatur. Nostra autem cis Borysthenica Russia, Sarmatia Europea; et Polonia ipsa proprie Vandalia» (p. 35). — Simonis Starovolsci Polonia... Wolferbyti, CDCLVI.

¹⁶⁾ »Politycy albo Autorowie ci, którzy statut i konstytucye Narodu Polskiego zkombinowali i ksiegi napisali o Rządzie Rzeczypospolitej». Такое опредѣленіе даетъ на своей 12-й страницѣ польская рукопись (О. II. № 1) Петроградской Публичной Библиотеки, озаглавленная: »Prawa i zwyczajе Koronne i W. X. Litewskiego albo terminy prawne i polityczne w historyi, statucie i constitucyach mianowane przy seymach, seymikach, sądach i dyskusach zwyczajne z fundamentu dla łatwości wytłumaczone i dla snadniejszego zażywania statystow, sędziow i politykow porządkiem liter abiecadla rozłożone Roku P. 1696».

¹⁷⁾ »VII. Russia Alba, quae Magno Moscoviae Dukatui adjacet habetque Novogrodcensem, Mscislaviensem, Vitepscensem, Polocensem, Smolensensem, Czernichoviensem, Kioviensem Palatinatus, ex quibus Palatinatus multa adhuc possidet Magnus Dux Moscoviae durantibus induciis. VIII. Russia Rubra, quo pertinent Russiae Podoliae, Volhiniae, Belzensis et Braclaviensis Palatinatus. Ex his Braclaviensem, Kioviensem et Czernichoviensem Palatinatus vocant Ukrainam» (p. 147). — Respublica Polonica, duobus libris illustrata... Opera et studio M. Christophori Hartknoch Passenheimensis Prussi. Francofurti et Lipsiae. 1678.

¹⁸⁾ И. Д. Бѣляевъ, О сторожевой, станичной и полевой службѣ, на польской украинѣ Московскаго Государства, до царя Алексѣя Михайловича (стр. 5). — Чтенія въ Имп. О-вѣ Исторіи и Древностей Росс., 1846, IV. — Въ настоящее время слово «украина» въ обозначенномъ нами въ текстѣ значеніи постоянно употребляется въ трудахъ по русской исторіи и исторіи русскаго права. Какъ примѣры употребленія того-же слова въ литовско-русскихъ актахъ, можно привести хотя бы слѣдующую выписку изъ книги Литовской Метрики: «Року [15]68 писаны

листы до дворовъ о сланье людей до замковъ украинныхъ и розосланы тые листы іюля м[е]с[е]ца 1 дня. Себестянъ Каменничій по-несъ: до князя Крошинского — з Упиты о 200 ч[о]л[о]в[е]ковъ до замъку Дриского, до Утены — о 200 чоловековъ до Дрисы, до Браславля — о 100 ч[о]л[о]в[ековъ] до Воронича, еще жъ до Браславля, до Опъсы и до Довгялишокъ — о 200 ч[о]л[о]в[е]ковъ до Дисны. Онъ же тутъ роздалъ: пану конюшому — о посланье з Кгераноинъ 100 ч[о]л[о]в[е]ковъ до Лепля, пану Ясенскому — о послан[ь]е 100 ч[о]л[о]в[ековъ] з Любошанъ до Чашникъ, пану Гайку — о посланье и[зъ] Трабъ до Лепля 100 ч[о]л[о]в[е]ковъ. А то листы зашитые роздалъ: пану Баркулабу — о будован[ь]е замъку Дисенского, и къ тому листъ отвороний до князей, пановъ, абы людемъ своимъ замокъ будовати казали; пану каштану Полоцкому — листъ зашитый [и] отвороний, пану Ониктю — листъ зашитый и отвороний, пану Миколаю, воеводчику Рускому — листъ зашитый. Жабровскій понесъ: до Бобруйска — о 300 ч[о]л[о]в[ековъ] до Воронича, до Мозыра о 100 ч[о]л[о]в[ековъ] до Воронича. (Литовская Метрика, Публичныхъ Дѣлъ Литовскихъ, 7, л. 175).

¹⁹⁾ Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. Росс., 1846, I (стр. 12).—Самуилъ Колинсъ былъ приглашенъ въ Россію въ 1659 г. и состоялъ 8 лѣтъ врачомъ царя Алексѣя Михайловича.

²⁰⁾ Чтенія въ Имп. Общ. Ист. и Древн. Росс., 1906, IV, стр. 199. — Яковъ Рейтенфельсъ родомъ былъ, повидимому, изъ Курляндіи. Въ Москвѣ онъ жилъ въ семидесятыхъ годахъ XVII столѣтія. Его «Сказанія Свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ Третьему о Московіи» были напечатаны въ Падудѣ въ 1680 г.

²¹⁾ Для Татищева совершенно не существовало вопроса объ единствѣ русскаго народа. Татищевъ отлично знаетъ различіе русской рѣчи на громадномъ протяженіи Россіи, но онъ ихъ опредѣляетъ лишь какъ «партикулярныя поврежденія» единого русскаго языка, обычныя «во всѣхъ пространныхъ государствахъ». — «По разстоянію дальности предѣловъ не токмо въ произглашеніи или удареніи гласа, но и въ именахъ и глаголахъ такое различіе, что сошедшіеся единъ другаго не вскорѣ выразумѣють, яко у насъ Сибиряки, Великороссіане, Малороссіане, Низовые и Поморскіе единъ съ другимъ весьма различаются». «Бѣлою Русью» Татищевъ называлъ территорію Ростово-Суздальской и Смоленской земель съ такими городами, какъ Ростовъ, Суздаль, Владиміръ на Клязьмѣ, Москва, Тверь, Кострома, Ярославль, Нижній Новгородъ, Муромъ. «Восточные народы», поясняетъ Татищевъ, «не отъ себя вымысля, Государей Рускихъ Акъпадыша, то есть бѣлый Императоръ, и государство Акъурусъ, то есть Бѣлая Русь именуютъ». Подъ Великою Русью онъ понималъ территорію земель Новгородской и Псковской, Бѣлоозера и Полоцкаго княжества. Выдѣлялъ Татищевъ еще Руси Малую (княжества Кіевское, Древлянское и Черниговское), Червонную (съ городами Владиміръ, Перемышль, Галичь, Львовъ и др.) и Черную (пространство между рѣками Виліей и Припятью, «Березой» и Бугомъ). В. Н. Татищевъ, Исторія Россійская съ самыхъ древнѣйшихъ временъ, собранная и списанная... Васильемъ Никитичемъ Татищевымъ. Кн. I, ч. 2 (Москва, 1769), стр. 494, 514—524.

То же, какъ отмѣчено у В. Н. Татищева, или близкое къ нему пониманіе значенія выраженія «Бѣлая Россія» можно найти и у дру-

тихъ, кромѣ названныхъ уже, иностранцевъ. Укажемъ еще хотя бы на Олеарія, который писалъ: «Россія или, какъ нѣкоторые называютъ ее, Бѣлая Россія, или же, какъ вообще также называютъ ее, по главному стольному городу ея Москвѣ, лежащему въ срединѣ страны, Московія, составляетъ одну изъ самыхъ крайнихъ частей Европы, граничащую съ Азіей и обнимающую собою весьма значительное пространство». Подробное описаніе путешествія Голштинскаго посольства въ Московію и Персію въ 1633, 1636 и 1639 годахъ, составленное секретаремъ посольства Адамомъ Олеаріемъ. Перевелъ съ нѣмецкаго Павель Барсовъ. Москва, 1870, стр. 103.

²²⁾ «Principum, qui nunc Russiae imperant, primus est magnus dux Moscoviae, qui maiorem eius partem obtinet; secundus magnus dux Lithvaniae; tertius est rex Poloniae, qui nunc et Poloniae et Lithvaniae praest» (p. 50). Записки о Московскомъ бытѣ (*Rerum Moscoviticarum Commentarii*). Сочиненіе Сигмунда барона Герберштейна. С.-Петербургъ, 1857. Новѣйшимъ изданіемъ Записокъ Герберштейна, съ переводомъ на русскій языкъ ихъ латинскаго текста, мы въ настоящее время, къ сожалѣнію, не имѣли возможности пользоваться (роскошное изданіе А. С. Суворина).

²³⁾ Свой перечень славянскихъ народовъ Стрыйковскій заканчиваетъ такими словами: «i inszych wiele narodów sławieńskiego ruskiego języka używających». Kronika, I, 111.

²⁴⁾ См.: О. О. Первольфъ, Словѣнскій языкъ и его судьбы у народовъ славянскихъ (Мелодіевскій Сборникъ, изд. Имп. Варшавскимъ Университетомъ къ 6 апрѣля 1885 г. подъ ред. А. Будиловича. Варшава, 1885), стр. 70 и сл. — Эта статья Первольфа вошла затѣмъ въ его обширный трудъ «Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связи». — Наиболѣе полный списокъ старопечатныхъ русскихъ изданій см. у И. П. Каратаева, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами. Томъ первый, съ 1491 по 1652 гг. (С.-Петербургъ, 1883). — Цитаты изъ предисловія Тяпинскаго см. у М. В. Довнаръ - Запольскаго (В. Н. Тяпинскій, переводчикъ Евангелія на бѣлорусское нарѣчіе — Извѣстія Отд. русск. языка и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1899 г., т. IV, кн. 3, стр. 1031—1064), и у В. Ластовскаго (Гісторыя беларускай кнігі, Коуна, 1926, стр. 410—415; предисловіе Тяпинскаго тутъ издано полностью).

М. С. Грушевскій на стр. 225-ой своей книги «Ілюстрована Історія України» (Кієвъ—Львовъ, 1912) даетъ снимокъ съ заглавнаго листа изданной въ 1591 г. во Львовѣ грамматики — «Аделфотис. Грамматика доброгоглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова ко наказанію многоименитому Россійскому роду».

²⁵⁾ См. статью кн. П. П. Вяземскаго въ Отчетъ о дѣятельности О-ва Любителей Древней Письменности за 1877 г. (стр. 1). Самая рукопись, сохранившая этотъ разговоръ, воспроизведена въ XVII-мъ томѣ нумерныхъ изданій того же Общества (Засѣданіе въ Книжной палатѣ 18 февраля 1627 года по поводу исправленія Катихизиса Лаврентія Зизанія).

²⁶⁾ Въ III-мъ томѣ изданія *Polonicae Historiae Corvvs*, на которое мы не разъ ссылались выше, напечатано (стр. 1—4) письмо — *Epistola Pisonis ad Ioannem Coritivm de conflictu Polonorum et Lithuanorum cum Moschouitis*, написанное въ Вильнѣ 26 сентября 1514 года. Въ этомъ письмѣ, между прочимъ, говорится о русскихъ Великаго Княжества

Литовскаго: «Sentiant multi ex iis secreto (ut creditur) pro Mosco, nulla alia magis, quam Religionis causa. Eam enim per omnia communem habent, transfluerentque passim: multi, nisi exploratam Mosci tyrannidem formidarent».

²⁷⁾ См.: И. И. Лаппо, Западная Россія и ея соединеніе съ Польшею въ ихъ историческомъ прошломъ (Прага, 1924), стр. 125—126, 181—183, 187—191.

²⁸⁾ Въ дальнѣйшихъ цитатахъ будемъ указывать страницы изданія 1746 года, которое было намъ доступно въ настоящихъ условіяхъ нашей научной работы: «Синофисъ или краткое описаніе о началѣ славенскаго народа, о первыхъ кievскихъ князехъ и о житіи святаго, благовѣрнаго и великаго князя Владимира, Всея Россіи первѣйшаго Самодержца, и о его наслѣдникахъ, даже до благочестивѣйшаго Государя Царя и Великаго Князя Θεодора Алексѣевича Самодержца Всероссийскаго, въ пользу любителямъ Історіи четвертымъ тисненіемъ изданное. Въ Санктпетербургѣ. При Императорской Академіи Наукъ. 1746. — Кіевскій Синописъ, изданный впервые въ 1674 г., связанъ съ именемъ Кіевопечерскаго архимандрита Иннокентія Гизеля. Въ послѣдующее время онъ былъ дополненъ изложеніемъ событій послѣ смерти царя Алексѣя.

²⁹⁾ Стр. 13—83.

³⁰⁾ Стр. 84—121, 177—182.

³¹⁾ Стр. 183—185, 121—177, 182, 186—191.

³²⁾ Стр. 192—201.

³³⁾ Южнорусскія Лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ. Томъ I. Кіевъ, 1856. Стр. 161—162.

³⁴⁾ Лѣтопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти. Москва, 1846 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.), стр. 1.

³⁵⁾ Южнорусскія Лѣтописи, откр. и изд. Бѣлозерскимъ, стр. 109.

³⁶⁾ Краткое Описаніе о Козацкомъ Малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ, черезъ Бунчуковаго Товарища Петра Симоновскаго 1765 года. Москва, 1847 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.).

³⁷⁾ Історія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Кониискаго, Архіепископа Бѣлорускаго. Москва, 1846 (изданіе Имп. Общества Ист. и Древн. Росс.), стр. 3—5, 199. Происхожденіе «Історіи Русовъ» связано съ именемъ Г. А. Полетики, бывшаго депутатомъ Малороссійскаго шляхетства Лубенскаго полка въ Екатерининской Депутатской Коммиссіи 1767 г.

³⁸⁾ Історія Малой Россіи. Часть первая. Отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до присоединенія оной, въ 1654 году, къ Россійскому Государству Царемъ Алексѣемъ Михайловичемъ. Москва, 1830, стр. V, 3 (примѣчаній) и 360.

³⁹⁾ И. Лаппо, Происхожденіе украинской идеологіи новѣйшаго времени. Ужгородъ, 1926. (Изд. Общества им. Александра Духновича, выпускъ 28).

и-58642/конт. 2.

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN.

Etudes et documents relatifs à l'histoire de la revolution ukrainienne de 1917—1920. Vol. V, par Dr. M. Lozynsky.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга пята.

ДР. МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА

в pp. 1918—1920.

~~В. 843.~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~БІБЛІОТЕКА
НАУКОВИЙ~~

~~Націонал.~~

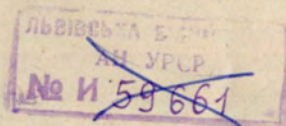
1922.

9(с47.74) „1918:1920“

6p

Автор застерігає собі всі права.

58643/2туми

Передне слово.

В сій праці поклав я собі за задачу дати огляд політичної історії української Галичини в часі творення української державности.

Оброблення праці не є рівномірне. На скільки я сам був учасником подій, має вона до деякої міри мемуарний характер. Там знов, де треба було опиратися виключно на документи (акти державної влади, преса і т. п.), я мусів обмежитися матеріалом, який міг зібрати в еміграційній обстанові. Через те окремі часті праці не однаково повні й оброблені.

Та все таки я думаю, що ліпше видати працю в такім виді, в яким я її тепер міг написати, ніж відкладати її до того невідомого часу, коли можна буде зібрати й використати весь матеріал. І в такім виді — сподіюся — вона сповнить свою задачу.

В кінці ще одно:

В звідомленню „До українського громадянства“, яке я оголосив *), усунувшись від урядової діяльности, я заповів, що докладне звідомлення з моєї урядової діяльности буде подане в моїх двох працях: 1) „Справа Східної Галичини на Мировій Конференції“ і 2) „При державній праці (Львів-Станиславів-Париж)“.

Випускаючи сю працю, я до певної міри сповняю також висше зазначену обітницю, бо представлення справи Східної Галичини на Мировій Конференції ввійшло в цілости в сю працю, а так само ввійшла сюди значна часть матеріалів і уваг, які мали ввійти в другу з заповіджених праць.

Гайдельберг, май 1921.

Др. Михайло Лозинський.

*) „Вперед“ ч. 120 з 25. мая 1920. і „Громадська Думка“ ч. 121 з 24. мая 1920.

Від Видавництва.

Отся книга М. Лозинського служить доповненням праці П. Христюка, що подає загальний начерк історії революції на великій Україні. Український Соціологічний Інститут бажав би доповнити сей начерк подібними працями про розвій подій в тих же роках в таких краях як Закарпатська Україна, Бесарабія, Крим, Кубань, українські колонії на Далекому Сході. Досі переговори, ведені з місцевими громадськими діячами, ще не запевнили йому таких праць, тому він звертається отсею дорогою до всіх, що розпоряджають відповідним матеріалом до історії революційної доби в котрімсь з отсих країв і готові були б дати її начерк, аби зволити зголоситися до Інституту, щоб порозумітися ближче в сій справі.

Як праця П. Христюка так і отся книга М. Лозинського видається Українським Соціологічним Інститутом на гроші зібрані нашими земляками в Сполучених Державах Півн. Америки, Канаді і Бразилії для „Комітету Незалежної України“, котрі сей комітет передав Укр. Соціол. Інститутові при своїй ліквідації. Вдячна згадка від усіх, хто користатиме з сих праць, належитья отсим американським жертводавцям.

М. Гр.

І. Часть.

Галичина в світовій війні.

Розділ І.

Положення Галичини в Австрії.

Українську Галичину заняла Австрія при першій розділі Польщі в 1772. р., покликаючися як на правний титул на права угорської корони до цього краю з часів галицько-волинської держави і з пізніших договорів між польськими й угорськими королями.

Адміністративно злучено її з польськими землями, набутими Австрією при розділах Польщі і з набутою від Туреччини Буковиною. В кінці, після різних експериментів і плянів, утворено в 1850. р. з цих територіяльних набутків Австрії два „коронні краї“: „Королівство Галичину й Володимирію з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським“, яке обнімало набутки Австрії при розділах Польщі, і „Князівство Буковину“, яке обнімало вище згаданий набуток від Туреччини.

Таким чином українську Галичину злучила Австрія з польськими землями, набутими при розділах Польщі, в один край, в якому під час конституційної перебудови Австрії на основі автономії „коронних країв“ вся політична власть, дякуючи мішаному складові населення¹⁾, соціальній перевазі польського елементу²⁾, політичній будові австрійської держави³⁾ і політиці австрійського правительства⁴⁾, дісталася в польські руки.

До часу заведення загального і рівного виборчого права в Австрії (1907.) сю власть виконувала польська шляхта. Опісля перейшла вона на польську демократію, яка виробила відповідну до цього політичну теорію, а саме: що те, що в періоді свого панування здобула польська шляхта, є загально-національним добром польського народу,

¹⁾ Менше більше половину населення творили Українці, а половину Поляки і Жиди. Територія була в двох третіх українська, в одній третій польська.

²⁾ Вищі соціальні класи в цілій країні були тільки польські (поміщики) і жидівські (промислово-торговельна буржуазія), які на-зверх приймали польську культуру.

³⁾ Політична перевага вищих соціальних класів.

⁴⁾ Після періоду боротьби між галицькими Поляками і австрійським правительством завершилась в 1861.—1873. між обома сторонами угода: за ціну підняття династії і правительства проти інших народів і проти демократичних змагань в загально-державній політиці Поляки одержали політичну власть в Галичині.

т. зв. „національним станом посідання“, який оберігати і розширяти має обов'язок кожда нова класа, яка приходить до політичної влади.

Словом, від часу конституційної будови Австрії (1861.) до її розпаду (1918.) австрійський „коронний край“ Галичина оставався під політичним пануванням Поляків, творячи суроґат польської держави під Австрією. Се польське панування опиралося на отсих підставах:

На основі виборчого закона до австрійського парламенту Поляки творили більшість представництва Галичини в австрійським парламенті. Се відношення не могло бути змінене без їх згоди.¹⁾

При розбитті австрійського парламенту на велику скількість національних і політичних груп Поляки, які в справі польського національного стану посідання в Галичині все зберігали одноцільний національний фронт, були таким сильним чинником, що проти їх волі парламент і правительство були безсильні і все мусіли платити їм ціну, яку вону жадали, себ-то оберігати і розширяти їх національний стан посідання в Галичині.

В склад австрійського правительства все входили 1—2 міністри Поляки з портфелями, які оберігали польські інтереси в правительстві і перед короною.

Крім того від 1871. р. входив у склад австрійського кабінету міністер Поляк, який *de iure* був міністром без портфелю, та *de facto* польським міністром для Галичини з широкими компетенціями і правом „*veto*“ у всіх справах, які відносилися до Галичини.

Цісарським намісником для Галичини, який був шефом цілої державної адміністрації в краю, був призначуваний усе Поляк.

На основі виборчого закона до галицького сойму Поляки мали забезпечену подавляючу більшість у соймі, що віддавало в їх руки автономне законодавство і адміністрацію в краю.

Польське представництво в австрійським парламенті і галицьким соймі творило організацію, яка мала вплив на призначення і відкликання польських членів австрійського правительства і галицького намісника.

Окремі закони і розпорядки забезпечували пануюче становище польської мови в державних і краєвих установах Галичини.

Супроти українського народу в Галичині продовжали Поляки політику бувшої польської держави, на скільки се було можливо з огляду на українське національне відродження, на політичні поняття і відношини 19. віку і на австрійську конституцію. Ся конституція, хоч проголошала правно-державний принцип рівноправности народів держави тільки теоретично, не переводячи його в практиці державного життя, одначе все таки давала кождому народові держави, особливо в області мови і культури, ряд управлень і змогу боротися за оберігання й розширювання їх.

В половині 19. віку політика галицьких Поляків супроти Українців стояла ще на становищі заперечування існування української нації як культурної одиниці; на тодішню польську думку шлях укра-

¹⁾ Постанова виборчого закона з 1907. р.

їнського племені до культури повинен вести через польонізацію; культурний тип людини з українського племені повинен бути „gente Ruthenus natione Polonus“¹⁾).

Коли показалося, що се становище супроти національного розвитку українського народу не вдержиться, польська політика заняла становище ставлення як найбільших перешкод розвитку української мови і культури, розуміючи дуже добре, що на певній ступні сього розвитку український нарід рознічне боротьбу за політичну власть.

Коли-ж ся боротьба за політичну власть на добре розгорілася, польська політика від початку 20. віку рішила відібрати українському народові територіальну підставу боротьби за політичну власть: одноцільну національну територію, змагаючи до того, щоб українська Галичина через польонізацію українського і жидівського елементу по містах і насаджувание польського сільського елементу шляхом колонізації поміщицьких маєтків польським селянством стала територією національно на стільки мішаною, щоб Українці не могли сягати по політичну власть на сій території.

Основним змаганням української політики в Австрії було змагание до поділу „коронного краю“ Галичини на національні складові часті українську й польську й до утворення з української Галичини автономного українського „коронного краю“, в яким політичну власть виконував би український нарід.

В 1848. р., коли тодішня революція уможливила галицьким Українцям виступление на арену політичного життя, українська політична організація, Головна Руська Рада, поставила те домагание в такій формі, щоби з української Галичини, української часті Буковини й української території Угорщини, себ-то з усіх українських земель Австрії, утворити одноцільний автономний український коронний край.

Се домагание, яке Головна Руська Рада, підпирана цілим українським населенням, дуже енергічно заступала перед короною, правительством і австрійським Установчим Державним Союзом, було годі близьке до здійснення. Прихилилося до нього передовсім австрійське правительство, яке тим способом думало зменшити територіальну підставу політичної сили Поляків у державі, обмежуючи її на польську етнографічну територію; так само мало воно прихильників в Установчим Державнім Союзі. Одначе в рішачучу хвилю не знайшло воно в нім більшости і т. зв. кромерижський проект австрійської конституції²⁾ полишав українські й польські землі, набуті Австрією при розділах Польщі, як один „коронний край“.

Зломивши конституційні змагання і привернувши абсолютизм (1851.), австрійське правительство закинуло також план поділу Галичини.

¹⁾ Було се становище, аналогічне до становища російського правительства і більшости російського громадянства царської Росії супроти українського народу.

²⁾ Ухвалений на засіданню 4. Марта 1849. в місті Кромеріжі в Моравії, куди Установчий Державний Союз переніс був свої засідання з Відня.

Примушене через 10 літ до конституційних реформ, воно — як уже вище зазначено — помиралося з Поляками і віддало їм політичну власть в Галичині.

Від сього часу домагання утворення автономного українського „коронного краю“ в Австрії відсунулося в сферу будучности, коли національна боротьба між народами держави примусить її до перебудови на основі автономії національних територій. Домагання такої передумови, яке в 1899. р. австрійська соціальна демократія прийняла в свою програму, мало в галицьких Українцях горячих прихильників. Одначе було воно поки-що домаганням будучности.

Ще в дальшу будучність відсуненим домаганням, радше далеким ідеалом ніж реальним домаганням було з'єдинення всіх українських земель в одну незалежну державу, якого одні сподівалися від загальноєвропейського воєнного конфлікту, другі від соціальної революції. Одначе сей ідеал що-раз сильніше встав в уми й серця галицьких Українців, даючи їм силу до важкої щоденної боротьби за національне і соціальне визволення.

Ся боротьба йшла за демократизацію виборчого права до австрійського парламенту й галицького сойму, за оберігання й розширювання управнень української мови, за здобування змоги розвитку української культури, за організацію широких селянських мас до боротьби проти соціального поневолення, за оборону здобутих прав перед насильством польської адміністрації.

В сій боротьбі були періоди великого загострення і трагічних подій, коли українським населенням, особливо селянством і студентством, заповнювалися в'язниці, лилася кров і падали жертви українські. Так було цілі 1890-і роки при виборах до австрійського парламенту і галицького сойму, ціле перше десятиліття 20. віку в боротьбі за український університет, в масових страйках українського селянства і в наймогутнішій з усіх українських масових рухів того часу — русі за загальне і рівне виборче право до австрійського парламенту і галицького сойму. З українського боку ся боротьба зазначилася вистрілом українського студента Мирослава Січинського в цісарського намісника Галичини, польського графа Андрія Потоцького (12. півтіня 1908.).

Національний бік сеї боротьби аливався з соціальним: та сама кляса польського народу, польська шляхта, кляса польських поміщиків, виконувала політичну власть в краю і панувала соціально над українським селянством.

До кінця 19. віку инші кляси польського народу: міщанство, селянство і робітництво, майже не мали політичної сили і для скріплення своїх позицій кликали Українців до „спільної боротьби“ проти „спільного ворога“: польської шляхти, яка „однаково гнетє оба народи: польський і український“. В ті часи для освідженія й організації польського селянства й робітництва вложили чимало праці визначні українські громадяни (Іван Франко, Михайло Павлик, Микола Ганкевич і ин.). Та коли в міру демократизації політичного життя Австрії польська демократія почала приходити до політичної сили, вона разом з польською шляхтою стала одним фронтом проти українських націо-

нальних і соціальних визвольних змагань в обороні польського „національного стану посідання“.

Результатом сеї боротьби в публично-правній області було здобуття представництва в австрійським парламентам і галицьким сеймі (в скількох по-над одну четверту цілого галицького представництва, — що очевидно далеко не відповідало праву українського народу на основі демократичного принципу), української народньої школи (з великими обмеженнями в користь польської мови і польського політичного духа), кількох українських середніх шкіл, кількох українських кафедр на теологічних, філософських і правничих факультетах львівського університету, права зносин з державними установами українською мовою, права державних підмог для українських культурних і економічних інституцій і т. и.

Ще важніше від тих здобутків було те, що в боротьбі за них і дякуючи їм творилося українське громадське життя, росла національна, політична і соціальна свідомість, організувалися українські народні маси, розвивалася українська культура, творилися в усіх областях громадського життя в українській національній формі загальні цінності.

В се творення українського національного життя вносили великий ідейний і фактичний вклад Українці з Росії, які через репресії царської Росії над Україною мусіли переносити значну часть своєї діяльності в Галичину.

Зносини між галицькими і російськими Українцями існували, почавши від половини 19. віку, і чим далі ставали що-раз інтензивніші. Вистане згадати імена Костомарова, Куліша, Драгоманова, Кониського, Грушевського, які мали живі звязки з Галичиною. В 1880-их і 1890-их рр. багато українських письменників з Росії містили свої твори в галицьких виданнях, особливо в „Зорі“, „Народі“, „Життю і Слові“, „Літературно-Науковім Віснику“. Від 1900. р. Львів стає еміграційним центром Революційної Української Партії й інших українських політичних груп, аж доки революція 1905. р. не дала їм змоги перенести всю свою діяльність на Україну.

Так спільними силами синів цілої України творилися в Галичині всеукраїнські цінності.

Однак обі часті України, розділені кордоном, все таки за мало жилися з собою, за мало злилися в одну цілість. Се відбилося трагедією непорозумінь між ними в хвили, коли упадок Росії й Австро-Угорщини кликав до об'єднання в один національно-державний організм.

Австрійські і зокрема галицькі політичні відносини: велика сила консервативно-клерикальних елементів, національна боротьба між усіма народами держави, недостача революційного духа в демократичних і соціалістичних партіях, важка щоденна політична боротьба за дрібні реформи, використання виступів якоїсь групи серед одного народу проти його національних змагань взагалі групами другого народу¹⁾, все те наложило свою печать на політичну ідеологію і психологію галицьких Українців.

¹⁾ Прим. кождий рішучийший виступ галицьких Українців під прапором демократизму чи соціалізму денунціювали польські консервативно-клерикальні

Під партійно-політичним оглядом галицькі Українці ділилися на п'ять груп: чотири українські й одну москвофільську, яка стояла на становищі неіснування окремої української нації, була під суспільно-політичним оглядом реакційна і зрештою відгравала все меншу й меншу роль в життю українського народу Галичини.

Партії, які стояли на українським національним становищі були, числячи з права на ліво: християнсько-суспільна, національно-демократична, радикальна і соціально-демократична.

Перша з них, се дитина невдачної польсько-української угоди з 1890. р. Коли загал партії народовців, побачивши, що польська сторона не додержує угоди, перейшов до опозиції, — вірною угоді осталася невеличка група інтелігенції, переважно урядовців, яка в дальшій розвитку прийняла назву християнсько-суспільної партії. Консервативно-клерикальна під суспільно-політичним оглядом і угодова супроти польського панування, не мала вона майже ніякого політичного значіння.

Найсильніша була партія національно-демократична, яка опановувала майже все громадське життя українського народу в Галичині. В її рядах знаходилася переважна часть духовенства і світської інтелігенції, як також більша часть селянства. Історично беручи, був се центр українського національного табору в Галичині, т. зв. народовців. Коли в процесі партійної диференціації творилися праві й ліві групи, центр прийняв також форму партійної організації. В 1899. р. партія народовців відновила допливом молодших радикальних елементів з інтелігенції, прийняла назву національно-демократичної (народної) партії й ухвалила програму, яка своїм демократизмом майже не ріжвилася від т. зв. мінімальних програм соціально-демократичних партій. В березні 1919. національно-демократична партія прийняла назву трудової народної партії і змінила програму відповідно до потреб будови української держави, остаючи на тім самім ідейнім ґрунті демократизму.

Радикальну партію заклали в 1890. р. прихильники Драгоманова. Партійна програма признає своєю основою соціалізм. Однак в практичній діяльності сей соціалізм був вивіскою без змісту. Радикальна партія внесла цінний фермент радикальних ідей в ціле громадське життя галицьких Українців. Однак сильною політичною організацією не змогла стати.

Соціально-демократичну партію заклали в 1899. р. ті нечисленні українські соціальні демократи, які до того часу працювали або в польській партії або були діячами української радикальної партії. Зріст української соціально-демократичної партії зпівнювала її залежність — ідеологічна й фактична — від польської соціальної демо-

крати перед австрійською династією і правительством як „анархізм“, домагаючи репресій на цілий український рух. Польські демократи й соціалісти тоді, очевидно, мовчали. За те вони нильно підхоплювали кождий прояв українського консерватизму чи клерикалізму як доказ „реакційности“ цілого українського руху, який треба поборювати в ім'я поступу. Тоді знов мовчали польські консервативно-клерикальні круги.

краті. Осуджуючи різкіші прояви української визвольної боротьби проти польського гнету як „націоналізм“ і „шовінізм“, вона дискредитувала себе в широкіх кругах українського громадянства і позбавляла себе допливу інтелігентних сил. Українського пролетаріату по містах не могла організувати, бо він — національно неосвідомлений — був бажаним матеріалом для польської соціальної демократії, яка нильно берегла його перед національним освідомлюванням. За право організувати український міський пролетаріат в кінці таки розгорілася боротьба між українською й польською соціальною демократією, доводячи навіть до хвильового розпаду української соціальної демократії на дві групи: національну і польонофілську. В кінці український сільський пролетаріат (в точнім значінню слова) був за мало численний і занадто темний, щоб могли даги оперте для сильної політичної організації.

Се представлення партійних відносини показує, що загал українського громадянства в Галичині оставався під впливом демократичних і навіть почасти соціалістичних програм.

Одначе діло не в саях програмах, а в тім, як вони формують політичну ідеологію і психологію громадянства. В сій області українське громадянство — під впливом вище зазначених австрійських і галицьких відносини — не стояло на висоті своїх програм. Недостача живих звязків з радикальними політичними і соціальними рухами культурного світа, відсутність широкого розмаху, революційного пориву, обережність на всі сторони, розмінювання на щоденну дрібну монету, — ось що характеризувало, з малими ввітками, громадянське життя галицьких Українців. Вони жили неначе в тюрмі важкої чорної щоденної праці, куди тільки здалека доходив відблиск сонця нових ідей. Їх життя було занадто відмінене від того, де родилися ті ідеї, щоб вони могли мати безпосередній вплив на нього. Тому нові ідеї не перетворювались тут в нові життєві цінности, в нові політичні сили, тільки звичайно кінчалось компромісом між старим і новим. Молодіж, перейшовши роки молодечого радикалізму, ставала переважно в ряди національно-демократичної партії, яка одинока давала готовий організаційний апарат громадянської праці. Старе відновлялося, але нове не творилося. І коли прийшла хвиля, яка кликала творити на руїнах старого нове, старі сили при найліпшій волі не могли як слід відповісти новим задачам, а нових сил, здібних до сього, не було.

В сій лежала також одна з причин трагедії непорозумінь між Великою Україною й Галичиною в українській революції.

Житте української Буковини розвивалося в подібних відноспнах, як житте української Галичини. Галицькі Українці боролися проти польського гнету, буковинські мали проти себе австрійсько-німецьку бюрократію, яка тут збереглася ще в часів абсолютизму, і Румунів. Культурне житте буковинських Українців розвивалося під впливом Галичини.

Українці на Угорщині, придавлені страшним гнетом Мадярів, відрізані від яких-небудь звязків з иншими українськими землями, ледви животіли життем темної етнографічної маси. Їх громадянське житте не вийшло по-за національно-церковну стадію з закраскою симпатій до Росії

Розділ II.

Галицькі Українці в світовій війні.

На протязі 19. віку, в процесі розвитку української національної свідомости, витворився ідеал Самостійної України. Здійснення його — як уже зазначено — одні сподівалися від загально-європейського воєнного конфлікту, другі від соціальної революції.

З вибухом світової війни всі українські партії Галичини й Буковини стали на становищі, що надійшов час використати світовий воєнний конфлікт для здійснення ідеалу Самостійної України. В сій цілі стали вони по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що визволення й усамостійнення України можливе тільки після розбиття Росії, отже перемога центральних держав над Росією лежить в інтересі українського народу. Тому український нарід повинен стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, які за се повинні — на випадок перемоги над Росією — допомогти йому утворити самостійну українську державу.

Ся австрофільсько-германфільська орієнтація має свою історію.

В 1848. р., підчас дебат в австрійським Установчим Державним Сеймі над проектом австрійської конституції, ніхто инший, тільки тодішні провідники чеського народу, Паляцький і Рігер, заступаючи за український нарід перед польськими змаганнями, мотивувати потребу свободного розвитку Українців в Австрії власне зі становища тої орієнтації. Паляцький висловив надію, що український нарід „розвиватиме свої значні здібности й робитиме швидко поступи, братиме участь в західно-європейській культурі і творитиме в руках австрійського правительства таран проти австрійських ворогів, що має безконечно далекосягле значіння, коли взяти під увагу їх вплив на їх соплеменників у Росії“¹⁾. По словам Рігера українська література, „навіяна свободою, розтопить лід російського абсолютизму, стане Архімедовою шрубкою, що оберне царизм в руїну, відриваючи від нього мільони кріпаків Українців у Росії. Се найважніше в цілій справі, — упадок того ворожого європейській свободі деспота зовсім близький, коли се племя вступить в ряди інших славянських племен“²⁾.

Таку роль в міжнародній політиці призначували Чехи галицьким Українцям тоді, коли провідники Головної Руської Ради так далеко думкою зовсім не забігали.

Після видання указів 1863. р. і 1876. р. про заборону української мови й літератури в Росії думка про визволення України з російської неволі при помочи Австрії й Німеччини почала звертати на себе увагу українських діячів на Великій Україні³⁾. При кінці 1880-их

¹⁾ Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstage 1848.—1849. Herausgegeben und eingeleitet von Anton Springer. Leipzig 1885. Стр. 26—27.

²⁾ Там-же, стор. 30—32.

³⁾ Див. донес з-над Дніпра п. н. „Австрія і доля України“ в львівській „Меті“ за січень 1864. р.

і з початком 1890-их рр., коли заносилося на конфлікт між Австрією й Німеччиною з одного і Росією з другого боку, підкріпила сю думку головно стаття німецького філософа Гартмана, за яким мав стояти Бісмарк, про потребу розбиття Росії й утворення української держави ¹⁾. Одначе ширших кругів на Україні ся думка не захопила.

Драгоманів, критикуючи в 1890-их рр. ті українські круги по обох боках кордону, які надіялися на сепаратизм і поміч Австрії, вказував на слабкість ідеї сепаратизму на Великій Україні і на трудність здійснення її та остерігав перед прибільшеними надіями на побіду Австрії над Росією ²⁾. В 1891. р. він писав:

„Сподіватися, щоб навіть велика коаліція європейська, — в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Англії, — могла відірвати від Росії всі українські землі по Дін і Кубань, може тільки божевільна або дитинська фантазія. Увесь поділ Росії³⁾, який можна припустити, може обійтися на тому, що від Росії відірвуть Царство Польське, Бесарабію та яку бличочку землі на Волині й Поділю. Так тоді власне національність Українців заплатить кошти сього поділу, бо в Бесарабії подністрових Українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польське злучать з Галичиною і назвуть цілий край Королівством Польським, то Поляки стануть там у такій більшості проти Українців, що Українцям ще важче буде встоювати за себе ніж тепер. Бличочка Волини й Поділя не змінить пропорції“ ⁴⁾.

Після того, як російську революцію 1905.—7. рр. перемогла реакція, і рівночасно зростає напруження між обома європейськими коаліціями ⁵⁾ грозило кожній хвилі воєнним вибухом, думка визволення й усамотійнення України через побіду центральних держав над Росією почала знов займати уми українського громадянства в Австрії. Прихилилися до сеї думки також одиниці й гуртки між українським громадянством в Росії.

При кінці 1912. р., коли грозив воєнний конфлікт, всі українські партії Галичини й Буковини в заяві з 7. грудня 1912. р. зазначили, що в конфлікті між Австро-Угорщиною й Росією інтереси українського народу згідні з інтересами Австро-Угорщини.

На з'їзді українського студентства в літі 1913. р., в якім взяли участь делегати з обох боків кордону, прийнято резолюцію про потребу використання воєнного конфлікту для визволення й усамотійнення України.

Світова війна виставила існування Австро-Угорщини на пробу, якої вона ідеологічно вже на самім початку не видержала. Тільки два народи, які угодою 1867. р. витворили дуалістичну форму монархії і поділили в ній панування між себе, — Німці в Австрії, Мадяри

¹⁾ Журнал „Gegenwart“ XII, 1887. і I, 1888.

²⁾ „Неполітична політика“, „Чудацькі думки про українську національну справу“, „Листи на Наддніпрянську Україну“.

³⁾ „Неполітична політика“, ряд статей в „Народі“ з 1890. і 1891. рр.

⁴⁾ З одного боку потрібний союз: Німеччина, Австро-Угорщина й Італія, з другого — потрібне порозуміння: Росія, Франція й Англія.

в Угорщині, — тільки вони бажали дійсно перемоги монархії, бачучи в сім свій національний інтерес: скріплення монархії на зверх і скріплення свого панування кожний в своїй половині монархії. Всі інші народи або бачили свій національний інтерес в ослабленню чи навіть розбиттю Австро-Угорщини, або, хоч бажали їй перемоги, то не в її, тільки в своїм інтересі.

До першої категорії належали Чехи, Південні Слав'яни, Італійці й Румуни.

Чехи розуміли, що здійснення чеського державного права чи в межах Габсбурзької монархії¹⁾ чи через утворення самостійної чеської держави можливе тільки — в першій формі при ослабленню, в другій при розбиттю Австро-Угорщини, бо в переможній Австро-Угорщині Німці й Мадяри на здійснення чеського державного права не згодяться.

Південні Слав'яни змагали що найменше до з'єднання всіх південно-славянських земель Австро-Угорщини в південно-славянське королівство під Габсбургами²⁾, вважаючи своїм національним ідеалом з'єднання південно-славянських земель Австро-Угорщини з Сербією в одну південно-славянську державу. Перше було можливе тільки при ослабленню, друге при розбиттю Австро-Угорщини.

Італійці з тугою дожидали хвили, коли можна буде завершити визволення італійського народу з неволі Габсбургів і будову з'єднаної Італії.

В кінці Румуни так само змагали до з'єднання румунських земель Австро-Угорщини з румунською державою в Велику Румунію.

Всі ці народи, примушені як громадяни Австро-Угорщини складати заяви вірності і стверджувати їх кровю своїх синів на полях бою, рівночасно бажали розгрому Австро-Угорщини і нав'язували зносини з антантою, щоб на випадок її перемоги забезпечити собі здійснення своїх національних змагань. Весь час війни вели вони відповідно до того подвійну політику: формально лояльну, в дійсності ворожу до Австро-Угорщини.

В особливо кориснім положенню були Поляки, яким обі воюючі сторони обіцували національне визволення.

Галицькі Поляки від часу помирення з Австрією були тим елементом, на який Австро-Угорщина особливо числила на випадок війни з Росією. З вибухом світової війни з цього як щось самозрозуміле вийшло т. зв. австро-польське становище, себ-то, що Поляки стають при Австро-Угорщині й Німеччині, при яких поміччю Польща має визволитися з російської неволі і віднайти державну самостійність. Питання, в якій формі ті частини Польщі, які належали до Австро-Угорщини й Німеччини, мають взяти участь у самостійній державній існуванню Польщі, відсувалося на пізніше.

¹⁾ З'єднання країв чеської корони, Чехії, Моравії і Шлеска, в чеське королівство, злучене з іншими частинами Габсбурзької монархії реальною унією через особу монарха, який коронувався би як чеський король.

²⁾ Злучене з іншими частинами Габсбурзької монархії так само монархічною реальною унією.

Всі польські партії Галичини з'єдналися в Начальний Національний Комітет, який проголосив війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною за відбудування Польщі і покликав до життя польські легіони, які під проводом Пілсудського, теперішнього президента Польщі, мали помагати центральним державам визволити Польщу з-під Росії.

Одначе рівночасно також Росія відозвою почального вождя російської армії вел. кн. Миколи Миколаєвича до польського народу проголосила як свою воєнну ціль визволення польських земель з-під Австрії й Німеччини й утворення з'єдненої Польщі як окремої держави — одиниці в ближнє неозначений злуці з Росією. За сею заявою стояла ціла антанта і в Парижі заснувався Польський Національний Комітет для її здійснення.

Таким чином міжнародне положення дало Полякам змогу поставити свою будучність на воєнні карти обох воюючих сторін. Оба польські табори, австрофільсько-германофільський і руссофільсько-антантафільський, з яких кождий мав своїх прихильників і свої організації (явні або тайні, залежно від лінії фронту) в усіх частих Польщі, хоч наверх себе поборювали, в дійсності працювали для одної цілі, стараючися — один в центральних держав, другий в антанті — як найліпше забезпечити як найкорисніше здійснення відбудування Польщі.

На скільки австрофільсько-германофільський табір Поляків і бажав побіди Австро-Угорщини, то ся побіда мала бути рівночасно її ослабленням, бо вона повинна була відступити Галичину для будови польської держави.

В найгіршім положенню були галицькі Українці.

Їх бажання не могли бути по боді антанті, бо побіда антанті означала побіду Росії і прилучення до неї українських земель Австро-Угорщини, що несло також сим українським землям таке поневолення, в яким знаходилася Велика Україна. На зміну відношення побідної Росії до України не було ніяких надій. Так само не було надії на те, щоб західні держави хотіли й могли вплинути на Росію в сім напрямі.

Зрештою Росія з самого початку війни виявила в цілій повноті своє вороже відношення до українського народу. Ту дрібку свободи українського слова й українських товариств на Великій Україні, яка збереглася після революції 1905.—7. р., з вибухом війни знесено. В занятій Галичині заведено такий самий режим. А міністр закордонних справ Сазонов, вислідуючи в Державній Думі в лютім 1915. р. причини, які заставили Росію до війни з центральними державами, як одну з причин назвав також те, що в Галичині „за німецькі гроші“ повстав ворожий Росії український рух.

Словом, відношення Росії до української справи не могло не диктувати австрійським Українцям бажання ослаблення й розбиття Росії, бо тільки ослаблена Росія пішла би на уступки супроти України і тільки на руїнах розбитої Росії можна було збудувати самостійну українську державу.

Одначе побіда Австро-Угорщини й Німеччини над Росією ще зовсім не означала здійснення українських змагань. Не тільки до ук-

раїнської Галичини, але й до цілого Правобережя, на скільки Австро-Угорщина й Німеччина відірвали би його від Росії, підносили претенсії Поляки в імя відбудування історичної Польщі. А що політика Австрії супроти українського народу до того часу йшла по лінії польських бажань, то треба було побоюватися, що таке саме становище займе Австрія також на випадок перемоги над Росією.

Тому рішиться стати на боці Австро-Угорщини й Німеччини не було легко.

Однак рішити було треба, бо остатися пасивним значило би тільки нести воєнні обов'язки громадян Австро-Угорщини без користі для української справи.

При тім входила в гру ще одна обставина, а саме, що галицькі Поляки, виступаючи активно по боці Австро-Угорщини й Німеччини, використали би пасивність Українців як доказ ворожого відношення до Австро-Угорщини. Що се значило, се пізнали Українці зараз на початку війни, коли, не вважаючи на заняті ними становище, українське населення, дякуючи акції Поляків, почато масово арештувати, розстрілювати, вішати, мучити по таборах для ітернованих як прихильників Росії і ворогів Австро-Угорщини. На скільки страшніші були б сі переслідування, коли б Українці не були заняли австрофільського становища, яке все таки давало їм змогу оборонятися перед ними.

З усіх сих причин українські партії Галичини й Буковини рішилися активно стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, щоб їх війну проти Росії використати для української справи.

Се проголосила Головна Українська Рада, зложена з представників усіх українських партій Галичини, маніфестом з 3. серпня 1914., який кликав український нарід стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини до боротьби проти Росії за визволення України.

Головна Українська Рада утворила організацію Українських Січових Стрільців, яка мала стати завязком української армії, закликаючи вступати до сеї організації тих здатних до зброї Українців, які не були обов'язані до військової служби в австро-угорській армії, бо сі мусіли ставати в ряди армії.

Поруч галицьких Українців став гурток українських політичних емігрантів з Великої України, які підчас своєї діяльності на Великій Україні були членами українських соціалістичних груп. Тепер вони утворили організацію Союз визволення України, яка також стала по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що тільки воєнний розгром Росії уможливить визволення і самостійність України.

Однак Союз визволення України не знайшов одобрення серед українського громадянства в Росії і через те не міг здобути поважного політичного становища при центральних державах. Його діяльність полягала передовсім у веденню пропаганди української справи в центральних державах, в опіці над полоненими Українцями жовнірами російської армії, в організаційній і просвітній праці серед них і т. д. Такого політичного значіння в центральних державах, яке

мали аналогічні комітети чеський і польський в державах антанті, він не осягнув. Не маючи зв'язків з українським громадянством, він не відіграв також ролі в заключенні миру між центральними державами і Україною.

Тимчасом уже перші тижні війни принесли для неї кончеюстю подиктованої орієнтації австрійських Українців важкий удар.

Головна Українська Рада і Союз виголошення України закликали український нарід до боротьби проти Росії, українська молодіж ставала в ряди Українських Січових Стрільців, українська інтелігенція мусіла тікати з Галичини перед російською армією, боячись пімсти Росії, — а рівночасно Поляки, як виконавці австрійської державної власти в Галичині, почали арештувати українське населення як ворогів Австрії, які спочувать і помагать Росії.

Почалися сі арештування з початку не сміло, звертаючися ніби-то тільки проти москвофільської групи серед українського народу¹⁾, але швидко, вже при кінці серпня 1914., стали вони масові й обхопили все українське населення без ріжниці партій.

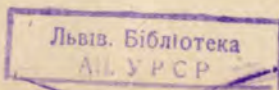
Відступ австро-угорської армії на захід попереджали масові транспорти арештованих — селян, пародніх учителів, священників і міської інтелігенції, старців, жінок і дітей — яких серед голоду і знущань вивозили в табори для інтернованих в західні краї держави. Багато з тих, то тікали перед російською армією, попало в сі транспорти по дорозі. Польська адміністрація на тій території Галичини, яка ще була в австрійських руках, утрювала простого лови на сих українських збігців, щоб їх арештувати.

Скільки перед тим згнуло на місцях від розстрілів і на шибеницях, — хто міг знати! Війскові власти, відступаючи перед російською армією, щоб чимсь виправдати свою невдачу, радо підхопили клич про „зраду“ українського населення і вішали кожного, хто мав нещасте попасти їм на очи. Особливо, що скрізь у військових частях були польські офіцери, які з якоюсь садистичною розкішю виливали всю свою, віками накоплену, читаннем творів Сенкевича про бої Поляків з козаками розбуджену ненависть до українського народу. Тільки один польський військовий суддя, Загурекі, який перед війною був адвокатом у Львові, сам видав над 100 присудів смерти на Українців і сам був присутний при їх виконанню.

Так галицькі Поляки, маючи великий вплив в Австрії, використовували війну, щоб одним замахом позбутися противника, який ставав що-раз небезпечнійший для польського панування в українській Галичині, а тепер, з вибухом війни, піднявся до боротьби за державну незалежність України.

Представити Українців як зрадників держави, винищити шибеницями, розстрілами і катуванням по таборах для інтернованих як найбільше число української інтелігенції, щоб на випадок побіди Австрії мотти без перешкоди з українського боку посунути границі польської

¹⁾ Польських діячів, відомих з російської орієнтації, очевидно не арештовано.

13.843

И-59664

держави як найдалі на схід, — отсе був плян галицьких Поляків, для якого здійснення вони вжили всего свого впливу й сили, яку мали в Австрії.

Переїхавши з Галичини, зайнятої російською армією, до Відня, Головна Українська Рада і Союз визволення України застали такий образ: В урядових сферах всеильний вплив Поляків, які одні з усіх Славян вважалися певною підпорою держави. Відношення до Українців неприхильне або в найліпшій разі холодне. Українським діячам говорили: „Ми віримо, що ви хотіли би при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш загаль спочуває й допомагає Росії“. Українські збігці розкинені по західних краях Австрії опинились без засобів до життя. А в Талергофі, в сьому неклі, в яке вкнено українських інтернованих, пропадали в страшнім режимі українські діачі з усіх повітів української Галичини.

Скільки заходів було треба, заки — як не розбито, то бодай захитано польську легенду про „українську зраду“, звільнено хоч частину українських діячів з інтернування, а для маси інтернованих здобуто ліпший режим і правну опору і в кінці проти страшного опору Поляків виборено право утворити для орудування підмогою, яку держава призначала для збігців, українські комітети і таким чином визволити українських збігців з-під польської „опіки“, в яку хотили їх узяти Поляки.

Рівночасно йшла організаційна й політична праця. Вислідом її було утворення Загальної Української Ради, в якій склад увійшли делегати всіх українських партій Галичини й Буковини і делегати Союзу Визволення України.

В програмовій заяві з 12. мая 1915. Загальна Українська Рада поділила свої домагання на дві часті: 1. для українських земель, які Австро-Угорщина й Німеччина визволять оружною силою з під Росії, домагалася вона державної самостійности; 2. для українських земель Австрії — з'єднання в окремий автономний український край.

Таке поставлення української справи диктували важкі, несприятливі обставини, серед яких приходилося працювати Загальній Українській Раді. Австрійські урядові круги стояли на тім, що коли б центральним державам пощастило відвоювати від Росії українські землі, то вони не на те приносять воєнні жертви, щоби, утворивши з тих земель українську державу, відступити їй українську Галичину. Числячися з сим становищем Австрії, Загальна Українська Рада зреклася з'єднання Галичини й Буковини з Великою Україною, домагаючися тільки з'єднання й автономії сих українських земель під Австрією.

Так само, числячися з становищем угорського правительства, Загальна Українська Рада зреклася включити в програму своїх домагань українські землі Угорщини, бо угорське правительство вважало своїм ворогом кожного, хто в зв'язку з воєнними цілями втягав у дискусію справу цілости угорської держави, з чим мусіла числитися навіть Австрія й Німеччина, а не то Українці.

В яких важких відносинах прийшлося працювати Загальній Українській Раді, найліпший доказ, що її програмова заява появилася тільки на правах рукопису ¹⁾, бо в пресі цензура її не пустила. Для характеристики цих відносин треба зазначити, що з вибухом війни всі конституційні свободи включно з парламентом завішено і Австрія стала абсолютистичною державою. А в сій абсолютистичній державі побіч Німців найбільшу політичну силу і вплив мали Поляки. З сього можна собі уявити, як сей абсолютизм, направлений проти Українців польськими руками, давив Українців.

Серед таких обставин прийшлося Загальній Українській Раді заступати австрофільсько-германофільську орієнтацію. А однакешного виходу вона не бачила. Бо антанту супроти України представляла Росія, а Росія нищила — як на Великій Україні так і в Галичині й Буковині — все українське життя. Загальна Українська Рада мусіла держатися Австро-Угорщини й Німеччини, щоби бодай по сей бік фронту оберігати українське життя, яке тут хотіла знищити Польща руками Австро-Угорщини й Німеччини.

Однакеш при всім своїм примусовім положенню українське громадянство Австрії повинно було старатися навязати зносини також з державами антанти. Коли б в Австрії завважили, що держави антанти цікавляться українською справою, відношення Австрії до українського населення і української справи мусіло би змінитися на ліпше. Крім того такі зносини Українців з антантою були би мали велике значіння для будучности.

Програма Загальної Української Ради була в даних обставинах тільки „музикою будучности“, на яку дійсність не подавала особливих надій. В міру того, як Австро-Угорщина й Німеччина здобували від Росії українські землі, що-раз голоснішче лунали польські претенсії до цих земель. Давній польський режим вернув не тільки в Галичину, але перенісся й на Волинь, Холмщину, Підляшє, словом, на всі українські землі по сей бік лінії фронту. Австро-Угорщина й Німеччина скрізь годили Полякам, щоб відвернути їх від антанти, а Українцям кидали тільки останки, бо ж їм усе одно нікуди дітися, ніхто за них не дбає, і як би мало їм не давати, вони мусять бути вдоволені, бо по той бік фронту Росія несе їм повну національну смерть.

В кінці прийшов удар. Письмами обох цісарів, Австро-Угорщини й Німеччини, проголошено 4. листопада 1916. утворення польської держави і розширення автономії Галичини.

В письмах про утворення польської держави, оголошених німецькими властями у варшавським і австро-угорськими у люблінським генерал-губернаторстві ²⁾, говорилося:

¹⁾ „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates“ з 12. мая 1915.

²⁾ Австро-Угорщина й Німеччина, заявивши територію Польського Королівства, поділили її на два генерал-губернаторства: варшавське під німецькою і люблінське під австро-угорською окупацією. Власть останнього розтягалася й на суміжні українські землі.

Його Цісарська Величність Цісар Австрії і Апостольський Король Угорщини і Його Цісарська Величність Німецький Цісар, переняті сильною вірою в кінцеву перемогу їх зброї й оживлені бажанням, щоби польським областям, які їх хоробрі війська серед тяжких жертв вирвали з-під російського панування, утворити щасливу будучність, умовилися, щоби з тих областей утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління. Докладніше означення границь Польського Королівства застерігається. В прилученню до обох союзних держав нове королівство знайде запоруку, яких потребує для свободного розвитку своїх сил."

В письмі австрійського цісаря про розширення автономії Галичини, зверненім до президента міністрів д-ра Кербера, — після згадки про утворення польської держави і після слів подяки для „краю Галичини“ за „багато доказів відданості і вірності“ і за „багато великих і тяжких жертв“ підчас війни, — було сказано:

„Є отже Моєю волею в хвили, коли повстає нова держава, рівнобіжно з сим розвитком подій також краєви Галичині надати право самостійного улаштування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілості держави і з її корисністю, і дати сим населенню Галичини запоруку національного й економічного розвитку."

Сі цісарські письма означували лінію політики Австро-Угорщини й Німеччини на сході, зовсім протилежну українським інтересам.

Перед українськими землями, відірваними від Росії, ставала перспектива прилучення до польської держави, на що всі свої зусилля звертали Поляки.

Розширення автономії „краю Галичини“ означало перекреслення плану утворення окремого автономного українського краю в Австрії і оставлення української Галичини під скріпленням польським пануванням, бо розширення автономії Галичини означало скріплення польського панування в Галичині.

Загальна Українська Рада була актами 4. листопада зовсім заскочена.

Австрійський президент міністрів граф Штірк, убитий д-ром Фрідріхом Адлером 21. жовтня 1916., — весь час годував її обіцянками про утворення українського автономного краю в Австрії. На засіданні 6. листопада 1916. голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький подав до відомості, що г-р. Штірк в половині вересня 1915. заявив устно д-ру Костеві Левицькому, д-ру Євгенови Олесницькому і Миколі Василькові, що на нараді австрійського президента міністрів г-р. Штірка, угорського президента міністрів г-р. Тіси, австро-угорського міністра закордонних справ бар. Буріяна і представника німецького правительства рішено перевести піділ Галичини. По сій лінії йшли також усі пізніші запевнення г-р. Штірка.

Новий австрійський президент міністрів д-р Кербер, який обняв уряд 31. жовтня 1916., отже очевидно застав уже справу цісарських письм з 4. листопада 1916. зовсім готовою, поставив Загальну Українську Раду перед доконаним фактом.

Запротестувавши проти актів з 4. листопада 1916., Загальна Українська Рада розв'язалася, бо більшість груп, які її складали, відкликали з неї своїх делегатів.

Політичний провід що-до Галичини перейшов на Українську Парляментарну Репрезентацію, яка під вражінням актів з 4. падолиста 1916. утворилася через з'єднання дотеперішніх клубів національно-демократичного і радикального.

Щоб зазначити, що політика Української Парляментарної Репрезентації повинна бути інша, ніж політика Загальної Української Ради, при виборі до президії поминано провідників Загальної Української Ради, — в першій мірі д-ра Костя Левицького, який як голова Народнього Комітету, се-б-то управи Національно-Демократичної Партії, голова Національно-Демократичного Клубу і голова Загальної Української Ради з'єднав у своїх руках весь політичний провід.

Тому передовсім на нього зложено відповідальність за акти 4. падолиста 1916. перед українським народом: він — мовляв — повинен був про них знати і заздалегідь покликати громадянство до відповідної акції, а не вколисувати запевненнями, що все буде добре.

Другим, на кого зложено відповідальність, був провідник українських послів з Буковини Микола Василько, який як заступник голови Загальної Української Ради вів акцію спільно з д-ром Костем Левицьким.

Провід української політики обняв тепер д-р Евген Петрушевич з групою національно-демократичних послів, які доси творили опозицію супроти політики д-ра Костя Левицького і Миколи Василька, домагаючися опозиційної політики супроти Австрії за її підпирання Поляків проти Українців. Після короткого періоду, в яким головою Української Парляментарної Репрезентації був найстарший український парламентарист Юліян Романчук, віцепрезидент австрійського парламенту, а Петрушевич заступником голови, факт віддання політичного проводу в його руки знайшов повний вислів у тім, що він — після зречення Романчука — став головою Української Парляментарної Репрезентації.

Від тепер зарисувалася противенство між Українською Парляментарною Репрезентацією і Народнім Комітетом, де головою остав д-р Кость Левицький. Се противенство усунуено аж через реорганізацію національно-демократичної в народню трудову партію на з'їзді в березні 1919.

Українські послы з Буковини остали по-за Українською Парляментарною Репрезентацією як окремий клуб. Галицькі послы вважали їх, головню через особу їх провідника Василька, нездібними до тої політики, яку мала почати Українська Парляментарна Репрезентація.

Убійство г-р. Штірка і смерть цісаря Франца Йосифа (21. падолиста 1916.) принесли ту зміну в австрійській внутрішній політиці, що новий цісар Кароль скликав парламент. Так українські послы відзискали парламентарну трибуну для оборони прав народу.

Револуція в Росії і приступлення Злучених Держав Америки до війни по боці антант змінли міжнародне положення.

Творення української державности, висуваючи українську справу на одно з перших місць міжнародної політики на сході Європи, давало

українській політиці в Австрії нове оперте в змаганню до державного усамоствінення і з'єднання українського народу.

Тепер політика Українців Галичини і Буковини не мусіла за всяку ціну — як до революції в Росії — держатися Австро-Угорщини й Німеччини, тільки діставала свободу руху на міжнародній арені.

З другого боку приступлення Злучених Держав до війни по боці антанти означало, що антанта рішилася за всяку ціну побити Австро-Угорщину й Німеччину. Коли-ж показалося, що Берейстейський мир не став початком загального мира ані не дав центральним державам змоги вибороти почесний мир, тоді стало ясно, що Німеччина буде обезсилена, а Австро-Угорщина перестане існувати. Се було зовсім ясно по крайній мірі від весни 1918. р.

Для української політики в Австро-Угорщині се була крайня пора навазати зносини з тим силами, — і внутрі Австро-Угорщини і на міжнародній арені, — які будуть рішати про розділ австро-угорської спадщини, щоб оборонити своє право на незалежність і з'єднання з цілим українським народом перед польськими претенсіями.

Вже тоді чим далі тим яснійше ставало, що сповнення задач, які ставило те змінене положення, було Українській Парляментарній Репрезентації не під силу. Тепер, з історичної перспективи, се зовсім очевидне.

Нове положення вимагало нових людей, з новим способом думання, визволених з дотеперішніх політичних шаблонів, з розмахом і запалом, які відповідали би вазі історичного перелому, злібних запалити і повести цілий нарід. Таких людей не було ні в Українській Парляментарній Репрезентації ні в громадянстві — з причини, які зазначено вище.

В Українській Парляментарній Репрезентації змінилися особи, але не змінилися методи. Як перед тим вірено словам г-р. Штірка, так тепер вірено запевненням кожного президента міністрів, особливо, що вони були потверджувані ласкавими прийняттями у цісаря Кароля. Як перед тим, так і тепер провідним мотивом політичної тактики була думка, що Австрія, хоч занадто слаба, щоб виграти війну, одначе все ще занадто сильна, щоби при помочи Поляків знищити Українців, і тому треба уникати конфлікту з нею. Сей мотив опановував Українську Парляментарну Репрезентацію аж до останньої хвили існування Австрії.

З сеї причини не використано як слід парляментарної трибуни для поставлення перед суд світа тих страшних знущань, які впали на український нарід з початком світової війни за „спочутте і поміч Росії“, щоб не стягнути на себе закиду оборони „зрадників держави“.

Далі не використано в цілій повноті цілого періоду творення української державности на Великій Україні від утворення Центральної Ради аж до заключення Берестейського мира. Не наважано звязків з Центральною Радою. Не поставлено натиску на з'єднання Галичини й Буковини з Великою Україною.

Становище Української Парляментарної Репрезентації в тім часі означене в промові д-ра Евгена

Левицького, виголошений на засіданні австрійського парламенту 19. грудня 1917. в дебаті над справою допущення народів Австрії до мирових переговорів. Д-р. Євген Левицький, виступаючи як заступник голови Української Парламентарної Репрезентації, означив се становище ось-як:

„Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне староукраїнське князівство галицько-володимирське, яке довгий час було складовою частию великої староукраїнської київської держави. Теперішня Східна Галичина — правильно кажучи, властива Галичина — творить таким чином в цілості неподільну і непозбутну спадщину української нації і тому може або в цілості остати при Австрії або так само в цілості бути влучена в Українську Народню Республіку, що відповідало би найвищому ідеалові української нації.“

„Що до Східної Галичини на випадок, коли-б дійсно мало прийти до мира з Росією без ніяких анексії і пересунень границь на галицькій границі, Українська Парламентарна Репрезентація домагається, щоби реститувати староукраїнське королівство галицько-володимирське і разом з українською північною Буковиною і есентуально також иншими українськими областями монархії влучити як окремі державний організм в загально-державний звязок...“

„Тим більше мусить Українська Парламентарна Репрезентація заложити святочне застереження і як найсильніший протест проти того, щоб хоч-би кусень сеї української землі як українських земель взагалі мав бути відданий будущій польській державі...“

„Коли-б, не вважаючи на найсвятоточніші протести українського народу, при абсолютнистичнім веденню закордонної політики монархії, все таки розважувало есентуально пожертвування українських земель для Польщі, тоді український нарід Галичини домагається, щоби Східну Галичину вважати з міжнародного погляду спірною областю й українському народові шляхом запорученого свободного голосування населення Східної Галичини, в дусі права самовизначення, дати змогу самому рішити, до якої з держав край має належати“.

В сій заяві з'єдичення з Великою Україною поставлено в формі такого далекого ідеалу, що реально найдавнішим домаганням було властиво утворення української автономної провінції в Австрії¹⁾.

З другого боку також Українська Центральна Рада ставила справу прилучення українських земель Австро-Угорщини до Української Народньої Республіки в дальшу чергу, коли прийде до мира на основі самовизначення народів. Причиною сього були ті величезні труднощі державного будівництва, перед якими стояла Українська Центральна Рада на своїй власній території, а також відсутність рішучого становища австрійської України. Коли-ж прийшло

¹⁾ Що творення української держави на руїнах Росії викликало потребу иншої політичної концепції, на доказ сього наведемо отсі факти:

31. мая 1917. відбулась в Відні тайна нарада гуртка молодих Українців офіцерів австрійської армії з метою заложити організацію, яка змала би до відірвання Галичини від Австрії і з'єдичення з Великою Україною. Плановано повести відповідну пропаганду серед українських військових частин. Одначе ся організація не вийшла по-за початкову стадію. Вояцькє відкриття, розважалася.

Загальні збори студентського товариства „Січ“ у Відні 3. грудня 1917. ухвалили заяву, що однією владою для всіх Українців є Українська Центральна Рада. Сю заяву, поміщену в львівській українській пресі, польські урядовці австрійської цензури сконфіскували. Рівночасно проти учасників зборів розпочато в Відні вступне слідство про державну зраду. На домагання Української Парламентарної Репрезентації слідство припинено.

Таких проявів української думки було більше, тільки вони були укриті.

до мирових переговорів в Берестю, Австро-Угорщина стала так рішуче на становищі недоторканості своєї території, що Українській Центральній Раді, яка сама була в скрутнім положенню, прийшлося з сим становищем помиритися.

Все, що могла делегація Української Центральної Ради в Берестю досягнути для Галичини, се був тайний додатковий договір, яким Австро-Угорщина обов'язалася перевести поділ Галичини й утворити українську автономну провінцію.

Перемінившись з союзника в окупанта, Австро-Угорщина вже в гетьманському періоді сей додатковий договір уневажила.

Становище, означене в заяві д-ра Евгена Левицького з 19. грудня 1918., займала Українська Парляментарна Репрезентація аж до останніх хвиль існування Австрії.

До гетьманського перевороту на Великій Україні поставилася Українська Парляментарна Репрезентація пасивно. За те в її органі, львівським „Українським Словом“, член її президії (секретар) посол д-р Лонгін Цегельський, головний редактор сього часопису, вів завзяту кампанію за гетьмана Скоропадського.

Ся кампанія зверталася з одного боку проти Української Центральної Ради, з другого боку проти „Діла“, орґану Народнього Комітету, яке під мою редакцію від гетьманського перевороту до кінця червня 1918. займало ясне й рішуче становище за Центральною Радою, проти гетьмана і Німців. З початком липня 1918. редакцію „Діла“ обняв начальний редактор д-р Василь Панейко¹⁾, який зараз зробив рішучий поворот за гетьманщину. В українськiм громадянстві Галичини думки були поділені.

Як становище в справі будучини Галичини так і в справі гетьманщини було висловом пасивності політичної думки: нехай інші перебудовують світ, нехай інші будуть Україну, — ми за слабі, щоб заважити на рішенні сих справ. Коли-б тільки оборонити наш рідний куток перед польськими претенсіями, на більше нас не стати.

Тимчасом власне для досягнення сеї цілі треба було виступити з як найбільшою активнiстю як у всеукраїнській так і в міжнародній політиці.

Однак стверджуючи нездiбність Української Парляментарної Репрезентації до виконання сих нових задач, треба з другого боку ствердити, що обставини, в яких треба було сповняти ті задачі, були справді незвичайно важкі. Австрія держала нас у відокремленню як від Великої України так і від цілого світа. Вже після заключення Берстейського мира на Велику Україну дістатися було дуже важко, особливо, на кім була хоч тiнь підозріння в неблагонадійності супроти Австрії. А в підозрінню були всі українські діячі, з дуже малими виїзками²⁾.

¹⁾ Підчас гетьманського перевороту Панейко був на відпустці і редакцію вів я. В липні я виїхав на відпустку і він обняв редакцію. З того, що зі зміною особи редактора так рішуче змінялося становище „Діла“, видно, що в міродатних українських політичних кругах не було ясної думки і рішучості в сій справі.

²⁾ Для характеристики згадаю, що австро-угорський міністр закордонних справ Чернін, який сам спровадив Василька на переговори в Берестю, зазначає в своїх споминах, що його здивувала націоналістична метаморфоза Василька під впливом української мирової делегації.

Ще важче, майже неможливо, було дістатися до Західної Європи. В кінці Поляки, при першій нагоді, були-б як кровожадні собаки кинулися на Українців при першій об'яві невдоволення з Австрії, щоб під маскою оборони австрійських державних інтересів ослабити свого ворога. Все те треба мати на увазі, оцінюючи політику Української Парламентарної Репрезентації.

Та все таки та політика, особливо останніх кілька місяців перед розпадом Австро-Угорщини, могла і повинна була бути инакша, а саме — як уже зазначено — шукати як у внутрішній так і в міжнародній політиці звязків з тими, хто буде рішати про розділ спадщини Австро-Угорщини, і рівночасно приготувати сили, які в слушний час могли би взяти владу в українській Галичині й обороняти її перед польськими претенсіями.

Розділ III.

Розпад Австро-Угорщини. Утворення Української Національної Ради.

В вересні 1918. почався воєнний розгром центральних держав.

Перший упав болгарський фронт і Болгарія підписала 29. вересня 1918. подиктоване їй державами антанти перемир'я.

Протягом жовтня 1918. воєнний розгром центральних держав довершився. Рівночасно довершився розпад Австро-Угорщини, яка 1. листопада 1918. вже не існувала.

Австро-Угорщина звернулася циркулярною нотою з 14. вересня 1918. до президента Вільсона з пропозиціями миру. За нею пішла Німеччина. Обидві заявляли готовість заключити мир на основі відомих заяв Вільсона про основи світового миру. Найважливішою з цих заяв було 14 точок Вільсона з 8. січня, потім 4 точки з 12. лютого, в кінці 5 точок з 27. вересня 1918.

В 14 точках відносилися безпосередньо до Австро-Угорщини отсі точки:

„9. Поправа границь Італії має перевестися до очевидно виразних національних ліній.

10. Народом Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.

13. Треба утворити незалежну польську державу, яка мусить містити в собі області, заселені без сумніву польським населенням...“

Австрійське правительство, під проводом президента міністрів Гусарека, думало погодити існування Австро-Угорщини з тими точками таким способом, щоб утворити коаліційне правительство з усіх національних груп, які через своїх представників у правительстві заявляться за дальшим існуванням Австро-Угорщини. Сей план Гусарека розтягався тільки на Австрію; Угорщина ще мала сказати своє слово.

Зокрема Польщу думав Гусарек приєднати тим, щоби з'єднинені польські землі утворили державу, злучену реальною унією з Австро-

Угорщиною. В сім випадку Австрія готова була відступити Польщі цілу Галичину.

Про поділ Галичини й утворення окремого автономного українського краю не було мови. В переговорах з Українською Парляментарною Репрезентацією Гусарек обіцявав галицьким Українцям національну курію в галицькій соймі, українську секцію в галицькій Шкільній Раді і заложення українського університету.

До ідеї Коаліційного Кабінету представники народів Австрії віднесли з тактикою пасивного опору. Ті з них, що мали знання з антагою і запевнення від неї про здійснення змагань до державної незалежності, се-бто Чехи, Поляки, Південні Славяни, добре знали, що Австро-Угорщина перестане існувати.

В таких обставинах почалася 1. жовтня 1918. сесія австрійського парламенту. Всі групи поставили внесення в справі мира. Почалися дебати.

Президент міністрів Гусарек виступив з заявою про потребу реорганізації держави на основі національної автономії, не означуючи ближше, як її розуміє. Зокрема під адресою Поляків звернувся з запрошенням до унії з Австро-Угорщиною.

Промовці окремих національних груп говорили загально про потребу здійснення своїх національних домагань міжнароднім шляхом на основі точок Вільсона. В подробиці плану реорганізації Австрії не запускалися, маючи певність, що вона розпадеться.

Дня 4. жовтня 1918. прийшов до голосу голова Української Парляментарної Репрезентації д-р Євген Петрушевич. Вказавши на все попереднє поведення Австрії супроти галицьких Українців, далі на поведення австро-угорських окупаційних властей на Великій Україні, в кінці на зломаннє зобов'язання про поділ Галичини, — він заявив, що коли Австрія хоче далі існувати, то „мусіла би бути переміненна в союз народів.“

„Колиж Австрія — говорив він — схоче остати старою Австрією, Австрією нинішнього дня, коли вона також не захоче перевести поділу Галичини, тоді український нарід в Австрії мусів би втратити останню надію на ліпшу будучність у сій державі, — і на сей випадок ми вже нині рекламуємо найсвятійше для нас як для кожного народу право на з'єднання всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, отже також української землі в Угорщині, до української держави.“

Значить, голова Української Парляментарної Репрезентації заявився в першій мірі за перебудовою Австрії і тільки на випадок віддання української Галичини для Польщі — за з'єднанням з Великою Україною.

Ту саму заяву повторив 9. жовтня 1918. другий представник Української Парляментарної Репрезентації д-р Кость Левицький. Він сказав:

„Те, чого ми Українці ждали від надходячої державно-правної перебудови Австрії, є повна національно-територіяльна самоуправа на наших з'єднаних національних землях австро-угорської монархії. Сюди належить поділ несправедливо злучених коронних країв Галичини й Володимирії з великим князівством Браківським і князівствами Освенцінським і Заторським. Поділ Галичини є для нас *conditio sine qua non*, і коли Австрія не може або не хоче перевести поділу

Галичини, то заявляємо тут святочно, що наша дорога не веде до Варшави, але до Києва. Далі заявляємо, що не будемо входити в ніякі переговори з Поляками, щоб загинути в польській державі як польські піддані, бо ми маємо рівне право як і Поляки, щоб змагати до свободи й незалежності. Коли нас проти нашої волі хочать прилучити до польської держави, заявляємо, що те насильство може бути зроблене по наших трунах.

На сей випадок мусить український нарід втратити надію на ліншу будучність у сій державі і на основі права самовизначення піднести свій глич з'єднання всіх українських земель в самостійній українській державі.

Та коли австрійське правительство в справі державно-правної перебудови є зовсім безчинне і показалося нездібним, народи монархії мусять самі довести до розв'язки.

Ми мусимо самі приступити до переведення думки про право самовизначення і в цій цілі в найближшій часі скличемо українські національні збори, які мають обняти всіх народніх заступників усіх українських областей в австро-угорській монархії. Таким способом покличемо до життя українську національну конституанту, яка рішить про утворення української держави з усіх українських областей“.

В кінці 11. жовтня 1918. промовляв пос. Семен Вітик, український соціалний демократ, який заявив, що Україні „вибрали шлях, який веде до з'єдненої вільної України.“

Про сю заяву говоритимемо низше в зв'язку з іншими заявами тогож змісту.

Заповіджену д-ром Костем Левицьким акцію рішила Українська Парляментарна Репрезентація перевести на нарадах 10. жовтня 1918. На сих нарадах рішено скликати на 19. жовтня 1918. до Львова з'їзд мужів довіря з усіх українських земель Австро-Угорщини і на сім з'їзді покликати до життя українську конституанту під назвою Української Національної Ради, яка виконала би і перевела би право самовизначення українського народу на українських землях Австро-Угорщини. Про склад Української Національної Ради рішено, що вона повинна складатися з Українців членів обох палат (палати послів і палати панів) австрійського парламента, галицького і буковинського сойму і по трьох представників від управ українських партій Галичини й Буковини. З Українцями з Угорщини не було зв'язку.

На 12. жовтня 1918. цісар Кароль запросив до себе провідників парламентарних клубів, щоб почути їх думку про політичне положення.

Чехи заважили, що вони домагаються утворення самостійної чехословацької держави. Окремі національні держави, які утворються на території Австро-Угорщини, повинні переговорювати про свої спільні справи.

Поляки заявили, що вони відходять від Австрії до з'єдненої польської держави.

Німці радили ждати рішень мирової конференції.

Про становище Українців, яке представили послы д-р Євген Петрушевич і д-р Євген Левицький, повідомляє „Діло“ (ч. 234. з 15. жовтня 1918.) в дописі з Відня:

„Оба послы заявили, що є гаряче бажання всіх Українців, щоб утворити самостійну українську державу, зокрема зі Східної Галичини, північної Буковини і також північно-західної Угорщини.“

Се неясне звідомлення треба очевидно розуміти так, що згадані послы конкретно домагалися утворення української держави в рамках

Австрії, згідно з висше наведеними заявами від імени Української Парляментарної Репрезентації в парляменті.

Се розумінне потверджує д-р Кость Левицький, який в своїх споминах про ті часи¹⁾ пише: „Цісарська авдієнція не вдоволила нас, бо цісар Кароль не заявився за поділом Галичини.“

Дня 13. жовтня 1918. на зборах українського студентства у Львові ухвалено в справі назріваючих політичних подій отсю резолюцію:

„Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноким оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домагання з'єднання всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу.

В змаганню до сього українське студентство прилучається згідно з постановою відповідальних українських чинників до скликання на день 19. с. м. з'їзду мужів довіря до Львова, котрий рішить про скликання конституанти, яка спрямує змагання українського народу Австро-Угорщини по лінії повного самовизначення народів.

Почуваючи себе громадянами цілої української території і синами великого народу, який як рівноправний чинник виступає на світову арену, ставимо домагання, щоб відповідальні чинники державної України в як найкоротшім часі скликали конституанту або державний парлямент на як найширшій демократичній основі для полагодження внутрішніх і зовнішніх справ української держави в дусі бажань широких народних верств.“

Коли Українська Парляментарна Репрезентація як конкретну задачу ставила утворення української держави в рамках Австрії, ці ухвали студентства являються висловом змагань до з'єднання з Великою Україною.

Шукаючи ратунку для Австро-Угорщини, цісар Кароль рішився на перебудову Австрії в звязкову державу, зложену з окремих національних держав, надіючися вдоволити сим домагання Вільсона про автономію народів Австро-Угорщини. Про се рішення сповістив цісарський маніфест з 16. жовтня 1919.

Згадивши про свої змагання до мира, цісар говорить:

„Важкі жертви війни мусіли нам запевнити почесний мир, на якого порозі ми при божій помочи сьогодня стоїмо. Тепер мусить негайно початися перебудова вітчизни на її природних і тому найпевніших основах.

Багання австрійських народів належить при сім старанно погодити та довести до здійснення. Я рішився перевести се діло при свободній співучасті моїх народів в дусі тих засад, які прийняли союзні монархи в мировім предложенню.

Австрія по волі своїх народів має стати звязковою державою, в якій кожде племя на області, яку заселює, творить свій власний державний організм. З'єднання польських областей Австрії з польською державою сим ніяк не пересуджується. Місто Триєст зі своєю областю відповідно до бажань його народів одержує окреме становище.

Ся перебудова, яка ніяк не нарушує інтегральности країв святої угорської Корони, має заіпоручити кожній національній державі її незалежність; одначе вона буде успішно берегти спільних інтересів і зазначувати їх усюди, де спільність є життєвою konieczністю окремих державних організмів. В першій мірі вказане є з'єднання всіх сил, щоби всі великі задачі, які повстають як наслідки війни, полагодити успішно на основі засад права і справедливости.

¹⁾ Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомина з 1918. р.). — Віденська „Воля“ 1920, том III, ч. 1 (3. липня 1920.) і 2 (10. липня 1920.).

Доки не переведеться сеї перебудови законним шляхом, остають в силі без ніякої зміни урядження, які існують, для береження загальних інтересів. Мое правительство одержало поручення приготувати негайно праці для перебудови Австрії.

До народів, на яких самовизначенню буде основана нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співділяли в сім великій ділі через Національні Ради, які утворені з послів до Державної Ради кожної нації, мають заступати інтереси народів у відношенню до себе та до мого правительства“.

Цісарський маніфест, як бачимо, говорив тільки про перебудову Австрії в звязкову державу, не торкаючися Угорщини. В самій Австрії він ішов на зустріч польським змаганням до з'єднання, чиялися з одного боку зі становищем Вільсона, а з другого може надіючися на унію Польщі з Австро-Угорщиною.

Через те, що Поляки підносили претенсії на цілу Галичину, справа участі української Галичини в плянованій цісарським маніфестом звязковій Австрії була невияснена.

В дусі попередніх заяв Української Парляментарної Репрезентації відповіло на цісарський маніфест „Діло“¹⁾. Зазначивши, що цісарський маніфест вимагає від галицьких Українців великої жертви, а саме відречення від осягнення національно-державної єдності, залежності від віденського центра і оставання в рамках держави, зруйнованої війною, воно заявляє:

„Рішитися прийняти на себе всі ті важкі наслідки могли би ми тільки під сею умовою, коли-б за акт сей австрійська держава безпрованочно і раз на все реальними гарантіями поклала край польському верховодству над українськими областями Холмщини і Галичини (Лемківщина!). Тільки під сею умовою (і ніякою іншою), під умовою остаточного забезпечення західних окраїн української землі перед напором польонізації, наше покоління могло би надіятися, що будучі покоління зрозуміли би і виправдали би таке рішення нашої нинішньої політики.“

Для 18. жовтня 1919. з'їхалися до Львова члени ґруп, які по проєкті Української Парляментарної Репрезентації мали утворити Українську Національну Раду як конститутанту українських земель Австро-Угорщини, а саме: члени обох палат австрійського парламенту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників управ українських партій Галичини і Буковини. З угорської України не прибули делегати, тільки прийшло письмо від ґрупи діячів, які заявляли, що Угорська Україна солідаризується з Галичиною і бажає входити в склад української держави.

Зібрані згідно з проєктом Української Парляментарної Репрезентації рішили уконститууватися як Українська Національна Рада і проголосити утворення з українських земель Австро-Угорщини української держави. Се проголошення звучить:

„Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як конститутанта постановляє:

І. Ціла етноґрафічна українська область в Австро-Угорщині, — зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одиоціальну українську територію.

¹⁾ Ч. 238. з 19. жовтня 1918., стаття „Провізоричний акт“ з підписом В. П., себ-то д-р Василь Панейко.

II. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготівні заходи, щоби се рішення перевести в житте.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській області, — при сім Жидів признається за окрему національність, — щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ бар. Буянович відмовляється права переговорювати іменем сеї української території."

В дебатах підносилися голоси, щоби відразу стати на становищі з'єдинення українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною. Одначе перемогла думка Української Парляментарної Репрезентації, щоби сеї справи тепер не рішати. В основу сеї думки лягло міркування, що коли антанта рішить лишити Австрію при життю, то українські землі проги волі Австрії й антанти не тільки не зможуть з'єдинитися з Великою Україною, але ще погіршать своє положення в Австрії. Далі вказувано на те, що державність Великої України не сконсолідована й непевна, отже проголошувати тепер з'єдинення означало би рішитися на непевну будучність. В кінці підношено й той аргумент, що Велика Україна берестейським миром стягнула на себе гнів антанти; за те Українці Австро-Угорщини, з огляду на становище антанти до народів Австро-Угорщини взагалі, можуть сподіватися допущення на мирову конференцію.

В сих міркуваннях виявилася та пасивність політичної думки, про яку я вже згадував.

На другий день, 19. жовтня 1919., був скликаний до Львова з'їзд мужів довіря з цілого краю. По первісному плану власне на сім з'їзді мала бути утворена конституанта і проголошена українська державність. Одначе організатори з'їзду, себ-то Українська Парляментарна Репрезентація, боячися, що з'їзд у питанню з'єдинення не піде одностайно за ними, а може навіть дати більшість проти них, звели його до чистої формальности. А саме поставили справу так, що Українська Національна Рада як конституанта українських земель Австро-Угорщини вже утворилася і про державність сих земель уже рішила, а з'їзд має тільки бути місцем всенароднього проголошення сах рішень.

Реферат про утворення Української Національної Ради виголосив її голова д-р Евген Петрушевич⁴⁾.

⁴⁾ Президію Української Національної Ради віддано попереднього дня президії Української Парляментарної Репрезентації.

Мотивуючи рішення Ради, підніс вище зазначені аргументи, кладучи особливий натиск на слабкість, несконсолідованість і непевність державности Великої України.

Після цього дістав голос Микола Ганкевич, представник української соціально-демократичної партії, яка, стоячи за проголошення з'єднання, рішила не брати участі в Українській-Національній Раді. Він відчитав заяву, яка означувала становище соц.-дем. партії. Ся заява звучала:

„В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світа і на його руїнах зростає нове життя вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганням і цілю всіх Українців є з'єднання всіх українських земель — між иним українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що цілю наших національних змагань — з'єднана, вольна, самостійна українська республіка.

Здійснення сих завітних бажань і змагань українського народу австрійсько-угорської монархії, — а тільки таке рішення українського питання є достойне української нації в теперішню велику історичну хвилю, — має обняти Конституанта, Український Національний Сойм, вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як мужчинам. Суверенний український нарід рішатиме суверенно про свою долю й будучність, — так само, як він запевнить широким хліборобським масас аграрною реформою землю, а робочим масам сільським і фабричним дасть через 8-годинний день праці та робітниче законодавство охорону робочої сили, що є найвищим скарбом суспільности й народу.

Суверенний український нарід запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям, дасть їм державно-правну запоруку повного національного розвитку.

Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішаючим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світа поладнати міжнародні взаємини на основах волі, рівности і братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємини з польським суверенним народом, так, як хоче цього полагодження з усіми сусідніми народами Східної Європи, зокрема з великою російською республікою.

Тільки на основах волі, рівности і братерства виросте тріткий мир, що по кривавій военній трагедії розпочне нову добу в історії людства.“

Після відчитання сеї заяви з'їзд проголошено закритим. Се викликало протести части зібраних, які домагалися дебати і голосування над рішеннями.

Того самого дня відбулися збори української соціально-демократичної партії, в яких взяли участь прихильники проголошення з'єднання без ріжниць партій. Рішено 1) закладати „Комітети з'єднання українських земель“, 2) вислати до Київської депутатіції, złożену з представників усіх партій, з заявою про прилучення українських земель Австро-Угорщини до Великої України, 3) вислати письма до всіх соціально-демократичних партій держав антанті і центральних держав з представленням справи з'єднання українських земель.

Так почав зарисовуватися між українським громадянством поділ на прихильників платформи Української Національної Ради і прихильників проголошення з'єднання. До першої групи належали провідники національно-демократичної і радикальної партії; до другої — часть національних демократів і радикалів, соціальна демократія, студентство і Січові Стрільці.

Одначе коли проаналізуємо платформу прихильників з'єдинення, себ-то висше подану заяву, яку відчитав Микола Ганкевич на з'їзді мужів довіря, — то побачимо в ній таку абсолютну пасивність політичної думки, що вона ніяк не могла стати платформою політичної акції.

Щоб довести будову „з'єдиленої, вольної, самостійної української республіки“ до тої хвилі, коли вже воля українського народу знайде вислів в „установчій Українській Національній Сеймі“, до сього було треба тимчасових органів української державної влади, які з'єдинили би українські землі, перевели вибори до Установчих Зборів і передали їм державну владу.

Зокрема що-до українських земель Австро-Угорщини, то на випадок, як би Австро-Угорщина мала вдержати своє існування, треба було організованої української революційної влади, яка сі землі відділила би від Австро-Угорщини і прилучила до Великої України. Колиж Австро-Угорщина не вдержиться, то було ясно, що польська адміністрація, маючи весь апарат державної влади в українській Галичині в своїх руках, не віддасть сього апарату в руки „суверенного українського народу“, тільки задержить його в своїх руках від імені польської держави, себ-то прилучить українську Галичину до Польщі. Що-до сього заяви польського правительства в Варшаві і польського парламентарного представництва в Австрії, — про що низше, — не оставляли ніякого сумніву. Отже на сей випадок так само треба було організованої української революційної влади, яка усунула би з української Галичини польську адміністрацію, сама обняла владу в краю і довела його до злуки з Великою Україною.

Таким органом української влади була Українська Національна Рада. Треба було тільки відповідно спрямувати її акцію як з одного боку проти Австрії і польських претенсій, так з другого — на з'єдинення з Великою Україною.

Українська соціальна демократія, яка не ввійшла в Українську Національну Раду і почала гуртувати кругом себе прихильників з'єдинення, не давала навіть концепції утворення органу української влади, який мав би з'єдинення перевести.

Через се дальший хід подій віддав владу Українській Національній Раді, до якої вступила тоді також українська соціальна демократія.

Таки 19. жовтня 1918. Українська Національна Рада відбула у Львові нараду, на якій рішено утворити 1) виконуючу делегацію Української Національної Ради в Відні, 2) галицьку делегацію Української Національної Ради у Львові і 3) буковинську делегацію Української Національної Ради в Чернівцях. Виконуюча делегація мала зайнятися організацією української держави і заступати її перед Австрією та її народами; галицька й буковинська мала вести справи в краю по вказівкам виконуючої делегації.

Виконуюча делегація уконститувалася у Відні 25. жовтня 1918. під проводом д-ра Евгена Петрушевича; галицька — у Львові

27. жовтня 1918. під проводом д-ра Костя Левицького; буковинська — в Чернівцях 29. жовтня 1918. під проводом Омеляна Поповича.

Тимчасом процес розпаду Австро-Угорщини пішов так незвичайно швидко, що Українська Національна Рада не могла поспіти в своїй організаційній праці відповідно до потреб хвилі. Крім того наслідком сього процесу розпаду зв'язок між виконуючою делегацією в Відні і краєвими делегаціями у Львові й Чернівцях урвалися, і в рішачучу хвилю кожда з сих делегацій мусіла працювати самостійно.

Сей процес розпаду Австрії прискорила нота американського державного секретаря Лянсінга з 18. жовтня, оголошена урядово в Австрії 21. жовтня 1918. Ся нота містила відповідь президента Вільсона на заяву австро-угорського міністерства закордонних справ з 7. жовтня 1919., що воно готове заключити мир на основі 14 точок Вільсона, де говориться про потребу забезпечення автономного розвитку народам Австро-Угорщини. На се предложение Лянсінг відповів:

„Президент уважає своїм обов'язком повідомити австро-угорське правитель-ство, що він не може займатися пропозиціями сього правительства, бо від часу його заяви з 8. січня сталися деякі події найбільшого значіння, які з konieczности змінили компетенцію і відповідальність правительства Злучених Держав. Між 14 умовами, які тоді президент сформулював, була отса: „Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.“ Від часу, коли ці слова були написані і проголошені перед конгресом Злучених Держав, правительство Злучених Держав признало, що між Чехо-Словаками з одного боку і Німеччиною й австро-угорською державою з другого існує военний стан та що чесько-словацька Національна Рада *de facto* ведучим війну правительством, яке має відповідний авторитет вести військові й політичні справи Чехо-Словаків. Воно признало також найдалше йдучим способом національні визвольні змагання Югославян. Тому президент не може вже признати самої „автономії“ сих народів підставою до мира, тільки він примушений стояти на сім, що вони, а не він, повинні бути суддями, яка акція зі сторони австро-угорського правительства вдовольні змагання і розуміння тих народів про їх право і їх місце як членів сімі народів.“

Коли президент Вільзон від імені держав антанти віддавав дальше існування Австро-Угорщини в руки Чехів, Югославян і Польків, то було ясно, що Австро-Угорщина розпадеться.

Другого дня після оголошення ноти Лянсінга, 22. жовтня 1918., промовляв у парламенті президент міністрів Гусарек, заявляючи, що доки перебудова Австрії, заповіджена в цісарській маніфесті з 16. жовтня 1919. не буде переведена законним шляхом, мають зіставатися в силі дотеперішні державні установи.

„Але отсей останній апель президента міністрів в австрійським парламенті — пише в згаданих споминах д-р Кость Левицький — був голосом воїючого в пустині, бо у відновлення давньої Австрії майже ніхто вже не хотів вірити.“

Мабуть тільки одна президія Української Парляментарної Репрезентації, яка була також президією Української Національної Ради і в поширенім складі виконуючою делегацією Ради, не втратила ще тої віри, про що свідчить її дальша діяльність у Відні.⁴⁾

⁴⁾ Сю діяльність представляю на основі згаданих споминів д-ра Костя Левицького.

А саме вона повідомила президента міністрів Гусарека про утворення Української Національної Ради і пролошення української держави на українських землях Австро-Угорщини й почала з ним переговори про здійснення сеї справи, очевидно, в дусі цісарського маніфесту.

Переговори стали на тім, що для Східної Галичини буде призначений цісарський помісник Українець, який обійме адміністрацію краю і в порозумінню з Українською Національною Радою переведе нову організацію державних властей.

Сим президія Української Парляментарної Репрезентації вдволилася і ждала дня 25. жовтня 1919., коли президент міністрів Гусарек мав вернути від цісаря.

Одначе замість сього він уступив і на його місце представився того ж дня новий президент міністрів проф. Лямаш, який узяв на себе задачу перебудови держави в дусі цісарського маніфесту, — перебудови, яка перемінилася в ліквідацію.

Президент міністрів Лямаш запевнив президію Української Парляментарної Репрезентації, що все піде по її бажанням. Коли ж вона зажадала рішучої постанови австрійського правительства про передачу Східної Галичини під управу Української Національної Ради, ся справа прийшла на денний порядок засідань австрійської Ради міністрів 31. жовтня 1919.

Про її рішення говорять протоколи з сих засідань, які подаємо в дословнім перекладі.

„I. Протокол Ради Міністрів, яка відбулася в Відні 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша (M. R. Z. 67).

При III. точці наради переходить президент міністрів до депеші польської управи, яка уконституувалася як ліквідаційний комітет для краю, та до бажання Українців про поділ адміністрації, що остає з сим у звязку. Він вносить, щоб на сю депешу відповісти по сій думці:

Правительство не підносить ніякого заміту проти того, щоби, відповідаючи думці з'єднання польських областей Австрії з незалежною польською державою, адміністрація сих областей уже тепер перейшла в руки польських заступників, і воно радо заявляє готовість увійти в переговори з сим заступництвом про невирішені питання. Одначе правительство при сім безумовно застерігається, що польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські області, признаючи рівне право української нації до утворення самостійного державного організму, якого границі будуть установлені на основі порозуміння націй або мировим договором.

Отсим визначається рівночасно провідну лінію, як належить віднести до українських бажань.

Міністер сусільного здоров'я¹⁾ оспорює, наче-б таке ставлення справи було можливе до прийняття для Українців.

Міністер д-р Галецькі²⁾ думає, що також з польської сторони піднесеться опір проти сього становища. Але в усякім разі він є готов особисто зайняти се становище, бо воно покривається з заповідженнями найвишшого маніфесту з 16. жовтня.

Після довшого прояснювання, в якім брали участь майже всі члени кабінету, переважаюча більшість кабінету одобрює пропозиція президента міністрів.

Того самого дня відбулося друге засідання Ради міністрів, про яке дає звіт змелення отсей протокол:

¹⁾ Українець д-р Іван Горбачевський, професор чеського університету в Празі.

²⁾ Польський міністер для Галичини.

„II. Протокол з 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша; неприсутній міністер суспільного здоров'я д-р Горбачевський (М. R. Z. 68).

Президент міністрів до III. точки наради заявляє, що Українці не прийняли формули, установленної на останній Раді що-до передачі Полякам адміністрації в Галичині. Вони добачують у сім тільки академічне признание, яке не має ніякої практичної вартості, бо Поляки дійсно мають у своїх руках адміністрацію. Вони обстають з найбільшою рішучістю, щоби вже тепер установити розмежування. Вони готові запоручити Полякам означені свободи, одного Поляка прийняти до свого правительства та признати йому право „veto“ у всіх польських справах.

Після довшого пояснення цілого ряду питань президент міністрів ставить запитання, чи не було би можливе піти на зустріч безперечно оправданому домаганню Українців про власну адміністрацію тим способом, щоби староства, переважно заселені Українцями, обсадити Українцями.

В дальшій ході дебати Рада міністрів рішає дати Українцям отсі признання: правительство негайно припорукає намісникови у всіх областях Східної Галичини з українською народністю обсадити староства і повітові дирекції фінансів урядовцями української народности, в порозумінню з Українською Національною Радою. Один з сих старостів буде призначений начальним органом.

Також на залізничних стаціях сих повітів будуть призначені залізничні урядовці української народности, на скільки такі знайдуться. На скільки основний закон про судейську власть сьому не противиться, будуть у сих повітах назначені судді української народности, коли такі будуть до розпорядимости.

Про відповідний приріст у всіх згаданих категоріях постарається.“

Читаєш сі рішення Ради міністрів і питаєш, де були тоді голови тих міністрів.

Що-до першого рішення, то як можна сказати, що „польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські області“, а рівночасно не означити границь, де кінчатись польські і зачинаються українські області?!

Та коли при першій рішенню бодай ясно, що Полякам відається дійсну власть, а Українцям признається тільки голе право, — то друге рішення просто безглузде. Бо щоби намісник міг перевести в життє ті признання, які Рада міністрів рішила для Українців, треба, щоб Австрія задержала власть в Галичині. А тимчасом та власть — згідно з першим рішенням — переходила на польське заступництво.

Про політичну вартість тих признань для Українців нічого й говорити, — так вони відбігають від здійснення української державности, проголошеної Українською Національною Радою. Все те обовязана була Австрія дати Українцям на самім початку свого конституційного існування, себ то 60 літ перед тим!

Як бачимо, австрійська Рада міністрів радила так, неначе-б Австрія ще справді існувала й рішення Ради міністрів мали значінне, коли в дійсности держава, якої міністрами вони були, вже не існувала.

Та найважнійше, — що заставило президію Української Парламентарної Репрезентації і виконуючу Делегацію Української Національної Ради переговорювати з тою Радою міністрів, домагатися від неї рішень і — як побачимо далі — давати краєви вказівку: ждати рішення австрійського правительства?! Невже ж вона думала, що хоч-би австрійське правитель-

ство прийняло й найкорисніше для української справи рішення, то польська адміністрація Галичини цього рішення правительства неістнуючої держави послухає?!

Ждучи рішення української справи від австрійського правительства, президія Української Парляментарної Репрезентації і виконуюча Делегація Української Національної Ради остала зовсім по заду подій, які тимчасом розвивалися революційним шляхом, шляхом руйнування Австро-Угорщини і будування на її руїнах нових держав.

Німці, Маляри, Чехи, Південні Славяни, Поляки, Італійці, Румуни, — словом, усі народи Австро-Угорщини творили своє державне життя, здійснювали ідею свого національно-державного з'єднання, не оглядаючися на стару Австро-Угорщину.

Українців Австро-Угорщини ждала на сім шляху боротьба з тими народами, які доси панували на українських землях, отже з Поляками в Галичині, з Румунами на Буковині, з Малярами на Угорщині.

Центром цих державно-творчих змагань Українців була українська Галичина, за яку ждала український народ неминуха боротьба з Поляками.

Як тільки вияснилося, що центральні держави мусять здатися на ласку й неласку антанті, польська Регенційна Рада в Варшаві, утворена центральними державами як найвищий державний орган проголошеної ними польської держави, видала 8. жовтня 1918. маніфест до польського народу, яким проголосила незалежність з'єдненої Польщі, покликуючися на принципи Вільзона.

„У відношенню до Польщі — говорить сей маніфест — ведуть сі принципи Вільзона до утворення незалежної держави, яка обняла би всі польські землі, з доступом до моря, з економічною і політичною незалежністю, як і територіяльною цілістю, запорученою міжнародними договорами“.

Хто знав польську національно-державну ідеологію, для того не було ніякого сумніву, що під „усіми польськими землями“ маніфест розуміє землі історичної Польщі і в кождім разі ті західні українські землі, на яких Поляки дійсно панували (Галичина, Холмщина).

Зрештою самі Поляки поспішилися розвіяти всякі сумніви і поставити справу ясно, що вони не думають замикатися в своїх етнографічних границях.

Т. зв. польське коло, представництво австрійських Поляків в австрійським парламентах в заяві з 9. жовтня 1918. означило як ціль польської політики „злучити (в польській державі) землі, на яких польський народ історично й культурно має домінуюче становище.“

В згаданій дебаті в австрійським парламентах над справою мира в жовтні 1918. промовець польського кола Гломбінський, відповідаючи на уваги українського посла д-ра Теофіла Окуневського, заявив, що українське питання є міжнародне, однак Галичина не належить до України і польсько-українське питання в Галичині є „внутрішня польська справа.“ Другий польський промовець, соціально-демократич-

ний провідник Дашинський, „потішив“ посла Окуневського тим, що під демократичною Польщею галицьким Українцям легко буде прийти з Поляками до згоди.

На згаданім прийнятті в цісаря 12. жовтня 1918. представники польського кола заявили в імені цілої Галичини, що вони відходять від Австрії до з'єднаної Польщі.

В кінці 28. жовтня 1918. на нараді в Кракові галицькі Поляки утворили Польську Ліквідаційну Комісію, яка мала перевести перехід Галичини від Австрії до Польщі. Польська Ліквідаційна Комісія з одного боку видала до всіх державних установ у Галичині заклик, щоб вони на далі виконували владу від імені польської держави; з другого боку — як ми бачили — звернулася до австрійського правительства з домаганням передати їй державну владу у Галичині.

Факт утворення Української Національної Ради Польська Ліквідаційна Комісія зовсім знехтувала.

Обняття влади в Галичині від імені польської держави польське правительство в Варшаві призначило на день 1. падолиста 1918. Свідчить про се приказ шефа Головного Польського штабу Розвадовського до генерала гр. Лямезана у Львові¹⁾. Ся телеграма звучала:

Генерал гр. Лямезан, Львів.
Варшава, дня 1. падолиста 1918. Год. 10 м. 45 перед полуднем. Телеграма ч. 15.

Князь Вітолд Чарторискі призначений генеральним комісарем для цілої Галичини і зараз обнімає управу краю з рук генерал-полковника намісника Гуйна.

Начальну команду війська в Галичині обнімає аж до дальшого зарадження генерал дивізії Пухальскі. Польським військовим командантом в краківській окрузі є бригадир полковник Роя. Для Львова призначений генерал гр. Лямезан.

Польське військо має бути негайно святочно заприсяжене на основі формули присяги з 12. жовтня. Треба завізвати населення оголошеннями, при ужитті всіх способів, до супокою й порядку. Населення не-польської народности треба вважати заприязненим, доки збереже супокій. Відмари австро-угорського і німецького війська наступити після повного управління відносин. Переїзджуючі транспорти того війська мають бути негайно пропущені. Польське військо має носити однострій давнього помічного корпусу, а коли се не дасться перевести, що найменше польського орла на шапці. Українське військо, на скільки появиться, треба вважати заприязненим, — на скільки збереже найповнішу нейтральність. На випадок конфлікту треба постаратися розоружити його, перешкодити кождому виступови, проступки карати безоглядно, заперити функціонування державних установ. Саботаж і грабування треба карати негайно дорожю.

Підпис: Ексцеленція Розвадовскі, шеф Головного Польського Штабу.“

І так на випадок розпаду Австрії українській Галичині грозила небезпека насильного прилучення польською адміністрацією до Польщі.

Провідні круги Української Парляментарної Репрезентації й Української Національної Ради думали усунути сю небезпеку тим, що австрійське правительство поділить Галичину і в польській часті передасть владу польській державі, а в українській часті Українській Національній Раді. Ті їх заходи представлені више.

¹⁾ Розвадовський і Лямезан — Поляки, генерали австрійської армії.

Та було ясно, що якби навіть так сталося, то се ще не усувало небезпеки. Бо чи польська адміністрація, польські військові частини і ціле польське громадянство послухають такого зарядження австрійського правительства? Тільки сила української державної влади могла б їх заставити скоритися сій владі.

Та хоч названням українським провідним кругам найважнішою справою видавалося одержати державну владу в українській Галичині з рук австрійського правительства, отже шляхом легальної передачі влади, і за сею „найважнішою справою“ питання про вдержання влади непаче оставало в тіні, — одначе, розуміється, в краю йшла праця для переведення організації української державної влади.

Сю працю вела львівська делегація Української Національної Ради, одначе події випереджували її. Так прим. повітових організаторів скликано до Львова на 1. падолиста 1918., щоб дати їм інструкції; організаційні збори по повітах для переведення повітових і громадських організацій Української Національної Ради назначено на 6. падолиста 1918. Як показали дальші події, все те було припізнене.

На щасте ще перед утворенням Української Національної Ради почала працю військова організація, утворена офіцерами Українських Січових Стрільців і українських частин австро-угорської армії. Сій праці треба завдячити, що українська Галичина, заснувши одного дня під Австрією, не пробудилася другого під Польщею.

Взагалі ж уся ця організаційна праця для утворення української державної влади відбувалася в дуже не прихильних умовах. Вся державна адміністрація української Галичини знаходилася в польських руках. Українських офіцерів в українських військових частях було мало і тільки на низших становищах. Українські Січові Стрільці стояли на Буковині. Кождої хвилі ця організаційна праця могла бути відкрита і придушена польськими властями „в ім'я Австрії“. При тім мішали також настрої серед провідних українських кругів, які надіялися перше всего на Австрію¹⁾

Коли так львівська делегація Української Національної Ради працювала над організацією української державної влади²⁾ і ждала на вказівки виконуючої делегації з Відня. — 31. жовтня 1918. одержано відомости, що австрійський намісник Гуйн мав одержати під

¹⁾ Для характеристики наведу отсей просто неправдоподібний факт, який знаю з зовсім певного жерела: В останніх тижнях існування Австрії, коли її розпад уже був очевидний, в одній віденській кофейні в товаристві кількох Українців офіцерів австрійської армії зійшла розмова на те, що з огляду на розпад Австрії треба би подумати про організацію українських військових частин. На се один з найбільш заслужених українських діячів старшого покоління, також тоді австрійський офіцер, встав з такою заявою: „Панове, не забувайте, що я є австрійський офіцер і на такі розмови не можу дозволити. Дякуйте Богу, що я з сих Ваших слів не роблю службового ужитку!“ І відійшов. Хочеться думати, що се все таки був відокремлений факт.

²⁾ Так 29. жовтня 1918. утворено Український Харчовий уряд. 30. жовтня 1918. видано поклик до українських урядовців, щоб не слухали поклику Польської Ліквідаційної Комісії, яка приказувала державним установам Галичини урядувати в імені Польщі.

австрійського правительства приказ передати владу тій національній організації, яка перша зголоситься і дасть запоруку вдержання порядку.

Відомість не була певна, але викликала затрівоження.

Друга відомість була та, що 1. падолиста 1918. має приїхати до Львова делегація Польської Ліквідаційної Комісії, щоб обняти владу над Галичиною в імені польської держави¹⁾.

Не було ніякого сумніву, що намісник Гуїн передасть владу Польській Ліквідаційній Комісії. А як і не захотів би, то вона візьме її силою. При тім треба було числитися з настроями, який серед польського громадянства Львова викличе святочний обхід з приводу свята „задушних днів“ на кладовищі в пам'ять польських повстанців.

Наслідком сих відомостей зійшалася 31. жовтня 1918. перед полуднем група членів Української Національної Ради на нараду. Присутний був також пок. Дмитро Вітовський, який тільки перед пару днями приїхав з місця постою Січових Стрільців до Львова, щоб обняти провід над військовою організацією.

Для учасників наради²⁾ було ясно, що як ми нині не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть Поляки.

Правда, з Відня мав приїхати по полудни посол д-р Леонгін Цегельський з відомостями, як стоїть справа з передачею української Галичини Українській Національній Раді австрійським правительством, — однак більшість учасників наради рішила незалежно від того повести акцію по такому плану:

Українська Національна Рада при помочи військової організації бере сьогодні владу у Львові. З формального боку сьогодні по полудни йде депутація Української Національної Ради до намісника Гуїна з домаганням законної передачі влади на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. Коли він се домагання сповнить, тоді наступає переняття влади. Коли ж ні, — що було найправдоподібніше — то вночі з 31. жовтня на 1. падолиста 1918. українська військова організація при помочи українських військових частин розоружить усі інші військові частини, займе всі державні установи, арештує намісника і всіх інших представників австрійської влади і так обійме владу в імені Української Національної Ради.

Рівночасно розіслано довірених людей у всіх залізничних напрямках на провінції, щоб по всіх повітових містах таку саму акцію перевели українські повітові організації.

Про успіх нашого рішення ми не були певні. Військова організація ще не була переведена як слід. При тім Львів був польським центром — політичним, бюрократичним, військовим. Але всі ми були свідомі того, що сьогодні остання година, коли ми можемо як не перемогти, то хоч з честю упасти; завтра нас з підданих Австрії

¹⁾ Подана вище телеграма Розвадовського до Лямезана стверджує, що ся відомість була вірна.

²⁾ Д-р кость Левницький, Іван Кивелюк, Володимир Сингалевич, д-р Сидір Голубович, д-р Степан Баран, я, пок. Вітовський; чи ще хто був — не тямлю.

перемінять у підданих Польщі і ми будемо безсильні опертися цьому. І тому ми рішилися.

Очевидно, завдячити треба се рішенням військової організації і її провідникови Вітовському. Коли б вона не була заявила готовости перевести се рішення, воно не могло би бути прийняте. Та вона зробила ще більше, — вона настоювала на прийнятті цього рішення супроти тих, то ще вагалися.

По полудни приїхав з Відня д-р Цегельський і привіз відомість, що власне сьогодні, 31. жовтня 1918, австрійська Рада міністрів має рішити передати владу в українській Галичині Українській Національній Раді; завтра, 1. листопада 1918., урядовий кур'єр має привезти се рішення з цісарським підписом до Львова і вручити намісникови Гуйнови. З огляду на се виникла думка, яку заступали д-р Кость Левицький¹⁾ і д-р Льонґіни Цегельський, чи не ліпше послухати вказівки виконуючої делегації Української Національної Ради і ждати завтрашнього дня. До групи, яка була за виконання плану сеї ночі, прилучився Вітовський, який заявив, що до виконання цього плану все так підготовлене, що вже неможливо його відложити, та що він на випадок відложення не може взяти на себе відповідальности за дальший хід подій, бо завтра ми вже можемо бути безсильні супроти польської переваги. Дякуючи цьому перемогла думка, що таки сеї ночі треба перевести порішену акцію.

Вночі команда української військової організації заняла Народний Дім на свою квартиру і приступила до виконання плану заняття Львова. Акція принесла повний успіх. Українські військові часті під проводом українських офіцерів розружили всі інші військові часті, заняли казарми, обсадили всі важніші державні будинки і ратуш, арештували австрійського намісника Гуйна й австрійського команданта міста Іффефера і обняли владу в місті від імени Української Національної Ради.

На основі представлених подій, треба ствердити, що Українська Парляментарна Репрезентація і Українська Національна Рада не використали як слід останніх тижнів розпаду Австро-Угорщини для української справи. Вони повинні були знати, що розпад Австро-Угорщини порішений, і не ждати нічого від австрійського правительства, а заявитися за розпадом Австро-Угорщини і з'єдиненням усіх українських земель і з одного боку шукати міжнародних звязків для запевнення собі участі в спалщині Австро-Угорщини, з другого ж під кличем з'єдинення організувати українські народні маси до боротьби за з'єдинення і незалежність. Замість того вони тратили час на переговори з австрійським правительством, даючи Полякам змогу дискредитувати їх перед іншими народами Австрії й на міжнародній арені як прихильників Австрії.

Се невикористання останніх місяців і тижнів існування Австро-Угорщини для того, щоб заінтересувати справою української Галичини міжнародною політикою, було одною з причин дальших невдач галицько-української політики на міжнародній арені.

¹⁾ Див. його згадані спомины в „Волі“.

II. Часть.

Західно-Українська Народня Республіка.

Розділ IV.

У Львові.

Заснувши 31. жовтня 1918. під австрійською державною владою, виконуваною Поляками, населення Львова прокинулося 1. листопада 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади мав на вежі ратуша український синьо-жовтий прапор. Такі самі прапори мали на важніших державних будинках. По місті ходили українські військові патрулі.

Вся ся переміна була великою несподіванкою для всіх Львовян без ріжницї національності й віроісповідання. Плян, порішений попереднього дня, тільки тому удався, що був тайною для всіх, за винятком невеликого гуртка членів Української Національної Ради й українських офіцерів. Навіть не всі члени Української Національної Ради знали про нього. Така строга тайна була зберігана тому, бо тільки вона давала вигляд на успіх. Коли б про сей план перед виконанням його довідалися Поляки, вони мали аж забагато сили, щоб не допустити до його виконання.

Ані цісарський намісник ґр. Гуїн ані командант міста генерал Пфеффер нічого не сподівалися і спокійно спали, коли українські військові відділи явилися над раном у їх мешканнях і арештували їх¹⁾.

Так само спокійно спали всі польські політичні діячі й урядовці. Хоч вони — як побачимо нижче — не виключали „українського замаху“ на Львів і Східну Галичину, одначе не допускали, що Українська Національна Рада сягне по державну владу вже сеї ночі.

Тому перший день української влади минув спокійно. Вона не зустрічала ніякого опору.

Одначе вже по полудни почали приходити відомости, що в околиці головного залізничного двірця, в міській школі ім. Конарського дається що-раз більше відчувати акція польської військової організації. Ся акція швидко перемінилася в польсько-українську війну за посідання Львова, яка велася від 1. до 22. листопада 1918. і скінчилася польською перемогою. Хід і важніші епізоди боротьби будуть представлені нижче.

Тепер перейдемо до представлення праці над організацією державного життя в сім короткім періоді. Сю працю прийшлося вести самій галицькій делегації Української Національної Ради, бо звязок з президією й виконуючою делегацією в Відні був перерваний.

¹⁾ Вони оставали під почесним арештом і швидко виїхали до Відня.

Пристаюючи до сеї праці, Українська Національна Рада ¹⁾ доповнилася і що-до партійного складу і що-до осіб.

Як було зазначено вище, українська соціальна демократія не вступила до Української Національної Ради при її оснуванні. Тепер вона вислала до неї своїх делегатів, так, що Українська Національна Рада, приступаючи до організації державного життя, з'єднала в собі всі партії.

Крім того Українська Національна Рада рішила доповнити свій склад рядом визначних діячів, партійних і безпартійних, які були потрібні для праці в Раді ²⁾.

Праця Української Національної Ради в львівському періоді велася в дуже важких обставинах. В самому Львові шаліла що-раз завзятіша боротьба, так, що приходилося працювати під обстрілом, а крім того боротьба за Львів що-раз більше утруднювала звязки з краєм.

Обняте державної влади у Львові і в цілій новоутвореній українській державі оголосила Українська Національна Рада населенню міста Львова отсею відозвою:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Звивається населення до супокою й послуху тим зарядженням.

Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку як також заосмотрення в поживу вповні запоручається.

Львів, дня 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада.“

Того самого дня оголошено другу відозву до українського народу цілої держави. Вона звучала:

„Український Народе!

Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу.

Закі будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть.

¹⁾ В львівському періоді під Українською Національною Радою треба розуміти тільки членів, присутніх у Львові.

²⁾ На сій основі ввійшов також я в склад Української Національної Ради як безпартійний.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружя українське населення має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізничі, пошта й телеграф.

Всім горожанам української держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди, Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1. листопада 1918.

Українська Національна Рада.^а

Того самого дня пополудни делегація Української Національної Ради під проводом голови д-ра Костя Левицького пішла до намісника Гуйна, домагаючися, щоб він урядово передав управу краю від імені Австрії Українській Національній Раді. Намісник відповів, що він знаходиться під арештом і тому не може виконувати ніяких правних актів. Свою владу рішився він передати віцепрезидентови намісництва Володимирови Децикевичеві. Акт сеї передачі власті підписав він в присутности делегації Української Національної Ради.

Децикевич сповнив домагання делегації, заявляючи, що на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. і однодушного бажання українського народу передає владу від імені Австрії Українській Національній Раді. Про се списано урядовий протокол, який підписали: Децикевич як заступник намісника і д-р Сидір Голубович, д-р Кость Левицький і д-р Льонґин Цегельський від імені Української Національної Ради.

Недостача попереднього підготовлення, оружна боротьба у Львові, переговори з Поляками, недостача організованого зв'язку з краєм і непривичність діячів попереднього часу до революційної акції спричинили, що аж 9. листопада 1918. утворено правительство, якому надано назву: Тимчасовий Державний Секретаріят.

Досяг Українська Національна Рада була не тільки законодавчим, але й виконуючим органом. Тепер виконуюча компетенція перейшла на Державний Секретаріят, а Українська Національна Рада задержала для себе загально прийату парламентарну компетенцію, себ-то компетенцію законодавчу і контрольную.

Склад Державного Секретаріату був такий: Президія і фінансові справи — д-р Кость Левицький. Внутрішні справи — д-р Льон-

гін Цегельський. Закордонні справи — д-р Василь Панейко. Судові справи — д-р Сидір Голубович. Віроісповідні справи — Олександр Барвінський; йому ж доручено також управу шкільних справ, для яких рішено утворити окремий державний секретаріат. Військові справи полковник Дмитро Вітовський. Земельні справи — д-р Степан Баран. Торговля і промисл — Ярослав Литвинович. Публичні роботи — д-р Іван Макух. Праця і суспільна опіка — Антін Чернецький. Суспільне здоров'я — д-р Іван Куровець. Шляхи — Іван Мирон. Почта і телеграф — Олександр Пісецький. В кінці в склад Державного Секретаріату ввійшов д-р Степан Федак як президент утвореного ще перед тим Харчового Уряду.

З партійного становища Державний Секретаріат був коаліційний, однак з рішачою перевагою національно-демократичної партії, до якої належало 8 державних секретарів. По-за ними Вітовський і Макух належали до радикальної партії, Чернецький до соціально-демократичної партії, Барвінський до християнсько-суспільної партії.

Сей склад Державного Секретаріату був очевидно тимчасовий і більше випадковий ніж пляновий: вибиралося людей, які були під рукою. Однак з другого боку відбивав він перевагу національної демократії в громадянстві. А що національно-демократичні діячі вирости й постарілися в передвоєнних австрійських відносинах, то се відбилося також на їх теперішній діяльності, до якої треба було людей революційного виховання.

З технічного боку склад Державного Секретаріату був великий. Творилося окремі секретаріати так як „у людей“, — се-то в великій упорядкованій державі. Тимчасом на той час більше надавався виконуючий орган, зложений з малого числа людей.

В неділю, 10. листопада 1918. мав Державний Секретаріат зложити урядове приречення.

Се дало привід до дебати в Українській Національній Раді про справу з'єднання з Великою Україною.

В дійсності принципіальних противників з'єднання в громадянстві зовсім не було. Була тільки різниця в поглядах, в яку чергу ставити сю справу: чи вважати її найважнішою й негайною, чи ждати слушного часу. Якби Велика Україна була впорядкованою державою, тоді негайне з'єднання було би самозрозуміле, однак непевність внутрішнього і міжнародного положення Великої України спричиняла, що не всі ставилися до справи з'єднання однаково.

Найгорячіше ставилося до сеї справи військо. Се зрозуміле. Військові старшини — се була та сама академічна молодь, яка від початку 20. століття найгорячіше переймалася ідеєю з'єднання. Крім сього багато з них побувало на Великій Україні з австро-угорською окупаційною армією, так що вона була їм реально рідна, а не тільки ідейно, як діячам старшого покоління.

Перед тим, аки Державний Секретаріат зложить урядове приречення, військо хотіло мати справу з'єднання на стільки виясненою щоб Державний Секретаріат мав у сій справі ясно визначений шлях.

Йдучи сьому бажанню війська на зустріч, Українська Національна Рада на засіданню 10. листопада 1918., перед актом службового приречення Державного Секретаріату, прийняла в справі з'єднання отсе рішення :

„Українська Національна Рада, як найнижша влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійсненя національного ідеалу всего українського народу, поручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу.“

Після сього відбувся в бувшій памісництві, яке тепер стало осідком Державного Секретаріату, акт зложення службового приречення Державним Секретаріатом. Се приречення зложили державні секретарі на руку найстаршого члена Української Національної Ради Юліана Романчука.

Побіч біжучих справ Державний Секретаріат занявся перше всего виробленням проекту тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії. Сей проект прийняла Українська Національна Рада на засіданню 13. листопада 1918. Був се перший закон, який ухвалила Українська Національна Рада. Він звучить :

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13. листопада 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19. жовтня 1918. року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковиною та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів) : Спіш, Шаріш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморос, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Maßstab 1 : 864.000.*

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного,

безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжннці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: „Західно-Українська Народня Республіка“.

Сей тимчасовий основний закон треба оцінювати як тимчасовий. Тому містить він тільки постанови, найконечніші для законного ствердження державної самостійности українських земель буйшої Австро-Угорщини.

Для характеристики сього закона найважніша постанова про назву повоутвореної держави. Називаючи її „Західно-Українська Народня Республіка“, Державний Секретаріат, який виробив проект закона, і Українська Національна Рада, яка його прийняла, виявили свою волю, що повоутворена держава має бути народньою республікою, себ-то має бути збудована на таких самих основах, на яких будувалася Українською Центральною Радою Українська Народня Республіка на областях Великої України. Під вражінням упадку монархізму в Середній Європі і відомостей, що Український Національний Союз готує повстання проти гетьманщини Скоропадського, в Українській Національній Раді запанувало в той час переконання, що гетьманщина була тільки антрактом, після ліквідації якого вестиметься далі будова Української Народньої Республіки, почата Українською Центральною Радою. На таких самих основах повинна будуватися й Західно-Українська Народня Республіка, яка в можливо найкоротшім часі повинна з'єдинитися з Українською Народньою Республікою в одну державну цілість.

Артикул IV висше поданого закона заповідав вибір установчих зборів на основі 5-членної демократичної формули. Одначе переведення виборів до установчих зборів вимагало довшого підготовлення. До того часу заступництвом народу оставала Українська Національна Рада. Одначе вона розуміла, що її дотеперішній склад не вистарчає, щоб як слід нести обовязки заступництва народу.

Тому вона рішила доповнитися представниками повітів і міст. Представники громад кожного повіта мали вибрати одного члена Української Національної Ради. Так само по одному членови мали вибрати більші міста, при чім Львів мав вибрати 4 членів, Чернівці і Станиславів по двох. Вибори назначено на час 22.—26. падолиста 1918.

Крім сього Українська Національна Рада ухвалила ще два закони: „закон з 16. падолиста 1918. про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народньої Республіки“ і „закон з 21. падолиста про тимчасову організацію судів і власти судейської“.

Закон про тимчасову адміністрацію оставляв у правній силі доси обов'язуючі закони і розпорядки, на скільки вони не противляться державности Західно-Української Народної Республіки (§ 1); підчиняв всі адміністраційні уряди Республіки Державному Секретаріатові у Львові як найвишній державній інстанції (§ 3); установляв, як почальний повітовий орган політичної адміністрації аж до улагодження державно-правних відносин, державного повітового комісара (§ 4), якого іменує й усуває державний секретар внутрішніх справ.

Таким чином місце „цісарсько-королівського старости“ займав державний повітовий комісар; по-за сям адміністрація оставала поки-що без зміни.

Таку саму ціль: установити замість австрійської державної влади українську, не порушаючи поки-що самої організації, мав закон про тимчасову організацію судів і судейської влади.

Головні постанови сього закону такі:

Закони і розпорядки, на яких основі виконувало судівництво в бувшій австрійській державі, остають в правній силі, на скільки не противляться державности Західно-Української Народної Республіки (§ 1). Всі закони і розпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її органів, як також охорону прав і інтересів бувших її коронних країв, мають від тепер аналогічно приміюватися для охорони прав і інтересів Західно-Української Народної Республіки, її армії та її органів (§ 2). Всі суди на території бывшего цісарсько-королівського Вишого Краєвого Суду у Львові стають судами Західно-Української Народної Республіки і в її імені виконують судівництво (§ 3). Всі справи бывшего австрійського міністерства судівництва переходять на державний секретаріат судівництва (§ 4). Дотеперішні суди: „цісарсько-королівський повітовий суд“, „цісарсько-королівський окружний (у Львові й Чернівцях: „краєвий“) суд“ і „цісарсько-королівський виший краєвий суд“ перемінюються на повітовий, окружний і виший суд Західно-Української Народної Республіки (§ 6). Як найвища інстанція має бути утворений окремим законом Найвищий Державний Суд у Львові (§ 10).

В сі дотеперішні організаційні форми адміністрації й судівництва, які поки-що оставляли наведені закони, мали внести нового духа нові люди, члени українського народу, які мали управляти сими установами замість дотеперішньої польської бюрократії.

Заняття Львова польським військом перервало дальшу законодавчу працю Української Національної Ради у Львові.

Тепер перейдемо до представлення оборони Львова.

Українське військо заняло Львів під команду отамана Дмитра Вітовського, який одержав за се ступінь полковника. Зanedукавши з перевтоми, Вітовський зрікся команди, яку переняв полковник Григорій Коссак. Під кінець оборони Львова на команданта покликано отамана Стефанова, дотеперішнього команданта Золочева, надаючи йому ступінь полковника.

Як уже сказано, українське військо опанувало Львів дуже незначними силами. Сталося се тому, що Поляки не сподівалися такої рішучості з боку Українців і через те спізилися з своєю акцією.

Того самого 31. жовтня 1918., коли Українська Національна Рада рішила заняти Львів, польські військові організації мали нараду в справі акції на випадок „українсько-австрійського замаху на Львів і Східну Галичину, який заповідається“¹⁾. Ця нарада була в мешканню отамана Снядовського (вул. Дичаківська, ч. 16.) в 6. годині вечером. На ній були заступлені отсі польські військові організації: 1) польські військові кадри, 2) польська військова організація, 3) команда польського війська і 4) незорганізовані легіоністи, противні складанню присяги варшавській Регенційній Раді. Нарада мала за ціль досягнути одноцільності акції, на яку згодилися представники всіх організацій, з винятком представника команди польського війська, який домагався підчинення всіх інших організацій своїй організації. Більшість, яка згодилася на одноцільність акції, вибрала вождем сотника Мопчинського. Дальшу нараду назначено на 10. годину вечером того самого дня.

Ця нарада доказує, яка конечна була та рішучість, яку проявила Українська Національна Рада. Инакше Львів були би заняли Поляки.

Далі доказує вона, що Поляки готовилися до акції та що польське повстання проти Української Національної Ради у Львові не було таким „чудом“, яким його описля представляли Поляки, вихваляючися, що Львів „оборонили польські діти і жінки.“ Не „польські діти й жінки“, а польські військові організації, яким прийшло на поміч польське військо, вислане польським правительством з Польщі.

Рішаючи заняти Львів, Українська Національна Рада числила на се, що українське військо, яке було у Львові, зможе держатися, поки надійдуть на підмогу значніші українські сили з краю і з фронтів. Зокрема числено на українських Січових Стрільців, які тоді знаходилися на Буковині. Вислано також делегатів з проською за підмогу до Києва.

Однак поміч з краю надходила не так швидко і не в такій силі, як було треба. Кождий повіт потребував передовсім сил для себе, щоби в себе укріпити українську державну владу. Українські часті австро-угорської армії стояли в часті на італійським фронті, в часті на Великій Україні. Зки вони прибули до Галичини й переорганізувалися, Львів був уже в польських руках. Часть Українських Січових Стрільців, яка втіла прибути до Львова, не змінила відношення супроти переважаючих польських сил, які наспіли з Польщі.

Не сповнилися також надії на поміч з Києва.

¹⁾ Протокол з цієї наради помістито львівське „*Slowo polskie*“, ч. 508 з 1. наддніска 1920.

Говорення про „українсько-австрійський замах“, се звичайна польська інсинуація, ніби то Австрія піднірає Українців проти Поляків. Цей інсинуації вживали Поляки, які всю свою силу в Галичині завдячували Австрії, особливо в своїх протипольських заходах перед антантою.

Делегати Української Національної Ради д-р Осип Назарук і інженер Володимир Шухевич, які виїхали зі Львова 5. листопада 1918., звернулися в Київ, згідно з своїми інструкціями, з проською за поміч до гетьмана Скоропадського.

„Коли я — описує свою місію д-р Назарук¹⁾ — представив гетьманові ціль нашого приїзду, він запитав: „Скажіть отверто: хочете вирізати панів?“ — „Хочемо будувати українську державу“, відповів я здивований.

Він усміхнувся, але сказав, що на таку ціль допомогу дасть: добрий полк Січових Стрільців, які тоді стояли в Білій Церкві, буде висланий до границі Галичини буцім то на те, щоб очисити залізницю від полонених. Сей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю. Таку здержаність уважав гетьман потрібною, щоби не вмотатися в війну з Польщею. При чім додав іще, що вилучить Січових Стрільців зі своєї армії, коли вони перейдуть Збруч.

Від гетьмана пішли ми до „Національного Союзу“, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції в гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми завалили українську справу. Чому? Бо проти гетьмана, який має чорвосотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстання і Січові Стрільці мали бути авангардом сього повстання. Сього ми не знали. По гострій виміні слів що-до ваги Львова й Галичини ми погодилися на тім, що Шухевич піде до гетьмана й заявить, що вам вистане половина січової формації (крім техніки, броневиків і т. п.).“

З Києва галицькі делегати поїхали до Білої Церкви. Тут „Стрілецька Рада“ „відкинула проект висилки до Галичини якої-небудь частини, виходячи зі становища, що Січове Стрілецтво, хоч походить з Галичини, зв'язане передовсім з державними інтересами Великої України, та що Київ важливіший ніж Львів, а висилка одної частини загону до Львова могла бн довести до того, що й Києва не здобудуть і Львова не вдержать“.

Не маючи підвідки більшої підмоги, українське військо, яке заняло Львів, не змогло здавити польського повстання у Львові і піти на підмогу Перемишлеви, який перший упав жертвою польською наїзду²⁾.

¹⁾ Рік на Великій Україні. Конспект споминок з української революції. Відень 1920. — Стор. 6—8.

²⁾ Перша проба заняти Перемишль в ночі з 30. на 31. жовтня 1918. українським курієм австро-угорської армії, який стояв у сусідній Журавці, скінчилася невдачно, бо австрійський генерал Пухальський, Поляк, виставив проти нього два мадярські куріні. 1. листопада 1918. заключено в Перемишлі польсько-українську угоду, на якій основі містом мала управляти комісія, złożена з 4 Українців і 4 Поляків. Однак Поляки зовсім не держалися угоди, тільки почали організувати свою армію і захоплювати владу в місті. Тоді Українці вешли заняти місто по сей бік Сяну, а на Засянню укріпилися Поляки. 4. листопада 1918. заключено польсько-український роз'єм, приймаючи Сян за демаркаційну лінію. Та сей роз'єм існував тільки доти, доки не надійшли польські сили, зорганізовані в Кракові. 11. листопада українська команда дістала від польської команди ультимат, щоби віддала місто до 12 годин. На сей ультимат Українці не дали відповіді, рішаючи обороняти місто. Тоді Поляки, заосмотрені у всі технічні засоби (панцирний поїзд, артилерія і т. п.)

Польське повстання у Львові почалося — як сказано — таки 1. падолиста 1918. по полудні. Його гніздом була міська школа ім. Конарського коло головного залізничного двірця. Здавити повстання в самім зароді не було сил, і воно почало розростатися. Через кілька днів утворилася в середині міста формальна боева лінія. Поляки успішні завоювали західну частину міста з головним залізничним дворцем. Українці держали в своїх руках середмістя і східну частину з Васоким Замком і залізничним дворцем Львів-Підзамче. Спершу обидві сторони уживали тільки ручного зброї (кріси, ручні гранати, машинні кріси); в дальшому розвитку боїв почали також грати гармати.

Бойи були для української сторони дуже важкі. Українські жовніри, переважно діти села, чужі й безрадні в великому місті, в якому зовсім не вміли орієнтуватися і в якому більшість населення, Поляки і спольщена частина жидівської інтелігенції, відносилися до них вороже, — мали проти себе польських повстанців, переважно Львовян і взагалі дітви міста, які знали кожду вуличку, кождий перехід в каменниці і при тім мали по своїм боці симпатію й поміч більшості населення. Український жовнір почував себе оточеним ворогами, від яких не знав і не мав де сховатися; польський повстанець знав, як ховатися, і скрізь знаходив приятельське прийняття. В боях проти Українців брало всякими способами участь польське населення. На них сипалися стріли з вугла, з коридорів, з вікон, з дахів і півниць каменниць.

Ось пару примірів:

По Академічній вулиці йде український жовнір, студент, який тільки сьогодні взяв кріс у руки як доброволець. Нагло з заду при-скакують до нього два Поляки в цивільному одязі, хапають за руки, і один з них прикладає йому револьвер до чола і стріляє. Все те діється на очах польських прохожих, які не ховають своєї радості.

По Зеленій вулиці йде двох українських жовнів. Нагло ви-скакує з одної каменниці Поляк в цивільному одязі, влучними стрілами ззаду кладе обох трупами і знов зникає в одній з каменниць.

Не вважаючи на те, українське військо поводитися дуже людяно. Ніяких самосудів, ніяких зловживань, ніяких грабувань. Смертні при-суди воєнного суду були дуже нечисленні, хоч по воєнному праву кождий, хто помагає неприятелю, винен смерті. Однак Українці приміняли сю постанову воєнного права тільки в найякіркіших випад-ках. Не було також масових юстифікацій, хоч неодна каменниця пове-денням своїх мешканців заслужила на се. Не взято заложників, ані з початку, ані навіть тоді, коли польські повстанці оточили митро-полічу резиденцію і проголосили всіх мешканців заложниками.

Польська преса, яка виходила в українській часті міста, була заборонена аж тоді, коли помістила мобілізаційний приказ команди польських повстанців. Кожда инша команда поставила би за се редактора перед воєнний суд і розстріляла.

приступили до здобування міста. Здобувши його, устроїли український погром і всіх визначніших Українців арештували й вислали до табору інтернованих в Домбю. Так закінчилася перемиська іділя польсько-української угоди.

Се очевидно не перешкодило кричати Полякам на весь світ про українські варварства і відплачувати українську людяність найстрашнішими знущаннями над українським населенням.

Рівночасно з боями велся весь час польсько-українські переговори.

Таки 1. падолиста 1918. вечером зголосилася до Української Національної Ради польська депутація, яку Рада зараз прийняла. В салі засідань Ради в будинку Ставропігії явилися краєвий маршалок Незабітовський, члени Краєвого Виділу Домбський і г-р. Козебродзький і радник Краєвого Виділу Савчинський.

Незабітовський заявив, що він і його товариші пришли до нас, щоби шукати шляху до якогось бодай тимчасового порозуміння, — заки спір між обома народами рішать ті, що рішають про долю світа, себ-то побідні держави антанті, — і таким способом уникнути дальшого проливу крови, який уже розпочали де-які „шалені голови“.

„Шалені голови“ — відносилось до польських повстанців.

На сю заяву Незабітовського відповів заступник голови галицької делегації Української Національної Ради Іван Кивелиук, вказуючи на те, що помирення з Поляками можливе тільки на тій основі, що Поляки признають українську державну владу. Про поворот до вчорашнього дня нема мови.

Далі промовляли інші члени польської депутації, яким знов відповідали члени Української Національної Ради.

З заяв польських промовців виходило, що вони також не думають про поворот до вчорашнього дня. Шлях до порозуміння при добрій волі дасться знайти. „Ми вже маємо проект відозви до польського населення“, — заявив Домбський, вказуючи на папір в кишені.

Стало на тім, що на другий день обі сторони зійдуться в соймовім будинку для дальших переговорів.

2. падолиста перед полуднем явилось в соймі з обох сторін багато осіб. З Українців, під проводом голови галицької делегації Української Національної Ради, д-ра Костя Левицького, були: д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонґіні Цегельський, на короткий час явився також митрополит Шептицький. З Поляків крім членів учерашньої депутації прийшли всеноляки д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямґач, демократи д-р Стеслович і д-р Шляйхер.

На самім початку стало видно, що Незабітовський і тов. усунулися в тїнь. Так само не було мови про їх вчорашню примиримість. Адам, Сталь і Хлямґач, які висунулися на перше місце, заявили в своїх промовах, що вони не мають права говорити в імені галицьких Поляків, бо се належить до польського правительства в Варшаві. Вони могли би що найбільше приступити до утворення тимчасової комісії, зложеної з Поляків і Українців, яка тимчасово управляла би цілою Галичиною замість дотеперішнього австрійського намісництва.

Сю п'яatformу Українці відкинули, стоячи на становищі державної самостійности Східної Галичини.

Тоді Поляки передложили, щоби питання державности Східної Галичини оставити на боці, а взятися поки-що до умиротворення

Львова і вибрати польсько-український комітет для переведення сеї задачі. Українці на се згодилися і таки зараз вибрано комітет та уложено візову, яку він мав видати в обох мовах до населення міста Львова.

Відозва вийшла того самого дня вечером. Одначе заки її розліплено, комітет уже перестав існувати.

Просто з наради д-р Сталь мав удатися до польських повстанців, повідомити їх про заложення комітету і вівзати до спинення боїв.

Та коли комітет вийшовся вечером на засідання в Торговельній Палаті, Адам і Сталь заявили, що „польське військо“ стоїть на тім, що політики не мають змішатися до його акції. Що-до спинення боїв, то польський командант готов згодитися на завішення оружя, одначе хоче переговорювати про се безпосередно з українським командантом.

Так за одну добу „шалені голови“ перемінилися в „польське військо“. Поляки, заскочені несподіваним заняттям Львова, прийшли вже до себе і стали до боротьби. З огляду на се дальше існування комітету стало згйве.

Українська команда сподівалася що-хвилі підмоги з краю, отже хотіла зискати на часі й дати відпочити втомленим жовнірам, які вже дві доби без перерви робили службу. Тому згодилася на предложенне польської команди, зроблене очевидно з тою самою ціллю, щоб зискати на часі. Пізно вночі з 2. на 3. падолиста полковник Вітовський і командант польських повстанців Мончинський заключили 12-годинне завішення оружя.

Після сього почалися знов бої і знов переговори.

З української сторони вели їх з припоручення президії Української Національної Ради, а опісля Ради Державних Секретарів д-р Степан Витвицький, д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонгін Цегельський і Антін Чернецький, одначе так, що на всі засідання ходили тільки Ганкевич і Лозинський, а інші тільки в разі потреби чергувалися. Після утворення Державного Секретаріату Цегельський, який став державним секретарем внутрішніх справ, перестав брати участь у переговорах.

З польської сторони учасники переговорів також мінялися. Взагалі брали участь у переговорах доцент д-р Дубанович і поміщик Ценський від т. зв. „Подоляків“, себ-то особливо україножерно настронених представників східно-галицьких польських поміщиків, д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямчак від всеполяків, д-р Стеслович від демократів, Гавзнер, Клінгер і Щирек від соціальних демократів.

Швидко стало ясно, що переговори до нічого не доведуть.

Полякам ходило про те, щоб „умиротворити“ Львів так, щоб вони після сього могли зліквідувати українську державну владу у Львові і зі Львова опанувати цілу Східну Галичину. Вони ставили такі умови: управу міста веде дотепершня міська рада, в якій Українці мали тільки кілька місць. Порядок у місті вдержує міська міліція, яку утворить магістрат в національнім складі відповідним національному складови населення міста. Польське і українське військо остає у Львові в визначених казармах, — кожде або в необмеженім або в рівнім числі.

Се значило, що завтра після заключення такого перемир'я польське цивільне населення зорганізується в боеві відділи й нападе на державні будинки, щоби зліквідувати українську державну владу. Міська міліція очевидно не буде її обороняти, а коли на її оборону виступит українське військо, то проти нього виступить знов польське військо і бої зачнуться наново, тільки серед обставин, для Українців далеко більше некорисних.

Українці годилися на привернення дотеперішньої міської ради і на міську міліцію, домагаючися тільки рівної участі Поляків, Українців і Жидів. Одначе застерігали собі право держати у Львові державну поліцію. В кінці що-до війська домагалися розв'язання польського війська, а справу українського війська, як справу української держави, виключали з переговорів.

В дальших переговорах пішли Полякам на уступку. на стільки, що годилися на те, щоб у Львові остала невелика, чисельно обмежена польська військова формація.

17. падолиста Поляки предложили 3-денне завішення оружя. Українці пропозицію прийняли. Завішення оружя почалося 18. падолиста рано і кінчилося 21. падолиста рано. За той час мала вняснитися можливість заключення перемир'я. На спільнім засіданню 19. падолиста Поляки подали в останній редакції свої умови. Засідання 20. падолиста було призначене на відповідь Українців і — коли обі сторони погодяться — на заключення умови перемир'я.

Якраз в сім часі появилася у Львові агент французької місії в Румунії, французький поручник Віллем, який приїхав до Львова наслідком польських заходів, в товаристві Поляка Сокольніцького, який був польським агентом при згаданій місії. В державнім секретаріаті закордонних справ він заявив, що приїхав тільки як обсерватор і не має ніяких повноважень для посередництва, одначе було би йому приємно своїм посередництвом спинити розлив крові. В самій справі він відомо стояв по боці Поляків, хоч старався в розмовах з Українцями се закривати.

20. падолиста Рада державних секретарів, вислухавши звідомлення команданта полковника Стефанова про воєнне положення, рішила відкинути польські умови і предложити свої ¹⁾.

Стефанів заявив, що українське військо може держатися у Львові що найменше два тижні. За той час очевидно приїде поміч з краю.

Польські умови в ніякім випадку не могли бути прийняті. Вони означали би капітуляцію і відречення від будови української держави в Східній Галичині.

Одначе тактика в дальшій веденню переговорів залежала від воєнного положення. Коли-б воно було некорисне, треба було би тягти переговори далі, щоб бодай перевести як слід евакуацію Львова.

Відкидаючи польські умови, треба було бути готовим на те, що 21. падолиста рано розпочнуться дальші бої. Виглядів на прийняття

¹⁾ Умови обох сторін оберталися в висше поданих межах. Не маючи з собою тодішніх записок про переговори, подав я тільки загальний нарис тих умов.

українських умов Поляками не було, а дальше йти в уступках супроти Поляків Рада державних секретарів не могла.

Поляки також були певні, що переговори розіб'ються. В сій хвилі вони самі хотіли сього. Як показалося опісля, вони вже мали запевнену підмогу польського війська з Польщі і предложили 3-денне завішення зброї тільки на те, щоб, заки та підмога надійде, не проливати даром крові своїх львівських частин.

Маючи певність, що після зірвання переговорів вони здобудуть Львів, рішили вони відбутися акт зірвання з певною парадом, в присутності делегата антанті, перед яким скинули би вину на Українців. Огже предложили, щоб на засіданню 20. листопада був присутній Віллем, на що Українці згодилися.

Засідання розпочалося моєю заявою, що Рада державних секретарів не може прийняти умов, предложених Поляками, зате готова заключити перемир'я на отсих умовах (тут я відчитав українські умови).

На сю заяву відповів Хлямтач широко закроеною політичною промовою, призначеною в першій мірі для Віллема, який розумів польську й московську мову і також говорив сак-так по московськи. Хлямтач найбільший натиск клав на те, що Польща на сході заступає і боронить ідеали антанті та що Поляки своїми умовами дають такий доказ миролюбивості, що можуть з чистою совістю здатися на суд присутнього делегата антанті. Після умиротворення Львова Поляки мали готовий плян умиротворення цілого краю. Та хоч умиротворення Львова з вини Українців не може бути досягнене, польська сторона відчитає свій плян умиротворення краю, щоб перед делегатом антанті дати доказ своєї миролюбивості.

Сей польський проект польсько-українського перемир'я для цілого краю відчитав Дубанович. Було се розроблене предложеного Хлямтачем на нараді 2. листопада проекту утворення польсько-української комісії для управи краєм до часу рішення мирової конференції.

Очевидно, що польська адміністрація слухала би не сеї комісії, тільки польського правительства в Варшаві. В найліпшій разі комісія була би маріонеткою без власті. Та в дійсности комісія мала бути тільки способом, щоб заманити Українців зліквідувати українську державну владу, після чого прийшла би ліквідація самої комісії і перехід Галичини під владу польського правительства.

Після моєї відповіді на політичні висновки Хлямтача і ще кількох польських і українських промов забрав голос Віллем, який промовляв почасти по російськи, почасти по французьки. Промовляв як суддя, який в імені антанті видає присуд в користь Польщі. Між ин. зазначив, що Польщу антанта визнає, а України не визнає і не визнає. Тон його промови був такий провокаційний, що я йому перервав і звернув його увагу, що він забувається і виходить по-за межі ролі, в якій він бере участь в засіданню.

Засідання скінчилося ствердженням, що сторони не прийшли до порозуміння.

Вночі з 20. на 21. листопада прийшло від Поляків пове предложення переговорів, яке підписав ґр. Скарбк в імені Польської

Ліквідаційної Комісії. Українці відповіли, що готові почати переговори. Однак замість нових переговорів наступили рішучі військові події. Взагалі який зміст мало те пропозиція г-р. Скарба в хвили, коли Поляки готовилися здобути Львів, годі знати.

21. падолиста рано закінчилося завішення оружя й почалися знов бої. Аж тепер українська команда відчула, що має діло не з самими львівськими повстанцями, тільки з дуже переважаючими польськими силами, які грожуть українському війську оточенням і замкненням у Львові. З огляду на се українська команда рішила як найшвидше евакуувати Львів.

В таких обставинах евакуація не могла пі з політичного ні з військового боку відбутися як слід.

З політичного боку — не переведено плянового вибору осіб, які повинні вийти зі Львова для дальшої праці в будівництві держави.

З військового боку — оставлено багато всякого державного майна, між ин. поживи, яку, коли-б і не можна було її вивести, ліпше було роздати між українське населення ніж оставляти Полякам.

Се була помилка української команди, що вона не зорієнтувалася, що на поміч польським повстанцям надходять такі сили, перед якими українські оборонці Львова не вдержаться, і не перевела заздалегідь розумної евакуації.

Вночі з 21. на 22. падолиста українське військо вийшло зі Львова в східний і північний напрям. З ним вийшла зі Львова частина членів Української Національної Ради і майже всі члени Державного Секретаріату⁴⁾.

22. падолиста рано польське військо заняло Львів і почало погроми українських товариств і жидівських вулиць.

Жидівські погроми були карою за те, що Жиди — крім спольщеної части інтелігенції — зберігали неутральність у польсько-українській боротьбі за Львів, утворивши власні військові части для охорони жидівської части міста перед обома воюючими сторонами. Українці віднеслися до сього жидівського становища прихильно. Зате Поляки вважали його ворожим актом супроти польських інтересів і відплатили за се Жидам 3-денними погроми.

Так закінчився львівський період будівництва української держави в Галичині.

Рішучість, з якою занято Львів, не була на жаль прикметою дальшої діяльності національно-демократичних відповідальних кругів. Вирішивши в легальній політичній боротьбі з Поляками, вони не освідомили собі, що тепер місце політичної боротьби займає

⁴⁾ Евакуацію переводжено „австрійською метою“, держачи все в тайні. Хто принадково довідався, як справа стоїть, той старався винестися зі Львова. Через те де-хто остав проти своєї волі і з великою небезпечкою для себе. До сих належав і я. Того дня я був недужий і не міг вийти з хати. Всі мої заходи довідатися, як справа стоїть, були безуспішні. Ніхто не подумав, щоб повідомити мене й вивести зі Львова. Наслідком сього я чотири місяці мусів ховатися перед арештуванням.

війна, — війна на життє або смерть. Поляків уважали вони далі політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість воєнного права. Польське повстання видавалося їм місцевим явищем і вони сподівалися, що як у Львові вдасться осягнути порозуміння, що все буде добре. Велику роль в них грала при сім надія, що супроти яєних точок Вільсона Польща не посміє сягнути по Східню Галичину. З другого боку увага на авторитет антантї вязала їм руки: кожде зарядженне оцінювали вони з того становища, що скаже на се антанта.

Навіть тоді, коли вияєнилося, що Поляки уважають угоду тільки способом до ліквідації української державности в Галичині і ніякої иншої угоди не заєлючать, Державний Секретаріат приєлюдав велику вагу до львівських переговорів, думаючи, що все залежить від переговорів у Львові. Тимчасом переговори треба було вести зі євідомієтю, що вони до нічого не доведуть і є тільки тактичним маневром для зискання часу.

Коли-б Державний Секретаріат мав таку євідомієть, він не повинен би був сидіти у Львові, де всю його увагу заєлюрала боротьба за мієто і звідки зносини з краєм були що-раз важчі, тільки треба було оборону Львова оставити війську й місцевому політичному комієтові, а осідок Державного Секретаріату й Української Національної Ради перенести до иншого міста в краю, звідки євобідно можна би вести працю над будовою держави.

Аж упадок Львова отворив згаданим відповідальним кругам очі на тверду дійєєність: що за Галичину треба вести війну з Польщею і треба організувати державне життє для того, щоб могли вести єю війну.

Розділ V.

Боротьба за територію Західно-Української Народної Рєспублики.

На основі ухвали Української Національної Ради з 18. жовтня 1918. і тимчасового основного закона про державну євостійєєність українських земель бувшої австро-угорської монархії з 13. падолиста 1918. (арт. I і II). Західно-Українська Народня Рєспублика мала обнимати всі українські землі бувшої австро-угорської монархії, єєб-то українську часть Галичини, українську часть Буковини і українську часть Угорщини.

Одначе, хоч Австро-Угорщина перестала ієєтиувати, український нарід висше названих земель не міг євобідно рішати про євою долю. З претенсіями до панування над його землями виступили ті народи, які панували над ним за часів ієєтиування Австро-Угорщини, а єаме: Польща пішла війною на здобуттє Східної Галичини, Румунія заняла українську часть Буковини, а українську часть Угорщини з одного боку не хотіла випустити з під євого панування Угорщина, з другого ж заєлюрала приєлючити до себе Чехо-Єловаччина.

1. Східна Галичина. Війна Польщі з Західно-Українською Народньою Республікою почалася польським повстанням 1. листопада 1918. у Львові. Тимчасом польське військо здобуло Перемишль і прийшло на поміч польським повстанцям у Львові, що рішило про долю Львова.

Зорганізувавши армію, українське правительство поставило сильний вал проти дальшої польської інвазії. Так повстав польсько-український фронт, який тягнувся по правім боці Сяну здовж західного пограниччя української території, вигинаючися на схід здовж границі між Східною Галичиною і Холмщиною і здовж залізничного шляху між Перемишлем і Львовом. Сей фронт утворився в грудні 1918. р. і держався без більших змін до квітня 1919. р., коли почалася польська офензива, яка скінчилася заняттям цілої Східної Галичини. Про важливі моменти сей війни буде мова далі.

В часі, коли сей фронт держався, чотири українські повіти (Сянік, Добромиль, Перемишль, Чесанів) опинилися по польським боці фронту, а в повітах Львів, Городок, Мостиска, Рава, Сокаль, Лісько виконування державної влади було утруднене. По-за сим державна влада Західно-Української Народньої Республіки розтягалася на цілу територію Східної Галичини.

2. Українська частина Буковини. Після утворення Української Національної Ради у Львові утворилася — як відомо — буковинська делегація Української Національної Ради в Чернівцях. Вона почала переговори з румунськими послами австрійського парламенту й буковинського союму про поділ Буковини. Переговори велися без успіху, бо Українці домагалися цілої української частини Буковини з Чернівцями, а Румуни годилися віддати їм тільки чотири повіти: Кіцмань, Заставну, Вашківці над Черемошем і Вижницю. Безуспішність переговорів лежала ще і в тім, що румунські послы не мали ніякого впливу на румунське громадянство, яке стояло за прилучення цілої Буковини до Румунії.

Висловом сих змагань була Румунська Національна Рада, утворена 27. жовтня 1918. Президент Ради Фльондор звернувся до австрійського президента краю ґр. Ендорфа з домаганням передачі влади. Однак сей відповів, що має від свого правительства наказ передати влада тільки представникам обох народів краю.

Українці планували обняти влада в українській частині краю 4. листопада 1918. При сім числили головню на Українських Січових Стрільцях, які стояли в Чернівцях.

Відомість про обняття влади Українською Національною Радою у Львові викликала в Чернівцях велике одушевлення. Однак рівночасно втратили черновецькі Українці свою військову силу, бо Українські Січові Стрільці вибралися на поміч українським оборонцям Львова.

3. листопада 1918. відбулася в Чернівцях велика українська маніфестація. Ухвалено злучитися з Галичиною, признати львівський Державний Секретаріат своїм правительством і змагати до як найшвидшого з'єдинення з Великою Україною.

Того ж дня делегація Української Національної Ради обняла влада у Чернівцях і в українській частині краю.

Рівночасно зроблено угоду з румунським демократичним політиком Ончулом, який обняв владу в румунській частині краю.

Однак Румунська Національна Рада не згодилася на цю угоду, тільки стояла на тім, що вона має обняти владу в цілій країні і від себе віддати Українцям управу чотирьох вище названих українських повітів.

Про дальший розвиток подій рішило румунське правительство. 8. листопада 1918. явився над Чернівцями румунський літак і розкинув прокламацію команданта румунської 8-ої дивізії, генерала Задіка, з заявою, що він дістав від свого короля наказ обсадити цілу Буковину. Далі говорилось в заяві, що заняття краю не має ніяких політичних цілей, тільки має за задачу поборювати анархію та вдержувати порядок.

Делегація Української Національної Ради у відповідь на цю прокламацію вислала до ген. Задіка протест проти заняття української частини краю; в протесті стверджено, що в українській частині краю панує повний порядок. Сей протест доручено ген. Задікови 9. листопада 1918. Не зважаючи на нього, Румуни заняли 11. листопада 1918. Чернівці і до тижня цілу Буковину.

Український відділ, який встиг за той час зорганізувати делегацію Української Національної Ради в числі коло 400 людей, не міг очевидно сгавити опору румунській армії.

Румунське правительство виступило проти Українців з політикою терору і національного поневолення, яку веде й досі.

Правительство Західно-Української Народної Республіки, заняті війною з Польщею, не могло виступити в обороні української частини Буковини перед румунською окупацією. Треба було обмежитися дипломатичними протестами і ждати рішення Мирової Конференції.

Делегація Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі потою з 25. лютого 1919., в якій повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., запротестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української частини Буковини Румунією, домагаючися від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Потою з 18. марта 1919. Делегація запротестувала проти терору румунського правительства супроти українського населення.

В кінці потою з 17. мая 1919. Делегація запротестувала проти наміру віддати українську частину Буковини Румунії і поставила до Мирової Конференції домагання, щоби окрема комісія антант установила границю між Румунією й Україною, а доки се станеться, щоби установлені демаркаційну лінію між обома державами та щоби румунське військо уступилося з української частини Буковини і віддало владу правительству Західної України¹⁾.

Сі українські протести не змінили долі української частини Буковини.

¹⁾ Згадані ноты оголошені в двох виписках публікації: „Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de la Paix à Paris“. Париж 1919.

Правда, мировий договір в Сен-Жермен (арт. 59.) признає Румунії тільки ближче неозначену часть Буковини, оставляючи означенне границь сеї часті на пізнійше. Одначе проект статута для Східної Галичини говорить уже тільки про управильненне галицько-буковинської границі. А вся дальша політика антанти й Румунії робить вражінне, що антанта вважає всю Буковину частю румунської держави.

3. Українська часть Угорщини. На установчім зібранню Української Національної Ради у Львові 18. жовтня 1918. не було представників угорських Українців. Занадто важко налягав на них мадарський режим і вони не мали змоги вступити в організаційні звязки з галицькими й буковинськими Українцями. Група українських діячів з Угорщини прислала тільки на се зібранне письмо, в яким, представивши важке положення народу, писала: „Значить, що ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає того спасення, щоби вже раз висвободитися від ярма другого народу.“

Упадок старого режиму і проголошення демократичної республіки в Угорщині розв'язав руки і уста також угорським Українцям. 8. листопада 1918. утворилася в Пришеві „Руська Народня Рада“, яка на зборах 19. листопада 1918. виставила отсі домагання: 1) домагається в етнографічних границях права свободного самоозначення; 2) відповідно демократичним часам домагається повної національної свободи та хоче участі в тій самій долі, які досягнуть інші народи Угорщини; 3) протестує проти можливого розриву національної території чи прилучення проти волі до чужих народів; 4) домагається представництва на Мировій Конференції.

Як видно з сих домагань, „Руська Народня Рада“ заявила станомісце місцевого патріотизму. Домагаючися права самовизначення, вона не заявила, в яким напрямі угорські Українці повинні се право виконати.

Очевидно, угорське правительство не захотіло втратити української часті Угорщини. Щоби її вдержати при собі, рішило воно надати їй автономію. Виданий в грудні 1918. закон творив з комітетів Марамарош, Угоча, Берег і Уг автономну „Руську Країну“. Про приналежність українських частей інших комітетів мала би рішити Мирова Конференція. Автономним законодавчим органом мала бути „Руська Народня Рада“; спільні справи (закордонні, військові, фінансові, державне громадянство, судівництво, господарські і соціально-політичні справи) мав рішати угорський парламент. Виконуюча власть в „Руській Країні“ мала належати губернаторови, якого назначувало угорське правительство. В угорській кабінеті мав засідати міністер для справ „Руської Країни“. Переведенне автономії не пішло далі того, що угорське правительство призначило губернатором „Руської Країни“ Августина Штефана, міністром для справ „Руської Країни“ д-ра Ернеста Сабова і віцеміністром просвіти д-ра Гіядора Стрипського.

Після радянського перевороту в Угорщині радянська влада в „Конституції Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки“ старалася розробити принципи автономії народів Угорщини і їх

федерації. Однак ся конституція не мала для української частини Угорщини практичного значіння, тому не спинюся тут над нею ¹⁾.

Утворення „Руської Країни“ не вдовольнило угорських Українців. Ідея злуки з усіма иншими землями України почала і тут здобувати ґрунт.

На засіданню Української Національної Ради 3. січня 1919. в Станиславові, де ухвалено акт з'єдинення, були також делегати угорських Українців. Один з них виступив з привітом, в яким говорив: „Ми ваші браття, що були під пануванням ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славу будучи. Одногласно ми голосили, щоб українські цвіти росли на Карпатах, щоби кожний Українець жив славно під одною з'єдиною Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам. Подасмо вам братню руку. Нехай живе одна одностайна Україна!“

Маніфестацією за з'єдиненням з Україною були „всенародні збори угорських Українців“, які зійшлися 21. січня 1919. в Хусті. На ці збори прибули 420 делегатів, з яких кожний представляв 1000 українського населення. Збори ухвалили отсі резолюції:

„1. Всенародні Збори угорських Українців з дня 21. січня 1919. ухвалюють з'єдинення комітетів: Мараморш, Угоча, Берег, Унг, Земліни, Шаріш, Спіж і Абауйторна з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узгодила окремішнє положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає „десятого закону“ про „Руську Країну“, даного в Будапешті в 1918., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори вिताють всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори вिताють мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловляють подяку всім державам антанті і їх союзникам, що боронили демократичний дух і виборили пригнобленим народам свободу, та просять, щоби вони помогли здійснити постанову всенародніх зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народню Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне.“

Головою Центральної Народньої Ради вибрано д-ра Михайла Брацайка.

Збори ухвалили вислати делегацію на Мирову Конференцію під проводом д-ра Юлія Брацайка ²⁾.

¹⁾ Цікавих відсилаю до статті Мик. Шрага „Слова і діла соціалістів в національній справі“. — „Борітєса-поборетє“ ч. 2 за жовтень 1920.

²⁾ Див. станиславівський часопис „Републіка“, ч. 2. з 4. лютого 1919.

Однаке рішень сих зборів не довелося перевести в життя. Українські відділи, які з Галичини вступили були на територію угорської України, мусіли уступити перед переважаючими силами Чехів і Румунів, які з двох сторін, з заходу і сходу, посунулися на українську часть Угорщини.

Тимчасом чеське правительство розвинуло сильну міжнародню акцію за прилученням української части Угорщини до чесько-словацької республіки. Президент Масарик вже в грудні 1918. в своїм посланію до чеських Національних Зборів зазначив, що т. зв. Карпаторуси, себ-то угорські Українці через своїх представників в Америці заявили за злукою з Чехо-Словащиною. Масарик мав на думці договір, який він заключив в Америці з д-ром Жатковичем, провідником українських емігрантів з Угорщини. На основі сього договору призначено Жатковича на голову автономного правительства Закарпатської України, якій догвозір обіццював автономію в рамках чесько-словацької республіки.

Се становище Масарика віднесло успіх на Мировій Конференції. Договором у Версаю (арт. 81.) і в Сен-Жермені (арт. 53.) прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словащини, застерігаючи їй автономію.

Чеське правительство покликала на губернатора Закарпатської України д-ра Жатковича, однаке автономії не перевело в цілості й доси. До кінця 1920. р. не переведено навіть виборів до автономного сойму.

Делегація Української Народньої Республіки на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 5. марта 1919. запротестувала проти намірів Чехо-Словащини й Румунії зайняти Закарпатську Україну.

Після оголошення проєкту версайського договору Делегація нотою з 9. мая 1919. запротестувала проти плану прилучення Закарпатської України до Чехо-Словащини.

Після підписання версайського договору Делегація нотою з 5. липня 1919. запротестувала проти артикулу 81-ого, яким прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словащини¹⁾.

Так українським землям Австро-Угорщини не довелося з'єднитися в один самостійний державний організм. Західно-Українська Народня Республіка, проголошена на всіх українських землях Австро-Угорщини, в дійсности виконувала власть тільки на території Східної Галичини.

Розділ VI.

Організація державної влади.

Члени Державного Секретаріату, які виїшли зі Львова, вибрали тимчасовим осідком правительства Тернопіль.

Тут в грудні 1918. уступив зі становища президента Ради державних секретарів д-р Кость Левицький. Се становище заняв тимчасово на основі рішення членів Ради державних секретарів д-р Сидір Голубович.

¹⁾ Див. згадану публікацію „Notes . . .“

Після навязання зв'язку з президією Української Національної Ради, яку події 1. листопада 1918. заскочили були у Відні, і переведення доповнюючих виборів до Української Національної Ради на основі львівської ухвали Ради рішено перенести осідок державної влади до Станиславова.

Сюди скликано на початок січня 1919. Українську Національну Раду, яка мала перевести важні державно-організаційні справи.

Українська Національна Рада в своїм теперішнім складі числила над 150 членів. По титулі приналежності складалася вона з отсих груп: 1. парламентарні представники українського народу в Австрії: а) члени австрійської палати панів, б) члени австрійської палати послів, в) члени галицького сойму, г) члени буковинського сойму; 2. делегати українських партій; 3. вибрані делегати повітів і міст.

По національним складі всі члени Української Національної Ради були Українці.

Національні меншости — Поляки, Жиди і Німці — не вислали делегатів до Української Національної Ради: Поляки як непримиримі вороги української державности, які стояли на тім, що Східна Галичина має бути частию Польщі; Жиди й Німці з боязни перед німцями Польщі на випадок її перемоги.

По соціальному складі в Українській Національній Раді були заступлені всі верстви українського народу з перевагою верств національно й політично найбільше вироблених, себ-то середнього селянства ¹⁾, духовенства і світської інтелігенції.

Сьому соціальному складови відповідав склад партійний. Найсильніша була група національно-демократична (від партійного з'їзду в березні 1919. — народня трудова), далі група радикальна, за нею група соціально-демократична, в кінці селянсько-радикальна група, яка під проводом д-ра Кирила Трильовського відкололася від радикальної партії. Члени дрібніших партійних формацій і безпартійні порозміщувалися по сих групах або оставали „дикими“.

Найважливішим рішенням новоскликаної Української Національної Ради була ухвала про з'єднання Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою. Сій справі буде присвячений слідуючий розділ.

З законів про організацію державної влади, ухвалених на січневій сесії Української Національної Ради, найважливіший був закон з дня 4. січня 1919. про Виділ Української Національної Ради. Сей закон звучить:

„Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Українська Національна Рада вибирає з-посеред себе Виділ з 9 членів, якому проводить, як десятій член, Президент Української Національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший віком його заступник.

¹⁾ Треба пам'ятати, що в Галичині до середнього селянства зачисляються вже 2—5-моргові господарі.

§ 2.

До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

- а) іменувати членів правительства;
- б) приймати й уділяти їм димісії;
- в) виконувати право амністії й аболіції, а то на внесення Державного Секретаріату судівництва. В справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право виконування амністії на Раду Державних секретарів;
- г) іменувати начальників верховних державних урядів цивільних і військових;
- д) удостоювати й оповіщувати закони.

§ 3.

Виділ Української Національної Ради скликає в міру потреби Президент Української Національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

§ 4.

Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилию вибору нового Виділу новою Радою.

§ 5.

Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівності голосів стає рішенням те внесення, за котрим голосував президент.

До важности рішень треба присутности що-найменше шести членів Виділу.

§ 6.

Отсей закон входить в силу з днем ухвалення.⁴

Законом про Виділ Української Національної Ради утворено установу, яка мала виконувати владу голови держави.

Склад Виділу Української Національної Ради, вибраного на основі сього закона, був такий: Президент Української Національної Ради д-р Евген Петрушевич (нац.-дем.), д-р Лев Бачинський (рад.), Семен Вітик (соц.-дем.), д-р Антін Горбачевський (нац.-дем.), Гриць Дувіряк (рад.), д-р Михайло Новаковський (безп.), д-р Теофіл Окуневський (нац.-дем.), Омелян Попович (нац.-дем.) Андрій Шмігельський (рад.) і о. д-р Степан Юрик (нац.-дем.).

Далі ухвалено закон з дня 4. січня 1919., доповняючий статут Української Національної Ради. Сей закон зміняв постанову § 4-го статута Української Національної Ради так, що президія Української Національної Ради має складатися з президента і чотирох заступників президента; для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради вибирається двох секретарів і одного заступника секретаря.

На основі сього закона президентом Української Національної Ради вибрано д-ра Евгена Петрушевича; заступниками президента: д-ра Льва Бачинського, Семена Вітика, Омеляна Поповича і Андрія Шмігельського; секретарями д-ра Степана Вигвицького, Степана Сілецького і Осипа Устияновича.

Закон з дня 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків постановляє, що закони, ухвалені Українською Національною Радою, і розпорядки державних секре-

тарів оповіщується в Вістнику державних законів і розпорядків; закони підписує президент Української Національної Ради і один член Виділу Української Національної Ради, розпорядки — дотичний державний секретар.

В кінці треба зазначити ухвалення закона з дня 4 січня 1921. про незайманість членів Української Національної Ради.

Після утворення Виділу Української Національної Ради приступлено до утворення нової Ради державних секретарів. Тимчасовий президент Ради державних секретарів Голубович вніс до Виділу димісію цілої Ради державних секретарів, а Виділ, прийнявши димісію, поручив Голубовичеві скласти нову Раду державних секретарів.

Склад сеї Ради державних секретарів був такий: Президент, державний секретар фінансів і державний секретар торгівлі і промисловости д-р Сидір Голубович. Закордонні справи д-р Василь Панейко. Державний секретар без портфелю і управитель державного секретаріату закордонних справ д-р Льонґіни Цегельський (Панейко виїхав був на Мирову Конференцію до Парижа). Внутрішні справи д-р Іван Макух. Війскові справи полк. Дмитро Вітовський. Судівництво Осип Бурачинський. Просвіта і віроісповідання д-р Агенор Артимович. Шляхи, почта і телеграф Іван МIRON. Земельні справи Михайло Мартинець. Публичні роботи Маріян Козаневич.

По партійній приналежності Голубович, Панейко, Цегельський і Бурачинський були національні демократи; Макух і Вітовський радикали; Артимович (директор гімназії), МIRON (залізничний інженер), Мартинець (радник дирекції домен і лісів) і Козаневич (гірничий інженер) — всі бувши австрійські урядовці, які в політичнім життю не брали участі.

Політично сей кабінет треба схарактеризувати як коаліцію національних демократів і радикалів при співучасті фаховців. Соціальні демократи відмовилися від участі в кабінеті, тільки Козаневич увійшов до кабінету як кандидат, поручений провідником соціальних демократів Вітиком.

Новий кабінет представився Українській Національній Раді на лютовій сесії, яка почалася 4. лютого 1919.

В лютім і марті 1919. наступили в складі кабінету такі зміни:

На засіданню Української Національної Ради 13. лютого 1919. президент Української Національної Ради подав до відомости, що державний секретар війскових справ Вітовський і державний секретар Цегельський внесли димісію, яку Виділ Української Національної Ради прийняв.

Державним секретарем війскових справ призначив Виділ полковника Віктора Курмановича, шефа генерального штабу. А що він, перебуваючи в головній квартирі, не міг постійно вести справ секретаріату, то рівночасно призначено отамана Петра Бубелу товаришем державного секретаря війскових справ і поручено йому управу секретаріату.

На засіданню 10. марта 1919. Виділ Української Національної Ради призначив д-ра Михайла Лозинського товаришем державного секретаря закордонних справ і поручив йому управу секретаріату.

В такім складі остала Рада державних секретарів аж до кінця свого існування.

З законів, ухвалених Українською Національною Радою на лютовій сесії, заслуговують на увагу: закон про мову державних установ і закон про основи шкільництва. Оба закони наводимо в цілості:

„Закон з дня 15. лютого 1919. про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванню державних властей і урядів, публичних інституцій і державних підприємств на Західній Области Української Народньої Республіки.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Державною мовою на Західній Области Української Народньої Республіки є мова українська.

§ 2.

Сеї мови вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванню всі державні власти й уряди, публичні інституції і державні підприємства.

§ 3.

Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями й урядами, публичними інституціями й державними підприємствами.

§ 4.

Сей закон обов'язує з днем його оповіщення.“

„Закон з дня 13. лютого 1919. про основи шкільництва на Західній Области Української Народньої Республіки.

§ 1.

Всі публичні школи на Західній Области Української Народньої Республіки є державні, а учителі державними урядниками. За дозволом верховних шкільних властей можна засновувати приватні школи.

§ 2.

Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Близні постанови про школи для національних меншостей вирішить окремий закон.

§ 3.

Сей закон входить в життя з днем його оповіщення.“

В кінці треба зазначити, що в короткім часі правительство організувало поважну, коло 100.000-ну армію.

Перші основи під сю організацію поклав державний секретар військових справ Дмитро Вітовський і його співробітники, українські старшини австро-угорської армії і Українських Січових Стрільців.

В дальший праці брали учать також ті нечисленні старшини австро-угорської армії німецької народности, які за часів Австрії

служили в українських частинах і тепер рішилися разом з сими частинами служити українській державі як її громадяни. З огляду на недостатню українських військових старшин з вищою військовою освітою вони були цінним набутком для української армії, хоч з другого боку треба зазначити, що стара австрійська військово-політична школа доводила їх часом до непорозумінь з українськими військовими старшинами.

Головним командантом армії Західно-Української Народньої Республіки швидко став Придніпрянець Омелянович-Павленко, бувший генерал російської армії. Шефом генерального штабу був спершу також Придніпрянець полковник Мишковський; опісля покликано на се становище галицького Українця Віктора Курмановича, полковника австро-угорської армії, якого призначено також державним секретарем військових справ.

Армія Західно-Української Народньої Республіки складалася почасти з українських жовнірів австро-угорської армії, яких при їх повороті з фронтів зараз реорганізовано в українську армію, почасти з нового набору на основі загальної мобілізації від 18—35 літ, яка мала на увазі тільки Українців.

Так наладжено державний апарат; зорганізовано правильну працю Української Національної Ради як законодатної влади; утворено Виділ Української Національної Ради для виконування функцій голови держави; покликано кабінет на основах парламентарного правління; законами про адміністрацію, судівництво, шкільництво, урядову мову й иншими покладено основи для управи держави; зорганізовано армію для оборони держави перед польським наїздом.

Правда, сей апарат не відзначався глибокими політично-соціальними змінами попереднього ладу.

Та треба тямити, що він був тимчасовий, призначений служити тільки доти, доки Східна Галичина не зіллється з Великою Україною в одну державну цілість. Від сього, який політично-соціальний лад буде в обнимаючій всі українські землі українській державі, залежатиме й політично-соціальний лад її галицької частини.

Так думали творці сього апарату.

Крім того головною їх журою була війна з Польщею, яка дуже болюче пагадувала їм тимчасовість їх державної творчости. Все залежало від того, чи вдасться захистити рідний край від польського завоювання.

Та були справи, яких не можна було відкладати. Особливо, що на Великій Україні справа державного будівництва не наладжувалася і не було виглядів на негайне загально-державне полагодження сих справ. Сюди належали передовсім: заступити Українську Національну Раду органом всенароднього вибору і полагодити земельну справу. Сям справам рішено присвятити найближчу сесію Української Національної Ради.

Розділ VII.

З'єдинення Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою.

Скинення австрійсько-польського ярма в Східній Галичині і успішне повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського викликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з'єдинення всіх українських земель в одну державу.

Маючи на увазі ухвалу Української Національної Ради з 10. листопада 1918., Рада Державних Секретарів зараз після приїзду до Тернополя розпочала з Директорією переговори в справі з'єдинення. Що переговори відповідали настроєви обох сторін, найліпше видно з того, що вже 1. грудня 1918. заключено отсей „передвступний договір“:

„Передвступний договір, заключений дня 1. грудня 1918. року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє сим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє сим рівнож свій непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік уважають себе звязаними висшими заявами, то значить: уважають себе посполу обов'язаними сю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населення, як будуча частина неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і правительственными державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Сей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Директорія Української Народної Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, отаман українських республіканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки: Д-р Льонтина Цегельський, Д-р Дмитро Левицький“.

Справа з'єдинення була першою справою, яку полагодила ново-скликана Українська Національна Рада. На засіданню 3. січня 1919. прийняла вона одноголосно отсю ухвалу:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919. про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою в одну, єдину суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найкоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою дня 1. грудня 1918. у Хвостіві, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдненої Республіки, законотатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган⁴⁾.

Після одноголосного прийняття сеї ухвали президент Української Національної Ради д-р Євген Петрушевич заявив: „Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єднання не було між нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народня Республіка. Нехай вона живе!“

Треба зазначити, що ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. — хоч носить назву ухвали, а не закона — оголошена в „Віснику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки“¹⁾ в формі, яку закон з 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків приписує для оголошування законів. Значить, ся ухвала є поставлена на рівні з законом.

Рівночасно вибрала Українська Національна Рада делегацію, złożену з 65 членів, яка мала нотифікувати ухвалу про з'єднання Директорії.

22. січня 1919. на Софійській площі в Києві відбулося святочне проголошення акту з'єднання. З сього приводу Директорія видала отсей універсал:

„В імені Української Народної Республіки проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3. січня 1919. року в місті Станиславіві Українська Національна Рада Західно-Української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законодавчий їх орган, святочно проголосила з'єднання Західно-Української Народної Республіки з українською придніпрянською Народньою Республікою в одну суверенну Народню Республіку.

Витаючи з великою радістю сей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народної Республіки рішила прийняти до відома се з'єднання і ввести його в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з дня 3. січня 1919.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина

¹⁾ 1. Випуск. Виданий 31. січня 1919. Річник 1919.

й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народня Республіка. Від нині український нарід, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щасте робочого народу⁴.

Після проголошення з'єдинення Директорією, делегація Української Національної Ради взяла участь в Трудовім Конгресі як представництво Західно-Української Народньої Республіки.

На першій засіданню Трудового Конгресу, 23. січня 1919., після відкриття Конгресу і вибору президії, до якої з делегації Української Національної Ради ввійшли Семен Вітик (соц.-дем.) і Тимотей Старух (нац.-дем.), — д-р Степан Витвицький від імені делегації Української Національної Ради прочитав ухвалу Ради про з'єдинення, а секретар Конгресу Золочанський універсал Директорії про з'єдинення. Оба акти Трудовий Конгрес прийняв одноголосно.

До справи з'єдинення відноситься ще 3-ій уступ „закона, ухваленого Конгресом Трудового Народу України на засіданню 28. січня 1919. року про форму української влади“. Сей уступ звучить:

„З огляду на небезпечний військовий час доручити владу і оборону краю Директорії Української Народньої Республіки, яка, доповнена представником від Наддністріянської України, до слідуючої сесії Трудового Конгресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республіки, при чім ці закони передаються на затвердження найближшій сесії Трудового Конгресу. Виконавча влада Української Народньої Республіки, належить Раді Народніх Міністрів, котра складається Директорією і в час перерви сесії конгресу відповідає перед Директорією“.

Після проголошення з'єдинення змінено назву „Західно-Українська Народня Республіка“ на „Західна Область Української Народньої Республіки“¹⁾.

Всі ці акти про з'єдинення не утворили нової, з'єдненої, з дотеперішніх двох українських держав зложеної Української Народньої Республіки, а тільки проголошували утворення її і намічали шлях до її утворення.

Утворити сю нову, з'єднену Українську Народню Республіку мали установчі збори, скликані з територій обох держав так, як коли б ці території творили вже одну державу.

Про час і спосіб скликання Установчих Зборів мали очевидно рішати правителства обох держав на основі обопільного порозуміння.

Тільки з хвилею, коли рішення Установчих Зборів про утворення одної держави з дотеперішніх двох українських держав набудуть правної сили, дотеперішні обі держави мали би перестати існувати, зливаючися в одну державну цілість.

Про устрій держави, яку Установчі Збори мали утворити з двох дотеперішніх українських держав, знаходяться в актах про з'єдинення

¹⁾ Правний акт, яким заведено сю зміну, мені невідомий. З юридичного погляду повинен би се бути закон, який зміняв би арт. 1 тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії з 13. листопада 1918.

тільки одна згадка, а саме в передвступнім договорі говориться, що територія Західно-Української Народньої Республіки має одержати автономію.

З сього виходить, що наміром сторін, які заключали передвступний договір і проголошували дальші акти про з'єднання, не було творити федеративну державу, зложену з двох складових держав: Української Народньої Республіки і Західно-Української Народньої Республіки, тільки одноцільну державу, в якій територія бувшої Західно-Української Народньої Республіки мала би тільки автономію.

До часу утворення одної держави Установчими Зборами обі держави оставали окремими державами, незалежними одна від другої. Про се говорить ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. в останніх двох уступах, застерігаючи до часу Установчих Зборів незалежність законодавчої і виконавчої влади Західно-Української Народньої Республіки.

Ся ухвала одержала потвердження Директорії і Трудового Конгресу, отже стала обов'язуючою для обох сторін.

Виключаючи на території Західно-Української Народньої Республіки яку-небудь иншу владу, ся ухвала тим самим обмежує владу Української Народньої Республіки її власною територією. На сій своїй території ся влада так само незалежна, бо видається недопустимим, щоб в той сам час, як влада Української Народньої Республіки виключається від впливу на територію Західно-Української Народньої Республіки, ся остання мала який-небудь законний вплив на територію Української Народньої Республіки.

Одначе се недопустиме допустила до певної міри Директорія включивши делегацію Української Національної Ради в склад Трудового Конгресу, який потім ухвалив, що Директорія має бути доповнена представником Наддністрянської України.

Таким чином делегація Української Національної Ради одержала законну змогу впливати на законодавчу діяльність Трудового Конгресу, яка відносилася тільки до території Української Народньої Республіки.

На се нарікали опозиційні ліві групи трудового конгресу, вказуючи на те, що делегація Української Національної Ради причинилася до перемоги демократичного принципу над радянським і політики згоди з антантою над політикою згоди з Совітською Росією.

Так само Українська Національна Рада через президента Петрушевича, якого Виділ Ради призначив як представника Придністрянщини в склад Директорії, одержала законний вплив у Директорії, якої влада розтягалася тільки на Українську Народню Республіку.

Сей законний вплив Західно-Української Народньої Республіки на владу Української Народньої Республіки допустили Директорія і Трудовий Конгрес очевидно тому, щоби найвищі органи влади Української Народньої Республіки, Трудовий Конгрес і Директорія, своїм складом представляли символ з'єднання.

Дійсного політичного значіння, — поминувши вище зазначену роль делегації Української Національної Ради на Трудовім Конгресі,

— сей законний вплив не мав, бо Трудовий Конгрес більше не збирався, а Директорія, після уступлення Винниченка, ввійшла в стадію занепаду, в якій що-раз більше набирало сили єдиновласте Головного Отамана Петлюри.

З усього вище сказанного виходить, що проголошення з'єднання не порушало незалежності обох держав.

До часу здійснення з'єднання через утворення одної держави Установчими Зборами ся незалежність була обмежена тільки тим, що правительства обох держав мали обов'язок перевести з'єднання, з чого випливав для них обов'язок робити все, що веде до з'єднання, і не робити нічого, що йшло би проти з'єднання.

Однак, не порушуючи незалежності обох держав, проголошення з'єднання мало велике політичне значіння як вислів волі цілого українського народу творити одну державу і вложення обов'язку на правительства обох держав сповняти сю волю у внутрішній і закордонній політиці.

До часу Установчих Зборів способом сповнювання сеї волі було видавання законів, розпорядків і заряджень на основі обоїльного порозуміння.

Сим шляхом і йшли оба правительства, доки їх дороги не розійшлися.

Очевидно, де нема одної державної влади, а тільки з'єднання має здійснюватися двома незалежними владами на основі порозуміння, там мусять бути також непорозуміння. Коли б українська державність на територіях обох українських держав укріплялася, тоді непорозумінь було би що-раз менше і в кінці швидке скликання Установчих Зборів було би з'єднано обі держави в одну. Однак українська державність не укріплялася, обі українські держави під натиском Польщі і Росії тратили територію і наслідком сього попадали в хаос і в сім хаосі непорозуміння росли, аж доки не довели до повного розриву.

Ми не будемо перечисляти всіх справ, які правительства обох українських держав полагоджували на основі обоїльного порозуміння. Скажемо тільки, що таким способом полагоджувало багато справ в усіх областях державної адміністрації, переводячи таким способом з'єднання. Закордонна політика, військо, фінанси, господарські справи, — скрізь були покладені основи з'єднання.

Одним зі способів переводження з'єднання було покликування Галичан і Буковинців Директорією на урядові становища в Українській Народній Республіці, почавши від членів Ради Народніх Міністрів. Сі покликування відбувалися на основі партійних комбінацій або особистих заходів і державна влада Західної Области не мала на них впливу.

Зокрема що-до закордонної політики відносини між правительствами обох держав склалася так, що справа війни з Польщею за Східну Галичину і права до спадщини по Австро-Угорщині були справою Західної Области, всі ж інші справи справою цілої Української Народньої Республіки.

Згідно з сим становищем Директорія не винувала війни Польщі, хоч я, обнявши управу закордонних справ Західної Области, заступав

погляд, що з правного становища ціла Українська Народня Республіка знаходиться в війні з Польщею. Сей погляд був тим більше оправданий, бо Польща заняла також західні частини Української Народньої Республіки, признані їй берестейським договором.

Так само згідно з вище зазначеним становищем у державах, які повстали на території Австро-Угорщини, Західна Область удержувала свої заступництва.

Коли де, то власне в закордонній політиці акти про з'єднання мали найбільше значіння і обов'язували оба правительства при кожній нагоді маніфестувати волю народу творити одну державу. Тому справа компетенцій обох правительств була їх внутрішньою справою, на зверх мали вони обов'язок виступати солідарно. Такий був мій погляд на закордонну політику в перехідній стадії від часу проголошення з'єднання до часу його здійснення і сей погляд я старався переводити в життя підчас моєї управи закордонними справами Західної Области.

Як мав приювати апарат закордонної політики, про се свідчать ухвали, прийняті на засіданню Ради Державних Секретарів Західної Области 30. марта 1919. в присутності членів Директорії Андриєвського, Петрушевича і Швеця і членів Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки Феценка-Чопівського (міністра народного господарства, який тоді заступав також президента Ради міністрів і міністра закордонних справ), Симонова (державного контролера) і Корчинського (державного секретаря), і затверджені опісля Радою Народніх Міністрів у Рівнім та нотифіковані в квітні 1919. віденським послом Української Народньої Республіки представником усіх держав, акредитованих у Відні¹⁾.

Сі ухвали звучать :

„І. Нотифікувати всім державам світа об'єднання обох частин України. Нотифікування перевести в Швейцарії послам чужих держав акредитованим при швейцарським правительстві. Поручити се виконання віденському послові Західної Области Української Народньої Республіки М. Васильови і швейцарському послові Української Народньої Республіки д-ру Лукашевичеві.

¹⁾ Сі ухвали подаю на основі віденського „Українською Прапора“ (ч. 24. з 27. марта 1920.) з сим застереженням, що не маючи ані урядових актів ані записок з того часу, не можу з пам'яті ствердити, чи їх текст автентичний. В кождім разі тямлю, що проект таких ухвал на засіданню, на яким були вичислені особи, справді дебатовався і був прийнятий (чи дефінітивно — не пригадую) як платформа діяльності в області закордонної політики. Та чи той проект дословно покривається з текстом в „Українським Прапорі“, чи він був затверджений Радою Народніх міністрів і чи був нотифікований віденським представником держав, сих подробиць собі не пригадую.

Був се час, коли Західній Области грозила польська офензива, який ми не могли протиставити відповідних сил і тому всю нашу увагу займала справа перемиря з Польщею, за-для чого я вибирався власне до Парижа. Рівночасно Директорія і її кабінет наслідком що-раз сильнішого натиску Совітської Росії і партійних відносин знаходилися в стані гострої кризи. Кабінет Остапенка знаходився в стані димісії і був розсипаний в різних місцевостях. Члени Директорії, розсипані також в різних місцевостях, не могли погодитися на новий кабінет. В таких відносинах годі все згадати.

Однак в кождім разі подані ухвали, загально беручи, вірно представляють план налагодження апарату закордонної політики.

II. Поручити послови Василькови, при нагоді доручення ноти про об'єднання України, вияснити в Швейцарії відношення чужих держав до української справи, приготувати ґрунт для прийняття в державах антанті і нейтральних українських дипломатичних місій, наладити в Швейцарії апарат для зв'язку Міністерства Закордонних справ УНР і Державного Секретаріату закордонних справ Західної Области УНР та експозитури сих обох центральних органів закордонної політики у Відні ¹⁾ з українською місією для мирових переговорів у Парижі.

III. Аж до дефінітивного об'єднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипломатичного представництва обох сих частин за границею допускається на стільки, на скільки сього вимагають спеціальні інтереси сеї чи иншої частини, і там, де се дійсно потрібне (прим. в державах утворених на території бувшої австро-угорської монархії); по-за тим діяльність українських дипломатичних тіл обнимає цілість української справи, а існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тісних контакті і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України.

Увага: Ся ухвала передається до відома за підписом Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріату закордонних справ всім українським послам і головам місій і входить до ноти про об'єднання.

IV. Українська дипломатична місія для участі в Мировій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: Делегація об'єднаної Української Народньої Республіки на Мирову Конференцію в Парижі та заступає на конференції цілість української справи, з тим, що попереднє погадження справ Західної Области, її міжнародного признання і державно-правного становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріат Західної Области ²⁾.

Увага: Ся ухвала має міститися в повноважностях, якими наділіться спільних уповноважених до Парижа.

V. Делегація Об'єднаної Української Народньої Республіки на Мировій Конференції в Парижі, згідно з попереднім рішенням, складається з п'яти повноважених делегатів, а саме: Сидоренка (голови), Панейка (заступника голови), Шульгина, Матюшенка і Марголіна та погаджує свої справи колекційно на підставі генеральної і спеціальних інструкцій Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріату закордонних справ. Приділеними до делегації спеціалістами і політичними радниками та канцелярійним персоналом делегація розпоряджає після свого узнання.

Увага: Мають бути виставлені нові повноважності делегатам, вироблена інструкція (наказ) з поданням внутрішньої організації, способу представництва, організації помічних органів (спеціалісти) і ин.³⁾

Розділ VIII.

Справа перемир'я з Польщею.

I. Комісія Вертелемі у Львові.

Найбільшою журою правительства Західної Области Української Народньої Республіки була — як сказано — війна з Польщею.

Спершу головні надії покладано на поміч Великої України, числячи, що при такій помочи вдасться виперти Поляків аж до етно-

¹⁾ Був плян утворити таку експозитуру в Відні.

²⁾ Тут малося на думці делегацію під моїм проводом, яку висилано до Парижа наслідком рішення Ради чотирох з 19. марта 1919. Про все те докладно низше.

графічних границь Східної Галичини і заставити їх заключити як не мир то бодай перемире на основі забезпечення етнографічних границь української території. Решту зробить Мiroва Конференція в Парижі, куди Українська Народня Республіка вислала свою делегацію. Мiroва Конференція визнає Українську Народню Республіку і згідно з принципом самовизначення народів упорядкує справу границь.

Одначе влада Директорії на Великій Україні не укріплялася; навпаки, перед натиском військ Совітської Росії Директорія 1. лютого 1919. покинула Київ і уступала що-раз ближше до галицької границі. В такім положенню надія на поміч Великої України все меншала; навпаки, Західна Область мусіла посилати військову поміч Директорії.

Правда, поки-що український фронт держався добре і українська команда мала надію відібрати від Поляків Львів і виперти їх аж на Сян. Одначе все таки відчувалося, що довгої війни сама Східна Галичина проти цілої Польщі вести не може.

В такім положенню очі правительства Західної Области зверталися до Мiroвої Конференції. Вона повинна виступити з посередництвом і довести до заключення перемиря, очевидно на основі етнографічних границь.

Коли одначе українська сторона не мала з Мiroвою Конференцією і державами антанті ніякого звязку, то Польща, маючи потрібний звязок, засипувала від самого початку війни і Мiroву Конференцію в Парижі і аґентів держав антанті в містах середньої, східної й південної Європи просьбами о поміч проти Українців, яких представляла очевидно в як найчорнішим світлі.

Спершу приїздили на територію війни тільки низші військові аґенти держав антанті, збирали інформації й від'їздили. Їх проби посередництва були несмілі й не опиралися на ніякі авторитетні повновласти.

Згадати треба, що в грудні 1918. ґр. Скарб'як від імені Польської Ліквідаційної Комісії звернувся до Державного Секретаріату в Тернополі, наважуючи до свого пропозиції, зробленого у Львові вночі з 20. на 21. падолиста 1918. На се президент Державного Секретаріату д-р Кость Левицький відповів, що Державний Секретаріат готов розпочати переговори, коли Поляки признають українську державність на території Східної Галичини. Са відповідь викликала велике польське обурення і на тім скінчилося.

До поважних переговорів про перемире прийшло аж при кінці лютого 1919.

В січні 1919. приїхала з повновластями для доведення до польсько-українського перемиря антантська комісія в такім складі: голова комісії представник Франції генерал Berthélemy, представник Англії Carton de Wiart, представник Америки проф. Lord, представник Італії Stabile.

Са комісія, після кількатижневого побуту в Варшаві і Львові, звернулася 22. лютого 1919. до української сторони з домаганням завішення оружя в цілі ведення переговорів про перемире. Домагання

завішення зброї було поставлене категорично, як *conditio sine qua non* ведення переговорів про перемир'я; коли українська сторона на це домагання не згодиться, то це буде значити, що вона відкидає інтервенцію Мирової Конференції, і на неї впаде відповідальність за дальнє ведення війни.

Українське військове положення було тоді корисне; польське — некорисне. Українська армія держала цілу Східну Галичину майже по Сян; в сю українську державну територію врізувався тільки польський клин вздовж залізничного шляху Перемишль-Львів; українська армія власне облягала Львів і мала надію швидко його здобути, після чого той польський клин перестав би існувати.

Заклучити в такій хвилі завішення зброї означало спинити корисні для української сторони військові операції і дати польській стороні змогу скріпити свої сили. Тому українське правительство тільки під натиском погрози комісії антанті згодилося на заключення завішення зброї, яке почалося 25. лютого в 6. годині рано.

I. Народи про перемир'я. Того самого дня приїхала до Львова делегація Державного Секретаріату Західної області Української Народної Республіки для ведення переговорів про перемир'я в такій складі: державний секретар судових справ Осип Бурачинський, д-р Степан Витвицький, д-р Михайло Лозинський, д-р Володимир Охримович ¹⁾, Володимир Темницький, полк. Гужовський, отаман Рожанковський, полк. Слюсарчук, підполк. Фідлер і як перекладач о. Бонн.

Вступне засідання комісії Бертелемі і нашої делегації було таки 25. лютого у вечері. На сім засіданню комісія установила таку програму наради: Найперше вона матиме з нами інформаційне засідання, на якому ми їй подамо відомості про нашу справу і наше становище в справі перемир'я. Потім буде засідання нашої і польської делегації, бо комісія хотіла би, щоб обі воюючі сторони погодилися самі, без її інтервенції. Коли ж на тім засіданню не прийде до порозуміння, тоді комісія подиктує обох сторонам умови перемир'я.

Інформаційне засідання комісії й нашої делегації тягнулося цілий день 26. лютого. На нім ми переконалися, що комісія Бертелемі вже так основно поінформована Поляками, що наші інформації не матимуть на її рішення ніякого впливу.

Зокрема треба зазначити, що комісія поводитися іноді дуже нечесно.

Від нашої Команди приходили до нас що-хвили відомості, що Поляки ломлять умови завішення зброї. В кінці прийшла формальна заява, яку ми мали вручити комісії, що коли комісія не спинить того польського зловживання, наша Команда буде примушена зірвати завішення зброї. Коли ми текст цієї заяви перекладали устно Комісії, представники висококультурних націй заходу зірвалися з місць, почали стукати п'ястуками о стіл і заявивши, що коли ми до п'яти хвилин не

¹⁾ Охримович і я були у Львові і ввійшли в склад делегації на основі повноважень, привезених делегацією. Ця повноваження уможливила мені виїзд на український бік.

візьмемо тої заяви назад, вони зривають переговори, — опустили салю конференції, тріскаючи дверми. Се все зробили вони, не дослухавши нас навіть до кінця, бо ми заявою нашої Команди хотіли їм тільки вілюструвати вагу положення і заставити їх прискорити доведення переговорів до кінця.

Що-до самого перемиря, наша делегація на основі привезених інструкцій обстоювала як демаркаційну лінію для перемиря лінію Сяну, зазначаючи рівночасно, що державна границя між Україною й Польщею повинна йти значно далі на захід, згідно з етнографічним розграниченням обох народів. Лінія Сяну, загалом беручи, відповідала вище зазначеному військовому положенню; від неї відхилився тільки польський клин здовж залізничного шляху Перемишль-Львів. Домагаючися уступлення Поляків з сього клина, наша делегація давала пізнати, що за ціну сього уступлення ми готові поступитися де-чим в користь Поляків при означуванню демаркаційної лінії.

Того самого дня ввечері було засідання нашої й польської делегації. Польська делегація, під проводом ґр. Скарбка, найперше домогалася, щоб засідання відложити, мотивуючи се тим, що так швидко годі було підібрати відповідний склад делегації, та що такої важкої справи не можна рішити за один вечір, коли учасники вже перетомлені працею цілого дня. Та на наше рішуче домагання засідання таки було.

Тут знов виявилася культурність представників держав антанті. Не розібравши навіть в чім діло і думаючи, що се ми не хочемо вести переговорів, представник Англії, до якого звернулися обі сторони, знов застукав п'ястуками о стіл.

Обі сцени, вище описана й ся, були такі, що оставалося тільки так само стукнути дверми і перестати говорити з такими культурними мпротворцями. Сього не зроблено, боячися пошкодити справі.

Дякуючи Полякам, які очевидно були певні прихильности комісії Бертелемі для своєї справи, се засідання було тільки прикрою комедією. На наше домагання лінії Сяну Поляки відповіли домаганням лінії Збруча. Коли ж наша делегація, не вважаючи на ці очевидні кпини, почала далі поважно дискутувати і вказала на можливість вище зазначених уступок при визначуванні демаркаційної лінії, Поляки, як найдалшу уступку, подали лінію Гора Попада—Калуш Галич—Рогатин—Перемишляни—Берестечко. Очевидно, що засідання закінчилося ствердженням, що сторони не можуть досягнути порозуміння.

27. лютого комісія Бертелемі з нашою делегацією виїхала до Ходорова, тодішнього осідку галицько-української головної квартири, щоб побачитися з головним отаманом Петлюрою, який тоді був як-раз туди приїхав разом з президентом Української Національної Ради Петрушевичем і президентом Державного Секретаріату Голубовичем.

Наша делегація хотіла при сій нагоді поділитися своїми враженнями і порадитися про дальше становище.

Для характеристики антантської комісії треба зазначити, що вона конче настоювала на тім, щоби на її конференції з Петлюрою

крім українського перекладача був присутній як перекладач також польський офіцер, якого привезла з собою.

Конференція комісії з Петлюрою була держана в загальнім тоні, без ніяких конкретних пропозицій. Комісія хотіла знати, яку силу представляє армія Петлюри для боротьби з Совітською Росією. Петлюра знов клав головний натиск на те, що Україна представляє велику моральну силу, яку можна перетворити в дійсну мілітарну силу залежно від того, чи антанта визнає державність Української Народньої Республіки і дасть молодій державі фінансову і технічну допомогу.

Що-до Галичини Патлюра зазначив тільки загально, що український нарід тільки тоді зможе всю свою силу звернути проти большевизму, коли буде мати забезпечене національне існування від заходу. Так виразно, як сього домагалися від Петлюри Петрушевич і Голубович, він справи не поставив і не заявив, що вдержання Східної Галичини в етнографічних границях при Українській Народній Республіці є безумовним домаганням цілої України.

Здається, що вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання антанти.

Вечером комісія Бертелемі і наша делегація вернули до Львова.

28. лютого комісія вручила українській і польській делегації — кожній на окремім засіданню — проект перемиря.

Вручення проекту перемиря українській делегації попередив ген. Бертелемі отсею промовою:

„Ми, представники держав антант, себ-то Англії, Франції, Америки й Італії, совісно і докладно розслідили справу, яку маємо рішати. Ми вимагаємо жертв від обох сторін; ці жертви будуть тільки тимчасові, до рішення Мирової Конференції. Се правда, що ваше положення є сьогодні добре, одначе воно може змінитися на вашу шкоду. Між Поляками й Чехами вже заключено перемире, і Поляки можуть транспортувати муніцію через чеську територію. Так само вже швидко буде заключене перемире між Поляками й Німцями. Большевики ще не наступили на ніяку часть польської території і ніщо не заставляє Поляків післати безпосередно армію проти большевиків. Поляки все се знають, і ся невність дає їм націю й силу. Коли ви не приймете нашого пропозиція, будете відповідати за сей крок перед цілою антантою. Ви будете мати війну з Поляками, які матимуть поміч відважної й добре зорганізованої армії Галлера, зложеної з шести дивізій. Ми в Франції переконалися про відвагу сеї армії. З другого боку йдуть большевики, які вже мають Київ і найбільшу часть вашої території і знаходяться перед вашими брамами. Коли ж ви приймете наше пропозиція, ми робитимемо заходи, щоби була признана ваша суверенність. Факт, що ми переговорюємо з вами і звертаємося до вас з снм пропозиція, є вже до певної міри признанем вашої держави, бо не переговорюється з кимсь, хто зовсім не існує. Далі з нашою помічю ви переможете большевиків, відіскаєте завоювану територію і не явитесь перед Мирову Конференцію з порожніми руками. Наше рішення вплине на вислід переговорів Директорії з пред-

ставниками антанті в Одесі, бо наші повновласти йдуть далі ніж повновласти одеських делегатів. Ми робитимемо заходи, щоб ваших представників допустили на Мирову Конференцію. Ми пішлемо до вас місію, яка остане в вас і даватиме звідомлення нашим державам про ваші потреби. Ми наладимо зносини між вашим правительством і державами антанті. Пам'ятайте приповідку: „Помагайте собі і небо вам поможе.“ Се небо — се союзні держави. Ваше рішення буде початком нового життя для вас і для вашого національного щастя. Ніколи ніде не будете мати такої нагоди до сього як сьогодні. Ся хвиля є велика і святочна. Доля вашого народу знаходиться в ваших руках.“

Вже ся промова вказувала на те, що рішення комісії випало не на нашу користь. Щоби нас заставити прийняти те некорисне рішення, ґен. Бертелемі змалював якими красками з одного боку силу Поляків, яка на нас готується, і гнів антанті, який на нас упаде, з другого ж ті благодати „неба-антанті“, які нас ждуть, коли ми рішення приймемо.

Чи ті благодати були би здійснилися, не можна тепер сказати.

Зате плян знищення нас на випадок неприняття рішення Польща при допомозі Франції і за згодою Мирової Конференції перевела.

2. Проект перемиря Комісії Бертелемі. Проект, який доручила українській делегації комісія Бертелемі в французькій оригіналі й українським перекладі, склався з двох пояснюючих записок, договору перемиря, додаткового договору і карти.

Всі чотири документи подаємо в дословнім перекладі.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників до Делегацій польської і української для перемиря.

Після того, як між обома сторонами заключено завішення оружя, Комісія Союзників, прийнявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін, має честь подати вам рішення, які вона прийняла в справі установлення перемиря між ними, в реченні 4 днів, числячи від 1. марта 1919., 8. год. рано.

Комісія пригадує, що Мирова Конференція застерігає собі дефінітивне рішення політичних і територіяльних питань, які тепер розділяють сторони та що вона дав своїй делегації тільки уповажнення здійснити припинення ворожих кроків й установлення тимчасового перемиря, виключно військового, якого постанови не будуть мати ніякого впливу на кінцеве рішення Конференції.

Комісія ждатиме у Львові до 5. марта, 8. год. рано, уповажнених обох воюючих сторін, заосмотрених в повновласти для підписання сього перемиря.

Ми, представники чотирох держав: Америки, Англії, Франції й Італії, звертаємо наново Вашу увагу, на випадок відмови, на незвичайну відповідальність, яку Ви візьмете на себе, і на трудність Вашого положення супроти Мирової Конференції, яку ми представляємо.

(Підписи): Представник Америки: Robert Lord. Представник Англії: Carton de Wiart. Представник Франції: Général Berthélemy. Представник Італії: Commandant Stabile.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників у Львові до української делегації.

Комісія Союзників уважає своїм обовязком додати одно слово в справі проекту додаткового договору, який є долучений до договору перемиря.

Сей проект є тільки нарисом, поданим для інформації. Він буде дефінітивно установлений Комісією Союзників тільки після анкети, відбутої на місці.
(Ті самі підписи).

Договір перемир'я.

Щоби спинити пролив крові і покласти кінець ворожим крокам, підписані делегати (тут оставлено вільне місце на імена делегатів), належно уповажнені до сього своїми урядами, підписали отсе перемир'я, якого постанови слідує:

Арт. 1. Перемир'я є чисто військове і його умови не можуть впливати ніяким способом на рішення, які має прийняти Мирова Конференція.

Вона зачнет'ся другого дня після підписання, скінчиться після того, як Мирова Конференція повідомить про своє рішення в справі Галичини.

Арт. 2. Військова демаркаційна лінія, яка розділятиме теперішні військові сили обох сторін на час перемир'я, подана на долученій карті 1 : 200.000.

Вона йтиме здовж ріки Буга від границі Галичини до устя потоку, який переливає попри Ясеницю Польську, далі здовж сього потоку до залізничного моста Холоїв-Камінка, далі здовж сього залізничного шляху (част' шляху приналежна до Українців) до моста на ріці Бузі, далі здовж залізничного шляху (част' шляху приналежна до Поляків) від сього останнього моста до моста на ріці Камініці, далі здовж сеї ріки до границі, яка ділить політичний повіт Жовківський від Камінецького, далі здовж сеї границі, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Камінецьким, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Перемишлянським до залізничного шляху Львів-Перемишляни, звідси здовж границі між політичним повітами Бобрецьким і Перемишлянським до Соколової (ся місцевість належить до Українців, Миколаїв до Поляків), далі здовж потоку Білого до Соколова (ся місцевість належить до Українців), далі здовж шляху Соколівки до залізничного двірця в Вибранівці (дворець і місцевість належать до Поляків), далі здовж шляху з залізничного двірця в Вибранівці до Гути Щирецької (ся місцевість належить до Українців) і звідси здовж південної границі політичного повіту Львівського і далі здовж східної границі політичних повітів Дрогобицького і Турчанського.

Арт. 3. Українські сили мають бути усунені по-за сю лінію в реченці 14 днів від початку перемир'я. Після сього речення не може бути підчас перемир'я ніякої концентрації війська в полосі по однім і другим боці демаркаційної лінії в віддаленню 3 кілометрів від сеї лінії. Обі сторони не можуть оставити в сій полосі як тільки відділи потрібні для місцевої поліції, без артилерії. Комісія Союзників, передвиджена низше, управлятиме подробиці виконання і рішатиме в останній інстанції.

Арт. 4. Всі воєнні полонені обох сторін мають бути увільнені. Їх поворот буде предметом договору, який мають заключити обі воюючі сторони зараз після підписання перемир'я.

Арт. 5. Особи інтерновані, взяті як закладники, придержані або увязнені підчас війни з політичних мотивів будуть негайно увільнені.

Арт. 6. Не можна буде робити ніякої перешкоди поворотови до місця їх осідку з-перед часу воєнних кроків ані користуванню всіма правами для осіб одної чи другої сторони, як також для громадян націй союзних чи прийнятих до союзу (des nations alliées ou anonsées), навіть коли вони брали участь у війні; всі сконфісковані маєтки мають бути їм віддані або має їм бути дане відшкодування.

Арт. 7. Ніхто не може бути порушений ні непокоєний в своїх правах ані в маєтку з причини своєї народности або участі в війні.

Арт. 8. Будуть заборонені і признані згорі неважними на землях Східної Галичини, поставлених під контроль обох сторін, на час сього перемир'я, всі трансакції що-до маєтків приналежних до неприятелів держав союзних і прийнятих до союзу: власности движимі і недвижимі, участі в інтересах, права, користі з яких-небудь контрактів і т. д., — з виїзком операцій конечних для безпосередних потреб експлоатації сих маєтків (кунно сирівців, продаж продуктів і т. д.).

Арт. 9. На тих самих землях, підчас сього перемиря, не буде давана концесія на право експлоатації на нафтових теренах, по-за приватною власністю.

Арт. 10. З застереженням, що нафтові інсталяції і всі залізничні шляхи не підлягають ніякому важкому ушкодженню, польські військові влади, за цілий час сього перемиря, матимуть обов'язок доставляти українським властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничний дворець в Стрию, якусь тонажу нафтової ропи і її виробів.

Ся тонажа, як також ціна нетто купна нафтової ропи, її виробів, товарів, які можуть бути доставлені титулом заплати, і умови для управильнення сеї трансакції будуть предметом додаткового договору, обов'язкового для обох сторін, який буде установлений Комісією Союзників для виконання перемиря, після анкети на місці. Вони мають бути такі, щоб українські влади за весь час сього перемиря мали далі ті користи, які їм давало протягом місяця січня володіння відступленими нафтовими теренами.

Арт. 11. Українська армія матиме обов'язок охороняти підчас евакуації евакуовану полосу й особливо експлоатації й інсталяції нафтові проти всякого замаху, всякого знищення і всякого порушення; при своїм відході вона передасть береження порядку місцевим цивільним властям.

Арт. 12. Комісія Союзників, зложена з 1 члена військового і 1 члена технічного від кожної з націй союзних або принятих до союзу, буде берегти виконання постанов сього перемиря і матиме всю владу рішати в останній інстанції всі питання, які можуть бути піднесені і які не є управильнені в висше поданих постановах. Вона зможе делегувати підкомісії, які в разі потреби мають по-за нею управильняти окремі справи.

Арт. 13. Французький текст, висше поданих 12 артикулів, є одиноко урядовий.

Додатковий договір що-до нафти.

Арт. 1. Польські військові влади матимуть обов'язок доставляти українським військовим властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничний дворець в Стрию, . . .¹⁾ вагонів-цистерн або . . .¹⁾ тон нафтової ропи.

Українські військові влади матимуть змогу жадати, щоб така кількість нафтової ропи, яка їм подобається, була заступлена відповідною кількістю її виробів. Вони матимуть доплатити кошти рафінажі, вільні від всіх такс.

Арт. 2. Ціна купна за нафтову ропу або її вироби, доставлені українським властям, може бути заплачена, по їх вибору, товарами або монетою, яка має курс в Польщі.

Арт. 3. Ціни нетто за вагони на залізничім дворці в Стрию, фактуровані для нафтової ропи і її виробів; ціни нетто товарів, доставлених в заплату, за вагони, так само на залізничім дворці в Стрию, будуть такі¹⁾:

Арт. 4. Полякам буде заборонений всякий вивіз нафти і її виробів з другої сторони установленої військової демаркаційної лінії.

Арт. 5. Всі вагони-цистерни, які знаходяться в дні підписання сеї трансакції на території Східної Галичини, будуть списані і поставлені польській дирекції залізниць, за заплату за кожний вагон польськими властями ціни установленої Комісією Союзників.

Виймок буде зроблений для кількості вагонів-цистерн, потрібної для руху на нафтових теренах, положених на схід від демаркаційної лінії, і для транспорту нафти, доставленої Українцям, зі Стрия. Ся кількість буде означена Комісією Союзників, яка візьме на увагу інструкції про рух вагонів на австрійських залізничних шляхах Галичини. Комісія Союзників рішатиме всі питання про уживання і рух вагонів-цистерн і вагоїв з товарами.

Дня . . . лютого 1919.

(Ті самі підписи на кождім з 5 листів тексту головного й додаткового договору).

¹⁾ Ся тонажа і ці ціни будуть установлені, згідно з постановами артикулу 10-ого договору перемиря, Комісією Союзників після вислухання нею українських і польських знавців і закінчення анкети, яку вона має зарядити на місці.

Про сей проект перемиря з українського становища буде мова далі. На сім місці треба тільки прослідити історію його повстання.

У вступнім листі Комісія Союзників пише, що вона предкладає проект перемиря, „принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін.“ Тут комісія сказала свідомо неправду. Коли взяти на увагу, що комісія закінчила наради з українською делегацією у вечері 26. лютого, що цілий день 27. лютого до пізнього вечера заняла поїздка до Ходорова, а 28. лютого комісія предложила проект перемиря, — то стане ясно, що на рішення і виготовлення проекту в французьким оригіналі і в українським та польським перекладі комісія в часі після нарад з українською делегацією не могла мати часу. З сього виходить, що комісія зладила проект перед приступленням до переговорів з українською делегацією, а тільки на основі порозуміння з Поляками.

Вказує на се також одна подробиця в самім проекті. Під проектом „додаткового договору що-до нафти“ дата означена: „Le ... Février 1919“. Тимчасом сей додатковий договір мав бути заключений аж після заключення перемиря, а підписання перемиря мало наступити 5. марта. Коли-б отже проект додаткового договору виготовлювано аж після нарад з українською делегацією, то не ставлено би під ним як дату місяць лютий, тільки март.

Що більше, навіть вступний лист „до Делегацій польської і української“, який містив останні зарядження комісії, не був виготовлений в дні датування, тільки швидче, бо дату машинним письмом означено „Leorol, le ... Février 1919“, а число „28“ вставлено описля рукою.

З усього сього виходить ясно, що проект перемиря, предложенний комісією Бертелемі, був одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з Поляками рішила накинути Українцям. А комедію переговорів з українською делегацією устроєно вже тоді, коли проект був рішений і виготовлений.

3. Становище Державного Секретаріату. Одержавши проект перемиря, українська делегація того самого дня вийшла зі Львова, щоби предложити його Державному Секретаріатові.

Делегації було ясно, що Державний Секретаріат проекту в такій формі не прийме. А що ультимативна форма вручення проекту включала дальшу дискусію і надію на річеві уступки, то на заключення перемиря не було виглядів.

Тому з Ходорова вночі з 28. лютого на 1. марта наша начальна команда вислала виповідження завішення оружя, щоб могли знов вести воєнні операції, яких припинення, як уже зазначено, на думку команди виходило тільки на користь Полякам.

Одержавши виповідження завішення оружя, комісія Бертелемі прислала українській команді отсей ультимат:

„Коли найвисша команда розпочинає ворожі кроки, переговори зараз будуть зірвані. Коли виповідження завішення оружя не буде взате назад до півночі 1. марта, місія 2. марта опустить Львів. Місія робить українське правительство відповідальним перед чотирма державами антанті за підняття ворожих

кроків, які антанта наказала спинити. Комісія робить українське правительство, зокрема начальника команданта галицького фронту особисто відповідальним за безпечність проїзду місії в окремім вагоні під прапором антанти.⁴⁾

Сей ультимат остав без відповіді, війна почалася наново, комісія Бертелемі виїхала зі Львова.

Відповідь на проєкт перемир'я Державний Секретаріат вислав радіотелеграмою. Сей відповідь звучить:

Станиславів, 4. марта 1919.

До правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії і до всіх інших правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світа.

Державний Секретаріат Західної Области Української Народньої Республіки в Станиславові має честь довести до Вашої відомости ось що:

Від 1. падолиста 1918. ми стоїмо в війні з польською державою, яка хоче завоювати і заанектувати нашу територію. За сей час польська армія може вказатися тільки незначними успіхами. В її руках знаходиться тільки вузький коридор здовж залізничної лінії від граничного міста Перемишля до столиці нашої держави Львова, який лежить 93 кілометри на схід від Перемишля, при чім згадана залізнична лінія знаходиться постійно під нашим огнем, а місто Львів з усіх боків обложено нашим війском; крім того Поляки держать тільки незначну полосу нашої території на північному заході.

Дня 22. лютого, коли наші операції під Львовом розвивалися як найкраще, до нашої початкової команди приїхала зі Львова місія антанти, зложена з панів (тут подані імена), виділені внаслідок варшавською місією антанти до Львова в цілі спинення воєнної акції на польсько-українським фронті.

Місія заявила, що хоче нам і Полякам предложити проєкт перемир'я і в тій цілі жадає завішення зброї, додаючи, що коли ми на завішення зброї не згодимося, то се буде рівнозначне з нашим зірванням з антантою.

Хоч при згаданім стані операцій завішення зброї було для нас зі стратегічних причин некорисне, однак ми згодилися на се в надії, що справедливе рішення місії покладе кінець війні, яку нам накиннули Поляки.

Завішення зброї почалося 25. лютого в 6. год. рано.

Того самого дня наша делегація явилася у Львові для переговорів і заключення перемир'я. 26. лютого відбулася конференція місії антанти з нашою делегацією у Львові. 27. лютого місія антанти виїхала до осідку нашої початкової команди, де відбула конференцію з Головою Директорії Української Народньої Республіки і Головним Отаманом української армії Петлюрою, як також з президентом Української Національної Ради Західної Области УНР д-ром Петрушевичем і президентом Державного Секретаріату д-ром Голубовичем¹⁾. 28. лютого місія антанти предложила нашій делегації у Львові проєкт перемир'я з Поляками, жадаючи нашої відповіді до 5. марта.

Сей проєкт перемир'я установляє оську демаркаційну лінію: (туд іде означення демаркаційної лінії).

З огляду на се, що проєкт віддає добру половину нашої території в польські руки, та що він тому без дальших переговорів не міг би бути основою перемир'я, — наша Начальна Команда виповіла завішення зброї, уважаючи продовжування завішення зброї некорисним зі стратегічних причин.

На се місія антанти прислала нам ультимат (з 1. марта, в якім заявляє, що коли ми розпочнемо воєнні кроки, то всі переговори в цілі перемир'я зриваються, та що українське правительство несе всю відповідальність перед чотирма державами антанти за дальше ведення війни, якої покінчення антанта приказала.

¹⁾ В дійсности між членами комісії і Петрушевичем та Голубовичем відбулася тільки формальність представлення.

Проти цілого вище представленого поведіння місії в сій справі Державний Секретаріат Західної Области УНР в порозумінню з Директорією УНР має честь звернутися до правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки й Італії з жалобою і протестом, а саме:

Місія антанти інформувалася про нашу справу тільки у Поляків у Варшаві і Львові. Приїхати на довше до правительства нашої держави і тут поінформуватися основно про нашу справу місія, не вважаючи на нашу кількакратну просьбу, не вважала за вказане. Польська преса ще перед рішенням місії представляла справу так, що місія приїхала наказати Українцям сповинити польські домагання.

На конференції з місією наша делегація переконалася, що всі відомості місії про нас походять з польського жерела, для нас очевидно крайнє ворожого.

Відповідно до того випало також рішення місії.

Демаркаційна лінія, означена місією, не є лінією військовою, тільки політичною. Фронт іде з півдня на північ східною стороною ріки Сяну, вигинаючися на північ від Перемишля де-що на схід. Тільки від Перемишля до Львова йде здовж залізничної лінії вузький коридор, який знаходиться в руках Поляків. Тимчасом демаркаційна лінія, означена місією, сягає далеко на схід від Львова і віддає Полякам великі простори нашої території, яку міцно держить наша армія. Ся демаркаційна лінія відповідає політичним бажанням Поляків, які офіційально і неофіційно заявляли, що мусять заанектувати до Польщі українську землю що найменше до лінії Буга і Стрия, щоб забезпечити собі посідання Львова і нафтових теренів у Бориславі. Се політичне бажання Поляків сповнила місія антанти, наказуючи нам віддати Полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом. Сім рішенням половина нашої території і наших громадян мала би підпасти під адміністрацію польської окупаційної власти, яка показала ся по-над усяку міру безоглядною супроти українського населення. Сім рішенням наша держава, позбавлена такої значної часті своєї території з такими жерелами доходу, як копальні нафти в Бориславі, втратила би як популяційну так і господарську основу свого існування і не могла би виконати своїх задач державного будівництва, зокрема не могла би зорганізувати сильної армії, потрібної для забезпечення границь Української Народньої Республіки від сходу і взагалі для тих задач, які намічаються для Української Народньої Республіки в переговорах Директорії УНР з антантою.

Сім рішенням місія потоптала принцип самовизначення народів і стала по стороні польського імперіялізму. Сім рішенням місія посіяла в нашій народі недовіре до антанти і до тих високих принципів справедливости, які антанта проголосила.

В імя сих принципів протестуємо проти сього рішення місії, зокрема протестуємо проти ультимативної заяви місії, що ми несемо перед державами антанти відповідальність за дальше ведення війни.

Ми примушені воювати з Поляками в обороні нашої землі.

З державами антанти ми хочемо жити в мирі і приязни і сподівалися від них помочи проти польського наїзду.

Тому просимо правительства Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонно розслідила би наші відносини.

Ми готові кожної хвили спинити воєнні кроки проти Поляків, але на основі справедливого рішення, яке увільнить нашу територію з-під польської інвазії.

Д-р Голубович, президент Державного Секретаріату.

Опісля, коли війна з Польщею скінчилася втратою цілої Галичини, доводилося зустрічатися з поглядом, що Державний Секретаріат зробив помилку, відкинувши пропозицію комісії Вертелемі. Говориться, що прийняття того пропозиція було би уможливило нам укріпити свою державність на тій часті території, яка нам оставала, і зібрати її до часу вирішення політичного укладу європейського Сходу.

На се треба передовсім сказати, що становище Державного Секретаріату відповідало настроєви цілого українського громадянства по обох боках фронту, зокрема настроєви війська. Панувало загальне переконання, що воєнне положення не примушує нас годитися на таке перемир'я, що ми нині-завтра візьмемо Львів і тоді одержимо инакші умови перемир'я. Заячування комісії, яка грозила нам гнівом антанті, пояснювано так, що комісія конче хотіла нам накинути польський диктат, і вірено, що Мiroва Конференція, розслідивши справу, певне стане на иншім становищі і вмірить нам справедливість.

Сим загальним настроєм було перенате також правительство. Можливо, як би Петлюра був поставив рішуче домагання, що в інтересі цілої Української Народньої Республіки треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенню комісії антанті, то се було би поважним аргументом за прийняття проекту перемир'я, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом.

Однаке Петлюра, як на конференції з комісією антанті не виступив рішуче в обороні Східної Галичини, так не мав також рішучости виступити з домаганням прийняття проекту комісії антанті. Мабуть для нього самого тоді ще не була ясна його пізніша орієнтація: через Польщу до антанті за всяку ціну.

Зрештою, якби правительство було оцінило положення инакше і — маючи на увазі з одного боку ті наслідки, якими грозила комісія антанті, коли ми не приймемо її проекту, з другого ж боку ті користи, які вона обіцувала, коли ми проект приймемо, — рішилося прийняти проект, то насувається питання, чи воно могло би своє рішення перевести в життя.

Настрій серед війська, яке було під вражінням, що накинене комісією антанті завішення зброї перешкодило йому здобути Львів, був такий ворожий всякій „угодовости“, що воно готово було відмовити послууху правительству. Подібний настрій був серед громадянства. Легко міг повстати розвал, з якого певне скористали би Поляки, щоб зайняти край „для заведення ладу й порядку“.

В кінці, якби навіть перемир'я заключено й переведено, то се ще зовсім не обезпечувало би нашої державности. Знаючи Поляків, можна бути певним, що вони, запевнивши собі мілітарну перевагу, були би зломали перемир'я і заняли нашу територію. Чи не могли би вони прим. через своїх агентів зорганізувати на ру польських повстань в більших містах, які ми мусіли би були здавати, — і тоді піти на нас війною „для визволення братів“, яких ми „катуємо всупереч умовам перемир'я“?!. Примір Вільна свідчить, що польській віроломности нема границь.

Також треба поставити питання, чи вдержалася би тоді наша державність супроти натиску Совітської Росії.

Словом, навіть тепер, коли для оцінки справи можемо покористуватися подіями, які опісля наступили, не можна сказати, що прийняття проекту комісії Бертемі було би вратувало нашу державність на території на схід від лінії Бертемі.

Тодіж, коли правительство стояло перед рішенням, все скадалося за те, щоби проєкт комісії Бертелемі відкинути.

II. Телеграма Найвисшої Ради з 19. марта 1919.

Розпочавши наново бої, українська команда рішила напружити всі сили, щоби здобути Львів, відібрати Полякам коридор вздовж залізничного шляху Перемишль-Львів й установити таку лінію фронту, якої ми домагалися як демаркаційної лінії в переговорах про перемир'я. Тоді — думалося — і Поляки і комісії антанти стануть податливіші, і перемир'я можна буде заключити по нашій волі.

Рішаючі бої велися між 10. і 20. марта. Нашій армії вдалося проломити польські становища вздовж залізничного шляху Перемишль-Львів і таким чином оточити Львів з усіх сторін. Одначе до рішаючої побіди не стало сили. Поляки відзискали свої становища і наші сили мусіли відступити на позиції, які займали перед тим.

Так план здобути Львова не здійснився. Перед нами стояло важке питання: Що далі?

Саме в сю критичну хвилю українська начальна команда одержала від Найвисшої Ради Мирової Конференції в Парижі отсю радіо-телеграму:

Париж, 19. марта 1919.

ГЕНЕРАЛ ПАВЛЕНКО,

командант українських сил під Львовом.

Підчас засідання 19. марта Найвисша Рада Мирової Конференції рішила запросити обі сторони під Львовом заключити завішення оружжя після одержання сеї телеграми.

Наслідком сього шефи союзних і прийнятих до союзу правительств звертаються до Генерала Павленка, щоб подати йому до відомости запрошення Найвисшої Ради Мирової Конференції негайно спинити, на скільки се залежить від нього, ворожі кроки під містом і в околиці Львова; таке запрошення вислано рівночасно до польського генерала Розвадовського, команданта площі у Львові.

Підчас завішення оружжя війська обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничним шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свободний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.

Найвисша Рада додає, що вона готова вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі і посередничити в Парижі при делегаціях українській і польській, або через таке уповажене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішення оружжя перемінити в перемир'я.

Вислухання українських і польських представників в справі їх спірних бажань є зрештою підцинене формальній умові негайного понехання ворожих кровів.

Woodrow Wilson. Lloyd George. Clemenceau. V. Orlando.

Ся телеграма прийшла неначе відповідь на питання: Що далі? І так прийняли її наші політичні і війскові круги.

Військове положення було важке. Польська держава консолидувалася, а на Україні йшов розвал. Серед таких відносин вигляди на побіду над Поляками слабішали.

Телеграма Найвисшої Ради вказувала инший вихід. Справу рішить не оружжя, тільки Мирова Конференція. І рішить її, очевидно,

згідно з своїми принципами свободи і самовизначення народів, отже в нашу користь. Сього можна надіятися хочби тому, що Найвища Рада общоє нове рішення, отже зносить рішення комісії Бертелемі, очевидно, як несправедливе.

Сю надію ще скріпив лист, який рівночасно одержав державний секретар закордонних справ Панейко від секретаря Вільсона.

Панейко, висланий на Мирову Конференцію як заступник президента Делегації Української Народньої Республіки, вислав з Берна, де він тоді ждав французького дозволу на приїзд до Парижа, до Вільсона представлення справи в зв'язку з поведінням і рішенням комісії Бертелемі.

На се дістав від секретаря Вільсона отсю відповідь з дня 17. марта 1919:

„Президент Вільсон одержав Вашу телеграму з 13. марта, в якій говориться про відносини між Україною й Польщею і про місію генерала Бертелемі. Президент хоче, щоб Ви були певні, що він вповні здає собі справу про положення і через те зараз буде вислана на місце окрема місія антанті, щоби перевести доходження про цілу ту справу. Президент є певний того, що в дожданню приїзду сеї місії і в загальнім інтересі Україна зараз спинить мілітарну акцію. Президент сподіється, що Україна матиме довіре до доброї волі коаліційних правителів довести до вдоволяючої угоди між Полячею й Україною та через справедливе поладження справи усунути конфлікт між обома націями.“

Маючи найліпші надії, Державний Секретаріят дав на телеграму Найвищої Ради отсю відповідь:

Станиславів, 22. марта 1919.

До Пана Президента Вільсона і високих правительств антанті в Парижі.

Правительство Західної Области Української Народньої Республіки приймає пропозицію Найвищої Ради в справі спинення ворожих кроків під Львовом, розуміючи його так, що се спинення обнимає весь польсько-український фронт. В сій справі дано відповідні повновласти п. генералови Павленкови.

Підписане правительство так само приймає пропозицію, щоби представити українські бажання Найвищій Раді Мирової Конференції в Парижі через уповноважених делегатів, яких імена будуть подані до вашої відомости негайно після одержання повідомлення, що Поляки прийняли се пропозицію.

За правительство Західної Области УНР.

Голубович.

Згідно з зазивом Найвищої Ради українська начальна команда звернулася до польської команди з пропозицією переговорів в справі завішення оружя. Та тут зустріла її несподіванка. Польська команда не спішилася сповинити волю Найвищої Ради і почала проволікати справу. Аж за посередництвом американського генерала Кермена, який тоді був у Варшаві і дістав з Парижа припоручення зайнятися справою завішення оружя, прийшло 27. марта до переговорів у Хирові.

В переговорах, які велися в присутности ген. Кермена і його ад'ютанта, українську сторону заступали: ген. Гембачев, підполк. Фідлер, майор Долежал, поручник Малецький і політичний делегат д-р Михайло Люзинський, а також як перекладач о. Бонн; польську сторону заступали: полк. Кулінський, майор Маріанський, капітан Роз-

вадовський, поручник д-р Короткевич і політичний делегат граф Скарбк.

Сі переговори були для нас знов несподіванкою.

Ми були певні, що Поляки так само як ми готові сповинти волю Найвищої Ради, і тому заключення завішення зброї піде зовсім гладко.

Тимчасом вони заявили, що польська сторона може заключити завішення зброї тільки під умовою, що наше правительство до трьох днів від заключення завішення зброї заявить готовість заключити перемир'я на основі проекту комісії Бертемі, який Поляки вважають єдиною основою дальших переговорів.

Ми на се відповіли, що для нас є міродатне становище Найвищої Ради, отже тепер ми готові заключити завішення зброї, а про перемир'я будемо говорити в Парижі.

На се польська делегація заявила, що на заключення завішення зброї на основі нашого пропозиції не має повноважень і мусить звернутися до свого правительства за новими інструкціями. Про вислід повідомить нас через парламентаря.

Так переговори в Хирові скінчилися нічим і війна велася далі.

Про вислід сих переговорів наша команда повідомила радіотелеграмою Найвищу Раду, зазначаючи, що вина за дальше ведення війни паде на Поляків.

Наше правительство в радіотелеграмах до Парижа і в представленнях до різних нижніх агентів держав антанті, які були під той час на нашій території, все на ново заявляло готовість заключити завішення зброї на основі телеграми Найвищої Ради і звизало антанту заставити Поляків прийняти ту основу.

Однак парламентар, який мав нам передати польське пропозиція про дальші переговори, не явився. Замість того явилися познанки, що Поляки готовляться не до завішення зброї, але до нової воєнної акції.

Тимчасом Державний Секретаріат займався висилкою делегації до Парижа, для полагодження тих справ, про які говорила телеграма, себ-то для заключення польсько-українського перемир'я і взагалі полагодження польсько-українського спору за Східну Галичину ¹⁾. В склад делегації ввійшли: товариш державного секретаря закордонних справ д-р Михайло Лозинський як голова, полковник Дмитро Вітовський як член і військовий аташе, Олександр Кульчицький як секретар.

Спершу була думка, що делегація виїде аж після заключення завішення зброї, коли вже буде ясне положення на фронті, і тому її від'їзд відкладано з дня на день. Коли однак справа завішення зброї ставала що-раз безвигляднішою, делегація виїхала зі Станиславова 17. цвітня з порученням як найшвидше дістатися до Парижа і старатися звідти припинити воєнну акцію, підготовлювану Поляками.

В зв'язку з сею задачею нашої делегації мою увагу заняла одна важна подробниця. А саме в телеграмі Найвищої Ради знаходився отсей уступ:

¹⁾ Див. вище ухвали Державного Секретаріату з 30. марта 1919.

„Підчас завішення оружя війська обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничним шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свободний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.“

Сей уступ свідчив, що Найвисша Рада, приймаючи своє рішення, мала на увазі той стан воєнної акції, коли наші війська, проломивши польські становища між Львовом і Перемишлем, оточили Львів і відтяли його від всякого зв'язку з Польщею, так що містови грозив голод і польській залозі капітуляція. Якраз в сю хвилю Найвисша Рада наказувала спинити дальші бої і відновити залізничний рух між Львовом і Перемишлем. Виглядало се так, що причиною інтервенції Найвисшої Ради було положення польської армії у Львові, а цілю зберегти Львів в руках польської армії.

Та заки рішення Найвисшої Ради прийшло до обох воюючих сторін, Поляки для оборони Львова вже його не потребували. Зате тепер воно було потрібне Українцям і треба було його використати.

Однак вже в Хиріві збудився в мене сумнів, чи воно нам що допоможе. Чому Поляки відкидають наше пропозиція завішення оружя? Адже Найвисша Рада виразно наказує його заключити! Хиба що вони мають певність, що сей непослух приказови Найвисшої Ради їм не пошкодить.

Мої сумніви потвердив граф Скарбк у приватній розмові, яка завязалася між нами підчас того, як списувано протокол переговорів.

Коли я висловив здивування, що Поляки відкидають наше пропозиція, зроблене згідно з рішенням Найвисшої Ради, він відповів:

„Ви помиляєтеся в оцінці положення. Коли Найвисша Рада приймала своє рішення, положення було зовсім инакше ніж тепер. Тоді здавалося, що Львів мусить упасти в Ваші руки; тепер, як знаєте, йому вже ніщо не грозить. Тепер для Вас останній час згодитися на лінію Бертелемі. Майте на увазі, що ми, предкладаючи Вам таку згоду, йдемо проти нашого громадянства, яке готово нас за се укаменувати. Але ми маємо добре оправдання, що се воля Найвисшої Ради. Коли ж Ви тепер не заключити перемиря, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і тоді викинемо Вас з Галичини“.

Сі слова гр. Скарбка не тільки говорили, що рішення Найвисшої Ради було видане в інтересі Поляків. Вони також ясно натякали, що тепер, коли сього рішення вже Полякам не треба, Найвисша Рада буде вважати його безпредметовим і не буде настоювати на тому, щоб Поляки його послушали.

Коли я в Станиславові переповів слова гр. Скарбка, вони в урядових кругах не зробили вражіння. Се, мовляв, звичайна тактика залякування противника. На лінію Бетелемі в кождім разі ще маємо час. Треба пождати, що скаже Найвисша Рада.

Готовлячися до виїзду до Парижа, я переглядав матеріали, які відносилися до справи. І вони потверджували мої сумніви і самопев-

ність г-р. Скарбка. Антанта доси інтервеніювала тільки тоді, коли Поляки були в скрутнім положенню, і так, як се було Полякам потрібне. Чи вони настоюватиме на виконанню свого рішення, коли се потрібне не Полякам тільки нам?

Та в даних обставинах не було иншого виходу, як тільки розпочатий шлях до антанти перейти до кінця і як найшвидше дістатися до Парижа, щоб вияснити справу.

Дальші події показали, що мої сумніви і самопевність г-р. Скарбка були оправдані.

Телеграма Найвищої Ради показалася безвартим „листом паперу“, який Найвища Рада сама передерла.

Розділ IX.

Остання сесія Української Національної Ради.

Нова сесія Української Національної Ради почалася 25. марта і скінчилася 15. цвітня 1919. Ся сесія була призначена передовсім на організацію нового законодатного орґану Західної Области Української Народньої Республіки, який заступив би Українську Національну Раду, і на полагодження земельної справи. Обі сі справи Українська Національна Рада полагодила, ухвалюючи відповідні закони. Крім того ухвалила закон про виконувание громадянських прав і обов'язків в Західній Области Української Народньої Республіки, закон про заведенне 8-годинного робочого дня і ряд инших законів, яких вимагали біжучі потреби.

І. Сойм Західної Области Української Народньої Республіки.

Над полагодженням справи нового законодатного орґану працювала Українська Національна Рада цілу сю сесію. Закони, якими вона полагодила сю справу, ухвалено на останнім засіданню, 15. цвітня. Були се: закон про вибори до сойму і закон про скликанне сойму. Треба зазначити, що полагодження сеї справи переведено на основі порозуміння між всіми групами Української Національної Ради, так що згадані закони прийнято одноголосно. Крім того, підчас комісійних праць над сими законами, вислухано також голосу представників жидівських організацій, щоби постанови про виборчі права жидівського населення відповідали його бажанням. З представниками польського населення не можна було нав'язати порозуміння з огляду на їх непримиримо-вороже відношення до української державности.

На основі згаданих законів законодатним орґаном Західної Области Української Народньої Республіки мав стати сойм, вибраний на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорційного виборчого права громадян обох полів.

Право вибрати посла до сойму (активне виборче право) мали громадяни, які покінчили 20-ий рік життя; право бути вибраним (пасивне виборче право) мали громадяни, які покінчили 28-ий рік життя.

Сойм мав складатися з 226 послів, з того 160 Українців (70·8 %), 33 Поляків (14·6 %), 27 Жидів (11·9 %), 6 Німців (2·7 %).

Число членів сойму розділено законом між окремі народности, щоби при виборах не було ніяких національних конфліктів. Для кожної народности утворено національні виборчі округи, в яких виборче право мали тільки виборці даної народности.

Виборчі округи покривалися територіяльно з округами округних судів (прим. виборчий округ Львів обнимав територію окружного суду у Львові — і т. д.)

Українські виборчі округи: 1) Перемишль вибирав 12 послів. 2) Львів — 22 послів. 3) Золочів — 13 послів. 4) Тернопіль — 9 послів. 5) Бережани — 12 послів. 6) Чортків — 12 послів. 7) Коломия — 14 послів. 8) Станиславів — 20 послів. 9) Стрий — 12 послів. 10) Самбір — 13 послів. 11) Сянік — обнимав судові повіті Лемківщини і вибирав 9 послів. 12) Буковина обнимала українські судові повіті і вибирала 12 послів.

Польські і жидівські виборчі округи: 1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибирав 10 польських, 6 жидівських послів. 2) Львів вибирав 7 польських, 5 жидівських послів. 3) Станиславів-Стрий-Чортків вибирав 6 польських, 7 жидівських послів. 4) Коломия-Буковина вибирав 1 польського, 4 жидівських послів. 5) Самбір-Сянік-Перемишль вибирав 9 польських і 5 жидівських послів.

Німецький виборчий округ творила ціла Західна Область Української Народньої Республіки з 6 послами.

В кождім виборчій окрузі виборці кожної народности творили окреме виборче тіло.

Примір: В українській окрузі Тернопіль всі українські виборці творили одно виборче тіло, яке вибирало призначене для своєю округа число українських послів; в окрузі Золочів так само; в окрузі Бережани так само — і т. д. Всі польські виборці в польській окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов окреме виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число польських послів. Всі жидівські виборці в жидівській окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов одно виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число жидівських послів.

Таким чином українські, польські, жидівські і німецькі виборці творили окремі національні виборчі тіла, які не мали один до другого ніякого діла і не могли мати між собою ніяких конфліктів.

В кождім національній окрузі вибори були пропорційними. Примір: В українській окрузі Львів українські виборці вибирали 22 послів пропорційною системою, себ-то кожда партія мала право виставити 22 кандидатів і посольські місця розділювалися між окремі партії пропорційально до одержаних кожною з них голосів.

Перші вибори до сойму мали відбутися в червні 1919.

Безпосередно після переведення виборів президент Виділу Української Національної Ради мав скликати сойм.

З сею хвилию на сойм переходили всі права Української Національної Ради, яка переставала існувати.

Так на місце тимчасового законодавчого органу, Української Національної Ради, утворено постійний законодавчий орган, Сойм Західної Области Української Народньої Республіки.

2. Громадяни Західної Области Української Народньої Республіки. Для переведення виборів до сойму Західної Области УНР треба було означити, хто має виборче право, себ-то хто вважається громадянином Західної Области УНР.

Сю справу полагодив закон з 8. цвітня 1919. про виконувание громадянських прав і обов'язків у Західній Области УНР.

На основі сього закона громадянином Західної Области УНР була кожда особа, яка в дні оголошення сього закона мала право приналежності в одній з громад Західної Области УНР.

Коли хто з тих осіб не хотів стати громадянином Західної Области УНР, мав до 20. мая 1919. зложити заяву, що почувається громадянином иншої держави. Коли його заяву прийнято до відомости, він уважався чужинцем.

Ся постанова мала уможливити національним меншостям, в першій мірі Полякам, заявити, чи вони хотять бути громадянами Західної Области УНР чи чужинцями.

Відповідно до того оцінювалися би їх права і обов'язки в державі.

З огляду на проголошення з'єдинення з Українською Народньою Республікою § 2 закона постановляв: „Особа, які мають право громадянства на основі законів, виданих Центральною Радою, є одночасно громадянами цілої Української Народньої Республіки і громадянські права й обов'язки в Західній Области УНР, виконують на рівні з усіми громадянами, коли одна з громад сеї Области прийме їх в свій зв'язок відповідно до обов'язуючих в сій області постанов про надання громадської приналежності“⁴⁾.

Ся постанова розширяє право громадянства в Західній Области УНР на всіх громадян Української Народньої Республіки. Одне виконувание громадянських прав і обов'язків у Західній Области УНР громадянином Української Народньої Республіки — Придприємцем ставилося в залежність від того, чи він постарався о приналежність в якійсь громаді Західної Области УНР, значить, в залежність від його волі.

Ся постанова була, очевидно, тимчасова, доки законодавчий орган цілої Української Народньої Республіки не упорядкує сеї справи.

⁴⁾ Для точности зазначу, що не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, цитую сей § з проекту, виготовленого Державним Секретаріатом внутрішніх справ.

3. Земельна справа. Земельну справу полагодила Українська Національна Рада законом з 14. цвітня 1919., якого ухвалення попередили як дебати на повних засіданнях Ради, що почалися ще на попередній сесії в люті 1919., так і праці комісії, наради партійних груп і т. п.

Сей закон не полагоджував земельної справи в цілості, тільки означав основи земельної реформи, оставляючи подрібні постанови будучому законодадному порішенню.

Провідні ідеї сього закона були: 1. вивласнення великої земельної власности, 2. наділення землею безземельних і малоземельних селян на правах приватної власности.

Вивласнення вступало в законну силу негайно: вивласнені землі, на скільки не припадали державі, ставали земельним фондом Західної Области УНР.

Наділення землею мало початися аж після закінчення війни і повороту жовнів до дому.

Головне питання вивласнення: з викупом чи без викупу? — оставлялося на рішення будучого союму Західної области УНР. Так само будучому законодадному рішенню оставлялися питання: висоти наділу, який повинен бути оставлений де-яким категоріям вивласнюваних власників; висоти наділу безземельним і малоземельним селянам; чи і скільки селяни мають заплатити за наділ — і т. п.

Рішення сих питань зустрічало великі партійно-політичні і практичні труднощі. Тому оставлено їх будучому союмові, який, вийшовши з всенароднього вибору, буде більше компетентний рішити їх.

До того часу правительство повинно було підготовити практичне переведення земельної реформи.

Зокрема рішення питання, чи вивласнювати з викупом чи без викупу, відложено також з огляду на міжнародню політику. Ухвалення вивласнення без викупу, яке відносилось би головню до поміщиків Поляків, послужило би для польського правительства як аргумент проти Західної Области УНР перед антантою. Тому відложено справу на пізнійше, коли міжнародне положення выясниться.

Очевидно, що будучий сойм мав право змінити хочби всі постанови закона з 14. цвітня 1919.

Значіння сього закона лежало головню в тім, що він проголошував вивласнення великої земельної власности.

Повний текст закона такий ¹⁾:

„§ 1. Західна область Української Народньої Республіки бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або яких посілість не вистарчає на проживлення їх родин, як також вести у власнім заряді господарку у всіх лісах, положених на области держави.

¹⁾ Не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, де земельний закон з 14. цвітня 1919. був оголошений, цитую проект земельної комісії в тій редакції, в якій він мав стати законом. Коли б у сім прості пороблено ще які зміни (про що не знаю), то все таки головні постанови, які характеризують цілий закон, остали ті самі.

§ 2. В сій цілі вивласнюється, без огляду на те, чи їх власники є особи фізичні чи правні:

1. всі посілости, що є виключені з громадського звязку і творять по думці закона з 12. серпня 1866., В. Кр. з. ч. 20., двірські обшари, разом з прилученими до них рустикальними ґрунтами;

2. всі посілости мертвої руки, себ-то фундаційні, монастирські, єпископські, церковні і ерекціональні землі;

3. всі землі, які їх дотеперішні власники набули для спекуляції;

4. посілости, яких їх власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хочби вони не підпадали під припис першого уступу;

5. всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, на скільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости.

Посілости наведені під 1., 2. і 3. вивласнюється з правила в цілости, а розмір вивласнення посілости під 5. означить окремий закон.

Про розмір вивласнення посілости під 4. порішить Областна Комісія після вислування дотичної повітової і громадської Комісії.

§ 3. Областна земельна комісія може оставити на цілі загально-громадського господарства держави, громад або загально-користних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення вірцевих господарств, рілничих шкіл, промислових, освітніх, добродійних і загально-користних заведень і т. н., конечний для сповнення їх завдань простір землі.

§ 4. Вивласненню підлягають означені в § 2-ім сього закона посілости без огляду на їх культуру, разом з лісами, водами та підземними багатствами.

§ 5. Вивласнення земельних посілости, означених в § 2-ім сього закона, не порушує гіпотечних вірительностей і інших тягарів, забезпечених на вивласненій землі, а тільки відсотки від грошових гіпотечних вірительностей мають бути обнижені до висоти процентової стопи, яку в часі від 1. серпня 1918. признавали від щадничих вкладок щадничі каси.

Про розмір і спосіб сплати тих тягарів порішить окремий закон.

§ 6. Контракти аренди, заключені без дозволу власті після дня 1. листопада 1918., втрачають правну силу. Давніші контракти аренди розвязуються з днем довершеного вивласнення. В обох випадках правіж¹⁾ арендаторів з титулу засівів, меліорацій та інших вкладів у землю творять вірительности посілости в розумінні § 5-ого сього закона, і про спосіб заспокоєння їх рішить окремий закон.

Всі інші правіжі з виїмком правіжі за відшкодування з титулу утрачених зисків задержує арендатор проти дотеперішнього власника.

§ 7. Вся вивласнена земля, на скільки вона на основі сього закона не припадає на річ держави, творить Земельний Фонд Західної Области Української Народньої Республіки, яким до часу розділу між управнених орудують під наглядом правительства областна і повітові та громадські земельні комісії відповідно до постанов сього закона.

§ 8. Областна Земельна Комісія складається з 9 членів, а саме 5 членів вибраних Українською Національною Радою і 4 членів вибраних відпоручниками повітових земельних комісій, по одному від кожного повіта.

Голову Областної Земельної Комісії вибирають члени Комісії з-поміж себе.

На засіданнях Областної Земельної Комісії має Державний Секретар земельних справ право і обовязок сам або висланий ним його заступник являтися, і коли б ухвали комісії противилися законови, має право завісити ухвали комісії. В такім випадку приєднує голові комісії право відклику до Української Національної Ради.

§ 9. В склад повітових земельних комісій входять:

а) шістьох (6) членів і трьох (3) заступників, вибраних відпоручниками всіх громадських земельних комісій, по одному від кожної комісії;

б) трьох (3) членів, призначених областним правительством з фахових рілничих, технічних і правничих кругів.

§ 10. Громадська земельна комісія складається з сімох (7) членів і трьох (3) заступників. Шістьох (6) членів і трьох (3) заступників вибирають всі мешканці

¹⁾ „Правіж“, слово утворене галицько-українськими правниками, означає стільки, що права претенсія.

даної громади загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням, а семим членом стає кожdochасний начальник громади. Голову і його заступника вибирають члени комісії 3-поміж себе.

§ 11. Областна і повітові земельні комісії урядують три роки, громадська один рік.

Ближні постанови про утворення, права і діяльність земельних комісій означають розпорядок цілого Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки.

§ 12. З Областного Земельного Фонду наділяється землею безземельних і дрібноземельних українських громадян, приналежних до Західної Области Української Народньої Республіки, які займалися рільництвом перед оголошенням цього закона, а саме в такий черзі:

жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоров'я в війнах, ведених Українською Народньою Республікою;

вдови і сироти по тих, що полягли в сих війнах або наслідком їх;

жовнірів-інвалідів зі світової війни, веденої в часі від 1914. до 1919.;

сироти і вдови, що їх батьки або мужі втратили життя в тій війні або наслідком її;

сироти і вдови невоенні;

інших безземельних і дрібноземельних рільників, що не служили при війську і не стали каліками;

в кінці признаються в міру потреби відповідні простори вивласненої землі на означені в § 3-ім цілі загального громадського господарства.

Особи, покарані за дезерцію з української армії та за те, що від служби в сій армії ухилилися, даліше особи, покарані за злочини проти української держави і її збройної сили, як також особи, що стали співвинними тих злочинів або до їх сповнення причиняли і за се були покарані, в кінці громадяни чужих держав — не мають права до наділу вивласненою землею.

§ 13. Пасовиска і полонини, на скільки вони на основі § 2-ого цього закона не лишаються при приватних власниках, як також простір вивласненої землі, призначений земельними комісіями на пасовиска, переходять на власність громад або звязків сусідуючих з собою громад, які при означуванню користування ними мають узгоджувати спілки дрібних годівців худоби.

§ 14. Вивласнені ліси не творять предмету наділу. Вони переходять на власність і в безпосередній заряд Західної Области Української Народньої Республіки. Спосіб користування та потребу і розмір усяких інших сервітутів у хосен населення у вивласнених та належних уже тепер до держави лісах означають виконуючий розпорядок Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки.

Вивласнені ліси, що не творили і не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки, можуть земельні комісії оставити в руках приватних власників.

§ 15. Земельні комісії можуть полишити з вивласнених посіlostей відповідний простір до заліснення і віддати його на власність і під заряд держави, особливо в тих околицях, де лісів зовсім нема або де їх дуже мало.

На сю ціль належить ужити неужитки, збочі, яруги і береги рік, які до цього надаються, також і громадські, — сі останні за відповідним відшкодуванням.

§ 16. З вивласнених посіlostей переходять:

1) потоки і несплавні ріки на громади, через які перепливають;

2) стави, озера і болота на громади, в яких лежать або на спілки громад, які з ними граничать.

§ 17. Постанови що-до способу і часу розділу вивласненої землі (§§ 12 і 13), що-до висоти наділу землею в кождім повіті чи полосі краю, висоти його ціни та способу сплати, що-до переняття і використання підземних багатств державою, в кінці що-до обмежень свободи розпоряджування посіlostями приватних власників актами між живими і на випадок смерті застерігається окремому законові або законам.

§ 18. Наділення землею не може розпочатися перед покінченням війни і поворотом жовнірів і полонених до дому.

§ 19. Рішення питання відшкодування дотеперішніх власників чи посідачів рішиться законодавче тіло Західної Области Української Народньої Республіки, яке буде вибране на підставі нового виборчого права.

§ 20. Без огляду на те, як і коли буде рішене питання про відшкодування власників чи посідачів вивласненої землі (§ 19), вивласнена земля переходить уже тепер в заряд держави, яка через свої органи передасть сей заряд громадським земельним комісіям.

До часу видання передвижених в § 17-ім окремих законів і довершення наділу землею можуть земельні комісії за затвердженням Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки оставити в користуванню дотеперішніх власників чи арендаторів такий простір вивласненої землі, який конче потрібний для удержання власника, його родини і служби та для ведення існуючих під сю пору на вивласненій посілості промислових заведень.

При перебранню вивласненої землі в безпосередній заряд держави належить ствердити докладно стан їх управи і інвентаря.

§ 21. Самовільне захоплення, ділення вивласнених на основі сього закона земель та нищення лісів, будинків, інвентаря і земних плодів на них, на скільки не становить вчинків, які підлягають карному закону, мають карати адміністративні власти карою арешту до 6 місяців, з якою може бути получена грошева кара до 10.000 корон.

Крім сього може бути оречена утрата права до наділу землею.

§ 22. Сей закон обов'язує з днем його оголошення.

§ 23. Переведення сього закона поручається цілому Державному Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки, з тим, що виконуючий розпорядок має бути виданий до...¹⁾ 1919. року.

Ухвалюючи закон про сойм, Українська Національна Рада сама признала свою задачу в державній будові Західної Области Української Народньої Республіки закінченою і виявила свою волю передати дальше ведення сеї задачі соймови, вибраному на найширший і найсправедливіший — по поняттям демократії — всенародній основі.

Визволення Східної Галичини з-під польського панування, установлення Австрією, організація державної влади, проголошення з'єднання з Великою Україною, основи земельною закона і в кінці закон про сойм, — при постійній обороні краю перед цолським наїздом — се головні моменти піврічної державно-творчої праці Української Національної Ради.

Сесія Української Національної Ради, яка закінчилася 15. цвітня, мала бути остання. В червні мав бути вибраний Сойм Західної Области Української Народньої Республіки і він мав вступити в функції, які виконувала Українська Національна Рада.

Судилося jinakше. Ся сесія Української Національної Ради була остання тому, бо територія Західної Области Української Народньої Республіки впала жертвою польською наїзду.

Розділ X.

Між антантою і большевизмом.

Коли в хвилі проголошення української державної влади у Львові об'єдналися всі українські партії, що знайшло вислів у коаліційнім характері першого Державного Секретаріату, — то Державний Секре-

¹⁾ Тут мав бути означений день і місяць.

таріят, утворений в Станиславові, був уже тільки бльоком національних демократів і радикалів. Соціальна демократія застерегла собі вільну руку і творила в Українській Національній Раді опозицію супроти правительства.

Рівночасно виростав новий опозиційний центр, „Селянсько-Робітничий Союз“¹⁾, з органом „Республіканець“.

Коли всі інші українські партійні організації мали за собою довголітні традиції, „Сел.-Роб. Союз“ був дитиною нових відносин. Склад його був дуже різномірний, а об'єднувало сі різномірні елементи тільки невдоволення з Української Національної Ради, з Державного Секретаріату, з партій, з усього, що діялося на Західній Області Української Народньої Республіки.

Як провідники „Сел.-Роб. Союзу“ виступили люди, які доси не відгравали ролі в українськй політичній життє: Дмитро Дем'ячук, доси зовсім невідомий чоловік з невеликою самоосвітою. Осип Устиянович, соціальний демократ, провідник станиславівської організації українських залізничників і Володимир Гадзінський, відомий доси як принагідний автор музичних рецензій.

В виступах нової організації програмові і тактичні елементи соціальної демократії, соціалістів-революціонерів, большевиків зливалися в хаотичну плінну масу.

Ся хаотичність кидалася вже в очі в титулі „Республіканця“. Він то називав себе „соціалдемократичним часописом“, то виставляв у титулі клич соціалістів-революціонерів: „Боротьбою здобудеш ти право своє“, то додавав до нього поклик Маркса: „Пролетарі всіх країв, єднайтеся“.

Такою хаотичністю визначалися і статті „Республіканця“. Розібравшись в сім хаосі, можна було в ній знайти отсі провідні думки:

Політика Української Національної Ради, се політика української буржуазії, ворожа українському селянству і робітництву. З сього становища оцінювалося все, що робила Українська Національна Рада й Державний Секретаріат; у всім бачилося ворожі наміри і пляни супроти селянства і робітництва.

Чому Українська Національна Рада не уступає місця соймови, вибраному загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорційальним голосуванням? Бо українська буржуазія, захопивши державну владу, не хоче передати її в руки селянства і робітництва.

Чому не вивласнено великих земельних власників? Бо українська буржуазія держить з польськими поміщиками.

Чому не заведено 8-годинного робочого дня? Бо українська буржуазія не хоче визволення робітництва.

Все те писалося тоді, коли українська Національна Рада працювала і над законом про сойм, і над земельним законом, і над законом про 8-годинний робочий день.

¹⁾ Зазначу, що моя характеристика „Сел. Роб. Союзу“ не може бути повна. Для сього нема в мене потрібних матеріалів, а мої особисті спостереження обмежують тільки півторамісячний побут на українській державній території.

Чому Українська Національна Рада веде переговори з Польщею, чому приймає посередництво антанті? Бо українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побито би Польщу, волила подати руку польській і антантській буржуазії.

Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну антанту, а на революційний міжнародний пролетаріат, якого авангардом є Світова Росія. Не антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з більшовиками, які допоможуть нам побити Польщу.

Тут провідна думка заломлювалася. „Республіканець“ визнавав Директорію Української Народньої Республіки, протестував проти наїзду російських більшовиків на Україну, а рівночасно уважав київське більшовицьке правительство українським правительством, радив увійти з ним в порозуміння і вказував на союз з більшовиками як на єдиний рятуючий перед Польщею.

Ідейно „Сел.-Роб. Союз“ не доходив ані до комунізму ані до радянської форми влади. Його політичні домагання були демократичні; його соціально-економічні домагання не виходили по-за ступінь здійснюваного соціалізму.

За те його тактика була „більшовицька“ в вульгарнім значінні. Він старався дискредитувати, ослабити, розбити противника, не числячися з тим, що значить така громадянська війна для нової держави, яка перше всего мусить оборонити своє існування перед зовнішнім ворогом, що загрожував не українській буржуазії, якої в Східній Галичині в західно-європейським розумінні не було (була тільки дрібно-буржуазна ідеологія більшості української інтелігенції), тільки тому самому українському селянству і робітництву, з якого складався український нарід.

Ця тактика була небезпечна тим, що „Сел.-Роб. Союз“ з усіма невдоволеними, які гуртувалися кругом нього, був заслабий, щоби взяти державну владу в свої руки і творити далі державне життя. Треба було боятися не того, що „Сел.-Роб. Союз“ одержить перемогу над Українською Національною Радою, а того, що та перемога була би розвалом держави, бо переможці були би заслабі і нездібні до державно-творчої праці.

Соціальна демократія, побачивши, що впливи „Сел.-Роб. Союзу“ арстають, рішила використати його для своїх партійних цілей. Окремі члени партії ввійшли в „Сел.-Роб. Союз“, щоби зробити його оруддям своїх політичних впливів. Соціальна демократія як партія оставала далі на становищі коректної парламентарної опозиції, відсуваючи від себе відповідальність за діяльність „Сел.-Роб. Союзу“, хоч напрям тій діяльності давали визначні партійні діячі (прим. пізніший міністр праці в кабінеті Мартоса Безпалко).

По стороні „Сел.-Роб. Союзу“ були також симпатії Придніпрянців, які, тікаючи від більшовицького наїзду, напливали до Галичини. Були се переважно соціальні демократи і соціалісти-революціонери, які, не знаючи галицького ґрунту, на яким виросла дрібно-буржуазна ідеологія української інтелігенції, радо приставали до тих, що воювали

з „галицькою реакцією“, надіючися через „Сел.-Роб. Союз“ „поглибити революцію в Галичині“.

Тимчасом настрої загалу галицької інтелігенції був такий, що колиб соціальним демократам і соціалістам-революціонерам було вдалося забезпечити українську державність на Великій Україні, тоді вони мали би за собою всю галицьку інтелігенцію. Національний момент мав у неї таку перевагу над усім іншим, що їй було все одно: монархія чи радянська республіка, — колиб тільки Україна була самостійною, незалежною державою. Та тепер, коли придніпрянська соціалістична інтелігенція тікала до Галичини перед російськими більшовиками, її бажання „поглиблення революції“ в Галичині не могло знайти симпатій в загалу галицької інтелігенції: погубили, мовляв, свою країну, а тепер хочать ще й нашу погубити.

Сим настроєм зручно користувався „Сел.-Роб. Союз“, щоби представити себе як єдиного оборонця єдності з Великою Україною перед „сепаратизмом буржуазної Української Національної Ради“.

З другого боку сим настроєм користувалися праві придніпрянські партії, щоби знайти опору в галицьким правительстві для своєї боротьби з соціалістичними партіями за вплив у Директорії і правительстві Української Народньої Республіки.

Так творилися і зростали настрої які почали ділити галицьке громадянство на тих, що орієнтувалися на антанту, і тих, що орієнтувалися на більшовиків.

На антанту орієнтувалася більшість Української Національної Ради і Державний Секретаріат.

Ся група, бачучи, що й найлівіші українські партії не можуть зговоритися з російськими більшовиками, що Директорія в боротьбі з більшовицьким наїздом тратить день за днем територію, що з сього боку не можна сподіватися ніякої помочи проти Польщі. — думала, що треба в антанті шукати помочи, щоби вратувати Галичину від польського і Велику Україну від більшовицького заливу. Коли б Польща по приказу антанти заключила з правительством Західної Области Української Народньої Республіки перемир'я, коли б антапта визнала Українську Народню Республіку і дала їй фінансову і військово-технічну допомогу, тоді Західна Область, маючи спокій від Польщі, могла би стати підставою для організації успішної боротьби проти більшовицького заливу.

Та чи антапта все те зробить? Поведення комісії Бертелемі робило сю орієнтацію безнадійною. Телеграма Найвисшої Ради з 19. жовтня знов подавала промінь надії.

Однак якби лівим українським партіям удалося довести до порозуміння з Совітською Росією, досягнути від неї признание державної незалежності України, якби наслідком сього Польщу можна було вигнати і з Галичини, і з Холмщини, і з Підляшя, взагалі з цілої української території власною оружною силою, — з якою радістю ся група повитала би такий хід подій!

Такий був настрої групи, яка орієнтувалася на антанту.

Проти неї стояв „Сел.-Роб. Союз“ і всі невдоволені з політики Державного Секретаріату.

Ся група справедливо вказувала на безнадійність орієнтації на антанту. Одначе при сїм не хотїла бачити безвихідности положення і несправедливо закидала Державному Секретаріатови, що він, переговорюючи з Польщею й апелюючи до посередництва антанти, зраджує народні інтереси.

Замість сього вказувала вона на потребу союзу з більшевиками. Одначе як се зробити? Чи через голову не тільки Директорії, але й тих лївих придїпріанських партій, які, хоч стояли лівїше Директорії, одначе не могли порозумітися з більшевиками? Чи ждати, аж ліві придїпріанські партії знайдуть шлях примирення між Директорією й більшевиками?

А тимчасом справа посередництва антанти для перемиря з Польщею не могла ждати, бо Поляки готовилися до офензиви, яка мала нам завдати рішачий удар.

Зрештога ся більшевицька орієнтація кругів, які гуртувалися коло „Сел.-Роб. Союзу“, була більше тактичним способом поборювання Державного Секретаріату, ніж позитивною політичною платформою. Так прим. найзамітнїйша політична індивідуальність в сих кругах, відомий соціально-демократичний діяч Безпалко, ставши міністром праці в кабінеті Маргоса, перейшов на становищі міністра всі етапи Петлюрівської політики аж до Тарнова. Одно з двох: або він своєї більшевицької орієнтації з часу поборювання Української Національної Ради і Державного Секретаріату не брав поважно, або, ставши міністром Директорії, змінив свій погляд і перемінив свою більшевицьку орієнтацію на польонофільську.

Серед таких настроїв „Сел.-Роб. Союз“ скликав до Станиславова на 30. марта 1919. „Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд“. Оголошення, яким скликувано з'їзд, звучало:

„Товариші Селяни й Робітники!

В сей важний момент, коли валяться основи світового капіталізму, коли трудовий народ, селяни й робітники, хватають державну владу в свої руки і на колишніх престолах могутніх царів і королів повівають пролетарські прапори, виваємо Вас на областний Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд до Станиславова, що відбудеться дня 30. марта с. р. зі слїдуючим порядком дневним:

1. Відкритте і вибір президії.
2. Інформаційний реферат про сучасне політичне становище.
3. Реферат про земельне питання.
4. Внески й інтерпеляції.

В кождім селі, місточку й місті мають відбутися збори, на яких мається вибрати делегатів на з'їзд. Села вибирають по 3, місточка по 5, а великі міста по 10 делегатів. Політичні і фахові організації вибирають по одному делегатови від 200 членів. Кождий делегат мусить одержати легітимацію, підписану президією зборів (головою і секретарем) або управою даної організації.

Вибирати і бути вибраним мають право тільки Українці — безземельні й малоземельні селяни, робітники фабрик, копажень, міських, залізничі, торговлі, промислу, умові; словом, хто жие з праці рук і ума, а не користується визиском, кому лежить на серці Самостійність України та забезпечення свого політичного й матеріального існування.

Товариші Селяни й Робітники! Рішайте самі про свою долю, будуймо власними руками Самостійну Україну!

Областна Управа Селянсько-Робітничого Союзу.⁴

Як видно з оголошення про з'їзд, мав він бути представництвом цілого трудового українського населення Західної Області Української Народньої Республіки, на вірець Трудового Конгресу в Києві. Та перевести вибори на з'їзд так, щоб він справді був представництвом цілого трудового українського населення, на се „Сел.-Роб. Союз“ не мав організаційного апарату. Тому в дійсності з'їзд був звичайними зборами тих кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союзу“. А те, що оголошено його як представництво цілого трудового українського населення, послужило організаторам з'їзду тільки до поставлення домагання, щоб Українська Національна Рада доповнилася делегатами, яких вибрав з'їзд, як представниками трудового населення.

Перед з'їздом про пляни організаторів з'їзду ходили різні тривожні відомості, які зводилися до того, що Селянсько-Робітничий З'їзд проголосить себе владою Західної Області Української Народньої Республіки і розпочне громадянську війну з Українською Національною Радою і Державним Секретаріатом. Доходили відомості, що по краю мають ширитись анонімні проклямі з покликом вибратися на 30. марта до Станіславова „валити“ Українську Національну Рад.

Якраз в тім часі відбувся большевицький переворот на Угорщині, який полягав на тім, що тимчасовий демократичний президент угорської республіки Каролі, не маючи відваги взяти на себе відповідальність перед нацією за сповнення домагань антанті, передав владу большевикам, числячи на те, що антанта побоїться большевизму в центрі Європи і піде на уступки супроти Угорщини. Сей переворот російське совітське правительство пояснило як триумф большевизму, і рівночасно московське радіо з 25. марта 1919. оголосило дальший триумф большевизму, а саме, що селянство й робітництво Східної Галичини повалило Українську Національну Рад, арештувало Державний Секретаріат і проголосило радянську республіку.

Насувався здогад, що в Москві поспішилися оголосити як довершений факт те, що мав перевести 30. марта Селянсько-Робітничий З'їзд.

Серед таких поголосок і настроїв збирався Селянсько-Робітничий З'їзд.

Ухвали з'їзду по основним питанням державного життя не принесли нічого особливого¹⁾. В політичній області з'їзд домагався негайного скликання Сейму Західної Області Української Народньої Республіки і переведення з'єдинення; в земельній справі — вивласнення без викупу; в робітничім питанню націоналізації фабрик і охоронного робітничого законодавства.

Характеризували з'їзд не сі ухвали, а тон, в якім їх з'їздови подавано, а саме, що Українська Національна Рада і Державний Секретаріат є той ворог селянства і робітництва, якого треба побороти, коли ті ухвали мають бути здійснені.

¹⁾ Не маючи тексту ухвал, жушу обмежитися переповідженням їх.

Провідну роль відгравали на з'їзді визначні соціально-демократичні діячі: Безпалко, Темницький, д-р Ярославич і ін.

В справі закордонної політики з'їзд ухвалив дві резолюції: одну з зазивом до російського совітського правительства припинити війну з Україною і другу з заявою, що „з'їзд бажає увійти в тісні відносини з українським радянським правительством і висилає за-для цього своїх трьох представників до Київа.“

Ся ухвала остала тільки ухвалою.

Політично найважнішим рішенням з'їзду було, щоби Українська Національна Рада прийняла в свій склад 61 делегатів, вибраних для цього з'їздом. Се домагання з'їзд мотивував тим, що в Українській Національній Раді нема представників трудового селянства і робітництва, що представництвом трудового селянства і робітництва являється власне з'їзд і тому з'їзд домагається, щоб Українська Національна Рада доповнилася представниками трудового селянства і робітництва в числі 61 делегатів, вибраних з'їздом.

Се домагання з'їзду, підперте соціально-демократичною групою Української Національної Ради, не знайшло прихильности більшости Ради. Аргументи проти цього домагання були такі: По-перше справа якого небудь доповнювання Ради в хвили, коли Рада має ухвалити закон про сойм і уступити місце соймови, являється безпредметовим. По-друге, коли б навіть признати потребу доповнення Ради представниками безземельного селянства і робітництва, то не можна такими представниками признати делегатів, вибраних з'їздом, який по своїм складі зовсім не був правильно вибраним представництвом трудового селянства і робітництва, а тільки зборами кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союзу“. Щоби не викликати конфліктів і поаголоти справу компромісово, більшість Ради готова була згодитися на те, щоби склад Ради доповнено якимсь числом представників безземельного селянства і робітництва, вибраних на основі закону, який Рада негайно ухвалила би. Та на сей компроміс призначені на членів Ради делегати з'їзду і соціально-демократична група Ради не хотіли піти. Вони поставили справу ультимативно: або Рада згодиться на домагання з'їзду, або організатори з'їзду „витагнуть з того консеквенції“. Тоді більшість Ради відкинула домагання з'їзду.

Боротьба проти антантської орієнтації Української Національної Ради і Державного Секретаріату, котру вели круги „Сел.-Роб. Союзу“, в значній мірі спиралася на непорозумінню. Бо Українська Національна Рада і Державний Секретаріат не мали ніякого вибору, тільки знаходилися в примусовім положенню. Я вже зазначував, що коли б були ліпші вигляди на оборону перед Польщею і укріплення української державности через союз з більшовиками, Українська Національна Рада і Державний Секретаріат були б вибрали сей шлях. Однак вибору не було, — в сім наглядно переконала інтервенція угорського більшовицького правительства.

Угорські більшовики, опинившись при владі, зрозуміли, що ні соціальна будова їх країни ні міжнародні відносини не сприяють

укріпленню їх влади та що вони швидко проваляться, коли не дістануть підмоги від Східної Росії, звідки вони недавно приїхали з полону, де й привалили науку Леніна. Та між ними й Росією стояла Україна, яка була в війні з російськими більшовиками. Зовсім природно вони мусли бажати помирити Східну Росію й Україну і таким чином по-могти собі.

В сій справі уряд Бєлі Куна звернувся до бувшого президента Директорії, Винниченка, який тоді жив у Відні і був відомий з своєї еволюції в напрямі більшовизму. Сам Винниченко так описує сей епізод:

„Мадарський уряд звернувся до мене з пропозицією взяти участь у справі реорганізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажання бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями і Російським Східним Урядом в справі сформування на Україні справжнього українського національного радянського уряду. Се уряд мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат, притягти на свій бік усі соціалістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний радянський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія. Я пропозицію Мадяр прийняв і виставив в основі переговорів такі головні умови: визнання самостійності й незалежності Української Радянської Республіки; український національний радянський уряд: оборонно-офіційний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину“⁴⁾.

Сю пропозицію Винниченка переслав Бєля Кун через радіо до Москви в такій формі, що, мовляв, один визначний український письменник і діяч хоче знати, як радянське урядово поставилося би до таких і таких пропозицій.

Між більшовицьким угорським урядом і Державним Секретаріатом продовжувалися далі ті сусідські зносини, які були навіязалися між Державним Секретаріатом і демократичним урядом Каролі.

Рівночасно з висланням пропозицій Винниченка до Москви угорське урядово звернулося до Державного Секретаріату через його представника в Будапешті також з пропозицією своєї інтервенції між Державним Секретаріатом і Східною Росією. Державний Секретаріат відповів, що такої важкої справи не може рішати, не порозумівшись з Директорією.

Тимчасом на пропозицію Винниченка прийшла з Москви відповідь такого змісту: Радянське урядово зі здивуванням прийняло запитання українського письменника, бо ж прецінь радянське урядово визнало незалежність Української Радянської Республіки й остане в союзі з її урядом. Зрештою радянське урядово, заки дасть конкретну відповідь на ті пропозиції, хотіло би знати, на якім

⁴⁾ В. Винниченко, Відродження нації. Частина III. Стор. 322.

Під „наступом на Галичину“ розумів мабуть Винниченко наступ на Польщу для оборони Галичини.

території виконують державну владу і якою армією розпоряджають ті українські круги, від яких імени промовляє український письменник.

Відповідь — ясна ⁴⁾).

Державний Секретаріат оставав далі в сусідських зносинах з угорським більшовицьким правительством і заключив з ним договір про товарообмін.

Підчас перебування угорської делегації в Станиславові для заключення сього договору голова делегації знов говорив зі мною про те, якби се добре було, коли б за посередництвом його правительства було можна помирити Совітську Росію й Україну. Він підніс думку, чи не можна би було бодай довести до того, щоб залізничне połącення між Москвою й Будапештом (через Київ і Галичину) знеутралізувати. Сей плян видався мені неадійснимим. А при тім він мав на увазі тільки користи для Угорщини. Було се вже перед самим моїм відїздом до Парижа і я не міг далі слїдити за сею справою. В кругах Державною Секретаріату на се угорське предложення, яке зрештою було зроблене поки що тільки приватно, не звернули уваги.

Все висше сказане свідчить, що на швидке і для української державности корисне порозуміння з більшовиками не було в той час ніяких виглядів. Се й заставляло Державний Секретаріат шукати охорони перед Польщею в антанті.

Так стояли одні і другі — і ті, що ждали ратунку від антанті, і ті, що як на ратунк вказували на союз з більшовиками, — безсилні супроти подій, які на них насувалися.

Ті, що надіялися на антанту, в хвилях особливо важкої безнадійности говорили: Нічого не остається, як получитися з більшовиками! Чулася в сих міркуваннях людей, що випроси на дрібно-буржуазній ідеології, філософія розпуки: Коли бог не хоче допомогти, то може чорт поможе!

А ті, що так голосно розсипали перли більшовицької фразеології, як вони були би зраділи на відомість, що антанта наказала Польщі спинити офензиву і визнала Україну!

Словом, з якої сторони не заяснів би був промінь надії, — всі були би кинулися туди.

⁴⁾ З сього приводу справедливо пише Винниченко: „Коли тепер пригадати, який надзвичайно важкий був тоді момент не тільки для угорської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси. А момент був, дійсно, надзвичайно важкий, критичний і дуже сприятливий для соціалістичної революції в цілій Європі. Німеччина була охоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріат захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювалися і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитися за руку Совітської Росії й підкріпитися, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінові. Тоді Німеччина, розуміється, мира з антантою не підписала би й Європа розбилася би на два табори: буржуазний і соціалістичний. А хто кого перемігби, то се не піддає великому сумніву: пролетаріат Франції й Англії не пішов би так сліпо за своїми імперіалістами проти робітничо-селянських соціалістичних держав, як то він робив проти монархічних. Та хто знає, чи не було би втягнуто й ці держави в грандіозний біг революції й у союз соціалістичних держав?“ (Відродження нації, III, стор. 323—324).

Трагедія лежала в тім, що ні антанта ні большевики не хотіли допустити до державної самостійности України і тому не думали сповняти тих надій, які на них покладано.

Розділ XI.

Утрата території. Проголошення Диктатури.

Коли делегація Державного Секретаріату була в дорозі до Парижа, щоб на основі телеграми Найвисшої Ради з 19. марта довести до польсько-українського перемир'я, — Поляки, діставши з Франції армію Галлера, розпочали офензиву, яку заповів у Хирові гр. Скарбк, щоби викинути Українців зі Східної Галичини.

Найперше дав себе почути польський натиск на відтинку Львова, який все ще з трьох сторін облягали Українці. На сам Великдень, 20. цвітня, закипіла кругом Львова страшна боротьба, в якій Українці мусіли відступити від Львова на дальні позиції.

30. цвітня Поляки тріумфально у Львові самого генерала Галлера. На святочнім прийнятті, в окруженню високих французьких офіцирів, він виголосив промову, в якій сказав:

„Як птахи з далеких країв прилетіли ми до Вас, щоби в сім місті звити гніздо, з якого полетимо далі на схід, щоб там означити границі нашої держави, де вони мусять бути признані.“

Так святкували Поляки першу перемогу своєї офензиви і заповідали дальний похід на схід.

Тимчасом 25. цвітня Державний Секретаріат в Станиславові одержав з Парижа, від державного секретаря закордонних справ Панейка, радіодепешу, яка однак була так переплутана, що тільки можна було догадатися, що вона вказує на потребу предложити Полякам завішення оружя.

Щоб не помішати чим акції в Парижі, про яку треба було внести в радіодепеші, Державний Секретаріат поручив Начальній Команді вислати на польський фронт парламентарів і предложити завішення оружя. Це предложение передано польській стороні 1. мая. Поляки відповіли, що порозуміються з Варшавою і дадуть відповідь. Виждавши на фронті 4 дні на польську відповідь, українські парламентарі вернули з нічим.

Аж 7. мая Державний Секретаріат через кур'єра з Відня дістав повний текст радіодепеші Панейка, висланої ним за посередництвом американської делегації 19. цвітня. Ся радіодепеша звучала:

„Падеревський заявив офіційно в імені польського правительства представникови Найвисшої Ради, що Поляки приймають заклик Найвисшої Ради з 19. марта до воюючих сторін в Галичині, щоби негайно спинити ворожі кроки і заключити перемир'я, та що польська армія в Галичині держиться тільки в дефензиві і не робить офензиви. Отже я изслідком доброї ради делегації Злучених Держив предкладаю Секретаріатови дати команді нашої армії наказ в означений

години спинити стрілянину і всякі ворожі кроки з повідомленням польської команди, що українські відділи доти здержуватимуться від ворожих кроків, доки польські відділи будуть поводитися так само. Предкладаю також вистати негайно до Парижа одного офіцера з нашого Генерального Штабу, який знав би положення на фронті, до змозі Тарнавського або Курмановича. Віза й потрібні дозволи на їзду орієнт-експресом дасть американська місія у Львові. Після спинення ворожих кроків зачнуться на другий тиждень в Парижі переговори в справі дефінітивного перемир'я."

Тепер Державний Секретаріат знов поручив Начальній Команді зробити Полякам пропозицію спинення боїв у такій формі, як се по-лучала радіодепеша. 9. мая українська Начальна Команда передала польській стороні заяву, що готова спинити бої, коли Поляки зроблять те саме, назначуючи реченень на польську відповідь на день 14. мая.

На сю українську заяву відповіли Поляки 14. мая о фензивно на цілім фронті.

Польська офензива була вже до останніх подробиць підготовлена, коли прем'єр Падеревський приїхав з Парижа і заявив, що він обов'язався не вести офензиви і ждати на закінчення польсько-українського перемир'я. В соїмі і пресі піднялася буря проти зобов'язання Падеревського і проти Мирової Конференції, яка хоче позбавити Польщу овочів певної побіди. Падеревський загрозив димісією. Вихід з сього положення знайшов начальник держави Пілсудський. Він не прийняв димісії Падеревського і заявив, що як начальний командант бере відповідальність за воєнну акцію, бо не е се ніяка офензива, тільки контр-офензива, спровокована офензивою Українців.

Так Пілсудський і відповів Мировій Конференції, коли та від нього зажадала вяснення, чому Польща не додержала слова, даного Падеревським. І Мирова Конференція удала, що йому вірить.

Підготовляючи офензиву, Польща зацвнила собі також поміч Румунії. І тепер, коли польська офензива робила поступи, Румунія завдала нам удар в плечі.

23. мая, в 6 годині по полудни, Державний Секретаріат в Станиславові одержав депешу, яку українська команда в Коломиї одержала від румунського команданта буковинського фронту. Депеша звучала:

"Найвисша команда в Коломиї. Примушені конечністю установити звязок між буковинським фронтом і фронтом північної Трансильванії і тому, що сей звязок може бути забезпечений тільки через посідання лінії Коломия—Мармарош-Ситот, наші війська, які заняли Буковину, одержали приказ 24. мая рано вирушити в похід і заняти комунікаційні лінії. Рівночасно Начальна Команда румунської армії приказує, щоби при виконанню сеї задачі, яка має чисто військову ціль, ми уникнули конфліктів з Вашими відділами. Я маю честь довести се до Вашої відомости і просити Вас видати зарядження, щоби українські відділи, які в сій хвилі знаходяться між давньою границею Буковини і залізничною лінією Станиславів-Надвірна, негайно уступили за ту лінію. Командант фронту Буковина-Хотин, генерал дивізії Н. Петале. 22. мая 1919."

Делегат, висланий для переговорів з румунською командою, не осягнув нічого. В заповідженім часі, 24. мая, зі сходом сонця почався румунський похід.

Всі українські військові сили були на польським фронті і ставити озброєний опір румунському наїздові було неможливо.

Треба було як найшвидше евакуувати Станиславів.

Настрій в Станиславові найліпше характеризує отся повнова́сть, виставлена Виділом Української Національної Ради і Радою Державних Секретарів:

ч. 1526/19.

Станиславів, 24. мая 1919.

Повнова́сть.

Виділ Української Національної Ради і Рада Державних Секретарів надають отсим Державним Секретарям: Осипови Бурчинському, Михайлови Мартинцеві, а також в разі потреби д-ру Агенорови Артимовичеві, Маріянови Козаневичеві, д-ру Василеві Панейкові і д-ру Михайлові Лозинському повнова́сть заступати правительство Західної Области Української Народньої Республіки, ділати від імени сього правительства і сповняти урядові правні акти.

За Виділ Української Національної Ради:

(підпис).¹⁾

За Раду Державних Секретарів:

(підпис).¹⁾

Що говорить ся повнова́сть?

В Станиславові думали, що може статися так, що Виділ Національної Ради і Рада Державних Секретарів можуть попасти в польський або румунський полон і держава остане без законного правительства. На сей випадок видано сю повнова́сть паведеним Державним Секретарям. Панейко і Лозинський були в Парижі, а Бурчинський, Мартинець,²⁾ Артимович і Козаневич мали через Карпати старатися дістатися до Відня. Коли б правительство дісталося в полон, вони в такім складі, в яким знайдуться за границею, мають заступати правительство.

26. мая президент Української Національної Ради Петрушевич з правительством опустили Станиславів.

Місто зайняла зараз місцева польська міліція, яка вже перед тим тайно зорганізувалася.

З Станиславова правительство подалося до Бучача, звідси до Заліщик, звідси до Чорткова.

Відворог української армії ставав щораз трагічніший. Жовнір, який після невдачі здобуття Львова оставав тільки в дефензиві і ждав перемиря, побачивши з двох сторін переважаючі сили ворогів, утратив віру в перемогу. До того, наслідком внутрішньої політичної боротьби, захиталося в нім довіре до правительства.

Армії грозив розвал, а перед правительством стояло питання: що робити?

Одинокий вивід, який впливав з проголошення з'єдинення, був: іти на Велику Україну, коли б прийшлося втратити всю газицьку територію.

¹⁾ В мене є тільки копія сеї повнова́сти, на якій не зазначено, хто підписаний.

²⁾ Мартинець потрапив в Карпатах в руки польського відділу і був — разом з кількома иншими інтелігентами — розстріляний без суду.

Одначе ту невелику територію, на яку ще розтягалася влада Директорії, могли кожної хвили захопити більшовики, а крім того між Директорією і правительством Західної Области відносини що-раз більше посувалися.

Серед вагань в кругах правительства виринула думка, щоби перейти до Румунії і капітулювати перед антантою. Виславо навіть делегатів до Румунії. Але справа не наладжувалася. Сей план викликав тільки велике обурення серед армії, яка хотіла йти на Велику Україну.

Тимчасом почала кристалізуватися думка диктатури президента Української Національної Ради Петрушевича.

Дотеперішня Рада Державних Секретарів, наслідком невдач, що-раз більше втрачала популярність. Творити новий Державний Секретаріат, коли втрачалася територія, не мало ціли. І як звичайно в таких хвилях, насунулася думка утворення диктатури в особі Петрушевича.

Сю думку здійснено актом з 9. червня 1919., який постановляв¹⁾:

„З огляду на вагу хвилі й на небезпеку грозячу вітчизні, для скріплення й одностайности державної влади, — президія Виділу Української Національної Ради Західної Области Української Народньої Республіки і Державний Секретаріат постановили надати право виконувати всю військову й цивільну владу, яку виконував доси на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, уповновласненому Диктаторови.“

Так перестали виконувати владу установлені конституцією установи і вона перейшла на одну особу, уповновласненого Диктатора.

Акт 9. червня 1919. назвав Диктатора уповновласненим, бо він не оголосився Диктатором сам, шляхом державного перевороту, а одержав диктаторську владу волею Президії Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріату.

Зі становища права можна би поставити питання, чи Президія Виділу Української Національної Ради і Державний Секретаріат мали право установляти владу уповновласненого Диктатора. На основі конституції не можна їм такого права признати. Але наука державного права признає стан найвищої державної²⁾ конечности, в якій той, хто має владу, має моральне право вийти по-за межі закона, коли сього вимагає оборона держави.

Через те, що диктатуру установлено шляхом перенесення влади, влада Української Національної Ради і Державного Секретаріату не вигасла, тільки стала завішена. Коли б настали нормальні відносини, Диктатор має обов'язок зложити владу, яку вони йому передали, знов у їх руки. Оцінка, коли се має статися, залежить від Диктатора.

Для виконування державної влади Диктатор утворив уряд Головноуповажнених Диктатора. Головноуповажені виконували функції міністрів, одначе без міністерської самостійности і відповідальности, тільки як урядовці Диктатора.

Головноуповажненим для всіх справ, що відносяться до внутрішньої управи держави, став дотеперішній президент Ради Державних

¹⁾ Не маючи повного тексту сього акту, мушу обмежитися випискою, яку знайшов у часописі „Галицький Голос“, ч. 3 з 4. вересня 1919.

Секретарів Голубович, головноуповажненим для шляхів — дотеперішній Державний Секретар шляхів МIRON, головноуповажненим для закордонних справ д-р Степан Витвицький, директором військової канцелярії Диктатора отаман Долежалъ.

В тім самім часі, коли дозрівала думка про диктатуру, воєнне положення де-що поправилось. Польська офензива ослабла і українська армія встигла перевести дух.

Диктатор перевів зміни в начальній команді армії, призначуючи на місце ген. Павленка начальним командантом ген. Грекова, і зарядив контр-офензиву.

Ще під час перебування правительства в Бучачі приїхала сюди делегація кабінету Директорії з пропозицією, що вона від імені Петлюри готова виступити як посередник для переговорів з Поляками. Правительство згодилось під умовою, що задача тої делегації буде чисто інформаційна. Для інформації приділено до делегації галицьких офіцерів.

Делегація поїхала до Львова і тут заключила договір про завішення зброї¹⁾.

Договір, якого повний титул звучить: „Договір в справі спинення воєнних операцій, заключений у Львові 16. червня 1919. між делегацією Великої Головної Кватири Польської Армії і Делегацією Великої Головної Кватири Української Армії“, — в першій розділі постановляє:

„Польська делегація приймає пропозицію української делегації спинити ворожі кроки на основі лінії фронту з 1. червня 1919.

Ся лінія йде через Залізці (здовж Серету) до Чистилова, який остає польським боєм, — далі через причілок Тернополя (місто остає при Поляках), — тригонометрична точка 379 Волова Долина, — тригонометрична точка 368 Щур, — тригонометрична точка 370 Загірє. На південь здовж дороги Тернопіль—Микулинці до Острова, який остає при Поляках. Від Острова на південь від залізничного шляху Острів—Козова до Литятина (остає при Поляках). Від Литятина здовж залізничного шляху до Заставчика над Золотою Липою. Польські передні сторожі йтимуть 1 кілометр на схід згідно на південь від залізничного шляху. Від Заставчика здовж Золотої Липи до її устя до Дністра, далі здовж Дністра з причілком Нижнів до румунської границі коло Незвиск.“

Спинення боїв мало початися 21. червня 1919. в 6 годині рано.

Договір передбачував дальші переговори в Варшаві.

З того, що між заключенням договору і реченням спинення боїв було 5 днів, треба вносити, що договір мав бути ратифікований. Що з ним сталося далі, я не міг вияснити. Певне тільки те, що Диктатор його не признавав. Під час розвитку офензивної, зарядженої Диктатором, польська команда через парламентаря покликувалася на той договір, домагаючися спинення боїв.

¹⁾ Сей договір польське правительство поспішилося післати до Парижа на доказ, що між Польщею й Україною наладжуються мирні відносини, яким тільки мішають „віроломні Галичани“. В моїх руках є власне копія французького перекладу тексту договору. Був це початок тої польської гри, в яку що-раз більше втягався Петлюра, аж доки не дійшов до признання справи Східної Галичини „внутрішньою справою Польщі.“

Українська офензива розвивалася знаменно. Поляки не були приготовані на таке героїство української армії і відступали.

Офензива мала за ціль здобути через Стрий, получение з Чехо-Словаччиною. Сю ціль масковано походом на Львів. Українські стежі доходили до Бібрки, Ходорова, Миколаїва.

Одначе сили української армії показалися заслабі супроти переважаючих сил ворога. При тім українській армії кінчилася муніція. При кінці червня почався знов відворот.

Вислід війни був поки-що рішений. Українська армія відступала в напрямі Збруча, щоб перейти на Велику Україну.

В сім часі¹⁾ київське большевицьке правительство звернулося до Петрушевича з предложенням союзу. Одначе він рішився держатися далі дотеперішнього курсу, себ-то вважати владою України Директорію й орієнтуватися на антанти.

Сей епізод представляє Назарук, який тоді стояв близько Петрушевича, ось як²⁾:

„Умови большевників були такі: 1) Галицький уряд зриває з Петлюрою і відкликає всіх Галичан від нього; 2) оповіщує се прилюдно, як також союз з українським большевицьким урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії; 4) творить з українськими большевиками спільну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в організаційні частини Галицької Армії посилає український большевицький уряд в Київ своїх комісарів; 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не мішається.

„Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами або героїчно погинути“, переказував київський уряд галицькому.

Відповіді не одержав, хоч з заходу вже прийшли вісти, що справа Галичини погребана. Така міцна була гіпноза сили антанти.

Ділав і опір Петлюри та його „лівого“, правительства, зложеного з с.-д. і с.-р. Першу скрипку в руках мали с.-д. Дійсно трудно дивуватися, що галицький уряд, який був у руках націоналдемократів, не зважився йти з большевиками, коли не робили сього такі революційні партії як українські с.-д. і с.-р. В тім часі Гол. От. Петлюра і по два рази в добу приїздив до Диктатора з просьбою о допомогу проти большевників, приїздили і його міністри, прирікаючи все, чого Диктатор хотів...

Петрушевич не міг зрозуміти, як се можливо, щоб Союз Народів, який виграв війну під справедливим гаслом освободження поневолених націй, мав тепер, коли Европа порядкується на нових основах, віддати таку стару українську землю як Галичину її споконвічним ворогам Полякам. Уважав се хвилими мавровом антанти, яка зде поінформована в нашій справі Поляками. Словом, в нім було заглибоко вкорінене почуття права і справедливости, щоб міг повірити в те, що діялося. Провідників великих народів заходу, як Вільсона, Лойда Джорджа і ин. не міг уважати аж так нестійкими в слові. Твердо вірив, що наша справа невдовзі поліпшиться (я кілька разів звертав йому увагу на те, що він оптиміст) і що ми в короткім часі повернемо в свою Галичину як її правні хазяїни. Як повернемо? Зі зброєю, з італійськими полоненими.

В силу большевників Диктатор не вірив. Уважав большевників хвилими полумем, яке довго горіти не може.

Чи мимо того не був би дав себе наклонити піти з большевиками для ратування українського народу в Галичині від мук? Думаю, що так. І що Петлюра перешкодив розвитку внутрішнього болю Диктатора в тім напрямі. „Ціла Україна проти большевників“, говорив йому Петлюра, як мені оповідав Диктатор. „Се озна-

¹⁾ Себ-то в першій половині липня; докладної дати не міг я установити.

²⁾ „Рік на Великій Україні“, стор. 178—181.

чало би зраду проти українського народу.¹ Се був для Петрушевича сильний аргумент, бо він сильно відчував свою відповідальність перед історією.²

Виясняючи причини, які заставили Петрушевича відмовитися від союзу з більшовиками, Назарук не входить в саму суть більшовицьких умов. Вони були такі, що коли б Петрушевич був їх прийняв, то за короткий час не було би уряду Петрушевича ані взагалі ніякого самостійного галицького уряду. Точка про „невмішування кнївського уряду у внутрішні галицькі справи“ є пустим звуком, коли взяти під увагу, що галицька армія стала би частию більшовицької армії та що організаційні часті галицької армії оставали би під доглядом більшовицьких комісарів.

Чи і на скільки сей мотив мав також вплив на рішення Петрушевича, годі сказати.

Нарешті 11. липня прийшла до української армії, відрізаної від світа, знесиленої в нерівній боротьбі з ворогом, який всупереч усім поняттям права і справедливості напав на її землю, так довго ждана відомість від Найвисшої Ради, від того найвишого міжнародного трибуналу, який телеграмою з 19. марта взяв на себе обов'язок справедливо розсудити польсько-український спір і на якого справедливий суд українське правительство поклало всі надії.

Того дня польська команда передала українській рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Найвища Рада уповажила Польщу „продовжати свої операції аж по Збруч“, себ-то зайняти цілу Східну Галичину.¹)

На се рішення відповів Петрушевич отсею радіодепешою²):

„До Найвисшої Ради союзних і прийнятих до союзу держав у Парижі.

Відповідь на ноту з 25. червня 1919.

11. липня 1919. в 8 годині 15 минут вечером польська воююча сторона передала нам урядово рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. в такім тексті:

„До Президента Української Республіки!

Щоби охоронити особисту безпеку і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами більшовицьких банд, Найвища Рада антанти і її союзників порішила уповажити провідників польської республіки продовжати свої операції аж по Збруч. Се уповаження ніяк не торкається рішень, які Найвища Рада думає видати в справі політичного становища Галичини.“

Ся нота містить, що правда, признание, що Східна Галичина не належить до Польської Республіки, однак в дійсности є вона страшишим засудом на знищення для мільонів мешканців мирного українського і жидівського населення Східної Галичини.

Передовсім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що в Східній Галичині більшовицьких банд не було досі і нема тепер, тільки навпаки, що тут є дисциплінована українська армія, яка охороняє мирне населення Східної Галичини на два фронти, а саме проти більшовиків і проти Поляків, які звірством, в яким вони забулися супроти мирного українського і жидівського населення, багато разів перейшли більшовицькі банди.

Про слушність сього твердження могли би донести Найвисшої Ради легко переконатися, коли б тільки в самім Львові в товаристві українських провідників

¹) Про се докладно в III. часті.

²) Перекладаю з німецького комунікату Українського Пресового Бюра в Відні, ч. 165 з 9. серпня 1919.

відвідали ті льохи і погребі, де Поляки мучать голодом і важкими тілесними карами тисячі українських священників і учителів, також жінок без ріжниць віку, без ніякої вини, все те, очевидно, в тій цілі, щоби винищити українське населення; далі коли б ті делегати в товаристві жидівських перекладачів оглянули жидівську дільницю, в якій польське військо устроїло страшний погром. Майже вся українська інтелігенція Львова є заарештована, між тим також два урядові представники нашої республіки: д-р Студинський і д-р Охримович. Переслідування стають з кожним днем острійші. 24. червня Поляки арабували всі мотори з української Ставропигійської друкарні, так що через се перестала існувати остання українська друкарня. Того самого дня арештовано в кав'ярні українського посла Вячеслава Будзинського. У Львові заборонено всі українські часописи, а в Перемишлі завішено часописи 'Український Голос' і 'Наш Голос'. Друкарню Василян в Жовкві зарекувіровано, а бібліотеки й архіви монастиря Василян в Крехові забрано. Господарські і просвітні товариства 'Сільський Господар', 'Союз господарсько-торговельних спілок', 'Просвіта', 'Бесіда' і український театр у Львові замкнено. Грошові депозити і склади насіння тов-а 'Сільський Господар' засеквестровано. Всім львівським банкам заборонено виплачувати українським клієнтам і фінансовим інститутам по більше як 4000 корон. Поляки зарекувірували українську гімназію, український 'Народний Дім', український духовний семінар, українську народню школу ім. Пашкевича і бурсу 'Народного Дому'. Реквізиції українських публичних будинків ведуться далі. Тюрми переповнені Українцями, які терплять не тільки голод, але також найбільші муки. Арештованих б'ють і мучать, поплонених обрабовують. На залізничім двірці побито нелюдським способом інтернованого залізничого інженера Малішевського. В громадсьім житті України позбавлені найпримітивніших прав, українська мова усунена з усіх шкіл і урядів, навіть слово 'Україна' є в дійсности заборонене. З університету усунено всіх професорів і доцентів, які відмовилися від присяги польській державі, така сама доля постигла всіх урядовців судових, залізничих, почтових, фінансових і політичних.

Одначе все те, що Поляки витворяють у столиці, хоч яке воно страшне, зникає в порівнянню з польськими звірствами на провінції, прим. в селі Черчі рогатинського повіту, яке польські лебоністи підпалили з трьох сторін і ловили малі діти та кидали в палаючі доми.

Дрожить рука при описі тих подій, які можна доказати, тих злочинів, яких допускаються на мирній населенню Східної Галичини ті, яким Найвища Рада дала мандат зробити до Східної Галичини Македонію. Найвища Рада дала той страшний мандат, не розслідивши перед тим відносно, не запитавши нас, корінних мешканців краю, ані представників жидівського населення, які мусать терпіти майже такі самі муки і звірства від Поляків, що не жахаються обливати живих людей бензиною і живцем палити.

Протоколи тих польських звірств посилаємо окремими кур'єрами, при чім завважуємо, що в наших руках знаходяться оригінали приказів польських команд, де польським жовірам приказується вбивати без пардону українських полонених.

Поляки систематично винищують усе українське. Вони палють або вивозять усі українські старинності й цінні документи. Між Жовквою і Креховом валилися на дорозі в болоті цінні книги з Василянської бібліотеки. На приказ польських інспекторів музеї ученики приносять всі шкільні книжки в українській мові до громадського уряду, де їх окрема комісія палила. За укнянне української мови б'ють Поляки всіх, навіть високо поставлені особи. Польські лебоністи обходяться по зв'язки з українськими родинами, особливо з дітьми. Були випадки, як прим. в Винниках, де вони домагалися 5000 корон окупу від одної української родини, щоб охоронити її перед звірствами своїх товаришів.

Як верх усіх наведених злочинів польська воююча сторона повідомила нас урядово, що вона інтернувала всю українську інтелігенцію.

А Найвища Рада дала воюючій з нами стороні мандат до пацифікації краю, що є рівнозначне з його зруйнуванням.

Завважимо, що Польща є наш історичний ворог, з яким боремося від століть, що Польща як держава не має функціонуючого апарату й означених границь, отже не може вважатися впорядкованою державою. А одначе Польщі

дано мандат руйнувати наш бідний край, який останніми силами своїх силів захищав Європу перед більшевизмом.

На основі принципу *„audiatur et altera pars“* просимо, щоби бодай після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делегатів мала би ствердити польські жорстокости, яких в такій мірі не могли би допуститися навіть більшевицькі банди.

В кождім разі маю честь заявити, що український нарід і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польських наїзників. при чім закладаю протест проти мандату, даного польським розбійникам на знищення українського краю, стверджуючи, що відповідальність за наслідки того страшного присуду, виданого без переслухання обох воюючих сторін, впаде не на мене.

В постою Начальної Команди Галицької Армії, дня 15. липня 1919.

Уновновласнений Диктатор Західної Области
Української Народньої Республіки

Д-р Євген Петрушевич.

Дня 16. липня 1919. в само полудне, почала галицька армія переходити Збруч.

„Були то страшні дні. З одного боку наширали Поляки, з другого більшевики. Територія обох українських держав займала вже тільки дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу й від заходу ...

Нескінчені ряди галицьких обозів тягнулися ...

Здалека долігав глухий гук гармат: то галицька артилерія здержувала дійсно безприкладним героїством польський напір, щоб мали час вицофатися наші обози з хорими й раненими, з майном. Артилерія мала ще трохи муніції. А піхота вже ні. Вона білою зброєю помагала, де могла, нашій артилерії здержувати напір Ляхів. І своїми трупами вкривала останні поля галицької землі ...“¹⁾

Перехід галицької армії через Збруч на Велику Україну тягнувся три дні.

З війском йшло також багато цивільного населення, особливо інтелігенції, яка служила в українських державних установах. Хто міг, спасався перед польською пімстою.

Так на території Східної Галичини перестала існувати українська державна влада.

Український край попав у ярмо найстрашнішої сваволі польської окупаційної влади.

¹⁾ Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 182 і 184.

III. Часть.

На Міровій Конференції.

Розділ XII.

Делегація Української Народньої Республіки.

Перше всего кілька пояснень про саму Мірову Конференцію.

Коли вона збиралася, українське громадянство уявляло собі її як збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні мира і впорядкуванню міжнародніх відносин. Тимчасом був се трибунал, зложений в першій мірі з делегацій т. зв. „головних держав антант“, себ-то Англії, Франції, Америки, Італії й Японії; далі з делегацій цілого ряду менших держав, які або дійсно вели війну по стороні головних держав антант, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війни; в кінці з делегацій тих нових держав, які повстали наслідком побіди головних держав антант та які антанта признала своїми союзниками (Чехо-Словаччина і Польща). В сім трибуналі побідних держав рішаючий голос мали тільки делегації головних держав антант; рівноправність делегацій усіх інших держав була тільки формальна.

Другою групою делегацій на Мірову Конференцію були делегації побіджених держав: Німеччини, Німецької Австрії, Угорщини, Болгарії і Туреччини. Сі делегації були покликані до Парижа тільки на те, щоб одержати від трибуналу побідних держав мировий договір і підписати його. Вони були інтерновані в призначених на се поміщеннях місцевостей (німецька в Версаю, австрійська в Сеп-Жермен і т. д.), від яких носять назву також заключені з ними мирові договори. Мірова Конференція не входила з ними в ніякі особисті зносини, не відбувала з ними засідань, не вела дискусії, тільки передавала їм на письмі свої пропозиції, на які вони письменно відповідали, — з малими і незначними виїмками без успіху. Одиною особистою стрічкою між сими делегаціями і Міровою Конференцією був акт підписання мирового договору.

В кінці третьої групи делегацій творили делегації нових держав, які повстали на території російської держави. Сих держав не вважали головні держави антант своїми ворогами, але не вважали їх також державами в розумінню міжнароднього права. Відповідно до сього делегації сих держав уважала Мірова Конференція не дипломатичними заступництвами держав в розумінню міжнароднього права, а політичними комітетами, що заступають інтереси територій і народів, яких державне положення не є вияснене. Сі делегації містилися в приватних поміщеннях, які самі собі повинаймали, мали свободу рухів, але не мали привілеїв дипломатичних заступництв. Їх зносини з Міровою

Конференцією полягали на тім, що Генеральний Секретаріат Мирової Конференції приймав поти, які вони присилали, й іноді прислав їм письмове підтвердження про одержання тих нот. Конференції цих делегацій з представниками держав антанті мали переважно неофіційний характер. Офіційні зносини Мирової Конференції з сими делегаціями були виїмкові: сюди належать зносини з Делегацією Української Народньої Республіки в галицькій справі.

До сеї останньої групи делегацій належала також Делегація Української Народньої Республіки ¹⁾.

Ся Делегація, утворена окремим законом Директорії, — наслідком паспортних труднощій, як також інших обставин (прим. занадто великого складу її) прибула до Парижа не вся вразу, а частинами, і не в такім повнім складі, в яким була утворена.

Першим урядовим виступом Делегації була нота з 10. лютого 1919., підписана президентом Делегації Сидоренком, який найшвидше дістався до Парижа. Ся нота, даючи короткий історичний огляд українського державного життя ²⁾, домагалася визнання Української Народньої Республіки і допущення її делегації на Мирову Конференцію ³⁾.

Якби навіть Директорія була укріпила свою владу на цілій Україні, і тоді не можна було числити на те, що Мирова Конференція зразу визнає Українську Народню Республіку, так, як визнала Чехо-Словаччину і Польщу. Бо в відношенню до території бувшої російської держави мали головні держави антанті план відбудування російської держави в передреволюційних границях (за виїмком Польщі і може Фінляндії), а крім того на їх відношенню до України впливав факт закінчення берестейського мира між Україною й центральними державами. Маючи се на увазі, треба допускати, що Українській Народній Республіці прийшлося би довгий час добиватися визнання Мировою Конференцією, потім якийсь час вдоволитися фактичним визнанням і аж опісля одержати повне міжнародньо-правне визнання.

Та в обставинах, де столиця Української Народньої Республіки знаходилася в руках Совітської Росії, де Директорія з кожним днем втрачала територію, акція для досягнення визнання, почата згаданою потою, мала що-раз менші вигляди на успіх.

Не можуть підперти сеї акції вказанням на факт, що Україна є дійсно незалежною державою під владою Директорії, Українська Делегація мусіла від ролі того, що домагається, що-раз більше переходити до ролі того, що просить. Свою акцію аргументувала вона передовсім тим, що тільки Україна може покласти тверду таму большевизмови, який загрожє Європі; треба тільки, щоб антанта допомогла Україні через визнання і потрібну матеріальну допомогу (фінансову, технічну і т. п.)

¹⁾ Дальші виводи про Делегацію УНР не дають, очевидно, вичерпуючого образу ані дипломатичної діяльності Делегації ані її внутрішніх відносин, а тільки те, що потрібне для зрозуміння галицької справи.

²⁾ Згадка про київську і галицьку державу і про козаччину і докладніший опис подій від утворення Центральної Ради до в'їзду Директорії до Києва.

³⁾ Див. згадану публікацію „Notes . . .“

стати такою тамою. Таким чином національний характер наїзду Світської Росії на Україну відсувано на дальше місце і висувано на перше місце соціально-культурний характер боротьби з большевизмом, як з соціально-культурною небезпекою для Європи.

Коли я, підчас моєї участі в працях Делегації, звертав увагу на те, що таке ставлення справи є невірне, що треба акцентувати передовсім національний характер боротьби України проти Світської Росії як боротьби за національне визволення, ті члени Делегації, що мали звязки в кругах Мирової Конференції, відповітали, що коли Мирові Конференції взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціально-культурною небезпекою для Європи, і тому треба висувати на перше місце власне сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволення, то з нами й говорити не захотять. Я мусів поступитися, і тому також ті поти, що висилилися в справі Галичини при моїй участі, достроювалися до загального тону акції Делегації.

Зі становища відносин між Українською Народньою Республікою і Західною Областю УНР Делегація формально була одноцільна. Висланий Державним Секретаріатом Західної Области УНР на Мирову Конференцію Державний Секретар закордонних справ д-р Василь Панейко був віцепрезидентом Делегації; висланий на його домагання Державним Секретаріатом до Парижа д-р Степан Томашівський був радником Делегації. Окрема Делегація Державного Секретаріату для полагодження спірних питань між Польщею й Західною Областю УНР, в першій мірі для польсько-українського перемир'я¹⁾, яка приїхала до Парижа 7. мая 1919., ввійшла так само в склад Делегації²⁾.

Однак ся формальна одноцільність не була висловом дійсних відносин. Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делегації, висланими Директорією, і делегатами Державного Секретаріату різкий внутрішній розлім. Для Панейка і Томашівського проголошення з'єднання неначе не існувало; вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава³⁾, яку тільки вони мають право заступати на Мировій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народньої Республіки. Формально вони зберігали одноцільність Делегації, але в дійсності старалися свою діяльність у галицькій справі як найбільше держати в тайні від Делегації, для чого устроїли своє окреме бюро, якого акти велися окремо від актів Делегації.

З нашим приїздом сей розлім ще погіршився. Ми з Вітовським стояли на тім, що Делегація повинна бути справді одноцільна, значить, всі наради й рішення Делегації і її виступи перед Мировою Конференцією повинні бути ділом спільної праці цілої Делегації. Тимчасова само-

¹⁾ Див. ухвалу Державного Секретаріату з 30. марта 1919.

²⁾ Вітовський і Лозинський на правах делегатів, Кульчицький як урядовець.

³⁾ Побачивши на наших повноважностях назву „Західна Область УНР“, Томашівський з гнівом сказав: Ми тут докладаємо всіх сил, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!“

стійність Західної Области УНР повинна знаходити вислів у внутрішнім процесі діяльності, а саме в тім, що в галицькій справі Делегація повинна числитися з голосом делегатів Державного Секретаріату і не піти проти їх думки, — але не в тім, що Делегації нема до галицької справи і до діяльності делегатів Державного Секретаріату ніякого діла. Зокрема виступи перед Мировою Конференцією в галицькій справі повинні робитися на основі рішень цілої Делегації, щоб не виходило так, що делегати Державного Секретаріату роблять одно, а Делегація друге, і від імені Делегації, щоб галицька справа мала за собою авторитет цілої України.

Панейко і Томашівський були сьому нашому становищу противні і заманіфестували се тим, що від першої хвилі відсунули нас від усякої участі в їх діяльності, держачи її перед нами ще в більшій тайні ніж перед иншими членами Делегації. Коли перед де-якими з них, зокрема перед Сидоренком, Панейко все-таки відкривав де-що з своєї діяльності, то нас уважав за неіснуючих, зазначаючи се з особливим натиском перед ними. Наслідком сього ми знали тільки те, що Панейко з konieczности вважав за потрібне подати до відомости на засіданнях Делегації¹⁾. Так само унеможливлено нам зносити з галицьким правительством²⁾.

Оставалося або помиритися з тою тактикою Панейка або розпочати діяльність на свою руку. Не хотячи компромітувати справи тим, що ріжні групи Української Делегації ведуть кожда свою окрему політику, ми з Вітовським рішили обмежитися до діяльності в розмірах можливих при зберіганню одноцілности Делегації.

В сім відношенню Панейка й Томашівського до нас грала ролю також справа особистого престижу. Панейко не бажав собі приїзду нових делегатів Державного Секретаріату з дипломатичними повноваженнями, які робили їх рівнорядними з ним, а його тільки першим між рівними; сього не бажав він як з огляду на себе, так і з огляду на Томашівського, якому обіцяв, що Державний Секретаріат не вишле до Парижа нікого, хто урядовим становищем був би висший від Томашівського³⁾.

Одначе, стоячи на тім, що Делегації нема ніякого діла до галицької справи, Панейко рівночасно зовсім не стояв на тім, що йому нема ніякого діла до справи України, тільки, користуючися авторитетом

¹⁾ Через те низше буде мова тільки про діяльність Делегації в галицькій справі, а з окремої діяльності Панейка і Томашівського буде згадане тільки те, що так чи инакше стало відоме.

²⁾ Томашівський, їдучи до Відня, оставив наше звідомлення, передане йому для передачі уряду через галицьке посольство в Відні, навіть не сказавши нам, що він його не візьме. Тільки через який тождень знайшов а його припідково між ріжними пакетами, які лежали в секретарській кімнаті Делегації. Потім Томашівський, на запитання Вітовського, відповів, що зробив се по нараді з Панейком, бо вони боялися, що в нашім звідомленні може бути „щось компромітующе“, а на французькій границі можуть послатку отворити.

³⁾ З яким настроєм Панейко і Томашівський зустріли наш приїзд, видно з того, що зараз на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка, Панейко привитав нас заявою, що наш приїзд, се для нього „удар ножем заду“.

віцепрезидента Делегації, розвивав живу діяльність в сім напрямі. В сій справі творив він з членами Делегації Марголіном і Шульгином т. зв. федералістичну групу, яка заступала в Делегації отсю платформу:

Всі заходи Делегації в справі визнання Української Народньої Республіки розбиваються о опір антанти, — яка стоїть за відбудування передреволюційної Росії, допускаючи тільки федеративний устрій у ній, — і нема надії, щоб се становище антанти змінилося. Тому треба звернути увагу антанти на те, що визнання Української Народньої Республіки не пересуджує справи федеративної Росії, бо Установчі Збори Української Народньої Республіки, порозумівшись з Установчими Зборами інших національних держав на території бувшої Росії, можуть заявитися за федерацію. Далі треба звернути увагу на те, що до федерації нема иншого шляху як тільки через визнання самостійних національних держав, які опісля можуть будувати федерацію з долу. Натомість накинине федерації з гори, по пляну Колчака чи Денікіна чи кого иншого, означає тільки дальший пролив крови і є засуджене на невдачу, а рівночасно скріплює большевизм.

З такою платформою треба звернутися рівночасно до російських протибольшевицьких груп і предложити їм, щоб вони, обєднавшись в національне заступництво російського народу, заключили з заступництвами національних держав у Парижі договір, по якому треба спільно домогатися від антанти визнання всіх національних держав, з тим, що про федерацію мають рішити ті національні держави на своїх установчих зборах. Парижські заступництва, які заключають сей договір, обов'язуються кожде на своїх Установчих Зборах заступати ідею федерації.

Таку платформу предложили Делегації Марголін і Шульгин в другій половині мая 1919. Сидоренко і більшість Делегації були їй противні, одначе згодилися на те, щоби в необов'язуючих розмовах з кругами антанти і російськими групами вияснити, на скільки така платформа мала би вигляди на успіх.

На засіданню Делегації 4. червня 1919. Марголін повідомив, що російські групи до такої платформи не прихилиються, тільки стоять на становищі скликання всеросійських Установчих Зборів, які одні мають право рішати про долю цілої території передреволюційної Росії.

Розмови, які велися ще опісля, не принесли ніякої зміни.

На тім самім становищі, що російські групи, стояли також держави антанти. Телеграма Найвисшої Ради до Колчака з 27. мая признавала його уряд центром для будування федеративної Росії. Французький міністр закордонних справ Пішон в промові в палаті послів 17. червня 1919. заявився від імени держав антанти за відбудуванням „єдиної, неділимої, федеративної Росії“.

В кінці Українська Делегація почула з уст американського державного секретаря Лянсінґа, який 30. червня 1919. прийняв Марголіна, Окуневського і Білика¹⁾, що Мирова Конференція не згодиться на

¹⁾ Д-р Теофіль Окуневський приїхав до Парижа 7. червня 1919. з інформаціями про Галичину і пробув тут до кінця червня, ведучи політичні розмови з російськими і чеськими політиками.

самостійність народів бувшої Росії, з виїмком Польщі й Фінляндії, та що Українці мають тільки одну дорогу: порозумітися з Колчаком.

Швидко після сього Марголін і Шульгин уступили з Делегації. Як свідчить їх дальша діяльність від імени правительства Петлюри, вони покинули федералістичну платформу.

Панейко, наважачи разом з Марголіном і Шульгином зносити з російськими протибольшевицькими групами, не тільки не зірвав їх, але що-раз більше затісняв, про що свідчать його листи до Диктатора Петрушевича і віденського посла Західної Области УНР Сінганевича з жовтня 1919. і його роля в заложенню „Українського Національного Комітету в Парижі в грудні 1919“).

Рівночасно з Делегацією Панейко що-раз більше росходився.

В другій половині серпня, коли в проводі Делегації наступила зміна²⁾, а з делегатів Державного Секретаріату тільки Панейко і Томашівський були присутні в Парижі³⁾, — Панейко, зовсім не повідомляючи про се Делегацію, подав на Мирову Конференцію заяву, що тільки він і Томашівський мають право заступати Галичину.

З сього часу між Панейком і Томашівським і Делегацією запаував повний розрив.

Серед таких відносин Делегація ніяких виступів перед Мировою Конференцією в галицькій справі не робила.

В кінці, після розриву між Диктатором Петрушевичем і Головним Отаманом Петлюрою, Панейко і Томашівський з урядовцями Олександром Кульчицьким і Антоном Петрушевичем формально виступили з Делегації Української Народньої Республіки і заложили самостійну Делегацію Західно-Української Народньої Республіки⁴⁾.

Про се виступлення повідомив Панейко президента Делегації УНР Тишкевича отсею заявою:

„Париж, 16. грудня 1919.

Високоповажаний Пане Президент!

На основі уповажнення Шефа Західно-Української Республіки з дня 10. с. м. маю честь в імени уповажнених Державним Секретаріатом членів Делегації подати Вам до відомости отсею заяву:

Стоячи на становищі єдності всіх українських земель як найважнішого політичного принципу сучасної політики українського народу, і бачучи будучність української нації тільки в організації всіх позитивних культурних і соціальних

Д-р Кирило Білик, висланий американським „Українським Народнім Комітетом“ для участі в працях Делегації, виступав як перекладач англійської мови.

¹⁾ Про се докладно в IV. і V. части.

²⁾ Сидоренка покликала Директорія до Камінця дати звіт про діяльність Делегації і на його місце прислала гр. Михайла Тишкевича.

³⁾ Вітовський виїхав з Парижа 7. липня 1919. Хотів як найшвидше дістатися до Камінця, щоби представити внутрішні відносини в Делегації і домогатися змін. Вибрався туди літаком з Берліна і загинув 4. серпня наслідком упадку літака.

Я виїхав з Парижа 12. серпня 1919. як представник Делегації на конференцію представників українських закордонних місій в Карльсбаді і наслідком паспортних труднощай вернув до Парижа аж 7. листопада 1919.

⁴⁾ Мене Диктатор Петрушевич письмом з 12. грудня 1919. відкликав зі становища делегата Західної Области УНР в Парижі.

сил її, пачуємо з обуренням факт віддання актом з дати: Варшава 2. грудня 1919. західно-українських земель у польську неволю правительством Директорії, яке своїми большевицькими нахиломи і терором супроти творчих сил народу виявило повну політичну нездарність і шкідливість, — та наслідком сього виступаємо зі складу Об'єднаної Делегації.

Прошу Вас, Високоповажаний Пане Президент, прийняти запевнення глибокої до Вас пошани.

Д-р Василь Панейко.⁴

Швидко після сього перестала існувати в дотеперішній формі й сама Делегація Української Народньої Республіки, в якій від призначення Тишкевича ніяк не могли налагодитися відносини між новим президентом і членами. Сю справу правительство Пеглюри полагодило так, що уповажило Тишкевича перевести по своїй волі реорганізацію Делегації. Наслідком сього при кінці грудня 1919. всі члени Делегації уступили і остав тільки Тишкевич з підчиненими собі урядовцями.

Розділ XIII.

Міжсоюзна комісія для заключення перемиря між Польщею й Україною.

Першим урядовим виступом Делегації Української Народньої Республіки перед Мировою Конференцією в справі Галичини була згадана вже нота з 25. лютого 1919., яка повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., протестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української частини Буковини Румунією і домогалася від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Далі треба зазначити ноту Панейка до Вільзона, вислану з Берна з приводу рішення комісії Бертелемі, і відповідь секретаря Вільзона з 17. марта 1919.

Наступило рішення Найвищої Ради з 19. марта 1919. і безуспішні заходи правительства Західної Області УНР заключити на основі того рішення завішення оружя з Поляками, які всі пропозиції української сторони відкидали.

З сього приводу Делегація УНР звернулася до Мирової Конференції знотою з 7. цвітня 1919. Зазначивши, що Поляки відкинули пропозицію завішення оружя, зроблене Українцями на переговорах в Хирові на основі рішення Найвищої Ради з 19. марта, і нельовально ведуть далі бої, які їм принесли де-які успіхи, нота домагається, щоби ся нельовальність польської сторони не принесла їй користи та щоби завішення оружя було заключено на основі лінії фронту з 21. марта, се-бто на основі стану, в яким знаходився фронт в хвилі одержання рішення Найвищої Ради¹).

Рівночасно робила Делегація заходи, щоби Найвища Рада заставила Поляків спинити бої. Про вислід тих заходів сповіщала Державний Секретаріат радіопеша Панейка з 19. цвітня 1919.

¹) Див. публікацію „Notes . . .“

В ноті з 18. цвітня 1919. Делегація запротестувала проти рішення Найвищої Ради про вислання армії Галлера до Польщі. Нота вказує, що армія Галлера скріпить польські військові сили проти Західної Области УНР або безпосередньо або — коли-б ся армія остала для охорони Познанщини — через уможливлення вислання познанських відділів на галицький фронт ¹⁾.

Отсі заходи Делегації попередили утворення Найвищою Радою „Міжсоюзної Комісії для заключення перемиря між Польщею й Україною“ („Commission Interalliée pour la conclusion d'un armistice entre la Pologne et l'Ukraine“). Комісія складалася з представників Америки, Англії, Франції й Італії. Президентом Комісії був бурський генерал Бота, член англійської мирової делегації. Комісія мала вислухати обі воюючі сторони, Поляків і Українців, і предложити їм проєкт перемиря. Засідання Комісії відбувалися в французькій міністерстві закордонних справ.

Перше засідання комісії для вислухання української сторони відбулося 30. цвітня 1919.

Наради вів від імені комісії Бота; інші члени комісії майже не мішалися до нарад, тільки прислухувалися їм. Бота говорив по англійськи. Його слова перекладав урядовий перекладач по французьки, опісля український перекладач по українськи. Заяви українських делегатів перекладав український перекладач по англійськи, опісля урядовий перекладач по французьки.

Звідомлення з першого засідання подане на основі записок Шульгина, з усіх дальших засідань на основі протоколу, який списувала наша делегація після кожного засідання.

I. Засідання Комісії 30. цвітня. На се засідання явилися від Української Делегації Сидоренко й Шульгин з Іваном Петрушевичем як перекладачем англійської мови ²⁾.

Відкривши засідання, президент комісії ген. Бота питає: Чи Українці хотять завішення зброї з Поляками?

Шульгин відповідає: Так, Українці бажають завішення зброї. Однак перед дальшою дискусією було би корисним вислухати заяву голови Делегації УНР Сидоренка, яку він хоче зложити в сій справі.

Бота: Ніяка заява не може бути вислухана, заки Ви виразно не заявите, що Українці хочуть завішення зброї.

Шульгин: Я вже сказав і формально повторюю, що ми годимося на завішення зброї з Поляками. Полишається полагодити тільки технічне питання, а саме, щоб завішення зброї було взаємне. Бо вже був випадок, що коли Українці завісили зброю, противна сторона скористала з того, щоб віднести військові успіхи.

Бота: Яких основ бажаєте для установлення перемиря?

¹⁾ В першій випуску публікації „Notes...“ ся нота подана з датою 18. цвітня, в другій випуску — з датою 23. цвітня 1919.

²⁾ Панейко був як-раз тоді виїхав до Швейцарії.

Іван Петрушевич був присланий Українцями з Канади для участі в праці Делегації.

Шульгин: Тут я прошу перше всего вислухати нашу заяву. Щоб уникнути непорозумінь, я повідомляю, що в ній говориться про те, що ми ждемо української делегації з Галичини, яка має привести свіжі матеріали, та що перед її приїздом ми не в стані вповні відповісти на ставлені нам тут питання.

Бота повідомляє, що комісія є готова вислухати українську заяву

Сидоренко складає отсю заяву:

„Пане Президенте!

В імені Делегації УНР позволяю собі висловити пайживішу радість з приводу можности брати участь в комісії Мирової Конференції, якій поручено вести переговори про закінчення перемиря між Україною і Польщею. Нашим найбільшим бажанням є вдержати добрі відносини з Поляками, яких інтереси сходяться з нашими.

Страшна загроза з півночі, завзята боротьба, яку наш і їх парід мають вдержати проти російського большевизму, кажуть нам надіятися, що наші переговори швидко доведуть до щасливого висліді. Я довожу до Вашої відомости, що на основі рішень мого правительства, згідно з предложенням Мирової Конференції, переговори для українсько-польського перемиря мають вестися тільки в Парижі. Отже через недостачу правильних зписин з українським правительством неможливо мати всі потрібні документи й відомости про теперішнє воєнне положення. Тому Українська Делегація в Парижі просила вже українське правительство вислати окрему комісію, якої членів, на основі наших останніх відомостей, дожидаємо з дня на день в Парижі. Сміємо вірити, що наш спір з Поляками буде швидко полагоджений згідно з інтересами наших народів і на основі принципів, які святочно проголосили держави антанти.“

Бота: Що розуміє під „браннем участи в комісії“? Чи хочете сказати, що будете вислухані комісією?

Сидоренко і Шульгин поясняють, що бути вислуханим комісією, се вже значить брати участь в комісії.

Бота: Чи всі українські війська слухають приказів правительства? Чи сі війська піддадуться під умови підписаного перемиря?

Шульгин: Приймаючи рішення комісії і підписуючи перемире, ми заявляємо, що війська одностайно сього послухають. Українські війська в Галичині є в цілості зложені з відділів вірних і відданих правительству.

Бота: Ваша відповідь каже допускати, що на Україні є також неправильні війська?

Шульгин: Україна веде війну не тільки з Польщею. Ся війна на щасте, здається, наближається до кінця. Одначе инша війна, завзята війна проти російських большевиків тягнеться далі, і в околицях, зайятих большевиками, були селянські повстання. Банди сих селян приходять з допомогою правильним військам Республіки. Одначе ще раз кажу — в Галичині існують тільки війська правильні і дисципліновані.

Бота: Чи в українській армії є німецькі офіцери?

Шульгин: В українській армії, яка бореться проти большевиків, є тільки українські офіцери. В українській армії в Галичині побіч офіцерів чисто українських, які є в більшості, знаходяться офіцери, які служили в австрійській армії; не є виключене, що де-які з них походять з німецької Австрії. Їх прийнято тільки тому, що офіцерські кадри не були відповідно заповнені. Наша делегація кілька разів просила держави антанті, особливо Францію, дати нам офіцерів-інструкторів, яких прибуття в нас нетерпеливо дожидають і які уможливили би усунення неукраїнських елементів з нашої армії. Додаю, що неможливо, щоб українська армія заключала в собі німецькі елементи. бо Німці, допустившись злочинів на Україні, заслужили собі на загальну ненависть нашого населення.

Ген. Дільон, французький член комісії, каже, що зрозумів се так, що в українській армії в Галичині знаходяться офіцери Австрійці і Німці.

Шульгин поясняє, що Австрія складається з різних народів, також і з Німців, отже він говорив про офіцерів Австрійців німецької народности. Ще раз заявляю — каже він — що в українській армії нема німецьких офіцерів. П. Сидоренко і я ніколи про се не чули. Коли хочеться почути більш категоричні відомости, треба подождати, аж з Галичини прибуде окрема делегація.

Бота: Чи перед 11. падолиста ¹⁾ існували вже теперішні кадри офіцерів в українській армії?

Шульгин: Перед перемирем Східна Галичина не творила части Української Республіки. Ся остання мала вже армію, якої офіцерами були або Українці або Росіяни. Галичина творила часть Австрії і не мала своєї окремої армії. Аж після розпаду Австро-Угорщини Галичина проголосила свою самостійність під назвою Західно-Української Республіки, яка 3. січня 1919. злучилася з Великою Україною. Українська армія Галичини утворилася після проголошення Республіки, отже аж після перемиря з 11. падолиста. Аж тоді прийнято услуги офіцерів давньої Австрії, які були без заняття. Я ще раз повторюю, що Українська Республіка добивалася прислання офіцерів французьких і союзних. Голова Директорії Петлюра, який є відомим антантофілом, більше ніж коли бажає собі, щоб на Україну вислали союзних інструкторів.

Бота дякує українським представникам за вияснення і закінчує засідання.

2. Засідання комісії 8. мая. Голова Делегації УНР Сидоренко представляє голові комісії Боті делегацію Державного Секретаріату Західної Области УНР: Голову делегації д-ра Михайла Лозинського, товариша державного секретаря закордонних справ, члена делегації полковника Дмитра Віговського і секретаря делегації Кульчицького, додаючи, що Кульчицький буде виступати як перекладач для французької мови, а Іван Петрушевич як перекладач для англійської мови.

¹⁾ Себ-то перед перемирем між Німеччиною й антантою.

Коли всі заняли місця, Бота просить Сидоренка вияснити характер делегації. Сидоренко поясняє, що це є спеціальна делегація Державного Секретаріату Західної Области УНР для польсько-українського перемиря; він як голова Делегації УНР прийшов її представити.

Бота висловляє бажання, щоб Сидоренко був присутній на засіданню.

Після цього приступлено до нарад. На загальні і політичні питання давав пояснення Лозинський, на військові питання Вітовський.

Бота: Які ставите умови перемиря?

Лозинський: Першою умовою вважаємо завішення зброї; другою — визначення демаркаційної лінії між Українцями й Поляками.

Бота: Що розумієте під демаркаційною лінією?

Вітовський: Найдалі висунену проти неприятеля лінію, по-за якою розтягалася би власть українських цивільних і військових властей.

Бота: Прошу не давати загальних відповідей, тільки докладно означені.

Вітовський: Під демаркаційною лінією розуміємо тимчасову границю між українською і польською державною територією. Сю границю повинна творити лінія ріки Сяну з продовженням на північ. Докладно означимо це на карті.

Бота: Чи ваше правительство має на стільки сили й авторитету, щоби підписане Вами перемире додержати? В вас є військо правильне і неправильне, — отже чи се військо послухає заряджень правительства?

Вітовський: У вас війська неправильного нема, є тільки правильна армія, утворена на основі загальної мобілізації в віці 18—35 літ і зорганізована як кожда правильна армія з офіцерами і підофіцерами. Ця армія є зновні дисциплінована, так що правительство може нею розпоряджати кожної хвили проти кожного і зновні за неї ручить.

Лозинський: До сих слів мого військового товариша маю честь як член Державного Секретаріату додати, що Державний Секретаріат користується в нашій державі повним авторитетом і підписане перемире зможе додержати.

Бота: Чи думаєте, що польське правительство має стільки авторитету, щоб заключене перемиря додержати?

Вітовський: Чи польське правительство має відповідний авторитет, цього не знаємо і про се не можемо говорити. Інша річ, чи в нього буде добра воля, щоб заключене перемире хотіли додержати. Доси маємо докази, що тої доброї волі в нього не було. Деша Найвищої Ради з 19. марта відносилася однаково до Українців і Поляків. Українці зараз заявили волю заключити завішення зброї, та Поляки доси цього не зробили.

Бота: Яка була причина зірвання перемиря?

Лозинський: Щоб відповісти на се питання, треба представити наші змагання до перемиря від хвили одержання депеші Найвищої Ради.

Бота: Перше перемире заключено 24. лютого. Чому се перемире зірвано?

Лозинський: 24. лютого на домагання комісії Бертелемі заключено завішення оружя з правом виповіднення на 24 години, в тій цілі, щоби вести переговори в справі перемиря. Сі переговори почалися 25. лютого у Львові. 28. лютого комісія Бертелемі предложила обом сторонам проект перемиря, на який вони мали дати відповідь до 5. марта. Сей проект означав демаркаційну лінію так, що віддавав Полякам не тільки ті часті української землі разом зі Львовом, які вони були заняли оружною силою, але також значні простори, які українська армія держить в своїх руках, разом з нафтовими багатствами в околицях Дрогобича. З сих причин Державний Секретаріят не міг прийняти тої лінії, про що повідомив Найвишу Раду, заявляючи рівночасно, що божає перемиря і просить о справедливе рішення. Рівночасно наша начальна команда з військових причин виповіла завішення оружя. Коли Державний Секретаріят одержав депешу Найвищої Ради з 19. марта, уважав се заповідю справедливого рішення і зарядив предложити Полякам завішення оружя. Одначе Поляки на се не згодилися.

Бота: Але чому зірвано перемире з 24. лютого?

Вітовський: Причини були такі: В умовах завішення оружя був дозвіл довозу поживи до Львова. Користаючи з сього, Поляки довозили муніцію. Далі Поляки використовували завішення оружя для перегрупування своїх війск і скріплення свого фронту. В кінці треба ствердити, що завішення оружя не було зірване, тільки формально виповіджене.

Бота: Чи можете на се предложити докази?

Вітовський: Тут доказових документів не маємо. Але має їх наша начальна команда і вони наведені в письмі, яке вона вислала до комісії Бертелемі, виповідаючи завішення оружя.

Бота: Чи тепер ведуться бої?

Лозинський: Так, — але сю справу треба ширше пояснити.

Бота: Ми хочемо знати тільки сам факт: чи бої ведуться чи ні?

Вітовський: Так.

Бота: Чи ваше правительство здає собі справу з відповідальности за дальше ведення війни на випадок, коли-б Поляки згодилися віддати справу на рішення Мирової Конференції, а Ваше правительство проти волі конференції далі вело війну?

Лозинський: Ми вповні свідомі сеї відповідальности і тому прибули сюди, щоб заявити нашу згоду на рішення Мирової Конференції.

Бота: Які маєте докази, що армія Галлера йде проти вас?

Вітовський: 26. цвітня виїхав зі Львова український діяч д-р Баран, який між Перемишлем і Львовом зустрів кільканайцять транспортів армії Галлера. Сам Галлер вигодосив у Львові 30. цвітня промову, в якій між ин. сказав: „Як птахи прилетіли ми з чужини сюди, щоб у сім місті звити гніздо, з якого полинемо далі на схід, щоби здобути для нашої вітчизни такі границі, які їй мусягь бути признані.“

Бота: Які маєте докази, що се була як-раз армія Галлера?

Вітовський: Д-р Баран чув, що офіцери тих транспортів розмовляли по французьки. В розмові з ними і з мужвою довідався, що се є транспорти армії Галлера, яка їде „зробити Українцям другі Горлиці“, — натяк на австро-німецьку офензиву проти Росії.

Ген. Дільон: Як д-р Баран міг свobodно порушатися?

Вітовський: Д-р Баран є цивільним чоловіком. В останніх часах Поляки переводили у Львові масові арештування української інтелігенції. Д-р Баран, який перед тим укривався у Львові, щоб уникнути арештовання, виїхав на чужий паспорт зі Львова.

Бота: Зваживши, що перемире в нічім не пересуджує справи границь, які установаить Мирова Конференція, звертаюся до Вас з питанням, яка є найдалі на схід висунена лінія, на основі якої Ви могли би згодитися на перемире?

Лозинський і Вітовський порозуміваються між собою, після чого Вітовський заявляє: Лінія нашого фронту в дні 20. марта, себ-то в дні одержання депеші Найвисшої Ради, з включенням коридора між Перемишлем і Львовом і самого Львова до нашої області. Коли-б се останнє було неможливе, домагаємося неутралізації Львова під охороною антанті. Для українського населення, яке остало би по тій боці демаркаційної лінії під польською адміністрацією, домагаємося забезпечення прав під охороною антанті.

Бота: (на внесення американського військового делегата): Поляки закидають Вам, що Ви їх атакуєте, а вони постійно знаходяться тільки в дефензіві.

Вітовський: Хоч мені як військовому прикро до сього признатися, одначе мушу заявити, що ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта не робили ніяких офензивних кроків проти Поляків, а знаходимося виключно в дефензіві. За те всі наші резерви кинули ми проти большевиків під Проскуровом і Підволочисками.

Бота: Які ще бажання маєте?

Лозинський: Ми бажаємо: 1) негайного припинення боїв, 2) установалення демаркаційної лінії що найменше на основі стану фронту з 20. марта з висше поданими поправками, 3) таких умов перемиря, які уможливили би існування й розвиток нашої держави до часу дефінітивного полагодження справи границь, 4) в кінці ми просили би, щоб комісія прийняла від нас устне або письмєнне представлення цілости нашої справи, в тій цілі, щоб мала потрібні дані для рішення справи перемиря.

Бота: Меморіял про вашу справу, як взагалі всякі документи, Ви маєте право предложити. Одначе звертаю Вашу увагу, що задачею сеї комісії є тільки довести до військового перемиря. Аж після закінчення перемиря прийде черга на рішення дальших питань. Найвисша Рада стоїть на тім, що доки не буде заключене перемире, вона не приступить до рішення польсько-українського питання.

Лозинський: Справа перемиря знаходиться в руках комісії, бо ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта є все готові заключити перемире.

На сім засідання скінчилося.

Предложення меморіалу, про який була мова на засіданню, зажадав секретар комісії ще того самого дня. Предложений меморіал містив коротке представлення українських прав до Східної Галичини, утворення Західної Области УНР і польсько-української війни.

3. Засідання комісії 12. мая. В запрошенню на се засідання було зазначено, що нас запрошують на нього в цілі прийняття проекту договору про перемир'я.

В ждальні ми вже застали польських делегатів Дмовського і ген. Розвадовського, яких покликано на засідання перших. Через пів години вони вийшли і покликано нас.

Ми явилися в такім самім складі, як попереднього разу, тільки замість Сидоренка був Панейко.

Засідання розпочав Бота промовою, в якій сказав, що вручає нам проект перемир'я з картою, де означена демаркаційна лінія. Такий сам проект одержали Поляки; додаткова клявуза в справі німецьких офіцерів знаходиться тільки в проекті для Українців. Нашу відповідь на проект маємо дати до 10. години рано сліуючого дня. Опісля в 4. годині по пол. того ж дня буде засідання комісії, на якім маємо явитися для устних пояснень.

По скінченню промови передав Бота проект в руки Лозинського.

Лозинський: В імені української делегації маю честь прийняти проект і заявити, що відповідь на нього дамо в означенім часі. На сім засідання скінчилося.

4. Проект перемир'я. Текст проекту перемир'я в дословнім перекладі звучить:

„Договір перемир'я

між силами польськими й силами українськими

заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Бритійської Імперії, Франції й Італії.

Арт. 1. негайно будуть дані інструкції для спинення всякої військової акції між силами польськими й силами українськими, почавши дня ... 6. год. рано.

Арт. 2. Військовою демаркаційною лінією, яка ділитиме узброєні польські й українські сили підчас перемир'я, буде лінія означена в додатку А і зазначена на долученій карті.

Арт. 3. Протягом 5 днів після спинення ворожих кроків всі польські відділи на схід від вище зазначеної лінії будуть взяті на захід від тої лінії, а всі українські відділи на захід від тої лінії будуть взяті на схід від тої лінії.

Арт. 4. Число відділів польських і відділів українських, себ-то в Східній Галичині по обох сторонах демаркаційної лінії буде протягом 15 днів від спинення ворожих кроків зведено на 20.000 людей. Комісія перемир'я, передвиджена в арт. 5., матиме рішати, чи опісля буде можливо зменшити ті сили. Привіз воєнної муніції до Східної Галичини підчас перемир'я буде обмежений до кількості, дозволеної Комісією перемир'я.

Арт. 5. Міжсоюзна Комісія перемир'я, зложена з представників посередничаючих держав, буде дбати про виконання умов сього перемир'я. Ся комісія зможе передавати підкомісіям управління особливих або окремих справ.

Комісія перемир'я матиме обовязок установити дефінітивно становища відділів обох сторін таким способом:

- а) щоб усунути всякі тертя між Поляками й Українцями,
- б) щоб запевнити збереження порядку в цілій області.

Польські й українські влади в Східній Галичині зобов'язуються прийняти всі заходи Комісії і робити їй всякі зусилля для виконання її задач.

Арт. 6. Всі військові полонені польські й українські, які знаходяться в руках обох сторін, будуть вивільнені на основі умови, яка має бути заключена в 7 днів після спинення ворожих кроків.

Арт. 7. Будуть негайно вивільнені на волю всі особи Поляки й Українці арештовані або інтерновані українськими і польськими властями від 11. листопада 1918. з політичних причин.

Так само не будуть роблені ніякі перешкоди їх повороту до їх первісного місця осідку ані уживанню повних прав і свободи сими особами, як також особами приналежними до держав союзних і прийнятих до союзу, навіть хоч вони брали участь у війні.

Всі skonфісковані посілості, приналежні особам на областях підданих під окупацію польських і українських сил, будуть віддані їх правовим власникам, а коли-б се було неможливо, буде заплачена індемнізація.

Арт. 8. Ніхто не буде переслідуваний і непокоєний щодо своїх прав або своєї свободи з приводу своєї народності або участі в війні.

Арт. 9. На території, підданій під окупацію польських і українських сил згідно з арт. 2., обі сторони будуть точно придержуватися принципів установлених в правилах доданих до конвенції з 1907. про війну на суші (Гагська конвенція) і особлива увага буде звернена на бажання населення иншої народності ніж окупаюча сила. Місцеві влади, які представляють більшість населення більшості інтересованих округів, заслугуватимуть на як найбільші полегшення.

Арт. 10. Половина продукції нафтових теренів буде віддавана щомісяця залізницею польським властям за заплату готівкою або в натурі. Ціна буде установлена комісією перемиря на основі коштів продукції з дочисленням коштів експлуатації і транспорту.

Арт. 11. Всі трансакції щодо дібр, прав і інтересів, приналежних громадянам держав, ворожих державам союзним і прийнятим до союзу, на територіях, підданих під контроль обох сторін, є на час сього перемиря заборонені і будуть уважатися неважкими і неіснуючими. Однак се заарядження не перешкоджає трансакціям, потрібним для експлуатації тих дібр.

Арт. 12. Підчас сього перемиря не будуть давані концесії на права експлуатації на нафтових теренах приналежних до публичних домен положених на території обох сторін.

Арт. 13. Постанови сього перемиря не будуть ніяким чином уважатися рішачими про дефінітивний статут території Східної Галичини, який у відповідний час буде урегулирований союзними і прийнятими до союзу державами і в договорі і конвенціях, які мають заключити ці держави в пізніший час. Се перемире скінчиться, коли дефінітивний статут буде таким чином установлений.

„Зобов'язання заключене українськими представниками як додаток до договору перемиря заключеного між силами польськими і силами українськими.

Підписуючи договір перемиря з нинішньої дати, підписаний є уповажений прийняти зобов'язання в імені українських властей, які фактично держать тепер владу в Східній Галичині, що ті влади пороблять усі заходи, щоб українські сили, які будуть стояти в Східній Галичині, не мали ніякого офіцера, який належав до армії німецької або австро-угорської або належить до армії німецької, австрійської або угорської, з винятком офіцерів уроджених в Галичині.

„Додаток А.

Лінія перемиря покидає Буг там, де він спливається з Козловницьким потоком і йде горі течвою сього потоку аж до устя в нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі йде в загальнім напрямі на південь через означені точки (коти): 246, 258, 203, 210 і через точку над потоком Болотню безпосередно на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева, і на захід від Себечова і Жабча). Звідси лінія йде до місця, де спливаються Рата і Желдець. Далі йде горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Дзібулків). Тут

звертається на південний схід через коти 240, 238 (на південь від Жовтаців). Описля звертається на схід в напрямі точки адміністраційної границі між повітами львівським і камінецьким безпосередно на захід від коти 262. Йде сею границею, як також адміністраційною границею між повітами львівським і перемишлянським аж до точки, віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печенії). Звертається на південний захід, переходить через коти 302, 280, 440, 370, 366, 413; описля доходить до південної границі львівського повіта в віддаленні 1 км. на південь від останньої коти (йдучи на схід від Коцурова, Гринєва, Суходолу, на захід від Миколаїва). Йде південною границею львівського повіта аж до місця, де вона зустрічається з Дністром. Іде горі течвою Дністра і Бистриці аж до Мокрян, де зустрічається з західною границею Дрогобицького повіта. Йде сею границею на південь аж до точки 1001 (Буківсько); далі лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець); далі на південний захід здовж потоку, який іде до Радича, аж до місця, де він спливається з Завадкою, потім доли Завадкою до місця, де вона впадає до Стрия; далі горі Стриєм до місця, де на північний захід від Маткова впадає до нього потік, який іде з Кривки; далі горі течвою сього потоку, на південь, аж до точки 831 Ясенова, на давній границі між Угорщиною й Галичиною.

5. Заява Делегації УНР. Вручений нам проект перемиря був з територіяльного і господарського погляду значно корисніший для нас ніж проект комісії Бертелемі, бо лишав нам Дрогобицький повіт з бориславською нафтою.

Зате з військового погляду був він менше корисний, бо обмежував нашу армію в Галичині до 20.000. Правда, се обмеження накладав він і на Поляків у їх часті Східної Галичини. Та поминувши те, що та їх часть була значно менша від нашої, отже формальна рівноправність обох сторін була в дійсности покривдженням для нас, — Польща кожної хвили, як би захотіла на нас нападти, могла сировадити військо з цілої Польщі. Натомість ми не могли сподіватися такої самої помочи з-за Збруча, бо військо Директорії знаходилося в що-раз важчій боротьбі з Совітською Росією.

На нараді, в якій взяли участь: Сидоренко, Панейко, Лозинський, Вітовський, Томашівський і Кульчицький, ми рішили проект прийняти.

В нашій заяві на проект рішили ми домагатися цілого ряду змін в нашу користь, одначе прийняти проект рішили ми й тоді, як би комісія на ці зміни не згодилася.

Таке становище диктувала нам оцінка нашого військового й міжнародного положення.

Редакцію нашої заяви поручено Томашівському.

Наша заява звучала:

З а я в а

про проект договору перемиря між силами польськими й силами українськими, який має бути заключений за посередництва Злучених Держав Америки, Бритійської Імперії, Франції й Італії, предложений українським делегатам 12. мая 1919.

Проект договору перемиря, вручений нам, делегатам Західної України (українська територія бувшої Австро-Угорщини), накладає на Українців великі жертви. Він не тільки жертвує принцип самовизначення народів у користь Поляків, але примушує Українців уступити часть земель, які від початку українсько-польського конфлікту осталися під властю українського правительства і його армії. Сей проект віддає Полякам взагалі 18.000 квадратних кілометрів землі, якої населення (2.000.000 на основі спису з 1910.) є в безмірній більшості українське. Не числячи Жидів, які дали безперечний доказ своєї волі, що не хотять бути громадянами польської держави через погроми, які на них упали, і замані-

фестували своє бажання входити в склад української держави, — українське населення творить на основі рідної мови 70% населення цілої території, при чім є воно населенням споконвіку осілим і працюючим. Навпаки Поляки творять елемент захожий, подвижний і бюрократичний, сконцентрований передовсім у Львові (де процент Поляків є найбільше 50%). Перевага цього польського населення аж до падоліста 1918. опиралася виключно на тайних договорах з років 1865. і 1867. між польською аристократією і династією Габсбургів, з яких війсьов німецько-мадарсько-польський тріалізм в цілій монархії і польський абсолютизм в українській Галичині. Тому українське населення так радо повитало упадок австро-угорського цісарства, що дало йому змогу визволитися з польської бюрократичної неволі.

В імя принципу самовизначення народів України утворили національну державу під назвою Західно-Української Республіки, оперту на демократичних принципах, які не мають нічого спільного з соціальними утопіями. Вони запоручили свободу особи й маєтку, дали автономію всім національним меншостям, утворили волею народу правительство (Державний Секретаріат), сформували національну армію.

Недостача офіцерів примусила штаб прийняти до армії в незначній кількості офіцерів не-Українців: Чехів, Хорватів, Румунів, громадан давньої Австрії, як також де-яких Австрійців німецької мови. Сі офіцери всі належали до давніх галицьких полків, рекрутованих на українській території. При сій нагоді заявляємо категорично, що ніякий німецький офіцер не вступив до нашої армії.

Ся армія, числом 100.000 людей, від початку ворожих кровів мусіла ставити чоло неприятелям на двох фронтах:

1. на фронті західнім проти Поляків, які, хочаби закрити на українській землі своє панування, дане їм австрійським правительством, рішили за всяку ціну знищити українську суверенність. В сій цілі почали вони 2. падоліста організовану боротьбу, не без участі офіцерів давньої австрійської армії, не-Поляків;

2. на фронті східнім проти большевиків, які великими силами напали на територію Української Республіки, проголошеної на українських землях давньої російської імперії, і таким чином заставили Державний Секретаріат Західно-Української Республіки дати поміч правительству Східно-Української Республіки, з якою галицька Україна утворила федеративний союз.

Скріплюючи постійно протибольшевицький фронт, від границь Румунії до прип'ятських болот, правительство Західно-Української Республіки сповнило частку тої історичної місії, яку накладає йому історія його країни. Коли Українці давним царським абсолютистичним режимом були позбавлені умов, які їх підготували би до соціального й політичного життя, їх брати з Галичини й Буковини, дякуючи їх праці в австрійських конституційних установах, мали, почавши від половини 19. віку, де-яку змогу витворити в масах цілу суму соціального досвіду й духа ініціативи, — прикмети такі необхідні для життя незалежної держави. Тому Західна Україна і її правительство, так само як провідні групи Західної України вірають, що їх найважніша ціль, яка лежить навіть в інтересі європейської культури, бути Немонтом цілої України, даючи їй сили військові і цивільні.

Тільки сі внутрішні творчі сили можуть досягнути паціфікацію й організацію визволеної України. В змаганню до сеї цілі першою задачею є боротьба проти імперіалістичного большевизму, проти сього символа громадянської і політичної недосвідчості.

Коли ся задача ще несповнена як слід, коли часть української землі піддана большевицьким розбоям, коли українська армія не могла їх викинути з своєї землі і покласти основи правного стану, то се тому, що ся армія мусить боронити свою територію проти польської інвазії. Таким чином Поляки в дійсності працюють разом з червоною армією, щоб знищити сей український Немонт, коли-Українці перешкодили злуці большевиків російських з мадарськими, що спричинило упадок останніх.

Доказом, що українське правительство не має імперіалістичних змагань та що воно веде війну проти Поляків тільки під примусом, є те, що воно обмежилося дипломатичним протестом проти частинної окупації української Буковини Румунами і території угорської України Чехо-Словаками, віраючи, що Мирової Конференція управильнить сі ріжнці в дуєї національної елушности.

Так само, щоб дати доказ нашого поміркування і нашого довіря до союзних держав, заявляємо в імені нашого правительства, що в принципі приймаємо пропозиції нам проект, однак думаємо, що не тільки в нашій, але в загальній інтересі є кінцеве поробити в де-яких артикулах проекту слідуючі зміни, які по-старасою представити таким способом:

А р т. 1. Принятий без застережень.

А р т. 2. Просимо змінити демаркаційну лінію в двох точках:

1. На півночі лінія повинна починатися від Дніпра, йти адвозь Припяти до Пинська, горі бігом ріки Пини, адвозь каналу Дніпро-Буг, з рікою Мухавцем до Береста, звідси з рікою Бугом аж до його сливу з Козловницьким потоком — і т. д.

2. На півдні лінія повинна йти від точки, де зустрічаються адміністраційні границі повітів Львів, Перемишляни і Бібрка (село Печенія) і йти адміністраційною границею між повітами Львів і Бібрка до точки 375, звідси границею між судовими повітами Львів і Щирець до адміністраційної границі повіту Городок коло стації Ставчани, далі адміністраційною границею між повітами Городок і Львів, Городок і Рудка, Мостиска і Самбір, Перемишль і Старий Самбір, Добромилль і Старий Самбір, Ліско і Старий Самбір, Ліско і Гурка до давньої угорської границі (див. лінію означену на карті).

М о т и в и :

До 1. Коли-б демаркаційна лінія кінчилася над Бугом на давній австро-російській границі, Західно-Українська Республіка, яка обнимає тільки території давньої Австрії, знайшлася би в прикрім стратегічним положенню в хвилі, коли-б польська армія появилася з півночі або зі сходу.

До 2. — а) Зміна, яку ми прокладаємо в сій точці, ліпше відповідає теперішньому військовому положенню. При тім наша лінія дає навіть великі користи Полякам в порівнянню з положенням в хвилі зазиву Найвисшої Ради з 19. марта. — б) Однак найповажніша причина сеї зміни полягає в тім, що, передвизжуючи перемире на довгий час, ми Україні були-б тільки одною вузкою залізничною лінією Стрий-Лавочне-Мункач ¹⁾ злучені з Чехо-Словаччиною, Угорщиною, Югославією, Італією й Австрією, з більшістю яких наше правительство позаключувало вже торговельні договори. Було би се важко для господарського життя України в хвилі, коли Поляки для звязку з висше названими державами мали би шість залізничних ліній, з того дві подвійні. Отже не видається надмірним, коли ми домагаємося для себе лінії Самбір—Синки.

А р т. 3. Що-до речення усунення українських військ по-за демаркаційну лінію, який практично буде відноситися тільки до України, прокладаємо продовжити його де-що з огляду на невигідну для нас залізничу сіль і на злий стан нашого парку вагонів і локомотив, тим більше, що арт. 6. накладає вже на нашу залізничу адміністрацію дуже важкі обовязки.

А р т. 4. Найвисша скількість українського війська, приписана сям артикулом, видається нам некорисною з сих причин:

1. Під українською адміністрацією остане більше ніж вдвое стільки території й населення як під польською, отже відношення обох територій вимагало би для українського контингенту два рази стільки, скільки прокладає проект.

2. Як уже зазначено на вступі, наш перший національний обовязок полягає в організації наших сил проти завойовників Східної України большевиків. Ся організація можлива тільки на території, де розтягається правна влада уряду Західно-Української Республіки, себ-то в Східній Галичині. Коли контингент не перевищить числа 20.000, яке ледви вистане для вдержання порядку в нутрі краю, таке підготовлення буде зовсім неможливе. А рівночасно Поляки матимуть усяку змогу організувати й держати своє військо в Західній Галичині, в бувшій російській Польщі, в Познанщині і т. д.

3. Тому ми прокладаємо змінити арт. 4. в тім дусі, щоб на схід від демаркаційної лінії утворити полосу менше більше рівну тій часті Східної Галичини, яка положена на захід від демаркаційної лінії. Тільки в сій полосі Укра-

¹⁾ Лінія Станиславів—Ясінь—Сигот позбавлена всякого торговельного інтересу; при тім вона веде на територію занату Румунією, до якої ми маємо вигідніші шляхи через Буковину.

інці не могли б держати більшого військового контингенту ніж цифра, означена для Поляків у Східній Галичині (в сім випадку числу 20.000 занадто велике).

На схід по-за сею половою повинно бути дозволено Українцям організувати свої сили проти большевиків.

А р т. 5. Принятий без застережень.

А р т. 6. Дива арт. 3.

А р т. 7 і 8. Приняті без застережень.

А р т. 9. Було би справедливо, щоб часть Східної Галичини, занята Поляками, мала окрему юрисдикцію військову і адміністраційну, так само, як територія, занята нашою армією.

А р т. 10. Тому, що нафтова продукція творить майже одинокий предмет вивозу для Східної Галичини, з другого ж боку Поляки мають багаті нафтові поклади в Західній Галичині, вповні достаточні для задоволення всіх їх потреб, думаємо, що часть нафти для Польщі повинна бути обмежена її внутрішніми потребами, а не стати предметом вивозу. Тому прокладаємо обмежити часть, призначену для Польщі, на одну третину цілої продукції.

А р т. 11. Тому, що перемир'я може тягнутися довгий час, прокладаємо доповнити сей артикул в тім дусі, щоб поставлена там заборона не обов'язувала довше ніж обов'язуватимуть подібні заборони в державах союзних і прийнятих до союзу.

А р т. 12 і 13. Приняті без застережень.

Додаткове зобов'язання прокладаємо змінити в тім дусі, щоб усунути тільки офіцерів німецької мови, які не є з Галичини й Буковини, а саме в міру того, як вони будуть заступлені офіцерами союзними або нейтральними.

Не випадок, коли будуть потрібні докладніші пояснення, ми готові дати устний виклад що-до предложених нами змін.

Париж, 12. мая 1919.

Д-р П а н е й к о, державний секретар закордонних справ. Д-р М и х а й л о Л о з и н с ь к и й, товариш державного секретаря закордонних справ, перший надзвичайний делегат. Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайний делегат.

6. Засідання комісії 13. мая. Українська делегація приймає проект перемир'я. На се засідання українська делегація явилася в тім самім складі, що попереднього дня. В хвилі нашого приходу комісія відбувала вже конференцію з польськими делегатами. Після їх виходу розпочалася конференція з нами, яку отворив президент комісії Бота.

Бота: Комісія прийняла до відомости Вашу заяву і повідомляє Вас, що Ваші бажання що-до продовження часу евакуації і що-до військової справи візьме під розвагу. Зате демаркаційна лінія не може бути змінена, бо се рішення Комісія прийняла одноголосно. Так само не може бути змінена постанова що-до нафти. Прошу заявити, чи Ви готові на сих основах заключити перемир'я.

Лозинський: Заки зложимо відповідну заяву, хотіли б ми знати, як ставиться комісія до наших бажань 1) в справі числа нашого війська, 2) в справі продовження демаркаційної лінії на північ від Галичини.

Бота: Справу війська комісія візьме під розвагу. Що-до продовження демаркаційної лінії по-за Галичину комісія не є компетентна. Ся справа належить до Найвищої Ради.

Вітовський: Ми домагаємося продовження демаркаційної лінії по-за границі Галичини тому, що наш фронт, звернений одною стороною проти Поляків, другою проти большевиків, тягнеться аж по Сарни. Коли отже перемир'я відноситиметься тільки до Галичини, Поляки по-за границями Галичини готові посунутися на схід і зайти нас азад.

Бота: Продовження демаркаційної лінії по-за Галичину не підлягає — як сказано — нашій компетенції. Однак коли буде заключене перемир'я, то обі сторони тим самим обов'язуються піде не воювати проти себе. Справу фронту по-за Галичиною комісія розгляне і постареться про відповідні заходи.

Лозинський: В імені Української Делегації маю честь заявити, що ми пропонуємо нам проект перемир'я принципіально приймаємо. При сім просимо взяти під розвагу і порішити по думці наших бажань отсі справи: 1) справу числа нашого війська, 2) справу продовження демаркаційної лінії згідно припинення боїв на північ від Галичини, 3) справу неутралізації залізничного шляху Самбір—Сінки, до якого ми мали б доступ зі Стрия. Сю останню справу підносимо тому: Ми домагалися пересунення демаркаційної лінії так, щоби шлях Самбір—Сінки був у наших руках. Сей шлях важкий для нас для зв'язку з Чехо-Словаччиною і взагалі з заходом. Коли ж демаркаційна лінія має остати незмінена, то нам остає тільки шлях Стрий—Лавочне. Щоб не бути обмеженням тільки до сього одного шляху, домагаємося неутралізації шляху Самбір—Сінки.

Бота: В імені комісії дякую Вам за згоду на перемир'я. Ваші бажання Комісія візьме під розвагу. Про час, коли маєте явитися підписати перемир'я, будете повідомлені. Прошу тоді принести папери, які Вас уповноважують до підписання.

На сім засідання скінчилося.

Через відкинення проекту перемир'я Поляками було се останнє засідання Комісії, на яким ми були.

Комісія передала справу Найвишній Раді і на сім її мандат скінчився.

На закінчення хочу присвятити кілька слів особі президента Комісії, ген. Боти, який, виїхавши після підписання Версайського договору до дому, швидко (в серпні 1919.) помер.

Дивлячися, як Бота і Вітовський сидять проти себе, прийшло мені на думку, що перед 20 роками Бота був у такім положенні, в яким тепер Вітовський: тоді він обороняв рідний край перед британським імперіалізмом. І не був тоді багатим старшим від Вітовського, якого де-хто в нас уважав занадто молодим і замало поважним для сих переговорів.

Здавалося мені, що Бота, який зі своїм народом перейшов таку трагедію, яку ми тепер переходимо, не може поставитися неприхильно до нашої справи. Його поведіння підчас нарад робило корисне вражіння. Се вражіння потвердив до певної міри проект перемир'я. Дякуючи нам за прийняття проекту, він зазначив сим нашу примирність. Може хотів сим перед членами Комісії вказати на різницю між нашим становищем і становищем Поляків. Вражіння прихильності робить також його лист до мене, який подаю далі.

Та, здається, більшим доказом прихильності Боти до нашої справи, ніж сі вражіння, треба вважати напади польської преси на

нього за його становище як президента Комісії. Польська преса, дякуючи французько-польській приязни, мусіла мати добрі інформації.

В кінці вражіння прихильности Боти до нашої справи потверджує те, що він взагалі дуже мало одушевлявся ділом Мирової Конференції. Про се розказує п-ні Асквіт в своїх недавно виданих записках. Бота, вертаючи до дому, гостив у Лондоні в домі бувшого англійського прем'єра Асквіта. П-ні Асквіт пише, що Бота був прибитий, уважав мировий договір злим і жорстоким і передавав свої вражіння з акту підписання договору в Версальській палаті отсими словами:

„Я сказав до Смутса¹⁾, який сидів коло мене: Я є найгірший бесідник в сій салі, але при сій нагоді міг би я виголосити добру промову. Коли-б я був Ранцав²⁾ і стояв би перед тими грамотами, я сказав би моїм ворогам в очі: Війна скінчилася. Ви виграли, ми програли. Ви дістали наші кораблі. Ви дістали наші гармати. Але мій нарід голодує... Я не дивлюся на сі грамоти, я їх підписую.“ — Се мало би таке вражіння, що ми цілі роки мусіли би почуватися винними за умови, які ми подиктували, і се було би зворушило серце кожної матери в Європі.“

Розділ XIV.

Українська акція перед Найвисшою Радою.

Тепер ми кожного дня ждали заповідженого запрошення на засідання комісії для підписання перемиря.

Та замість сього почали ходити про справу перемиря всякі трівожні вісти.

Після того, як ми вже прийняли проект комісії, Шульгин на засіданню Делегації 15. мая подав до відомости, що Фрайденберг³⁾ каже, що в французьких кругах переконані, що Українці не хотять перемиря, і тому радить подати до Комісії заяву про нашу готовість до заключення перемиря.

¹⁾ Другий делегат південно-африканської республіки.

²⁾ Президент німецької мирової делегації.

³⁾ Ще перед тим засіданням комісії, на яким нам предложено проект перемиря, вийшла в сій справі цікава розмова з французьким полковником Фрайденбергом, тим самим, що він переговори з делегацією Директорії в Одесі, поводячися проти неї крайнє вороже й образливо.

Тепер, в Парижі, Марголін, Шульгин і Панейко стояли в близьких зносинах з Фрайденбергом і старалися, щоби французьке правительство як-раз під його проводом вислало свою місію на Україну. Говорили, що Фрайденберг основно змінився і є тепер великим приятелем України, дає французькому правительству як найприхильніший для української справи звітлення і т. д.

В се нагле „навернення“ Фрайденберга мені не хотілося вірити, і я викликав навіть раз на засіданню Делегації довгу дискусію на сю тему. Одначе віруючі у Фрайденберга остали віруючими — бодай тоді.

10. мая Панейко й Шульгин предложили мені піти разом з ними до Фрайденберга. Коли розмова зійшла на справу перемиря з Поляками, Фрайденберг почав нас переконувати, що ми не повинні бути вимагаючі, бо Поляки знаходяться в такім положенню, що перемиря не потребують. Добре було би, як би вони

Таку заяву подано 16. мая. Я був сьому противний, бо не бачив потреби ще раз заявляти те саме, що ми перед трьома днями заявили на засіданню Комісії. Одначе Панейко настоював на потребі такої заяви і її подано.

Очевидно, причиною незаключування перемиря були не ми, а Поляки. Про їх опір приходили відомости з кругів Мирової Конференції. Такі самі відомости приносила преса з Варшави. Та ми числили на те, що Найвища Рада не допустить, щоб Поляки відкинули її власний проект, і заставить їх його прийняти.

Одначе минав день за днем, а запрошення до підписання перемиря не приходило. Зате з кругів Мирової Конференції приходили поголоски, що з перемиря взагалі нічого не буде. А рівночасно преса приносила польські військові комунікати, які доносили про все нові успіхи „польської контр-офензиви, спровокованої українською офензивою.“

1. Нота з 21. мая. Серед таких обставин Делегація УНР на повнім засіданню 20. мая рішила для вяснення справи звернутися до Мирової Конференції з отсею нотою:

Париж, 21. мая 1919.

До Його Ексцеленції Папа Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє!

Делегація Української Республіки, післяна до Парижа на Мирову Конференцію Директорією і правительствами обох частій Української Республіки (Україна Східна і Україна Західна) має честь переслати вам отсею декларацію:

Побіч головної задачі, яку нам доручено: досягнути визнання Української Республіки державами антанти, ми мали місію: дипломатичним шляхом спинити імперіалістичну інвазію Польків, заключити українсько-польське перемире, щоб кинути всі наші сили проти російського більшовизму, який напав на наші східні границі. Від чотирох місяців працюємо в сім дусі і стверджуємо з жалем, що наші зусилля були безуспішні. На Україну, яка змагає в боротьбі з більшовиками, нападають Поляки, які під покришкою боротьби з більшовиками дістали від держав антанти матеріальну й моральну поміч. Ясною цілю польської інвазії є окупація української землі взагалі і в першій мірі Східної Галичини, Пемонту відродження і найповажнішої операційної підстави проти російського більшовизму.

Щоб досягнути сю цілю, Поляки знехтували зазив Найвищої Ради з 19. марта, який закликав їх спинити ворожі кроки проти Українців, — зазив, який наше правительство прийняло; знехтували далі рішення комісії для українсько-польського перемиря, виложене в проекті з 12. мая, на який Українці так само згодилися.

Замість приступити до заключення перемиря, Поляки розпочали дуже енергичну офензиву проти Українців. Своім поведенням Поляки, які належать до союзних націй і з сеї причини тішаться особливою опікою великих держав антанти, дали ясний доказ не тільки свого легковаження для принципів проголошених антантаю, але навіть для формальних рішень Мирової Конференції.

Таким чином Делегація Української Республіки в Парижі знаходиться перед konieczністю поставити собі питанне: Чи держави антанти мають волю і згогу спинити польську офензиву? Чи вони не є байдужі до українського народу, який

хотіли згодитися хоч на ось яку лінію. І приступив до мани й показав нам менше більше таку лінію, яку описіла прийнято в львівськім договорі з 16. червня 1919. між Поляками й делегатами Петлюри. Можливо, що таку лінію мали предложити комісії Поляки і Фрайденберґ хотів на нас вплинути, щоби й ми предложили таку лінію.

напружує останні сили проти своїх неприятелів, що грозять йому зі всіх боків, і проти анархії?

Не знаходячи в держах антанті реальної й успішної помочи, якої ми все сподівалися для нашої окривавленої вітчизни, ми доводимо до Вашої відомості, що в таких обставинах вважаємо безцільним оставати довше в Парижі.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки. Д-р В. Панейко, віцепрезидент. Олександр Шульгин, Арнольд Марголін — делегати. Д-р Михайло Лозинський, Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайні делегати для українсько-польського перемир'я.

Над сею нотою була в Делегації жива дискусія. Панейко, який виступив з ініціативою вислання ноти, домагався, щоб нота була ультимативна: коли Найвища Рада не спинить польської офензиви, то Делегація виїздить з Парижа. Придніпрянці заявили проти такого ставлення справи. В кінці прийшло до компромісу, який знайшов вислів в останнім уступі ноти.

2. На Найвисшій Раді 21. мая. Висше подану ноту вислапо 21. мая рано.

Того самого дня коло 2. години по полудни Делегація дістала з бюро Вільсона телефонічне запрошення на конференцію, яка мала відбутися в урядовім будинку Вільсона в 4. годині по полудни.

Ще перед висланням висше поданої ноти Делегація робила заходи одержати прийатте у Вільсона. Чи се прийатте було вже перед тим рішене, чи приспішила його нота, годі ствердити.

Делегація пішла на се прийатте в таким складі, в яким підписала ноту, — з виїмком Марголіна, якого не можна було на час повідомити. Як перекладач англійської мови пішов Білнк.

Аж на місці переконалися ми, що нас запрошено на засідання Найвисшої Ради, яку тоді за дня її складу називали Радою Чотирох. На засідання явилися: Вільзон, Лойд Джордж, Клемансо і Сонніно (як заступник неprisутного в Парижі Орлянда). Явилася також комісія для українсько-польського перемир'я під проводом Боти.

Наради велися по англійськи через нашого перекладача. Отворив їх Вільзон, а опісля вів їх весь час Лойд Джордж.

Вільзон: Ми покликали Вас, щоб почути від Вас вияснення положення в Галичині, яке прибрало дуже острі форми. Нам се спричиняє великий біль і ми хочемо сю справу полагодити. Сподіємося, що Ви нам pomoжете. Прошу Вас, щоби хтось з Вашої делегації пояснив справу і поставив потрібні предложення.

Сидоренко дякує прихильність до України. Українській нарід з'єдинився і хоче жити у власній державі. Одначе на нього напали з одного боку Поляки, з другого російські большевики. Сподіємося, що антанта поможе нам зберегти самостійність. З Поляками хочемо згоди і наша делегація згодилася на перемир'я. Одначе перемир'я доси не заключено і Поляки руйнують нашу землю. В кінці заявляє, що докладніше представить справу Панейко.

Панейко говорить про утворення Західно-Української Народної Республіки, про польський напад і війну з Поляками, про з'єдинення з Великою Україною.

Тут перериває Лойд Джордж, який уже весь час ставить питання.

Лойд Джордж: Яке є відношення Українців до большевиків?

Панейко: Большевики є ворогами України.

Лойд Джордж: Отже ви маєте проги себе з одної сторони Поляків, з другої большевиків?

Панейко: Так.

Лойд Джордж: Яка є різниця між польською й українською мовою?

Панейко поясняє й опісля переходить до різниць між російською й українською мовою.

Лойд Джордж: Я власне хотів про се запитати. — А які є релігійні відносини на Україні?

Панейко поясняє.

Лойд Джордж: Я не висловлюю своєї думки ані нічого не передрішаю, але допустім, що Україна не була би самостійною державою, то з ким ви хотіли би бути: з Польщею, чи з Росією?

Панейко: На се питання важко відповісти. Ми, як кожний нарід 20. століття, змагаємо до повної державної самостійности.

Лойд Джордж ще раз повторяє те саме питання, застерігаючися, що він сим нічого не хоче передрішати, і просить о конкретну відповідь.

Сидоренко: Говорити про приєднання України до Польщі просто смішно, бо Поляки числять 20 мільонів, а Українці 40 мільонів. Отже як може великий нарід буги приєднаний до жалого? Що-до Росіян, то вони не хотять союзу з нами, тільки хотять по трупах нашого народу відбудувати давню Росію.

Лойд Джордж: Незалежно від того, що станеться з Україною, чи Галичина за всяку ціну хоче бути з'єднана з Україною?

Всі українські делегати: Так.

Лойд Джордж: Чи є між Вами делегати з Галичини?

Білик вказує на Панейка, Лозинського і Вітовського.

Лойд Джордж, звертаючися до членів Ради Чотирох: Отже вони не хотять мати нічого спільного з Польщею.

Лойд Джордж: Чи ви бажаєте спинити бої з Поляками?

Панейко: Так. Ми хочемо всі свої сили звернути проти большевиків.

Лойд Джордж: Одначе чи військо вас послухає? Чи воно, коли-б Поляки спинили бої, не використає сього для офензиви проти Поляків?

Панейко: Наша армія, утворена на основі правильної мобілізації, є вповні дисциплінована і слухає правительства.

Лойд Джордж: Отже коли-б з Поляками не було війни Ваша армія успішнійше билася би проти большевиків?

Панейко: Очевидно.

Лойд Джордж, звертаючися з усмішкою до інших членів Ради Чотирох: На се повинен би звернути увагу Клемансо.

Лойд Джордж: Чи ви добре обходитеся з Поляками?

Панейко оповідає про автономію для національних меншостей і зокрема стверджує, що українське правительство в Галичині само закликало Поляків до участі в Національній Раді.

Лойд Джордж до Вільсона: Я хотів би ще запитати про воєнні жорстокости.

Вільсон: Ті обвинувачення такі загальні, що не можна їм надавати особливої ваги.

Лойд Джордж: Що ще маєте сказати?

Панейко просить про як найшвидше спинення боїв і заключення перемир'я.

Вільсон дякує українським делегатам за участь і замикає засідання.

3. Принятте у Клемансо 22. мая. На Найвишній Раді Клемансо, який сидів поруч Панейка, вдався з ним в розмову, підчас якої Панейко попросив, щоби Клемансо його прийняв Клемансо назначив прийнятте на слідуючий день в 2:30 год. по пол. в своїм міністерстві війни. Коли ж після конференції Сидоренко звернувся до Клемансо з проською назначити прийнятте для Делегації, Клемансо попросив на висше означений час Делегацію.

Делегація вибралася в тім самім складі, що на Найвищу Раду, також з Марголіном.

Розмова почалася запитанням Панейка, що зарядила Найвища Рада в справі спинення боїв у Галичині. Клемансо відповів, що Найвища Рада зажадала від Пілеудського пояснення, чому він веде далі війну, а також пригадала, що армія Галлера була післана до Польщі під умовою, що не піде на галицький фронт. Найвища Рада — закінчив Клемансо — рішила довести до спинення боїв.

Шульгин почав розмову про потребу визнання Директорії і підмоги для неї. Клемансо завважив між иншим, що Петлюра „майже большевик“, на що Шульгин реагував широким поясненням.

Марголін представив положення Жидів в українській державі, збиваючи обвинувачення уряду Петлюри в погромах.

В кінці Панейко ще раз вернув до польської справи, вказуючи, що „велика Польща“ в концепції антанті й особливо Франції буде слабою Польщею, і просив дозволу передати в сій справі меморіал, на що Клемансо очевидно згодився.

4. Лист до Боти і його відповідь. Коли сам факт прийняття на Найвишній Раді і хід конференції наповнили нас де-якими надіями, то прийнятте у Клемансо ті надії знов розвіяло. Ми знали, що се значать „жадати вяснення“ там, де тільки рішучий приказ з загрозою репресій міг би допомогти. Було ясно, що Найвища Рада не думає про рішучий виступ проти Поляків.

Тепер ходило про се, щоб автентично вяснити, як стоїть справа перемир'я. В сій цілі я й Вітовський звернулися через секретаря нашої делегації до Боти з проською про прийнятте. На се дістали відповідь, що треба просьбу письменно умотивувати, бо можливо, що покажеться потреба скликання Комісії. Тоді ми вислали 24. мая до Боти лист,

в яким, представивши коротко наші змагання до перемир'я і польську офензиву, заявили, що хочемо особисто представити йому вагу справи і довідатися, як стоїть справа з перемир'ем.

На сей лист прислав Бота на моє ім'я таку відповідь:

British Delegation.

Пане!

Paris, 26. мая 1919.

Маю честь потвердити одержання Вашого листа з 24. мая і в відповідь на нього повідомити, що справа установаження перемир'я на польсько-українським фронті є тепер в руках Ради головних союзних держав. Тому, що проекту перемир'я, предложеного Комісією для перемир'я, Поляки не прийняли, мандат Комісії скінчився і справа перейшла до Ради для такого рішення, яке вона в даних обставинах уважатиме відповідним.

З огляду на вище сказане я не можу бачити користи з розмови, ані не думаю, щоб така розмова в теперішній хвили була вказана.

Я, очевидно, роблю, що можу, щоб досягнути так дуже бажане спинення боїв.

Ваш повний пошани Louis Botha.

5. Нота з 27. мая. Тепер ми вже мали автентичне вияснення: Поляки відкинули проект перемир'я, мандат Комісії для перемир'я скінчився і справа перейшла на рішення Найвисшої Ради.

З огляду на се Делегація поручила мені й Вітовському звернутися до Найвисшої Ради з отсею нотою:

Париж, 27. мая 1919.

До Його Ексцеленції

Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє!

Державний Секретаріат Західної України, опираючися на депешу Найвисшої Ради з 19. марта, вислав нас переговорювати про умови українсько-польського перемир'я при помочи Союзників і заключити його на основі згоди.

Що-до нас, ми зробили все можливе, щоб заключити перемир'є. Перед Комісією ми заявили, що приймаємо предложенний нам проект. Хоч сей проект третину нашої території віддає під польське панування, ми згодні на нього, думаючи, що Мирова Конференція при дефінітивнім визначенню українсько-польських границь учинить нам справедливість і з'єднає усі українські землі в одну незалежну державу. Одначе наша згідливість нічого не помогла.

Ведучи з нами переговори, Поляки рівночасно розпочали проти нашої армії офензиву, яка продовжується з успіхом для них.

Бачучи, що справа заключення перемир'я, не вважаючи на те, що ми проект прийняли, затягається, ми звернулися 24. с. м. з письмом до п. генерала Боти, просячи в нього прийняти для вияснення справи. На се ми одержали від нього відповідь з 26. с. м., де він каже, що Поляки не згодні на проект Комісії, через що її мандат вигас і тепер справа перемир'я знаходиться в руках Найвисшої Ради.

З огляду на се маємо честь звернутися до Найвисшої Ради з отсею представленням:

Польська офензива проти нашої армії розпочалася на основі ухвали польського союму як відповідь на проект перемир'я, предложенний комісією. Се стверджують всі відомости з польських жерел.

Коли польські повідомлення додають, що се Українці попередили польську офензиву і тим викликали її, то се тільки викрут для оправдання перед Мировою Конференцією.

Так само неправдиве є твердження Падеревського, що Поляки побили большевиків на галицькій території. Невжеж Поляки розпочали офензиву проти української армії, щоб тим легше побити большевиків? Українська армія стоїть

на дорозі з Галичини до большевиків. Знищити українську армію чи се значить боротися проти большевиків чи йти з большевиками, — на се нехай відповість Найвища Рада.

Далша заява Падеревського, що польська армія знайшла в наших краю розбійницькі банди, а не армію, — се вже не викрут, а негідна клевета. Се клевета проти армії, яка від шести місяців серед найбільших нестач бореться героїчно на два фронти, обороняючи вітчизну з одного боку від Поляків, з другого від большевиків, не є ділом чесного противника. Благородний побідник не стане так зневажати побідженого неприятели.

Проти сеї заяви Падеревського покликаємося на всі комісії антанти, які, звиджуючи наш край, були повні признання для дисципліни нашої патріотичної армії.

Що ся армія подалася під натиском чисельно сильнішої польської армії, се нічого дивного. Польща одержала від антант все: моральну поміч через прийняте Польщі до союзних держав, воєнний матеріал і навіть військо: армію Галлера, яка скріпила польські сили не для боротьби з большевиками, а для окупації української землі. Навпаки український нарід не дістав від антант ніякої помочи, ні моральної ні матеріальної. Отже не можна дивуватися, що після шести місяців завзятої боротьби на два фронти, коли всі засоби вичерпалися, українська армія уступає перед Поляками, заосмотреними в усе антантою.

Ми не хотіли війни проти Поляків. Ми проголосили наше право національного самовизначення і почали його здійснювати на землі безсумнівно українській.

Ми були й є переконані, що поступаємо згідно з великими принципами національної справедливості, проголошеними від імені антант президентом Вільсоном: що народи, позбавлені національної незалежності і поділені між більші держав, повинні дістати змогу вільно рішати про себе, з'єдинитися й означити свою долю, що народами не можна торгувати як предметами і поневолювати їх.

Ми не наставали на права Польщі. Згідно з принципами, проголошеними президентом Вільсоном, ми вповні признали права польського народу до незалежності і відзискання всіх земель безсумнівно польських.

Се Поляки вчинили замах на права нашого народу і напали на нашу землю, до якої не мають ніякого права, бо факт завоювання якоїсь землі перед століттями і панування над нею силою не творить права перед Мировою Конференцією, яка проголосила принципи національної справедливості. Те, що Поляки творять тепер у Галичині, суперечить тим принципам. Польська армія руйнує нашу землю. Нашу інтелігенцію й селян польські власті масами розстрілюють. Нашу національну культуру систематично нищать. Навіть релігії нашого народу завоювники не шанують: церкви замикають, духовенство арештують. Президент Падеревський оправдує ті факти тим, що — мовляв — польські власті не виступають проти безборонного населення, а проти бунтівників і бандитів. Се правда, що польські власті від давна привикли вважати бунтівником кожного Українця, який противиться польському пануванню. А що в українській народі ніхто — від дитини до старця — не годиться на польське ярмо, то польські власті хотять насильством вшени в них любов і привязанне до Польщі. Рівночасно польський сойм ухвалює дефінітивну анексію Східної Галичини до Польщі. А ухвалюючи анексію, сей сойм має сміливість твердити, що його політика не є імперіалістична.

Се факти, які без сумніву стверджують, що польська політика знаходиться в суперечності не тільки з основними провідними принципами антант, але також з її заявами. Держави антант проголосили для всіх народів право самовизначення, — Поляки хотять завоювати і анексувати українську землю. Комісії держав антант для польсько-українського спору (комісія Бертелемі, комісія Боти) заявили, що антанта зовсім не буде числитися з мілітарними фактами, довершеними одною чи другою стороною без уповаження антант, — польський сойм використовує завоювання Східної Галичини для анексії. Комісія для перемиря вказала на велику відповідальність за продовження війни стороною, яка не згодиться на перемире, — Поляки зовсім не алякалися сеї відповідальності і на проєкт Комісії для перемиря відповіли інвазією на нашу землю.

Ми прибули до Парижа в переконанню, що Найвища Рада вчинить нам справедливість, спинить польську інвазію і таким чином уможливить нам обороняти нашу державу від російських большевиків.

Поведення Поляків заставляє нас звернутися до Найвищої Ради з проською про прийняте. Свідомі нашої відповідальності перед нашим правительством і нашим урядом, хочемо знати, чи можемо на основі уповажнення Найвищої Ради запевнити наш нарід, що він буде оборонений перед польською інвазією та що Поляки дістануть приказ відступити за лінію, означену Комісією, і направити всі шкоди і втрати, спричинені польською інвазією.

Надзвичайна Делегація Державного Секретаріату Західної України для українсько-польського перемир'я: Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ. Полковник Дмитро Вітовський.

6. Нота з 29. мая. Далі мала переконати Найвищу Раду про слушність нашої справи отся нота:

Париж, 29. мая 1919.

До Його Ексцеленції
Папа Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Не вважаючи на повторювані заходи, Українська Делегація в Парижі доси не одержала змоги безпосередніх і правильних зносин з правительством, яке заступає, в цілі одержування інструкцій. Її зносини з правительством мусять послугуватися приналежними кур'єрами.

Маючи в руках документи, яких автентичність не може бути подана в сумнів, користаю з сього, щоб установити певні факти, які відносяться до українсько-польського конфлікту. Сі факти, як се можете ствердити, доповнюють і потверджують усе те, що Українська Делегація в Парижі вважала за обов'язок подати Вам усно й письменно до відомости, а навпаки показують, як мало довіря треба мати до польських заяв.

Сі факти, які знаходимо в залученім листі, виказують:

1. Тверде бажання Українців заключити угоду з Поляками, виявлене від 19. марта до 11. мая 1919. чотирма конкретними пропозиціями перемир'я;

2. Мовчанку Поляків супроти трьох перших пропозицій і офензиву на всім галицьким фронті в відповідь на четверте пропозицiє;

3. Неактивність української армії на українсько-польським фронті аж до дня (половина мая), коли почалася польська офензива;

4. Активність тої самої української армії на большевицьким фронті, на яким вона приготувляла широку офензиву в області Поділя. Сю офензиву мали вести на півночі (Волинь) частини генерала Осецького, на півдні (на Проскувів) галицько-українські частини;

5. Неможливість офензиви проти большеків для українських частин, бо і галицькі частини і частини Осецького були здесятковані польською офензивою;

6. Тільки інтервенція галицько-української армії перешкодила злуці большевицької армії російської з угорською.

З сих фактів виходить, що українське правительсто не тільки словами, але й ділами доказало, що воно веде завзяту боротьбу проти большевизму, і навпаки, що Поляки, під видом боротьби проти большевиків, реалізують свої імперіалістичні наміри на чисто українській території і десяткуючи українську армію, працують мимовільно для большевицьких планів.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки.

7. „Поясненне“ Пілсудського й українська відповідь. Потішив нас Клемансо, що Найвища Рада зажадала від Пілсудського пояснення, чому Польща веде офензиву проти Українців. 5. червня парижська преса принесла відомість, що Найвища Рада одержала вже поясненне Пілсудського. Поязненне було дуже просте: се, мовляв, Українці почали офензиву, а Поляки тільки обороняються.

У відповідь на се пояснення ми з Вітовським з поручення Делегації вислали отсю ноту:

Париж, 6. червня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленції!

22. мая 1919., підчас послухання у президента Мирової Конференції, Українська Делегація була повідомлена, що Найвища Рада зажадала від генерала Пілсудського пояснення причин польської офензиви проти армії Західної України. Часописи з 5. червня оголосили отсю відповідь генерала Пілсудського: „Генерал Пілсудський, начальний командант польських сил, відповів Мировій Конференції, яка зажадала від нього пояснень про нову офензиву польської армії проти України, що се була в дійсности контрфензива, бо українська армія заатакувала перша“.

На основі інформацій, одержаних від Державного Секретаріату Західної України, стверджуємо, що твердження генерала Пілсудського не є згідне з дійсністю.

Не тільки армія Західної України від 19. марта не зачиняла ніякої офензиви, але ще більше, Державний Секретаріат більше разів предлагав спинити бої. Ці пропозиції, зроблені в марті цвітня й маю 1919., остали без відповіді з боку Поляків.

Текст радіотелеграми державного секретаря закордонних справ Паниейка, відсланої з Парижа 17. цвітня 1919. за посередництвом американської делегації, з повідомленням, що президент Падеревський обіцав не починати офензиви, і з порученням, щоб Державний Секретаріат предложив Полякам спинити бої, прибув до Станиславова 25. цвітня в дуже затемненім виді. Допускаючи, що ходить про перемир'я, Державний Секретаріат 1. мая вислав на польський фронт парламентарів, щоб предложити переговори. Делегати Державного Секретаріату ждали даром 4 дні на польську відповідь.

7. мая Державний Секретаріат одержав повний текст згаданої депеші. Тоді українська Головна Квартира на поручення Державного Секретаріату звернулася 9. мая до польської команди з пропозицією, що спинить бої, під умовою, що Поляки спинять їх так само. Поляки мали відповісти 14. мая.

Та замість відповіді Поляки розпочали 14. мая загальну офензиву.

Генерал Пілсудський називає сю офензиву контрфензивою, твердячи, що Україні заатакували перші.

Се твердження не є згідне з дійсністю. Те, що генерал Пілсудський хоче представити як українську офензиву, було тільки дуже підрядною місцевою операцією, виконаною трьома українськими батальйонами коло Устрик для незначного поправлення фронту.

Сею операцією, наскрізь місцевою, Україні зовсім не зложили своїх зобовязань, бо вони зобовязалися спинити бої тільки 15. мая під умовою, що Поляки зроблять те саме.

Як доносять польські комунікати з того часу, місцеві операції вели обі сторони.

Найліпший доказ, що польська офензива була рішена і приготовлена заздалегідь, а не була вислідом українських операцій, дають дебати й ухвали польського союму від 11. до 15. мая, коли сойм не признав зобовязань Падеревського і рішив почати офензиву проти української армії.

Сі факти потверджує польська преса, яка славить польський генеральний штаб за підготовлення і переведення офензиви. Ся преса зазначає, що польська офензива була порішена і всі потрібні зарядження були видані перед згаданою українською місцевою операцією; вона висловляє радість, що Україні тою операцією дали на шасте потрібний аргумент, щоб оправдати польську офензиву перед Мировою Конференцією.

Сей стан річий достаточню стверджує, що пояснення генерала Пілсудського не відповідають дійсности та що відповідальність за польську офензиву в Галичині має тільки на Поляків.

Надзвичайна Делегація для українсько-польського перемир'я: Д-р Михайло Лозинський, товариш Державного Секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

8. Надія на неутралізацію Східної Галичини. Минав день за днем, тиждень за тижнем, з галицького фронту приносила парижська преса що-раз чорніші вісти, а Мирово Конференція все відкладала рішення. Тільки приношено інформації про різні пляни рішення, інформації, які то підносили настрій то прибивали його.

Серед такого настрою Панейко повідомив мене 22. червня, що треба як найшвидше зладити меморіал про польсько-українські відносини в Галичині за останні десятиліття. Поляки вказують на те, що ці відносини були що-раз гарніші, що теперішня війна є тільки прикритим епізодом та що після заняття Галичини Поляками сей епізод швидко забудеться і українське населення з польським пануванням легко помиряться. Сій польській аргументації треба протиставити дійсний стан річий. Треба зладити меморіал, який Панейко передасть тим кругам Мирової Конференції, з якими має звязки і які звернули його увагу на потребу такого меморіалу. Я негайно зладив такий меморіал¹⁾ і 25. червня він уже стояв до розпоряджистости Панейка.

23. червня приніс Панейко таку відомість: Про те, щоби Мирово Конференція признала дотеперішнє українське правительство Східної Галичини, нема мови. Найбільше виглядів має плян неутралізації Східної Галичини під протекторатом антанті. Член делегації одної з антантських держав, який має голос в сій справі, хотів би мати від нас для своєї особистої інформації проект конституції для знеутралізованої Східної Галичини; маючи конкретний проект, він зможе успішнійше заступати справу. Ми зараз обмірковували такий проект і зладили його.

Другого дня Панейко міг уже вручити його згаданому прихильному нам членови делегації одної з антантських держав.²⁾ Очевидно, проєкт роблений з таким поспіхом, не міг бути нічим особливим, тільки подавав загальний плян державного устрою Східної Галичини. Яким способом антанта мала би виконувати свій протекторат, сього питання проєкт не торкався.

Як показалося, всі ті наші „прихильники“ грали чисту комедію. В хвили, коли Панейко доставляв їм згадані матеріали, справа вже була передрішена.

¹⁾ Сей меморіал видало парижське українське пресове бюро п. н. „Notes sur les relations ukraino-polonaises en Galicie pendant les 25 dernières années (1895—1919).“

²⁾ Описля, коли підкомісія для польських справ радила вже над статутом для Східної Галичини і вислухувала різні інтересовані круги, між ин. також делегацію галицьких москвофілів, Панейко, який, як уже зазначено, оставав у зносинах з російськими кругами, дав сей проєкт д-ру Дмитрови Маркову, бувшому галицько-москвофільському послови до австрійського парламенту, щоби він заступав його в підкомісії. З сього приводу Марков написав в одній з москвофільських газет в Америці глузливу статтю про українську політику.

Для характеристики внутрішніх відносин в Делегації зазначу, що Панейко не тільки відмовився дати мені один примірник проєкту, але навіть не віддав мені мого власного рукопису.

Розділ XV.

Рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини.

1. Рішення Найвисшої Ради з 25. червня. В кінці Найвисша Рада заговорила. 27. червня одержала Делегація УНР від Генерального Секретаріату Мирової Конференції отсе повідомлення:

Париж, 26. червня 1919.

Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь переслати Українській Делегації в залученню текст рішення, прийнятого 25. червня Найвисшою Радою союзних і привятих до союзу держав.

Се рішення зателеграфовано того самого дня до Варшави, щоби міністер Франції повідомив про нього польське правительство, а військові представники союзників у Польщі українське правительство.

25. червня 1919.

Щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвисша Рада союзних і привятих до союзу держав рішила уповажнити сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч.

Се уповажнення в нічім не пересуджує рішень, які Найвисша Рада прийме опісля, щоби управити політичний статут Галичини.

2. Протест Делегації УНР. Проти сього рішення Делегація УНР на повнім засіданню ухвалила запротестувати отсею нотою:

Париж, 2. липня 1919.

До Його Ексцеленції Папа Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленції!

Делегація Української Республіки на Мирову Конференцію в Парижі одержала повідомлення про рішення, прийняте 25. червня Найвисшою Радою союзних і привятих до союзу держав в справі Східної Галичини. З приводу сього рішення, яке уповажняє сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч, Делегація має честь зложити Вам отсю заяву:

Рішення Найвисшої Ради не означає побіди Справедливості і Права.

Український нарід Східної Галичини, який творить дуже поважну більшість на сій споконвічній українській землі, міг, безперечно, не тільки на основі Права і Справедливості, але також на основі принципів держав антанті, проголосити, після розпаду Австро-Угорщини, свою незалежність і з'єдинення з Українською Республікою, утвореною цілим українським народом.

Польська Республіка, підносячи свої нічим неоправдані претенсії до Східної Галичини і йдучи війною на Українську Республіку для зреалізування тих претенсій, нарушила право українського народу.

Українське правительство, довіряючи принципам проголошеним державами антанті, сподівалося, що ті держави, беручи на себе задачу безсторонного судді в сій війні поляків проти українців, заявляться проти польського анексіонізму і стануть в обороні права самовизначення українського народу.

Українська Делегація стверджує, що так не сталося.

Комісія генерала Бертелемі заставила українців 24. лютого заключити завішення оружя в хвилі, коли польська армія, обложена у Львові Українцями, знаходилася в великій небезпеці.

Та сама комісія предложила 28. лютого проєкт перемиря, який не тільки оставляв Полякам часті української землі, заняті польською армією, включно зі Львовом, але також віддавав їм великі області з нафтовими багатствами в околиці Дрогобича, які знаходилися в українських руках.

Ясна річ, що таке стороннє рішення не могло бути прийняте українським правительством. Та все таки воно далі вірить в справедливість антанті і жадає слушнішого рішення.

Другою інтервенцією антанти в польсько-українській війні було рішення Найвищої Ради з 19. марта, яке вивало обі сторони як найшвидче заключити завішення оружя.

Українське правительство послухало зазиву Найвищої Ради і заявило готовість заключити завішення оружя. Одначе Поляки не пішли за його приміром і продовжали операції.

Тепер вияснюється причина їх поведення. З одного боку їх військове положення поправлялося наслідком заключення перемиря з Чехами і з Німцями і наслідком близького прибуття армії Галлера до Польщі. Отже вони могли сподіватися завоювання цілої Галичини. З другого боку вони були певні, що їх непослух Найвищій Раді нічого їм не пошкодить та що досягнені здобутки остануть при них, бо Найвища Рада їх затвердить. Так і сталося.

Українське правительство даром поновляло свої пропозиції завішення оружя, — Поляки їх відкидали.

Назначення комісії для польсько-українського перемиря не мало ніякого впливу на хід подій. Комісія пропозила обом сторонам проект перемиря, який Українці прийняли, одначе Поляки відкинули.

В усіх заявах представників антанти Українцям усе говорено, що рішення антанти опиратиметься на принципи справедливости і не числитиметься з довершеними фактами.

Президент Комісії для українсько-польського перемиря, генерал Бота, звернув увагу обох сторін на особливу відповідальність, яку стягнула би на себе та сторона, яка не прийняла би перемиря і вела би далі війну проти волі антанти.

Отже Поляки не прийняли перемиря і вели далі війну. Одначе Найвища Рада в своїм рішенню з 25. чирвня зовсім не потягнула їх до відповідальности. Вона не тільки прийняла довершений факт їх окупації, але ще уновоїжнила Поляків вести операції аж по ріку Збруч, себ-то заняті цілу Східну Галичину.

Найвища Рада пояснила своє рішення тим, що польська окупація має за цілю „забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд.“

Українська Делегація твердить, що українське правительство все забезпечувало особи й маєток мирного населення на території Східної Галичини, на якій розтягалася його власть.

Українська Делегація твердить, що на території Східної Галичини, на якій розтягалася власть українського правительства, не було ніколи ніяких большевицьких банд, тільки все панував новий порядок.

Українська Делегація твердить, що Директорія Української Республіки, при дуже визначній помочи Державного Секретаріату Західної України, була єдиною запорою для російських большевиків у їх поході на захід.

Українська Делегація твердить, що власне армія Західної України, побивши большевиків над Збручем, перешкодила їх звязков з большевиками Угорщини.

Українська делегація твердить, що українське правительство вже тоді, коли Поляки розпочали офензиву проти Східної Галичини, відкинувши проект перемиря, — відкинуло запрошення большевицького правительства з пропозицією завішення оружя.

Всі ці факти показують, що власне українське правительство і армія й особливо українське правительство і армія Східної Галичини творили єдиную запору проти большевизму, та що Поляки, атакуючи західно-українську армію тоді, коли вона була занята боротьбою з большевиками, показалися союзниками большевиків.

Ми твердимо, що навіть тепер, коли-б Поляки дістали від Найвищої Ради приказ уступити зі Східної Галичини, яку займають, українська армія змогла би вдержати порядок в краю.

Ми твердимо в кінці, що „большевицькі банди“ зовсім не загрожують Східній Галичині, бо українська армія відносить поважні успіхи в боротьбі з большевиками і виширає їх що-раз далі на схід.

Коли є яка небезпека для осіб і маєтку мирного населення Східної Галичини, то тільки зі сторони польської окупації.

Польсько-українська боротьба за Східну Галичину має кількасотлітню історію. Польща, завоювавши сей український край, весь час проявляла і про-

являє доси змагання спольщити його, придаваючи український елемент. З другої сторони український нарід за весь час польського панування старався відискати незалежність.

Піділ Польщі і заняте Галичини Австрією не поклали кінця сій польсько-українській боротьбі, особливо, що австрійське правительство стало протектором Поляків проти Українців. Підчас останніх 50 літ польсько-українська боротьба зростала в міру того, як наближуємося до найновіших часів.

Галицькі вибори, де на приказ польських властей лилася кров українських селян; великі аграрні страйки українських селян проти польських великих земельних власників; боротьба за загальне виборче право до австрійського парламенту і галицького сойму, яка з українського боку проявлялася широкими масовими рухами і обструкцією в соймі, з польського — кривавими репресіями; боротьба за заложення українського університету, де так само лилася кров; убиство намісника Галичини, польського графа Андрія Потоцького, Українським студентом Мирославом Січинським; винці страшні переслідування Українців, священників, інтелігенції, селян, по вказівкам польських властей підчас останньої війни між Австрією й Росією, — всі ці факти достаточо виясняють характер польсько-українських відносин.

Нові докази принесла теперішня війна між Поляками й Українцями.

Поляки голосять цілому світови про жорстокости українських вояків. Делегация Української Республіки як найперічнійше протестує проти тих тверджень. Одначе треба зазначити, що обвинувачення Поляків проти українських вояків свідчили би про ненависть, яку має український нарід проти Поляків і яка доводила би його до тих жорстокостей.

З другої сторони Поляки не скривають, що їх поведення супроти українського населення Східної Галичини не знає милосердя. Чи не на се винайшли вони „большевицькі банди“ в Східній Галичині, щоб оправдати свої жорстокости?

Для польської окупації всі способи є добрі, щоби знищити український елемент. Українські організації, товариства, школи, церкви замкнені. Українська преса здавлена. Українських селян, священників, інтелігенцію масами розстрілюють або кидають до в'язниць або замикають в таборах для інтернованих. Коротко кажучи, все українське життя знищено. Чи се так Поляки охороняють особи й майно мирного населення Східної Галичини?

Делегация Української Республіки стверджує, що Найвища Рада своїм рішенням з 25. червня віддала українське населення українського краю під панування його найбільшого ворога, який має тільки одну ціль: винищити український елемент, щоби сей край став дійсно польським.

„Се уповажнення — говорить Найвища Рада при кінці свого рішення — в нічмі не пересуджує рішень, які найвища Рада прийме описля, щоби упорядувати політичний статут Галичини“.

Ся обіцянка ніяк не може вдоволити українського народу. Вона не охороняє його перед терористичним режимом, який завели тепер польські власти, ані не дає йому ніякої запоруки на будуче.

Маючи на увазі теперішнє рішення Найвищої Ради, яке виходить зовсім на користь Поляків, український нарід має всі причини думати, що й дальші рішення Найвищої Ради йтимуть в тім самім напрямі.

Одначе якби Найвища Рада і змінила в будучности своє становище, хто направиць моральні й матеріальні шкоди, нанесені українському народови польською окупацією?

Допустім, що Найвища Рада зарядить описля плебісцит. Попереджений довгим періодом польської окупації і польського режиму, який диме тільки терором і бажанням знищити український елемент всіми способами воєнного стану, — чи сей плебісцит дав би всі запоруки і висловив би дійсну волю населення?

На основі всего вишче сказаного Делегация Української Республіки заявляє ось-що:

Рішення Найвищої Ради в справі Східної Галичини нарушує територіальну суверенність Української Республіки, віддаючи часть її території під польську окупацію.

Се рішення нарушує право самовизначення українського народу і санкціонує довершений факт польської окупації.

Се рішення віддає український нарід в руки його історичного ворога і засуджує українську землю на польонізацію.

Се рішення важко ображує національні почування українського народу, бо нема важчої образи для гідности народу як віддати його під вороже чужинецьке панування.

Се рішення засуджує населення Східної Галичини, без ріжниси народности й релігії, на найбільшу недолю, бо під польською окупацією край не зможе успокоїтися, тільки стане полем що-раз завзятійшої боротьби, яка мусить його довести до повної руїни й анархії.

Проти сього рішення Делегація Української Республіки підносить в імя Права і Справедливости перед Найвисшою Радою союзних і прийнятих до союзу держав і перед Мировою Конференцією найторжественнійший і найрішучійший протест.

Делегація Української Республіки, яка мала за ціль досягнути на Мировій Конференції визнання суверенности й незалежности Української Республіки, обіймаючи всі українські землі, заявляє, що український нарід не може прийняти того рішення та що він усіми способами оборонятиме незалежність і цілість своєї держави. Тому Делегація Української Республіки не бере ніякої відповідальности за події, які можуть наступити.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки. Надзвичайні делегати для українсько-польського перемир'я: Д-р М. Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

На сім місці вважаю за потрібне пояснити справу підписання сеї ноти. Через те, що на засіданню Найвисшої Ради так уважали на те, чи від імени Галичини говорять Галичани, — Сидоренко, Вітовський і я вважали за потрібне, щоб сю ноту, яка являлася відповіддю Делегації на таке важне рішення Найвисшої Ради в справі Галичини, побіч Сидоренка підписав також Панейко. Підпис Панейка вважали ми тим потрібнішим, бо було відомо, що він висилає також сам ріжні ноти в галицькій справі. Отже ми хотіли, щоби з підписів на ноті було ясно видно, що вона є висловом становища цілої Української Делегації, себ-то також її галицьких членів. Одначе Панейко рішуче відмовився, подаючи за причину, що се смішно виглядає, коли на ноті є більше підписів. Сей аргумент не переконував нас, тим більше, що Панейко підписував уже де-які попередні ноти то з Сидоренком то також і з иншими членами Делегації. Не могучи заставити Панейка підписати ноту і не хочачи, щоб недостача підпису галицьких делегатів на ноті могла дати привід до толків, що галицькі члени Делегації не протестують проти рішення Найвисшої Ради, Сидоренко, Вітовський і я рішили всі три підписати ноту.

3. Повідомлення з 11. липня про дальші рішення Найвисшої Ради.
12. липня Делегація УНР дістала від Генерального Секретаріату отсе повідомлення:

„Париж, 11. липня 1919.

Пан Президент Української Делегації

в Парижі.

Продовжуючи своє повідомлення з 26. червня в справі Східної Галичини, Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь довести до відомости Пана Президента Української Делегації, що Найвисша Рада союзних і прийнятих до союзу держав прийняла отсі рішення:

Польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу, після того, як заключить з союзними і прийнятими до союзу

державами договір, якого постанови мають по змові забезпечити автономію території, як також політичні, релігійні й особисті свободи її мешканців.

Сей договір опиратиметься на праві самовизначення, яке виконають в кінці мешканці Східної Галичини що-до своєї політичної приналежності; час, в якому се право буде виконане, буде означений союзними і прийнятими до союзу державами або органом, на який вони можуть перенести ту владу⁴.

4. Протест Делегації УНР. Проти цього рішення Найвищої Ради запротестувала Делегація УНР отсею потою:

Париж, 15. липня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленції!

Делегація Української Республіки на Мирову Конференцію в Парижі має честь потвердити одержання повідомлення з 11. с. м. про рішення Найвищої Ради, а саме, що „польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу“.

Покликуючися на всі свої попередні заяви в справі Східної Галичини, зокрема на декларацію з 2. с. м., зложену з приводу рішення Найвищої Ради, яким „сили Польської Республіки уповажнено вести свої операції аж по ріку Збруч“, — Делегація Української Республіки має честь зложити отсю заяву:

I. Український парід Східної Галичини, який творить більше ніж 70 % населення цього краю, проголосив 19. жовтня 1918., в згоді з українським народом Буковини й Угорщини, через свою Національну Раду, зложену з послів до австрійського парламенту і до галицького та буковинського сойму, вибраних на основі загального виборчого права, і з делегатів українських політичних партій, свою волю відділитися від усіх інших країв Австро-Угорщини.

1. надоліста 1918. Українська Національна Рада обняла владу в Східній Галичині і в інших вище означених українських землях і утворила з сих земель Західно-Українську Республіку.

3. січня 1919. Українська Національна Рада рішила одностороніо з'єднання Західно-Української Республіки з Українською Республікою, утвореною на руїнах давньої Росії, в одну державу.

22. січня 1919. на площі св. Софії в Києві, столиці Української Республіки, торжественно проголошено з'єднання обох Республік.

Таким чином Східна Галичина волею свого населення стала частию Української Республіки.

II. Польська Республіка, виступивши війною проти Української Республіки з цілю завоювати Східну Галичину, де панування польської бюрократії за часів австро-угорської монархії установлено тільки дякуючи династії Габсбургів і австрійському правительству, — проявила нічим неоправдані імперіалістичні змагання, суперечні принципам, проголошеним державами антанти, і тому заслуговує на як найстрогіший осуд.

III. Найвища Рада, запрошуючи своїм рішенням з 19. марта 1919. обі сторони заключити завішення зброї, заявила, що вона „є готова:

а) вислухати представлення територіальних бажань обох сторін в сій справі;

б) посередничити в Парижі при делегаціях українській і польській або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішення зброї перемінити в перемир'я.“

IV. Заключення завішення зброї не наступило, бо польське правительство відкинуло пропозиції українського правительства, а Найвища Рада не застала польського правительства виконати рішення, яке сама ухвалила.

Заклучення перемир'я не наступило, бо польське правительство відкинуло проект перемир'я, проведений обома сторонам міжсоюзною комісією і прийнятий Українцями, а Найвища Рада не застала Польків прийняти проект.

Представлення територіальних бажань Українців що-до Східної Галичини Найвища Рада не вислухала. Президент міжсоюзної Комісії для українсько-польського перемиря, генерал Бота, заявив українській делегації підчас засідання Комісії 8. мая 1919., що Найвища Рада рішила приступити до вислухання представлення територіальних претенсій обох сторін тільки після заключення перемиря.

У. Рішення Найвищої Ради з 19. марта 1919. відносилось однаково до обох сторін. Отже з сього можна було вносити, що Найвища Рада держатиме з тою стороною, яка підчиниться тому рішенню, а потягне до відповідальности ту сторону, яка йому не підчиниться.

Однаке Найвища Рада зсоціалізувалася з стороною, яка не підчинилася її рішенню з 19. марта 1919., і опираючися виключно на переговорах з Поляками, уповажила польське правительство заняти Східну Галичину й утворити в ній цивільну управу.

VI. Віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки наслідє волю українського народу Східній Галичині, який проявив бажання бути частию Української Республіки, і є замахом на цілість Української Республіки, якої автономною провінцією є Східна Галичина.

Віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки суперечить рішенню з 19. марта 1919., яке обіцувало українському народови вислухання представлення його територіальних бажань в Східній Галичині і заключення перемиря між Україною й Польщею.

Віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки суперечить принципам самовизначення народів, проголошеним антантаю, бо про долю краю рішено не згідно з волею української більшости краю, але в інтересі польської меншости, віддаючи український край і нарід під панування польської олігархії.

Віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки видає одну воюючу сторону, Українців, на поталу другій воюючій стороні, Поляків. Поляки використають свою владу, щоби по змозі знищити український елемент і забезпечити собі посідання краю. Польські практики в Східній Галичині аж до нинішнього дня, — як їх Делегація Української Республіки мала честь представити Мировій Конференції в ноті з 2. с. ж., — ілюструють достаточню, хоч неовно, польське поведіння.

Віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки унеможливає українському народови виконання права самовизначення, передвиджене на будуче в останнім рішенню Найвищої Ради, бо польське правительство, маючи владу в Східній Галичині, уживе всіх способів, щоби перешкодити самовизначенню українського народу. Під пануванням завойовника годі говорити про вільну волю завойованого.

VII. Делегація Української Республіки підносить тому в імені Української Республіки й українського народу найторжественніший протест проти віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки.

Делегація Української Республіки має честь заявити, що нема иншого способу рішити справу Східної Галичини, згідно з принципом самовизначення, народів, проголошеним державами антанти, і згідно з обітницями Найвищої Ради, зробленими в рішенню з 19. марта 1919., як тільки: визволити Східну Галичину з-під польської окупації і дати українському народови сього краю змогу виявити вільною своєю волею, се-б-то змогу бути частию Української Республіки, яка забезпечить найповніші гарантії національним меншостям.

I. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки.

5. Автентичний текст рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919.

В справі висше наведених рішень Найвищої Ради, поданих до відомости Української Делегації в Парижі урядовими письмами Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 26. червня і 11. липня 1919., припис „Український Прапор“, орган Уряду преси і пропаганди Західно-Української Народньої Республіки, в ч. 11 з 19. марта 1921., важну

відомість, а саме, що ті рішення в такій формі, в якій Генеральний Секретаріат Мирової Конференції подав їх до відомости Української Делегації, не є автентичні. З донесення „Українського Прапора“ виходить, що повідомлення Генерального Секретаріату Мирової Конференції містять у собі дві частини одного й того самого рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919. та що Генеральний Секретаріат Мирової Конференції в тих повідомленнях відступив від автентичного тексту рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919. Се донесення „Українського Прапора“ кидає характеристичне світло на відносини на Мировій Конференції.

Автентичний текст рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919. — на основі інформації, одержаної правительством Західно-Української Народної Республіки — звучить:

„Найвища Рада Мирової Конференції постановляє:

1. Що польське правительство уповажняется окупувати своїми військовими силами Східну Галичину аж по ріку Збруч;

2. Що польському правительству дається уповаження ужити всі свої військові сили включно з армією генерала Галлера в цілі переведення сеї окупації;

3. Що польське правительство буде уповажене завести цивільну адміністрацію в Східній Галичині, як заключить з головними союзними і прийнятими до союзу державами умову, яка мусить запоручити по змозі автономію сеї території, як також політичну, релігійну й особисту свободу населення;

4. Що та умова буде в останній інстанції опиратися на праві самовизначення населення Східної Галичини що-до його державної приналежності; час сього вирішення буде означений головними союзними і прийнятими до союзу державами або тим органом, який вони до сього уповажать;

5. Що проект тої умови має бути предложений польській комісії, але він буде підданий ревізії Редакційного Комітету.

6. Що польське правительство має бути повідомлене про висше наведені постанови і про уповаження до негайного ділання відповідно точкам 1) і 2).

7. Що військові представництва головних союзних і прийнятих до союзу держав в Польщі мають бути повідомлені про висше подані точки постанови.“

Порівнявши сеї автентичний текст з повідомленнями Генерального Секретаріату Мирової Конференції, побачимо, що текст, поданий в тих повідомленнях є неповний, інакше стилізований і містить різкі вислови (фраза про „большевицькі банди“).

6. Правне положення Східної Галичини зі становища міжнародного права. Договором в Сен-Жермен (арт. 91) Австрія зреклася свого права суверенности над Східною Галичною в користь держав антанті.

Доси одним правомочним актом виконання права суверенности над Східною Галичною державами антанті є рішення Найвищої Ради Мирової Конференції з 25. червня 1919.

Правомочну силу має тільки перша точка сього рішення, яка містить уповаження для польського правительства окупувати своїми військовими силами Східну Галичину; друга точка відноситься до способу виконання першої.

Третя і четверта точки сього рішення, які заповідають заключення договору між головними державами антанти і Польщею в справі Східної Галичини, не набрали доси правотворчої сили, бо такого договору доси не заключено.

Таким чином сувереном Східної Галичини являються держави антанти, а Польща являється тільки окупантом сього краю.

Дальні заяви органів держав антанти в справі Східної Галичини, а саме: т. зв. лінія Керзона, яка означає східні границі польської держави; договір між головними державами антанти й Польщею, заключений в Спа 10. липня 1920.; рішення Ради Союзу Націй у справі Східної Галичини з 23. лютого 1921. і заява Лойда Джорджа в англійській палаті громад 6. липня 1921.¹⁾ — тільки потверджують сей правний стан.

Розділ XVI.

Проект статута для Східної Галичини.

І. Віддання справи статута для Східної Галичини Підкомісії для польських справ. Між одним і другим повідомленням про рішення Найвищої Ради в справі Східної Галичини, 3. липня, в саме полудне, Сидоренко одержав від Генерального Секретаріату Мирової Конференції отсе письмо:

„Париж, 3. липня 1919.

До Папа Сидоренка
Президента Української Делегації.

В доповнення свого повідомлення з 2. с. м. Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь довести до відомости Української Делегації, що се не є українське питання, тільки внутрішній статут Східної Галичини, яким має зайнятися сьогодні Підкомісія польських справ. Тому проситься Делегацію заступити себе сьогодні в 4. годині в міністерстві закордонних справ делетатами, приналежними до Східної Галичини, себ-то уродженими і замешканими в сій провінції.“

Перше, що при одержанню сього письма звернуло увагу, було те, що воно покликалося на попереднє письмо з 2. с. м., якого одначе ані сам Сидоренко ані секретаріат Делегації не одержав.

Збентежений сею справою, — бо ходило о засідання, яке мало відбутися того самого дня в 4 години по полудни, — Сидоренко попросив на нараду Панейка, мене, Вітовського і секретаря Антона Петрушевича.

Перше всего — де могло подітися письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з попереднього дня? Сидоренко питає Панейка, чи він, як віцепрезидент Делегації, не відібрав випадково того письма.

¹⁾ Про сі справи докладно далі.

Панейко відповідає: „Ні. Одначе я знаю про сю справу, бо мені вчора сказали про се устно в міністерстві. Я заявив, що ми в нарадах Підкомісії не візьемо участи. Опісля, прийшовши до дому, я написав таку саму заяву і вислав“.

Після сього почалася нарада про саму справу. Загальна думка була, що Делегація не може взяти участи в нарадах Підкомісії з отсих причин:

Придїленням справи Східної Галичини до Підкомісії для польських справ Найвисша Рада зазначувала, що вона справу Східної Галичини вважає приналежною до комплексу польських справ. Натомість заперечувала Найвисша Рада державну приналежність Східної Галичини до Української Народньої Республіки і взагалі звязок між справою Східної Галичини і українським питанням — і тим що зазначувала се виразно словами („се не є українське питання, тільки внутрішній статут Східної Галичини“), і тим, що допускала на засідання тільки членів Делегації — Галичан. Се значило, що Найвисша Рада відмовляє Делегації УНР як заступниці Української Народньої Республіки права заступати Східну Галичину, а тільки признає членам Делегації — Галичанам право представляти українське населення Східної Галичини¹⁾.

Тільки що-до тактики Вітовський висловив думку, що шкода, що Панейко своїми заявами, устно й письменною, передрішив справу, бо чи не ліпше було би явитися на засідання Підкомісії, побачити про що ходить, і устно зазначити й умотивувати становище Делегації²⁾.

Та рішати справу тактики було запізно, бо коли Панейко вислав уже заяву, що Делегація не візьме участи в нарадах Підкомісії, то Сидоренкови, до якого було звернене нинішнє письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції, оставалося тільки дати так само письмєнну відмову.

Панейко обіцяв прислати копію своєї заяви, щоб обі заяви були згідні, одначе не прислав.

Заява, яку вислав Сидоренко, звучала:

„Париж, 3. липня 1919.

Пан Генеральний Секретар Мирової Конференції

в Парижі.

У відповідь на Ваше запрошення з 3. липня взяти участь в засіданню Підкомісії для польських справ в справі внутрішнього статута Східної Галичини Делегація Української Республіки має честь Вас повідомити, що з огляду на те, що Східна Галичина не є частию Польщі, тільки автономною провінцією незалежної

¹⁾ Як представників населення Східної Галичини слухала Підкомісія опісля делегатів польських, жидівських і москвофільських. Очевидно, крім того польську державу заступала Делегація Польської Республіки.

²⁾ На сей закид передрішення справи Панейко, показуючи на мене й Вітовського, відповів: „Сі панове взагалі не мають тут нічого до говорення і я радив би їм бути скромнішими, бо я маю уповажнення мого правительства, на якого основі можу їх кожної хвили викинути з Парижа.“ — Такого уповажнення він, очевидно, не мав і не міг мати.

і суверенної Української Республіки, Делегація бачить себе приневолюеною здержатися від участі в нарадах згаданої Підкомісії.

Г. Сидоренко, Президент Делегації Української Республіки¹.

2. Акція Панейка й Томашівського. Письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 2. липня 1919. не пропало; тільки опинилося в актах окремого бюро Панейка і Томашівського, — як се видно з публікації про Східну Галичину, виданої париською Делегацією Західно-Української Народньої Республіки²).

Се письмо звучить:

„Париж, 2. липня 1919.

Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь повідомити Українську Делегацію, що Підкомісія для польських справ студіює тепер гіпотезу прилучення Східної Галичини, з провізоричного титулу, до Польщі, при чім Східна Галичина мала би мати як найширшу автономію і її мешканці мали би опісля право рівнитися про свою долю.

Підкомісія була би щаслива знати погляди Української Делегації на се питання і вислухати її завтра, в четвер, 3. липня, в 4 години по полудня в міністерстві закордонних справ.“³)

Та сама публікація повідомляє також про акцію Панейка й Томашівського, як представників галицького правительства, перед Підкомісією в справі статута для Східної Галичини. Звідси довідуємося ось-що:

„Українська Делегація Галичини повідомила Конференцію, що в принципі готова взяти участь в працях над провізоричним статутом і просила дати їй змогу попередньої комунікації між Делегацією й національним правительством, як також відложити наради над статутом в Комісії аж до хвили, коли наступить ся виміна думок між Делегацією і правительством.

На нещасте шеф Делегації, який був рішив особисто порозумітися з правительством, зустрів стільки формальних перешкод, що не міг вибратися в дорогу, як тільки дуже пізно, а тимчасом Комісія для польських справ, яка дістала поручення виробити проект статута, з як пайбільшим успіхом скінчила працю в тіснім співробітництві з польською Делегацією, заки ще могли прийти докладні інструкції для Української Делегації. Коли представники українського населення явилися 21. серпня перед сею Комісією і предложили національні бажання в справі статута, президент Комісії заявив: „Сі панове приходять запізно, статут уже викінчений і ми не можемо в нім нічого сущного змінити“.

Просьби українських делегатів познакомитися з текстом проекту не узяли до уваги, коли рівночасно Поляки мали змогу впливати на різні партії статута, Що більше, аж 20. листопада Найвища Рада установила дефінітивний текст статута, після чого його подано до відомости

¹) L'Ukraine Occidentale. Annexe: Documents choisis (Західна Україна. Додаток: Вибрані документи). — Публікація вийшла при кінці 1920. під редакцією виконуючого обов'язки голови Делегації д-ра С. Томашівського.

²) Annexe, стор. 14.

польського правительства і задержано в тайні перед Українською Делегацією. Вона довідалася про статут аж з польських часописів, які оголосили його в цілості.¹⁾

В тій самій публікації подана „заява галицько-українських делегатів в справі провізоричного статута Галичини“ з 23. серпня. Вона звучить:

„Являючися, згідно з бажанням Генерального Секретаріату Мирової Конференції, перед Комісією, якій поручено вироблення провізоричного статута для Східної Галичини, ми підносимо в імені народу Західної України торжественний протест проти кривдячого трактування нашого краю Мировою Конференцією.

Проти всякого принципу справедливості і самовизначення України, одні між народами Австро-Угорщини, не дістали ніякого задоволення з національного й політичного становища; крім того поділені між три сусідні держави, без питання їх про се, ідуть вони на зустріч ще темнішій будучності ніж було їх положення перед війною.

Всупереч формальним обітницям, що ніякий довершений факт не вплине на рішення Конференції, польська й румунська окупації української території знайшли у Союзників не тільки апобату, але й дійсну поміч, а терористичний режим, виконуваний особливо в Галичині над українським населенням, користується новою толеранцією.

Серед таких обставин, щоби скоротити муки нещасного українського народу, ми годимося, в конечній обороні, взяти участь в нарадах над провізоричним реуляміном для Східної Галичини, на основі рішення найвисшої Ради з 25. червня, долучаючи отсю заяву: що не можемо взяти моральної і політичної відповідальности за вислід кооперації, як тільки під отсими умовами:

1. Статут не повинен ніяким способом, ані формою, ані духом, нарушити основних принципів рішення Найвисшої Ради, себ-то провізоричного характеру реуляміну, самовизначення народу і автономії краю в переходовім періоді.

2. Повинна бути збережена територіяльна інтегральність українських частин Галичини і Буковини.

3. Власне право громадянства (indigenat) повинно бути взате за підставу всіх політичних прав.

4. Дата й умови плебісциту повинні бути означені в самім статуті.

5. Ріжниця між Галичиною й Польшею підчас обовязуючої сили статута повинна бути означена на-зверх.

6. Корінне населення краю не повинно бути обовязане служити в польській армії.

7. Евентуальна компетенція влади Польщі в де-яких областях публічного життя Галичини повинна бути ясно означена в статуті.

8. Губернатор Галичини має бути української народности і Соєм буде мати весь вплив на його призначення.

9. Оголошення статута буде зроблене разом з гарантійним актом для забезпечення повного виконання статута“.²⁾

І так Палеєко і Томашівський вже в справі участі Української Делегації в нарадах Підкомісії для польських справ над статутом для Східної Галичини рішили піти своїм власним шляхом і відсунути від сеї справи всіх інших членів Делегації УНР, як Придніпрянців так і Галичан.

Тому письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 2. липня 1919. не дійшло до рук президента Делегації УНР, а опп-

¹⁾ L'Ukraine Occidentale, стор. 60—61.

²⁾ Annexe, стор. 14—15.

нилося в окремім бюрі Панейка і Томашівського; тому Панейко на нараді Делегації з 3. липня 1919. сказав, що дав уже відмовну відповідь, щоби таку саму відповідь дав також президент Делегації УНР і сею відповідю відсунав Делегацію від всякої дальшої участі в сій справі; тому Панейко не прислав Сидоренкови своєї заяви, яку обіцяв прислати, щоби обі заяви були однозгідні.

А при тім усім не мав відваги сказати: „Я думаю, що тільки я маю право рішати сю справу і тому зроблю те, що вважаю за відповідне, а Вам до сього нема ніякого діла“, — тільки все затаював, говорячи неправду, — він, віцепрезидент однощільної Делегації Української Народньої Республіки і член державного Секретаріату Західної Области УНР, якого обов'язував акт з'єднання з 3. січня 1919.

Коли стало відомо, що Делегація УНР відмовилася від участі в нарадах над статутом для Східної Галичини, в українських політичних і урядових кругах уважали се помилкою, за яку обвиняли Делегацію УНР і передовсім президента Сидоренка.

Тепер, на основі документів, оголошених Делегацією Західно-Української Народньої Республіки, треба ствердити, що та вина паде передовсім на того, хто затаїв перед президентом Делегації УНР і цілою Делегацією письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 2. липня і передрішив рішення Делегації, заявляючи, що він уже дав відмовну відповідь.

Якби затаєне письмо було відоме Делегації і якби справу обмірковано на основі того письма, спокійно, без напруження, викликаного пропажею письма, маючи на обміркування доволі часу, — Делегація по всій правдоподібності була би рішила піти на нараду. Адже в письмі говорилося, що Підкомісія тільки „студіює гіпотезу“ провізоричного прилучення Східної Галичини до Польщі і хоче „знати погляди Делегації на се питання“. По всій правдоподібності Делегація була би рішила піти висловити свої погляди, — як се і пропонував Вітовський, хоч він знав тільки друге письмо, яке без першого робило вражіння різкої обиди української єдності і державності.

Думаю, що й тоді річевий успіх не був би більший від того, який досягнули Панейко і Томашівський своєю акцією. Але моральний успіх був би в кожнім разі ліпший. Делегацію УНР Підкомісія певне не була би „викинула за двері“, як се зробила з ними („сі панове приходять запізно“), і була би урядово повідомляла її про всі рішення.

Що-до річевого успіху, здається мені, українська участь в Підкомісії не була би змінила справи. Вже історія перемиря доказала, що Найвища Рада слухала тільки Польщі. Те саме доказала описля історія статута для Східної Галичини. Хоч він був вироблений без нашої участі, а при участі Поляків, отже як вислів волі Мирової Конференції, на яку впливали тільки польські бажання, Найвища Рада взяла його назад, як тільки польське правительство запротестувало проти нього.

3. Проект статута для Східної Галичини. Після підготовчих праць Підкомісії для польських справ Найвища Рада на засіданню 20. листопада 1919. прийняла проект договору, який мав бути заключений між союзними і прийнятими до союзу державами і Польщею в справі Східної Галичини. Сей проект звучить:

„Проект договору між союзними і прийнятими до союзу державами й Польщею в справі Східної Галичини.

Головні союзні і прийняті до союзу держави, а саме: Заучені Держави Америки, Бритійська імперія, Франція, Італія й Японія,

бажаючи покласти кінець нещасному конфліктові, який від довшого часу нищить Східну Галичину, та бажаючи завести в сім краю правління, яке заporučало би по змозі автономію краю і забезпечувало би особисті, політичні й релігійні свободи його населення,

думаючи, що Польща, на думку головних союзних і прийятих до союзу держав, є тепер найліпше кваліфікована, щоб завести свободне і правильне правління в Східній Галичині, та бажаючи в сій цілі заключити договір,

назначили своїх уповноважених: (тут мали би прийти імена)

які, після виміни своїх повноважень, признаних за добрі і формальні, уложили отсі умови:

Розділ I.

СЕМЕНЬ ВИТЯЗЕВСКИЙ

Статут для Східної Галичини.

Артикул 1. Головні союзні і прийняті до союзу держави дають Польщі — а вона приймає — мандат організувати й адмініструвати підчас 25 літ низше означену часть давних австрійських провінцій Галичини й Буковини, яка творить автономну територію Східної Галичини.

Комітет, який матиме за задачу зайнятися розграниченням, збереться за п'ятнадцять днів після того, як сей договір увійде в силу. Сей комітет складатиметься з 6 членів. Натях назначать союзні і прийняті до союзу держави й одного Польща. Рішення прийматимуться більшістю голосів; в крайнім випадку рішатиме президент. Обі договірні сторони обов'язані прийняти те рішення.

Додаток: Границі Східної Галичини.

А) На Заході: Від точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією сходиться зі східною адміністраційною границею громади Белзця, і в напрямі на південний захід, та сама адміністраційна границя. Далі адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом на заході і Равою Руською на сході. Далі, в напрямі на південний захід, адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом і Яворовом, перетинаючи кут, утворений коло села Липовця, лінією, яка має бути означена на терені в віддаленні коло 2 кілометрів на північ від сеї місцевости. Далі, в напрямі на південь, адміністраційна границя між повітами Ярославом і Перемишлем на заході і Явором, Самбором, Старим Самбором на сході. Далі, в напрямі на південь аж до вигнення в віддаленні одного кілометра в напрямі на південний схід від точки 519 (Радич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромилем і Старим Самбором. Звідси, в напрямі на південний захід аж до вигнення сеї границі коло 15 кілометрів на південний захід від Хирова і в віддаленні коло... від Хирова і 2 кілометри на південний схід від точки 733, лінія має бути означена на терені, перетинаючи залізничний шлях Хирів—Самбір в околиці 2 кілометрів на схід від Хирова. Звідси здовж лінії водного ділу між басенами Стриважа і Дністра. Далі, в напрямі на південь аж до точки зустрічі з чесько-словацькою границею в околиці коло 2 кілометрів на південь від точки 1355 (Галич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромиль і Ліско на заході і Старий Самбір і Турка на сході; однак сея границя відхиляється від назованих розграничень в двох точках, які мають бути означені на терені, а саме: а) там, де адміністраційна границя звертається на захід від дороги з Хирова до Лютовиса, так, щоб сея дорога остала в цілості на польській території, б) коло місцевости Бібрки, так, щоб сея місцевість остала на польській території.

Б) На південнім заході: Від висше означеної точки до точки зустрічі з границею Буковини давня границя між Галичиною й Угорщиною, точка 1655, яка в Карпатах є спільною точкою між басенами рік Віссо й Черемош і спільна точка трьох границь: Галичини, чесько-словацької держави й Румунії.

В) На південнім сході: Від висше означеної точки, в напрямі на північний схід, аж до точки зустрічі границь політичних повітів Городенки і Снятина, коло 11 кілометрів на південний схід від Городенки, давня границя між Галичиною й Буковиною. Звідси, в напрямі на північний схід, аж до точки, яка має бути вибрана на березі Дністра, коло 2 кілометри від Залішків, лінія, яка має бути означена на терені і яка йде через точки 239, 312. Звідси, аж до точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією звертається на північ, коло 3 кілометри на захід від Жванія, головний біг Дністра в низ ріки.

Г) На сході й півночі: Від висше означеної точки над Дністром аж до точки зустрічі зі східною адміністраційною границею громади Белаца давня границя між Австро-Угорщиною й Росією.

Артикул 2. Польща зобов'язується виконувати мандат під контролею Союзу Націй і на умовах, означених в сім договорі.

Рада Союзу Націй матиме після 25 літ право задержати, зревідувати або змінити статут означений в сім договорі.

Артикул 3. На час правління, установленого сим договором, міжнародні договори й конвенції, які є заключені або мають бути заключені з Польщею, будуть примінені так само до Галичини.

Артикул 4. Дипломатичні і консульські агенти Польщі заступатимуть за границею інтереси громадян Східної Галичини.

Артикул 5. Всі свободи приватного й публичного характеру, всі політичні права і права застережені для меншостей, забезпечені в Польщі польськими законами, будуть забезпечені в Східній Галичині. Зокрема буде запоручена як найповніша релігійна свобода. Греко-католицький обряд користуватиметься тими самими правами що римо-католицький.

Артикул 6. Польща зобов'язується, що закони, примінені в Східній Галичині про свободу зборів, товариств, слова і преси числитимуться з особливим правлінням території і забезпечуватимуть населенню як найширші свободи, згідні з удержанням порядку і зі збереженням постанов сього договору.

Артикул 7. Польська й українська (ruthène) мова будуть признані в рівній мірі урядовими мовами в Галичині і матимуть ті самі права.

Не пересуджуючи гарантій, забезпечених меншостям артикулом 8-им, кожда громада чи муніципальність матиме право рішати, чи в публичних заведеннях початкової школи мають учити польської чи української мови, чи обох.

В області публичної науки в середніх і вищих заведеннях і з застереженням постанови артикулу 13-го законодавня власть належатиме до Союму Східної Галичини, передвидженого в артикулі 10-ім.

При призначуванню публичних фондів для трьох ступнів школи буде переведений справедливий поділ між школи з польською викладовою мовою і школи з українською викладовою мовою.

Артикул 8. Постанови договору заключеного 28. червня 1919. між Високими Договірними Сторонами примінюються в Східній Галичині і будуть інтерпретовані таким способом: 1. обовязки, які сей договір накладає на Польщу, будуть зобов'язувати також власті Східної Галичини, в міру їх компетенції; 2. заporуки, які проголошує сей договір у користь етнічних меншостей проти польської більшости, зобов'язують також у випадку, коли більшість є українська.

Артикул 9. Не буде вільно переводити в Східній Галичині ніякої систематичної колонізації колоністами спровадженими з по-за границь краю.

Розділ II.

Союм Східної Галичини.

Артикул 10. В Східній Галичині буде союм, який буде зложений з одної палати, вибраної загальним тайним голосуванням з пропорціонального репрезентацією. Право голосування будуть мати без різниці оба поли.

Загальні вибори будуть що-пять років. В випадку розв'язання Союму вибори будуть в реченці трьох місяців після розв'язання.

Польські виборчі закони будуть приміювані при виборах до Союму Галичини, при збереженню висше поданих постанов.

А р т и к у л 11. Соєм буде скликати губернатор, передвиджений в артикулі 19-тім; губернатор могтме так само відложити сойм, проголосити замкненне сесії або розв'язати сойм.

Соєм матиме що-року дві звичайні сесії.

А р т и к у л 12. Соєм Східної Галичини буде видавати закони в отсих справах:

1. Виконування публичного культу.
 2. Публична освіта.
 3. Публична опіка.
 4. Публична гігієна.
 5. Шляхи регіональні, комунальні і віціпальні, разом з залізничними шляхами, які мають місцевий інтерес.
 6. Всі заохоти до хліборобства, торгівлі і промислу, разом з зарядженнями для улекшення кредиту, закупки і продажі, для розвитку уживання нових технічних засобів, для підпирання винаходів і дослідів.
 7. Приміювання загальних законів про уживанне вод на ірригацію або для добуття моторової сили.
 8. Приміювання загальних законів про організацію й адміністрацію громад, міст і повітів.
 9. Податки на власний рахунок Східної Галичини.
 10. Земельні питання.
 11. Всі інші справи, що-до яких Соєм Польщі признає йому компетенцію.
- Соєм Галичини що-року ухвалить на предложенне губернатора бюджет урядів, відповідаючих справам, які належать до його компетенції.

А р т и к у л 13. Кождий закон ухвалений Соєм, президент Союму передасть губернаторови, який силою своєї власної власти може в однімісячнім реченці від передачі наложити на нього „veto“. Се право „veto“ погасне, коли в реченці одного року після його виконання Соєм на ново ухвалить той сам закон більшістю двох третин.

При законах про публичну науку в середніх і висших школах „veto“ губернатора буде абсолютне.

Коли одначе законоподатне рішення в земельній справі, спинене через „veto“ губернатора, буде в реченці одного року наново ухвалене Соєм більшістю двох третин, сю справу польське правительство негайно предложит Раді Союзу Націй. Вона більшістю голосів рішить про дальшу акцію і зарядження відповідно то того, що вважатиме корисним і вказаним в даних обставинах.

А р т и к у л 14. Член Союму не може бути ніяким способом переслідований або пошукуваний з приводу промов, поглядів або голосування в Соїмі або в комісіях.

Член Союму підчас сесії не може бути арештований або переслідований перед кариими трибуналами, як тільки за дозволом Союму, з виїмком випадку горячого вчинку.

Арештування члена Союму або слідство проти нього буде завішене на час цілої сесії, коли Соєм сього зажадає.

А р т и к у л 15. Соєм установить сам свій регулямін. Він вибиратиме свого президента і своє бюро.

Найвисший трибунал у Львові, передвиджений в артикулі 27-ім, рішатиме про рекламациї, звернені проти важности виборів до Союму.

Розділ III.

Представництво Східної Галичини в Соїмі Польщі і в польськім правительстві.

А р т и к у л 16. Виборці Східної Галичини братимуть участь у виборах до Союму Польщі. Для сього польські закони про вибори до сього Союму роз-

тигатимуться на Східну Галичину з тим застереженням, що на сій території має бути задержане пропорціональне представництво.

Посли, вибрані в Східній Галичині, не будуть брати участі в Сеймі Польщі в нарадах над законодавчими справами того рода, в яких має компетенцію Сейм Східної Галичини.

Постанови сього артикулу зможуть бути піддані ревізії на основі спільної згоди польського правительства і міністерства Східної Галичини.

Артикул 17. Сейм Польщі матиме право законодавчої власти для Східної Галичини в усіх справах, які не підлягають компетенції Сейму Східної Галичини.

Артикул 18. До Ради Міністрів Польщі належатиме один міністер без портфелю, назначений шефом польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини, і він буде представляти сей край.

В кождім польськім міністерстві будуть зорганізовані окремі бюра для справ Східної Галичини з компетенцією займатися сими справами.

До польської Ради Міністрів буде приділений високий український (ruthène) урядовець, щоби служити їй радою в справах, які відносяться спеціяльно до Українців (les Ruthènes) і до греко-католицького обряду.

Розділ IV.

Адміністрація Східної Галичини.

Артикул 19. Виконуюча власть в Східній Галичині буде віддана губернаторови, якого буде назначати і відкликати шеф польської держави.

Артикул 20. Губернатор дбатиме про вдержання порядку і публичної безпечности. Він забезпечуватиме виконування законів, ухвалених Сеймом Польщі і Сеймом Східної Галичини.

Артикул 21. З застереженням права „veto“, передвидженого в артикулі 13-ім, губернатор оголошуватиме закони, ухвалені Сеймом Східної Галичини, в реченні одного місяця від передачі йому ухваленого закона президентом Сейму.

Артикул 22. Справами приналежними до Сейму Східної Галичини згідно з артикулом 12-тим управлятимуть міністри, назначені губернатором і відповідальні в сих справах перед Сеймом. Сейм означить число, функції і плати сих міністрів.

Артикул 23. Справами, які не належать до Сейму Східної Галичини, управлятимуть шефи урядів підчинені губернаторови.

Артикул 24. Акти губернатора, які відносяться до справ, передвиджених в артикулі 12-тім, мають бути контрастиновані відповідальним міністром, за виїмком декрета „veto“.

Артикул 25. Губернатор назначатиме публичних урядовців. Одначе закон польський або галицький, відповідно до випадку, зможе приписати инший спосіб назначування низших урядовців. Такий закон зможе також означити умови, вимагані для допущення до сього чи иншого уряду.

Урядовці для урядів, які відповідають справам, передвиженим в артикулі 12-тім, будуть назначувані на пропозицію відповідального міністра.

Артикул 26. Здібність до публичних урядів не може бути в принципі залежна, ні правдою ні фактично, від раси, релігії чи мови.

Урядовці, з конечними виїмками, мають бути рекрутовані зі Східної Галичини. Зарядженнями губернатора, виданими на пропозицію шефа даного уряду або відповідального міністра, відповідно до випадку, можуть бути означені уряди, які будуть зарезервовані виключно для кандидатів, що походять зі Східної Галичини або відповідають умовам, означеним в тих зарядженнях.

При виборі урядовців, при рівних даних, треба числитися з чисельною важністю ріжних національних груп.

Розділ V.

Судова організація Східної Галичини.

Артикул 27. Трибунал у Львові творитиме найвисший трибунал для цілої території Східної Галичини.

Артикул 28. Судді Східної Галичини, з виїмком тих, для яких буде принята виборна система, будуть назначувані шефом польської держави на пропозицію губернатора. Вони будуть неусувальні і не можуть бути усунені як наслідком рішення трибуналу у Львові, який буде урядувати як найвища дисциплінарна Рада магістратури.

Артикул 29. Кари проголошені трибуналами Східної Галичини будуть виконані в Східній Галичині.

Артикул 30. Шеф польської держави матиме право помилування осіб, засуджених трибуналами Східної Галичини.

Розділ VI.

Фінансовий лад Східної Галичини.

Артикул 31. Особливий фінансовий лад для Східної Галичини буде установлений польським законом згідним з постановами цього договору.

Артикул 32. Маєтки, положені в Східній Галичині і приналежні давніше до австрійського правительства, до коронного краю Галичини або до австрійської корони, як також маєтки, положені на сій території і приналежні з титулу приватного права до давньої суверенної родини Австро-Угорщини, передаються Польщі під умовами, передвидженими в артикулі 204-тим мирового договору між Високими Договірними Сторонами й Австрією, і Польща забезпечить їх адміністрацію.

Артикул 33. Маєтки вже тепер призначені для публичної установи, збережуть се призначення. В будучности їх не можна буде відняти від цього призначення як тільки в правних формах і за згодою влади, яка управляє тою установою.

Підчас правління, установленого сим договором, маєтки, передвижені в артикулі 32-ім, не можуть бути продані ані обтяжені тягарями, які розтягалися би по-за час цього правління. В випадку, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут, умови, які розтягалися би по-за той час, утратять правну силу в три роки після установлення нового статута, коли підчас цього речення не будуть виразно потверджені. Одне ся постанова не буде ніякою перешкодою розпоряджати сими маєтками з огляду на переведення земельної реформи або праць признаних загально-користими.

Постанови цього розділу не пересуджують в нічім заряджень союзних і принятих до союзу держав що-до сих маєтків на випадок, коли б Східна Галичина в цілости чи в часті була відділена від Польщі.

Артикул 34. Приналежності до домен і маєтків призначених для публичних установ будуть адміністровані згідно з постановами артикулів 32-ого і 33-ого; що-до них заведеться рахунок, який має бути упорядкований на випадок і в хвили, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут Східної Галичини.

Артикул 35. В випадку, коли б де-які публичні установи, яких тягар спадав би на Галичину, обтяжували в Польщі державний бюджет, польська законодавча влада означить відповідну часть доходів з загальних податків, побираних в Східній Галичині, і передасть її до бюджету Східної Галичини.

Артикул 36. Бюджет Східної Галичини обниматиме:

1. В видатках: Видатки на справи, передвижені в артикулі 12-тим.
2. В доходах: а) часть доходів з загальних податків означену згідно з артикулом 35-тим; б) дохід з додатків до загальних податків, яких висоту означить Сойм Східної Галичини.

Артикул 37. Польське правительство забезпечить сплату довгів, які на основі артикулів 199-ого і 200-ого мирового договору між Високими Договірними Сторонами і Австрією мають обтяжити територію Східної Галичини. На випадок, коли б ся територія в цілости або в часті була відділена від Польщі, припадаюча на неї часть тих довгів буде означена згідно з принципами висловлених в артикулі 199-ім згаданого договору.

Розділ VII.

Військова організація.

Артикул 38. Законодавство про військову службу, обов'язуюче в Польщі, Польща зможе примінити в Східній Галичині, з застереженням, що так утворений контингент творитиме окремі одиниці, які в часі миру стоятимуть у гарнізонах Східної Галичини, а в часі війни будуть до розпорядимости польського правительства для оборони національної території.

Розділ VIII.

Переходові постанови.

Артикул 39. Аж до зібрання Сейму губернатор Східної Галичини буде управляти територією, держачися постанов сього договору.

В справах, які на основі сього договору належать до компетенції польського Сейму, польські закони будуть заведені в Східній Галичині проголошенням губернатора. В справах, які належать до компетенції Сейму Східної Галичини, будуть примінювані без нового проголошення закони й розпорядки, які обов'язували 28. липня 1914.

Губернатор видасть потрібні зарядження для заведення адміністрації. Він означить число міністрів і їх функції і так остане аж до відмінної постанови Сейму.

Губернатор видасть потрібні зарядження, щоби Сейм Східної Галичини, під умовами, передвидженими в артикулі 10-тім, був вибраний як найшвидше і таким способом, щоби міг зібратися найпізніше в реченні 9 місяців після введення в життя сього договору. Губернатор має забезпечити свободу виборів, держачися постанов артикулу 6-ого, і приступити до негайного скликання Сейму.

Цілий лад, установлений розділами I—VI сього договору, функціонуватиме від хвили зібрання першого Сейму. Обов'язкова військова служба не може бути заведена в Східній Галичині перед сею датою.

Артикул 40. Ніхто з мешканців Східної Галичини не може бути непокошений чи переслідуваний з приводу свого політичного становища від 28. липня 1914. до введення в життя сього договору.

Сей договір, зредагований французькою, англійською й італійською мовою, якого французький текст буде обов'язуючий на випадок різниці думок, буде ратифікований. Він увійде в законну силу рівночасно з мировим договором з Австрією. Місцем зложення ратифікацій буде Париж. Держави, яких правительства мають осідок по-за Європою, зможуть обмежитись повідомленням правительства Французької Республіки через свого дипломатичного представника в Парижі, що їх ратифікація довершена, і в сім випадку зможуть передати ратифікаційну грамоту, коли се буде можливе. Французьке правительство вручить усім підписуючим державам копію протоколу про зложення ратифікацій.

Дано в Парижі, дня 1919., в однім примірнику, який остане зложений в архівах правительства Французької Республіки і якого автентичні експедиції будуть вручені кожній з підписуючих держав."

Як уже було зазначено, Найвища Рада не подала навіть сього проекту до відомости Делегації Західно-Української Народньої Республіки. Ся делегація запротестувала проти нього тільки на основі часописних відомостей.

Приступаючи до оцінки проекту статута для Східної Галичини, треба перше всего установити становище, з якого має виходити ся оцінка.

Зі становища незалежності Східної Галичини як Західно-Української Народньої Республіки і її з'єднання з Великою Україною проект статута — незалежно від його змісту — треба осудити як насильство

над волею українського народу й відкинути, не входячи в оцінку окремих постанов.

Тому оцінка проекту статута мусить виходити зі становища, з якого виходила Найвища Рада при укладанню статута. А саме виходила вона з свого рішення з 25. червня 1919., в якому обіцяла Східній Галичині на перехідний час „автономію території“ і „політичні, особисті й релігійні свободи мешканців“ при Польщі, а опісля „виконання права самовизначення“.

Погляньмо, як Найвища Рада додержала своєї обіцянки.

Пічнемо з означення території Східної Галичини. Означуючи границю Східної Галичини від Польщі, Найвища Рада не держалася етнографічного принципу, тільки якихсь ближше невідомих мотивів в иги для Польщі.

Українська національна територія тягнеться далеко на захід на лівім березі Сяну. Тимчасом Найвища Рада повела границю Східної Галичини від Польщі так, що значна полоса української землі на схід від Сяну, на його правім березі, має валежати до польської держави (повіти Чесанів, Ярослав, Перемишль, Ліско). Сю українську землю проект статута віддавав раз на все під Польщу, не питаючи волі українського населення¹⁾.

З рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919. можна було вносити, що Східна Галичина тільки на якийсь короткий перехідний час одержить автономію при Польщі, після чого матиме змогу виконати право самовизначення.

Тимчасом проект статута віддавав Східну Галичину під управу Польщі аж на 25 літ, а при тм відбирав їй право самовизначення. Після 25-літньої польської управи на основі мандату Найвищої Ради під контролею Союзу Націй не населення Східної Галичини мало би рішати про дальшу долю краю, тільки Рада Союзу Націй мала би право „задержати, зревідувати або змінити статут“. Коли ж взяти на увагу, що годі передвидіти, що станеться за чверть століття, то проект статута для Східної Галичини віддавав властиво сей край Польщі.

І так територію Східної Галичини проект статута обкраював, право самовизначення їй видбирав Погляньмо, яку давав він їй автономію.

¹⁾ Границя між Польщею і Східною Галичиною, установлена Найвищою Радою, творить часть т. зв. лінії Керзона, названої так від того, що про неї говориться в телеграмі лорда Керзона до народного комісара закордонних справ Світської Ресї Чічеріна, висланої зі Спа 11. липня 1920. в справі перемиря між Польщею й Світською Росією. По словам телеграми в се „лінія установлена провізорично минулого року Мировою Конференцією як східна границя, внутрі якої Польща була би уповажнена завести польську адміністрацію. Ся лінія йде приблизно через отсі точки: Гродно, Вапівка, Немирів, Бересте Литовське, Дороговець, Устилуг, на схід від Грубешова, Крилів, далі на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. На північ від Гродна лінія, яку будуть держати Литовці, йтме залізничним шляхом з Гродна до Вильни і звідси до Двинська“.

Сю східну границю Польщі установила Найвища Рада 8. грудня 1919. Одначе доси ніякий акт міжнародного права не надав сій границі обовязуючої сили.

Тоді ж, 8. грудня 1919.. Найвища Рада рішила признати Польщі часть бувшої австрійської провінції Галичини, положену на захід від сеї лінії.

Законодатну власть в автономній Східній Галичині проект статута ділив між автономічний галицький сойм і державний польський сойм.

Галицький сойм мав бути однопалатний, вибраний „загальним тайним голосуванням з пропорціональною репрезентацією“. По-за тим польські виборчі закони мали б примінюватися також при виборах до галицького сойму.

Сі неясні постанови про основи виборчого права до галицького сойму треба вважати дуже небезпечними. Автори проекту розуміли під „suffrage universel“ безперечно загальне, рівне і безпосереднє виборче право. Та через те, що рівність і безпосередність виборчого права не зазначені в проекті „expressis verbis“, польське правительство могло би ухилитися від обов'язку завести не тільки загальне, але також рівне і безпосереднє виборче право. Сього треба боятися особливо тоді, коли б реакція в Польщі знесла рівність і безпосередність виборчого права до польського сойму. Тоді польське правительство могло би покликатися на те, що при виборах до галицького сойму мають примінюватися польські виборчі закони.

Функціонування галицького сойму мало би бути залежне від губернатора, який скликає сойм, відкладає його наради, замикає сесію і має право сойм розв'язати. Сі постанови суперечать сучасним поняттям про потребу незалежності законодавчої влади від виконавчої. В галицьких відносинах дали би вони польському правительству змогу насильства над галицьким соймом.

Компетенцію галицького сойму означував артикул 12-ий. Вистане переглянути тих 11 точок сього артикулу, щоб переконатися, що вона дуже незначна. Тільки точки: 1) виконувание публичного культу, 2) публична освіта і 10) земельні справи — мають справді державне значіння. Все инше, се справи, які належать звичайно до нижших самоуправних установ. Важна ще точка 9) побір податків на власний рахунок Східної Галичини, та вона при автономії є конечна, отже самозрозуміла.

Одначе те, що артикул 12-ий давав в висше наведених справах державного значіння, відбирав артикул 13-ий, який містить постанови про „veto“ губернатора Східної Галичини проти законів ухвалених галицьким соймом. В справах публичної освіти „veto“ губернатора є абсолютне, значить, воно уневажнює закон, ухвалений соймом. А в земельних справах „veto“ губернатора має той наслідок, що хоч сойм ухвалив би вдруге той сам закон приписаною більшістю двох третин, то ся ухвала не стає законом, тільки справа йде на розгляд Ради Союзу Націй, яка має повну свободу рухів, отже не тільки може ухвалений закон затвердити або відкинути, але взагалі видати всякі зарядження в сій справі.

Таким чином в двох справах, шкільній і земельній, які мають державне значіння і при тім особливо важні для збереження і скріплення українського характеру краю проти польонізаційних змагань польської держави, галицький сойм у своїй законодавчій діяльності був би спаралізований.

За військом справ, вичислених в статті 12-ій, всі інші справи на території Східної Галичини належали б до компетенції польського союму.

Участь Східної Галичини в погоджуванні цих справ проявлялася б тим способом, що населення Східної Галичини брало б участь в загальнодержавних виборах до польського союму. Так вибрані східно-галицькі послі не брали б участі в нарадах і ухвалах польського союму в справах, які для Східної Галичини погоджував би галицький сойм. Значить, Східна Галичина брала б участь в польській соймі не як окрема автономічна територія (прим. через делегацію галицького союму), тільки як часть польської держави.

Таким чином всі справи справді державного значіння, як законодавство про права і обов'язки громадян, законодавство цивільне і кримінальне, комунікація, промисел, торгівля, фінанси, організація держави, закордонна політика і т. д. — мав би погоджувати для Східної Галичини польський сойм. В тих усіх справах Східна Галичина не мала би автономії, тільки являлася би частю польської держави.

Коли законодавча влада в Східній Галичині все таки поділена між автономічний галицький сойм і державний польський сойм, то виконуюча влада в Східній Галичині належала би в цілості до польської держави, яка виконувала би її через губернатора, якого призначає начальник польської держави. Як урядовець польської держави губернатор Східної Галичини був би відповідальний на основі польської конституції. Супроти конституції Східної Галичини він являвся би абсолютним, невідповідальним виконавцем волі польської держави.

Тільки незначні обмеження цього абсолютизму губернатора містили статті 22-ій, 24-ій і 25-ій. А саме справами, які по думці статті 12-ої належали до компетенції галицького союму, мали керувати галицькі міністри, відповідальні перед соймом, який рішає про їх число, функції і плату, однак призначувані губернатором. Але найвища виконуюча влада в справах, в яких законодавча влада належала до галицького союму, не належала би до галицьких міністрів, тільки до губернатора, а міністри мали би тільки контрастигувати акти губернатора. Урядовців для своїх ресортів також не призначували би галицькі міністри, тільки губернатор на прохання міністра.

Правда, коли брати відповідальність галицьких міністрів перед соймом у новочасному розумінні, то виконуюча влада губернатора в справах, які належать до компетенції галицьких міністрів, являлася би тільки формальністю, бо кожний акт губернатора потребує для правної важливості контрастигури міністра. Однак в галицьких відносинах, з огляду на те, що в інших, багато важливіших справах виконуюча влада належала в повноті губернаторові, роля галицьких міністрів була би тільки підрядна.

Крім губернатора ще два особливі урядовці польської держави оставалися би в зв'язку з виконуючою владою в Східній Галичині: 1) В Раді міністрів польської держави мав представляти

Східну Галичину міністр без портфелю, призначений начальником польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини. 2) Крім того до ради міністрів польської держави мав бути приділений „високий український урядовець“ як дорадник в справах, що відносяться до української народності і гр.-кат. обряду.

На призначення губернатора Східної Галичини, міністра для Східної Галичини в польській Раді міністрів і „високого українського урядовця“ при польській Раді міністрів Східна Галичина як автономічна територія не мала би ніякого правного впливу. Отже два перші були би по правилу Поляки, а третій — такий Українець, який припав би до вподоби польському правительству.

Окрему увагу треба звернути на ролі згаданих обох представників Східної Галичини в польській Раді міністрів. Отже Східну Галичину як автономну провінцію заступав би міністр без портфелю, який — як уже зазначено — був би, очевидно, Поляк, бо проект статута не постановляє про його народність нічого, оставляючи вільну руку голові польської держави. А український нарід, отже переважуючи більшість населення Східної Галичини мав би заступати в польській Раді міністрів тільки „високий український урядовець“, який мав би тільки дорадний голос.

Справа військової організації полагалася на стільки корисно для краю, що контингент, рекрутований в Східній Галичині, мав творити окремі одиниці, які в часі миру мали стояти гарнізоном в краю. Зате некорисна була постанова, що військо Східної Галичини мало оставати в розпорядимості польського правительства без ніякого автономічного впливу краю та на випадок війни польське правительство може його ужити для оборони „національної території“. Неясно означене поняття „національної території“ польське правительство інтерпретувало би, очевидно, так, що тут ходить про територію польської держави, і примушувало би галицьке військо проливати кров в інтересах Польщі.

Судейська влада в Східній Галичині належала би так само, як і виконуюча, до польської держави. Східна Галичина творить, що правда, під оглядом судівництва окрему провінцію з Найвищим Трибуналом у Львові, однак законодавство про організацію суду сеї провінції не належало би до компетенції галицького сойму. Тим самим належало би воно до компетенції польського сойму. Суддів Східної Галичини назначував би на пропозицію губернатора начальник польської держави.

Йдучи за рішенням Найвищої Ради з 25. червня 1919., треба окремо згадати про політичні, релігійні й особисті свободи, які повинен би запоручити населенню Східної Галичини проект статута. Найліпшою запорукою тих свобод було би, коли б край мав таку повну автономію, що міг би сам про них рішати. Однак так не є. Про ці свободи говорив проект статута передовсім в статутах 5—9, далі в статутах 10-ім (виборче право до галицького сойму), 16-ім (виборче право до польського сойму) і 26-ім (здібність до публичних урядів). Всі ці статутули мали переважно характер рам, які мали виповнити польське законодавство і адміністрацію. Стилізовані

вони так, що на їх основі польська держава могла оточувати особливою опікою польську меншість і давити українську більшість.

Артикул 7-ий виразно постановляв в користь польської меншости, що польська мова як урядова є рівнорядна з українською.

Корисним для української більшости був тільки артикул 9-ий, який забороняв колонізацію Східної Галичини позакраєвним елементом.

До всіх вище вказаних хиб проекту статута для Східної Галичини долучається основна хіба недостатчі гарантій перед порушенням автономії краю польським правительством.

Контрагентами договору, яким Польща зобов'язується управляти Східною Галичиною на основі статута, були з одної сторони союзні і прийняті до союзу держави, з другої Польща. Органом союзних і прийнятих до союзу держав, який мав контролювати, чи Польща зберігає статут, був Союз Націй. Однак щоб та контролі була дійсна й успішна, треба, щоб Східна Галичина могла сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії. Тому, хоч статут не признавав Східній Галичині в області закордонної політики ніякої автономії і віддавав дипломатичне і конзулярне заступництво Східної Галичини Польщі, — то все таке повинен би був зробити бодай сей один виїмок і признати Східній Галичині заступництво при Союзі Націй для береження своєї автономії перед порушенням з боку польського правительства.

Через те, що такого заступництва проект статута Східній Галичині не признав, в практиці було би так, що Польща як повноправний член Союзу Націй своїм впливом параліжувала би всяку контролі, яка мала би за ціль оберігати автономію Східної Галичини. А що Східна Галичина не могла би сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії і та оборона залежала би виключно від ініціативи самого Союзу Націй, то при відповідній укладі сил і настрою в Союзі Націй Польща могла би в Східній Галичині правити як сама захоче.

Се — в нормальних обставинах, себ-то, коли Союз Націй справді стане органом, здатним до виконання тих задач міжнародної політики, для яких його покликало до життя.

Але може статися й так, що за якийсь час не буде ні союзу „союзних і прийнятих до союзу держав“, які виступали як співконтрагенти Польщі в проекті договору про Східну Галичину, ні Союзу Націй. Тоді Польща могла би просто закритися тим, що нема співконтрагента, проти якого вона зобов'язана додержувати договір, — і анексувала би Східну Галичину.

Щоб сьому запобігти, треба би, щоб Східна Галичина була при договорі співконтрагентом, без якого волі договору не можна змінити.

В кінці насувається питання, що сталося би після 25-літнього періоду польської управи, коли б тоді не було Союзу Народів. Справа була би ясна тільки тоді, коли б Польща супроти Східної Галичини як співконтрагента зобов'язалася зарядити виконання права самовизначення.

Словом, гарантії автономії Східної Галичини на час під управу Польщі вимагали би, щоби Східну Галичину признано бодай в обмеженій мірі підметом міжнародного права (становище співконтрагента при заключуванні договору з Польщею і заступництво перед Союзом Націй).

Розглянувши проект статута для Східної Галичини, треба ствердити, що автономія, яку їй хотіла признати Найвища Рада, така обмежена, що зовсім не відповідає тому становищу, яке повинна би мати Східна Галичина, коли вона має задержати свою окремішність і в кінці визволитися з-під залежності від Польщі. З правним становищем швейцарських кантонів, німецьких держав, американських чи австралійських стейтів навіть нема що тої автономії порівнювати. А однак Східній Галичині належалося би становище більше незалежне, відповідно до тимчасового характеру її залежності від Польщі!

Положення Східної Галичини на основі проекту статута представиться ще некориспійше, коли візьмемо на увагу політичний бік справи, а саме що між Польщею і Східною Галичиною велася би національна боротьба, в якій Польща змагала би до сполющення і анектування Східної Галичини, а українська більшість Східної Галичини до вдержання і скріплення українського характеру краю і до незалеження від Польщі. В сій боротьбі Польща, маючи такі широкі управлення в статуті для Східної Галичини й оперте в польській меншості краю, мала би позицію дуже корисну; зате така обмежена автономія не була би для українського народу Східної Галичини майже ніякою охороною.

Таким чинном Найвища Рада, укладаючи проект статута для Східної Галичини, не сповнила зобовязань, які взяла на себе що до Східної Галичини рішенням з 25. червня 1919. Видаючи Східну Галичину аж на чверть століття під управу Польщі при дуже обмеженій і нічим не загарантованій автономії і складаючи описля дальшу долю сього краю не в руки населення, тільки в руки Союзу націй, Найвища Рада творила якраз корисні умови для підготовлення і переведення анексії Східної Галичини Польщею.

4. Протест Польщі і нове рішення Найвищої Ради. Однак й такий проект статута Східної Галичини викликав різкий протест Польщі. Посилялися протестуючі ухвали зборів, товариств, організацій, корпорацій, міських рад і самого польського сойму і — як завершення всіх тих протестів — відмова польського правительства підписати договір.

Польща домагалася, щоб Найвища Рада признала Східну Галичину частю Польщі та щоб автономія Східної Галичини як польської провінції була внутрішньою справою польської держави.

Найвища Рада, як усе перед тим так і сим разом, не мала рішучости переперти проти Польщі навіть свою власну волю і уступила перед польським протестом. Правда не настільки, щоби сповнити польське домагання і прилучити Східну Галичину міжнародно-правним актом до Польщі, — тільки оставила справу договору з Польщею що до Східної Галичини в завішенню.

Про се рішення, прийняте на засіданню Найвисшої Ради 22. грудня 1919., повідомив президент Найвисшої Ради Клемансо, тодішній французький президент міністрів, французьку палату послів на засіданню 23. грудня 1919.

Вказавши на те, що мирова конференція, маючи вирішати трудні справи, нераз приймала рішення, які опісля треба було змінити, Клемансо сказав, що до таких рішень належить також рішення про Східну Галичину. Се рішення викликало в Польщі невдоволення, що правда, не з Франції, але з антанті. В сам день від'їзду Клемансо до Лондона був у нього польський міністр закордонних справ Патек, який просив його старатися, щоб Найвисша Рада змінила своє рішення про Східну Галичину в дусі польських бажань. Клемансо обіцяв се зробити.

„Я — говорив Клемансо далі — поїхав до Лондона. Лойда Джорджа вважає де-хто ворогом Поляків. Ніщо не є далше від правди. Він приятеля Поляків, але він признає, що в Східній Галичині є багато Українців, і думає, що їх треба забезпечити. Ми довго дискутували. Та в день мого від'їзду я досягнув полагодження сеї справи, яка може видається малою, але є дуже важна, щоби кругом границь, які ми означили для Німеччини, установити точки опертя, потрібні для нашого сунокою. Я був щасливий, що в останній хвилі Лойд Джордж мені сказав: „Я годжуся на Ваше пропозицію, можете пропозицію його конференції“. Я вернув на конференцію. Я пропонував текст, але не хотів, щоб він був ухвалений, не будучи перед тим післаний до Лондона. Лойд Джордж, на мою велику радість, відповів мені, присилаючи текст, ще ліпший від мого. Се й текст ухвалено вчора. Рішено, що артикул, яким Східну Галичину віддано Польщі титулом мандату, має бути „тимчасово завішений“ (*provisoirement suspendu*) — се слова Лойда Джорджа, він їх сам написав — і пізніше порішений.“

Через те, що проєкт статута для Східної Галичини Найвисша Рада рішила завісити, міжнародньо-правне положення Галичини остало надалі таке, як се виходить з рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

IV. Часть.¹⁾

На Великій Україні.

Розділ XVII.

Відношення між обома правительствами. Між орієнтаціями на Польщу і Москву.

Перейшовши Збруч, галицьке правительство осіло в Кам'янці, осідку правительства Директорії. Галицьке правительство привело на Велику Україну 100.000-ну армію, з того 40.000 війська адатного до бою, яке зараз пішло у бій з большевиками.

Тепер, коли галицьке правительство й армія перейшли на територію Великої України, яка була під владою правительства Директорії, перед обома правительствами стало ще в більшій огроті ніж доси питання про їх взаємне відношення.

Акт з'єдинення оставляв галицькому правительству повну незалежність, так, що спільна діяльність обох правительств не мала для себе постанов закона й опиралася тільки на порозумінню між ними. Факт утрати території галицьким правительством не вносив у се відношення ніякої законної зміни, тільки, ставлячи правительство Директорії в положення господаря, а галицьке правительство в положення гостя, вимагав від обох сторін у їх відношенню більше обережності, такту

¹⁾ Матеріали до IV. части:

Д-р Осип Назарук, Рік на Великій Україні. — Осип Левицький, Галицька армія на Великій Україні. — Д-р Лука Мишуга, Похід українських військ на Київ (серпень 1919). — Кам'янецькі часописи з часу вересень-жовтень-листопад 1919. (з кожного з вичислених часописів мав я по кілька чисел): „Україна“ орган штабу наддніпрянської дієвої армії; „Український Козак“, фронтова газета Української Народньої Армії; „Робітнича Газета“, центральний орган української соціально-демократичної робітничої партії; „Трудова Громада“, орган Центрального Комітету української партії соціалістів-революціонерів; „Народня Воля“ орган Центрального Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів; „Галицький Голос“, орган міністерства галицьких справ; „Боротьба“, орган українських соціальних демократів Галичини й Буковини; „Стрілець“, орган Начальної Команди Галицької Армії. Всі ці часописи, крім останньої, заступали становище правительства Директорії.

Крім поданих матеріалів користувався я також матеріалами в еміграційній пресі, оповіданнями учасників і т. п.

Період перебування галицького правительства на Великій Україні, се дуже важка сторінка сучасної історії України. Тому подаю матеріали, на основі яких представляю сей період, щоб читач знав, на чім оперта моя праця. Сих матеріалів, очевидно, замало, щоби сказати „останнє слово“ про сей період.

В оцінці діяльності осіб цього періоду треба мати на увазі ті страшні обставини, в яких ішов розпад нашої держави. В тім „чотирикутнику смерті“ який творили: большевики, Денікін, Польща і Румунія, не тільки ті, котрих косив тиф, були недужі. Ще більш недужі були ті відповідальні особи і групи, які бачили неминуучий розпад держави, безсилі спинити його. Вони жили і працювали немов у горячці, — в горячці безсильності й розпучи. Вчинків недужих не можна оцінювати мірою, якою оцінюється вчинки здорових...

й делікатности ніж доси, коли кожде з обох правительств мало свою територію.

Хто були оба правительства і на які громадські групи вони опиралися?

Галицьке правительство представляв Уповновласнений Диктатор д-р Евген Петрушевич, при яким з функціями ради міністрів, одначе без самостійности і відповідальности ради міністрів, а тільки як орган дорадний і виконуючий рішення Диктатора, була Рада головноуповажених Диктатора.

Диктатура опиралася на трудову (перед тим національно-демократичну) партію, яка в даних обставинах була за Диктатуру безумовно, і на радикальну партію, яка підпирала Диктатуру, не бачучи змоги в даних обставинах заступити її кориснішою формою влади. Рішучими противниками як Диктатури так і всякого окремого галицького правительства була соціально-демократична партія і „Селянсько-Робітничий Союз“. Значить, поділ партійних груп був такий, як на останній сесії Української Національної Ради. Ріжниця була тільки в тім, що тут не було Української Національної Ради, тільки представники партійних груп, і не було народньої маси, до якої могли би віділятися чи партії через партійні з'їзди чи правительство і партії через вибори. Противенства між сими обома групами, які вже були ярко зарисувалися на останній сесії Української Національної Ради, в Кам'янці що-раз більше загострювалися. Міжпартійні наради, які відбувалися кілька разів у Кам'янці для усунення противенств і винайдення спільної платформи, до нічого не довели.

Директорія після уступлення Винниченка складалася з Петлюри, Швеця, Макаренка, Андрієвського й Петрушевича. Після державного замаху отамана Оскілка, в який була замішана партія самостійників, Андрієвський уступив; Швець і Макаренко ставали що-раз більше декоративними фігурами, з якими Петлюра не числився; Петрушевич в тім часі, як його проголошено Диктатором, через непорозуміння з Петлюрою виступив з Директорії. Таким чином Директорію в тім часі творив уже властиво один Петлюра.

Зокрема що до Петрушевича Директорія повідомила його, що його уступлення не приймає до відомости. Наслідком сього остало невиясненням, чи він є членом Директорії чи ні. Відповідно до політичної потреби раз говорилося, що він є членом Директорії, другий раз, що — ні. В дійсности до участі в праці Директорії його не запрошувано¹⁾.

Правительство Директорії складалося з представників української соціально-демократичної робітничої партії і партії українських соціалістів-революціонерів. Перевагу в Раді Міністрів мали соціальні демократи і прем'єром був спершу соц.-дем. Мартос, опісля соц.-дем. Мазепа. Представники названих партій у Раді Міністрів були залежні від Центральних Комітетів своїх партій. З українських соціальних демократів Західної Области УНР входили в склад Ради Міністрів:

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 208—9.

Осип Безпалко як міністр праці, Семен Вітик як міністр галицьких справ, Володимир Темницький як міністр закордонних справ (який одначе сидів у Відні і не мав впливу на політику правительства) і д-р Володимир Старосольський як товариш міністра закордонних справ; з радикалів д-р Іван Макух як товариш міністра внутрішніх справ.

Таким чином в Західній Области УНР „праві“ були при владі, а „ліві“ в опозиції, яка поборювала саму ідею окремого галицького правительства. Навпаки на Великій Україні при владі були „ліві“, а „праві“ в опозиції. „Праві“ з Великої України шукали підпори в галицькій правительстві, „ліві“ з Західної Области УНР у правительстві Директорії. Так було ще тоді, коли галицьке правительство мало свою територію; тепер сі відносини ще загострилися. Ціле правительство Директорії займало супроти галицького правительства принципіально те негативне становище, яке займала соціяльна демократія й „Селянсько-Робітничий Союз“ Західної Области УНР. З другого боку наддніпрянські „праві“ підсували Петрушевичеві навіть думку державного замаху проти Директорії, яку одначе Петрушевич рішучо відкинув ¹⁾.

Законним висловом становища правительства Директорії до Диктатури був закон з 4. липня 1919. про утворення міністерства по справах Західної Области (Вістник державних законів 1919, випуск 28, число 386). Перший уступ сього закона звучить:

„Відповідно до актів 3. і 22. січня 1919. року про злуку Української Народньої Республіки з Галичиною, в складі Міністерства Української Народньої Республіки утворити Міністерство Західної Области Республіки (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною“.

Міністром по справах Західної Области (або коротше: міністром галицьких справ) призначено соц.-дем. Семена Вітика.

Волю законодавця при утворенню сього міністерства поясняє орґан міністерства „Галицький Голос“ ²⁾ ось як: На основі акту з'єднання суверенна влада на землях Західно-Української Народньої Республіки перейшла до Директорії, тільки виконування влади на час до Установчих Зборів остало при Українській Національній Раді. Через проголошення Диктатури Українська Національна Рада перестала виконувати владу. Диктатура не є правним наслідником Української Національної Ради, бо для утворення її конституція Західної Области УНР не дає законних основ. Коли ж Українська Національна Рада перестала виконувати владу, а Диктатура правно не існує, то виконування влади переходить на Директорію, яка виконує її через міністерство галицьких справ.

Таким чином відповідно Директорії на проголошення Диктатури було утворення міністерства галицьких справ. Директорія не признавала Диктатури правною установою і виявила свою волю переняти те виконування влади, яке на основі акту з'єднання прислугувало Україн-

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 204—5.

²⁾ Стаття д-ра Стефана Стебельського п. н. „Критичні uwagi до акту злуки з 3. січня 1919.“

ській Національній Раді, та виконувати її через міністерство галицьких справ.

Таке відношення між Диктатурою і Директорією утворилося ще до переходу галицького правительства й армії на Велику Україну.

Та рівночасно большевики на стільки загрожували Кам'янцєви, що Петлюра звернувся до Петрушевича за підмогою. Тоді була заключена між ними умова, яка мала упорядкувати відношення між обома правительствами і їх спільну акцію.⁴⁾ Ся умова обнімала справу найвищої спільної команди: далі зобов'язання Петлюри змінити політичний курс на більш уміркований і прийняти в склад правительства Директорії галицьких діячів; в кінці зобов'язання Петлюри скасувати міністерство галицьких справ.

Що до справи найвищої спільної команди, то її полагоджено так: Обі армії, галицька і придніпрянська, зберігали свою окремішність. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії, якої командантом був генерал-четар Тарнавський. Придніпрянська армія підлягала Штабови Придніпрянської Дієвої Армії під командою отамана Тютюнника, а опісля отамана Сальського, пізнішого міністра війни. Для об'єднання операцій обох армії утворено на основі порозуміння між обома правительствами Штаб Головного Отамана, якому підлягали обі армії в оперативних справах. Шефом Штабу призначено отамана Юнакова, бувшого професора військової академії в Петербурзі, а генералом-квартирмейстром генерала-четаря Віктора Курмановича, бувшого державного секретаря військових справ і шефа генерального штабу західної області УНР. Старшини, приділені до Штабу Головного Отамана, походили по половині з придніпрянської й галицької армії. Штаб Головного Отамана розпочав діяльність 11. серпня 1919.

Справа політичного курсу і складу правительства Директорії тяглась весь час перебування обох правительств у Кам'янці, викликаючи що-раз гостріші непорозуміння.

Закон про скасування міністерства галицьких справ видано аж 29. вересня 1919. В дійсности ж міністерство існувало, в стані ліквідації, аж до кінця побуту обох правительств у Кам'янці.

Таким чином огляд на ту реальну силу, яку представляла галицька армія, заставив Директорію до „фактичного визнання“ Диктатури, якої вона, — як свідчить закон про утворення міністерства галицьких справ — правно не визнавала. Однак противенства між обома правительствами були такі великі, що їх спільна діяльність не тільки не зменшала їх, але навпаки збільшала.

Один з галицьких діячів схарактеризував мені отсі противенства ось як:

Примушене уступити перед Польщею й антантою з Галичини, галицьке правительство пішло з армією на Велику Україну під кличем: „Через Київ до Львова“. Побити большевиків і укріпити українську державність на Великій Україні, а тоді звернути всі сили української

⁴⁾ Ся умова не була оголошена і її зміст подаю на основі газетних і журнальних відомостей.

держави проти Польщі за визволення Галичини. А може перемога над більшовиками й укріплення української державності змусить антанту визнати українську державу й віддати їй Галичину при улагодженні відносин між Польщею й Україною.

Коли галицьке правительство хотіло воювати з більшовиками й укріпляти українську державність для визволення Галичини, то правительство Директорії — на думку мого інформатора — думало так само воювати з більшовиками й укріпляти українську державність коштом Галичини. А саме думало воно коштом Галичини замиритися з Польщею, через Польщу добути визнання антанти і так удержатися проти більшовиків. Для війни з більшовиками воно конче потребувало галицької армії, однак для замирення з Польщею коштом Галичини йому зваждало галицьке правительство. Тому правительство Директорії при помочі лівих галицьких груп повело завзяту боротьбу проти існування окремого галицького правительства, за переведення повного з'єднання під одну владу. Коли б закиди проти галицького правительства, як перешкоди для повного здійснення ідеї з'єднання, були досягнули успіху, коли б галицьке правительство втратило довіру своїй армії й мусіло уступити, віддаючи всю владу Директорії, тоді Директорія з одного боку одержала би галицьку армію в свою повну розпорядимість, з другого ж боку мала би вільні руки що до Галичини в переговорах з Польщею.

Сей погляд мого інформатора установився під впливом подій, які розвинулися в тім напрямі, що правительство Директорії справді заключило союз з Польщею не тільки коштом Галичини, але також інших західних українських земель.

Чи воно мало такий ясний план що до галицького правительства, галицької армії й союзу з Польщею вже під час переходу Галичан на Велику Україну, важко ствердити. Швидше треба прийняти, що той план дозрівав поволі.

Я вже згадував про невизначене становище Петлюри в розмові з генералом Бертелемі.

Назарук, зазначаючи, що є зв'язаний словом і не може говорити докладно, стверджує, що „Петлюра мав зв'язок з Пілсудским уже тоді, коли про се нікому не спалося“¹⁾.

Курдюновський, який ще з початком 1919. р. поїхав у Варшаву з якимись повноваженнями, які уповажали його виступати від імені Директорії, підписав у Варшаві 16. мая 1919. якесь „desinteressement“ в справі Галичини.²⁾

В серпні 1919. правительство Директорії вислало до Варшави політичну місію під проводом б. міністра шляхів Ф. Пилипчука. Місія прибула до Варшави 15. серпня 1919. В зв'язку з перебуванням її в Варшаві в польських часописах з 26. серпня 1919. появилася

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 228.

²⁾ В серпні 1919. Курдюновський приїхав з Варшави до Парижа і розказував про це на засіданні Делегації УНР. Мене тоді в Парижі не було. Однак на засіданні Делегації 10. листопада 1919. Панейко говорив про факт і день підписання „desinteressement“ Курдюновським, як про справу стверджену й відому Делегації.

відомість Польської Телеграфічної Агенції, що місія „у вступній декларації зголосила повне „desinteressement“ в справі Східної Галичини“. Голова місії Пилипчук мав розмову зі співробітником щоденного часопису „Kurjer Polski“. Основний тон розмови, яку подав „Стрілець“ (ч. 67 з 11. вересня 1919.) п. н. „Союз з Польщею за ціну Галичини?“ — був той, що „уряд, відповідальне представництво і цілий український нарід прагнуть сердечно приятельського співжиття з братньою Польщею“, та що „Польща й Україна повинні получитися нерозривними зв'язками“. На запитання, „які відносини українського уряду до галицького“, Пилипчук відповів: „Ніякі, бо уряд і військо галицьке перестали існувати. Павленко і Петрушевич вже від давня не беруть участі в політичній життю.“ На запитання про становище українського уряду в справі Галичини, Пилипчук дав таке пояснення: „Докладної відповіді на це питання не можу дати, бо в сій справі ведуться власне переговори, про яких вислід міністерство закордонних справ не занедає без сумніву видати урядове повідомлення. Зрештою ця справа вже, очевидно, пересуджена в Парижі, коли Начальна Команда польських військ одержала уповажнення дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в сім напрямі яких-небудь труднощій.“

Сі відомости польської преси, зрозуміла річ, занепокоїли Галичан. Пилипчук помістив у „Стрільці“ (ч. 70 з 18. вересня 1919.) спростування, в яким, зазначивши, що „Kurjer Polski“ переповів його слова невірною та що він з того приводу послав був спростування до редакції, — про суть справи заявив ось що:

„В розмові зі співробітником газети „Kurjer Polski“ мною було сказано відносно Галичини саїдуюче:

Русинського війська як такого в нас не мається, а існує українська армія під одним командуванням, яка складається з придніпрянських та придністрянських військових частин. Уряд Західної Области УНР перебуває в Кам'янці, але в справі України придніпрянської не втручається.

Що ж до відношення нашого уряду до Східної Галичини, то ні в якому разі його не можна означити словом „desinteressement“, але по сьому питанню подати більш докладні відомости я тепер не можу. На запитання про окупацію Галичини я сказав, що очевидно на це була згода держав антанті, коли війська польські обсадили Збруч.

Місія стояла на тому становищі, що відносно питання про Східну Галичину вона не уповноважена робити ніяких заяв.“

Спростування Пилипчука не розвіяло сумнівів Галичан і — на мою думку — не могло розвіяти. При тім треба мати на увазі, що відомости польської преси про місію Пилипчука могли бути використані польським правительством у міжнародній політиці. Спростування Пилипчука в українській пресі не могло сьому перешкодити.

Взагалі ж уся преса Придніпрянщини з більшим або меншим натиском виказувала потребу згоди з Польщею. Прим. „Україна“, орган штабу придніпрянської Дієвої Армії, в статті п. н. „Історичний крок“ (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), написаній з приводу вислання місії до Польщі під проводом Андрія Левицького, виказувала, що тепер, коли в Польщі перемогла демократія, згода між Польщею й Україною являється природним і легким ділом.

Весь той дух польсько-української угоди, який уносився в політичній атмосфері Директорії. — при тих відносинах недовіря, підозрівання й побороювання, які панували між обома правительствами і громадськими групами, що стояли за ними, — починався до що-раз більшої ворожнечі.

Коли Галичани підозрівали правительство Директорії в змаганні до угоди з Польщею коштом Галичини, то знов Придипранці підозрівали Диктатуру в змаганні до угоди з реакційною Москвою коштом державної самостійности України. Від воєнних подій під Києвом при кінці серпня 1919., де галицька армія, занявши Київ після большевиків, уступила з нього перед Денікіном, аж до заключення перемиря між галицькою армією й Денікіном з початком листопада 1919., ці підозріння що-раз більше зростали, аж в кінці, після заключення згаданого перемиря, вибухли великим обвиненням: „Галичани зрадили!“

Про згадані воєнні події буде мова далі. На сім місці прослідимо політичний бік справи.

Орієнтація на реакційну Москву, на платформі федерації, зродилася — як уже зазначено — в Парижі в Панейка і Томашівського під впливом переговорів з російськими протибольшевицькими групами.

В серпні 1919. Панейко був у Відні і тут видно прихилив до своєї орієнтації впливові круги трудової партії, які опинилися тут на еміграції після завяття Галичини Польщею.

Се твердження опираю на тім, що безпосередно після побуту Панейка в Відні появилася в „Українським Прапорі“ (ч. 4.), офіційні галицького посольства в Відні, який виходив під редакцією д-ра Степана Барана, стаття д-ра Костя Левицького п. н. „Куди дорога?“, де виложені основи орієнтації на протибольшевицьку Москву таким способом, який дуже виразно вказує на згадані парижські впливи.

В сій статті, після представлення тодішнього стану українських земель, а саме боротьби проти Поляків, проти большевиків і проти протибольшевицької Росії, — говориться:

„Коли власні сили знемагають, треба шукати союзників.

Тому виринуло питання, чи ми самі власними силами видержимо той великий боевий фронт та переможе наших ворогів, — чи не належало би стратегічно сей фронт скоротити і дипломатично шукати союзника, що мав би дійсно свій інтерес у тім, щоби жити в союзі з Україною, бо з самих симпатій не покладемо української держави.

В останніх днях висувається комбінація союзу румунсько-польського з Україною, що мав би стати заборолом на схід проти Росії та на захід проти Німеччини, союзу, що нині бореться проти большевиків, та в нім знайде свою розв'язку українське державне питання. Ота комбінація не перша і не остання, але в своїх наслідках незвичайно небезпечна.

Вступною умовою цього союзу являється передовсім нажива Румунії і Польщі українськими землями. Румунія хоче мати забезпечені для себе області цілої Бесарабії і цілої Буковини та часті української країни закарпатської, а тоді жити в добрих сусідських зносинах з Україною, щоби з нею боротися проти Росії. Польща знов хоче на все посісти Східну Галичину, Холмщину і взагалі Волинь, а про Правобережну Україну дається говорити на основі аґяллонської ідеї, щоби спільно на Германця стати і західну культуру ратувати.

Значить, нас обідруть з усіх боків та обідрану Україну будуть захищати своїм союзом. А другою й головною умовою буде унія України з Польщею, яку Румунія має благословити.

Та яка доля жде український нарід у злуці з Польщею, на се маємо три докази: панування старої Польщі на основі всяких уній над українським народом, панування Поляків над Українцями під Австрією та теперішнє володіння Поляків над Українцями у Львові, Перемишлі, Вадовицях, Ломбю, Модлині, Берестю та інших місцях, супроти чого російська інвазія — колись така страшна — тепер ціниться українським народом неначе добродійство, — так, що з одної сторони досвід і розум політичний, а з другої сторони почування чи там політичний інстинкт українських народніх мас вказують нам усілякі можливі комбінації політичні з безоглядним виключенням якої-небудь злуки з Поляками.

Отсей вислід мучеництва українського народу під Польщею від часів найдавніших до найновіших мусимо приймати за вихідну точку нашої орієнтації політичної, коли хочемо вести справді українську народню політику. Та можна сказати, що на сім становищі стоїть весь український нарід, не виключаючи навіть галицьких русофілів.

З иншої сторони виступає в теперішніх обставинах поважне питання про відношення України до нової Росії, що має стати на руїнах деспотичної царської Росії по знищенню большевицької пошести.

Тут ставляємо за вступну умову, що нова Росія як велика держава мусить зорганізуватися без огляду на те, чи відновить її Колчак, Денікін, чи хто инший, та що нова Росія не може стати царсько-деспотичною імперією, але мусить збудуватися на основах конституційно-демократичних. Ступивши на се становище, не може нова Росія не признати в першій радї самостійності українського народу та його державного права. Тому мілітарне перемире української армії з російськими противбольшевицькими арміями виринає з сучасної ситуації, щоби скоротити боевий фронт. себе не поборювати на полі війни, а спільними силами знищити большевицьку язву. Поклавши отсе за основу, мають дипломатичні чинники обох сторін, України і Росії, підготовити другу і головну умову, якою має бути конфедерація (союз) обох держав, України й Росії, що стануть дійсним природним забором сходу супроти всякого посягання Поляків, Румунів чи кого-небудь другого. Проти такого союзу не годні устоятися ні Поляки ні Румуни з їх імперіалістичними посяганнями на чужі землі, та проти сього не стануть і держави антанти, бо лиш така розв'язка питання двох найбільших народів на сході створить лад і спокій на великій просторі сходу Європи.

Такою дорогою зберемо 'руські землі' українського народу для України та руські землі російського народу для Росії.

Польща завше загрожувала нам у наших життєвих естєв: винищуванням українського народу, зловним підриванням економічних основ життя українських народніх мас та загладою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі ні в першій ні в другій, а в третій мусить тепер, по стільки важких досвідах, покинути свої 'сепаратистичеські' і 'мазенинськє' міркування та раз на все признати у своїм інтересі державнім та в імя правди і міжнароднього права, що український нарід був, є і має право самостійного життя державного.

Тоді зійдуться інтереси обох сих найближчих собі народів славянських і сі інтереси зв'язє союз обох їх держав: України і Росії.

Ми, Українці з галицького Пємонту, поборювали доси і будемо поборювати національне русофільство як національну зраду, якої нема у ніякого славянського народу, та її не буде і в нас з хвилею державного союзу між Україною і Росією. Але ж що иншого є політичне русофільство і політичне українофільство як сполука двох державних інтересів для спільної ціли, а що иншого є народнє відступництво.

До здійснення висказаної тут політичної думки прийшов тепер найпригідніший час, коли покликані російські чинники мають як-раз приступити до організації правильної російської держави, коли всяка поміч і полєкса на полі бою є пожадані і цінні та коли держави антанти не можуть покінчити нарад мирового конгресу, не вирішивши східно-європейського питання."

Читач сам бачить, як неоднаково в сій статті розділені світла і тіні між Польщу й Москву.

Що до Польщі автор є реаліст, при тім реаліст аж занадто песимістичний, якому Польща видається токою всесильною, що в яку комбінацію Україна з Польщею не ввійшла би, Польща все матиме силу нищити і знищити Україну.

Зате що до Москви автор виступає як ідеаліст-фантаст чистої води. В минувості „винищування українського народу“ і „злобне підривання економічних основ життя українських народніх мас“ видається йому з боку Москви значно менше ніж з боку Польщі, — хоч історія руйнування української державности Московію говорить страшними словами, — а про змагання до „загладі всякого культурного і політичного розвою українського народу“ говорить він також перше всего під адресою Польщі, коли що до Москви старається неначе кинути заслону на сю справу що до минувості і переходить до будучности.

Ту будучність малює він як найбільш ясними красками. І на якій основі? Чи наводить на се які реальні дані? Ні! Замість реальних даних конструє він тезу, що „нова Росія не може не признати в першій ряді самостійности українського народа та його державного права“, — і робить усі дальші виводи так, неначе б ся його теза була реальним фактом.

Статтю д-ра Костя Левицького передрукував „Стрілець“, орган Начальної Команди Галицької Армії, в числі 71. з 20. вересня 1919.. додаючи до неї отсю редакційну увагу:

„В ч. 4. „Українського Прапора“, що виходить у Відні, появилася интересна стаття одного з найстарших діячів Галичини, який усе старався налагодити якоесь наше життя з Ляхами. Уважаємо вказанням подати його голос до відома галицьких утікачів, бо буде се вислів поглядів більшости Галичан на захід від Збруча і на еміграції західній. На наших очах повторяється історія часів Хмельницького, викликана так само страшною польською політикою. Поляків не навчила історія нічого. Вони вдруге готовлять Переяслав. Але нехай не забувають, що завершенням Переяслава були Мадейовіце. Наше становище вияснимо в найблисших числах“.

Як на поміщення статті д-ра Костя Левицького в органі Начальної Команди Галицької армії зареагували Придніпрянці, для приміру наведемо голос „Українського Козака“, фронтової газети Української Народньої Армії¹⁾. В числі 56. з 25. вересня 1919. поміщена з сього приводу передовиця п. н. „Небезпечна гра“, в якій пишеться:

„Ворог, котрий одверто й нахабно заявляє про „возстановлення єдиної недільної Великої Росії в її довоєнних границях“ включає сюди и Галицію, котра является чисто русским (читай: московским) краєм“, ворог, котрий по своїй реакційній суті і з боку соціального і національного є смертю для України і котрому найменше не можна довірити, сим політикам здається чимсь иншим, і сі безвідповідальні перед многострадальним українським народом Галичини політики можуть говорити про можливість з сим ворогом якогось порозуміння, можливість федерації, і се в той час, як ворог, посівши країни, що борються за своє самостійне життя і не хотять старої „недільної“ — Дон,¹⁾ Кубань, Україна,

¹⁾ Інших часописів з того часу не маємо.

в той час, як ворог, що досі не має своєї території, а опирається на ті країни, що ведуть з ним боротьбу, — це нас, — хіба можна говорити про якусь федерацію?

Се гірше, як би братам Галичанам запропонувати федерацію з Поляками, котрі зараз займають Галичину і не мали би з неї вийти!"

Рівночасно появився „Стрілець“ (ч. 74 з 25. вересня 1919.) з заповідженими редакційними увагами до статті д-ра Костя Левицького. Вони містилися в передовиці п. н. „На роздоріжжі“, підписаній редактором д-ром Осипом Назаруком.

Автор, відсунувши на бік справу Румунії, з якою, на його думку, Україна легко може помиритися, розглядає тільки справу відношення України до Польщі й Москви.

На його думку, до якої з сих держав прихилиться Україна, та буде мати перевагу на Сході Європи. Докази: зріст могутності Польщі після недобровільної з боку України Люблинської унії і зріст могутності Москви після добровільного з боку України Переяславського договору. Отже рішачим чинником у боротьбі між Польщею й Москвою була й буде Україна.

Далі звертає автор увагу на те, що „під природним панором Польщі на схід ми тратили свою національну територію.“ Зате „під Московією ми не тільки що не втратили нічого з своєї території, але зискали так багато, що зі становища етнографічного стали великим народом. Около 40 проц. нашої національної території зискали ми під Московією в напрямі на полудне і на схід“... „Напір Росії на Царгород, той ключ до Чорного Моря, роблений був фактично більше в інтересі України чим Московщини. При всій своїй неохоті і всім оправданім жалю до Москви треба признати, що вона мимохіть була добрим виконавцем політичного заповіту українських князів.“

„Одначе — лише автор далі — ці факти потребують освітлення. Коли викинемо з душі зрештою оправдану ненависть до Польщі, яка особливо під впливом теперішніх знущань над українським народом у Галичині опановує нас, і тільки холодним світлом думки подивимося на творення української нації (як основи держави), то мусимо признати, що в боротьбі з Польщею і тільки з нею одержали ми своє національне лице. Коли в думці відкинути все, що ми здобули собі в сій боротьбі з Польщею, то остане — поминувши княжу добу — мряковинне з тейзерами. Навіть уся козацька традиція з національним змістом, се вислід нашого відношення до Польщі. Від хвилі, коли остаточно перемогла Москва, ми втратили можливість духового розвитку, можливість боротьби. Розвивалося під нею тільки наше тіло (етнографічна маса), росла наша територія, а завмер організаційний зміст і дух. Хто розуміє значіння сих слів, той розуміє і наше вагання.“

Вибір орієнтації в таких обставинах незвичайно важкий. З одного боку не знати, чи на випадок союзу з Росією не затреться знов наше національне лице, і то вже разом з Галичиною. Бо напевне можна сказати, що коли ми раз твердо станемо на платформі політичного русофіліства, то скорше чи пізніше відберемо від Польщі Галичину не тільки по Сян, але по Попрад і Люблин. З другої знов сторони, де маємо яку-небудь запоруку, що Поляки в разі союзу з нами не використають нас виключно на те, щоби проковтнути як найбільше української території.

Кожний союз — як сказав Бісмарк — ліпше робити зі слабшим ніж з міцнішим. Бо тоді користи союзу будуть по наших боці. Вправді кожда з наших сусідок (і Польща і Москва) наразі міцніша від нас, однак Польща слабша ніж Росія. Але де запорука, що Поляки настільки змінять відношення до нас, щоби наш власний нарід не присилював нас подерти всякі договори з Польщею? Чи зібрання всіх наших земель не переважає наразі всяких вищих користей?

Все се питання, на які може дати відповідь, і за сю відповідь взяти на себе відповідальність, тільки збір представників нашого народу. Голос той Галичини, яка остала під польським пануванням, і той, яка втікла з під нього на захід, маємо в згаданій статті д-ра К. Левицького. Ми розуміємо його, — і він не може бути инакший. Хто в неволі, той не може думати, тільки про убитте

свого кривдника. Ми тут віддыхаємо поки-що на свободі і на своїй землі. Зберімся і разом вирішимо се велике питання, яке так само у весь рік стояло перед найбільшим нашим державним мужем, Богданом. І він не зважився сам вирішувати його, а запитав широкі круги.

При вирішуванню сього питання все мусимо пам'ятати про наш принцип, якого ніколи не зречемося, — се Самостійна Українська Держава. І тільки з тим можемо увійти в союз, хто нам дасть і може дати більше змоги дійсно побудувати Самостійну Українську Державу.

Вирішити питання орієнтації треба скоро, дуже скоро. Бо події можуть піти по наших головах. І горе нам, коли ми се питання вирішимо запізно, або вирішимо на основі почувань, а не на основі холодного розуму, хоч би він кривавив нам серце як ніж.⁴

Супроти статті д-ра К. Левицького, яка вказувала орієнтацію на протибольшевицьку Москву як на єдиний і найліпший вихід, стаття Назарука являється змаганням об'єктивно обмірковувати всі за і проти як що до орієнтації на Польщу так і на Москву.

Одначе Придніпрянцям, в тодішній атмосфері ворожнечі, підозріння й недовіря, вона, в зв'язку з статтею д-ра К. Левицького, могла видатися і видалася одним з об'явів — тільки більш обережним — пропаганди орієнтації на Москву.

Річевою хибою статті Назарука було те, що автор, який грав дуже визначну роль в галицьких кругах, сам для себе не знайшов відповіді на поставлене питання.

Стаття д-ра К. Левицького не була одиноким висловом парижської орієнтації на протибольшевицьку Москву, який дістався до Кам'янця.

Рівночасно Диктатор дістав докладне звітання Панейка про положення в Парижі, де — треба допускати — були всі можливі аргументи в користь тої політичної орієнтації, яку Панейко вважав за корисну і вказану.

Далі треба згадати про два листи Панейка, один до Диктатора, другий до галицького посла в Відні Сінгалевича, які оба дійшли до Кам'янця. З сих листів видно, в яким напрямі впливав Панейко на галицьке правительство¹⁾.

Лист до Диктатора звучить:

„Париж, дня 17. жовтня 1919.

Дякую Вам за телеграму. Ситуація не добра. Так що до Галичини як і Сторони України. 1. Що до Галичини: Поляки, котрі вирости на велику мілітарну силу, абсолютно зі своєї сторони противляться провізорії і статуту. А що союзники з одної сторони їх потребують, а з другої вже із-за самого сорому не хотять компромітуватися очевидним нездійсненням нашого права самоозначення, то усунули галицьку справу поки-що зовсім з порядку, лишаючи її в завішанню. Очевидно, що користь з того Полякам, котрі є „*beati possidentes*.“ 2. Що до Сторони України: Видача війни Денікінові викликала тут в союзних кругах, особливо (а се найнебезпечнійше) в англійських кругах просто обурення. Англійці, котрі тепер взяли добре по своїй до політики в Росії, побачивши, що з нами нема з ким говорити, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку також в справі України. Передвчера я сконстатував те в цілогодичній конференції з компетентним референтом англійської делегації: заявив він мені, що Англія нині абсолютно не може впливати на Денікіна, не то

¹⁾ Оба листи були оголошені в віденській „Боротьбі“, органі Вітика, ч. 1 з 1. січня 1920. Автентичности їх ніхто не заперечив.

в напрямі федерації, а навіть в напрямі автономії (про самостійність і не говорять). Були часи, коли Англія домогалася від Українців проекту федерації, яку була би накинута тоді ще слабому Денікінові. Петлюра був би дістав зброю і поміч, — тепер се виключене, — хіба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на се згодиться. З газет, які привезено свіжо з Кам'янця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі що до міжнародного становища. Поляки грають подвійну гру: піддують Петлюру на Денікіна, а Денікінові пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші — як діти йдуть на тім польським шнурочку. Боюсь, що ліквідація прийде скорше ніж хто думає. Стискаю Вашу руку. — Панейко.

Лист до Сінгалевича звучить:

„Париж, 20. жовтня 1919.

Одержав нині дві телеграми від Вас. Дуже дякую. В справі ліквідації пішло поту і буду особисто інтервеніювати, одначе маю дуже мало надії на успіх. Наслідком засліпленої політики Кам'янця Подільського (делікатно вона називається польсько-румунською орієнтацією) становище українства перед антантою стає що-раз гіршим. А добрим воно ніколи не було. Божевільний помисл, щоби Румунією і Польщею шахувати політику Англії в російській справі, дає вже свої овочі. В останній картці писав я Вам вислід своєї конференції в Анлічан в справі Соборної України. Нині доповняю сі вістки донесенням, що Румунія і Польща одержали довірочний зазив від антанти (Англії), щоби Україну Петлюри бойкотувати на рівні з Росією большевицькою. Прому передумати собі, що таке рішення означає. Не могу Вам, Дорогий Пане После, сказати, як мене серце болить, що Петрушевич не знайшов у собі рішучости доволі, щоби здержати Петлюру від авантюристичних підсентів. Тоді, як я писав йому, що був час останній, нині вже пізно, щоби бодай тепер ще, замість утікати до Румунії на безвиглядну еміграцію (до сього мусить прийти), порозумівся з Денікіном і зискав вплив у нього. Одначе не маю надії, що станеться так. Фрази мають у нас більше значіння, а кров не коштує нічого. Відси з Парижа робиться де-що, щоби знеутралізувати в отруєнні Денікіна вплив реакціоністів і націоналістів. Поїхав туди з тим наміром Маклаков, навіть Крамарж буде в тім дусі працювати. Петрушевич міг би багато допомогти, як би знав, як стоїть справа, і мав цивільну відвагу. А так... стискаю Вашу руку, falsus utinam vates sim. — Панейко.

В кінці треба згадати, що в тім часі приїхав до Кам'янця з Парижа штабовий офіцер галицької армії Ерле, який за час свого півгомісячного побуту в Парижі оставав під виключним політичним впливом Панейка і Томашівського. Зазначую се тому, бо в віденській „Боротьбі“ були натяки на те, що Ерле мав відіграти визначну роль в орієнтуванні Начальної Команди Галицької Армії в напрямі угоди з Денікіном. На скільки се правда, то очевидно через нього говорили впливи парижської орієнтації.

Так з одного боку правительство Директорії, щоб дістатися під опіку антанти, шукало порозуміння з Польщею; з другого боку галицьке правительство діставало з Парижа вказівки, що дорога до антанти веде через союз з Денікіном на основі федерації.

І як Галичани, хоч бажали позискати антанту для справи української державности і зокрема для рішення спору з Польщею за Галичину в користь України, одначе не могли згодитися на те, щоб се сталося через союз з Польщею коштом Галичини, — так і Придніпрянці, хоч усі свої зусилля звертали на те, щоб антанта взяла українську державність під свою опіку, одначе не могли згодитися на те, щоб се сталося через союз з Денікіном, куплений ціною державної самостійности.

Так стояли оба правительства і ті громадські групи, на які вони опиралися, супроти себе неначе два ворожі табори, в хвили, коли треба було знайти спільну мову — не для того, щоби спільними силами перемогти, бо се було по-над їх сили, а для того, щоби спільно внасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за українську державність, ясну історичну традицію.

Замість того преса обох таборів дишала взаємною ворожнечею, стараючися як найбільше зогидити противника. На основі тих часописів, які попали в мої руки, треба ствердити, що преса, яка стояла за правительство Директорії, представляється під сим оглядом багато гірше, ніж преса, яка стояла за Диктатуру. Прим. „Україна“, орган штабу Придніпрянської Дієвої Армії, отже урядовий орган Головного Отамана, отверто виступала проти існування Диктатури, називаючи її „недоріччістю“ та домагаючися її усунення. А „Боротьба“, орган українських соціальних демократів Галичини й Буковини, в дійсности ж орган членів Ради Народніх Міністрів Безпалка й Вітика, в боротьбі проти Диктатури переходила всякі межі в тенденційнім освітлюванню подій і особистих нападах. Супроти того „Стрілець“ держався більше оборонного становища і приличних форм полеміки.

В такій атмосфері спільні виступи обох правительств були тільки хвилиним закриванням рани, яка очевидно далі ятрилася.

Таким спільним виступом був маніфест з 24. вересня 1919. до Народу України з зазивом до війни проти Делікіна. Маніфест підписали: Голова Директорії Головний Отаман С. Петлюра, члени Директорії: Проф. Ф. Швець і А. Макаренко, Президент Української Національної Ради д-р Е. Петрушевич¹⁾, голова Ради Народніх Міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа і всі міністри.

Другим спільним виступом обох правительств була державна нарада 25. жовтня 1919., в якій взяли участь члени обох правительств і представники партійних та громадських організацій²⁾.

В промовах представників обох правительств стверджено їх одназгідність.

Головний Отаман Петлюра у вступній промові сказав:

„Як у Верховній Влادي, Диктатора Західної Области, Уряду Наддніпрянини і в обох арміях панує гармонія, згода, одна воля, один національний могутий дух, так і в усіх політичних та громадянських організаціях, в цілм народі мусить повстати також один великий порив, одна воля, один дух, спільне всім бажання посвятити всі свої фізичні й духові сили, всі матеріальні засоби, всю енергію творчого всенароднього ієнія для єдиної найсвятійшої нашої мети — виборення нашої незалежности.“

Диктатор Петрушевич заявив, що

„в галицького уряду, в галицькім громадянстві та армії панує повна згода поглядів і єдність діл у всіх основних питаннях державного життя з Верховною

¹⁾ Треба звернути увагу на те, що Петрушевич не виступав в сім маніфесті ані як член Директорії ані як Уповновласнений Диктатор.

²⁾ Відомости про державну нараду взяті зі звідомлення, яке було поміщене в „Україні“ (чч. 63 і 64 з 28. і 29. жовтня 1919) і яке має, до певної міри, урядовий характер. Звідомлення в інших часописах також взято під увагу.

Владою й Урядом Наддніпрянської України. Непорозуміння і сепаратних виступів у важких проблемах внутрішньої і закордонної політики ні один уряд не робив без порозуміння з другим і через те всі нерозумні чутки й підозріння, що в останніх часах обігли навіть частину нашої преси, являються плодом інтриг наших ворогів, котрі всіма способами намагаються ослабити відпорну силу нашого народу. Галицьке громадянство залізе ті самі національні ідеали, що й Наддніпрянська Україна, а наддніпрянська армія своєю кров'ю від Збруча аж по Київ позначила хрестну дорогу любови до Соборної України. Вона піддається одному Головному Командуванню і спільно з наддніпрянськими лицарями прямує до одної високої мети. Для досягнення тіснішого зверхнього і внутрішнього об'єднання буде утворений один спільний військовий орган (головне командування і військове міністерство). Галицький уряд, громадянство та армія стоять твердо й непохитно на становищі акту Національної Ради з 3. січня 1919. й акту Трудового Конгресу з 22. січня 1919. про об'єднання обох областей України й утворення Соборної України. Згідно з конституцією Національної Ради, аж до ратифікації акту злуки Українськими Установчими Зборами, Західна Область УНР мусить мати своє територіальне правительство. Через те і з огляду на інтереси армії та закордонну ситуацію Диктатор не сміє зложити своїх повноважень, аж доки галицьке громадянство не зможе виявити своєї збірної волі з цього приводу. В усіх справах нашого державного життя Диктатор думає і творить одну волю з урядом Наддніпрянщини, а його армія освячує сю святую єдину волю своєю цінною кров'ю“.

Прем'єр Мазепа сказав:

„Серйозних непорозумінь на ґрунті внутрішньої і закордонної політики в уряді Наддніпрянщини й Наддністріянщини не було й не може бути. Наддністріяниці борються за ті самі високі ідеали, що й Наддніпряниці, і коли вони так само переймуться глибокою вірою в кінцеву перемогу нашої національної справи, так між двома рідними братами знайдеться все і всюди спільна мова, воля й чин. Справу де-яких непорозумінь у Диктатурі треба вважати внутрішнім питанням галицького громадянства, яке в свій час розв'яже його згідно з своєю волею та конституцією“.

В другій, кінцевій промові Мазепа сказав про порозуміння з Польщею і про відношення до галицького правительства ось-що:

„Рахуючися з реальними фактами міжнародного життя, уряд УНР в своїй закордонній політиці вступив на дорогу порозуміння з тими державами й народами, які або безпосередньо зацікавлені в визнанні самостійного існування української держави, або вважають таке визнання кінцевим актом міжнародної справедливості та європейської рівноваги. Наше порозуміння з найближчими нашими сусідами — Польщею і Румунією — випливає іменню з отсих реальних міжнародних відносин“.

„Становище нашого уряду в справах взаємовідносин з урядом Західної Области УНР яснє. В обох урядах панує цілковите порозуміння і згода що до найвищої мети нашої національної політики, а малі різниці поглядів на деталі тактики абсолютно не можуть бути причиною яких-небудь небажаних наслідків. Форма краевого уряду Західної Области УНР належить до компетенції збірної волі галицького громадянства, і коли прийде пора на її вселюдний вияв, так воно зуміє се хатнє питання розв'язати звичайним парламентарним шляхом. Коли ж дивитися на Галичину зі становища закордонної політики, так уряд розглядає се питання тільки зі становища цілості й єдності етнографічних земель Соборної України“.

В кінці Петлюра в своїй кінцевій промові сказав:

„В об'єктивній критиці взаємовідносин обох урядів — Наддніпрянщини й Наддністріянщини — він бачить у принципі ту ж саму волю всего громадянства, яку оба уряди здійснили вже на практиці, себ-то тісне порозуміння й об'єднання всіх діл на користь цілого українського народу, на спільне добро Соборної України. Ще більше радує його щире бажання нашого народу в справі органічного об'єднання обох наших армій. Перші кроки до такого об'єднання зроблені вже Штабом Головного Отамана. Складена спеціальна комісія з представників

обох армій для вироблення статутів однородної організації, утворення одного командування та одного керуючого центра — Військового Міністерства“.

Так говорили представники обох правительств. Одначе партії говорили инакше.

Представник галицької трудової партії Гр. Тимошук зложив отсю заяву:

„Українська трудова партія:

1. Стоїть на ґрунті конституційних актів Національної Ради з 3. січня 1919. та Трудового Конгресу з 22. січня 1919. в справі злуки Наддніпрянської й Наддніпрянської України, себ-то, що ці акти мають бути затверджені Установчими Зборами, а до того часу мусить остатися непорушним територіальний уряд Наддніпрянщини.

2. Зміну територіальної влади Західної Области УНР вважає неможливою через те, що галицький нарід не має в сей час змоги виявити свою волю в сій справі, а також закордонне становище і добро та цілість наддніпрянської армії не виправдують непотрібних експериментів.

3. Причини дрібних непорозумінь між наддніпрянським і наддніпрянським урядом добачує в різницях світогляду й громадського виховання сих частин українського народу, що сотні літ жили в двох відмінних від себе державах.

4. Орієнтацію на схід, як що вона була в окремих одиниць, пояснює критичним становищем армії, котра задалегідь повинна знайти можливий вихід з неможливого положення. Про щось серйозніше й мови не може бути“.

Представник галицької радикальної партії А. Крушельницький так само

„з огляду на міжнародню політику, внутрішнє положення і добро армії обстоює незмінність галицького територіального уряду“.

Зате Безпалко і Вітик від імени галицьких і буковинських соціяльних демократів виступили дуже різко проти Диктатури, домагаючися утворення одного правительства для цілої Української Народньої Республіки. Коли взяти на увагу, що оба вони були членами Ради Народніх Міністрів УНР, то їх промови перекреслювали те, що від імени Директорії і її правительства говорили про однозгідність з галицьким правительством Головний Огаман Петлюра і премєр Мазепа.

В промові представника української соціяльно-демократичної робітничої партії нема нічого про відношення між обома правительствами. Чи се тому, що про сю справу мали говорити соціяльні демократи Безпалко і Вітик, чи з інших причин, — годі вяснити.

Зате представник партії українських соціялістів-революціонерів М. Любінський поставив у сій справі домагання, які покривалися зі становищем Безпалка і Вітика.

Так говорили представники партій.

„А на дворі — пише Назарук — відбувалося ще краще „єднання“. Площу перед ґубернаторською палатою, де відбувалося „єднання“ політиків, обсадили наддніпрянським військом. Коли про се довідалася галицька залога, прийшла також на ту площу, і то з двома кулеметами, щоби в потребі боронити Диктатора. Як Наддніпрянці побачили, що Галичани привезли „техніку“ (так називають там машини)

крієн і т. п.), післали по свою „техніку“. І так скріплялися майже цілу ніч¹⁾.

Державна нарада була властиво зборами, скликаними на те, щоби представники партій і громадських організацій вислухали звідомлення правительства, а правительство вислухало бажання представників партій і громадських організацій. Ніяких рішень вона не приймала.

На дальший хід подій вона нічим не вплинула. Ані не скріпила сил держави, щоби відвернути катастрофу втрати території. Ані не витворила моральної атмосфери, щоби серед катастрофи, яка прийшла, не потерпіла ідея, за яку гинуло військо з усіх українських земель, — ідея з'єдинення всіх українських земель в незалежну державу.

Розділ XVIII.

СЕМЕНЬ ВИТЯЗЕВСКИЙ

Розпад.

І. Похід на Київ²⁾. Перейшовши Збруч, галицьке військо пішло зараз проти большевиків, які стояли коло Ярмолинець і загрожували Кам'янцєви. Большевиків відкинено, територію, на яку розтягалася влада Директорії УНР, розширено й забезпечено.

Тепер прийшла черга подумати про плян дальшої воєнної акції. Військова канцелярія Диктатора Західної Области УНР виробила і предложила Головному Отаманови плян, який передбачав три можливості: 1) похід на Галичину, 2) похід на Київ, 3) похід на Одесу або Миколаїв і Херсон.

Плян походу на Галичину — на мою думку — військова канцелярія виробила більше для спокою совісти ніж з надією на здійснення. Похід на Галичину означав би не тільки війну з Польщею, але і з антантою, бо звертався би проти її рішення з 25. червня 1919. в справі Галичини. Коли б галицьке правительство було навіть зважилося на се, то Директорії ані війна з Польщею ані тим більше конфлікт з антантою був під сю хвилю зовсім небажаний.

Плян походу на Київ подобався Головному Отаманови з огляду на політичне значінне здобуття Києва армією УНР. Зате галицьке правительство було проти походу на Київ, подаючи отсі причини: В поході на Київ може статися так, що прийдеться битися не тільки з большевиками, але і з Денікіном. Київ важко вдержати, бо на саму залогу треба би оставити половину галицької або дві треті придніпрянської армії. Здобутте Києва не зміцило би некорисного положення української армії, яка далі була би з усіх сторін окружена ворогами й відрізана від світа. Заосмотренне армії було би дуже важке.

Замість того галицьке правительство було за похід на Одесу або на Миколаїв і Херсон. На його думку воєнні труднощі сього походу були значно менші. Лагідніший клімат і багатші околиці давали

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 255.

²⁾ Фактичні дані для сього уступу взяті з публікації Мишуги, Похід українських військ на Київ (серпень 1919).

ліпші вигляди для перезимування війська. І найважнійше, що через море можна було мати зв'язок зі світом, наладити товарообмін і взагалі скріпити своє становище як всередині так і в міжнародній політиці.

На нарадах, на яких обмірковувано справу, більшість політиків і військових як Наддніпрянців так і Галичан була проти походу на Київ. Однак Головний Отаман рішив іти на Київ, наказуючи вести акцію як найшвидшим темпом.

Похід на Київ, ведений на основі плану, виробленого Начальною Командою Галицької Армії, увінчався успіхом. В суботу, 30. серпня 1919., ввійшли до Києва передні відділи української армії, які належали до галицької групи генерала-четаря Кравса. На неділю, 31. серпня 1919., на бажання Головного Отамана назначено святочний в'їзд української армії до Києва.

Однак замість святочного в'їзду наступило уступлення з Києва перед військом Денікіна.

Ще в початках походу на Київ Начальна Команда Галицької Армії звернулася до Штабу Головного Отамана з запитанням, як поставитися до армії Денікіна, з якою українська армія може зустрітися підчас походу на Київ. Це запитання Штаб Головного Отамана переслав Головному Отаманові, який однак не дав відповіді. Коли прийшли вісті, що військо Денікіна посувається мабуть на Київ, Начальна Команда Галицької Армії повторила своє запитання. Тоді, на припорушення Головного Отамана, Штаб Головного Отамана вислав до Штабу Придніпрянської Дієвої Армії і до Начальної Команди Галицької Армії строго довірочний приказ, що в випадку зустрічі з армією Денікіна треба уникати сутичок і ждати дальших директив.

Українські відділи, які ввійшли до Києва, були чисельно слабі і втомлені. Вони, що правда, обсадили всі важніші точки, але тільки слабими силами. Тільки слабу обсаду дістали також два мости на Дніпрі, які з карти були відомі команді групи. Та на Дніпрі був ще третій міст, дерев'яний, який не був зазначений навіть на спеціальній карті, і тому його не обсаджено.

Рано 31. серпня до моста коло Печерської Лаври над'їхав кінний відділ армії Денікіна. На заяву команданта галицької обсади моста, що Київ знаходиться в руках армії УНР, яка ніякого иншого війська до Києва не впустить, відділ від'їхав назад. Рівночасно до другого моста, обсадженого придніпрянським відділом, над'їхав Денікінський панцирний поїзд, однак на заяву команданта обсади, що міст є підмінований і буде висаджений у воздух, як поїзд на нього в'їде, — також від'їхав назад.

Та коло полудня Денікінський відділ перейшов незаметно через необсаджений дерев'яний міст, зайшов ззаду обсаду моста, до якого рано під'їздив панцирний поїзд, і заняв міст. Придніпрянський відділ, який беріг моста, тоді якраз відпочивав і варив їду.

До другого моста, який берегла галицька сотня, підійшов рівночасно відділ Денікінської піхоти і — не зважаючи на протест команданта обсади, перейшов міст. Командант обсади казав стріляти з машинного кріса, однак не на Денікінський відділ, тільки в воду, —

мабуть тому, що він знав про приказ не входити в сутички з Денікінською армією і стріляв тільки для постраху.

Так усіми трьома мостами хлинула до Київа з лівого берега Дніпра Денікінська армія власне в хвили, коли українська армія починала святочиний в'їзд до Київа. Команда групи Кравса вислала до команди денікінських відділів делегацію з домаганням уступитися з Київа. Денікінський командант відповів, що не може сього зробити на власну руку, тільки мусить звернутися до команданта групи генерала Бредова, який за кілька годин буде в Київі. Покищо стало на тім, що обі армії не будуть виступати проти себе. Означено демаркаційну лінію. Українська сторона згодилася при сім на домагання Денікінців, щоб на знак неворожого відношення між обома сторонами виставлено на Городській Думі, яка була в українській часті міста, побіч українських також російський прапор.

Тимчасом почався святочиний в'їзд української армії до Київа. Відділ придніпрянських козаків, який їхав під проводом отамана Сальського, Команданта Придніпрянської Армії, переїздячи попри Городську Думу, почав протестувати проти російського прапора. Часть публіки, настроена по російськи, почала знов протестувати в обороні російського прапора. Один козацький сотник зняв з балкона російський прапор і кинув під ноги коневі отамана Сальського. Почалася метушня, серед якої появилися денікінські козаки і почали стріляти. Вистріли счинили дальше замішання, серед якого денікінці переступили демаркаційну лінію, заняли більшу часть міста і почали розоружувати і брати в полон українські відділи.

В таких обставинах генерал Кравс вибрався ввечері на переговори з генералом Бредовом. Бредов поставив домагання, щоб українська армія таки негайно вночі виїшла з Київа і протягом дня відступила на лінію Хвастова. На сю важку умову генерал Кравс уважав себе примушеним згодитися.

Справу дальших відносин між обома арміями відложено до окремих переговорів.

Так представляється здобутте і втрата Київа. В справі втрати Київа окрема комісія під проводом генерала Гембачева (Наддніпрянця) перевела дуже точні доходження.

Серед напружених відносин, які були між обома правительствами, придніпрянська публічна опінія склала вину за втрату Київа на генерала Кравса і взагалі на галицьку команду. Так почалася мова про „зраду Галичан“. На основі висше поданого представлення подій сей страшний закид треба признати безосновним.

На підперте сього погляду наведемо ще свідцтво отамана Сальського, який в статті „Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919. році“¹⁾ ось що пише про київські події:

„На другий день несподівано ввійшли до Київа денікінські відділи, яких українське військо ні в якім разі не рахувало за ворогів,

¹⁾ Віденська „Воля“, т. I, ч. 8 з 21. лютого 1920.

на стільки безглуздою та непотрібною уявлялася взаємна боротьба на очах у спільного ворога. Українське військо було до сього підготовлене по переднім і наказам командивання і населенням звільняємих від большевиків місцевості. Скрізь, куди наше військо приходило, передавалися прощальні слова большевиків: „Українці і денікінці між собою поб'ються і ми не пізніш як через два місяці повернемося“, — і до сього завжди додавалося: „Але Бог дасть, ви між собою битися не будете“. Почалися перетракти з добровольцеским командуванням про встановлення демаркаційної лінії, а тимчасом де-які українські частини (3 куріні і батарея), які, повторюю, ні в яким разі не рахували денікінців за ворогів, були денікінським військом оточені і обеззброєні. Характерно, що оточення переводилося мирно і спокійно на очах нічого непідозріваних оточуваних українських частин“.

Після уступлення з Києва правительством УНР вислало до Девікіна до Києва місію отамана Омеляновича-Павленка, пропонуєючи згоду на отсих умовах: 1) звільнення правого берега Дніпра з Києвом; 2) визнання права за Українськими Установчими Зборами, скликаними на демократичнім принципі (по чотироххленній формулі), остаточно вирішити долю України і її відносини до Росії; 3) військова згода проти большевиків. Однак денікінські делегати відкинули ці умови, домагаючися, щоби правительство УНР або признало „єдиную недільную Росію“, або зложило зброю¹⁾.

Тоді правительство УНР рішилося виповісти війну Денікінові.

2. Перемирє з Польщею. Коли війна проти большевиків і Денікіна займала всі сили української армії, рівночасно треба було боятися воєнної акції зі сторони Польщі, з якою відносини, після заняття Галичини, зовсім не були в'яснені. Се заставило оба українські правительства шукати військового перемир'я з Польщею, яке заключено в Варшаві 1. вересня 1919. З української сторони перемирє підписала делегація, зложена з військових представників обох правительств. Текст перемир'я звучить²⁾:

„Делегація польська, яка складається з ген.-пор. Тшаска-Дуського як голови, капітана Генерального Штабу Віджана, поручника Бернацького, поручника Голадника, поручника Вельовейського, — Делегація українська, яка складається з полковника Генерального Штабу Ліпка як голови, сотника Мшанецького (галицького війська), сотника Рудського, сотника Луцького і сотника Магальса (галицького війська), — годиться на заключення завішення зброї на отсих умовах:

1. Всяка боева акція буде припинена з хвилиною підписання умови.

2. Польське військо затримує боеву акцію на теперішній занятій лінії річки Збруча і тактично забезпеченій лінії на східнім березі.

В цілях уникнення можливих сутичок між військом польським й українським і в цілях доказу, що з боку Головної Команди українського війська немає яких би то не було агресивних намірів, устанавляється між річкою Збручем та потоком Жванчином нейтральна зона. Головна команда українських військ застерігає собі вільну руку для тактичного забезпечення східного кордону сеї зони. На нейтральній зоні невідільно ні українській ні польській армії тримати жадних військових частин. Утримання ладу й порядку на нейтральній території належить до теперішніх українських місцевих автономних влад. Перехід кордону нейтральної зони військовим особам, як польським так і українським, рішуче забороняється, за винятком уповноважених на се на підставі міжнародного права. Для переходу нейтральної зони або кордону сеї зони особами до того уповноваженими на підставі міжнародного права чи на підставі взаємної згоди військових влад поль-

¹⁾ Ці відомости взяті зі статті Сальського.

²⁾ „Галицький Голос“, ч. 4 з 12. вересня 1919. Редакція покликується на „Україну“.

ської й української призначаються де-які місця як з боку польського так і з боку українського. (Точний зміст цього пункту по оперативним умовам не може бути переданий). Цивільні особи, котрі свавільно перейшли нейтральну зону, або в незазначених умовою пропускних пунктах, будуть рахуватися по переході нейтральної зони з тою владою, польською чи українською, якої інтереси ся особа порушила. Козаки, як польські так і українські, котрі без уповноважень перейдуть кордон нейтральної зони, повинні бути зараз затримані і передані під охорону до найближшого пропускного пункту.

4. Умова що до завішення зброї є обовязкова на 30 днів від хвили підписання. У випадку продовження умови слід за п'ять днів до скінчення терміну підписати нові умови. Скасування сух умов до скінчення 30 днів може статися не инакше, як лише за попереднім повідомленням протинної сторони на п'ять днів перед наміченим скасуванням умов. На випадок входу большевиків у нейтральну зону надається початковій команді польського війська право поєсування польського війська на схід або на південний схід з тим, щоб було попереджено й повідомлено, на скільки се буде можливо, Головну Команду українського війська. Большевиками належить розуміти тільки регулярні відділи совітської армії, а не місцеві банди большевицькі.

5. П'ятнадцять днів після підписання умов повинен розпочатися взаємний обмін всіх військово-полонених, як польських, так і українських, котрі походять з України Наддніпрянської. Технічне переведення цього в життя передається особливій комісії. Справи обміну військово-полонених, які походять зі Східної Галичини, залишаються до перегляду спеціальної військово-політичної комісії.

6. Справа, яка торкається повороту страт Полякам, котрі живуть постійно на Україні, які тепер повертаються, передається до перегляду спеціальної військово-політичної комісії. Обі сторони забезпечують життя і майно особам, які легально перейшли нейтральну зону і перебуватимуть на території Наддніпрянської України або Східної Галичини.

7. Польський старшина для звязку зі своїми помічниками буде прийнятий Головною Командою Отамана Петлюри як уповноважений команди польського війська, яка зі свого боку прийме українського старшину для звязку з помічниками.

8. Всі точки сеї умови не мають жадного значіння і впливу на пізніший хід політичних і територіальних відносин як для Польщі так і для України.

9. Що торкається спільної акції проти большевиків, то докладне обговорення сеї справи залишається особливій комісії, котра по підписанню умови приступить до вироблення відповідних планів.

10. Призначена тимчасова лінія розмежування військових операцій сядаюча: в українських руках Волочиск з мостовим причітком і Корець, в польських руках Олевськ і Мозир, в Шепетівці спільна команда залізничного двірця. Транспорти польського війська через територію українського війська забезпечить команда останнього на кождоразове бажання Головної Польської Команди. Згадану висше лінію визначить на місці в деталях спеціальна взаємна підкомісія на протязі п'ятнадцяти днів. До скінчення праці сеї підкомісії залишається status quo, що значить: Шепетівка в руках українського війська, Славута в руках польського війська."

Отсе перемире, хоч назване тільки „завішенням зброї“ і заключене тільки на 30 днів, містить постанови, які говорять про те, що обі сторони готовляться до що-раз тійснійшого порозуміння.

Після 30 днів перемире продовжувано окремими умовами, за кожним разом на 10 днів, аж доки Головний Отаман Петлюра не віддався в опіку Польщі.

3. Дипломатична місія до Польщі. Після заключення перемир'я оба правительства рішили вислати до Польщі дипломатичну місію для переговорів над дальшим уладнанням відносин між Україною й Польщею. Сю місію зложено ось як: Голова — Андрій Лівницький, міністр судівництва і керуючий міністерством закордонних справ УНР, перший заступник голови — Леонід Михайлів (Придніпрянець), другий заступник

голови — д-р Степан Витвицький (Галичанин), члени — Прокіп Мшанецький, Прокіп Понятенко, Борис Ржепецький (Придніпрянці), д-р Антін Горбачевський, д-р Михайло Новаковський (Галичани). Чи і в яких розмірах місія може переговорювати в справі Галичини, се мали рішати галицькі члени місії. Місія виїхала до Варшави 3. жовтня 1919.

З якими настроями проводили її урядові придніпрянські круги, свідчить згадана вже стаття „Історичний крок“ в „Україні“ (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), органі Штабу Дієвої Армії. Стаття, давши історичний огляд польсько-українських відносин, в якій боротьбу між Польщею й Україною освітлює як боротьбу шляхетчини проти демократизму, — кінчиться:

„Змінилися не тільки ми, але здається нам, а воно так таки й є, зміняється радикально і польський нарід. Се не випадкове явище, що польський нарід, якому не брак рідної численної аристократії і шляхти, поставив на чолі своєї воєнної державної організації улюбленого свого вожда Пілсудського, якого вся Європа знає як щирого, культурного демократа. Тут маємо яркий доказ, що польський нарід глибоко еволюціонує в напрямі модерного демократизму. Можемо бути певні, що раніше чи пізніше польська демократія стане фактичним господарем землі польської. З тим повинні і мусять числитися нинішні верховники долі польського народу. І се дає нам повну надію, що демократичний український нарід знайде щире співчуття в серцях і розумі польських мас. Тоді що-йно ми повіримо в високі ідеали національного самовизначення і міжнародного єднання, коли два історичні сусіди проведуть ці ідеали на практиці в житті.

Віriamo також, що ці великі питання будуть полагождені безпосередньо двома зацікавленими народами, без ніякого стороннього вмішування...“

4. Договір галицької армії з Денікіном. Після втрати Києва воєнне положення і внутрішній стан української армії швидким темпом наближалися до катастрофи. Вона не мала не тільки одіжи, обуви, ліків, отже річий, яких не було на території української влади і яких ся влада, відрізана від світа, не могла дістати. Дякуючи неналадженості державного апарату і боротьби між обома правительствами вона, на хлібородній українській землі, не мала навіть що їсти. А тут надходила холодна осінь і наближалася зима.

По свідцтву Галичан галицька армія знаходилася ще в гірших умовах ніж придніпрянська. Правительство Директорії, яке мало давати гроші на галицьку армію, навмисно не давало гроший, щоб сим викликати в галицькій армії невдоволення і змагання до злиття обох армій. Особливо парікають Галичани на премера і міністра фінансів Мартоса, як на головного виконника такого поведіння правительства Директорії супроти галицької армії.

Обдерта, боса, голодна українська армія конала від тифу. Галицька армія, яка прийшла на Велику Україну в стані 40.000 багнетів, мала в жовтні ледви 4000 багнетів; надніпрянська — 2000 багнетів. Решта розбіглася, вимерла або лежала хора, ждучи безпомічно смерті.

В таких фізичних стані армію роз'їдала морально зневіра, боротьба між обома українськими правительствами, денікінська і большевицька агітація.

А на фронті що-раз сильнійше натискала добре озброєна й заосмотрена денікінська армія, перед якою українська армія все відступала й відступала.

При сім треба зазначити, що головний натиск денікінської армії видержувала власне галицька армія.

Серед таких відносин зродився і дозрів у Начальній Команді Галицької Армії розпучливий план ратунку армії через перехід до Денікіна.

Обставини, в яких сей перехід відбувся, стверджують, що заставила до нього галицьку армію страшна конечність ратунку перед неминуchoю загиблю. Одначе, маючи се на увазі, треба також те тямити, що улекшили сей перехід галицькій армії, даючи їй відповідну ідеологію, ті міркування про орієнтацію на протибольшевицьку Росію, які зазначені в попереднім розділі.

Хронологічний хід подій представляється так ¹⁾:

Перед 20. жовтня 1919. Начальна Команда Галицької Армії представила Диктатурі катастрофальне положення армії і просила телеграфічно прислати д-ра Назарука і д-ра Давидяка для вислання їх до команди денікінського війська в цілі навазання переговорів про завішення зброї. На се прийшла з Диктатури телеграфічна відповідь, що нема причини до навазування переговорів. На другу, більш рішучу телеграму Диктатура відповіла, що всякі переговори рішуче забороняється.

Тепер начальний командант галицької армії генерал Тарнавський рішився на власну руку розпочати вступні переговори. В сій цілі вислав він 25. жовтня до денікінської армії делегацію, зложену з отамана Омеляна Лисняка, сотника Осипа Левицького і сотника Григорія Куріци, з офіційальним порученням вести переговори в справі виміни полонених і з неофіційальним порученням розвідати, на яких умовах денікинська команда готова заключити завішення оружи з цілою українською армією.

В часі, коли ся делегація робила заходи, щоб перейти фронт, в Винниці, осідку Начальної Команди Галицької Армії, була 28. жовтня нарада над положенням, при участі Головного Отамана, команданта придніпрянської армії отамана Сальського, Диктатора Західної Области УНР, команданта галицької армії генерала Тарнавського і його шефа штабу полковника Шаманека. На нараді не прийнято ніяких важних рішень ²⁾.

Делегація перейшла фронт аж 31. жовтня ввечері і 1. листопада зустрілася в Зятківцях з генералом-майором Слащовом, який прийняв її в імені денікінської команди.

Після офіційальної частини переговорів у справі полонених отаман Лисняк почав неофіційну частю отсею заявою:

„Я маю крім сього неофіційальне доручення моєї команди просити Вас про вясненне, під якими умовами могло би між нашими арміями

¹⁾ Фактичні дані взяті з публікації Осипа Левицького, Галицька армія на Великій Україні. Автор брав участь у перших двох стадіях переговорів галицької армії з армією Денікіна.

²⁾ В матеріалах, які маю, нема докладного звідомлення про сю нараду. На основі відомих даних треба прийняти, що Тарнавський на нараді нічого не згадував про вислання делегації.

бути заключене завішення оружя, — і то не тільки що до галицької армії, але що до цілого фронту, значить, і армії придніпрянської.“

На се генерал Слащов відповів:

„Коли переговорювати хоче галицька армія, то ми на переговори з нею готові; от є і телеграма ген. Денікіна на запитання Вашого парламентаря, щоби галицькі делегації без перешкоди й у всякій порі приймати. Та що до переговорів цілої армії або придніпрянської окремо, то можу Вас впевнити, — тому, що над такою можливістю ми застановлялися від хвилі стрічі з Вашим фронтом і я про се особисто говорив з ген. Шілінгом¹⁾, — що такі переговори є, заявляю категорично, неможливі. Ми стоїмо на твердім становищі, що галицька армія є армією екстериторіальною, яка під примусом обставин перейшла на територію Правобережя. Зате армія придніпрянська, се громадяни бувшої російської держави і як такі підлягають законам сеї держави, яку ми тільки реституємо. З Вами готові ми говорити як з кожною заграничною армією. Для придніпрянської армії умови одні: зложити зброю й розійтися по домах. Прийде мобілізаційний приказ нашої головної команди для Поділя чи Волині, тоді вони будуть мусіти відбувати військову повинність на рівні з иншими громадянами Росії. Які умови будуть для Вашої армії, сього я тепер сказати не можу, тому, що я некомпетентний. Можу Вас тільки впевнити, що умови будуть відповідно до моменту корисні. Я мусів би відіхати до Христинівки і тут говорити по прямому дротови з ген. Шілінгом, а сей знов з ген. Денікіном. Коли Ви уповажияете мене зробити се, я се ще сьогодні зроблю.“

Після сього отаман Лисняк зазначив, що коли б прийшло до переговорів тільки з галицькою армією, то вона настоювала би на отсих точках: „запевнення повної автономії та цілості армії: далі, що галицька армія не буде вжита проти иншого українського війська; далі, що їй буде уділений кількамісячний відпочинок та всяка матеріальна підмога; в кінці, що Галицька Диктатура остане далі сувереном армії та одиноким заступником справ Східної Галичини“.

На се ген. Слащов заявив, що не може дати ніяких обовязуючих запевнень, тільки предложить ті бажання ген. Шілінгови.

Тепер отаман Лисняк вернув ще раз до справи переговорів з цілою українською армією, зазначуючи, що також в інтересі Денікінської армії лежить вияснити відносини на цілій часті фронту.

На се ген. Слащов відповів:

„Повторяю, що галицьку армію ми вважаємо армією екстериторіальною, зате армію Петлюри за групу повстанців, подібну групі Водинця, Махна та инших, яка істнує тільки своїм опертем на числосі і організацією далеко сильнійшу галицьку армію. Вам може й невідомо, що бандам Махна тільки тому вдалося з Правобережя перейти в Катеринославщину, що дістали від Петлюри муніцію та що стояли з ним у порозумінню й союзі. Як ми ставимося до армії Петлюри, про се

¹⁾ Командант т. зв. „Новоросійської області“ в армії Денікіна.

нехай Вам посвідчить отсей наказ¹⁾, який я дістав від моєї команди для передання команді придніпрянської армії.“

Стало на тім, що ген. Слащов порозуміється з ген. Шілінгом, а той з ген. Денікіном.

Денікін відповів Шілінгові телеграмою, яка зачиналася словами:

„Я щирим серцем вітаю рідну нам по крові галицьку армію при її бажанню покінчити боротьбу та перейти на сторону добровольчеської армії“. Далі в телеграмі говорилося, що цілість галицької армії буде задержана, при чім команда добровольчеської армії застерігає собі де-які перемиїни в складі команди, та що галицька армія не буде вжита проти армії Петлюри.

Разом з сею телеграмою подав ген. Слащов делегації галицької армії проект договору, який містив отсі головні точки:

„Галицька армія переходить в повнім складі разом з етапними установами, своїм майном та залізнодорожним матеріалом на сторону добровольчеської армії і входить в повне розпорядження головнокомандуючого збройними силами південної Росії через командуючого військами Новоросійської області.

Галицьке правительство через недостачу території спиняє тимчасово свою діяльність та удається до Одеси під охорону та опіку головнокомандуючого збройними силами південної Росії.

Проти війська Петлюри на фронті галицька армія не буде вжита.

Галицька армія буде переведена в область Гайсин — Балта — Ольгопіль (начальна команда в Умань), при чім се перегрупування належить починати зараз зосереджуванням армії в районі Погребище — Липовець.

Галицька армія задержить свою цілість, тільки при висіх штабах будуть установлені від добровольчеської армії висіи штабові офіцери як контрольні органи, також для вирішення усіх спірних питань на місці.

Начальна Команда Галицької Армії має негайно получитися прямим проводом з групою ген. Слащова, який передаватиме їй дальші доручення команди добровольчеської армії.“

Відповіді на сі умови домагалася команда добровольчеської армії до 3. падолиста у вечері; сю відповідь мала привезти делегація, уповажнена до дальших переговорів.

Сі умови привезла делегація до Начальної Команди Галицької Армії 2. падолиста.

Через те, що на 4. падолиста Головний Отаман скликав військову нараду до Жмеринки, Начальна Команда Галицької Армії рішила пождати з висланнем нової делегації до добровольчеської армії на вислід тої наради.

Тимчасом дала вона 3. падолиста добровольчеській армії таку телеграфічну відповідь:

„Начальна Команда Галицької Армії на загал згідна на дальше веденне переговорів на умовах, предложених командою добровольчеської армії. Одначе, з огляду на конечність порозуміння з власним правительством, що вимагає часу, делегація з відповідо на предложения добровольчеської армії виїде з Винниці аж 5. падолиста.“

¹⁾ Був се наказ штабу „Новоросійської області“, підписаний ген. Шілінгом, який звертався до придніпрянської армії, щоби зібралася в означених місцях для зложення зброї, після чого вояки мають розійтися до дому, офіцери перейти в склад денікінської армії, а офіцери генерального штабу піддатися регабілітаційному процесови. За невиконання сього наказу грожено відповідою карою.

Так закінчилася перша стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з Денкіном.

Що до форми, треба ствердити, що генерал Тарнавський розпочав їх на власну руку і весь час держав їх у тайні; на скільки можна ствердити на основі матеріалів, на яких опирається ця праця, про факт ведення переговорів не знали ані учасники наради в Винниці 28. жовтня ані учасники наради в Жмеринці 4. листопада.

Що до змісту, то пропозиція, зроблена ген. Слащову отаманом Лисняком від імені Начальної Команди Галицької Армії, не підходило ані під поняття завішення зброї ані перемир'я між двома самостійними арміями, тільки містило проект переходу галицької армії, при збереженню певної автономії, до добровольчеської армії для дальшої спільної акції під загальною командою добровольчеської армії.

Тепер перейдемо до наради в Жмеринці 4. листопада. Взяли в ній участь члени Директорії УНР Головний Отаман Петлюра і Макаренко, премер Ради Народніх Міністрів УНР Мазепа, Начальний Командант Придніпрянської Армії отаман Сальський, Диктатор Західної Области УНР Петрушевич, Начальник Війскової Канцелярії Диктатора підполковник Долежалъ, представники всіх груп придніпрянської армії (сюди зачислявся також корпус Січових Стрільців під командою отамана Коновальця) і представники галицької армії (Начальної Команди, Команди етапу, галицьких корпусів і Українських Січових Стрільців). Начальну Команду Галицької Армії представляли: отаман д-р Степан Шухевич, отаман Омелян Лисняк, отаман генерального штабу Альфонс Ерле і четар Дмитро Паліїв. Сам ген. Тарнавський не взяв у нараді участі.

Хід наради в Жмеринці був такий:

Найперше представники придніпрянської й галицької армії склали звідомлення про стан армії. Сей стан характеризувала заява отамана Сальського, що „війна властиво скінчилася“ та що тепер діло правительства шукати виходу.

Після сього Диктатор мав окрему нараду з представниками галицької армії.

Підчас сеї наради одержав він від ген. Тарнавського телеграму з заявою, що коли нарада в Жмеринці не прийме дефінітивного рішення, Начальна Команда буде примушена повести акцію на власну руку. Одержавши сю заяву, Диктатор сказав, що витягне з неї що до ген. Тарнавського і шефу штабу полк. Шаманека як найширші консеквенції.

Вернувши до Кам'янця, Диктатор приказом з 5. листопада усунув ген. Тарнавського і полк. Шаманека з їх становищ і призначив начальним командантом генерала-четаря Микитку і шефом штабу генерала-четаря Ціріца. Сей приказ наспів до Винниці 6. листопада у вечері.

Закінчила нараду в Жмеринці конференція між Головним Отаманом і Диктатором. На ній Головний Отаман принципіально згодився на ведення переговорів від імені цілої української армії з Денкіном, з тим, щоб почати їх тільки через два дні, бо посол Мацієвич з Букарешту повідомляв, що має приїхати місія антанті для посередництва

в справі перемиря між українською армією й Денікіном, отже треба заждати на ту місію.

Треба зазначити, що заповіджена місія не приїхала.

Довідавшись про вислід паради в Жмеринці, ген. Тарнавський рішив негайно вступити в дальші переговори з Денікіном. В сій ціли вислав він 5. падолиста делегацію, złożену з отамана генерального штабу Ерле, отамана Лисняка і сотника Осипа Левицького, даючи їй повноважність „для ведення переговорів що до завішення зброї“ й отсі інструкції:

„Галицька Армія задержує як цілість свою повну автономію, — значить: устрій, склад команд, мову, герб, гимн і ин.

Зі сторони Денікіньської Команди можуть бути призначені офіцери не як контрольні органи, а як старшини звязку для вирішення на місці спірних питань усякого рода.

Правительство Західної Области УНР (Диктатура) задержує свою повну суверенність над Галицькою Армією. Тільки галицьке правительство має право переводити іменування на командні місця та підвищення у степені.

Правительство переходить в Одесу, де йому буде дана змога навязати свободні зносини з представниками європейських держав.

Галицька Армія переведеться в область вільну від пошести з тим, що перед її дальшим ужитком, яке наступить після порозуміння обох команд (Добровольчеської і Галицької), буде їй уділений кількамісячний відпочинок.

Галицькій Армії буде забезпечене матеріальне заосмотрення під кожним оглядом.

Хорим Галицької Армії буде забезпечена як найдаліше йдуча санітарна підмога.

Для доповнення Галицької Армії будуть ужиті заходи через спровадження до неї українських полонених з Італії та української бригади з Чехії¹⁾.

Проти армії Петлюри Галицька Армія не буде вжита.

Старшини і стрільці бувшої російської служби, які тепер повинні служити в Галицькій Армії, мають при ній остатися.

Корпус Січових Стрільців (Коновальця) належить уважати галицькою частиною.

Для переведення Галицької Армії в нову область Добровольчеська Команда в порозумінню з Галицькою доставить відповідну скількість санітарних поїздів та транспортних середників.“

Так почалася друга стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з добровольчеською армією. Ся стадія закінчилася заключенням договору про перехід галицької армії до добровольчеської армії. Сей договір заключено в Зятківнях 6. падолиста 1919. Протокол договору, списаний російською мовою²⁾, звучить:

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольчеської Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Станція Зятківці.

Голова Комісії: полковник російського генерального штабу Дубяго. Члени: від Добровольчеської Армії полковники генерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман генерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Осип Левицький.

¹⁾ Ся бригада перейшла на територію Чехії підчас польської офензиви на Східну Галичину весною 1919.

²⁾ Російський текст подає „Україна“, вечірній випуск, понеділок, 10. падолиста 1919.

При провіренню повновластий стверджується:

1. Повновласть представників Добровольчеської Армії установлена особистим повідомленням команданта війська Новоросійської Области генерал-лейтенанта Шілінга.

2. Повновласть представників Галицької Армії дав Начальний Командант Галицької Армії ген.-чет. Тарнавський під датою 5. падолиста н. ст. 1919. ч. 6897.

Рішено :

1. Галицька Армія переходить у повнім складі з етапними установами складами і залізнодорожним майном на сторону російської Добровольчеської Армії і віддається в повне розпорядження Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії¹⁾, в теперішній час через команданта війська Новоросійської Области²⁾.

2. Галицька Армія, підчас перебування в вище вказанім підчиненні, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка ділає на фронті, і до одержання окремої задачі відводиться в запіллі.

3. Галицьке правительство через недостачу території спиноє тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчеської Команди. До часу вказання місця осідку воно поселяється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головнім штабі галицького війська знаходяться представники російської Добровольчеської Команди для вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського війська офіцерів для звязку в числі, яке буде вказане командантом війська Новоросії.

5. Сей протокол входить в життя з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі зарядження Добровольчеської Команди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до засередження в районі Погребище—Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішнє життя Галицької Армії і про право зносити галицького правительства з чужими державами, оставляється нерішеним до одержання пояснень від генерала Денікіна.

Для сього галицька делегація, призначивши одного представника для негайного вручення сього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війська Новоросійської Области.

8. Для вигоди зносити обі сторони обв'язуються зараз установити телеграфічний зв'язок на апаратах Морзе, при чім включно до Липовця роблять се добровольці, а далі до Винниці Галичани.

Голова З'єдиненої Комісії полковник генерального штабу Дубяго. Члени: полковник генерального штабу Коновалов, полковник генерального штабу Саборський, отаман генерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Осип Левицький.

На основі уповажнення Головного Команданта озброєних сил Півдня Росії ген. Денікіна потверджую сей протокол.

Стація Зятківці, 24 ст. ст. жовтня 1919.

Командант війська Новоросійської Области генерал-лейтенант Шілінг."

Після заключення сього договору Ерле і Лисняк виїхали так само того самого дня до Одеси для ведення справ, агадаших в 7. точці договору, а Осип Левицький з трьома представниками добровольчеської армії (під проводом полковника генерального штабу Саборського) до Начальної Команди Галицької Армії до Винниці.

Договір входив у життя з хвилию підписання і від тої хвилі галицька армія підлягала добровольчеській команді. Отже делегація Добровольчеської Армії їхала, очевидно, до Винниці для виконування власти добровольчеської команди над галицькою армією.

Приїхавши 7. падолиста до Винниці, добровольческа делегація застала змінені відносини. Начальна Команда, в якій імени галицька

¹⁾ Титул генерала Денікіна (осідок в Таганрові).

²⁾ Генерал Шілінг (осідок в Одесі).

делегация підписала 6. падолиста договір, була приказом диктатора з 5. падолиста усунена. Від нової Начальної Команди залежало, чи прийняти зобов'язання, заключені на основі повновласти попередньої Начальної Команди.

Новий начальний командант ген. Микитка і шеф штабу ген. Ціріц, на принципіальне запитання полк. Саборського, заявили, що в основі признають дотеперішні переговори, однак сам договір можуть затвердити тільки після порозуміння зі своїм правительством. Добровольчеська делегация згодилася на се й остала в Винниці ждати вирішення справи.

Аж тепер переговори Начальної Команди Галицької Армії з добровольчеською армією і їх вислід стали відомі обом правительствам у Кам'янці. Вражіння, яке вони викликали в придніпрянських кругах, містилося в однім страшнім слові: „зрада“.

„Україна“ орган штабу Придніпрянської Дієвої Армії, в вечірнім випуску з 10. падолиста принесла відомості про події під назвою: „Як готувалася зрада“, а текст договору під назвою: „Зрадницький акт“. В редакційній статті п. н. „Державна зрада“ читаємо:

„За останній час українське військо залишило цілий ряд стратегічних пунктів, уступаючи їх добровольцям. В військових колах здивовано дивилися на відступ українського війська в той час, коли добровольці були і слабші і займали самі невідгідні для себе стратегічні пункти. Наддніпрянське військо крім того в останні дні було навмісне розташоване так, що коли б добровольці насували на Винницю, то армії українські були б розрізнені і попали або в полон, або були розбиті. Відразу було видно, що переводиться якийсь зрадницький план.“

В нинішнім місці в кореспонденції з Винниці говориться:

„Починаючи від Києва наше військо залишало такі стратегічні пункти, де добровольці були би напевне розбиті, а в дійсності ми були примушені до відступу.“

Як бачимо, тут закидається Начальній Команді Галицької Армії свідомо зрада, підготовлювана ще від уступлення з Києва.

Про підготовлювання зради говорить також отаман Сальський, пишучи про ті події в висше згаданій статті в „Волі“:

„В той же час праве крило армії Шілінга мало успіх проти більшої численно галицької армії. Скоїлося се через подвійну поведінку галицького командування, котре врешті решт дійшло до того, що не виконувало навіть наказів вищого командування, скривавчи про се в своїх донесеннях. Тут вже дала себе знати делікатна збігація, яка використала антипольські настрої галицької армії і тяжке матеріальне становище, в якому знаходилася вся українська армія. Врешті Денікін, обіцяючи Галичанам повернути від Польщі Галичину, довів галицьке командування до чорної зради: таємно для всіх 5. (в дійсності 6.) падолиста галицьким командуванням було підписано договір, по котрому вся галицька армія переходила до розпоряджистости Денікіна. Командування наддніпрянської армії було раптово поставлене перед доконаним фактом зради...“

„Україна“ обвиняла в зрадї не тільки Начальну Команду Галицької Армії, але також Диктатуру. В статті п. н. „Диктатура нас губить“ (ч. 89 з 13. падолиста) читаємо ось які обвинення:

„Мене сестриця зі світу згубила,
Ніж у серденьку тай устроїла...
(Народня пісня).

„Чи можемо ми інакше сказати про тих, хто в нас офіційно представляв рідну нам Галичину...“

Чи можемо ми сказати інакше про ту Диктатуру, котра погубила наш національний Пемонт — Галичину і котра до нас прийшла тільки за тим, щоби своїми власними руками зруйнувати те, чого не могли dokonати ні большевицькі ні денікінські армії?

Сталося те, в що повірити вважалося би найбільшим святотатством кожного Українця, від чого на саму думку кров застигає в жилах. Нас зрадив не тільки галицький генерал Тарнавський і його військової одноподумці, — сю зраду підготували, виконали і далі підтримують галицькі верховоди, що на наших злібі-солі приютилися в Диктатурі і Секретаріаті Західної Области УНР...

Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал...

Диктатура ограбувала виснажене населення Галичини і віддала його на поталу Польщі. Так сама Диктатура і виконавець її волі — Начальна Команда Галицької Армії — пограбувала наше майно, довела до жebraчої торби нашу наддніпрянську армію, опустошила нашу воєнну скарбницю і все се, щоб більше нас опозорити, передала нашому найстрашнішому ворогові...

Та невимовно страшніше те, що ще нас чекає в найближчій будучности. Ми боїмося навіть подумати про ту долю, яка може зустрінути невинне, героїське наддністрянське козацтво. Чорну зраду Диктатури народні маси легко можуть перенести на нещасну „мужву“ і ми можемо в короткім часі стати свідками страшної братерської різни, помсти брата наддніпрянця над невинним братом-наддністянцем...

Через невиконання наказів головного командування, через пасивність на всім фронті галицьких частин супроти наступаючого ворога Начальна Команда Галицької Армії приготувала невимовно важке становище своїм братам по зброї Наддніпрянцям. Зрадивою передачею серця артерії українських залізниць, Жмеринки, в руки Денікінові ся команда перерізала нам усі шляхи на Україну. В той час коли дні Денікіна на Україні вже пораховані, на шляху до Києва стоїть у нас тільки одна перешкода — баїгети галицької армії, повернені проти нас Диктатурою. Ті нещасливі Козаки-Наддністряниці, що своїми трунами і кровю вистелявали шлях до вимріяного Києва, нині по зрадинцьким акті Диктатури мусять охороняти сей же святий Київ перед наступом армії Петлюри.

Про те, чи і на скільки Диктатура винна в заключенню договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном, прийдеться ще говорити. Поки-що вистане вказати на те, що стаття „України“ служить показником настроїв придніпрянських кругів і зокрема Директорії та її правительства. І як показчик тих настроїв вона свідчить про велику ненависть і злобу тих кругів до Диктатури. Бо тільки ненависть і злоба могли подиктувати такі очевидно несправедливі закиди, що Диктатура „погубила Галичину“, що вона „ограбувала Галичину і віддала її на поталу Польщі“, тепер „ограбувала“ Велику Україну, або таке неправдиве, тенденційне представлення справи, ніби то армії Петлюри шлях до Києва загороджують тільки баїгети галицької армії, коли в дійсности ціла українська армія в ту хвилю представляла табор смерті, а в Києві вже від місяця сиділи знов большевики. І тільки ненависть і злоба могла подиктувати редакції офіційного органу в таку хвилю піддавати думку про пімсту над Галичанами.

Сама редакція спам'яталася і вже зараз другого дня в передовиці п. н. „Історичний момент“ (ч. 90 з 14. падолиста) старалася ослабити свої закиди, пишучи:

„В нашій вчорашній статті велику частину вини сього нещастя, яке на нас упало так несподівано, ми приписували також і галицькому урядови; не окремим його

людям, не окремим навіть ірунам галицьких впливових кол, але сій безконтрольній системі, при якій командуючий армією може зраджувати державу, рідний нарід. В сім розумінню ми стояли і стояти будемо далі при погляді, що Диктатура завинила; сього історія ніколи Диктатурі не пробачить.

Констатуючи сей болючий і нещасливий у нашої боротьбі факт, ми всіма силами наших національних почувань, всею глибиною нашої віри в високий національний патріотизм синів Західної України заявляємо голосно і прилюдно, що галицьке громадянство, галицька армія в своїй цілості в тім нашім національнім спільнім нещастю нічим не провинилися. Вони впади такоюж жалісливою жертвою скрито обдуваної зради, як і ми Наддніпрянці. І обвинувачення наших братів-Галичан, нашої братерської галицької армії було би не тільки страшною кривдою, гіркою, незаслуженою образою їх високого, чистого й ідейного патріотизму; — воно кинуло би між нас страшну пошесть недовіри, братерської ненависти, негодн...“

Від настроїв вернім до подій.

На відомість про заключення договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном відбулася 8. падолиста в Деражні нарада, в якій взяли участь: Петлюра, Макаренко, Мазепа і Сальський, Петрушевич, Микитка, Ціріц і Долежалъ. Вислідом наради було: 1. приказ Головного Отамана і Диктатора арештувати й поставити перед воєнний суд ініціаторів і учасників переговорів з добровольческою армією: Тарнавського, Шаманека, Ерле, Лисянка й Левицького; 2. вести далі переговори з добровольческою армією в імені цілої української армії.

Тарнавського і тов. арештовано 9. падолиста. Суд над ними відбувся в днях 11.—13. падолиста. Їх обвиняли за злочин зради, сповнений першою стадією переговорів (перед нарадою в Жмеринці). Суд, взявши на увагу обставини, які заставили Начальну Команду навязати переговори, увільнив їх.

Начальна Команда Галицької Армії 9. падолиста уневажила договір з 6. падолиста і заключила з командою добровольческої армії завіщенням оружжя на 48 годин¹⁾.

Рівночасно вислала до Одеси делегацію, złożену з отамана генерального штабу Ціммермана, сотника Турчина і поручника Давида, для переговорів про перемирє. Від придніпрянського правительства й армії поїхав до Одеси полковник Каменський²⁾. Так почалася третя стадія переговорів.

В Одесі ген. Шілінг знов відмовився переговорювати з наддніпрянською армією. Про се доносив з Одеси от. Ціммерман телеграмою з 11. падолиста: „В Одесі ген. Шілінг прийняв делегацію. Полковникови Каменському як представникови наддніпрянської армії побачення було категорично відмовлено. Ген. Шілінг допускає переговори тільки з представниками галицької армії.“ На се донесення начальний командант ген. Микитка телеграфічно відповів: „Ще раз

¹⁾ В дійсности боїв між обома арміями не було від 1. падолиста. Завіщення оружжя з 9. падолиста тяглося автоматично аж до заключення договору з 17. падолиста.

²⁾ Перед тим, після наради в Жмеринці, коли надія на приїзд місій антант показалась марною, 7. падолиста була вислана до добровольческої армії делегація від наддніпрянської армії, однак її не прийнято.

повторяється, що переговори вести можна тільки для обох армій разом і для них разом може бути заключене перемир'я.¹⁾

Коли однак добровольческа команда далі стояла при своїм, Начальна Команда Галицької Армії на припорушення Диктатури¹⁾ рішлася вести переговори тільки для галицької армії.

Зрештою в Кімянці довершувався новий розпад і 15. падолиста і Головний Отаман і Диктатор евакуювали свою дотеперішню столицю. Диктатор виїхав через Румунію до Відня і галицька армія, закінчуючи договір в Одесі, не мала вже зв'язку з своїм правительством.

Сей договір заключено 17. падолиста. Його текст звучить :

„Протокол засідання військової комісії, зложеної з представників Добровольческої й Галицької Команди.

Одеса 4./17. падолиста 1919.

Представники від Добровольческої Армії: полковники генерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман генерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласти представників Добровольческої Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії ген.-лейтн. Шлінін, а повновласти галицьких представників являються виліченими з предложених ними телеграм команданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ген. шт. Даровський.

Постановлено :

1. Галицька Армія переходить в повний складі разом з тилловими установами, складами і рухомим залізничним матеріалом на сторону російської Добровольческої Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, командний збір, мову, установи й ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75 % своїх штатних складів по штатах Галицької Армії, які обов'язують по 4./17. падолиста 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольческа Команда допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах так і на території Росії.

4. При висших штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці після вибору Добровольческою Командою для зв'язку і вирішення на місці виникаючих питань.

5. Політичних питань про взаємні відносини галицького правительства до правительства Добровольческої Армії, як також про будучу долю Галичини, не розглядається й позначається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення цих питань в постю генерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право керування й контролі внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізніше 17./30. падолиста 1919. в районі Козятин — Винниця — Ілліці — Оратово — Погребище.

8. Для забезпечення сей концентрації Галицька Армія займає негайно та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізніше до 17./30. падолиста 1919. до Уманя.

10. Всі тиллові військові установи, етап, склади і ви. пересуваються поспешно і розташовується на лінії Христинівка — Ольгопіль — Вознесенськ — Миколаїв.

¹⁾ Се виразно стверджує Осип Левицький, Галицька Армія на Великій Україні, стор. 161.

Санітарні установи, в яких знаходяться хорі та реконвалесценти, остають на місці.

11. Хорі та ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертають в Галицьку Армію.

12. Для звязку зі штабом команданта війська Новоросійської Області вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в силу з хвилею ратифікації його з одної сторони командантом війська Новоросійської Області, з другої сторони командантом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольческою й Галицькою Армією спинюються з ухвалою підписання сього протоколу представниками обох сторін, не жлучи ратифікації його, як се сказано в точці 13.

Голова комісії Даровський. Коновалов. Саборський. Ціммерман. Лука Турчин. Д-р Гр. Давид.

Стверджую :

Командант війська Новоросійської Області генерал-лейтнант Шілінг.

Одеса, 17. падолиста 1919.

Стверджую :

Начальний вожд Галицької Армії генерал-четар Микитка.

Виница, 19. падолиста 1919.“

Як бачимо з сього протоколу, ген. Шілінг ратифікував його таки того самого дня, а ген. Микитка через два дні.

Так галицька армія, яку від початку світової війни одушевляв ідеал визволення і з'єдинення України, наслідком трагічних обставин віддалася в розпорядження Денікіна, представника згагань до відбування „єдиної, неподільної Росії“, — Росії, яка означає могилу української державности.

5. Евакуація Камянця. Хоч у Деражні Головний Отаман і Диктатор видали спільні зарядження, одначе розпад між обома правительствами довершувався з неминучою konieczністю. Так само, як розпад цілої української армії і розпад між її обома частинами.

12. падолиста була в Диктатурі нарада ¹⁾, в якій з придніпрянських урядових кругів взяли участь член Директорії Макаренко, військовий міністр Сальський і товариш міністра закордонних справ Старосольський. Радили, як разом падати. З галицької сторони ставили дотеперішні домагання: прийатте Галичанина в склад Директорії, усунення Головного Отамана як нефаховця від оперативних справ, зміна кабінету. З придніпрянської сторони Макаренко сказав тільки, що ті домагання слушні, а Старосольський заявив, що „Директорія може їх виконає“.

Сальський так представив положення: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшості вже окружена . . .“ Нарада не дала ніякого позитивного висліді і в даних обставинах не могла дати.

Камянець кожної хвилі могли заняти або Денікінці або Поляки. Головний Отаман, щоб не віддати його Денікінцям, запросив Поляків

¹⁾ Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 295 і дальші.

заняти його. Про се повідомив 15. падолиста Диктатор член Директорії Макаренко.

Диктатор вагався, чи їхати до армії і з нею попасти в залежність від Денікіна, чи виїхати до Європи на політичну еміграцію.

15. падолиста скликав Диктатор старшин галицької армії, які були в Кам'янці, щоб повідомити їх про положення. Пояснив справу переходу армії до Денікіна. Відчитав також висше подані листи Панаїка. Сам стояв на тім, що перехід до Денікіна є konieczність і визнавав усіх старшин до солідарності¹⁾.

Після його промови, коли він вийшов, командант українських Січових Стрільців Букшований зажадав отворення дискусії, заявляючи, що має документи, на яких основі справа представляється инакше ніж говорив Диктатор. Начальник військової канцелярії Диктатора Долежал заявив на се, що старшини були скликані для вислухання повідомлення Диктатора, а не для дискусії. Зі становища того законного порядку, який представляла Диктатура, мав слухність.

Вночи з 15. на 16. падолиста Диктатор з урядовцями й найблизшим оточенням виїхав з Кам'янця і 16. падолиста перед полуднем переправився коло Жванця через Дністер на румунський бік, звідки виїхав до Відня.

Рівночасно виїхав з Кам'янця Головний Отаман Петлюра з урядовими установами УНР. Евакуований державний апарат і армія опинилися 29. падолиста в Любарі новгородського повіту на Волині. 4. грудня в Новій Чарторії (12 верст від Любара) була нарада правительства з представниками війська. 5. грудня Головний Отаман Петлюра в порозумінню з радою міністрів виїхав до Польщі²⁾.

6. Договір Головного Отамана з Польщею. Дипломатична місія УНР, яку оба українські правительства вислали до Варшави, зустрілася у вступних переговорах з польським правительством з домаганням, що основною умовою наладження приязних відносин між Україною й Польщею мусить бути заява, якою українське правительство зречеться в користь Польщі Галичини і тих західних земель Великої України, які лежать на північ від Галичини. На засіданню місії 30. падолиста 1919. зложенню такої заяви спротивилися всі галицькі члени місії (Витвицький, Горбачевський, Новаковський) і з Придніпрянців Мшанецький. Не вважаючи на се, голова місії Андрій Лівницький і три члени Придніпрянці (Михайлів, Поятевко, Рженецький) рішили зложити таку заяву. Наслідком того галицькі члени виступили з місії.

Ту заяву зложив голова місії УНР на спільнім засіданню місії і представників польського правительства 2. грудня 1919., відчитуючи документ підписаний ним і згаданими трьома членами місії і віддаючи його в руки представників польського правительства. Часть заяви, яка

¹⁾ В матеріалах, які маю, докладного звідомлення про зміст виводів Диктатора нема. Є коротка згадка в Назарука і довша (подана з полемічною цілю) в віденській „Боротьбі“ (ч. 1 з 1. січня 1920.).

²⁾ П. Феденко, Фермент нації (Соц.-дем. журнал „Вільна Україна“, ч. 1—2, січень—лютий 1921, Львів—Київ).

відноситься до Галичини і взагалі до територіальних уступок у користь Польщі, звучить:

„1. Територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею й Україною по ріці Збручі. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі...“

„2. Національно-культурні права, які Уряд Української Народньої Республіки забезпечує на території України громадянам польської національності і на відворот. Політичне становище Східної Галичини розв'язується польським урядом в porozumінню з представниками українського народу, який заселяє ту провінцію...“

Сею декларацією місія УНР зрікалася Галичини в користь Польщі і признавала справу Галичини внутрішньою справою Польщі, яку має розв'язати польське правительство.

Територіальні уступки в користь Польщі, зроблені в заяві з 2. грудня 1919., закріпив договір між Польщею й правительством Головного Отамана Петлюри, заключений у Варшаві 22. цвітня 1920., на передодні польсько-української офензиви проти совітської Росії й радянської України. В сій договорі про границі між Польщею й Україною і права українського населення під Польщею говориться:

„II. Границі між Річю Посполитою Польською й Українською Народньою Республікою означується таким способом: на північ від ріки Дністра здовж ріки Збруча й опісля здовж бувшої границі між Австро-Угорщиною й Росією до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через Кременецькі узгір'я, далі по лінії на схід від Здолбунова, далі здовж східних адміністраційних границь Рівненського повіту, далі на північ здовж адміністраційної границі бувшої Милецької губ. до місця, де її перетинає ріка Припять, далі прийнято до її устя...“

„V. Національно-культурні права, які польський уряд запевнить громадянам української народности на території Річи Посполитої Польської, будуть в рівній мірі признані громадянам польської народности в границях Української Народньої Республіки.“

Відступаючи величезні простори української землі, з корінним українським населенням, під Польщу, правительство Петлюри поставило сім українські землі що до прав у польській державі нарівні з тими зникаючими, серед українського населення розкиненими польськими меншостями, які оставали на території української держави.

Побоювання Галичан що до політики Петлюри супроти Польщі сповнилися в розмірах далеко більших ніж можна було сподіватися.

7. Дальша доля галицької армії. Коли галицька армія переходила до Денікіна, він наближався вже до свого упадку. Ті, що виправдують сей перехід, так і кажуть: „Ми знали, що Денікін — труп, але, на жаль, сей труп мав ще стільки сили, що міг нас роздавити. Отже ми ратувати себе, знаючи, що Денікін швидко впаде і ми, випратувавши себе, зможемо ще послужити українській справі“.

І справді, Денікінові не судилося розпоряджати галицькою армією для досягнення своїх воєнно-політичних цілей.

Після упадку Денікіна галицька армія, щоб далі ратувати себе й оставати як боева одиниця на українській землі, ввійшла в porozu-

мінне з більшовиками. Під більшовиками стало їй важче ніж під Денікіном. Більшовики були сила і ся сила хотіла повернути галицьку армію на службу своїм цілям. Почалося перегрупування, зміна старшин, відзнак, словом акція в цілі втягнення галицької армії в організм червоної армії. Хоч ся акція відбувалася в зверхніх українських формах, одначе організм галицької армії не піддавався їй без опору.

Серед таких напружених відносин почалася весною 1920. польсько-петлюрівська дефензива проти совітської Росії й радянської України. Тоді часть галицької армії отворила більшовицький фронт і перейшла на сторону Головного Отамана Петлюри.

Для польсько-петлюрівської дефензиви мало се той наслідок, що вона могла з такою легкістю посунутися аж до Києва.

Та для тої часті галицької армії, яка уможливила сю легкість, наслідок її переходу на сторону Головного Отамана Петлюри був такий, що польська армія взяла її в полон і розмістила по таборах для полонених. Старшин окремо уміщено в однім з найгірших польських таборів, у Тухолі на бувшій пруській території.

В галицько-українській пресі зазначено, без ніякого спростування з боку уряду Головного Отамана, що така була воля Петлюри. Поляки, розуміється, виконали ту волю з приємністю.

А одначе треба сказати, що і в Поляків і в Петлюри діяв вірний інстинкт: Галицька армія, діти тої країни, яка знаходиться в найстрашнішій польській неволі, не могли бути союзниками польського оружа.

Справдилось се на групі ген. Кравса, яку після упадку Денікіна доля злучила з частинами УНР і яка, як часть армії Павленка, була поставлена на галицький фронт захищати Галичину від більшовиків— для Польщі. Ся група не видержала в такій ролі і перебилася на чеську територію, де зложила оруже.

Колиб замість сеї групи була на тім місці поважна сила галицької армії, її багнети певне були б повернулися проти Поляків, для визволення рідної землі з їх ярма.

Перехід до Денікіна був початком кінця галицької армії.

Корпус Січових Стрільців, сформований за Центральної Ради в своїй основі з Галичан, що попали були в російський полон, — який відіграв визначну ролю в будуванню Української Народньої Республіки як оборонець Центральної Ради підчас першої більшовицької інвазії і як носитель повстання проти гетьмана Скоропадського, — був поставлений переходом галицьком армії до Денікіна в такі важкі умови, що рішив адежобілізуватися, щоб не потрапити як боева одиниця в ворожі руки.

Часть галицької армії остала в червоній армії.

Часть, та, що весною 1920. попала в польський полон, перестала існувати.

В кінці часть, а саме група, яка підчас польської офензиви весною 1919. перейшла на чеську територію, і група, яка в літі 1920. відділилася від армії Павленка і перейшла на чеську територію, знаходиться в окремих таборах в Чехії, зберігаючи звязок з Диктатурою.

V. Часть.

Правительство Західно-Української Народної Республіки на еміграції.

Розділ XIX.

Орієнтація на протибольшевицьку Росію і відречення від неї.

I. Збори членів Української Національної Ради у Відні. Приїхавши до Відня, Диктатор Західної Области УНР скликав збори тих членів Української Національної Ради, які перебували на еміграції в Відні, щоби обговорити політичне положення, витворене подіями на Великій Україні. Рівночасно приїхав до Відня з Парижа заступник голови Делегації Української Народної Республіки на Мирову Конференцію, державний секретар закордонних справ Західної Области УНР д-р Василь Панейко. Таким чином члени Української Національної Ради мали змогу оцінити положення на основі звідомлень з одного боку з Великої України, з другого боку з Парижа. Треба зазначити, що збори членів Української Національної Ради не були реактивуванням Ради як законодавчого органу, а тільки принагідною нарадою, скликаною Диктатором в дорадних цілях.

Про хід нарад оголошено тільки отсей офіційний комунікат ¹⁾:

„По причині приїзду до Відня Президента Української Національної Ради д-ра Евгена Петрушевича і державного секретаря д-ра Василя Панейка, відбулися наради збору членів Української Національної Ради, пробуваючих у Відні, під проводом Президента д-ра Евгена Петрушевича в днях від 9. до 17. грудня 1919.

Наради розпочав Президент д-р Евген Петрушевич своїм звітом, по чім д-р Василь Панейко представив справу статута для Східної Галичини. Відтак на підставі отсих звітів переведено дебату про наше теперішнє державно-правне становище та в сій debatі всі бесідники згідно ствердили, що однодушним змаганням всего українського народу, без ріжниць партій і областей, є: сполучення всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі; — що наотмість всяке розділювання українських земель та прилучування їх частин до інших держав уважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будущности українського народу, — та що Українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формації, яку виборє собі український парід в отсій світовій війні.

Супроти послідних ходій постановлено заложити рішучий протест проти декларації ш. Андрія Лівичького і тов. у Варшаві в справі зречення Східної Галичини в користь Польщі.

Дальше вирішено внести державно-правне застереження проти предложеного Найвисшою Радою Мирової Конференції в Парижі статута для Східної Галичини.“

Згаданий протест проти варшавської декларації місії УНР з 2. грудня 1919. внесено з датою „Відень, 11. грудня 1919.“ і з підписом

¹⁾ „Український Прапор“, ч. 1 з 6. січня 1920.

д-ра Евгена Петрушевича як Президента Української Національної Ради ¹⁾. Провідною думкою протесту є твердження, що місія УНР у Варшаві, проти волі її галицьких членів і після виходу їх з місії, не має права складати заяв що до Східної Галичини. Основна точка протесту звучить:

„Іменем Західної Области Української Народньої Республіки, себ-то Східної Галичини та Північної Буковини має право заявлятися правосильно тільки її власне легальне представництво та її власна легальна власть, які існують до сьогодні та своїх прав у нічию користь ніколи не зрікалися, зваживши, що постановою репрезентаційно-законодатного тіла Західно-Української Народньої Республіки, а іменню Національної Ради з дня 3. січня 1919., як і постановою Директорії Української Народньої Республіки з дня 19. січня 1919. тільки заповіджено есентуальну злуку обох українських Республік, застерігаючи рівночасно сими актами виразно, що „аж до часу скликання всеукраїнських установчих зборів законодадну власть на території Західно-Української Народньої Республіки, себ-то на території Східної Галичини та Північної Буковини виконує Національна Рада, а езекутивну власть правительство тої ж Республіки, установлене Національною Радою та перед нею відповідальне“. Згідно з сям може правосильно заявлятися що до території Західно-Української Народньої Республіки та що до її відносин, а зокрема що до границь супроти Польщі тільки згадана Національна Рада та установлене нею правительство Західно-Української Народньої Республіки.

Становище повисше відповідає теж принципіально дотеперішньому становищу Найвисшої Ради Аліантів у Парижі, яке так названу Східну Галичину вважає як окрему державно-правну одиницю“.

Коли в справі зречення Галичини місією УНР в користь Польщі збори членів Української Національної Ради заняли таке ясне становище, то становище зборів у справі переходу галицької армії до Денікіна офіційльний комунікат покрив тайною.

В дійсності за тою тайною крилася орієнтація більшости національно-демократичних політиків на той шлях, який промостила галицька армія. Свідчать про се самі наради ²⁾, свідчить політичний напрям „Українського Прапора“ ³⁾ і свідчить передовсім дальша акція Панейка в Парижі, до якої він, очевидно, мусів дістати уповажнення в Відні.

2. Український Національний Комітет у Парижі. Діяльність Панейка після приїзду з Відня до Парижа зазначалася на зверх двома актами: 1) виступлення з Делегації Української Народньої Республіки і заложення окремої Делегації Західно-Української Народньої Республіки як заступництва Галичини перед Мировою Конференцією ⁴⁾;

¹⁾ „Український Прапор“, ч. 36 з 16. грудня 1919.

²⁾ Віденська „Боротьба“ (ч. 6 з 12. марта і ч. 7—8 з 3. цвітня 1920.) подала про наради звітження, яке, хоч очевидно тенденційне, одначе не оставляє сумніву що до основної думки нарад: зневіри в самостійницьку ідею і орієнтації на протибольшевицьку Росію на платформі федерації.

³⁾ Статті д-ра О. Назарука (ч. 3 з 13. січня 1920.), д-ра Е. Левницького (ч. 4 з 16. січня 1920.), д-ра Л. Цегельського (ч. 5 з 20. січня 1920.), передруки з „Ковадського Голосу“, органу галицької армії, де різними способами доказується політична нешкідливість або навіть користність переходу галицької армії до Денікіна й анальофічної політичної орієнтації; далі підпирання париської акції Панейка.

⁴⁾ Див. висше стор. 118—119.

2) участь в заложенню „Українського Національного Комітету“ як „представника й оборонця національних інтересів України перед міжнародним політичним світом“¹⁾.

Сам Панейко представляє справу заложення „Українського Національного Комітету“ ось як²⁾:

„Коли на склоні 1919. року, після кількох разів (почавши від мая 1919.) заяв представників Петлюри про *desinteressement* в справі Східної Галичини, було ясно, що нічого Галичанам робити в петлюрівській делегації; коли крім того всім стало очевидним, що наша тісніша вітчизна Галичина, як і інші західні українські землі, єдино тільки тоді може числити на ратунок від загину в польських ярях, коли повстане могутча східно-європейська федерація; коли стало їй певним, що хоч би й повстав тай якийсь час виврався з польської ласки якийсь український вазальний „буфер“ коло Виниці чи Бердичева, то він своєю безсмертністю тільки припечатав би нашу безнадійність; коли, одним словом, нашим обов'язком було вибрати з двох лих менше, — тоді зголосився до одного з членів тутешньої галицької української делегації бувший секретар гетьмана п. Моркотун, людина певне не більше „реакційна“ від переважної частини представників „соціалістичного“ „уряду“ Петлюри і не більше „москвитена“ ніж добра половина т. зв. свідомих Українців. П. Моркотун мав широкий план: з усіх проти-петлюрівських і неволюшевських українських елементів зорганізувати загально-українську політичну організацію на засаді з'єднання цілої української етнографічної території в українську державу, сфедералізовану з Московщиною й іншими державами, які виникли на розвалинах царської Росії. Нашій делегації пропонував п. Моркотун вступити в склад пропонованої ним загально-української національної ради. Предложенню сьому я рішуче спротивився з мотивів не засадничо-політичних, а з тактичних і з особистих. Тільки по довгих опорах згодився я, щоб засновано — не якесь національну раду, а скромний підготовчий комітет, тай щоб у склад його вступила не делегація, а хіба поодинокі її члени. Все те під категоричною умовою, що ініціатор придбає для справи в часі найкоротшим придніпрянських українських діячів відомих українських партій, з відомими в українстві іменами. Поки се не станеться, комітет мав остатися неконститутованим (назначено тільки секретаря) та виявляти з себе незвазані сходи чи наради, а не дійсну організацію. Таких нарад було всего кілька на початку сього (себ-то 1920.) року — переважно без моєї участі. Згодом Галичани здержалися від тих нарад взагалі, а незабаром, не хочачи далі піддержувати фікції, ми всі формально з комітету виступили.“

Першим політичним виступом „Українського Національного Комітету“ було повідомлення французького правительства, представництв усіх держав у Парижі і визначних політичних груп і осіб про своє заложення і своє ідейне обличчя. Це повідомлення, зроблене в формі листа й долучених до нього документів, звучало:

¹⁾ Про „Український Національний Комітет“ у Парижі оголосив я отсі статті: „Куди ідете? Відкритий лист до членів Української Національної Ради і Ради Державних Секретарів Західної Области УНР і до Українського Народнього Комітету в Злучених Державах Північної Америки“ (віденська „Воля“, т. I, ч. 7 з 14. лютого 1920.). — „Програма нарисського Українського Національного Комітету“ (львівський „Вперед“, ч. 127 з 3. червня 1920.). — „До характеристики політики Уряду Західної Области УНР“ (львівська „Громадська Думка“ ч. 135 з 11. червня 1920.). — „Делегація Уряду Західної Области УНР і Український Національний Комітет в Парижі“ (львівський „Вперед“, чч. 178, 179 і 180 з 4., 5. і 6. серпня 1920.). — „Український Національний Комітет у Парижі і галицьке правительство“ (львівський „Вперед“, чч. 128 і 129 з 5. і 6. серпня 1921.).

²⁾ „Лист до Редакції“, — „Український Прапор“ ч. 39 з 11. липня 1920.

„Париж, 5. січня 1920.

Ексцеленціє!

Маю честь переслати Вам при сім декларацію Українського Національного Комітету, який утворився в Парижі 19. грудня 1919., як також витяг з декларації, złożеної Галицькою Делегацією *гг.* Ташкевичеви, президентови з'єднаної Української Делегації.

Будьте ласкаві, Ексцеленціє, прийняти вислови мого високого поважання.

За Президію: Томашівський.“

Долучена до цього листа декларація Українського Національного Комітету звучить:

„Париж, 19. грудня 1919.

Політична криза, яку переходить тепер Україна, покликала до життя по-за границями краю новий орган української ідеї: Український Національний Комітет. Його утворення є лобичним вислідом отсих фактів: по-перше теперішня Українська Делегація, після виходу делегатів галицьких і деяких делегатів російської України, перестала репрезентувати правдиві почування і змагання української нації; по-друге Директорія і її правительство, з одного боку порушивши принцип інтегральності української території і з другого вступивши в союз з російськими більшовиками, втратили політичне й моральне право, щоб їх уважали за українську національну владу. До хвили, коли буде утворене нове правительство Східної України і правильна закордонна українська репрезентація, Український Національний Комітет вважає себе покликаним бути тимчасово представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнародним політичним світом.

Своє віроісповідання бачить Український Національний Комітет у повнім воскресенні України в етнографічних границях, з'єдненої в федеративній формі з могутньою Росією.

Програма Українського Національного Комітету, як також поклик до земляків, будуть оголошені незабаром.

Генеральний Секретаріат Українського Національного Комітету, під дирекцією п. д-ра Кирила Білика, знаходиться в Парижі, 5 bis, rue Henri-Martin.

Білик, генеральний секретар.“

Другим документом була заява Панейка про виступлення з УНР¹⁾. Делегації.

Наведені документи зовсім не відзначаються тою політичною скромністю, яку описав Панейко хотів зробити основною рисою Українського Національного Комітету.

Назва „Український Національний Комітет“ — „Comité National Ukrainien“²⁾ зовсім нічого не говорить про те, що се має бути тільки „скромний приготовчий комітет“. Так само з тих документів не видно, що Комітет остав „неуконституований“, а навпаки, факт, що Комітет мав не тільки президію, але й генеральний секретаріат під дирекцією окремого генерального секретаря, говорив про те, що Комітет представляє виключену організацію з великим бюрократичним апаратом.

Та й політичні аспірації Комітету, як се видно з його декларації, не були такі скромні. А саме, він відмовляв права Директорії, правительству і париській делегації Української Народньої Республіки

¹⁾ Див. вище стор. 118—119.

²⁾ Польська організація під аналогічною назвою („Comité National Polonais“ — „Polski Komitet Narodowy“) вела підчас світової війни антантофільську політику в імені Польщі і була признана державами антанти законною репрезентацією Польщі.

виступати як влада і репрезентація українського народу і вважав себе покликанням сам вступити в те місце і бути „представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом“.

І справді Комітет через російське посольство (Маклакова) в Парижі робив у французького правительства заходи, щоб його признано офіційальним представником України за кордоном ¹⁾.

Ініціативу заложення Комітету Панейко приписує Моркотунові ²⁾. Та Моркотун був тільки агентом російського посольства. Отже треба прийняти, що план заложення Комітету зродився і перейшов підготовчу стадію як вислід переговорів Панейка з російськими противобольшевицькими кругами в часі перед виїздом Панейка на збори членів Української Національної Ради до Відня. Тут він мусів одержати апробату своєї діяльності, коли, приїхавши з Відня, негайно приступив до заложення Комітету. Що заслугу заложення Українського Національного Комітету треба приписати делегації Західно-Української Народньої Республіки себ-то Панейкови і тов., се ясно видно зі слів самого Панейка, який признає, що Комітет założено аж тоді, коли він згодився, щоби в його склад увійшли члени галицької делегації. Їх значіння при заложенню Комітету стане ясне, коли візьмемо на увагу признання Панейка, що між членами Комітету не було ані одного придніпрянського українського діяча відомих українських партій, з відомим в українстві іменем. З Придніпрянців були в Комітеті тільки обмосковлені українські урядовці з часів Скоропадського ³⁾. Українську політичну марку давали Комітетові тільки члени галицької делегації; навіть президент Комітету репрезентував Томашівський.

Ідейне обличчя Комітету ясно характеризується заявою, що він „свое віроісповідання бачить у повнім воскресенню України в етнографічних границях, з'єдиненої в федеративній формі з могоучою Росією“.

Як Комітет розумів сю „федеративну форму“, про се говорить оголошена пізнійше його програма ⁴⁾:

„1) Хотячи висловити волю широких мас українського народу і пригадуючи боротьбу, яку вів український народній рух проти царського централізму, Комітет змагає до утворення республіканського, демократичного, федеративного режиму в будучій великій могоучій Росії.

2) З'єднання всіх українських земель під спільним місцевим урядом. З'єднана Україна є частию єдиної федеративної Росії. Маючи прихрї в Америці, Англії й Німеччині, Український Національний Комітет вірить твердо

¹⁾ Варшавська „Українська Трибуна“, ч. 75 з 3. серпня 1921., стаття „Політичні авантюристи“.

²⁾ Моркотун, приватний секретар гетьмана Скоропадського, появився весною 1919. в Парижі і спершу крутився коло української делегації як співробітник члена д-ра Артижа Галіна, якому ніби-то помагав працювати для української справи в масонських кругах. Восени 1919. оголосив у російським противобольшевицьким органі Бурцева „Cause Commune“ заяву проти Петлюри як „зрадника Росії“ і від тоді став явно виступати як російський агент.

³⁾ Товариш міністра внутрішніх справ Вишневецький, Микола Могиланський, Цитович і ин.

⁴⁾ „Cause Commune“, ч. 95 з 15. мая 1920.

що федерація Росії піднірпатиме не ослаблення, але скріплення могутості і повний розвиток всіх місцевих сил Великої Росії.

а) Приймаючи конститутанту цілої Росії і постійний репрезентаційний орган, зложені з представників народностей і автономних провінцій, Комітет обороняє право України мати місцевий сойм.

б) Місцева адміністрація ведена місцевим міністерством.

в) Єдина армія, фльота, політика внутрішня, фінансова й міжнародна, сцентралізована й ведена органами цілої Росії.

г) Знесення всякої митової системи, яка розділяла би федеративні провінції російської держави.

3) Півна рівність всіх народностей, які населяють Україну.

4) Урядова мова в цілій державі російська; для внутрішніх відносин, для судів і для шкіл на Україні російська мова має ті самі права, що українська.

5) Вся земля селянам. Признання довшеного факту підчас аграрної революції і законодавство про означення і поділ землі між селян. Збереження принципів індивідуальної власности (хутори) з означенням максимум земельної власности.

6) Комітет бачить запоруку мира в Східній Європі і єдиний спосіб, щоб уникнути її збольшевичення, в солідарній політиці всіх Славян.

Зі славняського становища германізація України є небезпечною, усуненою тепер, яка одначе на будуче не втратила свого небезпечного характеру.

7) Боротба проти большевизму, так само, як проти сепаратизму, які є рухами деструктивними і протисуспільними.⁴⁾

Ся програма ясно говорить, як Комітет розуміє „федерацію“ України з Росією. Одним словом: „Единая, федеративная т. е. усовершенствованная недѣлимая Россія!“¹⁾.

Зараз після заложення Комітету окрема делегація в складі Моркотуна, Панейка і Томашівського явилася на засідання російського т. зв. „Совѣщанія федеративныхъ правительствъ“, щоб потифікувати йому заложення Комітету і просити є протекторат. Після зложення заяви делегації, Савінков від імени „Совѣщанія“ дякував їй за те, що вона „в кінці стала на певний політичний шлях і надалі піде поруч з Росіянами в боротьбі зі зрадниками вітчизни — сепаратистами“²⁾.

Яке значіння для російських протекторів „Українського Національного Комітету“ мала участь членів галицької делегації в Комітеті, видно з голосів російської преси.

І так „Cause Commune“ (ч. 78 з 10. січня 1920.) писала, що заложення Комітету є „наслідком переходу галицьких частин до Денікіна“.

„Россія“³⁾ ось як оцінила перехід галицької армії до Денікіна і участь членів галицької делегації в „Українськім Національнім Комітеті“:

„Тепер і сей останній розділ, який існував між галицько-російським населенням⁴⁾, треба віднести до історії. Момент переходу галицького війська на сторону

¹⁾ Такою фразою схарактеризував значіння федеративности для відбудови Росії в передреволюційних границях париський російський щоденний часопис „Россія“, один з горячих протекторів „Українського Національного Комітету“.

²⁾ Виснешагдана стаття в „Українській Трибуні“.

³⁾ Ч. 27 з 21. січня 1920., стаття „Голосъ Галичанина“, автор О. М., мабуть Осип Марков.

⁴⁾ Себ-то розділ на Українців, які хотіли з'єднання Галичини з самостійною українською державою, і москвофілів, які хотіли з'єднання Галичини з Росією в передреволюційних границях.

добровольчеської армії був моментом кінцевого об'єднання всіх галицьких сил що до політичної орієнтації. Представник галицького війська заявив з приводу сього переходу співробітнички „Одеських Новостей“, що сей перехід „зовсім відповідає настрою і бажанням як воїків і команди галицького війська, так і широких кругів галицького населення, яке давно змагає до зближення з близьким йому по крові й духу російським народом“. Після сього наступив вихід членів галицько-української делегації зі складу місії гр. Тишкевича і заява її представника, яка потверджує змагання всего галицького населення до злуки з Росією. Для характеристики настрою я міг би навести слова одного з визначних представників українського руху в Галичині, який недавно заявив, що при виборі між Великою Польщею і Великою Росією сторонники українського руху в Галичині без вагання заявляються за Велику Росію навіть в тім випадку, коли б та Росія не була Росією демократичною, а Росією 1876. року (рік видання акту Юзефовича про обмеження прав малоросійської мови)⁶.

Коли Панейко і тов. в Парижі з цілим розмахом кинулися в обійми Москалів, у Відні „Український Прапор“ почав обережно підготувати українське громадянство до нової орієнтації. І так в ч. 38 з 23. грудня 1919. помістив він кореспонденцію з Парижа п. н. „Важні переміни у Парижі“, якої автор Т., доносячи про виступлення Галичан з Делегації УНР, заповідає, що також де-які Придніпрянці збираються виступити з Делегації УНР і далі пише: „В зв'язку з сим утворився тут „Український Національний Комітет“, зложений із заступників усіх українських земель, який репрезентуватиме провізорично цілість української справи перед політичним світом.“ В ч. 5 з 20. січня 1920. „Український Прапор“ помістив висше подану програмову декларацію „Українського Національного Комітету“, пропускаючи одначе уступ про з'єдинення України з Росією. Видно, в Відні боялися відкрити правдиве політичне обличчя Комітету.

Представивши історію заложення, особистий склад, політичну програму і протекторів „Українського Національного Комітету“, треба сказати, що участь членів галицької делегації в Комітеті, в яким з Придніпрянців не було ані одного свідомого Українця, тільки обмосковлені агенти російського прогубльованського табору, означає удар в ідею державної незалежності України. В хвили, коли все національно свідоме громадянство Великої України кривавилося в боротьбі за державну незалежність України, члени галицької делегації дали свою політичну марку організації, заложеної російським прогубльованським табором для боротьби з „українським сепаратизмом“. При сім треба взяти на увагу, що зробили се представники галицького правительства саме тоді, коли те правительство протестувало проти якого-небудь вмішування Великої України до справи Галичини. Те, що місія УНР варшавською декларацією зреклася Галичини в користь Польщі, галицьке правительство пиятувало як національний злочин. Як же назвати те, що рівночасно члени галицької делегації в товаристві Моркотуна і тов. зрікалися державної незалежності Великої України в користь „єдиної федеративної Росії“, присягаючися поборювати „український сепаратизм“ як „ворога вітчизни“?!

В січні 1920. приїхав до Парижа Диктатор Західно-Української Народної Республіки. До його приїзду „Український Національний Комітет“ прив'язував велику вагу. Сподівалися, що він дасть апробату

дотеперішній діяльності галицької делегації в Комітеті і завершити справу урядовою заявою, що правительство Західно-Української Народної Республіки змагає до відбудування „єдиної, федеративної Росії“, до якої повинні бути прилучені й українські землі бувшої Австро-Угорщини.

Одначе замість того наступила кількамісячна мовчанка про „Український Національний Комітет“, а опісля заяви, якими галицьке правительство відхрещувалося від всякої спільности з ним.

При кінці мая 1920. Панейко уступив зі становища голови галицької Делегації в Парижі.

Через місяць „Український Прапор“ (ч. 38 з 4. липня 1920.) приніс офіційальний комунікат з заявою, що „ні галицька делегація як така, ні її поодинокі члени не мають нічого спільного з т. зв. „Українським Національним Комітетом“ у Парижі, який є приватною організацією і складається виключно з Наддніпрянців“.

В слідуючій числі (ч. 39 з 11. липня 1920.) „Український Прапор“ помістив висше згаданий „Лист до Редакції“ Панейка, який, що правда, ослабляв попередню заяву, бо стверджував участь членів галицької Делегації в zaloженню „Українського Національного Комітету“, одначе при тім повідомляв, що всі члени галицької делегації вже з Комітету виступили.

В кінці й сам Диктатор уважав за вказане урядово виректися всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“.

В відозві „До війська Галицької Землі“ — з датою „В серні 1920“ і підписом „Диктатор Західної України Д-р Євген Петрушевич“⁽¹⁾ — він, обговоривши справу переходу галицької армії до Денікіна, заявляє:

„В звязку з сим всім підносять різні темні духи, що я вирікся справи самостійности України. Як доказ сього наводять, що де-які представники Галицького Уряду в Парижі (яких я зрештою, обнимаючи владу, вже застав й опісля прийняв їх уступлення) мали разом з російськими кругами організувати в Парижі спілку для злуки України з Московщиною. Правдою є тільки те, що представники Галицького Уряду в Парижі пробували утворити підготовчий Комітет для наладження порозуміння з де-якими російськими кругами, що той Комітет навіть неуконститувався і що по моїм приїзді в Париж ту розпочату справу понехано вже в першій половині січня 1920.“

Чи все те було так, як говориться в наведених урядових заявах, читач має нагоду переконатися з поданих документів. В кождім разі треба ствердити, що правительство Західно-Української Народної Республіки в кінці виреклося всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“⁽²⁾.

Сам Комітет, в складі потяженим ріжними обмосковленими „Малороссами“, під проводом Моркотуна, існує далі й розвиває дуже живу протипукарінську діяльність по вказівкам російських організацій для відбудови передреволюційної Росії.

⁽¹⁾ „Український Прапор“, ч. 46 з 29. серпня 1920.

⁽²⁾ Одначе з другого боку треба ствердити, що від часу до часу між „Українським Національним Комітетом“ і галицьким правительством усе таки завважувється якісь тайні звязки.

Розділ XX.

Під прапором Незалежної Галицької Республіки.

Вислідом майже піврічного побуту Диктатора в Парижі й Лондоні було дефінітивне установлення напряду дальшої політики галицького правительства. Воно рішило перестати звязувати справу Галичини зі справою Великої України, усунутися від участі у всеукраїнських — як самостійницьких так і федералістичних — комбінаціях і заступати тільки справу Галичини.

Опираючися на тім, що сен-жерменським договором (арт. 91) Австрія зреклася права суверенності над Галичиною в користь держав антанти та що держави антанти рішенням з 25. червня 1919. віддали Галичину під окупацію Польщі, зобовязуючися пізнійше дати населенню Галичини змогу виконати право самовизначення, — галицьке правительство рішило виступити перед державами антанти з домаганням, щоб вони усунули з Галичини польську окупацію і дали краю змогу уладити своє життя як Незалежна Галицька Республіка¹⁾.

Приїхавши з Парижа до Відня, Диктатор перевів організацію правительства, яке розвиває діяльність в висше зазначеним напрямі. Осідком правительства є Відень.

Що до відносин між правительством і краєм, то українське громадянство окупованої Польщею Галичини признає правительство законною владою краю. Тільки українська соціально-демократична партія, яка еволюціонує в напрямі радянської програми, побороє орієнтацію правительства на буржуазну антанту, протиставляючи їй орієнтацію на міжнародну соціальну революцію. Однак се її становище є настільки певиразне, що не можна рішуче сказати, чи означає воно

1. І так орган Комітету „La jeune Ukraine“ помістив у ч. 3—4 за надоллет — грудень 1920. статтю „La problème de la Galicie Orientale“, про яку редакція зазначила, що одержала її „з урядового жерела“.

Знов „Український Прапор“ (який від ч. 45 з 22. серпня 1920. формально виступає як Орган Уряду Преси і Пропаганди Західно-Української Народньої Республіки) помістив у ч. 27 з 9. липня 1921. комунікат „Український Національний Комітет і його політика“ з підписом Моркотуна. Правда, сей комунікат поміщений в рубриці „Надіслане“ з застереженням, що „за сю рубрику редакція неповідідає“. Однак в політичній пресі не водиться, щоб часомис, хоч би в анонсах, містив політичну рекламу політичних організацій, які вважає шкідливими. Отже треба прийняти, що редакція „Українського Прапора“ вважала „Український Національний Комітет“ корисним, коли містить йому рекламу.

2) Нотою з 30. цвітня 1921. президент Української Національної Ради Д-р Євген Петрушевич предложив державам антанти проект „Основ державного устрою Галицької Республіки“, домагаючися усунення польської окупації з Галичини й визнання незалежності краю в формі Галицької Республіки.

Для умотивування сього домагання Президія Української Національної Ради видала в червні 1921. публікацію „Pour l'indépendance de la Galicie. Pourquoi la Galicie ne doit pas faire partie de la Pologne“ (також українською мовою: „За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу“). В сій публікації поданий також текст висше згаданого проекту. Публікацію зладив автор сеї праці, що й зазначено на українським виданню.

негацію правительства як законної влади краю, чи тільки опозицію проти правительства.

І. Організація правительства. Законовою основою організації правительства є „розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республіки з 25. липня 1920. про організацію Уряду для виконання Державної Влади в Західно-Українській Народній Республіці в часі тривання повновластий Диктатора“.

Сим розпорядком утворено „Уряд Диктатора“ (арт. III.), зложений з відділів: 1. для закордонних справ, 2. для фінансів, торгівлі і промислу, 3. для справ преси і пропаганди, 4. для справ внутрішніх, судівництва, просвіти, віроісповідань, рільництва, поcht і телеграфів, шляхів та публичних робіт. На чолі кожного з сих чотирох відділів стоїть „Уповажнений Диктатора“. Його функції відповідають функціям давнішого державного секретаря, одначе без самостійности й відповідальности державного секретаря. „Уповажнений Диктатора“ є урядовцем, який сповняє свої функції по вказівкам і за відповідальністю Диктатора. Дальше входить в склад „Уряду Диктатора“ утворена давнійше „Військова Канцелярія Диктатора“, яка сповняє функції державного секретаріату військових справ. В кінці належить сюди також президіяльна канцелярія Диктатора¹⁾.

„Розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республіки з 30. серпня 1920. про виконання Уповажненими атрибутів Державної Влади в часі неприємності Диктатора в осідку Уряду“ покликає на час неприємності Диктатора Колегію Уповажнених, яка повинна обмірковувати й вирішати всі важніші справи. До участі в парадах Колегії може Диктатор покликати також інші особи з рішеннями або дорадним голосом. Від рішень Колегії виключені справи найвишого військового проводу, справи законодавчі і рішення про зміну прийнятого Диктатором політичного напрямку.

Хібною організації Уряду Диктатора треба вважати, що він не опирається на ніякий громадянський орган, а є урядом самодержавним. Очевидно, годі на еміграції творити парламент, але все-таки з політичної еміграції, між якою є чимало членів Української Національної Ради, далось би утворити відповідний громадянський орган для співпраці з урядом.

¹⁾ Розпорядком з 1. серпня 1920. („Український Прапор“, ч. 43 з 8. серпня 1920.) назначив Диктатор: 1. Уповажненим для закордонних справ д-ра Степана Витвицького, 2. для фінансів, торгівлі і промислу Володимира Сінгалевича, 3. для справ преси і пропаганди д-ра Костя Левицького, 4. для справ внутрішніх і т. д. Осипа Гайинчака. Директором військової канцелярії є Ярослав Селезінка, директором президіяльної канцелярії Лев Петрушевич. Протягом 1921. в складі „Уповажнених Диктатора“ наступили такі зміни: Д-р Витвицький став головою місій в Парижі й Лондоні, Уповажненим для закордонних справ став д-р Кость Левицький, Уповажненим для справ преси і пропаганди д-р Осип Назарук, Уповажненим для справ внутрішніх і т. д. — місті уступлення Гайинчака — д-р Роман Перфецький. Крім Назарука, одного з провідників радикальної партії, всі Уповажені належать до трудової (нац.-дем.) партії.

Сю хибу, здається, відчуває й сам Диктатор, який у нотах до держав антанти ніколи не виступає як Диктатор, тільки як Президент Української Національної Ради. Видно, Українська Національна Рада є на його думку більшим авторитетом для держав антанти, ніж Диктатура.

Діяльність Уряду Диктатора проявляється перше всего в області закордонної політики. При кожній відповідній нагоді звертається він до держав антанти з нотами й меморіалами, в яких домагається вирішення справи Галичини; крім того подає до відома держав антанти факти насильства польської окупаційної влади над українським населенням Галичини.

В обороні незалежності Галичини Уряд Диктатора може виказатися дипломатичними успіхами, про які нижче.

2. Договір між державами антанти й Польщею в Спа. Лінія Керзона. Що держави антанти уважають справу Галичини невирішеною, про се говорить договір, заключений між державами антанти й Польщею в Спа 10. липня 1920. В сім договорі Польща прийняла умови, під якими держави антанти піднімають посередництва в війні між Польщею й совітською Росією. Про справу Галичини говориться в 2. і 3. точці договору, які наводимо в цілості:

„2. Вислати повноважників на конференцію, яка в можливо найблизшій часі має відбутися в Лондоні і в якій братимуть участь делегати Польщі, совітської Росії, Фінляндії, Литви і Латвії під протекторатом Мирової Конференції, яка буде намагатися до справедливого мира між Польщею та її європейськими сусідами. Представники Східної Галичини будуть також допущені в Лондоні до представлення їх справи на конференції.

3. Приняти рішення Найвищої Ради в справах литовського союзу, будучини Східної Галичини, тешиńskiego питання та договору, який має бути заключений між Данцією і Польщею“.

В звязку з сим договором англійський міністер закордонних справ лорд Керзон вислав 11. липня 1920. зі Спа до правительства совітської Росії депешу з пропозицією перемиря, в якій перший раз оголошено східні границі Польщі, установлені Найвищою Радою 8. грудня 1919. Від сього ся гранична лінія одержала назву лінії Керзона¹⁾.

Правительство совітської Росії на англійське пропозицію не згодилося. Конференція в Лондоні не відбулася і справа Галичини остала далі непорішена. Одначе поставлення справи Галичини в договорі в Спа свідчить, що змагання галицького правительства мають міжнародню підстау.

3. Справа Галичини на мирових переговорах в Ризі між Польщею і совітською Росією й радянською Україною. Коли в вересні 1920. в Ризі почалися переговори між Польщею і совітською Росією й радянською Україною про перемире і прелімінарний мир, прибула сюди „Уповажнена Делегація Української Національної Ради Східної Галичини і її уряду“ в такім складі: голова — д-р Кость Левницький,

¹⁾ Див. више стор. 161.

члени — Ернест Брайтер, д-р Лука Мишуга, д-р Осип Назарук¹⁾. Задачею делегації було: „не брати участі в конференції з Поляками й більшовиками навіть в разі запросин, тільки на місці слідити хід нарад і в разі потреби внести протест проти вирішування галицької справи“.

Справу Галичини піднесла на сих переговорах делегація совітської Росії й радянської України, яка на засіданню 24. вересня 1920., покликуючися на право самовизначення, поставила як основу мира отсі домагання:

„1. негайне святочне затвердження незалежності і суверенності Польщі й Росії і визнання незалежності України, Литви, Білоруси і Східної Галичини.“

2. Як Польща так і Росія мусять зараз, відповідно бажанням інтересованого населення, признати ті державні національні заступництва, які існують у кожній з тих держав (сойм, парламент або радянські з'їзди).

Зі свого боку совітські республіки узгадують, що в Східній Галичині ще нема совітської організації, тому вони годяться допустити в сім краю плебісцит не на основі совітських принципів, себ-то голосування тільки робітничого населення, але на основі звичайного міщансько-демократичного принципу.“

На заяву польської делегації, що справа Галичини не належить до переговорів, бо Галичина ніколи не належала до Росії, совітська делегація згодилася на се польське становище і в преліминарнім договорі, підписанім 12. жовтня 1920., прийняла граничну лінію між Польщею з одного і совітською Росією й радянською Україною з другого боку, означену так, що українська Галичина разом з иншими західними землями України на захід від лінії, яка є продовженням ріки Збруча на північний схід, остали по польським боці.

Галицька делегація ще з дороги (зі Штетіна) вислала 21. вересня 1920. до обох сторін в Ризі телеграфічну заяву, якої головний уступ звучить:

„На підставі принципу самовизначення народів вважаємо нашим правом і обов'язком, як Делегація Національної Ради Східної Галичини і її Уряду, застерегтися перед Вашою Конференцією проти вирішування державного становища Східної Галичини без нас, бо всяке рішення що до сеї території без згоди населення Східної Галичини зглядно Національної Ради як його легальної представниці було би зناسуванням права самовизначення, якого наше населення ніколи не стерпить.“

Прийшовши до Риги, галицька делегація вислала 27. вересня 1920. до президії Мирової Конференції в Ризі ноту, в якій представивши утворення Західно-Української Народньої Республіки заявляє:

„З сих причин всяке инше вирішування державної долі Східної Галичини проти виявленої вже волі населення було би ярким потоптанням загальнопризнаного права самовизначення народів.“

Під кінець конференції галицька делегація вислала до неї 7. жовтня 1920. ще одну ноту, в якій, зазначивши, що „вважає

¹⁾ Фактичні дані взяті з публікації: Українська Делегація Східної Галичини в Ризі. Видання Уряду Преси і Пропаганди Зах.-Укр. Нар. Республіки. Відень 1920.

Польщу і совітську Росію й радянську Україну за некомпетентне форум до вирішування державної справи Східної Галичини“, заявляє:

„Коли ж підчас нарад Конференції Делегація совітської Росії й України, визнавши державну незалежність Східної Галичини, піддалася напорови польської Делегації та згодилася прийняти в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо нашим обов'язком, як заступники легальної влади Східної Галичини, заложити отсим найбільш рішучий протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпорядкування землею Східної Галичини чи зі сторони Польщі чи зі сторони Росії або України, бо всяке рішення в справі східно-галицької території без згоди представників Національної Ради Східної Галичини є яким насилуванням права самовизначення населення свої території. І тому таке рішення не може мати ніякого значіння та його ніколи наш народ за важе не признасть.“

Дальше нота згадує про становище держав антанті в справі Східної Галичини і заявляє, що „справа державної самостійності Східної Галичини в як найкоротшім часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією“.

Крім сього делегація Галичини разом з делегацією Білої Руси оголосили 8. жовтня ноту: „До Всіх. Спільний протест делегацій Білої Руси і Східної Галичини проти імперіялістичного захапту їх земель на основі ризького прелімінарного договору“.

4. Справа Галичини перед Союзом Націй. Підчас загальних зборів Союзу Націй в Женеві в падолисті 1920. прибула туди делегація Української Національної Ради, щоб підняти справу Галичини перед сим міжнароднім трибуналом. Делегація відбула ряд конференцій з окремими членами Союзу Націй і предложила свої домагання Союзови Націй в отсій ноті:

„Женева, 28. падолиста 1920.

До Високого Союзу Націй!

В імя ідей справедливості і всесвітнього мира, які лягли в основу міжнароднього договору про устанавлення Високого Союзу Націй; в імя здійснення змагань до державної самостійності здібних правити собою, колись поневолених народів; в імя ратування життя українського народу Східної Галичини, який вимирає під насильною польською окупацією, — Українська Національна Рада, вибрана на основі загального права голосування переважаючою більшістю населення Східної Галичини, як одинока легальна репрезентація сього краю, звертається до Високого Союзу Націй з представленням отсих своїх домагань:

I. Високий Союз Націй зволить признати Східній Галичині право національного самовизначення відповідно волі українського народу, як переважаючої більшості тамошнього населення, жити самостійним державним життям, волі виявленій і реалізованій на протязі його історії та виконаній після розпаду Австрії реститууванням давньої галицько-української держави на своїй національній території, яка має всі умови для державної самостійності. Незломність своїх змагань до свободи доказав український народ оружною оборонною боротьбою перед заборчими посяганнями Польщі.

II. Високий Союз Націй зволить допомогти до можливо скорого здійснення сього права згідно з принципом мира, проголошеним побідними державами, в цілі збереження життя українського народу на його галицькій землі та в інтересі привернення мирних відносин на сході Європи.

III. До часу вирішення політичного становища Східної Галичини зволить Високий Союз Націй в імя людськості взяти в оборону український народ Східної Галичини перед постійним вигублюванням, яке там переводить тепер супроти нього завойовницька Польща, і в тій цілі підняти заходи задля негайного

уєнення самовільної польської окупації сеї країни та відхилення небезпеки, щоби тимчасова адміністрація Східної Галичини була доручена Польщі, відвічному ворогові українського народу, що виявила повну нездібність до тої адміністрації.

IV. Високий Союз Націй зволить спричинити, щоби до того ж самого часу управа Східної Галичини була доручена владі, уконституованій місцевим населенням на основі чисельного відношення національності краю і була ведена під наглядом міждержавної комісії, як се було постановлено що до інших областей, яких дефінітивне політичне становище не було вирішене міжнародньою постановою.

V. Високий Союз Націй зволить допустити репрезентацію Української Національної Ради до заступництва населення Східної Галичини перед Високим Союзом, так, щоби воно мало змогу висловити свою волю в справі політичної долі свого краю.

Українська Національна Рада підносить отсі свої домагання перед Високим Союзом Націй в тім переконанні, що вона буде вислухана перед всяким рішенням в справі Східної Галичини та що буде узглянена воля українського народу, як переважаною більшістю, заселяючої сеї край.

Д-р Євген Петрушевич, президент Української Національної Ради. Д-р Кость Левицький, Ернест Брайтер, Д-р Степан Витвицький, члени делегації до Союзу Націй“.

До сеї поти додано меморіал з докладним представленням справи Галичини зі становища міжнароднього права і польського окупаційного режиму.

Вислідом сих заходів перед Союзом Націй було те, що Рада Союзу Націй на сесії в Парижі в лютім 1921. розглянула на засіданні 23. лютого справу Галичини і прийняла отсе рішення:

„1. Постанови мирового договору про права національних меншостей в Польщі не можуть бути примінені супроти Галичини, бо вона лежить по-за границями Польщі.

2. Постанови про виконувание мандатів і контролю Союзу Націй над мандатарем не можуть бути примінені супроти Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію тої країни.

3. Не можна також прикладати до сього випадку принципів гаєської конвенції, бо в часі, коли була заключена та конвенція, Польща не існувала як держава.

4. Польща являється тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, якої сувереном є держави антанти (арт. 91 договору в Сен-Жермен).

Тому Рада Союзу Націй рішає предложені їй домагання що до правного становища Галичини і відноси в тім краю відступити Раді Амбасадорів“.

Се рішення Ради Союзу Націй треба вважати великим дипломатичним успіхом в заходах галицького правительства в цілі визволення Галичини з-під окупації Польщі. Воно, від імени держав антанти і нейтральних, які складають Союз Націй, стверджує, що зі становища міжнароднього права Польща не має ніяких прав до Галичини, що вона є тільки фактичним мілітарним окупантом сього українського краю та що Галичина знаходиться під суверенністю держав антанти, до яких належить рішення про її долю.

Загальні Збори Союзу Націй в вересні 1921 знов порушили справу Галичини, ухваливши, на внесення канадійського делегата Дічерші, 27. вересня 1921 отсю резолюцію:

„Збори Союзу Націй висловляють бажання, щоб Рада Союзу звернула увагу Головних Союзних і принятих до союзу Держав на корисність управління в близькім часі правного положення Східної Галичини“.

5. Англійський прем'єр про правне положення Галичини. В тім самім дусі, що рішення Ради Союзу Націй, означив правне положення Галичини Лойд Джордж на засіданню палати громад 6. липня 1921., відповідаючи на запитання лорда Роберта Сесіля.

Сю заяву Лойда Джорджа попередив дипломатичний крок англійського правительства, яке при кінці червня 1921. через своє посольство в Варшаві звернулося до польського правительства з запитанням, на якій основі Польща заводить свою державну адміністрацію в Галичині, коли рішенням Найвищої Ради з 25. червня 1919. їй дозволено тільки на мілітарну окупацію цього краю. На се запитання польське міністерство закордонних справ відповіло, що своє пояснення справи подасть пізніше.

Швидко після цього, на засіданню палати громад 6. липня 1921., лорд Роберт Сесіль звернувся до правительства з запитанням в справі Галичини, формулюючи його ось як:

1. Який тепер правний стан Східної Галичини?
2. До якого міжнародного тіла належить тепер ся справа?
3. Чи зроблено яку спробу, щоби zapewнити вислів волі населення цього краю в будучім вирішенню його долі, згідно зі становищем занятим 25. червня 1919?
4. Чи є правдиві відомости, що Поляки творять там свої колонії?"

На се запитання Лойд Джордж негайно відповів:

1. Східна Галичина є тепер під військовою окупацією Польщі, на основі рішення Мирової Конференції з 25. червня 1919.
2. Її дефінітивна приналежність досі не вирішена, однак арт. 91-им Сен-жерменського мирового договору перенесено права Австрії в розпорядкисть держав антанті, так, що Найвища Рада Мирової Конференції є компетентним тілом до того, щоби виконати се рішення.
3. Досі ще не піднято заходів для zapewнення волі населення згідно зі становищем занятим 25. червня 1919.
4. Правдиві є також донесення, що Поляки приміщують свої колонії на території Східної Галичини".

Сею заявою англійський прем'єр хотів, очевидно, пригадати Польщі, що вона не має ніякої міжнародно-правної основи вважати українську Галичину частию своєї держави та що доля цього краю належить від держав антанті.

Та рівночасно заява Лойда Джорджа являється голосним обвиненням держав антанті. Бо коли вони приписують собі право вирішити долю Галичини, то чому її не вирішили, але спокійно приглядаються, як польська окупаційна влада вже два роки веде найстрашкішу політику піжми й винищення українського народу, щоби таким способом zapewнити собі володіння нац сям українським краєм?

VI. Часть.

Кінцеві уваги.

Розділ XXI.

**Причини невдачі. Галичина й Велика Україна.
Окрема галицька політика.**

I.

Чому українська Галичина улягла перемозі Польщі?

Думаю, що ті, що шукають причини у внутрішніх галицьких відносинах, звалюючи вину „праві“ на „лівих“ і „ліві“ на „правих“, помиляються. При всіх внутрішніх недостацях Галичина в боротьбі проти польського наїзду дала такий примір героїства, що ся боротьба остане на все одну з найгарнійших сторінок історії боротьби українського народу за волю.

А що до недостаць, то треба людські справи оцінювати людською мірою. У Поляків, у Чехів і ин. не було иначе: і в них були недостаці, може ще й гірші. Та в них були інші обставини і дякуючи тим обставинам, вони мають свої держави. В таких обставинах, в яких була Галичина, й вони мабуть улягли би. Зрештою вистане вказати на чеських Німців. Є їх коло 3 міліони багатого, культурного, національно свідомого народу на власній території, а одначе, маючи проти себе побідну антанту і не могучи одержати помочи від великого німецького народу, вони мусіли улягти і стати частию чеської держави.

Проти змагання Галичини до незалежності і злуки з Великою Україною виступила Польща. Так стали проти себе до війни дві сили: Польща й Галичина. Вистане порівняти територію, населення, матеріальні засоби, можливість зв'язків зі світом у сих двох сил, а про кінцевий вислід війни між ними не могло бути сумніву: Галичина мусіла улягти.

Щоб Галичина у сій війні не улягла, а оборонила своє слушне право, се могли спричинити тільки зовнішні відносини: в данім випадку справедливе становище побідної антанти, коли б та наказала Польщі спинити наїзд на українську землю і підперла свій наказ таким авторитетним виступом, що Польща мусіла би послухати, — або поміч Великої України.

Галичина числила на одно і друге. З одного боку здавалося зовсім певним, що коли держави антанти основою світового мира проголосили самовизначення народів, то вони визнають державну незалежність України в етнографічних границях, отже не допустять, щоб Галичину загарбала Польща. З другого боку, державність Великої України видавалася для Галичини настільки сильна, що й не допускалася думка, щоб Велика Україна віддала Галичину на поталу Польщі. Обі сі надії завели.

Держави антанти в останнім рахунку стали по стороні Польщі й уповажили її завоювати Галичину. Що так сталося, причина цього — здається мені — лежить у великій мірі в українській політиці підчас світової війни. Я вище зазначив, що до революції в Росії така політика, яку вели галицькі Українці, була неминуха. Однак після, й особливо в останніх місяцях світової війни треба було ввійти в порозуміння з антантою й забезпечити собі участь в спадщині після Австро-Угорщини. Можливо, що се не було би вдалося. Тоді — годі! Однак цього зовсім не пробовано, — і в сім лежить великий промах Української Парляментарної Репрезентації. Тоді, коли українська делегація приїхала до Парижа, вже було на се запізно. Тоді можна було примусити антанту числитися з нами й визнати нас тільки через „довершені факти“ — через незломність нашої сили.

З огляду на таке відношення антанти, вратувати Галичину від польського наїзду могла тільки поміч Великої України. Однак звідси не тільки не приходила поміч, а навпаки, треба було посилати галицькі частини на поміч Директорії в боротьбі з большевиками. Зокрема Січові Стрільці, галицька військова формація на Великій Україні, що утворилася з найдейнішого елементу між галицькими Українцями в російській полоні, головна опора Директорії в боротьбі проти гетьмана Скоропадського й опісля в боротьбі з большевиками, просто відмовилася йти на оборону Львова перед польським наїздом, виходячи з того становища, що коли буде укріплена українська державність у Києві, то Галичина буде частию української держави незалежно від хвилевих місцевих невдач¹⁾.

Не маючи помочи від Великої України, — що в обставинах, в яких вона сама знаходилася, тої помочи не могла дати, — Гали-

¹⁾ Ті круги, — як галицькі так і придніпрянські, — які основною причиною невдач в українській державній будівництві вважають політику українських соціалістичних партій, вважають се становище Січових Стрільців рішенням не тільки для упадку Галичини, але й цілої української державності. Вони кажуть: Не треба було робити повстання проти гетьманщини, тільки укріпляти її, а тоді вона була би вдержалася проти большевиків і ми нині мали би українську державу. Рівночасно Січові Стрільці були би рішили боротьбу за Львів в українську користь, що було би рішенням для цілої війни між Польщею й Галичиною.

На мою думку, ті міркування не мають реальних основ і подиктовані радше партійним засліпленням, таким самим, як закиди тих „лівих“, які кажуть, що се Українська Національна Рада своєю „правою“ політикою погубила Галичину.

Народне повстання проти гетьманщини було неминуче і коли б його не була повела Директорія, то воно було би піднялося під проводом большевиків. Тоді замість Директорії УНР була би скинута гетьмана большевицька окупаційна влада. Чи на тім виграла би українська державність, се для мене вістається під великим сумнівом.

А Січові Стрільці так були зв'язані з Великою Україною, що вони не могли відійти на оборону Львова, коли там готовилося повстання проти гетьманщини.

Та як би вони й були очистили Львів від польських повстанців, то ще питання, чи се вплинуло би на кінцевий вислід війни між Польщею й Галичиною.

чина, оставлена своїм власном силам, маючи проти себе Польщу, яка мала не тільки моральне, але й матеріальне підперте антанти, мусіла в війні з Польщею улягти.

II.

Невдачі оборонної війни — Галичини проти Польщі, Великої України проти совітської Росії — не тільки не дали здійснитися ідеї з'єднання Галичини й Великої України в один національно-державний організм, але ще внесли нові елементи роз'єднання.

Коли хто каже, що сьому винен „галицький сепаратизм“, який не допустив до негайного переведення повного з'єднання, той не хоче бачити, що се домагання являється неможливістю. В сій справі дотеперішні окремішності Галичини й Великої України видаються мені менше важкими як те, що на Великій Україні не могла утворитися сильна державна влада, яка своїм авторитетом могла би перевести з'єднання. При тім і сю справу — як усі інші — треба міряти людською мірою. Польща також не могла негайно перевести повного з'єднання. Юго-Славія мусіла майже три роки ждати на державну конституцію, яка перевела повне з'єднання. А ці держави не мали тих внутрішніх і зовнішніх труднощій, які тамували державне будівництво на українських землях.

Зрештою, ті „ліві“ елементи, — як галицькі так і придніпрянські — які в свій час поборювали „галицький сепаратизм“ в ім'я „негайного повного з'єднання“ опісля одні в Варшаві, другі в Ризі відступили Галичину Польщі. Чи негайне переведення повного з'єднання було би дало инший вислід? Ледва!

Однак не менше помиляються й ті оборонці „галицького сепаратизму“ (вони є й між Придніпрянцями), які кажуть, ніби-то передчасне з'єднання погубило Галичину. Головний їх аргумент той, що Галичина як спадщина після Австрії мала би була инакшу — яснійшу й вигіднійшу — позицію на Міровій Конференції, коли б виступала як самостійна держава, а не як часть Української Народньої Республіки. На се треба відповісти, що міродатні круги Мірової Конференції ясно здавали собі справу з того, що Галичина є спадщиною після Австрії, чого доказом є їх ціла політика в галицькій справі аж до нинішнього дня. Однак їх зовсім не одушевляла ідея утворення окремої галицької держави. На засіданню Найвисшої Ради 21. мая 1919. Лойд Джордж питав, чи Галичина хоче належати до Польщі чи до України (зглядно разом з Україною до Росії), отже про можливість самостійності Галичини не було й натяку. Так само рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Галичину віддано під польську окупацію і заповіджено віддання її під тимчасову польську управу, свідчить, що Найвисша Рада вважала Галичину територією, яка в будучности повинна творити часть більшої державної цілости. В кінці треба з натиском ствердити, що делегація УНР на Мірову Конференцію твердо і непохитно обороняла Галичину від Польщі аж до часу розриву між Директорією й Диктатурою. Отже „передчасне

з'єднання“ не принесло під сим оглядом шкоди, хіба тільки користь. Шкоду в тім часі приносила хіба сепаратна політика галицького віцепрезидента делегації УНР. З другого боку треба зважити, що самостійна Галичина не була би проти Польщі сильніша, хіба може слабша. Правда, тоді не треба би було висилати галицьких частин на протибольшевицький фронт (однак корпус Січових Стрільців певне був би остав на Великій Україні). Але тоді Галичина не була би дістала з Великої України тих матеріяльних засобів (вугіль, збіжжя, оружжя, мувіція, валюта), які дуже ставали їй в пригоді. І — що особливо важне — не було би того піднесення духа, яке давала свідомість боротьби за з'єднання, велику українську державу.

Словом, кінцевий вислід боротьби самостійної Галичини проти Польщі не був би инший.

Вивісити прапор галицької самостійности в хвилі, коли всі — ворожими силами розділені досі — народи з'єднувалися, було внутрішньою неможливістю, бо все свідоме громадянство в Галичині й на Великій Україні було переняте ідеєю з'єднання. Крім того було би воно компромітацією української національної свідомости перед міжнароднім політичним світом, — компромітацією, яка могла би помститися перше всего на Галичині. Коли вони, мовляв, не почувують себе за одню з Україною, то нехай остають під Польщею, яка панувала на їх землі і до Австрії і під Австрією.

Та неможливістю — не стільки внутрішньою скільки задля висше зазначених обставин — було також негайне переведення повного з'єднання. Актови з'єднання, що правда, треба закинути одну велику хибу: що він, — хоч би шляхом міжнароднього права, як не шляхом державного права, себ-то шляхом договору, як не шляхом закона, — не установляв спільних справ і спільного органу влади для обох частин Української Народньої Республіки на той перехідний час, доки Установчі Збори не переведуть повного з'єднання. Тоді може уникнулося би багато тертя, а може й катастрофи.

Однак коли б державного будівництва на українських землях не унеможливила постійна трата території в війні з Польщею й совітською Росією, з'єднання було би ставало що-раз сильніше. Що так не сталося, винні ті зовнішні відносини, що довели до упадку ту форму всеукраїнської державности, яку утворив акт з'єднання, заключений між Директорією УНР і галицьким правительством Української Національної Ради. В сих відносинах моральне почуття з'єднання не видержало проби. Почалося взаємне звальювання вини за невдачі одною частию на другу, а скінчилося тим, що кожда часть кинулася ратувати саму себе, не оглядаючися на цілість.

Першим заломленням з'єднаного всеукраїнського фронту була загальна політична лінія Директорії УНР супроти Польщі. Після проголошення акту з'єднання було ясно, що війна Польщі проти Галичини є війною проти частин Української Народньої Республіки. А однак Директорія не вважала за вказане виповісти війну Польщі, хоч Польща заняла була також західні землі Великої України. В кругах Директорії думали, що се більше дипломатично не палити

всіх мостів до Польщі. Одначе хто міг поважно числитися з такою державою, якої одна часть воює з Польщею, а агенти другої части роблять рівночасно різні миролюбиві заяви в Варшаві коштом тої воюючої чи опісля завойованої части?!

Після сього прийшов перехід галицької армії до Денікіна.

Всі політичні аргументи, які наводяться на оправдання сього переходу, не видержують критики.

Перше всего треба ствердити, що договір з Денікіном не мав характеру військового перемир'я, тільки був договором про перехід галицької армії під розпорядимість Денікіна. Тим самим унадають всі аргументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильніша підпора державної самостійности і найважливіший інструмент державної політики, переходить у розпорядимість ворога держави, то се є найстрашніша політична трагедія, яка може зустрінути державу, — страшніша від розбиття й капітуляції. Така політична трагедія скоїлася як-раз тут: Галицька армія, часть армії незалежної Української Народньої Республіки, віддається в розпорядимість ворога незалежності Української Народньої Республіки. З сею хвилию стає вона інструментом політики Денікіна, політики, яка має за ціль повернути Україну в московську неволю. І се має бути безполітичний, чисто військовий договір?!

Що ся галицька часть армії УНР не мала бути вжита проти придніпрянської части тої ж армії УНР, се могло успокоювати совість Галичан, які не були примушені убивати своїх братів-Придніпрянців, але не мало політичного значіння. Галицькі частини міг післати Денікін на протибольшевицький фронт, а свої частини з сього фронту кинути проти армії УНР. Для армії УНР справи не зміняло, хто її бє; важно було, що сила Денікіна збільшилася.

Тепер про ролю Диктатури в цілій справі. На її оборону наводиться, що вона перший договір Начальної Команди Галицької Армії уневажила і всіх справців договору поставила перед суд. Одначе роля Диктатури при другім договорі не в'яснена. Правда, в хвилі заключення сього договору Диктатури не було вже на українській території і галицька армія не мала з нею звязку. Одначе висше наведено твердження учасника, що третя стадія переговорів, яка довела до заключення другого договору, відбулася з уповажнення Диктатури. В найліпшій разі — Диктатура в сій важкій хвилі не виказала твердості й непохитности політичної лінії.

В кінці треба й те тямити, що на психологічну можливість переходу галицької армії до Денікіна не остала без впливу та пропаганда орієнтації на Денікіна, яка йшла до Кам'янця й до галицької армії з Парижа через Відень і за яку політично відповідає Диктатура.

Заслугою Диктатури можна вважати хіба те, що вона в останній хвилі не віддалася в розпорядимість Денікіна, тільки виїхала за границю, де після де-якого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна⁴⁾.

⁴⁾ Се, що Диктатор поїхав не до армії, а за границю, ставлено йому також у вину. На се відповідає він у висше згаданій відозві „До війська Галицької Землі“ з серпня 1920. ось що: „В дійсности опустив я армію як-раз тому, що

Остає ще аргумент, що мовляв, Головний Отамам Петлюра сам годився на перемир'я з Денікіном, тільки Денікін не хотів з його делегатами говорити. Чи треба аж доказувати різницю між тим станом, коли б ціла армія УНР була заключила перемир'я з Денікіном, і тим станом, коли галицька частина армії УНР перейшла в розпорядність Денікіна, оставляючи придніпрянську частину на поталу Денікінові?

Ні, ані один політичний аргумент, який наводиться на оправданне переходу галицької армії до Денікіна, не оправдує нічого.

Єдиним оправданнем може тут бути тільки страшний стан армії, в якій вона могла вже мати тільки одну думку: ратувати життя.

Мала вона ще й другу думку: ратувати себе як українську армію, перебути зиму, а з весною, в тім вічно зміннім хаосі подій, який панував на землях України, може доведеться знов послужити українській справі. Денікін, мовляв, має ще тільки сили, щоб нас розбити, і тому треба з ним замиритися. Але він живий труп і швидко його не стане. Тоді ми знов будемо мати вільні руки. І ще послужимо Україні. Однак сям надіям не довелося здійснитися¹⁾.

Коли „Україна“, орган придніпрянської дієвої армії, 13. листопада 1919. писала: „Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал“. — чи думала вона, що й три тижні не мине, як можна буде що найменше з таким самим правом її ж словами сказати: „Український нарід, вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Директорія своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал!“ Бо варшавська декларація з 2. грудня 1919., віддаючи не тільки Галичину, але й західні землі Великої України в польську неволю, проводила нову державну границю по українській землі, якою краяла живе тіло українського народу.

Над варшавським договором з 22. цвітня 1920. не спинюся, бо він був тільки завершенням згаданої декларації.

Перехід галицької армії до Денікіна і варшавська декларація ісії УНР були тими актами, які своїм змістом уневажили акт з'єдинення. З одного боку галицька армія, за яку політично відповідала Диктатура, що виводила свою владу від Української Національної Ради, яка заключила акт з'єдинення, — перестала обороняти Українську Народню Республіку й віддалася в розпорядність її ворога Денікіна. З другого боку Директорія УНР, яка була другою договірною стороною при акті з'єдинення, зреклася Галичини в користь Польщі.

Тут треба ствердити, що акт з'єдинення не давав на се Директорії УНР ніякого права, бо до Українських Установчих Зборів ви-

вона наслідком висше згаданого договору поставилася в залежність Російської Команди, а мій побут серед неї був би вважав мене в моїй політичній діяльності“.

¹⁾ Сими надіями оправдував перехід галицької армії до Денікіна також Диктатор підчас побачення зі мною в Парижі в січні 1920. Його найважніша задача, говорив він, зберегти армію, яка ще зможе заважити на рішення української справи.

конування влади над Галичиною прислугувало виключно найвишому галицькому органу влади.

Очевидно, уневажити акт з'єдинення можна було також иншим способом. Можна було, — коли стало видно, що кожний мусить себе ратувати окремими шляхами, — розійтися на основі спільного порозуміння, не шкодячи собі взаємно. А саме можна було договір про з'єдинення розв'язати і надалі виступати як дві окремі держави, так, як це було перед заключенням договору.

Тоді перехід галицької армії до Денікіна не мав би того політичного значіння, що галицькі Українці є за відбудування „єдиної, федеративної Росії“, як це була поставила справу в Парижі галицька делегація, творячи „Український Національний Комітет“. Тоді треба б було поставити справу так, що Західно-Українська Народня Республіка до справ Української Народньої Республіки не вмішується.

Так само Директорія УНР тоді повинна би в переговорах з Польщею стати і твердо стояти на тім, що галицька територія, на яку Польща має претенсії, є територією Західно-Української Народньої Республіки і про неї Директорія УНР не може рішати.

Таке розв'язання договору про з'єдинення все таки політично було би користийше, ніж те, що сталося.

Далі треба зазначити, що перехід галицької армії до Денікіна не мусів потягнути за собою відречення від Галичини Директорією УНР в користь Польщі. Директорія УНР могла дуже добре стояти далі на становищі приналежності Галичини до Української Народньої Республіки, в чім була би знайшла опору не тільки в галицьких тівих груп, але серед цілого українського громадянства Галичини.

Тоді, очевидно, вона не могла би була заключити договору з Польщею.

Тепер, коли Полща риським договором з совітською Росією й радянською Україною зломил варшавський договір з головою Директорії УНР й віроломно оставила цього свого союзника його долі, ясно стало, яку вартість мав той союз з Польщею. Помилка Директорії була в тім, що вона вірила Польщі й думала, що Польща може бути на стільки певним союзником України, що для цього можна і треба пожертвувати частию українських земель. Тимчасом для тих Українців, що знали Поляків не як „товаришів недолі під спільним царським ярмом“, а як елемент, що міг свобідно установляти своє відношення до українського народу, ніколи не було сумніву, що Полща вороже відноситься до української державності і що її змагання є: ту часть українських земель, яку вона вважає себе на силах з'їсти, прилучити до Польщі, а решту оставити Росії. Сеж ясна річ, що Росія швидче може помиритися з приналежністю части українських земель до Польщі, ніж Україна, яка як самостійна держава швидче чи пізнійше приступила би до переведення з'єдинення всіх українських земель. Польща стоїть на тім, що її державним сусідом буде Росія, і хоче того. І всі її договори, як з Директорією УНР, так з радянською Україною, мають одну ціль: заповнити собі володіння над як найбільшим простором української землі, щоби в кінці, коли

прийде до дефінітивного установаження границі між Польщею й Росією, покликати на ті договори і на своє „добре набуте право володіння“.

Яким духом дине Польща до Українців, се видно найліпше з її поведення супроти урядовців і армії Директорії УНР, як також збігів з Великої України, які опинилися на вигнанні в Польщі. Ті її союзники, які своїми грудьми захищали її інтереси — навіть на українській землі! — перед большевицькою армією, живуть в найстрашнішій нужді! Здається, неначе б те її поведіння мало свідому ціль: винищити як найбільше свідомого українського елементу.

Трагедія Директорії УНР лежить в тім, що вона всего того не хотіла знати й вірила, що Польща може стати опорою в будівництві української держави.

За Директорією УНР пішли совітська Росія й радянська Україна, які договором в Ризі зреклися в користь Польщі тих самих українських земель, включно з Галичиною, які признавав Польщі варшавський договір з Головним Отаманом Петлюрою. Коли пригадати, що головним агітаційним знаряддям совітської Росії й радянської України проти „Петлюрівщини“ було те, що „Петлюра запродав українські землі й українські маси селянства й робітництва в неволю шляхетської Польщі“, то се дасть найліпшу оцінку рижського договору зі становища інтересів українських мас селянства й робітництва.

Варшавський і рижський договори мають, очевидно, свої об'єктивні причини.

Всі ми мріяли про сильну Україну, про Україну, яка захистить усіх своїх дітей від усіх своїх ворогів.

Про сильну Україну мріяла також Галичина, про Україну, яка визволить її з польської неволі.

Коли революція розвалила Росію і на її руїнах стало сходити молоде життя української державности, з яким захопленням галицькі Українці ловили кожну звістку з Кієва! Хотілося їм почути, що Україна така сильна, що зможе заставити Австро-Угорщину віддати галицьку, буковинську й угорську Україну її Матері, Великій Україні.

Сим надіям берестейський мир приніс розчарування. Галицькі Українці ждали прилучення своєї землі до Української Народньої Республіки, а тимчасом побачили, що вона така слаба, що не тільки не може подиктувати свого домагання центральним державам, але ще мусить просити в них помочі проти совітської Росії.

Однак берестейський мир не вніс роз'єднюючих елементів у психологію галицьких Українців. Вони вірили в добру волю правительства Української Народньої Республіки і мали доказ тої доброї волі в додатковім тайнім договорі, яким Австро-Угорщина обов'язалася перевести піділ Галичини. „Коли б тільки українська держава росла й міцніла, а вона вже про нас не забуде!“ — думали вони і з одушевленням обходили свято берестейського мира.

Підчас розпаду Австро-Угорщини змагання до з'єднання виявилися з новою нестримною силою. Безперечно важним складовим елементом цього змагання була надія, що з'єднана Україна буде така сильна

і на полі бою і на Мировій Конференції, що захистить Галичину перед польським завоюванням.

Дійсність розчарувала сі надії. Україна показалася слаба, дуже слаба. І не тільки Україна! Світська Росія й радянська Україна разом показалися також такі слабі супроти Польщі, що мусіли їй віддати стільки українських земель, скільки вона хотіла.

Галичина (так само, як Холмщина, Підляше і почасти й Волинь) є супроти Польщі українське погранячє. А доля погранячя все гірка. Воно переходить з рук до рук, відповідно до того, хто сильніший.

Українська Народня Республіка була слаба, світська Росія й радянська Україна були слабі, — і тому годилися відступити сі українські пограничні землі Польщі. І хто б не сидів у Києві, — доки Україна буде слаба, доки не буде мати сили зі зброєю в руках вигнати польських завоювників за межі українських земель, — доти мусить шукати згоди з Польщею, відступаючи їй менший чи більший кусень українського погранячя. Ходить тільки про се, щоб відступлені землі мали віру в добру волю Києва, щоб вони вірили, що він відступає їх тільки з konieczности, на де-який час, і що про них не забуде, коли зросте в силу.

Трагедія Петлюри лежала в тім, що галицьке громадянство в його добру волю віри не мало. Коли ж воно до рижського договору поставилося холодніше, то мабуть тому, що до правительства Раковського і тов. не мало претенсій, щоб вони були оборонцями інтересів України.

Словом, Галичині, щоб оборонитися перед Польщею, було потрібне з'єднання з сильною Україною. З'єднана з слабкою Україною, вона може стати ціною, яку слаба Україна примушена буде заплатити за мир з Польщею.

І тому в такий момент, коли з одного боку Україна не може оборонити Галичини перед Польщею, а з другого є хоч найменні вигляди, що Галичина може оборонитися перед Польщею своєю окремою державною політикою, — окрема державна політика Галичини лежить в інтересі з'єднання українських земель, бо вона обороняє Галичину перед Польщею і зберігає її для України. Треба тільки, щоб ся окрема державна політика Галичини не була цілю сама для себе, тільки засобом до висшої цілі, до збереження українського характеру Галичини до того слушного часу, коли вона без перешкоди зможе з'єднатися з Україною.

III.

Такий момент переживає Галичина власне тепер. Держави антанти які на основі мирового договору з Австрією приписують собі право рішити про долю Галичини, стоять на тім, що вона поки-що знаходиться тільки під окупацією Польщі та що її доля ще має бути вирішена. З другого боку ті самі держави антанти, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, власним своїм рішенням обов'язалися перед на-

селенням Галичини дати йому змогу виконати право самовизначення. Так представляється положення Галичини зі становища міжнародного права.

На сій міжнародно-правній основі опирає свою політику Уряд Диктатора Західно-Української Народної Республіки. Уряд Диктатора стоїть на тім, що український нарід Галичини вже виявив свою волю, утворюючи Західно-Українську Народну Республіку, що сю його волю знасилувано, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, та що держави антанти мають обов'язок направити зло і привернути попередній стан, а саме усунути польську окупацію і дати краєви змогу здійснити виявлену ним волю й утворити самостійну державу в формі Галицької Республіки.

Зі становища принципу з'єднання українських земель насувається тут питання: Чому ж в таких разі не домагатися від держав антанти, щоби Галичина могла прилучитися до Великої України, чому творити окрему Галицьку Республіку, чому ілекати галицький сепаратизм?

Відповідь на се питання дасть оцінка теперішнього стану української державности. Обі дотеперішні державні формації Великої України — Українська Народна Республіка договором у Варшаві, Українська Соціалістична Радянська Республіка договором у Ризі — зреклися Галичини в користь Польщі. Доки державність Великої України не укріпиться настільки, що зможе перейти над тими договорами до денного порядку, доти вони будуть стояти на перешкоді з'єдненню Галичини з Великою Україною. Далі теперішня державна формація Великої України знаходиться і під національним і під політично-соціальним оглядом в стадії плінности, з якої, мабуть, ще не швидко перейде в стадію спокійного розвитку укріпленої державности. В кінці визволити Галичину з під окупації Польщі можуть тепер тільки держави антанти. Отже можна ставити їм тільки таке домагання, на яке вони можуть згодитися. А на з'єднання Галичини з Великою Україною в її теперішній державній формації вони, очевидно, не згодні би.

Таким чином остається: Або домагатися від держав антанти негайного усунення польської окупації з Галичини й утворення окремої Галицької Республіки. — або страждати під ярмом польської окупації доти, доки дальший розвиток української державности не принесе визволення і з'єднання всіх українських земель.

Правда, дотеперішнє поведення держав антанти в галицькій справі не дає великих надій на негайне здійснення політичної концепції Галицької Республіки. Держави антанти теоретично признають, що Галичина не належить до польської держави та що її доля повинна бути ними вирішена, але при тім оставляють її далі в ярмі польської окупації, відкладаючи своє рішення на не-звати-коли.

Щож робити з огляду на се дотеперішнє поведення держав антанти? Зректися того міжнародно-правного титуду до незалежности, який має Галичина на основі рішень Мирової Конференції? Чи безупинно пригадувати державам антанти й цілому політичному світови, що Мирові Конференція обов'язалася дати Галичині змогу виконати право самовизначення, й домагатися від держав антанти сповнити се зобов'язання? Вистане сказати, що є се найгорячіше бажання польської

політики, щоб галицька справа зникла з ряду міжнародних політичних питань, щоб ніяка міжнародна сила не перешкоджала Польщі вважати Галичину за часть польської держави, щоб над Польщею перестав висіти міжнародній Дамоклів меч та грозити їй кожної хвили втрагою Галичини. Сього одного досить, щоб стало ясно, що Галичина не сміє аргументи свого міжнародно-правного титулу до незалежності, тільки повинна безупинно домагатися його здійснення.

Не є се „орієнтація на чужі сили“, бо відколи існують міжнародно-правні відносини, право стало одним з елементів сили народа.

Очевидно, покликуючися на своє право, не треба занедбувати праці над скріплюванням своєї сили.

Коли держави антанти визволять Галичину з-під польської окупації швидче, ніж се може зробити українській нарід власними силами, — тим ліпше.

Працювати для здійснення всеукраїнського державного ідеалу в Галицькій Республіці, в якій український нарід буде вільним господарем, се не те, що під ярмом польської окупації.

Словом, домагання утворення Галицької Республіки має за ціль визволити Галичину як найшвидче з-під окупації Польщі і зберегти її для України до того часу, доки сила української державності не зросте настільки, що державному з'єднанню українських земель ніщо не зможе стати на перешкоді.

Розуміється, треба, щоб Галицька Республіка — коли б вона утворилася — все мала перед очима сей всеукраїнський державний ідеал, щоб вона не застрягла у вдоволенню зі своєї самостійності. Та се справа цілого українського громадянства на всіх українських землях, справа всеукраїнської національної культури, всеукраїнської політичної думки, яка повинна що-раз сильніше духово об'єднати всі українські землі, доки не прийде слушний час державного з'єднання.

Сьому з'єднанню будуть сприяти також тенденції світової політики, які ведуть до творення великих державних організмів. Як тільки Галичина визволиться з-під Польщі, а Велика Україна скріпить свою державність, державне з'єднання всіх українських земель прийде з природною konieczністю.

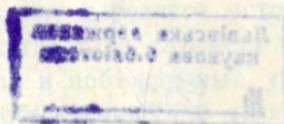
машин.

и-58642 / к.м. 3.

Дръ Н. А. БЕСКИДЪ

КАРПАТОРУССКАЯ ДРЕВНОСТЬ

73843
Львѣв. Бібліотека
АН. УРСР

УЖГОРОДЪ 1928
ИЗДАНИЕ ЛИТ. ОБЩ. ИМ. А. ДУХНОВИЧА.

9(c47.749) + 4(c)У-54: 91

4р.

КАРПАТОРУССКАЯ ДРЕВНОСТЬ

Перепечатка воспрещается.

Всѣ права по изданію и переводу принадлежать автору.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 59862

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 353

Предисловіе.

Древность русскости въ Карпатахъ уже имѣтъ обширную литературу. Все же самая сущность вопроса покрыта еще густымъ туманомъ. Нигдѣ не приходится столь много разъ вспоминать Овида, какъ именно здѣсь:

„Malo me Galathea petit, lasciva puella

Et fugit ad salices et se cupit ante videri“.

Разсѣять этотъ туманъ и выяснить правду — вотъ цѣль настоящаго труда.

Безспорно, нѣтъ ничего труднѣе въ исторіи, какъ выполнить подобную задачу. Гораздо легче проложить новый путь, чѣмъ изъ многихъ имѣющихся найти путь истинный, направляющій къ цѣли. Правда, въ данномъ случаѣ дѣло весьма затрудняется уже недостаткомъ необходимыхъ данныхъ, ибо начало вопроса восходитъ къ тѣмъ отдаленнымъ временамъ, относительно которыхъ вообще дошло до насъ мало свѣдѣній. Однако большая бѣда въ томъ, что изслѣдованіе по данному вопросу подпало подъ вліяніе политическихъ соображеній, которыя пользовались имъ и его используютъ не для достиженія правды, но для собственной корысти. Вотъ поэтому и рождаются историческія извращенія, корень которыхъ всегда тамъ слѣдуетъ искать, гдѣ на сценѣ замѣтны побѣдители и побѣжденные, угнетатели и угнетенные, ибо исторію побѣжденныхъ и угнетенныхъ фактически, прямо или косвенно, пишутъ побѣдители и угнетатели, которые, имѣя въ своихъ рукахъ средства и силу, разсматриваютъ событія не съ точки зрѣнія научной истины, но съ точки зрѣнія собственной выгоды.

Правило, что „*nemo cum jure suo utitur, alteri injuriam fecit*“.

Слѣдовательно, кто „*non jure suo utitur, alteri injuriam fecit*“.

Но побѣдители и угнетатели живутъ въ томъ заблужденіи, что право относится исключительно къ нимъ. Всякое стремленіе и дѣйствіе, направленныя противъ нихъ, они считаютъ за безправныя и за безнравственныя и разсматриваютъ ихъ, какъ простой бунтъ. Конституціи составляются для охраны интересовъ господствующихъ элементовъ. Ихъ же охраняетъ и уголовный законъ, вмѣстѣ съ тюрьмами и полиціей. Планы народнаго образованія создаются такъ, чтобы въ послѣдующихъ поколѣніяхъ воспитать опору для господствующихъ элементовъ. Дѣти въ школахъ не воспитываются въ духѣ объективной правды и справедливости: своимъ внушается ненависть ко всему чужому, а чужимъ — ненависть противъ своего. Свобода, братство, любовь — этотъ красивый девизъ — фактически является простой фразой.

Нашъ трудъ, конечно, далекъ отъ совершенства. Мы не можемъ не видѣть многихъ пробѣловъ, но въ насъ живетъ сознаніе, что мы приложили всѣ усилія къ безпристрастному выполненію поставленной нами задачи. Пробѣлы наши дополнить добросовѣстная критика, которой мы будемъ признательны за всякія поправки и указанія.

Источники, стоявшіе намъ къ услугамъ, указаны въ соотвѣтствующихъ мѣстахъ.

1928 г., въ день Срѣтенія Господня.

Дръ Н. А. Бескидъ.

Исторія вопроса.

О поселеніи русскихъ въ предѣлахъ сѣверо-восточной территории Карпатъ существуютъ три противорѣчивыхъ мнѣнія.

Сами русскіе считаютъ себя здѣсь автохтонами, коренными жителями. По ихъ мнѣнію, они до татарскаго нашествія составляли одно цѣлое съ прочими русскими, находясь сначала подъ общимъ управленіемъ, а за тѣмъ, съ конца XI вѣка, Червонная или Карпатская Русь составила отдѣльный міръ, какъ удѣльное княжество наслѣдниковъ Владимира. Это относится, приблизительно, къ 1090 году и первымъ удѣльнымъ княземъ ея былъ Ростиславичъ Рюрикъ, внукъ великаго князя Ярослава. Вслѣдствіе же татарскаго нашествія, Червонная или Карпатская Русь была отторгнута окончательно отъ русскаго цѣлаго и сдѣлалась добычей сосѣдей: сѣверную ея часть захватили поляки, а южная досталась мадьярамъ. Однако это событіе не уничтожило у русскихъ въ Карпатахъ сознанія одноплеменности съ остальными русскими. Оно было всегда живо и крѣпко, какимъ осталось и по сіе время.

О происхожденіи русскихъ въ Карпатахъ въ Россіи существовало два мнѣнія.

Распространенное мнѣніе совпадало съ мнѣніемъ мѣстнаго русскаго населенія. Мнѣніе это господствовало въ обществѣ, политикѣ и литературѣ. Явнымъ доказательствомъ тому являются ревиндикацные планы, возникшіе на Руси одновременно съ паденіемъ татарскаго ига и возрожденіемъ ея самостоятельности.

Стремленіе въ правящихъ кругахъ Россіи къ возврату оторванныхъ русскихъ земель было тѣмъ сильнѣе, чѣмъ печальнѣе становилось положеніе послѣднихъ. Россія прекрасно учитывала эту ситуацію и, желая дополнить официальную

інформацію, охотно принимала многочисленныхъ жалобщиковъ и просителей изъ обѣихъ частей Карпатской Руси. Необходимо вспомнить, что Петръ Великій держалъ въ Токаѣ особаго уполномоченнаго съ большимъ казачьимъ штатомъ, въ память чего сохранились названія селеній по Подгорью: Kozák, Muszka, Orosz, Moszkva.¹ Разумѣется, что обязанность этого уполномоченнаго далеко не ограничивалась тѣмъ, чтобы снабжать царскій дворъ токайскимъ виномъ. Такъ же не безъ причины русскіе съ Карпатъ жили на Руси еще въ эпоху Петра, какъ наприкладъ Іоаннъ Зеканъ — придворный учитель и воспитатель. Съ этою же цѣлю Петръ Великій поддерживалъ Франца Ракоція II, который являлся простымъ средствомъ его сложной политики. Екатерина II энергично противилась, послѣ раздѣла Польши въ 1772 году, передачу Галича Австріи. Въ 1805 г. Александръ I. предлагалъ Австріи, взаменъ Галича, княжество Силезско-баварское. Послѣ же отказа, въ русскихъ кругахъ зародилась мысль раздѣла Австріи, и эту мысль открыто трактовали Броневскій, Чичаговъ и др. въ 1807 г. Въ 1809 г. князю Голицыну была дана тайная інструкція — вселять въ карпатороссовъ вѣру, что, какъ своихъ, Россія ихъ спасетъ. Въ 1829 г. варшавскій генеральный штабъ разсматривалъ уже планъ вооруженнаго вторженія въ историческую Карпатскую Русь, а Николай I въ 1846 г. предлагалъ Фердинанду V обмѣнять Карпатскую Русь на Польшу, отъ Бзуры до Вислы. Только несчастный австрославизмъ въ 1849 г. помѣшалъ усиліямъ императора Николая I осуществить русское историческое право. Съ такимъ же намѣреніемъ Россія вступила и въ мировую войну. Такое настроеніе русскихъ официальныхъ круговъ ярко характеризуетъ Иванъ Марковичъ, членъ чехословацкой миссіи, находившейся во время войны въ Россіи, приводя въ своихъ воспоминаніяхъ:

„Ohľadom hraníc Slovenska sme si predstavovali, že na juhu pôjdu hlbšie, ako sú v skutočnosti dnes. Na príklad v petrogradskom Čechoslováku v čísle z 2. decembra 1915 je zakreslený do Slovenska i Vacov a Miškovec; na východe však až do leta 1918, to jest do vyjednávani profesora Masaryka s americkými zástupcami Rusínov, nepočítali sme s tým, že by k republike mala pripadnúť i Podkarpatská Rus. Ináče, menovite v Rusku, by bolo bývalo veľmi netaktickým a neoportunným na niečo podobného

¹ Cp. Adal. Zemplén várm. tört.-hez 1906, стр. 216.

pomýšľaf, tým menej o tom hovoriť; predstavy ruských vŕeslovánov siahly až po Poprad a snáď ešte ďalej na západ a pamätám sa dobre, že sme v r. 1916. mali pre mapku v Českoslováku nejaké neprijemnosti preto, že na nej do Slovenska bol zakreslený kraj až po Užhorod.“¹

Правда, русская революція написала на своемъ знамени лозунгъ: миръ безъ аннексій. Но этимъ самымъ она заявила лишь то, что не желаетъ аннексировать чужихъ земель, лучше сказать: признаетъ право самоопредѣленія народовъ, которое, въ нѣсколько иной формулировкѣ, входило въ программу всей антанты и которое болѣе или менѣе ясно уже англійскій премьеръ, Асквиль, высказалъ, подчеркнувъ 9 Ноября 1914 года, что сабля дотолѣ не вернется въ свои ножны, пока „the rights of the smaller nationalities of Europe are placed upon an unpassable foundation“, слѣдовательно пока права меньшинствъ не будутъ поставлены въ Европѣ на незыблемую почву. Къ тому-же стремился и Вильсонъ, говоря въ своихъ 14 параграфахъ отъ 8 Января 1918 года:

„народности Австро-Венгріи, которыя желаемъ видѣть среди народовъ прочихъ защищенными и обезпеченными, должны получить самую широкую возможность автономнаго развитія.“

Что русская революція не отказалась отъ того, что ей приписывалось, лучшимъ опроверженіемъ подобныхъ вольныхъ толкованій является то, что 1 Юля 1917 г. русская армія перешла въ наступленіе и начала оффензиву именно противъ Австро-Венгріи. Пресса центральныхъ державъ тогда съ удивленіемъ замѣтила, что въ томъ шагѣ заключается большое противорѣчіе въ отношеніи революціоннаго лозунга — миръ безъ аннексій — и считала его, въ связи съ начавшимся наступленіемъ, пустой фразой. Однако между лозунгомъ русской революціи и русскимъ наступленіемъ вовсе не было никакого противорѣчія; напротивъ, можно упрекнуть прессу центральныхъ державъ въ забывчивости относительно того факта, что именно центральныя державы имѣли въ своихъ рукахъ аннексированныя территоріи. Русская оффензива была направлена противъ Австро-Венгріи во имя освобожденія русскихъ историческихъ земель. Россія не только говорила, но и удовлетворила праву самоопредѣленія въ цѣломъ, давая возможность всѣмъ своимъ чужимъ элементамъ свободно рѣшить свою судьбу.

¹ J. Markovič: Slováci v zahraničnej revolúcii, 1923 str. 36.

Нельзя намъ все же просмотрѣть, что въ русской литературѣ уже съ пятидесятихъ годовъ прошлаго столѣтія, появились и противоположныя мнѣнія. Эту группу представляютъ собою лица, которые смотрятъ на русскость не какъ на цѣль, но какъ на средство для достиженія своихъ интересовъ. Въ этомъ отношеніи проявляютъ особое стараніе нѣмцы о своихъ одноплеменникахъ, находящихся въ чужихъ государствахъ.

Еще И. И. Срезневскій въ своей запискѣ „Русь Угорская“, прочитанной въ общемъ собраніи Географ. Общ. 29. сентября 1851 г., отмѣтилъ:¹ „Правда, что и внѣ этого пространства можно встрѣтить въ Венгріи селенія русскія; но они образовались изъ переселенцевъ позднѣйшаго времени и лежатъ разбросанно въ разныхъ краяхъ.“ Слѣдуетъ однако подчеркнуть, что Срезневскій не приводитъ къ тому никакихъ доказательствъ.

Наиболѣе преданнымъ защитникомъ этой теоріи является проф. А. Петровъ, который свое мнѣніе впервые изложилъ въ докладѣ „Отдѣлу русскаго языка и словесности Импер. Академіи Наукъ“ отъ 11-го Октября 1909 г., а болѣе обширно — въ своемъ трудѣ: „Предѣлы угрорусской рѣчи въ 1773 году по официальнымъ даннымъ“², повторивъ его въ 1923 г. въ Чешскомъ Историческомъ Журналѣ, въ статьѣ: „Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní Zemi a vůbec za Karpaty?“³

Правда, Петровъ не отвѣтилъ категорически по существу дѣла и въ 1923 г., оговариваясь: „pecítíme se dostatečně připravení na definitivní odpověď“.⁴ Все-таки, насколько его утверждение голословно, можно видѣть нѣсколькими строками выше, гдѣ онъ говоритъ: „*Nechali jsme zde stranou osady, v nichž je přítomnost Rusů dokázána dokumentárně v XV. st. i dříve. Především je nutno sebrati všechna o nich svědectví, roztroušená po nejrozličnějších pramenech. Nemyslíme však, že by se tyto osady mohly, při výše uvedených podmínkách dějinného života uherského, pokládati za nepretržité zbytky původního ruského obyvatelstva, jež se zachovaly během věků. Podle našeho mínění byly to jednak vojenské, jednak zemědělské kolonie, založené buď vládou, nebo statkáři již v době historické.*“⁵

¹ Напечатано въ запискахъ Географ. О-ва 1851, кн. I. стр. 7.

² Петроградъ, 1911.

³ Рочникъ XXIX.

⁴ Zvláštní otisk z Čes. Časopisu Historického Roč. XXIX., 1923, str. 28.

⁵ Т. С.

Общее его мнѣніе:

„Большая часть русскихъ поселеній внѣ предъловъ Карпатскихъ горъ, на угорской дольней землѣ, равно какъ и на ближайшей къ ней полосѣ болѣе пологихъ склоновъ Карпатъ, не могутъ считаться остатками первобытнаго русскаго населенія, а возникли въ довольно позднѣе время, въ XVI—XVII в. в., преимущественно же въ концѣ XVII и въ первыхъ десятилѣтіяхъ XVIII в.“¹

По утвержденію Петрова, это мнѣніе „se zakládá především na tom, že není dokladů pro dřívejší přebývání Rusů za Karpaty, za druhé na všeobecné úvaze, že ruské jméno nemohlo proniknouti za Karpaty dříve, než se ujalo z východních Slovanů, ze kterých se utvořila ruská říše“².

Если одинъ изъ нашихъ писателей сомнѣвается въ автохтонности своего племени въ Подкарпатѣ, то удивительно ли, что мадьяры это просто отрицаютъ?

Чтобы быть точнымъ, слѣдуетъ указать, что и среди мадьяръ по этому вопросу существуетъ два мнѣнія.

Кто знакомъ съ положеніемъ вещей, тому хорошо извѣстно, что теорія отрицанія совершенно нова по своей концепціи. Какъ таковая, она возникла только въ началѣ XX столѣтія, подъ вліяніемъ политическихъ событій. Передъ этимъ было время, когда мадьяры вопросомъ своего прошлаго даже и не интересовались. Доказательствомъ этого служить роль Арпада, особой котораго до половины XVIII. столѣтія и поэзія почти не занималась. У мадьяръ лишь событія французской революціи пробудили національное самосознаніе и съ этого времени они стали опираться на своихъ лѣтописцевъ, во главѣ съ *Анонимомъ*³, *Gesta Hungarorum* котораго стараніями Швандтнера въ 1746 году⁴ появились въ печати, при чемъ за первымъ изданіемъ послѣдовали вскорѣ другія, всего въ количествѣ двѣнадцати.

По свидѣтельству мадьярскихъ лѣтописцевъ, долины Дуная и Тисы по Карпаты, ко времени прихода мадьяръ, не только не были пустынными, но были густо заселены предками тѣхъ самыхъ народовъ, которые живутъ въ этихъ

¹ Матеріалы для исторіи Угорской Руси. VI. стр. 150.

² Zvláštní otisk, 1923, str. 28.

³ Неизвѣстный авторъ.

⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum veteres* T. Vindobonae 1746. Отмѣтимъ, что эта лѣтопись до 1665 года находилась въ тирольскомъ замкѣ Амбросъ, откуда вмѣстѣ съ другими лѣтописями была отправлена въ Вѣнскую императорскую бібліотеку.

мѣстахъ и по нынѣ. Слава Арпада заключалась именно въ томъ, что никто изъ этихъ племенъ не могъ противостоять ему. Мадыяры, потомки Магога, сына Яфета, вышедшіе изъ Скифіи, перешли Карпаты по дорогѣ, которую имъ приготовили пять тысячъ русскихъ и, перейдя, подчинили русскихъ себѣ, а затѣмъ всѣ прочія племена. Такъ объ этомъ повѣствуетъ лѣтопись.

Мадыяры вѣрили Анониму безусловно, тѣмъ болѣе, что его рассказъ, не только логичный и стилизованный, но и казался наиболѣе естественнымъ. Авторъ былъ признанъ праотцемъ мадыярской исторіи, а его повѣствованіе служило главнѣйшимъ источникомъ сужденій о мадыярскомъ прошломъ; никто не обошелъ его, всѣ черпали изъ него. Въ качествѣ одобренія этого пониманія служило и замѣчаніе Палацкаго, который въ своей чешской исторіи высказалъ мнѣніе, что мадыяры принесли славянамъ самый большой вредъ тѣмъ, что, поселившись въ долину Дуная, они раздѣлили славянскія племена на двѣ части и тѣмъ самымъ нарушили ихъ политическое единство. Само собою разумѣется, что мадыяры приняли это заявленіе дословно. Дѣйствительно, какъ могли мадыяры нарушить славянское единство, какъ могли они уцѣлѣть въ славянскомъ морѣ, лишенные какой-бы то ни было помощи, если бы ихъ предки не были именно тѣми мадыярами, какими рисуетъ ихъ Анонимъ? Очарованные преданіями о своей мощи, мадыяры замкнулись въ самихъ себя, забывая о томъ, что въ жизни играютъ гораздо болѣе важную роль не свидѣтельства, хотя-бы и самыя благоприятныя, но тѣ условія, которыя, не считаясь съ исторіей, иногда и слабыхъ возносятся на мѣсто сильныхъ.

Однако, какъ только развилась научная критика, было установлено, что рассказъ Анонима вообще не отвѣчаетъ эпохѣ Арпада. Нѣмецкій писатель Ernst Dümmler разбирая, одинъ изъ первыхъ, лѣтопись Анонима, просто заявилъ, что „nicht einmal für die spätere Sage, geschweige denn für die Geschichte, als irgendwie brauchbare Quelle anzusehen ist, da er ausser seiner grenzenlosen Unwissenheit und seinem lächerlichen Nationalstolze auch zu den absichtlichen Fälschern und Verdrehern der Geschichte gezählt werden muss“.¹

Такой приговоръ, конечно, преувеличенно суровъ. Мадыяры отъ него пришли въ негодованіе. Ихъ историческая

¹ E. Dümmler: Geschichte des Ostfränkischen Reiches III. 452.

литература поспѣшила на защиту лѣтописи Анонима, а официальные круги, естественно, оказывали этому покровительство и поддержку. Въ данномъ случаѣ достаточно указать на торжество годовщины тысяча лѣтняго ихъ прихода въ 1896 г., на литературу этого миллениума, на картину Фестія и на карту Юлія Паулера, изображающую побѣдоносный приходъ мадьяръ по лѣтописи Анонима, а также на его сочиненіе отъ 1900 года объ исторіи мадьяръ до Стефана I, которое является дополненнымъ подраженіемъ тому же Анониму.

Такъ и на дальше утверждалась съ ученымъ апломбомъ легенда о завоеваніяхъ Арпада. Въ память этихъ завоеваній, правительство, по совѣту Коломана Талія, товарища предсѣдателя мадьярскаго историческаго общества, рѣшило поставить статуи одновременно въ слѣдующихъ мѣстахъ: въ замкѣ въ Мукачевѣ (Бережская жупа), на горѣ Зоборъ (Нитранская жупа), въ Девинѣ (Братиславская жупа), на Паннонгалмѣ (Рабская жупа), въ Пустасерѣ (Черногородская жупа), въ Земунѣ (напротивъ Бѣлграда) и въ Брашшовѣ, на горѣ Ценкъ. Въ бережской жупѣ, кромѣ Мукачева, былъ воздвигнутъ обелискъ на бескидскомъ холмѣ, а въ Верецкахъ заложена мраморная доска съ гордой надписью: 896. Árpád — 1896. Ferencz József. Въ томъ же самомъ духѣ вспоминалось и тысячелѣтіе смерти Арпада въ 1907 г., о чемъ свидѣтельствуется юбилейный сборникъ, составленный подъ редакціей Дезидерія Чанкія: Árpád és Árpádok. Történeti emlékmű Árpád ezredik halálának évfordulója alkalmából. Budapest 1908.

Но критика Dümmlera скоро оказалась для мадьяръ неощутимой.

Слѣдуетъ подчеркнуть, что въ началѣ XX столѣтія образовался „la triple Alliance“. Создателемъ его считается англійскій король Эдуардъ, своею ловкостью, терпѣніемъ и настойчивостью преодолевшій всѣ препятствія на пути къ созданію союза Англіи, Франціи и Россіи. Этотъ дружественный союзъ былъ направленъ противъ германскаго имперіализма, родившагося въ Седанѣ въ 1870 году. Едва возникнувъ, германскій имперіализмъ, подкрѣпленный французскими милліардами, полученными по версальскому договору, бросилъ вызовъ міру: Der Deutsche fürchtet nur Gott! А мадьяры явились вѣрными вассалами Германіи. Послѣдняя, чтобы укрѣ-

пить связь, для цѣлей пропаганды въ Мадьярію ежегодно ассигновывала до 17,000.000 франковъ.¹

Само собою разумѣется, что антанта не замедлила использовать противъ мадьяръ ихъ же собственную теорію прихода и завоеванія земель, на которыхъ они живутъ. Вѣдь, если мадьяры приобрѣли эту территорію съ боемъ и насиліемъ, естественно, что историческое право говорить не въ ихъ пользу, а именно въ пользу тѣхъ народовъ, которые были ими покорены: „Qui prior tempore, potior jure“. Достаточно здѣсь указать на роль Henry Wichham Steed-а при вѣнскомъ англійскомъ представительствѣ, на дѣятельность R. W. Seton Watson-а, André Chéradom-а, E. Denisa, Божидаровича, Гумацкія, Бобринскаго, Крамаржа, Ксенопола, Штурдзы и т. д. Можно сказать, что о народностяхъ Мадьяріи въ самое короткое время была создана цѣлая литература. Варіаціями на ту же тему занималась и періодическая печать, главнымъ образомъ: Temps, Petit Journal, Times, Новое Время, Московскія Вѣдомости и пр., изъ журналовъ — Revue Historique, Revue Internationale de Sociologie, English Historical Review, Scottish Review, Contemporary Review и др. Что было поэтому дѣлать мадьярамъ, когда при признаніи лѣтописи Анонима ставилась въ опасность основа цѣлостного ихъ существованія, а кромѣ того, чѣмъ дальше, тѣмъ явственнѣе выступали признаки міровой войны? Тучи надвигались со всѣхъ сторонъ, а угнетенныя ими народности, вслѣдствіе иностранной поддержки, начали заявлять о своихъ правахъ.

Въ этой затруднительной обстановкѣ и созрѣла новая теорія прихода мадьяръ, которую окончательно разработалъ Іоаннъ Карачоньи,² одинъ изъ славнѣйшихъ мадьярскихъ историковъ. Смыслъ его труда заключался въ томъ, что мадьяры приобрѣли свое отечество въ тѣхъ рамкахъ, въ которыхъ мы Мадьярію видимъ, *nemini dantes ullam offensionem*, слѣдовательно пришли сюда, не нарушая ничьего историческаго права, по той простой причинѣ, что эта территорія въ ту пору была пустынной, а всѣ прочіе народы, имѣющіеся на ней, пришли уже позднѣе, поселившись исключительно благодаря гостепріимству мадьяръ, въ большинствѣ путемъ колонизаціи. На этомъ основаніи мадьяры не признаютъ

¹ Petit bleu отъ 17 окт. 1916. Получили изъ этой суммы: Az Est 100.000, Budapesti Hirlap 70.000, Pesti Napló 60.000, Neues Pester Journal 60.000 и т. д.

² Karácsonyi J: A magyar nemzet történeti joga, Nagyvárad 1916.

присутствіе на бывшей территоріи своего государства не только русскаго племени, но и другихъ народностей, которыя фактически пополняли ее вплоть до конца міровой войны въ эпоху своего прихода.

Не лишено интереса, что эта теорія выросла изъ критики Dümmler-а, подчеркивающая, что если Анонимъ и близкіе къ нему лѣтописцы не отвѣчаютъ правдѣ, то они не могутъ служить точкой отправленія не только мадьярамъ, но и тѣмъ народностямъ, которыя на томъ же Анонимѣ строятъ свое историческое право. Вѣдь, если военный приходъ мадьяръ, какъ его рисуетъ Анонимъ, является сказкой, то такой же сказкой слѣдуетъ признать и описаніе тѣхъ народовъ, съ которыми мадьяры столкнулись. Именно поэтому, если отрицать правду у Анонима, слѣдуетъ признать, что никакихъ народовъ на территоріи, занятой мадьярами, не было, а въ такомъ случаѣ и указанія какихъ либо народовъ, кромѣ мадьяръ, на историческое право являются необоснованными. Этому внушенію, естественно, способствовала позиція ученыхъ, подобныхъ Петрову. Какъ поэтому ее не защищать лицамъ, національно выродившимся?

Послѣдствія міровой войны породили третье мнѣніе о появленіи русскихъ въ Карпатахъ, получившее свое начало отъ чехословаковъ. Эта теорія, хотя и не признаетъ автохтонства русскихъ въ Карпатахъ, а считаетъ ихъ колонистами, но все таки появленіе здѣсь русскихъ признаетъ болѣе древнимъ фактомъ, чѣмъ завоеваніе этой территоріи мадьярами. Все же ярко подчеркивается, что „ovšem nejstarší ruské osazení bylo velmi řídké a jeho rozsah nevelik“.¹ Цѣль ясна — умалить до минимума историческое право русскихъ на эту территорію. Однако, чтобы положеніе было совершенно яснымъ, слѣдуетъ намъ разобратъ въ условіяхъ его появленія.

24 Декабря 1918 года мадыарскому правительству была вручена слѣдующая нота:

Ваше Высокопревосходительство!

Имѣю честь довести до свѣдѣнія Вашего Высокопревосходительства, въ дополненіе къ моему письму, отъ 3 Декабря 1918 г., за No. 83/5,² что по распоря-

¹ J. Husek: Národopisné hranice, Bratislava 1925, сmp. 21.

² Эта первая нота лишь въ общихъ чертахъ говоритъ о признаніи Чехословакіи союзными державами и обращалась къ мадыарскому правительству съ просьбой въ возможно кратчайшій срокъ удалить войска съ ея территоріи.

женію командующаго восточными арміями союзныхъ державъ и согласно съ требованіями Чехословацкаго правительства, для Словакіи установлены слѣдующія, какъ историческія, границы:

1. нынѣшняя сѣверная граница Мадьяріи,
2. западная часть Мадьяріи по Дунай,
3. рѣка Дунай, по устью рѣки Иполь,
4. рѣка Иполь по Римскую Субботу (этотъ городъ словацкій),
5. прямая линія отъ Римской Субботы по устью рѣки Ужъ,
6. рѣка Ужъ по Ужскій проломъ.

Дефинитивныя границы будутъ опредѣлены союзными державами только на мирной конференціи.

Прошу Ваше Высокопревосходительство издать приказъ, чтобы мадьярская армія отошла на югъ отъ линіи, указанной въ пунктахъ 3, 4, 5, и 6.

Примите, Ваше Высокопревосходительство, увѣреніе въ моемъ искреннемъ уваженіи къ Вамъ

Виксъ с. д.,
подполковникъ.

Какъ видно изъ этой ноты, она говоритъ о Словакіи, какъ объ исторически самостоятельномъ субъектѣ, претензіи котораго на территорію простираются по рѣку Ужъ. Но до сихъ поръ таковымъ Словакію исторія не знала и еще меньше слышала о ея исторической границѣ по Ужъ. Историческое право признавалось только за чехами, а за словаками лишь настолько, насколько они иногда были участниками чехо-моравской самостоятельной жизни, въ соотвѣтствіи съ § 2-мъ договора чехословацкой народной рады съ французской республикой, заключеннаго въ 1918 году въ день св. Вацлава. По этому договору французское правительство обязуется и въ дальнѣйшемъ способствовать чехословацкому народу въ достиженіи имъ свободы и реконструкціи независимаго чехословацкаго государства въ бывшихъ его историческихъ границахъ.

Приведенная выше нота, конечно, въ сущности затрогивала интересы только русскихъ, мадьяръ лишь на столько, насколько они отрицали вообще присутствіе въ эпоху своего прихода какихъ либо народностей на занятой территоріи. Русскіе, наоборотъ, считали себя здѣсь автохтонами и предъ-

являли свое право на територію по Татры, а на югъ — по Дебрецинъ. Интересно всетаки, что и мадьяры не замедлили заявить протестъ противъ этой ноты. Естественно, что тѣмъ менѣе могла потому русскость остаться сложа руки. Но тому помѣшало важное событіе.

Если бы ко времени окончанія міровой войны Россію не постигло внутреннее несчастье, означенная нота, безспорно, не узрѣла бы никогда свѣта. Нѣсколько казачьихъ полковъ было бы совершенно достаточно, чтобы русское историческое право было удовлетворено полностью, безъ всякихъ затрудненій, дискуссій, кривдъ и страданій. Но извѣстно, что въ Россіи въ это время какъ разъ былъ разгаръ революціи. Вслѣдствіе этихъ обстоятельствъ, карпатороссы встали передъ сложной и отвѣтственной задачей. Надо было разобраться въ хаосѣ совершающихся событій и рѣшить вопросъ, что дѣлать при данныхъ обстоятельствахъ.

Вѣрилось, что внутренняя борьба въ Россіи скоро миуетъ. Исходя изъ этого убѣжденія, масса стремилась лишь къ временному рѣшенію вопроса, и при томъ въ такомъ направленіи, при которомъ безъ всякаго дальнѣйшаго затрудненія обезпечивалась бы возможность свободного національнаго, культурнаго и экономическаго развитія. Дня 18-го ноября 1918 г., когда Русска Народная Рада впервые въ полномъ своемъ составѣ сошлась на засѣданіе въ Пряшевѣ, ярко выявилось: красная-ли Русь или бѣлая, все равно, мы должны себя чувствовать и сознать съ этой поры гражданами единаго русскаго государства; мы не можемъ признавать на нашей исторической землѣ никакой чужой власти и намъ слѣдуетъ протестовать впредь противъ всякихъ имперіалистическихъ посягательствъ другихъ народовъ на нашу историческую землю. Это повторилось вмѣстѣ съ заявленіемъ протеста по поводу ноты подполковника Вика дня 7-го января 1919 г.

Наиболѣе идеальнымъ положеніемъ, естественно, показалась мысль устроиться самостоятельно. Что она занимала народъ, видно уже изъ самой резолюціи американской русской рады еще отъ дня 23 іюля 1918 г. А что и на мѣстѣ было подобное движеніе въ томъ же направленіи, свидѣтельствуется попытка о возстановленіи древней Червонной Руси въ ея историческихъ границахъ. Поэтому шли переговоры, были собранія, готовились меморандумы и даже выработался

планъ, но осуществленію его помѣшала братоубійственная война, вспыхнувшая за Карпатами.

По причинѣ этихъ печальныхъ обстоятельствъ мысль сошла на подходящую связь. Но гдѣ ее искать?

Слѣдуетъ намъ подчеркнуть, что въ официальной мадьярской газетѣ отъ 21-го декабря 1918 г., подъ номеромъ X. былъ опубликованъ законъ, который призналъ полное право самоопредѣленія за русскимъ народомъ, живущимъ на территоріи Мадьяріи, касательно внутренняго управленія, просвѣщенія, культуры, вѣроисповѣданія и языка, какъ съ точки зрѣнія законодательной, такъ и исполнительной, для осуществленія чего вмѣстѣ съ тѣмъ образовывалъ изъ территорій жупъ: Марморошъ, Угоча, Берегъ и Ужъ автономную область подъ названіемъ Русская Краина, указывая притомъ, что организація русскихъ территорій Землинской, Шаришской, Абауйской, Турнянской и Спишской жупъ откладывается впрѣдъ до заключенія общаго мира.

Несмотря уже на то, что русскимъ, по ихъ убѣжденію, право самоопредѣленія принадлежало въ рамкахъ историческихъ, а мадьяры исходили изъ современной этнографической карты, да и при томъ временно не давая всѣмъ населеннымъ русскими территоріямъ право самоопредѣленія, русскіе просто не хотѣли и слышать о нихъ, ибо въ массѣ еще живы были воспоминанія преслѣдованій во время войны: открытіе тюремъ, постановка висѣлицъ, попираніе святынь, уничтоженіе кириллицы и юліанскаго календаря.

Румыны являлись для карпатороссовъ народомъ чужимъ, хотя въ ихъ жилахъ течетъ не мало славянской крови.

Поляки всегда относились грубо и нетерпимо къ русскимъ.

Сербы были далеко.

Такъ пришли на очередь чехословаки.

Правда, карпатороссы разъ уже испытали понятіе чехословаковъ о славянской взаимности. То было во время Баха, послѣ мадьярскаго мятежа. Намъ достаточно здѣсь указать на горькія воспоминанія Духновича и на роль Ъречка въ Галичѣ. Но изъ этихъ временъ не было уже никого въ живыхъ. Настоящей генераціи не была знакома ни сущность, ни душа чехословакизма, тѣмъ менѣе ей было извѣстно дѣйствіе Чехословацкой Едноты во время войны, ея стремленія и усилія, а при томъ и эпопея чехословацкихъ легій на Руси, хотя послѣдняя глава этой эпопеи, которая разыгра-

лась въ Сибири, тогда еще только начиналась. Карпатороссы судили по внѣшнимъ признакамъ, которые стояли къ ихъ услугамъ, вѣрили славянской фразѣ, которой поддавала жару знаменитая статья проф. Масарика *Delenda est Austria*, появившаяся 25-го января 1917 г. въ Русской Волѣ. Въ сердцахъ находили откликъ его заявленія: „Všecky naše politické strany jsou rusofilské . . . V každém případě chceme Rusku ponechat iniciativu ve všech slovanských otázkách . . . Nikdy jsem neuznával jakékoli politického separatismu malorusů! . . .“

Естественно, намѣреніе карпатороссовъ привѣтствовало со стороны чехословаковъ съ большой радостью, вѣдь оно для чехословацкой республики было выгодно, какъ съ точки зрѣнія моральной, такъ и матеріальной. Съ моральной стороны это показывало, что карпатороссы изъ всѣхъ сосѣдей имѣли наибольшее довѣріе къ намъ, съ матеріальной: вотъ новая территория для поселеній, вотъ лѣса, вотъ соль, вотъ виноградники, которые достанутся въ руки безъ какихъ либо усилій, а при всемъ томъ — этотъ непріятный русскій тернъ, который мѣшаетъ ихъ планамъ, окажется совершенно безопаснымъ. Извнѣ онъ могъ бы проявить себя, но внутри съ нимъ справиться легко.

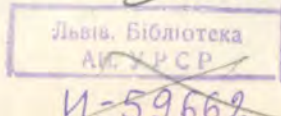
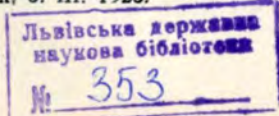
Переговоры начались еще 25 октября 1918 г. въ Филадельфіи, которыми со стороны чехословаковъ руководилъ самъ проф. Масарикъ, какъ предсѣдатель чехословацкой народной рады, со стороны же карпатороссовъ Г. И. Жатковичъ, предсѣдатель американской русской народной рады. Въ результатѣ переговоровъ было достигнуто соглашеніе, по которому, сохраняя за Русью историческое право, карпатороссы, самими широкими самостоятельными правами, какъ юридическая единица, на федеративной основѣ, присоединяются къ чехословацкой республикѣ; въ рамки этой федеративной единицы входят жупы: Спишъ, Шаришъ, Абауй, Гемерь, Землинъ, Боршодъ, Ужъ, Угоча, Берегъ и Марморошъ.¹

Подчеркнемъ, что

1. Чехословацкіе представители 2-го ноября 1918 года всѣ договоры, заключенные проф. Масарикомъ, признали обязательными;²

¹ Otkrytie — Expozé G. I. Žatkoviča býv. gubernatora Podkarp. Rusi o Podkarpatskoj Rusi, Homstead Pa., 2—3 st.

² Slovak, 5. III. 1923.

2. Договоръ карпатороссовъ съ проф. Масарикомъ получилъ одобреніе на мирной конференціи 3-го марта 1919 г.¹

Чтобы выгодное дѣло не ускользнуло изъ рукъ, былъ даже поднятъ вопросъ о переименованіи республики, а Францъ Соукупъ, министръ справедливости, 23-го мая 1919 года на вечерѣ, устроенномъ въ честь карпаторусской делегаціи въ Прагѣ, громко привѣтствовалъ „чехословацко-русскую республику“.

Карпатороссы, вопреки нѣкоторымъ страннымъ приказамъ, которые временами между тѣмъ появлялись на небо-склонѣ, вѣрили этой любви, не зная, что русскость чехословакизму уже по сущности ненавистна. Чехословакизмъ является дѣтищемъ глаголицы, которая какъ разъ была средствомъ, придуманнымъ Византіей и направленнымъ прежде всего противъ Руси. Правда, что кое-гдѣ, среди другихъ народовъ, сильные перевороты въ жизни почти всегда парализуютъ, даже измѣняютъ, чужія вліянія. Не слѣдуетъ однако упустить изъ виду, что чехословакизмъ вышелъ изъ славянской семьи: а славянинъ, чему отдается, отдается вполнѣ и средней дороги не знаетъ. Душа глаголицы витаетъ надъ его землей, живетъ въ его тѣлѣ, руководитъ его чувствами; она является источникомъ всей чехословацкой жизни, она причина всѣхъ чехословацкихъ причинъ. Были несчастія, была скорбь, были паденія и отчаянія, Прага плакала въ дворцахъ, въ пустующемъ градѣ, въ садахъ замковъ, куда не ступала нога, гдѣ отцвѣтали розы, на которыя некому было смотрѣть, но цѣпкость глаголицы не ослабла ни на минуту, она жила и оживляла. Ея олицетворителемъ былъ Янъ Гусъ, она билась на Бѣлой горѣ противъ наемныхъ войскъ Габсбурга Фердинанда, она погубила осуществленіе панславизма въ 1849 г., она совершила эпопею чехословацкаго войска въ Сибири въ 1919 г., она разрушаетъ русскость и на Подкарпатѣ. Изъ нея вытекаютъ всѣ чехословацкіе миѳы, въ ней коренятся всѣ чехословацкіе идеалы, отъ нея происходятъ всѣ чехословацкія несчастія. Очутившись на грани соприкосновенія Руси и романо-германизма, и не располагая достаточной силой, чтобы на этой грани удержаться, естественно, чехословакизмъ долженъ былъ прибѣгать постоянно къ компромиссамъ, постоянно рассчитывать и взвѣшивать, что требуетъ большого умѣнія, гибкости, часто хитрости и ловкой приспособляемости.

¹ Cp. Žatkovič: Otkrytie 3—6 cm.

борьбы, споровъ, соглашеній. Такъ, сама жизнь воспитала изъ чехословака спекулянта, котораго интересуеъ не справедливость, а только барышъ, какимъ бы путемъ онъ не былъ полученъ. Эта двойственность, какъ красная черта, тянется черезъ все чехословацкое прошлое, отъ Святополка по нынѣ, а потеря самостоятельности 8-го ноября 1618 г. лишь способствовала ея развитію. Чехословакизмъ льстилъ Руси, пока рѣшеніе славянскаго вопроса входило въ его расчеты, чтобы съ помощью его способствовать установленію своего ига, но сейчасъ же показалъ ей спину, какъ только Русь могла помѣшать его эгоизму; болѣе того, не замедлилъ увеличить ея бѣду, чтобы тѣмъ сдѣлать ее безопасной для себя. Цѣль эта дополняется въ судьбѣ карпатороссовъ.

Эту двойственность весьма характеризуетъ письмо миссіи чехословацкой едноты, высланной въ Россію съ началомъ войны для воздѣйствія на Русь въ пользу чехословацкой самостоятельности, потерянной на Бѣлой горѣ въ 1618 г., и направленной къ американской Словенской Лигѣ, именно въ дни переворота, случившагося на Руси. Чтобы быть точнымъ, необходимо прежде всего къ этому добавить, что словаки вначалѣ не вполнѣ сочувствовали усиліямъ Чехословацкой едноты. Какъ въ 1848 г. была группа, которая тянула къ востоку,¹ такъ и теперь одна часть работала за то, чтобы словаки вошли въ составъ Руси, какъ отдѣльная губернія. Для этой цѣли созданъ въ Москвѣ „Spolok pamäti Štura“, который 20 августа 1915 г. имѣлъ первое собраніе, избравшее президіумъ и комиссію. Предсѣдателемъ былъ камергеръ Савѣловъ, позже холмскій губернаторъ, а въ комиссію вошли 9 русскихъ и 9 словаковъ. Членъ миссіи Марковичъ сообщаетъ въ своихъ воспоминаніяхъ: „Savjolv bol vyslovený nepriateľ Čechov a československej jednoty. Prejavoval to celkom verejne. Keď v novembri 1916. vyhľadali sme ho s Jančekom, Vladimírom Hurbanom a Milošom Ruppeldtom, aby sme ho prišli k inému spôsobu vedenia spolku, povedal nám hodne podráždene, že ani čechom neverí, a že kto ide s čechami, ide proti Rusku“.²

Въ самомъ началѣ къ этому направленію склонялась и американская словацкая лига. Явнымъ доказательствомъ тому служить обвиненіе своего делегата Кошика въ 1916 г.,

¹ Смотр. К. Kramář a V. Tobolka: Česká Politika III. 94—5.

² Markovič, стр. 47.

который былъ высланъ лигой въ Россію въ началѣ войны, чтобы работать за освобождение словаковъ подъ русскимъ флагомъ. Лига упрекала его въ томъ, что онъ находится „pod vlivom jednostranných českých názorov, kloniacich sa vraj príliš ku západu, podceňujúcich sa vraj od čistej slov. myšlienky.“¹

На это обвинение чехословацкая миссія отвѣтила слѣдующее: „Nám, ktorí poznáme Rusko nielen z literatúry, hneď z počiatku bolo celkom jasné, že pripojenie Slovenska k Rusku úplne, čo značí, ako guberniu, bolo by našou záhubou. Evolúcia ruského národa šla celkom druhou cestou a on musí ešte prekonať mnoho takého, čo nehladiac na našu zaostalosť, sme my už dávno prekonalí. Nehladiac na to, čo sa dnes odohráva, ruské vnútorné poriadky by boli pre nás nesnesiteľné. Dôkazom toho je smutná historia administrácii okupovanej Haliče. To je jeden vážny bod, dávajúci nám direktivu v našej politike. Druhý hlavný bod je ten, že my Slovania z Rakúska-Uhorska neboli sme prijatí ani oficiálnym, ani spoločenským Ruskom tak, ako ste si to predstavovali vy i ako sme si to považovali za samozrejmé a jedine možné. Ani oficiálne ani spoločenské Rusko ne je „slovenské“ v tej miere, že by ono mohlo slúžiť základom nášeho oslobodenia. Tým viacej, že vždy stál pred očima strašný príklad Bulharska, ktorí sa nám stále vyhadzoval na oči. Vycítili sme konečne aj my tú hlbokú pravdu, že štáty na citoch budovať sa nemôžu. Budujú sa ony len na vzájemnej potrebnosti. Tým určený bol i smer našej akcie, a síce tak, že my musíme presvedčiť Rusko, ak toho presvedčenia nemá, a ono ho fakticky nemalo, o potrebnosti nášho oslobodenia. A tu museli sme sa rátať nie s citmi, ale s faktami, nie s abstraktným ideálom, ale reálnym každodenným životom. Rezultátom týchto faktov je naše spojenie s Čechmi i naša snaha k utvoreniu samostatného štátu.“²

Необходимо однако подчеркнуть, что письмо Slovenskej Ligy пришло въ Россію въ началѣ еще 1916 г., въ то время какъ отвѣтъ на него послѣдовалъ лишь съ датой 15 Марта 1917 г., т. е., когда уже произошла революція, а Россія оказывалась въ военномъ смыслѣ безопасной.

Конечно, по своей надутости этотъ отвѣтъ не можетъ не напомнить басенъ Эзопа о львѣ умирающемъ, послѣднее явленіе котораго разыгралось на Бѣлой Сибири. Не зная всетаки сущности чехословакизма, безспорно, что не могло бы не воз-

¹ Т. с. стр. 50.

² Т. с. si

никнуть вопроса, что эти господа въ дѣйствительности искали въ Россіи, если эта самая Россія была столь несносна для ихъ культурнаго западнаго желудка? Опуская совершенно изъ виду, что указаніе на администрацію Галиціи и на судьбу Болгаріи не является конкретнымъ, эту психологическую загадку еще болѣе углубить сравненіе этого отвѣта со статьей *Delenda est Austria* отъ 25 января 1927 г., появившейся лишь семью недѣлями ранѣе. Совершенно непонятное дѣло: какъ сдѣлалось несноснымъ вдругъ то, передъ чѣмъ такъ преклонялись еще въ январѣ? Въдь и при всей своей суровости жизнь не объяснила до сихъ поръ, чѣмъ отличается русскій абсолютизмъ отъ модернаго демократизма? Чувствуемъ только, что въ Россіи хорошо жилось и при абсолютизмѣ, и именно массамъ, въ то время, какъ на благоденствующій демократизмъ каждый жалуется, а массы просто уходятъ изъ подъ его крыла.

Описывая это, намъ слѣдуетъ теперь отмѣтить, что чехословакизмъ лишь ждалъ того, чтобы карпаторусская доврчивость совершенно вошла въ его сѣть. Карпаторусскіе делегаты въ Парижѣ явились для нихъ простымъ средствомъ. Пользовались ихъ присутствіемъ, какъ живымъ документомъ воли народной, чтобы чехословакизму было легче достигнуть своихъ цѣлей, которымъ мѣшала Россія, пока она сильна была и въ ея сферу входило рѣшеніе славянскаго вопроса, но который, при не достаточно информированнаго въ этомъ вопросѣ запада, удалось ловкимъ путемъ включить въ ноту Вика, какъ только рѣшеніе славянскаго вопроса высмыслось изъ рукъ Руси, въ сущности къ ликвидаціи карпаторусскаго вопроса, въ цѣломъ неприемлемаго глаголицкой душѣ. Совершенно просмотрѣлось, что если бы правда въ этомъ вопросѣ была на сторонѣ чехословаковъ, то Россія никогда бы не претендовала на карпаторусскія земли, а чехословацкой еднотѣ не „*bolo bývalo veľmi netaktickým a neoportunným na niečo podobného pomýšľať, tým menej hovoriť*“, при томъ снашать и *pre mapku v Česloslováku nejaké neprijemnosti preto, že na nej do Slovenska bol zakreslený kraj až po Užhorod*“. Россія не мѣшала чехословацкой самостоятельности, она лишь препятствовала тенденціямъ, направленнымъ противъ исторической правды.

Какъ только карпаторуссы вошли въ сѣть чехословаковъ, а къ тому же времени и бѣлая армія въ Россіи по-

терпѣла поражение, то уже не было въ дальнѣйшемъ смысла чехословакамъ скрываться подъ маской и не показать своего настоящаго лица; ихъ совѣсть успокоена была тѣмъ, что большевизмъ не интересуется національный вопросъ. А на кого же надѣяться карпатороссамъ, какъ не на Россію? Положеніе характеризуется тѣмъ, что чехословаки не приложили труда, чтобы спасти русскія историческія земли полностью, хотя это и входило въ славянскіе интересы, но напротивъ, даже и то допустили исказить, что мадьяры своимъ Х закономъ 1918 года добровольно уже отдали въ русское управление, какъ русскій край. Вотъ такъ стало, что, приблизительно, 4 милліона катастр. утровъ славянской земли остались въ мадьярскихъ и румынскихъ рукахъ. Съ назначеніемъ же кабинета Тусара, весь карпаторусскій вопросъ былъ переданъ компетенціи министерства внутреннихъ дѣлъ, какъ обыкновенный внутренній вопросъ, что есть противъ права на самоопредѣленіе карпатороссовъ, которые не въ Чехословакію вошли, но которые къ Чехословакіи добровольно присоединились, какъ самостоятельный факторъ.

Но жизненная сила карпатороссовъ, несмотря на то, что ихъ этнось, вопреки филадельфскому договору, одобренному мирной конференціей, умышленно и самовольно, расчленился на двѣ части, оказалась болѣе крѣпкой, чтобы ее сокрушить наразъ, когда они, увидѣвши обманъ, въ который попали по своей довѣрчивости, начали проявлять себя, а своими протестами обратили даже вниманіе международныхъ круговъ. Чехословаки въ этомъ увидѣли для себя опасность. Чехословацкое правительство, чтобы парализовать недовольство карпатороссовъ съ одной стороны, а съ другой — мадьяръ, которые также не оставались спокойными, мобилизовало печать, съ цѣлью подвести основы, оправдывающія свою политику. Такъ выростала новая теорія о поселеніи русскихъ въ предѣлахъ сѣверо-восточной территоріи Карпатъ, цѣль которой: съ одной стороны — претензіи мадьярства разрушить, съ другой — историческое право карпатороссовъ умалить настолько, чтобы представить и самую автономію совершенно иллюзорной. И вотъ послѣ нѣсколькихъ Іоанновъ Предтечъ, предуготовляющихъ путь правительственной политикѣ, были выпущены два обширныхъ труда:

1. Staré Slovensko, В. Халоупецкаго, Братислава 1923 г.
2. Národopisné hranice mezi Slováky a Karpatorusy, І. Гусека. Братислава 1925 г.

Рѣшеніе вынести Гусекъ, которое звучитъ такъ :
 „Nynějších hranic mezi Slovenskom a Podkarpatskou Rusí na Uhu nelze již měniti, poněvadž jsou založeny na skutečných poměrech narodopisných, ba i na vůli samého lidu ruské víry, který si po většině nepřeje býti připojen k Podkarpatské Rusi“.¹

Не смотря на то, что странно подчеркивать „skutečné poměry národopisné“ тамъ, гдѣ эти „skutečné poměry“ слѣдуетъ подтвердить народной волей, которой однако проявиться въ дѣйствительности никогда не допускалось, по той простой причинѣ, что уже apriori „Rusini na východním Slovensku jsou odsuzeni k denacionalizaci“,² къ чему на полныхъ парахъ стремятся и отъ Ужа на востокъ, изъ самой сущности дѣла слѣдуетъ, что было бы напрасно возражать противъ этого приговора, если бы Халоупецкому удалось достигнуть поставленной себѣ цѣли — „ukázati a dokázati existenci Slovenska jako zvláštní individuality geografické a historické“, въ смыслѣ ноты подполковника Вика. Вѣдь, если Словакія была нѣкогда дѣйствительно исторически самостоятельнымъ субъектомъ, территория котораго простиралась по Ужъ, то русскіе тѣмъ, что ихъ предки вошли въ предѣлы такой Словакіи и тамъ поселились, вообще себѣ никакого права не приобрѣли: volenti non fit injuria. Но того Холоупецкому не посчастливилось доказать, ибо нельзя доказать того, чего никогда не было. Результаты его труда сводятся къ слѣдующему:³

1. „Staré Slovensko“ занимало только нынѣшнюю западную часть и было „osazeno za západu, z Moravy... Slováci zaujali svá původní sídla podle vši pravděpodobnosti v souvislosti se stěhováním československých kmenů anebo plemen, chceme-li raději použítí tohoto výrazu, a přišli na Slovensko nejspíše asi přes Moravu.“ Къ тому прибавится, что „původní slovenský kraj byl zcela malý a tiskl se k českému západu, k Moravě. Jen asi čtyři kmeny usadily se na tomto území, a sice v hlavních úvalech řek Váhu, Nitry, Hronu a Iplu“.

Этого первобытнаго „Slovenska centrem byla Nitra, kam se sbíhaly všechny cesty, a z níž se všechny komunikace zase paprskovitě rozcházely“.

Сіе Словенско сначала входило въ составъ Великой Моравіи Святополка, а послѣ въ предѣлы „říše české“. Но уже „někdy v letech 1025—1038 bylo zaujato Maďary“.

¹ Ст. 487.

² 498 стр.

³ Ср. критику prof. Dra K. Kadleca, Průdy 1925, ч. 1—2.

2. „Východní část Slovenska oddělena byla až do XIII. stol. od Potisi rozsáhlým lesnatým pásem, který počínajíc od konce XI. stol. byl odstraňován, poněvadž uvnitř nového politického útvaru, velikých Uher, neměl už starého významu. Ve velkých těch hvozdech byly od XII. stol. zakládány znenáhla nové komitáty, novohrady. Vedle krále a státní moci účastnili se tohoto bourání starého pomezí i podnikatelé soukromí, zejména šlechta, a vedle ni i nový živel kolonisační, němci. Byloť v poměrných hvozdech ukryto množství drahých rud, zlata a stříbra, jež lákaly nové přistěhovalce.“

3. „Po obou stranách Tisy prostírala se říše bulharských Slovanů, na sever až po Karpatský Vihorlat, a na jihu k ústí Tisy, nazývaná Bycharskem.“

4. „Zatím však ve skutečnosti počal velmi záhy pronikati karpatskými průsmiky do horního Potisi živel ruský“, который послѣ, „již od konce XI. a začátku XII. stol.“ началъ распространяться „dále na západ podle cest a údolí řek do hlubin starého pomezního hvozdů, kde se potom stretl a smísil se živlem západním, českým, a do jisté míry i se živlem severozápadním, polským. To všechno spolu s kolonisací německou, maďarskou a jinou působilo při na utváření východoslovenských nářečí, v kterých uplatňují se vedle vůdčího elementu českého také všechny idiomy slovenských sousedů toho kraje. Tak rozsáhlý poměrní hvozd na rozhraní Slovenska, východu a severu, stává se kolonisační pojítkem mezi slovanským východem a západem“.¹

Поэтому, если Старé Slovensko граничило съ заселенными мѣстами лишь на западѣ, пока русскіе, приходя черезъ Карпаты, появились и успѣли сначала въ области верхней Тисы, а „východní část“ нынѣшняго Словенска была болѣе или менѣе пустынной и жизнь въ ней появилась только путемъ маďарской колонизаціи, центромъ которой явились новограды: Heves-Ujvár, Aba-Ujvár, Szepes-Ujvár, Sáros-Ujvár, Ung-Ujvár, естественно, что историческое право на эту территорію принадлежитъ ни словакамъ и ни русскимъ, а маďарамъ, и присоединеніе ея къ Чехословацкой республикѣ является очевиднымъ нарушеніемъ правъ маďарь.

Чтобы выйти изъ такъ образовавшагося сложнаго положенія, вопросъ былъ хитро перенесенъ въ этнографическую плоскость, по указаніямъ Цамбела, который подчеркивалъ: „Českí dejopisci alebo dolinou Hrona zavierajú východnú hranicu

¹ ст. 305.

Veľkej Moravy, alebo mlčia o nej. Slováci sa obyčajne opierajú o novoveký stav rečový a takto mudrujú: Slováci bývajú na východ nielen po Hronskú dolinu, ale až po Torysu, a niet dejopisných údajov, kedy sa tak ďaleko dostali, učme tedy, že východné hranice Moravy siahaly až po Torysu“.¹

Конечно, подобное воззрѣніе противорѣчить уже самымъ элементарнымъ требованіямъ справедливости. А „*justitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens*“.

Однако Гусекъ, задачею котораго это явилось, еще и на этой почвѣ оказался удивительно пристрастнымъ, заявивъ „*sine ira et studio, bez jakychkoli stranických simpatii a antipatii*“² слѣдующее:

„Nam stačí se spokojiti s faktem, v kterém se shoduje většina badatelů o osazení východního Slovenska, že Slováci velmi záhy pronikli na východ, kde se možná stýkali ještě i s Jihoslovany, a že během století tak jejich kolonisace vzrůstala, že kulturou a počtem převyšovala živel ruský i polský, čím způsobeno bylo slovakizování oněch dvou slovanských kmenů.“

Zprvu ovšem mohla býti hranice mezi ruskou a slovenskou kolonizací řeka Topla, jak chtěl Czambel, poněvadž v těch končinách právě prostíraly se v oněch dobách obrovské lesy, které byly přirozenou překážkou vzájemného pronikání Slovákův a Rusův. Jakmile tyto hvozdy staly se předmětem výnosného podnikání, hlavně od XII. stol., Slováci rychle postupovali do oblastí ruské, kterou časem jednak sami hustě osadili, jednak starší ruské osadnictvo z částí poslovenštili, takže její ráz (zvláště v stolici Zemplinské) byl a je dosud smíšený. Ale revindikace se strany ruské byly by dnes marné, ježto velká většina obcí je po celém východním Slovensku, i v krajích k Podkarpatské Rusi přiléhajících, slovenská.“³

Ко всему этому онъ прибавляетъ:

„Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnost, že území to po dnes z většiny slovenské, protože... Rusové se dobrovolně poslovenštovali a poslovenšťují. O nějakém šovinistickém nacionalismu slovenském nemohlo (Slováci byli maďarisovaní, jako Rusové) a nemůže býti ani řeči; byl by také bez účinku, kdyby... obyvatelstvo samo neodkládalo svého jazyka a s ním i ostatních rozlišujících znaků své starší národnosti. Tím nechceme tvrditi, že by východní Slovensko bylo územím čistě slovenským a tedy již ne

¹ Czambel, Slováci a ich reč, str. 39.

² str. 501.

³ str. 23.

sporným zůstává smíšeným i dále, ale jsouc obráceno k slovenskému kulturnějšímu západu a spojeno pevnými svazky nejen státně administrativními, ale i s hospodářskými a osvětovými, s celým Slovenskem a skrze toto s celou Československou republikou a tím s celou střední a západní Evropou, bude se poslovenšťovati samo sebou, bez jakékoli národnostní agitace, která by jen vyvolávala reakci u Rusů. Neztratí se však beze stopy: tělesný typ, dialektické zvláštnosti v nářečích, vzniklých vzájemným smíšením, způsob života se starými zvyky a obyčejí, zbytky kroje, domu, písně a vůbec typ povahový, hlavně však víra — to dlouho bude se držeti a s tím i povědomí bývalé ruskosti. Toho nesetře s lidí žádná věda, ani žádné úřední i neúřední sčítání. Asimilační proces jde svým tempem, které může se uměle zrychlovati nebo zdržovati, ale kterého nikdo nezastaví, leda by Rusy rozsadil od Slovákův, anebo čínskou zeď mezi nimi vystavěl. Kdo však ví, zda by ji nerozkopali sami — Rusové, aby se mohli poslovenštiti? *Vždyť tím se neztrácejí pro Slovanů: slovenské pobratimstvo nesmí se tu ukazovati sobecky malicherným.* Bratr Slovák nebo bratr Rus — oba dva jsou Slované! Mají se nenáviděti pro různý kmenový původ a trochu odchylný způsob života, povahy, víry, řeči a pod.? To věru pod zorným úhlem sousedského nažívání a všeslovanské myšlenky nestojí za to; jen když zachovali dosud a zachovávají i vždycky na budoucně svoji zděděnou slovanskost. Výbojnou vitální sílu musí obrátiti proti těm, kteří jak Slováci, tak Rusy chtěli obráti o jejich slovenskou národnost — proti Maďarům. Tím směrem se musí otočiti společná fronta slovensko-ruská na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi.¹

Вотъ таковъ Гусекъ.

Конечно, это умствование не выдержало бы критики и тогда, когда его утверждение явилось бы воистину доказаннымъ „фактем, в котором се shoduje většina badatelů o osazení východního Slovenska.“ Несмотря однако на то, что утверждение Гусека, по отношению къ прошлому на основании современного этнографического положенія, совершенно произвольно, лично имъ построенная конклюденція уже въ самой себѣ несостоятельна: тамъ, гдѣ русскіе опередили словаковъ, естественно, что тамъ и историческое право стоитъ за русскими. „Желѣзная дѣйствительность“ не заслуживаетъ здѣсь уваженія, какъ она не принята была во вниманіе около Дуная или на нѣмецкой границѣ. Если чехословакамъ историческое право позволяло

¹ ст. 41.

включить въ составъ ихъ республики территорію, населенную онѣмеченными и омадьяренными чехословаками, то почему бы то же право ревидикаціи не принадлежало и русскимъ? На какомъ основаніи оно должно было ограничиться только этнографическимъ критеріемъ, да и то лишь частично? Славянство, какъ единство, было въ далекомъ прошломъ. Какъ таковое, послѣ своего расчлененія, оно исчезло и только память о немъ живетъ, да и то не съ одинаковой силой и чистотой у разныхъ его вѣтвей. Въ настоящее время каждая славянская вѣтвь самоограничивается, живетъ исключительно сама по себѣ, творитъ свою исторію, культуру и литературу, гордится своимъ творчествомъ, охраняетъ его и т. д. Такъ почему только одни русскіе изъ всѣхъ славянъ должны были бы жертвовать своимъ и даже собою? Однако, если все же есть славянство, какъ нѣчто единое, то вѣдь и русскіе славяне. Для чего ихъ тогда угнетать и уничтожать? Для подлинно славянской работы нашлось бы, конечно, болѣе широкое поле дѣятельности. Не мало, вѣдь, еще славянской исторической земли подъ чужимъ игомъ: гдѣ поморяне, гдѣ венды и т. д.? Взяться за освобожденіе ея дѣло было бы, безспорно, многимъ достойнѣе храбрости чехословацкаго льва, нежели угнетать именно русскихъ. Если бы ассимиляція русскихъ шла дѣйствительно естественнымъ путемъ или по собственной охотѣ, то, конечно, противъ этого нельзя было бы возражать. При существующемъ же положеніи вещей серьезное утверждение, что „nemôže býti ani řeči o nejakém šovinistickém nacionalizmu“, является слишкомъ циничнымъ. Уже не говоря о томъ, что если бы это утвержденіе соотвѣтствовало правдѣ, не было бы широкаго неудовольствія противъ правительственной политики денаціонализаціи русскихъ, міръ будетъ убѣжденъ въ благоденствіи карпатороссовъ представленіемъ тѣхъ различныхъ приказовъ, которые издавались правительствомъ и его мѣстными органами, открыто и секретно, для подавленія всего русскаго въ Карпатахъ въ теченіи девяти лѣтъ. Положеніе достаточно характеризуется, что собранныхъ распоряженій число превышаетъ одной тысячи, хотя по самому существу этого дѣла собраніе не можетъ быть полнымъ. Кто ознакомится съ этимъ матеріаломъ, конечно, тотъ откажется повѣрить, что эти распоряженія дѣйствительно написаны кровными славянами, тѣми, о которыхъ проф. Масарикъ сказалъ 25 янв. 1917 г. въ своей знаменитой статьѣ „Delenda est Austria“,

что „всѣхъ нашої политическѣ стороны jsou rusofilské“, тѣ, къ которымъ карпатороссы именно обратились въ концѣ 1918 г. съ полнымъ довѣріемъ, открытымъ сердцемъ, какъ братъ къ брату. Лишь теперь, на собственномъ опытѣ, можно почувствовать и понять воистину, какой огромный переворотъ совершила глаголица въ душахъ тѣхъ, которыхъ плѣнила, и какую правду сказалъ Гавличекъ, когда подчеркнул въ 1846 году, что „Já jsem Čech, ale nikdy já jsem Slovan. Kdykoli se nazvu Slovanom, učiním to vždy jenom ve smyslu učeném. země-národopisném . . . Patriotismus slovanský jest jenom o něco méně horší, než kosmopolitismus . . . Potrebno jest . . . co možná nejvíce ostatních si všimati, a z jejich literatur a jazyků a národnosti pro sebe koř stiti!“¹

¹ Въ статьѣ: „Čech a Slovan“ въ Пражскихъ Новинахъ 1846 года.

Всеобщіе признаки.

Стоить только разобраться въ мадьярской идеологіи отрицанія, какъ нельзя сейчасъ же не увидѣть, что выдвинутая ею теорія построена на явномъ софизмѣ. Поэтому и всѣ заключенія, которыя опираются на эту теорію, ложны. Изъ того, что приходъ мадьяръ, какъ его Анонимъ рисуетъ, не соотвѣтствуетъ обстоятельствамъ эпохи прихода, вообще еще не слѣдуетъ, что мадьяры нашли занятую ими территорию совершенно пустынной, на которой не было никакой исторической жизни и никакого населенія, а посему будто бы приходъ мадьяръ не нарушилъ ничьихъ историческихъ правъ. Дѣло обстоитъ совсѣмъ наоборотъ.

Намъ слѣдуетъ имѣть въ виду, что лѣтопись Анонима сохранилась въ одномъ только экземплярѣ, къ тому же съ утраченнымъ началомъ. Поэтому авторъ ея остался неизвѣстнымъ. Лѣтопись (т. е. списокъ) относится ко 2-ой половинѣ XIII ст., однако самый разсказъ, по содержанію, восходитъ болѣе къ эпохѣ Бѣлы III, т. е. ко 2-ой половинѣ XII вѣка.¹ Это показываетъ на то, что рукопись не является оригиналомъ, а лишь спискомъ, въ чемъ изслѣдователя убѣдитъ самый текстъ, на каждой страницѣ котораго встрѣчаются, исправленія сдѣланныя двумя неизвѣстными лицами. Замѣтимъ къ тому, что авторъ, хотя и получилъ западное образованіе, учась въ Парижѣ, тѣмъ не менѣе остался противникомъ Рима. Иначе и нельзя понять его шутливую иронію, что „добромъ Венгріи нынѣ римляне утучняются“.²

¹ Новѣйшее изслѣдованіе будинскаго протоіерея Петра указываетъ, что авторомъ этой лѣтописи былъ ногаръ Бѣлы II-го и свой разсказъ составилъ около 1147—1152 г.

² Cap. IX.

Безспорно, что рассказ Анонима не является современным вѣку Арпада. Слѣдовательно и его картина о приходѣ мадьяръ не соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Однако, хотя трудно различить въ ней вымыселъ отъ правды, все же нельзя отказать ей въ соотвѣтствіи своему вѣку.

Кто перечитаетъ лѣтопись Анонима, сразу замѣтитъ, что онъ территорію древней Венгріи представляетъ сплошь заселенной, а не необитаемымъ краемъ. Арпадъ, чтобы завладѣть этимъ краемъ, принужденъ былъ вести бои на всѣ стороны.

Тѣ народности, которыя столкнулись съ царствомъ Арпада, по его рассказу, были:

1. *русскіе*, жившіе къ сѣверо-востоку, которыми въ то время правилъ князь Лаборецъ. Съ нимъ Арпадъ и встрѣтился впервые, двигаясь, по сообщенію, Анонима, черезъ Карпаты на Мукачево;

2. *болгары*, заселявшіе мѣстность на югъ отъ русскихъ по Дунай; ихъ территорія была раздѣлена между тремя князьями: Маротомъ, Заланомъ и Гладомъ;

3. *волохи*, жившіе въ южныхъ областяхъ Семиграда, во главѣ которыхъ стоялъ нѣкій Гелой;

4. далѣе, территорія за Дунаемъ, съ главнымъ городомъ Веспримъ, принадлежала *римлянамъ*, а на сѣверо-западной части Карпатъ правилъ нѣкій князь Зоборъ, съ центромъ въ Нитрѣ, подчиненной *чехамъ*, ввиду того, что земли, лежащія между рѣками Гроной и Вагомъ по Мораву, по рассказу Анонима, еще послѣ смерти Атиллы завоевали чехи и подчинили себѣ живущія здѣсь славянскія племена. Зоборъ правилъ ими вслѣдствіе симпатіи къ нему чеховъ.

Ввиду того, что всѣ эти народности играютъ роль въ рассказѣ Анонима, несомнѣнно, что въ его время они должны были уже здѣсь быть. Вѣдь не будь ихъ, Анонимъ не столкнулъ бы съ ними мадьяръ. А то, что Анонимъ связываетъ о нихъ воспоминаніе съ приходомъ Арпада, только показываетъ, что всѣ эти народы въ его пору уже имѣли свое далекое прошлое на территоріи Подкарпатъ.

Вотъ смыслъ Анонима.

Принявъ это во вниманіе, намъ слѣдуетъ теперь обратиться къ мадьярской исторіографіи. Необходимо указать, что мадьяры исходятъ изъ той мысли, что послѣ обротовъ, которые прибыли сюда въ концѣ VI столѣтія и которыхъ

франки уничтожили безъ остатка въ концѣ VIII столѣтія, на ихъ мѣсто съ востока, до прихода мадьяръ, никакой народъ не приходилъ. Такъ какъ обры погибли при Карлѣ Великомъ, то предки мадьяръ заняли территорію совершенно пустынную, лишенную въ то время исторической жизни, почему и представлявшую собою дикій край. Мадьяры, не только какъ народъ кочевой, но и по своей малочисленности, заняли только равнину, поселившись около Дуная и Тисы, въ то время какъ изъ остальной территоріи, по Карпаты, образовалась для обороны засѣчная область, называвшаяся Gyepűelve. Она лишь со временемъ, мало по малу, была заселена путемъ колонизаціи.¹

По свидѣтельству Анонима, жившіе въ этихъ мѣстахъ въ его время народы уже имѣли за собой здѣсь далекое прошлое. Поэтому, если бы утверждаемая мадьярами колонизація соотвѣтствовала правдѣ, то она должна была начаться и окончиться задолго до Анонима. Однако, по свидѣтельству самой мадьярской исторіографіи, границы Мадьяріи и во времена Анонима были далеко еще отъ карпатскаго хребта и подошли къ нему не ранѣе татарскаго нашествія. Напримѣръ, на сѣверо-востокѣ граница тянулась въ концѣ XII столѣтія надъ Мишколцомъ. Естественно, что упоминаемые народы не могли здѣсь появиться какъ колонисты, допущенные мадьярами, ибо мадьярская граница проходила далеко отъ карпатскаго хребта, а народы эти не только уже здѣсь обитали, но по свѣдѣнію Анонима имѣли уже за собой и далекое прошлое. Слѣдовательно, ихъ существованіе въ нынѣшнихъ мѣстахъ ихъ пребыванія значительно опережаетъ начало мадьярскаго владычества.

Такъ ускользаетъ основаніе изъ подъ цѣлой теоріи отрицанія.

Имѣя въ виду конечную цѣль мадьярской теоріи, послѣ всего сказаннаго самъ по себѣ вопросъ: обитали ли здѣсь народы во время мадьярскаго прихода; или нѣтъ, становится совершенно безразличнымъ. Въ сущность теоріи отрицанія направлена противъ историческихъ правъ этихъ народовъ. Если же эти народы опередили начало господства мадьяръ на территоріи, гдѣ живутъ, то историческое право, безспорно,

¹ Ср. Karácsonyi J.: Erdély és a honfoglalás, Kath. Szemle 1896; Halovány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól, Századok 1901; Tágányi K.: Gyepű és gyepűelve, Magyar nyelv 1913 и т. д.

стоитъ за этими народами, а не за мадьярами. Однако, кто пожелаетъ изслѣдовать дальше этотъ вопросъ, тотъ получитъ довольно ясныя указанія и относительно прошлаго этихъ народовъ, играющихъ роль въ разсказѣ Анонима.

Безспорно, что территорія не была пустынной во время прихода мадьяръ. Явнымъ доказательствомъ тому служатъ находки изъ этой эпохи.¹

Съ другой стороны, кто разсмотритъ номенклатуру территоріи, тотъ не можетъ не установить, что народъ, который мадьяры здѣсь встрѣтили при своемъ приходѣ, могъ быть исключительно славянскимъ.

Славянство, конечно, пришло сюда еще въ эпоху переселенія народовъ, которое и разсѣяло его по Атлантической океанъ, а на югъ — по Средиземное море. Правда, утверждаютъ, что обры относились къ славянамъ весьма сурово. Обры, какъ описываетъ лѣтописецъ, „были крупны тѣломъ и горды умомъ“ и если обръ куда нибудь ѣхалъ, то запрягалъ въ телѣгу не коня, но трехъ-четырехъ славянскихъ женщинъ. Вслѣдствіе такой ихъ жестокости, неудивительно, что многіе изъ славянъ убѣжали еще передъ ихъ приходомъ, а также бѣжали и во время ихъ господства. Именно это была одна изъ тѣхъ причинъ, которая способствовала быстрому развитію франко-римскаго союза. Для славянъ подчиненіе франкамъ казалось настоящимъ спасеніемъ. Такъ дошли они скоро до самой Каринтіи, въ сущности славянской Горатыни, откуда и приготовили наступленіе противъ обровъ. Но какъ только они погибли, то какъ можно себѣ представить, что въ славянскомъ этносѣ, именно въ его серединѣ, образовалось огромное незанятое пространство? Уже и „*natura horret vacuum*“. Несмотря однако на то, что не каждый смогъ убѣжать или скрыться, мы не должны упустить изъ виду, что въ то время еще и восточное переселеніе народовъ было въ полномъ ходу. А сущность дѣла подтверждаютъ не только археологическія находки, которыя здѣсь были найдены, но и современные источники, прежде всего Константинъ Багря-

¹ Cp. Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. A magy. honf. kútfoi. Budapest 1900. Ujabb tanulmányok a konfoglalási kor emlékeiről. Budapest 1907; Gohl Ödön: Barbár pénzeink prototipusai, Numizmatikai közlöny 1915; Berkeszi István: Délmagyarország éremleletei, Történelmi és régészeti értesítő 1907 и т. д.

² Cp. Melich János: Szlav jövevényyszavaink, Budapest 1903—1905.

народный. Все же наилучшимъ доказательствомъ явятся сами мадьяры, ихъ языкъ, чрезмѣрно переполненный славянскими словами. Это признаетъ и мадьярское языковѣдѣніе, слѣдовательно и исторія не можетъ отказать отъ этого.¹

Такое славянское вліяніе, конечно, въ долинахъ Дуная только продолжалось. Начаться оно должно было еще въ Лебедии, а укрѣпилось въ Ателкузѣ. На это явно указываетъ носовой звукъ, съ которымъ встрѣчаемся въ мадьярскомъ языкѣ и который они могли получить только отъ болгаръ, во время непосредственного съ ними сожителства: *gomba* (губа), *abroncs* (обручъ), *rend* (рядъ), *galamb* (голубь), *bolond* (болтунъ) и т. д. Это подтверждаетъ и имя Арпада, которое значить ни что иное, какъ „горѣ-поднятый“, т. е. избранный вождемъ, поднятіемъ вверхъ на щитѣ, какъ это замѣчаетъ Константинъ Багрянородный: *Kata tò tōn kasarōn êthos kai sákavon*.² Въ послѣднемъ словѣ также нельзя не узнать славянской законъ. Славянское, по происхожденію, и имя легендарнаго вождя *Töhötöm* = тоготунъ = *Ionicera caucasia*, а *Bulcsu* (Булчу), который ходилъ въ Царьградъ и былъ сыномъ Богата.³ Такъ какъ *Bulcsu* характеризуется какъ *vir sanguinis*, то въ его имени нельзя не признать за корень глаголь булчить. Нѣкій Кусаль въ 900 году руководилъ мадьярскими войсками противъ Баворіи⁴ и т. д.

Зная это, намъ слѣдуетъ подчеркнуть, что съ другой стороны въ исторіи нѣтъ нигдѣ указаній на такія чрезвычайныя событія, которыя позволили бы предполагать, что славянская масса, которую мадьяры должны были встрѣтить въ долинахъ Дуная и Тисы, принуждена была оставить свое мѣстопробываніе позже. Возникни такой крайній случай, съ нимъ, конечно, неизбежно должны бы столкнуться и мадьяры.

Въ виду изложеннаго ранѣе, а также потому, что народы, о которыхъ рассказываетъ Анонимъ, какъ заставляють предполагать этотъ рассказъ, должны были уже здѣсь имѣть свое прошлое, а съ другой стороны наоборотъ, со времени прихода мадьяръ въ славянскомъ этносѣ въ долинахъ Дуная

¹ Ср. Melich János: *Szláv jövevényiszavaink*, Budapest 1903—1905.

² De adm. imp. с. 38. Не безъ интереса примѣтить, что мадьяры имя Арпада производятъ отъ турецкаго слова *âgra* = ячень, *Magyar Nyelv* 1914, 282.

³ *Magy. honf. kütfői* 455. *Anonymus* с. 53. По мадьярскому толкованію *Bulcsú* = *búcsú* = отпустить, прощеніе, *Magyar Nyelv* 1913, 327.

⁴ *Mon. Germ. Ss.* III. 425.

и Тисы не могло произойти какихъ либо исключительныхъ перемѣнъ, нѣтъ вообще причины, чтобъ славянскія племена разсказа Анонима не признавались потомками славянъ эпохи мадьярскаго прихода.

Въ одномъ отношеніи всетаки за мадьярами правда. Какъ намъ извѣстно, Анонимъ упоминаетъ и волоховъ. Но ихъ во время прихода мадьяръ, конечно, здѣсь еще не было.

Слѣдуетъ подчеркнуть, что волохи считаютъ себя потомками легионовъ Траяна, но совершенно безосновательно. Еще въ 1774 году въ Лейпцигѣ появилась одна книга изъ подъ пера Оунмана, подъ заглавіемъ — „*Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker*“. Изъ этой книги міръ узналъ, что кромѣ румынъ теперешней Румыніи, румыны живутъ и въ Македоніи, около Охриды, Преста и Касторіи, на территоріи, которую окружаютъ: Крушево, Монастырь, Бераць, Янина, и Трикала. Къ этому факту скоро прибавился еще второй: на Истрійскомъ полуостровѣ нашлась еще третья часть румынъ, которая когда то была распространена на островѣ Веглія. Изслѣдуя ихъ языкъ, уже Копитаръ отрицалъ возможность происхожденія румынъ отъ легионовъ Траяна. Его работу продолжали: Шульцеръ, Миклошичъ, Роезлеръ, Томашекъ и т. д., по изслѣдованію которыхъ колыбелью теперешнихъ румынъ явилась Албанія, область Нароны, Салоны, Діоклеи, Станеклума. Отсюда распространились они по цѣпямъ горъ, какъ кочующіе пастухи, кругомъ по Карпатамъ, до Моравіи. Однако съ легионами Траяна ничего не имѣютъ общаго. Эту связь можетъ подчеркивать только тщеславіе; вѣдь Траянъ, по свидѣтельству историческихъ данныхъ и археологическихъ памятниковъ,¹ воспользовался этими легионами при завоеваніи Дакіи: I. Italica, I. Minerva, IV. Flavia Fidelis, I. Adiutrix, V. Macedonica, VII. Claudia и XIII. Gemina. Но Italica, Minerva и Flavia Fidelis, послѣ побѣды надъ Декебеломъ, возвратились сейчасъ же на свои посты; и какъ только возстановилось мирное

¹ Cp. K. Torma: *Inscriptionen aus Dacia*, Arch. Epigr. Mittheilungen, Wien 1882; Téglás G. és Király P. *Közl. Erdélyi Muz. Egylet kiad* 1889; K. Goos: *Die Innerehältnisse des Trajanischen Daciens*, Archiv für Siebenb. Landesk. XII, Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens; Király P.: *Dacia, Nagybecskerek* 1893; Réthy L. *Az Oláh nyelv és nemzet megalakulása, Nagybecskerek* 1890; A. D. Xénopol: *Historie des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris 1896; Miklosich: *Über die Wanderungen der Rumänen*, Wien 1879; A. C. Sturdza: *La torre et la race roumaines*, Paris 1904; Em. de Martonne: *Le Valachie*, Paris 1902; Onciul: *Romanii din Dacia Trajana*, Bucuresti 1902; N. Jorga: *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha 1905.

положеніе, послѣдовали за ними VII. Claudia, I. Adiutrix и V. Macedonica, такъ что въ Дакіи постоянно осталась лишь XIII. Gemina, командированная туда изъ теперешней Вѣны, съ штабомъ въ Апулумъ, какъ главномъ городѣ.

Этотъ корпусъ, съ вспомогательными силами, исчислялся приблизительно въ 15—16 тысячъ человѣкъ и былъ составленъ изъ отрядовъ: Gallorum, Alpinorum, Batavorum, Commagenorum, Bessorum, Hispanorum, Numidorum, Mauretanorum, Raetorum, Thracum, Ubiorum, Vindelicorum, Brittonum, Illyricorum, Dalmatarum, Bosporonorum, Pannoniorum, Palmyrenorum, Syrorum, Frigum, Alexandrianorum, Cypriorum и т. д., т. е. изъ чужестранцевъ, а не уроженцевъ Италиі.

Какъ же можно было предполагать, чтобы въ то время среди простыхъ солдатъ находились урожденные римляне? Вѣдь Римъ не для того побѣдилъ міръ, чтобы его потомки проливали въ немъ кровь, но чтобы его использовать. Римлянинъ, когда рѣшалъ идти въ провинцію, то шелъ какъ командующій, по крайней мѣрѣ, какъ высшій чиновникъ. Дакія же для нихъ не имѣла большой притягательной силы. Напримѣръ: С. Caerelius Sabinus legatus между 183—5 г. обновилъ алтарь солнцу, а О. Caecilius Laetus, legatus Augusti Leg. XIII. Gem. въ 192—211 г. поставилъ алтарь непобѣдимому солнцу, также и legatus О. Marcius Victor Felix Maximilianus, наоборотъ Quintus Terentius Pudens Uttedianus Leg. A. Leg. XIII. Gem. поставилъ алтарь Genio Daciae и поклонялся Genio Carthaginiis. Явно, что здѣсь подъ римскими именами, даже и на высшихъ постахъ, скрывались чужестранцы, происходящіе прежде всего съ востока. Тѣмъ менѣе римлянъ можно искать среди низшихъ классовъ населенія. Не безъ основанія Eutropius подчеркнул: „Traianus Dacia victa ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas.“¹ Это безсомнѣнія подтверждаютъ эпиграфическіе памятники. Напримѣръ, въ главномъ городѣ, въ Апулумѣ, встрѣтимся съ греками, пафлагонцами, пальмирцами, сирийцами и египтянами, въ то же время памятники судопроизводства ссылаются на Фригію и Мисію. Такъ было и по цѣлой провинціи. Дакія была богата солью и золотомъ. Это обстоятельство и привлекло вниманіе римлянъ на эту территорію, однако задолго передъ ними это

¹ VIII. 3.

богатство было извѣстно грекамъ,¹ а при посредствѣ ихъ и прочимъ восточнымъ народамъ, которые это богатство не замедлили использовать.

Но и даки продолжали существовать, ибо отечество оставила только армія и тѣ, которымъ самолюбіе не позволило покориться, однако и изъ послѣднихъ Legatus Sabinianus принялъ назадъ 12 тысячъ.²

Въ глазахъ римлянъ Дакія была опасна тѣмъ, что находилась на пути кочующихъ народовъ, которые постоянно ее тревожили. Именно поэтому уже Траяна занимала мысль ее оставить. Удержалась же она въ рукахъ Рима до 272 г. только благодаря деньгамъ. Jordanis, писавшій о занявшихъ ее готахъ, ясно говоритъ, что изъ Рима „*annua munera percipiebant*“.³

Вслѣдствіе этихъ нападеній Дакія сильно страдала. Около 168 г. различныя орды, прорвавшія линію обороны, настолько разорили Дакію, что ее нужно было просто заново возстановливать. Apulum (Бѣлоградъ), Napoca (Klus), Potaissa (Torda) и т. д. совершенно были разрушены. Septimius Severus оживилъ Potaiss-y. Apulum былъ возстановленъ при императорѣ Маркѣ. Рудокопы бѣжали, боясь попасть въ рабство. Въ Красномъ Потокѣ (Alburnus major) они скрыли свои вещи въ золотыхъ копяхъ, гдѣ открываются лишь теперь. Это служитъ явнымъ доказательствомъ того факта, что они не вернулись сюда, вслѣдствіе чего и горный промыселъ (рудное дѣло) остался въ пренебреженіи. Эти разоренія повторялись до 220 г. нѣсколько разъ. Какъ при такихъ обстоятельствахъ могла здѣсь начаться романизация, послужившая будто бы основою нынѣшнему румынскому народу, когда эта романизация при болѣе благопріятныхъ обстоятельствахъ уже совершенно исчезла и въ провинціяхъ около Дуная? Естественно, что иначе должны были бы остаться доказательствомъ памятники: историческіе, этнографическіе, культурные, археологическіе и филологическіе. Исторія знаетъ, что за римской имперіей въ Дакіи послѣдовало господство готовъ, геруловъ, гепидовъ и т. д., однако нѣтъ никакихъ памятниковъ о романизмѣ. Лишь славяне, слѣды которыхъ здѣсь замѣтны уже со временъ Августа,⁴

¹ Herodotos IV. 49, 104; Századok 1897, 816.

² Dio Cassius 72, 1—2.

³ De Get. orig. 19.

⁴ L. Annaeus Florus: Res. Romanae IV. 12, 18, 20.

пережили всѣ прочіе народы, наслѣдовавшіе римскую власть, и сохранили воспоминанія; народная поэзія даже самаго Траяна помѣстила среди своихъ богатырей.¹ До XII столѣтія никто не знаетъ здѣсь о романизмѣ, ни западъ, ни востокъ, хотя Византія, находившаяся съ кочующими народами въ постоянной борьбѣ, уже изъ собственного интереса очень внимательно слѣдила за дѣлами около Дуная. Молчитъ и Константинъ Багрянородный, хотя онъ хорошо зналъ территорію Дуная. Однако, византійскимъ источникамъ уже съ давнихъ временъ хорошо извѣстна *Valachia Magna* около Пинды, а за тѣмъ, начиная съ X столѣтія *Valachia Minor* около Родопа, куда поселилъ волоховъ Самуиль, царь болгарскій, послѣ болгаро-греческой войны, въ 983 г.²

Происхожденію румынъ отъ легій Траяна противорѣчитъ также и самъ ихъ языкъ. Будь онъ дѣйствительно латинскимъ по своему происхожденію, само собою разумѣется, что онъ долженъ бы быть связаннымъ латинизмомъ II—III столѣтія. Однако не только не видимъ соотвѣтствующаго архаизма въ румынскомъ языкѣ, но напротивъ, онъ и въ конструкціи различается отъ истинныхъ дочерей латинизма, отъ итальянскаго, испанскаго, португальскаго языковъ. Румынскій языкъ въ своей сущности представляетъ совершенно особенный индивидуализмъ, основою котораго является албанскій языкъ. Эта основа скрещена съ славянскими элементами, а уже скрещеніе тронута вліяніемъ итальянскаго языка, прежде всего неапольскаго нарѣчія V—VI столѣтія, чему способствовали бѣжавшіе сюда итальянцы передъ различными кочующими народами. Въдѣ отрантійскій морской проходъ шириною только въ 80 километровъ. Изъ этой мѣшанины родился румынскій языкъ. Что и славянство стояло у его колыбели, тому явнымъ доказательствомъ служатъ уже имена числительныя, въ образованіи десятковъ. Славянскаго происхожденія даже румынское названіе сотни (100=sută=сто). Это подтвердитъ и слово Крачунъ, и память о славянской Вилѣ, Самодѣвѣ, Вырколакѣ и т. д., которыя извѣстны румынской міеологіи.

¹ C. J. Jireček: *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, 74—5.

² *Scriptores Historiae Byzantinae*. Editio Veneta IX. 544 553, XII. 110, 117, XIII. 194; A. Weigand: *Rumänen und Arumunen in Bulgarien*—Leipzig 1907; Murun George: *Vlahia mare*. Bucuresti 1913; *Vjesnik zemaljskoga arhiva*. Zagrab XIII. 146; *Anjoukori Diplomaciai Emlékek*, Budapest 1876, III. 40; Wenzel: *Árpádokori okmánytár* VI. 267, 277, 282—84; Theiner: *Monum. Hung.* I. 157; *Fontes rerum austriacorum*, Wien 1883, V. 42, 48.

Исаакъ Ангелось, женившійся на Маргаритѣ, дочери мадьярскаго короля Бѣлы III-го, для покрытія издержекъ свадьбы наложилъ около 1186 г. большія подати на народъ. Кто не заплатилъ наличными деньгами, у того отбирали скоть. Это больше всего коснулось именно волоховъ, занимавшихся преимущественно скотоводствомъ. Насилія разорили народъ и онъ возсталъ. Однако мятежъ не удался. Чтобы избѣжать мести, многіе бѣжали. Вслѣдствіе этого событія, началось обширное переселеніе волоховъ отъ юга за Дунай къ Карпатамъ.¹ Этому способствовали и тѣ перемѣны, которыя вскорѣ за тѣмъ совершились на Балканахъ.² Въ 1204 году Царьградъ палъ и наступило латинское владычество, насиліе котораго опять вызвало мятежъ среди волоховъ. Отсюда ясно, что предки румынъ могли придти въ Семиградъ только концомъ XII столѣтія и въ большемъ количествѣ. Изъ того, что Анонимъ въ своей лѣтописи привелъ ихъ къ столкновенію съ мадьярами, это обстоятельство лишь то доказываетъ, что они раньше попали сюда, чѣмъ мадьярскіе передовые посты дошли къ Семиградскимъ Карпатамъ. Однако Анонимъ помѣщаетъ ихъ въ самый уголъ Семиграда.

Конечно, все это молодо сравнительно съ исторіей славянства въ Семиградѣ. Славяне, какъ мы подчеркнули, уже во времена римлянъ были замѣчены въ Семиградѣ и пережили всѣхъ наслѣдниковъ римлянъ: готовъ, геруловъ, гепидовъ и т. д. Интересно, что и эпиграфическіе памятники упоминаютъ о нихъ.³ Больше того, уже въ сочиненіи Клавдія Птолемея⁴ мы встрѣтимся съ рѣками: Черная, Березовая и т. д., извѣстными хорошо и потомству. О нихъ часто упоминаютъ: Ammianus Marcellus,⁵ Zozimus,⁶ Menander⁷ и т. д.

Эти славянскія племена, жившія на территоріи Семиграда, и страдавшіе отъ часто мѣнявшагося ига чужеземцевъ, какъ только пали гепиды, объединились, благодаря чему и усилились.

Они назывались бродниками, а ихъ территорія Slavina или terra Brodnicorum. Во главѣ ихъ стоялъ воевода, избран-

¹ Cp. Nikeforos Choniates: De rebus gestis imp. Constantinopolitarum (1118—1203), Scr. Hist. Biz.

² K. Jireček: Geschichte der Bulgaren 228, 231, 243, 250 ст.

³ Mommsen: Corpus Inscript. Latinorum III. 1296

⁴ Claudii Ptolomaei Geographia, ed. Car. Frid. Aug. Nobbe, 177 ст. § 1.

⁵ XVII. 13.

⁶ IV. 34.

⁷ 406.

ный из среды старѣйшихъ. Первый, о комъ изъ нихъ память сохранилась, былъ Добрета или Доброта.

Само собою разумѣется, что о границахъ даже слова не могло быть. Рамки этой территоріи, которая въ дѣйствительности опиралась на оставленные здѣсь укрѣпленія римлянъ, постоянно измѣнялись. Объединеніе дало бродникамъ всетаки нѣкоторую самостоятельность, а въ народѣ возбудило смѣлость и отвагу.

Обры, придя въ долину Дуная и Тисы, стремились покорить бродниковъ. На это Доброта, вмѣстѣ съ старѣйшинами, прямо сказалъ ихъ посламъ, которые пришли требовать дань отъ бродниковъ: „Кто тотъ человекъ подъ небесами, который былъ бы способенъ осилить насъ и покорить? Мы привыкли владѣть другими, а не подчиняться. И при томъ остаемся, пока существуютъ бой и мечь“.¹

Естественно, что такой отвѣтъ не могъ понравиться посламъ. Они разсердились и оскорбили старѣйшинъ. Но бродники не остались въ долгу и перебили пословъ. Все таки князь обровъ не посмѣлъ вторгнуться въ горы, чтобы отомстить. Бродники были обрами оставлены въ покоѣ. Однако сами бродники не успокоились и, обрадованные нѣкоторыми успѣхами, позже ходили даже и на греческую имперію.

Слѣдуетъ замѣтить, что еще императоръ Маурикіосъ рѣшилъ ихъ наказать, а при удачѣ, не только ихъ усмирить, но и покорить. Его армія, подъ руководствомъ Прискоса, въ 593 г. напала на бродниковъ и во первыхъ разбила войско воеводы Радгоста, а позже и войско Мажука.² Все таки бродники не пали духомъ и грекамъ, при всѣхъ удачахъ, не удалось сокрушить ихъ совершенно.

Это дѣло удалось лишь болгарамъ во времена Крума, благодаря энергіи котораго болгарамъ удалось расширить свое господство, распространивъ его даже и на территорію бывшей Дакии.³ Конечно, нельзя говорить, что они окончательно были задавлены властью болгаръ. Тому явнымъ доказательствомъ служатъ возстанія бродниковъ, которыя они поднимали въ 818 и 827 г. г.⁴

Эти бродники были извѣстны и западу. Нѣмецкій лѣтописецъ Einhard въ 824 г. сообщаетъ о нихъ: „contermini Bul-

¹ Т. с.

² Ср. Jireček: Geschichte der Serben 1911, 70—71, 73, 87—88.

³ Jireček: Geschichte der Bulgaren 135 ст.

⁴ Т. с. 138 — 9.

garis Daciam, Danubio adjacentem incolunt".¹ Слѣдовательно они распространялись по Дунай.

Когда Болгарія, въ началѣ XI столѣтія, была покорена Византіей, бродники подчинились Руси и съ этого времени стали называться русскими. Затѣмъ ихъ мало по малу покорили мадьяры, воспользовавшись затрудненіями, причиненными Руси и Византіи, натискомъ кочующихъ народовъ.²

Съ этого времени они подверглись все усиливавшемуся истребленію, прежде всего со стороны поселившихся среди нихъ волоховъ. Все таки память о нихъ сохранилась и до нынѣ въ топографическихъ именахъ Семиграда. Вотъ эти имена: bran, brana, jezere, izvor, laz, peštere, pojana, stena, vertop, verv, d'al, vrch, mogila, lunka, balta (болотиско), brad, pripor, grob; Žil (горный и долиный), Bistra, Černa, Strela, Krasna; Zagradyn, Zboriste, Hoviste, Bozovič, Kovašna, Zalatna, Tergoviste, Slatina, Starič, Sobin, Ternova, Dobra, Bukova, Torda, Mokra, Lipova, Kladova, Milova, Malina, Toplica, Solnik, Rudu, Turnu Severinulu (сѣверная турня) и т. д. Съ ними встрѣтимся почти на каждомъ шагу въ Семиградѣ. Вмѣстѣ съ этимъ имена эти служатъ явнымъ доказательствомъ и для того факта, что вскорѣ послѣ того, какъ римскія легіи оставили эту территорію, славяне успѣли возобновить рудокопное дѣло (Zalatna, Solnik, Torda Ruda и т. д.)

Интересно, что отъ этой славянской вѣтви происходитъ и нынѣшнее названіе Семиграда, ибо Erdély (мадьярское названіе) и Ard'al (румынское названіе) ничто иное, какъ славянское горъ+дѣль.

Больше того, даже и сами бродники еще были извѣстны до начала XIX столѣтія.³ На нихъ ссылается дипломъ короля Леопольда I-го отъ 1669 г., а также и папа въ учредительной грамотѣ униатскаго епископства въ Фогорашѣ отъ 1721 г., называя епископа епископомъ „graecorum et ruthenorum, valachorum, kascianorum aliorumque, qui gr. ritum sequuntur et per Transilvaniae provinciae commorantur.“⁴ Правда, традиціи свои они уже потеряли. Однако и тѣ изъ нихъ, которыхъ уловилъ протестантизмъ, долго и охотно праздновали праздники во-

¹ Mon. Germ. Ss. I 212.

² Cp. Karácsonyi I.: Borodnok ország, Századok 1908, 609 стр.

³ Cp. De vestigiis Ruthenorum in Transsylvania. Samuel Wolf, Cibinii 1882; I. Benkő: Obs. Crit. in pragm. Hist. Transsylvaniae; Siebenbürgische Quarstalschrift III. Jahrgang, Hermanstadt 1793.

⁴ Cp. Basilovics: Not. Fund. Korjatov. IV. 171, 192; Hodinka: A munkácsi püsp. története 1909, 22 стр.

сточнаго обряда, въ то время какъ языкъ ихъ былъ испорченъ до неузнаваемости. Такъ напримѣръ, ихъ „Отче нашъ“ звучитъ такъ:¹ „Nas Basta toshi sam nibe, toi poszimte toi szinte Jume, toi zeme nas liab kete deme deigebese, nastigacze to prastine nastiae greszeni deinszewa isz petani, szlobodil otza, koszli tseszo hore, iszile i putaerae idine i viag vieknit Amin“.

Какъ Семиградъ былъ во время прихода мадьяръ заселенъ, и именно славянскимъ племенемъ, такъ заселена была и остальная территорія, не исключая даже Карпатской области, что наиболѣе подтверждается относительно ея сѣверо-восточной части, гдѣ живутъ русскіе, а съ чѣмъ соглашаются и нѣкоторые свои, приписывая заселеніе Карпатской области позднѣйшей колонизаціонной работѣ.

Къ этому хотимъ добавить только одно. Если наше утвержденіе отвѣчаетъ правдѣ, то, такъ какъ славянство было атаковано съ запада романизмомъ, а съ востока — эллинизмомъ, естественно, что именно въ долинахъ Дуная и Тисы, просто какъ въ центрѣ славянскаго населенія, должна была прежде всего сохраниться славянская старина въ большей ея неприкосновенности. Здѣсь же могло существовать наибольшее памятниковъ и рунической письменности, которая предшествовала кириллицѣ и глаголицѣ. Правда, до сихъ поръ какъ разъ именно эта территорія слабо изслѣдована въ археологическомъ отношеніи. Все же здѣсь и по днесь нельзя не замѣтить ея слѣдовъ.

Безусловно, что во время прихода мадьяръ, среди славянской семьи, въ долинахъ Дуная и Тисы, еще существовала руническая письменность. Объ этомъ явно говоритъ названіе рунъ — ровъ, ровить — rovás. Это же одновременно свидѣтельствуетъ и о томъ, что сами мадьяры собственныхъ руническихъ знаковъ не имѣли, ибо если бы они существовали, не было бы надобности названія для нихъ заимствовать у славянъ. Но среди сикеловъ, живущихъ въ семиградскихъ Карпатахъ, и до сихъ поръ еще сохранилась руническая письменность, которую мадьярскіе ученые считаютъ памятникомъ гунновъ и турокъ.² Однако, съ одной стороны по причинѣ, что у мадьяръ не могло быть своихъ

¹ Въ Рейсдорфѣ отъ 1793 г.

² Szabó K.: A régi hun-székely írásról, Budapesti Szemle 1866; Réthy L.: Az úgynevezett hun-székely írás, Arch. Értesítő 1888; Sebestyén K.: Telegdi János rudimentája, Magyar Könyvszemle 1903; Rovás és rovás-írás, Ethnographia 1904; A magyar rovás-írás hiteles emlékei, Budapest 1915.

руновъ, иначе вѣдь не заимствовали бы названія для нихъ у славянъ, а съ другой наоборотъ извѣстно, что сикелы въ Семиградѣ поселились въ средѣ славянъ-бродниковъ, слѣдуетъ потому предположить, что въ рунахъ сикеловъ скрывается въ дѣйствительности первобытное славянское письмо. Конечно, руны, сохраненныя сикелами, не являются сохраненными въ ихъ первичномъ значеніи, что видно уже изъ того, что первичныя руны обозначали не звуки, но понятія въ цѣломъ, тогда какъ теперешнія руны сикеловъ представляютъ собою стройное развитіе. Они претерпѣли рядъ измѣненій, прежде всего подъ вліяніемъ кирилловскаго письма, что замѣтно у нихъ, а затѣмъ они не могли противостоять и мадьярскому вліянію. Слѣдовательно, эти руны представляютъ уже типъ переходный. Все-таки они служатъ явнымъ доказательствомъ того факта, что древніе обычаи и памятники иногда даже упорная борьба не способна вытѣснить совершенно, а не разъ новое съ древнимъ сливаются въ своеобразныя сочетанія. Правда, въ области сѣверныхъ Карпатъ руны уже исчезли. Но что и здѣсь долго сохранялись, о томъ свидѣтельствуетъ Матвѣй Белъ, вспоминая въ своемъ сочиненіи¹, главнымъ образомъ календари, вырѣзанные на деревѣ, а также и вырѣзанную на деревѣ молитву „Отче нашъ“. Все это онъ указываетъ въ Турчанской жупѣ. Но самыхъ рѣзныхъ знаковъ, къ сожалѣнію, не приводитъ. Въмѣсто нихъ сообщаетъ стихъ Глосія, такшонскаго проповѣдника, о Павлѣ Балашко изъ Кальны:

Ille suis dicis e ligni parte paratis

Quae voluit cultri, quaeque notabat ore

Этотъ Балашко свои проповѣди, вырѣзанныя на деревѣ, перечитывалъ и десять лѣтъ спустя.

Воспоминаніемъ о рунахъ является и тотъ обычай, что начальникъ села, желая сообщить нѣчто экстренно народу, оповѣщалъ о томъ не повѣстками на бумагѣ и не барабаннымъ боемъ, но посылкой по дворамъ кривого дерева. Коегдѣ дерево въ послѣдствіи замѣнилъ церковный ключъ, который еще и понынѣ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ Карпатъ замѣняетъ роль уполномочія для глашатаго.

¹ Compendium Hungariae geographicum ad exemplar Not. Hung. Novae-Posonii 1753

Карпаторусская древность.

Говорить о территории Карпатъ, какъ о мѣстности, представлявшей до прихода мадьяръ непроходимые лѣса, куда жизнь и культура проникали медленно и, главнымъ образомъ, стараніями мадьярскихъ королей, это значитъ пренебречь историческими данными въ угоду національной политикѣ. Не можетъ быть сомнѣнія, что еще въ доисторическое время, которое кончается приходомъ настоящихъ поселенцевъ, эта область уже была густо заселена. Это явно подтверждаетъ богатство находокъ, среди которыхъ имѣются и римскіе памятники, въ томъ числѣ и монеты римскихъ цезарей.¹ Последнее указываетъ на то, что тѣ племена, которыя жили въ мѣстности Карпатъ, какъ въ западной, такъ и въ восточной части ея, находились съ римлянами въ тѣсныхъ сношеніяхъ. Здѣсь монеты найдены со временъ императора Веспасіана и не только по долинамъ рѣкъ, но и въ самыхъ Карпатахъ: въ Татрахъ, въ Краснобродѣ, въ Кудловцахъ возлѣ Гуменнаго² и т. д. Потомъ не слѣдуетъ

¹ См. издание: Borovsky S.: Magyarország vármegyei és városai, Budapest 1896; Szepesmegyei történelmi társulat kiadványai, Lőcse I., A Szepesség Őskora; Tóth S.: Sárosvármegye monografiája I—III; Budapest 1909—1912; Lehoczky T.: Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére, Munkács 1892; Szendrei J.: Borsod vármegye őstelepei, Arch. Ért., új évf. III. 134. Miskolcz város története, Miskolcz 1886—1911. Dongó G.: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez и т. д.

² Веспасіана (69—79) въ Медьасо (Arch. Ért. 1869, II. 95), Домициана (81—99) въ Сѣчовой Полянкѣ (Arch. Ért. 1870, II. 296), Гадриана (117—188) въ Новомъ Мѣстѣ подъ шатромъ (Adalékok Zemplén történetéhez 1899, 128 и 1902, 63) и въ Кудловцахъ (Т. с. 1899, 224), Антонія Пія (161—178) въ Новомъ мѣстѣ подъ шатромъ (Т. с. 1902, 63), Ереннии Этрусциллы, супруги императора Деція (249—251) въ Островянахъ въ Шаршѣ (Tóth, Sáros vm. mon. I. 71), Аврелиана подъ Татрами (Szepes vm. t. t. kiad. I. 206), въ Краснобродѣ (Adal. Zempl. t. 1902, 352), I. Θεοδοσία (379—394) и Юстиніана (518—527) въ Обишовцахъ (Sáros vm. m. I. 67), II. Θεодосія (408—450) въ Паздичѣ (Arch. Ért. 1871, 135) и т. д.

упускать изъ виду, что тамъ добывались — опаль, самый цѣнный изъ извѣстныхъ, а затѣмъ соль: въ Сольноградѣ и Мармарошѣ.

Замѣчательно, что мѣстное населеніе книжное названіе **Карпаты** употребляетъ лишь постольку, поскольку оно привито школой. Больше даже, мадьярская литература пользуется этимъ именемъ только съ XVIII вѣка, а до тѣхъ поръ пользовалась мѣстными именами: Спишскія, Кермецкія горы, Кежмерскія снѣжныя горы, а чаще всего именемъ — Бескидь. Последнее еще и по нынѣ употребляется въ мадьярской географической литературѣ, которая дѣлила горы на западные и восточные Бескиды. Слѣдуетъ вспомнить, что среди русскаго населенія за Карпатами существуетъ выраженіе: идти за Бескидь, что прежде означало также и идти въ Венгрію:

Червона ружа, бѣлый квѣтъ,
Ой пусть мя, мамо, за Бескидь,
Не долго я тамъ побуду,
Пакъ о миленькомъ забуду.

Не смотря на это, русскіе употребляли и употребляютъ одно общее имя: *горы*. Въ древнихъ лѣтописяхъ встрѣтимъ: „королю же перешедшему черезъ горы . . .“, „король же смирилъ ляхи, шедши за горы . . .“¹ Такъ говорятъ по обѣимъ сторонамъ Карпатъ и по нынѣ: жити въ горахъ, ѣхати въ горы, идти за горы. Въ народныхъ пѣсняхъ выраженіе — „гора“, „высокія горы“ — принимается въ томъ же значеніи. Еще примѣръ:

„Ой у горахъ снѣги выпали, горы побѣлѣли“ и т. д.

Интересно добавить, что древніе мадьярскіе лѣтописцы называли восточные Карпаты *Alpes Ruthenorum* — Русскими горами. Однако за кордономъ всюду пользуются именемъ — Карпаты. Древній латинскій міръ употреблялъ слово: *Carpatius*; французы упоминаютъ *Caracks* (мн. число; de Brosse, *Historie de navigation*, 1756; Elgi — *Nomina Geographica* 1893 г.); въ нѣмецкомъ имѣются формы *Krapak*, *Karpak*. Польскій словарь *Linde* даетъ самыя странныя формы: *Karpackie gory*, *Krepak*, *Krapak* и *Karpak*, *Krepacki*, *Karpacki* и т. д.

Необходимо отмѣтить, что уже Шафарикъ считалъ названіе *Карпаты* славянскаго происхожденія. По его мнѣнію *Карпы*, отъ которыхъ произошло названіе Карпатъ, были

¹ Лѣт. по Лавр. сп. ст. 406.

однимъ изъ тѣхъ племенъ, которое сдѣлало въ наукѣ сомнительнымъ господство римлянъ на придунайской территории. Шафарикъ видѣлъ въ *Карпахъ* славянъ, что ему и удалось объяснить довольно вѣроятной гипотезой. На этой точкѣ зрѣнія стоялъ и Бречекъ въ своей исторіи болгаръ.

Однако, хотя мысль Шафарика была и правильна, но все же онъ ошибся въ толкованіи. Не *Карпы* дали имя горамъ, но сами получили прозвище свое отъ Карпатъ. Тотъ, кто знакомъ со славяновѣдѣніемъ, не можетъ не видѣть, что имя Карпаты ничто иное, какъ *коропавы*, горбатыя, щелистыя горы.

Съ именемъ Карпатъ мы встрѣчаемся еще у Птолемея, жившаго въ первой половинѣ II столѣтія; онъ трижды упоминаетъ горы Карпаты,¹ окружающіе бывшую Венгрію въ видѣ полумѣсяца. Естественно, что Птоломей могъ узнать о названіи Карпатъ только чрезъ посредство легіоновъ². Отсюда уже слѣдуетъ, что основной колоритъ карпатской области былъ славянскій и что червенецкимъ опаломъ, солью Сольнограда и Мармароша торговали съ римлянами не чужестранцы, но славяне, издавна населявшіе эту мѣстность. Это подтверждаютъ сообщенія Плинія (†79) и Тацита, которые не только знали этихъ славянъ, но Тацитъ составлялъ о вендахъ и подробный очеркъ въ своей „Германиі“. Уже тогда появилось имя Карпатъ, а вмѣстѣ съ нимъ и указаніе на славянъ, издавна жившихъ на территоріи горъ.

Естественно, что въ то время еще не было чеховъ, а тѣмъ болѣе словаковъ; не было поляковъ и даже русскихъ, въ нынѣшнемъ смыслѣ этого имени. Всѣ эти народы явились гораздо позднѣе; ихъ прошлое неразрывно связано съ дѣленіемъ славянства, относящагося къ VIII столѣтію, подъ натискомъ соревонованій Рима и Византіи за обладаніе міромъ. Однако, хотя еще не было чеховъ, словаковъ, русскихъ, отсюда не слѣдуетъ, что территорія представляла изъ себя пустынное мѣсто.

Извѣстно, что, еще до своего раздѣленія, славяне давали имена племенамъ, главнымъ образомъ, опредѣляя ихъ по мѣстнымъ условіямъ и качествамъ. Имена выражали

¹ Lib. III. с. 5, 7, 8.

² Въ Словѣ о Полку Игоревѣ четыре раза упоминается имя Траяна. Въ южной Россіи много разсказовъ связано съ его именемъ. См. соч. Котляревскаго: Древности моск. археолог. общества. I. Москва, 1865.

признакъ, положеніе или качества той мѣстности, на которой поселялись отдѣльные племена. Этотъ же принципъ явственъ и въ именахъ славянскихъ племенъ, что и дастъ поводъ видѣть въ обитателяхъ Карпатъ—славянское племя горбатовъ. Горбъ — горбатый — горбаты. Однако слѣдуетъ сразу оговориться, что это имя въ своей первобытности не означало какой либо отдѣльный славянской народъ, но было общимъ обозначеніемъ для всей славянской массы, живущей въ Карпатахъ, этнографическій составъ которой, вслѣдствіе натиска при переселеніи народовъ, былъ измѣнчивъ. Одни племена уходили, другія приходили. Одно устойчиво: отходъ направлялся всегда или къ югу, или къ западу, но ни въ коемъ случаѣ не въ обратную сторону, ибо самое давленіе шло постоянно съ востока. Именно ввиду этихъ смѣнъ и нѣтъ единства въ этносѣ Карпатъ. Исслѣдователю всегда представляется смѣшанный типъ. Достаточно указать хотя бы на Чехію. Можно сравнить крестьянина изъ горной мѣстности и лѣсной, или народъ изъ области Табора и страконицкій. Каждая группа имѣетъ свои особенности. Это видно не только въ физической внѣшности, но и въ обычаяхъ, нравахъ, одеждѣ и даже въ разговорѣ. На сѣверѣ мужчины — высокіе, стройные, дальнзоркіе и, наоборотъ, женщины — низкія; оба пола либо бѣлокуры, либо имѣютъ волосы каштановаго цвѣта. Къ югу преобладаетъ средній ростъ, волосы и глаза темные. Отсюда ясно, что чешскій народъ является продуктомъ скрещиванія различныхъ славянскихъ племенъ, которыя не одновременно и изъ различныхъ мѣстъ, явились въ нынѣшнія чешскія земли и которыя до сихъ поръ еще сохранили свои племенные имена: Сѣдлицы, Лучане, Велины, Псовы, Лютоминицы, Деканы, Лемузы, Дудлебы, Нетолицы и т. д. Эти перемѣны этнографическаго характера на территоріи Карпатъ продолжались до тѣхъ поръ, пока не прекратилось переселеніе народовъ, или лучше сказать, пока оно не пошло по иному направленію.

Послѣднимъ изъ странствующихъ народовъ, шедшихъ черезъ Карпаты, были обры. Послѣ перехода обровъ, составъ хорватовъ измѣнился только разъ. Однако это произошло самопроизвольно. Необходимо припомнить, что обры стремились къ Дунаю, откуда постоянно беспокоили Византію. Чтобы найти противъ нихъ соратниковъ, императоръ Гераклій (610—641) обратился къ хорватамъ и предоставилъ имъ для

поселенія территорію современной Хорватіи. По разсказу Константина Багрянороднаго¹ — хорваты согласились и вотъ одна группа, во главѣ которой по преданію стояли 5 братьевъ² и 2 сестры³, начала движеніе къ югу, вышли изъ Карпатъ и переселилась за Дунай. Замѣтимъ, что тремя столѣтіями позже Константина Багрянороднаго, Архидіаконъ Тома отъ Спилта зналъ еще, что хорваты „de Polonia, seu Bohemia“ попали въ Далмацію.⁴

Вскорѣ этому примѣру послѣдовала и другая группа славянъ. Въ то время, какъ первая двинулась съ западныхъ Карпатъ, вторая вышла изъ восточныхъ. По преданію у этихъ славянъ умеръ вождь и оставилъ власть двумъ своимъ сыновьямъ. Одинъ изъ нихъ остался дома, а другой съ частью племени, по примѣру хорватовъ, отправился искать счастье, и просилъ землю у императора Гераклія.

Послѣдній съ радостью принялъ новыхъ пришельцевъ и опредѣлилъ имъ поселеніе возлѣ Солуни. Однако пришельцамъ не понравилось это мѣсто и имъ были даны земли на востокъ отъ хорватовъ, гдѣ и жили они въ сосѣдствѣ съ хорватами, какъ и нѣкогда въ Карпатахъ. Потомками этихъ славянъ суть сербы.

Изъ самаго сообщенія Константина Багрянороднаго слѣдуетъ, что изъ Карпатъ выселился не весь народъ; еще и въ его времена тамъ жили хорваты. Слѣдуетъ имѣть въ виду, что въ ту эпоху переселеніе народовъ еще не прекратилось; вслѣдъ за обрами, но уже въ другомъ направленіи, шли болгары, узы, куны и др. Поэтому естественно, что тѣ мѣста, откуда выселились одни — немедленно заполнялись другими. Лѣтописецъ Несторъ припоминаетъ, что князь Олегъ предпринималъ противъ хорватовъ походъ, желая присоединить это племя къ нарождающейся Руси.

Изъ этихъ примѣровъ явствуетъ, что Карпатская область и до Константина Багрянороднаго была постоянно заселена.

Одно только, почему эта заселенная мѣстность могла обратиться позже въ пустыню, можно предположить, что потомки хорватовъ по какой-то причинѣ исчезли.

¹ De administracione imperii, стр. 30—32., ср. Гильфердингъ — Сербы и Болгары стр. 10—18.

² Клукъ, Ловель, Коснецъ, Муколь и Горватъ.

³ Туга и Вуга.

⁴ Jireček: Geschichte der Serben, 187 ст.

Однако, если область Карпатъ была заселена въ эпоху Константина Багрянороднаго, а также и во время Анонима, теорія колонизаціи не можетъ выдержать критики, ибо остается безъ своей основы.

Всѣ эти соображенія относительно Константина и Анонима не только не стоятъ въ противорѣчіи, но напротивъ, взаимно дополняютъ другъ друга и показываютъ то, что въ нынѣшнихъ жителяхъ Карпатъ скрываются потомки древнихъ хорватовъ.

Это мнѣніе еще болѣе подтверждаютъ памятники хорватовъ. Прежде всего, самое названіе и по сію пору еще употребляется въ Карпатахъ. Съ нимъ мы встрѣтимся въ Чехіи, въ нижней Австріи, на югъ отъ Дуная, даже въ самой Вѣнѣ, гдѣ нѣмцы называютъ славянъ именемъ krobaten. Это имя носить и народъ Краковской области, вверхъ по Пилицѣ, на югъ по Карпаты. Слѣдовательно, древнее общее имя, какъ памятникъ единства, сохранилось до сихъ поръ въ отдѣльныхъ, уже раздробленныхъ частяхъ славянства.

Къ этому единству принадлежали когда то и изъ него вышли и предки нынѣшнихъ карпатороссовъ. Однако, чтобы исключить всякія недоразумѣнія, разберемъ подробно состояніе сѣверо-восточной области Карпатъ, наиболѣе спорной, которая имѣетъ право называться русской и хочетъ остаться русской и въ дальнѣйшемъ.

Кто изучалъ эту территорію, тому не можетъ не броситься въ глаза ея ярко славянскій цвѣтъ. Конечно, мы не утверждаемъ, что всѣ названія даны славянами. Напр. названіе жупы Гемеръ-Gömrö производится обычно отъ нѣмецслова Hammer, т. е. „молотокъ“. Хотя гемерскіе рудники имѣютъ за собою далекое прошлое, однако едва-ли возможно допустить вообще, чтобы ремесленный инструментъ, жалкое средство, — былъ имядателемъ мѣстности. Прежде чѣмъ открылись рудники, территорія должна была быть заселенной; прежде чѣмъ начались рудокопныя работы, тамъ должна была начаться жизнь.

Однако первымъ имядателемъ этой области были все же германцы. Въ старо-германскомъ языкѣ мы находимъ слово Gemarki — Gernerh — Gerner, т. е. граница, хотарь. Въ сѣверо-германскомъ языкѣ слово mark произносилось иногда mörk = лѣсъ. Въ Эльзасѣ находимъ мѣстность Gemar, которое въ XIII ст. писалось Gerner. Однако осталось имя жупы Gömrö

не благодаря нѣмцамъ, но отъ славянъ. Славяне не приняли только нѣмецкое имя, но фонетически, по созвучію сопоставили его со своимъ. Славянство приняло германское имя *Gemer* не въ германскомъ смыслѣ, а въ созвучіи со славянскимъ словомъ *гамъ-гомъ* = шумъ, крикъ, невнятный голосъ, производившійся въ рудникахъ, т. е. міръ шумовъ, невнятныхъ звуковъ, что вполне соответствовало сущности края. Аналогичное прошлое имѣетъ и названіе *Бескидъ*. Конечно, оно не является композиціей: безъ + скитъ или безъ + ходъ (*хидъ*) или безъ + чадъ, какъ это обычно гадается, а ужъ съ древнимъ германскимъ именемъ бѣсами и подавно не имѣетъ ничего общаго. Въ нѣмецкомъ языкѣ и понынѣ употребляется глаголъ: *scheiden — bescheiden* = раздѣлять, разлучать, отдѣлять. Въ древнія времена этотъ глаголъ производился: *schiden — beschiden*, откуда *скиденъ, бескиденъ*, подобно тому, какъ отъ глагола *schreiben — schriben* — имѣемъ форму *скрибенъ*. Поэтому слово *Бескидъ* обозначаетъ не больше, какъ раздѣленіе, что вполне и естественно въ отношеніи горъ, называемыхъ *Бескидъ — Бескиды*, ибо они дѣйствительно являются естественной границей. Однако и тутъ славяне не были удовлетворены простымъ формальнымъ заимствованіемъ, но звуковому германскому комплексу придали свое значеніе: безъ скиды, (отъ скидать, скинуть), т. е. непрерывное горное продолженіе безъ срывовъ, „скидовъ“, что и соответствуетъ дѣйствительности. Это германское фонетическое сочетаніе установилось у славянъ, но не какъ пустая форма, но осмысленная по славянски, по соответствію съ естественно — географическимъ положеніемъ.

Бросится однако въ глаза уже при самомъ началѣ изслѣдованія, что географическія названія сѣверо-восточной территоріи Карпатъ славянскаго происхожденія можно изложить исключительно съ помощью русскаго языка.

Названія горъ.

Между Гернадомъ и Бодрогомъ спускается на равнину при Тисѣ горная цѣпь, отходящая отъ Карпатъ при Бардіовѣ и пересѣкающая всю сѣверо-восточную часть почти въ срединѣ. Эту горную цѣпь мадьярская географія назвала *Eperjes-tokaji hegylánc-омъ*, въ дѣйствительности-же она называется Шимонкою — *Simonka*, въ чемъ нельзя не узрѣть славянское имя „синьонка“. У Тали эта цѣпь раздѣляется на двѣ части: одинъ рогъ идетъ къ сліянію Гернада съ Шайовомъ,

а послѣдняго съ Тисой, другой рогъ кончается при впаденіи въ Тису Бодрога. При отдѣленіи двухъ отроговъ находится вершина Szokolya (610 метр.). Одинъ рогъ кончается токайскимъ верхомъ (516 метр.), а другой въ Strázsa-halom (156 метр.). Несомнѣнно, что названія — Szokolya и Strázsa суть славянскаго происхожденія. Чѣмъ болѣе отходимъ отсюда и приближаемся къ Карпатскому хребту, тѣмъ чаще встрѣчаются славянскія имена. Самыя большія вершины почти исключительно носятъ славянскія имена: Szerednye (Середня, 645 м.), Poloska-hegy (Плоская 659 м.), Nagy-Milicz (В. Мглець 869 м.) и Kis-Milicz (М. Мглець 771 м.), Orita (Орыта 801 м.) гдѣ находится озеро Izra (озеро), Lázi-hegy (Лазы 853 м.), Kamén (Камень 744 м.), Dobrák-hegy (Дебрякъ 806 м.), Bogota (Богата 870 м.), Berzsény-hegy (Березень 822 м.), Libanka (Лбина 863 м.), Krivi Javor (Кривой Яворъ 1050 м.), Simonka (Синьонка 1092 м.), Maglóvecz (Могиловець 582 м.) и т. д.

Отъ этого хребта къ западу тянутся спишско-гемерскія горы, продолженіемъ которыхъ является Островскій-Вепоръ. Это названіе несомнѣнно славянское, ибо корень Вепоръ — отъ глагола выпирать. Выпоръ = горбъ, вздутое, вспучившееся мѣсто. Если отсюда двинемся назадъ къ Карпатамъ, то увидимъ, что всѣ вершины носятъ славянскія имена. Къ примѣру взять районъ Добшины. Основаніе этого города приписывается нѣмецкимъ поселенцамъ, которые по мадьярскимъ научнымъ книгамъ впервые внесли жизнь въ эту гористую мѣстность. Около Добшины встрѣчаемся съ названіями Бабина (1278 м.), Смерчинка (1268 м.), Бучины (853 м.), Тресникъ (1398 м.) и т. д. Также наибольшія вершины, окружающія Левочу: Зимна Гурка (946 м.), Язерець (644 м.), Верхъ (718 м.), На Гуре (608 м.) и т. д.

На Подолѣ тянется небольшая, изъ вапнаго камня, очень раздробленная возвышенность, имя которой — Толтры. Естественно, что формою это имя напоминаетъ Татры. Любопытно уже то, что оба имени являются во множественномъ числѣ. Конечно, кто далъ имя Толтрамъ, тотъ далъ имя и Татрамъ. Имядателемъ могло быть только славянство, ибо корень имени Толтры происходитъ отъ глагола *толчи*, чему соотвѣтствуетъ и видъ горъ. Имя Татръ у Анонима является въ формѣ *Turtur*¹, у Космы Пражскаго въ формѣ *Tritri*² и

¹ С. 18.

² Pertz: Monumenta Gm., ss. IX. 92.

Tritii, у польского Dlugosz-а въ формѣ *Thatri*.¹ Слѣдовательно оригинальнымъ именемъ было — *Търты*. Корень несомнѣнно отъ русскаго глагола трѣти, трѣти = тереть, торить. Пришедшихъ славянъ не могло не остановить величіе этихъ горъ, которыя трутъ самый небосклонъ. Такихъ горъ имъ нигдѣ не приходилось видѣть. Съ этимъ впечатлѣніемъ связывается и глаголъ туртатъ = утруждать, тревожить, безпокоить. Къ этому слѣдуетъ добавить, что въ Татрахъ встрѣтимся со слѣдующими именами: въ *Великихъ Татрахъ*: Ломницкій верхъ (Ломливый), Солиско, Седилко, Остра, Остерва, Высока, Кончиста, Быстра, Широка, Велика-копа, Камениста, Голиста, и т. д.; въ *Нижнихъ Татрахъ*: Задняя Гола, Великій Бокъ, Голица, Пуканецъ, Смречина, Вапеница, Колибыско, Корень, Могила и т. д.

Отъ Шимонки къ востоку по Ужъ отходитъ горная цѣпь, имя которой Vihorlát, отъ глагола выгорѣть т. е. потухшій вулканъ, что вполне соотвѣтствуетъ дѣйствительности. Самые большіе его вершины: двойной Vihorlát (1074 м. и 1069 м.), Skala (1005 м.), Holicza (980 м.), Inoveczkidil (Дѣль 965 м.), Sninský kameň (1007 м.), гдѣ находится озеро, называемое „окномъ“ или „морскимъ окомъ“. Отъ Ужа дальше на востокъ, по Семиградъ, слѣдуютъ лѣсистые Карпаты, непрерывной цѣпью съ запада на востокъ до истока рѣки Быстрицы. Вообще, чѣмъ далѣе на востокъ, тѣмъ выше и непроходимѣе горы и меньше путей сообщенія. Самыя мощныя вершины встрѣтимъ въ Мараморошѣ, гдѣ вся территория называется Альпы.

Правда, что у истока Быстрицы, съ этнической стороны нынѣ уже преобладаютъ румыны, которые и дали свои географическія названія. Однако самое имя этой рѣчки указываетъ, что румынъ предупредили своимъ появленіемъ славяне. Славянское имя носить и та горная вершина, откуда вытекаетъ Быстрица. Въдъ Борго является ничѣмъ инымъ, какъ Береговастымъ хребтомъ, также и въ названіи Rodnói havasok корень родный, но не родной. Чѣмъ дальше отсюда къ сѣверо-западу, тѣмъ чаще встрѣчаются славянскія имена и даже преобладаютъ.² Vervu Russu (Русскій Верхъ 2225 м.), Vervu

¹ I. 12.

² Преданіе до сихъ поръ сохранило, что нѣкоторые верхи въ Мармарошѣ румынское названіе получили отъ тѣхъ румыновъ, которымъ Францъ Ракоцій II. даровалъ полонины этихъ вершинъ, слѣдовательно лишь съ началомъ XVIII. вѣка. Ср. Sborník Fr. Pestyho, v Prahe, 1927, 61.

Rebri (Ребра), Dealu Gyilen (Дѣлень 1503 м.) еще имѣютъ признаки порумыненныхъ, но за то Чорна Рѣпа (1288 м.), Дурній (1709 м.), Смотрецъ (1001 м.), Попъ Иванъ (2026 м.), Подпала (1634 м.), Блисница (1883 м.), Опреся (1584 м.), Красна (1495 м.), Стой (1679 м.), Яворикъ (1125 м.), Бѣлый Камень (970 м.), Стредній верхъ (987 м.) и т. д. уже чисто славянскія названія.

Отъ главного хребта отходятъ параллельно идущія цѣпи горъ, имѣющія вначалѣ среднюю величину, а затѣмъ переходящія въ гористую равнину, теряющуюся въ притиской долины. Здѣсь, среди совершенно чужого румынскаго и мадьярскаго этноса, встрѣчаемся съ именами: Vervu Branu (отъ Браны — 1840 м.), Gutin (отъ кутать — 1447 м.), Prislop (Прислопъ 1330 м.), Pleska-Mare (Плоская 1291 м.), Obscina (община — 1047 м.), Rozsály отъ русалокъ (1307 м.), что только подкрѣпляетъ славянскую именологию, какъ рѣчка Мара, которая течетъ внизъ, потомъ Siroki vrch (777 м.), Hrabova и Ostrý vrch (878 м.), и т. д.

Названіе рѣкъ.

Рѣка Горнадъ беретъ свое начало отъ Кралевской горы, а въ него впадаютъ ручьи, бѣгущіе внизъ отъ вершинъ: Чертовица, Стредня Гола, Яворникъ и Борова.

Въ началѣ истока р. Горнадъ называется Быстрый и уже послѣ слиянія съ Викотроцкимъ потокомъ получаетъ названіе *Горнадъ*. Естественно, кто далъ названіе окружающему району и началу рѣки, тотъ далъ названіе и ея продолженію. Поскольку окружающій районъ и имя „Быстра“ славянское, постолько и Горнадъ должно быть славянскаго происхожденія. И не нужно долго изслѣдовать, чтобъ распознать въ имени Горнада глаголъ: *горнути*.¹

Столь-же явенъ славянскій корень и рѣки *Попрадъ* — отъ *по-прати*.²

¹ У Анонима 22 § ad fluvium Honrat, тамже въ 31 § ubi fons honrad descendit. Въ грамотахъ наиболѣе древнія формы: Chonrad, Fejér Cod. D. IV. 1; Hornath, Fejér Cod Dipl. VI. 1 246; Hernád — Hernát, Wenzel Arpádok. okm. X. 58., XI. 410. Мѣстные нѣмцы пользуются названіемъ Die Kundert.

² An. 1209: terram quandam in Scepus sitam supra Poprat... descendit in Poprat... currit in Poprat... videlicet Poprat, Bárdossy: Suppl. ter. Scepus. 7, Wagner: Anal. Scepus. 103; 1246: supra Poprad, Fejér IV. I 416; 1286: ad aquam, quae Poprat nominatur, Bárdossy ст. 253; directe per Popradum... usque in Popram et Popram ascendendo. Мѣстное русское населеніе произноситъ и теперь черезъ букву *т*. Произношеніе черезъ букву *д* на концѣ въвелось только подъ польскимъ вліяніемъ, когда они распространились до этого *пруда*, гдѣ вошли въ соприкосновеніе съ мадьярскою застѣною линіею, которая дошла до Попрада въ пору татарскаго нашествія. Именно на этой линіи вспоминаетъ о нихъ Бела IV въ 1256 году, Wagner An. Scepus. 134 Мѣстные нѣмцы называютъ Der Popper.

Дунаецъ = донизать = низать = нанизать на чегонибудь, подобно руслу рѣки, которое проходить между скалами. Дунаецъ = донизъ.¹

Sajó = шаять = таять = распускаться = плавиться = растворяться. Нужно принять во вниманіе географическое положеніе рѣки, которая протекаетъ черезъ гемерскіе рудники.² Должны замѣтить, что нѣмцы, живущіе у истоковъ рѣки, называютъ ее Salzach-омъ = солянымъ источникомъ, однако не по качеству воды, а потому, что по ней перевозили соль изъ Марамороша.

Безусловно, что *Ужъ* происходитъ отъ угла, *Ужокъ* отъ *ужить*. *Бодрогъ* или водный рогъ или бодрый угъ,³ въ то время какъ *Самошъ* отъ за-моще (мочить, моча, мочала, мочажа и т. д.).⁴ *Гельницъ* = гулять, гульной, гульникъ.⁵ Секчовъ — Сѣкачовъ, Иполь — плыть, уплыть; Серне — Озерне.

Окончаніе названій рѣкъ: Болдва, Рима, Свинка, Делна, Лукавица, Ториса, Топля, Ондава, Люта, Роньва, Мара, Журия, Требуша, Терешва, Тиха, Латорица, Тиса, Корча, Боршва — Боржава и т. д. явно указываютъ на славянское имя прилагательное, въ сочетаніи съ существительнымъ — рѣка. Итакъ Болдва — бодлива, Рима — гримава, Свинка — синявка, Дельна — дѣльна, Лукавица — Лукава, Ториса⁶ отъ торговать, терзать, Топля — отъ топить, Ондава — уда, удава, Люта — лютая, Роньва — рынява, Мара — мара, Турия — отъ турить, Требуша отъ теребить, Терешва отъ терти, тереть, Тиха — тихая, Тиса — тихшая,⁷ Карча — Кручая, Боршва или Боржава — бржава.

Только *Лаборецъ* останется подъ вопросомъ. Его названіе вѣроятно происходитъ отъ ловить + рѣки, ибо ловить: Палоту, Вильшаву, Вираву, Удаву, Цыроку, Ондавицу и, принявъ эти воды, направляется къ Угу.⁸

¹ An. 1260: Quarto Nonas Octobris: Donays; Tertio Nonas Novembris: Dunays... Donays; Septimo Idus Decembris: Donays. Nagy J.: A Görgey nemzetség levéltára, Századok 1872.

² У Анонима: Soujou 14 §, 16—17 §, 22 §, 31 §, 33 §; 1243: Sayow, Fejér Cod. Dipl. IV. I. 287.

³ У Анонима 14—17 §: Budrug; 1263: Bodruch, Adalék. Zempl. tört. 1902, 161.

⁴ У Анонима 20 §, 27 §—29 §: Zomus.

⁵ 1243: in Gulnych, Fejér IV. I. 287; отъ 1264: Gulnuch, Gylnech, Gilnycz, Gelnecz, Szepes vm. évk. II. 110, 111, IV. 22. 69.

⁶ An. 1247: nominatur Thorycha, Fejér IV. I. 468; 1335 Tarzca, Magyar. Nyelv 1918, ст. 169.

⁷ У Анонима Thiscia 14 §.

⁸ У Анонима Lobercy 13 §; 1248: Laborch, Zempl. Ad. 1908, 11 ст.; 1266: de aqua Loborch, т. с. 14.

Названія мѣстностей.

Тамъ, гдѣ Бодрогъ вливается въ Тису, расположенъ городъ *Токай*. Естественно, что названіе это образовалось отъ стока.

Токайской горой кончается цѣпь Шимонки, которая отходитъ отъ Карпатъ. Эту часть хребта мадьяры называютъ *Hegyalja* — Подгорье. Вся ея площадь покрыта виноградниками. Отъ Токая, какъ центра Подгорья, къ сѣверу находятся города: *Tarczal*, *Mád*, *Szerencs*, *Monok*, *Tálya*, *Rátka*, *Zombor*, *Tolcsva*, *Olasz-Liszka*, *Helmech*, *Patak* и т. д.

Кто изслѣдуетъ значеніе этихъ именъ, пойметъ, что всѣ они имѣютъ славянскій корень:

Tarczal = торчать, стоять, находится въ стоячемъ положеніи, какъ колъ, копылъ, рожень; выдаваться надъ поверхностью, прямо или вбокъ, какъ рогъ, подобно топографическому положенію самого *Tarczal*-а.¹

Mád — мядъ. Въ этомъ районѣ на горѣ Маковица изъ всего Подгорья вырѣзаетъ самый сладкій виноградъ.

Szerencs — отъ глагола зрѣть, зрѣть-надзирать, стеречь; мѣсто стражи.² Носовой звукъ заимствованъ отъ болгарскихъ пришельцевъ, на которыхъ явно указываетъ поднимающійся на юго-западъ

Zombor — соборъ. Тутъ нѣкогда стоялъ монастырь, память о которомъ сохранило преданіе.³

*Rátka*⁴ — рать-брань, оборона; бранка, бойница, позади которой находилась

*Tálya*⁵ — туляться-укрываться, хорониться, прятаться; тула-скрытое мѣсто (укрытіе).

Monok.⁶ Наиболѣе древнее его названіе, которое сохранилось: *Mon-k*, въ которомъ нельзя не увидѣть монаха. Что монахи тамъ обитали, то подтверждаетъ присутствіе *Zombor*-а.

Tolcsva = тулить = скрывать, прятать, хоронить, при-

¹ У Анонима 16—17 § *Tourzol*, 1398: *Tharczal*, *Csánki* T. 339.

² У Анонима *Zerenche* 17 §; 1317: *Zerempeh-Zerempech*, *Pesti: Eltünt várm.* I. 144; 1332—7: *Zeremph*, *Zerench*, *Zerenchech*; 1349: *Zerench*, *Csánki* I. 363; 1352: *Serench*, *Zempl. Adal.* 1897, 231.

³ *Cp. Zempléni Adalékok* 1905, 295.

⁴ 1459: *Rathka*, *Csánki* I. 360.

⁵ 1332—7: *Tala*, *Tholya*, *Thalia*, *Talya*, *Csánki* I. 339.

⁶ 1332—7: *Monak*, *Monk*, *Monuk*; 1348—1405: *Manak*, *Monok*, *Monak*. *Csánki* I. 357.

таить; тулчій = скрытый, схороненный, спрятанный, при-
таенный.¹ Толчва = скрытое мѣсто противъ.

Liszka (olasz), находится непосредственно при Бодрогѣ, на открытомъ мѣстѣ и потому называется лысая = лыска = лиска.²

Helmecz = холмецъ, съ горою Русска позади (125 м.);

Sáros-Patak = потокъ, поименованъ такъ отъ потока, вливающегося въ Бодрогъ. Что это названіе не мадьярское, а славянское, явствуетъ изъ древнихъ грамотъ, гдѣ этотъ именуется всегда villa Potok, а не Patak.³

Налѣво отъ Подгорья поднимается *Miskolcz* = мышка-мышца-мышковать-мышковецъ = впадина, которую конецъ горной цѣпи Бука (Bük) представляетъ при Шайовѣ, на подобіе подмышки.⁴ Направо, вдали есть *Mármarosziget* — сиготъ = сходъ рѣкъ: Тисы, Изы, Ровны и Мары. Слѣдуетъ прибавить, что вершины, окружающія Сиготъ, называются: на юго-западѣ Laz (508 м.), а на юго-востокѣ Horodiste (507 м.)

Если уже окраска здѣсь, на Подгорьѣ, столь очевидно славянская, естественно, что она тѣмъ болѣе должна быть такою въ горной области.

Kassa — Кошицы. Безусловно, что корень этого имени отъ глагола косить. Конечно, такое именованіе еще не оправдывало-бы мѣсто поселенія, однако не слѣдуетъ упускать изъ виду, что жизнь на территоріи Кошицъ началась въ градѣ, память о которомъ сохранилась въ названіи горки Hradove — Градове надъ Кошицами. Кошицы — ничто иное, какъ лугъ: Кошицы Градовы. Въ продолженіи къ рѣкѣ, эти Кошицы представляли трясину, питаемую водами Горнада. Эта трясина называлась Blathan — болото.⁵

Аналогично возникла жизнь въ:

Lőcse — Левочъ = ловчій — ловче, ловище, которое принадлежало къ Градиску, въ нынѣшнихъ предѣлахъ города когда то существовавшего.⁶

Sátoraljauhely — Новое мѣсто подъ Шатромъ. Здѣсь

¹ У Анонима 15 § Tulsoa; 1866: Tulchua, Zempl. Ad. 1908, 13; 1332: Tolchwa, Csánki I 339; Zempléni Ad. 1299, 351.

² 1332—37: Lizka, Lyzke, Liska, Lyska, Csánki I. 337.

³ 1261: Comes de Potok, Zempl. Ad. 1897, 286; 1:90: Castrum nostrum Potok, Wagner Dipl. Sáros 305; Zempl. Ad. 1897, 39, 302; 1401: Patak, Zempl. Ad. 1904, 193.

⁴ 1281: terra Myskouch, Miskoch; 1320: poss. Miskolch, Csánki I. 166.

⁵ Abauj-Torna Várm. monogr. 1896, 35.

⁶ 1263: villa Lywche, Bárdossy I. 97; 1271: Leucha civitas, Wagner I. 190, Lewche, Szepesm. tört. t. k. III. 3; 1328: Leutsch, Wagner I. 198.

она поднялась на холмѣ, на Шатрѣ, гдѣ нѣкогда стоялъ градъ и вокругъ котораго были и понынѣ сохранились полевые межи съ именами: Kozma, Láz и т. д.;

Hust = гущь, при рѣкѣ Густица. Первое поселеніе возникло въ Husztabarany-ѣ = оборона.¹

Къ сѣверу отъ Мишкольца, бросается въ глаза *Rozsnyó* = рогъ, рожокъ, рожнява.² Это названіе мѣсто получило отъ своего топографическаго положенія. Городъ расположенъ на треугольномъ холмѣ, который съ сѣвера и востока примыкаетъ къ большимъ высотамъ, а на западѣ спускается къ рѣкѣ Шайовъ.

Вокругъ Рожнавы существуютъ:

Murány = мурно, рыло, носъ; мурный = рылястый, носатый; *Murány* = выпуклость, подобная мурну. *Dobsina* = дубчина. *Pelsőcz* = плесо, плесовецъ. *Rőcze* = ревка, ревца = хвойный боръ, соснякъ и ельникъ.³ *Csetnek* = щить, щитокъ, щитникъ.⁴ *Jólsva* = иль = глинистая, вязкая, мелко истертая природою земля, обычно пепелистаго цвѣта, осадокъ бывшихъ водъ; иловый, иловатый.⁵ *Aj* = гай. *Jászó* = язь.⁶ *Láncz* = ланъ, ланецъ = поле, нива, пашня, большая засѣянная площадь и т. д.

На Спишѣ:

Felka = велика, велька.⁷ *Kézmárk*⁸ = коса — каса + маркй = узкая, косая, грязная полоса, на подобіе клина, соотвѣтственно географическому положенію; вѣдь Кежмаркъ расположенъ у Попрада на мѣстѣ, гдѣ эта рѣка принимаетъ слѣва Бѣлую Воду, а справа — Любицу. *Gnézda* = гнѣздо. *Leibicz* = Любица.⁹ *Podolin* = подоль, подолье, подольный, подошва горъ. *Lubló* = любовня. *Korotnok* = корытникъ. *Görgő* = Гарговъ — гарь и т. д.

Дальше къ востоку:

Eperjes = Пряшевъ, *Prešov* = пря, прати, переть, пирать. Вѣдь городъ Пряшевъ расположенъ въ углу, образованномъ

¹ 1272: Hwzth, Fejér V. 1. 176.

² 1291: Rosnaw, Fejér VI. 1. 98.

³ 1427: Rewche, Kysrewche, Noghrewche, Csánki I. 145.

⁴ 1328: villa Chythnyk, 1351: Chytnuk, 1362: Chytnek, Csánki I. 127.

⁵ 1427: oppidum llswa, Fejér X. 7, 639.

⁶ 1255: Jazou, мѣст Арх. фасц. I, въ XIV ст. Jazou, т. с. фасц. IV. 29. Magy. Nyelv 1913, 756.

⁷ 1279: Welka, Szepesm t. t. évk. II. 109, III. 32, 1417: Opp. Vilka, Suppl. Anal. Sap. II. 204, 1269.

⁸ Kaszmark, Suppl. Anal. t. Scep. II. 10, 1396: Kesemark, 1404: Kesmarkt, Wagner IV. 15.

⁹ 1251: Lubicza, Hazai Okm. t. 22; 1294: Libisza, Lewbica, Leubicz, Suppl. An. Scep. I. 390.

слияніемъ рѣкъ Торисы и Секчова; выпертому сюда населенію въ прежнія времена приходилось всегда бороться съ наводненіями; отсюда и дано такое названіе, соотвѣтственно топографическому положенію. *Bártfa* = Бардіовъ. Корень этого имени — барда, бардовый = плохая, бесплодная, болотная или каменистая почва; гуща, остатки послѣ перегонки браги въ хлѣбное вино, бродильный заторъ.¹ *Szeben* — Собиновъ = собить, особина. *Zboró* — сборъ. *Szvidnik* — свидина (*cornus sangvinea*). *Raszlavicza* = русло; русловище = покинутое рѣкою, сухое ложе, рѣчище, старица. *Sztropkó* = стропокъ, стропоткой. *Csákány* — чаканъ, рогозъ, ситникъ, оробинецъ.² *Ránk* = грань, гранокъ; *Réka* = рѣка; *Makroncz* = мокринецъ; *Garadna* = градная, городная весъ; *Héjczе* = гайецъ; *Bozos* = бозъ; *Székó* = сѣкъ, сѣковъ; *Tarnócz* = тернъ, терновецъ; *Szurte* = сырѣть; *Eszeny* = ясень; *Lónya* = ловня; *Asztély* = осталь, остатокъ, избытокъ; *Badaló* = будыль, торчекъ, калъ, поторчина, тычина, образованная рѣкою Тиса, возлѣ которой Бадало находится;³ *Bocskó* = бокъ, бочка, бочковатый = выпуклость, образованная Тисою и рѣкою Сопоркой;⁴ *Szeklencze* = Сокирница, осокоръ, осокорница и т. д.

Названіе областей.

Szepes — Спишъ = отъ спять, спясть, спинать, остановить, задержать, не дать ходу и т. д.⁵

Sáros — Шаришъ = шаръ = слой, пласть, гдѣ слѣдуетъ шарить, искать ощупью, копаться, рыться, щупать.⁶

Торна — это названіе дано въ связи съ названіемъ Шаришъ, въ сравненіи съ которымъ возвышенность Торна болѣе

¹ Ср. Словарь В. И. Даля I. 43. Волынская лѣтопись при г. 1240: „Иде изъ Угоръ во Ляхы на Бардоуевъ“; 1247: de Bardfa, totam terram de Bardfa, Fejér Cod. Dipl. IV. 1468; 1320: civitas nostra Bartpfa, Wagner Dipl. Sáros 98.

² 1427: Chakan, Csánki I. 205.

³ 1280: Budulou, 1365: Bodolo, Csánki I. 414.

⁴ Т. С. фасц. IV. 29. Bochkou, Tájer IX. 3. 469.

⁵ 1108: Castellnia de Spisz, Mon. Pol. II. 36; у Анонима Zepus 32, 1232: Praeposito et Plebanis de Scepus, Mon. Eccl. Strig. I. 282; 1254: Saxones nostri de Scypus: Bárdossy Suppl. t. Scep. 6; 1258: Comes de Zepus, alii de Zipes, Wagner An. Scepusii I. 80; 1277: Ecclesia S. Martini de Scepus, Bárdossy 117; 1288: Jacobus Praepositus de Scypis, Bárdossy 290 и т. д. Мѣстное славянство воспользуется исключительно названіемъ Спишъ, пока нѣмцы Zip s, Zipser Land.

⁶ Ср. Словарь В. И. Даля 568—569; 1247: Tecus Comes de Sarus, Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 468; 1248: terrae nostrae de Sarus, Wagner Dipl. Sáros 282; 1252: Michael Comes de Sarus, Fejér V. 2. 170; 1259: ad castrum nostrum de Sarus, Wagner 284 и т. д.

низкая, убывающая, въ то время, какъ правый берегъ Горнада является прямо торнымъ.¹

Götmör = гомъ, гамъ, шумъ, нестройные голоса, выходящие изъ желѣзныхъ рудниковъ. Гематитъ — ископаемый кровавикъ, красный желѣзнякъ.²

Zemplén = Zemlin = Zemlun = Zemlen = земля. Форма Zemlen впервые появится въ памятникахъ въ концѣ XIII. столѣтія³ и окончательно вошла въ употребленіе въ XVI столѣтіи. Закрѣпленію такой формы очевидно способствовалъ чешскій гуситизмъ; вѣдь, по свидѣтельству исторіи чешскаго языка, чешскія слова: temna, hromnice, zemne, въ сво время писались: temna, hrompnice, zempne.⁴

Borsod = корень отъ боръ, бористый сводъ.

Ung = угъ;

Ugocsa⁵ = угодя;

Bereg = берегъ, лѣвая, гористая сторона Тисы;

Szabolcs — заболотье, обозначаетъ землю, за болотами Тисы.⁶

Nyir = нырять, нырнуть, ныряніе, нырокъ, нырь;⁷

Mármaros = корень слова мара. По народному разсказу Богъ и чертъ вмѣстѣ сотворили землю изъ песка, вынесенную изъ моря. Однако чертъ не желалъ согласиться, чтобы сѣмена горъ и долинъ были посѣяны въ равной мѣрѣ. Поэтому онъ превратился въ осу и укусилъ руку Бога, который отъ боли открылъ руку, сѣмена выпали изъ нея и пали именно на территорію Мармароша. Потому она и столь гористая.

Szatmár = сотечи, сутечный міръ: Тисы, Самоша и Красны, съ трясиною Ereda.⁸

¹ 1243: ad Torna, Fejér IV. 1. 287. 1357: Castrum Thorna, poss. Thorna; 1409: opp. Torna, Csánki I. 237.

² У Анонима Gumur § 33; 1243: a castro Gumuriensi Fejér IV. 1. 287.

³ 1262: Zemlyn; 1273, 1279: Zemlen; 1301: Zemplen; 1311: Zemlen. Cp. Adal. Zemplén várm. törthez. 1900, ст. 39; 1902, ст. 161; 1908, ст. 17, 78, 82, 160.

⁴ Cp. Gebauer: Histor. mluv. jaz. česk. I. 420.

⁵ У Анонима Ugosa § 14; Варадская правда 31 § comes de Ugosi, 52 § comes de Ogocha, 243 § comes de Hugosa; 1261, 1264: Ugocha, Vgocha Fejér Cod. Dip. IV. 3. 43. 207; 1291: Bonus comes de Vgacha, Hazai okmánytár VIII. 453.

⁶ У Анонима Zobolsu 20—21 §. 28 §, 30 §, 50 §; 1222: Zabolch; 1332—7 = Zabolch, Zobtoch; 1413: Zabolch, Zaboch, Csánki I. 525.

⁷ 1332—7: Nyr, Csánki I. 522.

⁸ 1216: Zothmar, Нар. Муз. въ Будапештѣ секц. XIV. ч. 2149; 1230: Zothmar, Zathmar, Fejér III. 2. 211.

Вотъ какія доказательства могутъ быть представлены въ этой области. Нитка исторіи въ лингвистическомъ изслѣдованіи сама дается въ руки изслѣдователя. Если бы сѣверо-восточная территорія Карпатъ была дѣйствительно пустыней, вплоть до прихода мадьяръ, какъ это обычно утверждается, то могъ ли бы быть ея цвѣтъ общеславянскій, какъ это наблюдается въ дѣйствительности? Развѣ можно допустить, чтобы нѣмцы, мадьяры, румыны дали славянскія имена не только горамъ, рѣкамъ и областямъ, но и административнымъ округамъ?

То, что основной цвѣтъ сѣверо-восточной области Карпатъ является славянскимъ, даетъ достаточно обоснованный поводъ предполагать, что мадьярскій приходъ въ эту область предупредило сильное славянское племя, въ среду котораго уже позже селились племена: нѣмецкія, румынскія и мадьярскія. Только такимъ образомъ возможно понять заимствованіе иноплеменниками славянскихъ географическихъ именъ.

Это же подтверждаютъ также единичныя находки. Слѣдуетъ указать, что въ абауйской жупѣ, въ Землинѣ, берегской жупѣ и др. имѣются пригорки, которые на равнинѣ поднимаются на высоту нѣсколькихъ метровъ. Изслѣдованія показали, что въ нихъ скрываются могилы и то, что въ нихъ было найдено, всецѣло сходится съ тѣмъ, что нашли въ курганахъ Россіи Уваровъ¹ и Ястребовъ.² Въ нихъ погребены были обитатели VI—XI вѣковъ.

Находимыя въ могилахъ монеты точно указываютъ время погребенія: Середа надъ Бодрогомъ имѣетъ находки монетъ временъ императоровъ Василия и Константина (867—887), Токай: имп. Романа и Христофора, Никифора II и Василия II (920—964). Вѣча надъ Бодрогомъ: эмира Измаила бенъ Ахмеда (892—907); Малая Добра также эмира Измаила бенъ Ахмеда и т. д.

Слѣдуетъ замѣтить, что въ саболчской жупѣ нѣкоторые пригорки называются Korhány-омъ, что безъ сомнѣнія указываетъ на общее съ русскимъ курганомъ. Тѣ же курганы имѣются въ районѣ города Nagy-kálló (Nagy-Korhány), въ селѣ Oros, (Kis- és Nagy-Korhány) и въ предѣлахъ города Nyiregyháza.

Тотъ, кто не откажется отъ болѣе подробнаго изслѣдованія въ этомъ направленіи, найдетъ и рядъ другихъ данныхъ

¹ Les Mériens 1875, Etude sur les peuples primifs de la Russie Les Mériens, S. Petersbourg 1875.

² Necropoles de Liada et de Tomnikoff an gouvernement de Tamboff, S. Petersbourg 1893.

относительно жизни и быта этого славянского племени, предшествовавшего приходу мадярь.

Вотъ эти данныя:

Lada = Лада, село шаршк. жупы близъ Капушанъ.

Ladomirova = Ладоміровъ, тамъ же на сѣверо-востокъ отъ Свидника.

Ládháza — село въ боршодской жупѣ на юго-западъ отъ Мишковца.

Sajó-Lád — тамъ же на юго-востокъ отъ Мишковца.

Szendrő-Lád — въ сѣв. вост. части жупы на югъ отъ Szendrő.

Lád-Bessenyo — отъ Szendrő-Lád на востокъ.

Всѣ эти названія реминисцируютъ славянскую богиню радости и всякаго благосостоянія, а прежде всего здоровья Ладу, которая покровительствовала и бракосочетаніямъ.

Лада имѣла двухъ дѣвушекъ подругъ: Лалу и Любушу. О Лалѣ припоминаетъ село Beregleányfalva — Лалово и озеро Лала въ роднайскихъ горахъ, а Любушу слѣдующія мѣстности:

Любовня въ спишской жупѣ,

Люба въ абауйской жупѣ,

Любишина въ землинской жупѣ.

Пастухи поклонялись Волосу, покровителю скотоводства. Память о немъ хранить село Волосянка ужской жупы, тамъ же Волосово, вышняя часть села Зарѣчово и горная вершина Волосянка (1233 м.) близъ Вучкового въ Мараморшѣ.

Наибольшимъ богомъ у славянъ былъ Сварогъ. У него было два сына: Перунъ и Солнце.

Надъ Палатою въ Землинѣ имѣется вершина: Перунова хаша, а такъ же и въ Чемерномъ. Въ спишской жупѣ надъ Сулинымъ расположенъ Перуновъ Дѣлъ. Отсюда и мадярское названіе села — Regény въ абауйской жупѣ.

Центромъ вѣрованій славянъ являлось солнце.

Извѣстно, что въ концѣ декабря совершается поворотъ солнца, а вмѣстѣ съ тѣмъ начинается и возрожденіе природы. Это происходитъ точно 21 декабря и солнце въ этотъ день дѣлаетъ крокъ (шагъ) впередъ. Отсюда мадярское слово Karácson = кракъ — крокъ + чинъ, т. е. наступленіе солнца. Славяне это явленіе отмѣтили именемъ Кракъ = идущее впередъ солнце.

Дни весенняго солнцеворота и понынѣ сохраняютъ свой

праздникъ, тѣмъ болѣе слѣдуетъ предположить его богатую обрядовую сторону въ далекомъ прошломъ. Въ эти дни народъ приносилъ жертвы Краку и совершалъ торжества. Они назывались: коледа, колдовать, колдованіе, колдоваць, колдовка, колдовница. Мѣста, гдѣ совершались эти торжества, назывались священными и были посвящены Краку. Впоследствии на нихъ образовались поселенія и память о празднествахъ сохранилась въ ихъ номенклатурѣ. Вотъ къ тому указанія на сѣверо-восточной территоріи Карпатъ:

Karácsonymező = Крачуново въ шаршской жупѣ;

Kracsúpnovca = Крачуновка, холмъ надъ Хмелемъ въ шаршской жупѣ;

Karácsond — пустырь въ абауйской жупѣ при Felsőgagy;

Krakov — вершина надъ Сантовомъ въ абауйск. жупѣ;

Krakova — пустырь въ гемерской жупѣ, между Тисоломъ и Раткою.

Krokov, когда то село въ новгородской жупѣ¹, также Karakó, пустырь на югъ отъ Szécsény-a;

Karakov — горбокъ въ Tisza-Ladány въ саболчской жупѣ;

Krakovce — вершина при Волонцѣ въ бережской жупѣ;

Karácsfalva при Тисѣ-Уйлакѣ въ угочской жупѣ. Еще въ 1310 г. называлась: Karachini-Karachonfalva;²

Karácsony — Karachon — нѣкогда село при Шайовѣ боршодской жупы;³

Karácsonyfalva = Крачуново, село въ Мармарошѣ на сѣверо-востокъ отъ Сигота. Тамъ же одна вершина называется Крачуновкою и т. д.

Márton, Mártonyi и т. д., все это имена относятся къ Марцинѣ, богинѣ жатвы. Они суть слѣдующія:

Márton-temploma — горбокъ при Дворцѣ на Спишѣ;

Марцинкове — межа въ селѣ Старина въ Шаришѣ, тамъ же Márton-szeghegy (334 м.) — горбокъ отъ Финты къ югу;

Mártonyi — село въ абауйской жупѣ, тамъ же и Marczin-falva, предмѣстье въ Сантовѣ.

Территорія города Nagyőrcze, гемерской жупы, называлась оригинально Terra Martini; тамъ же находится небольшая высота Martinova и пустырь Mártonvölgy въ селѣ Jánosi; Mártonfölde — когда то село въ новгородской жупѣ;⁴

¹ Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában I. 103.

² Т. с. 433.

³ Т. с. 173.

⁴ Csánki I. 103.

Márton-csege — пустырь въ селѣ Fancsika въ боршодской жупѣ;

Mártonfalva — село въ саболчской жупѣ;

Krajna Martinka — въ берегской жупѣ и т. д.

Значительную роль въ вѣрованіяхъ славянскаго племени, жительствовавшего во время прихода мадьяръ на сѣверо-восточныхъ земляхъ Карпатъ, играли русалки, память о которыхъ сохранилась и понынѣ, что видно въ народномъ названіи праздника св. Духа, во время котораго нѣкогда совершалось празднованіе русалокъ.

Русалки почитались богинями водъ, рѣкъ, гушъ, вершинъ, но главнымъ образомъ водъ. Такъ какъ въ тѣ далекія времена сліяніе рѣкъ Самоша и Бодрога представляло трясины, то народное воображеніе именно эту территорію заселило русалками. Потому здѣсь и понынѣ существуютъ сказки о волшебницахъ, и можно сказать, нѣтъ села, гдѣ бы не было своеобразнаго варианта о волшебницахъ и чародѣяхъ. Уже мадьярская этнографія указывала, что въ этихъ волшебницахъ слѣдуетъ видѣть старо-славянскихъ русалокъ.¹

Къ нимъ относятся слѣдующія мѣстныя названія:

Rózsás — межи въ селахъ Bari и Batthyán, землинской жупы;

Rózsás — равнина на сѣверъ отъ города Nyiregyháza; при Верешмартѣ, также саболчской жупы, возлѣ Тисы, находимъ пустырь Rozsály, въ селѣ же Vencsellő между Rózsás;

Rozsály село существуетъ и при Сатмарѣ, пока надъ городомъ Felsőbánya подымается вершина Rozsály (1307 м.). Здѣсь имѣетъ истокъ рѣка Мара, которая направляется далѣе въ область Марамороша.

О разнаго рода колдовствахъ и кудесничествахъ говорятъ слѣдующія названія:

Kapisó = капище, село въ шаришской жупѣ;

Kapí — село на Спишѣ и въ Шаришѣ;

Devecser = Дѣвочаръ, село въ абауйской жупѣ. Deme-cser въ саболчской жупѣ, когда то назывался также Devecser²-омъ;

Bocsárd = Боръ + чародѣй, село абауйской жупы. Здѣсь же имѣется и село Gagy = гадать, а въ селѣ Синна межа Kabalasözg;

¹ Cp. Ipolyi Arnold: Tündérek a magyar ősvallásban. Új Magyar Múzeum 1851 ст. 647 и д. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1897, 191; 1901, 255 и 1902, 228

² Szabolcs vármegye monografiája, Budapest 1900, ст. 21.

Várkond = варъ + кудъ, село землинской жупы, тамъ же находится Várkondska hura и село Kudlócъ; Várkony — варъ + кудъ, село боршодской жупы, а межа — въ селѣ Atkár, жупы гевешской;

Terebő, Terebes, Töketeribes — Требишовъ = треба, требище въ шаршской, землинской, гевешской, новгородской и сатмарской жупахъ;

Въ землинской жупѣ въ селѣ Агардъ имѣются межи съ названіями: Terebesi — потокъ и Kabolás-szög. Въ обѣихъ найдены древнія могилы. Когда то было здѣсь и село Kabalapataka, о которомъ вспоминается въ 1390 г.¹

Bajánháza = Баянье, село Угочской жупы.

Sarkad = шарить + кудъ, село берегской жупы. Близъ Севлюша находится село Salánk, а надъ селомъ поднимается пригорокъ Salánky Helmech (372 м.) = шалунъ, шалунокъ, баловникъ, проказникъ, кудесникъ.

Къ этому кругу принадлежить и другой рядъ названій: Krasná Horka (ж. гемерская), Krasnik (село, ж. абауйская), Krasná (пустошь въ Землинѣ), Krasná (село въ Мараморошѣ), а также и имена вершинъ: Krasní Vrch и Krasná ples въ Мараморошѣ; затѣмъ названія: Регетка (село абауйской жупы) и Регетовка (село шаршской жупы), оба отъ одного корня = речи.

Названія Károlpa относятся къ богу Купалу. Károlpa = купалова, купальня. Встрѣчаемся въ жупѣ Абауй два села и горку Károlpa, на юго-востокъ отъ Янока, высотой въ 263 м.; одно въ жупѣ гемерской, три въ жупѣ боршодской, одно въ жупѣ гевешской; въ жупѣ саболчской двѣ межи, въ Pócspetri и въ Eszeny, въ то время какъ въ сатмарской, на югъ отъ Nagybánya имѣется Rév Károlpok и высота Károlpok (254 м.) при селѣ Моношторъ.

Купало считался богомъ всякаго плодородія, а потому и пользовался особымъ уваженіемъ. Ему былъ посвященъ живой огонь, память о которомъ сохранилась и до нашихъ дней. Пастухи, приходя съ стадами на полонину, и теперь прежде всего разводятъ огонь, который называется живымъ огнемъ или божьимъ. Обычно пастухи для этого отыскивали гнилой пень, дѣлали на немъ клинообразный зарубъ, клали его на мѣсто очага, а послѣ отесывали такое же клинчатое бревно и закладывали въ зарубину пня. Два пастуха становились передъ этимъ сооруженіемъ на колѣни и вращали

¹ Csánki D. Magyarország tört. földrajza I. 351.

бревню въ гнилой зарубинѣ пня. Отъ продолжительнаго тренія пень загорался. Увидѣвъ дымящійся пень, пастухи разводили огонь, падали на колѣни и старшій изъ нихъ произносилъ молитву Отче Нашъ и другія, а остальные благоговѣйно за нимъ повторяли. Но въ настоящее время огонь принято зажигать уже и спичками. По убѣжденію старыхъ овчаровъ, потому теперь и нѣтъ благословенія скотоводству.

Если по причинѣ недостатка корма приходилось перекочевывать на новое мѣсто, то и огонь было принято переносить съ собою, или разводить его заново.

Огонь долженъ былъ сохраняться до конца кочевья. Говорятъ, что въ старыя времена не было случая, чтобы этотъ священный огонь погасъ.

Въ вечеръ подъ Рождество Іоанна Крестителя или въ день самаго праздника около этихъ огней танцуютъ, прыгаютъ и черезъ нихъ перескакиваютъ. Сюда иногда приводятъ и украшенный зелеными вѣтками скотъ, а рты скота принято открывать, чтобы такимъ образомъ освятивши скотъ огнемъ, предохранить его отъ всякихъ болѣзней.

Изъ этихъ миѳологическихъ памятниковъ ясно, что славянское племя, въ рамкахъ котораго поселились пришедшіе мадьяры, а именно сѣверо-восточная часть Карпатъ, получила свои географическія наименованія еще въ языческой періодъ, другими словами, — славянское поселеніе значительно предупредило появленіе здѣсь мадьяръ.

Больше того, нѣкоторые признаки даютъ поводъ предполагать, что въ сѣверо-восточной области Карпатъ, еще до прихода мадьяръ, уже существовало и христіанство: имѣются памятники о церковномъ зодествѣ, о которомъ мадьярская исторія ничего не знаетъ. Достаточно здѣсь указать, какъ на примѣръ, на территорію Спиша. Подъ Голагерномъ (Гола гора) въ Татрахъ, при Шмоковцѣ, одно мѣсто называется каплицею св. Николая; въ границахъ села Дворца, при Левочѣ, у вершины Gehol, недалеко отъ того мѣста, гдѣ по преданію существовалъ капушанскій градъ, найденъ фундаментъ древней церкви. Онъ былъ значительно покрытъ землею, для его обнаруженія потребовались раскопки, а слѣдовательно о его существованіи народъ не имѣлъ никакого понятія, тѣмъ не менѣе народъ это мѣсто называлъ Мартонской церковью. Часть этой территоріи въ XIII вѣкѣ была

дарована саксонцамъ изъ Рускиновца, въ то время какъ осталная вошла во владѣніе города Левочи; однако ни въ одной мадьярской грамотѣ о ней нѣтъ даже воспоминанія. Если бы она была построена во времена мадьярскаго владычества, то развѣ возможно допустить, чтобы о ней не сохранилось никакихъ письменныхъ слѣдовъ? Это молчаніе еще болѣе удивительно, потому что вокругъ церкви сохранились остатки валовъ и укрѣпленій, слѣдовательно церковь была для того времени грандіознымъ зданіемъ, на подобіе монастыря.¹

Аналогичныя развалины имѣются при селѣ Грушовцахъ и въ другихъ мѣстахъ.

Любопытно, что имена — Капушаны и Мартинъ — показываютъ на языческое время. Но при Грушовомъ имѣются два села, Jamník, когда то называвшійся Козма² и Доманъ, въ которомъ нельзя не узнать Даміана. Очевидно, что на мѣстѣ языческихъ святилищъ, христіане построили свой монастырь, посвященный памяти св. безсребренниковъ Космы и Даміана.

Съ подобными памятниками встрѣтимся и въ другихъ мѣстахъ сѣверо-восточныхъ Карпатъ. Въ селѣ Печовска Нова Весь шаршской жупы имѣется мѣсто съ названіемъ Oltarisk. Въ селѣ Ракошъ, гемерской жупы, на холмѣ, съ именемъ Замчокъ, имѣются слѣды развалинъ монастыря, о которомъ мадьярская исторія ничего не знаетъ и т. д.

На существованіе церковной организаціи указываютъ имена: Zobor (новгородская ж.) и Zombor (землинская жупа).

Первоначально жизнь протекала въ формѣ общинъ. Въ древнія времена собственностью считалось лишь приданое невѣсты и скотъ, который пастухъ вырывалъ изъ когтей звѣря, но не земля, которую обрабатывали и на которой скотъ пасся. Семья представляла собою хозяйственную и имущественную единицу. Но понятіе семьи было значительно шире, чѣмъ въ настоящее время. Она включала не только близкихъ, но и побочныхъ родственниковъ.

Память объ этой общинной жизни среди русскихъ на Карпатахъ находимъ еще и понынѣ. Дѣти живутъ съ родителями подъ одной крышей, хотя и являются уже женатыми и семейными. Хозяйствомъ руководить отецъ, а дѣти рабо-

¹ Szepes várm. tört. társ. kiadványai I. 253.

² Pirhalla Márton: A szepesi prépostság története, Lőcse 1899, ст. 40.

таютъ по его приказамъ и обособляются только послѣ его смерти. Достояніемъ дѣтей является то, что имъ дается въ пищу или что они заработаютъ обособленно. Конечно, изъ этой первобытной жизни осталось въ память названіе Майданъ, село въ Шаришѣ надъ Люциной, потомъ когда то было возлѣ Вранова въ Землинѣ и Майданка въ Мармарошѣ, около Волового. Однако, хотя эта хозяйственно-бытовая форма жизни и сохранилась по сію пору, но въ ней въ скоромъ времени появились и особенности. Подъ вліяніемъ переселенія народовъ, сословное равновѣсіе было потеряно, начали появляться бѣдные и богатые, господа и рабочіе. На это указываютъ и наименованія мѣстечекъ и селъ:

Dvoretz = Дворецъ, село въ спишской жупѣ; Szeben = Собиновъ, собить, собина (Шаришъ); Décső = Дячовъ, дача (Шаришъ); Szécsudvar = Дворянки (Землинъ); Dedacsov = Дедачовъ, дѣдичевъ (Землинъ); Dvoriszko = Двориско, межа въ селѣ Gatály (Землинъ); Bári = Барій = баръ (Землинъ); Beregdéda = Деда = дѣдя = дѣдовство (Берегъ); Beregpatakfalva = Дѣлокъ = дѣлить (Берегъ); Ujbárd = Уйбарьево, баръ (Берегъ); Dvor = Дворъ, межа въ Cserépfalu (Боршодъ).

Центрами жизни являлись грады (замки):

Въ спишской жупѣ: Градиско, село на сѣверозападъ отъ Левочи, у высоты Ostrá Hora (1312 м.); высоты: отъ Попрада на сѣверо-востокъ стоитъ, надъ дорогой къ Левочѣ, пригорокъ Градиско; отъ Дуранца на югъ — Градекъ (902 м.); при Гоновцахъ (Gápócz) — Градекъ; надъ Горнадомъ при Лютинѣ (Zétánfalva) — Градиско; также Градиско при Завадѣ (886 м.) и отъ Нижнихъ Репашъ на югъ (935 м.).

Въ шаришской жупѣ: Градиско, село, на востокъ отъ Сабинова; высоты: Градекъ при Обишовцахъ, Градова при Сигордѣ, Градиско надъ Клембаркомъ, Крижомъ и при Радомѣ, Градске надъ Ливовомъ, Подградекъ при Кривянахъ, Градска при Андрейовѣ.

Въ гемерской жупѣ: Градова, высота надъ Тисольцомъ, (893 м.) и Градекъ надъ Четнекомъ (812 м.), также Градище (417 м.) между рѣками Балогъ и Туроць.

Въ новгородской жупѣ: Градиштье, село на сѣверъ отъ Дивня и Градокъ, высота надъ Либерчомъ.

Въ абауйской жупѣ: Градове надъ Кошицами, холмъ высотой въ 466 м. и высота Градиско (583 м.) отъ Ранка на востокъ.

Въ боршодской жупль: Липовградъ, холмъ при селѣ Игрице и Войдаградъ въ предѣлахъ Надашда.

Въ землинской жупль: село Градиша при Сѣчовцахъ, высоты: Градиско при Сѣчкерестурѣ, Градиско при Паздичѣ, Градича при Гелмецѣ, Градекъ при Тополянѣ, Градокъ при Малой-Домашѣ, Градовій на востокъ отъ Стары, Градовій верхъ въ Порубкѣ, нѣсколько къ югу, Градиско надъ Валяшковцемъ, Градъ въ Збудя-Долгомъ-Полѣ, Градина въ Стакчинѣ, Градиско въ Лукашовцахъ и въ Мразоцѣ;

Въ ужской жупль: тамъ, гдѣ рѣка Латорица оставляетъ жупу, стояло нѣкогда село Градиша.¹ На сѣверо-востокъ въ Выгорлатѣ находимъ село Подградье. По лѣвой сторонѣ Ужа, въ Лютой, Березномъ и Порошковѣ находимъ Городища;

Въ бережской жупль: въ селахъ Кивяждѣ, Загатье, Ряпидѣ, Шелестово и Визница сохранились подобные же памятники, исключительно съ именемъ Городище;

Въ угочской жупль: въ селахъ Иметичево, Шардъ и Задня также встрѣчаемъ Городища;

Въ мараморошской жупль: между Изою и Густомъ находится холмъ Городилово, въ то время какъ въ селахъ Грушево, Ольховцы, Данилово, Баріево, Долгое, Суха Бронька, Майданъ, Ганичи, Студеное, существуютъ Городища.

Защитою старыхъ русскихъ поселеній являлись съ одной стороны стражи, съ другой-обороны. Память о нихъ также сохранилась въ географическихъ названіяхъ, а именно:

I. Стражи.

Въ спишской жупль: при Попрадѣ стоитъ село Стража, а при рѣкѣ Бѣлой-Стражка; на югъ отъ Гельницы выдается гора съ именемъ Стражъ;

Въ шаршской жупль: надъ Широкимъ имѣется возвышенность Стражевске, на югъ отъ Собинова — гора Стражъ; горы съ тѣмъ же именемъ высются и при Марганевцахъ и при впаденіи рѣчки Свинки въ Горнадъ;

Въ гемерской жупль: при рѣкѣ Балогъ — село Стрижъ (отъ стеречи), а между селами Visnyó и Szkáros — пустошь Стражъ; при Tornaalja находимъ село Трижъ (отъ стеречи);

Въ новгородской жупль: Стражъ, село отъ Сѣчена на западъ, къ сѣверу курганъ Стражна гора (333 м.) и село Стрегова (стеречи);

¹ Csánki D.: Magy. tört. földrajza. I. 391.

Въ абауйской жупѣ: у села Rozgony (Розгонь) — гора Стража, а у села Füzér — гора Стражъ;

Въ землинской жупѣ: при Ясеневиѣ стоитъ деревня Стражке, а въ предѣлахъ Nagycsebb — пустошь Стражъ;

Въ боршодской жупѣ: подѣ Тиса-Люцомъ имѣется горка Стража;

Въ гевешской жупѣ: Стража, холмъ (177 м.) надѣ Гатваномъ;

Въ саболчской жупѣ: при селѣ Rakamoz — горка Стража;

Въ мармарошской жупѣ: при селѣ Rozavlea — Страж-ный верхъ.

II. Обороны.

Ábrány (Оборона), Branyiskó (бранить), Berekő (беречи), Mérk (мѣрковать) — всѣ села эти находятся въ шарийской жупѣ; Esztrény (остерегать, остеречи) въ гемеерской ж.; Alsó и Felső-Ábrány (оборона) въ боршодской ж.; Berekő (беречи), Barkó (бранить), Barancs (бранить), Bacska (бачити) — въ землинской жупѣ, гдѣ около Ластовца когда то существовали и села Asló- и Felső-Mérk (мѣрковать);¹ Buda-Ábrány (оборона), Kis-Ábrány — межа въ селѣ Gyulaj, Szent György — Ábrány, Bács — межа въ городѣ Kisvárdá, Bács-Aranyos (бачити), Berencs (беречи) — въ саболчской жупѣ; Bacsava (бачити), Baranya (боронить) — въ ужской жупѣ. Bacskovik (бачити), Berencs (бранить), Jászó (язъ), Szád (садить) — въ абауй. ж. Въ берег. ж., у села Ильковицы, находятся памятники Браницы, въ той же жупѣ есть и село Ábránka. Huszt-boronyá, Szucha-bronyka (боронить), Бранинцы въ Лопушнѣ и Верхней Апшѣ — марамарошской жупы. Bikszád (садить), Eszró (остеречи), Mérk (мѣрковать) — въ сатмарской жупѣ и т. д.

Если эти мѣста обороны обозначимъ на картѣ, то получимъ пять оборонительныхъ линій. Ясно, что они приготовились постепенно, а какъ увидимъ, не по причинѣ наступленія, но вслѣдствіе отступленія.

Территорія, для большей успѣшности въ управленіи, была раздѣлена на округа, называвшіеся воеводинами. О послѣднихъ также имѣется упоминаніе въ именахъ: Воеводина, Вайдовка — межи въ Ярембинѣ на Спишѣ, въ

¹ Csánki D.: Magy. tört. földrajza I. 356.

Сорочинѣ въ Шаришѣ, въ Глиньовѣ и Чумаки въ Землинѣ, въ Петровомѣ въ Марамарошѣ; Владыча, Вайдова и Vajdáska — села въ Землинѣ, Войдаградъ въ Боршодѣ и т. д.

Во главѣ территоріи стоялъ князь, на что показывают также собственные имена: Княжова Деберъ въ Дричномѣ — на границѣ Шариша и Землина; Князское, межа въ Вызницѣ, берегской жупы; Князное и Князство, межи въ Русскомѣ Быстромѣ, въ Мараморошѣ и т. д.

На князей ссылается и Анонимъ въ своей хроникѣ, изъ чего явствуетъ, что князья существовали и въ его время подъ именемъ: дуковъ — *dux* (с. XIII).

Въ селѣ Збой, Землинской жупы, находится межа съ именемъ Царинка.

Среди указаній на занятія, въ географическихъ именахъ особенно бросается въ глаза рудокопное дѣло. На него указываютъ имена единичныхъ селъ:

Rudna, Rudnok (руда, рудникъ) — села въ абауйской жупѣ; тамъ же есть и межа Rudnok, въ селѣ Zsadány (сѣдаты — сѣданы). Rudlyov и Rudabánya, села въ землинской жупѣ, а также при Толчвѣ есть и гора Rudnokhegy. Нынѣшній Гаракоцъ на Спишѣ еще въ 1284 г. именовался terra Rudna;¹ Rudobánya — село въ боршодской жупѣ; Rudna-Rudnik — села въ гемерской жупѣ, тамъ же и проходъ Rudno, между вершинами Hlasní и Blatné dolinky, на югъ отъ городка Röcze, а въ ихъ долину — потокъ Rudnó; Rudovec, село въ мараморошской жупѣ.

Въ наименованіяхъ есть указанія и на тѣ металлы, которые добывались:

а) *золото*: Zlatnapatak на Спишѣ, Aranypataka (Zlaté), Aranybánya (Zlatá baňa) — въ шаришской жупѣ, Aranyos (Zlaté) — въ боршодской жупѣ, Zlatno — въ гемерской жупѣ, гдѣ нѣкогда было и село Zlathyn;² Aranyos (Zlaté), Arany-Idka (золотая утка) — въ абауйской жупѣ. Небезинтересно, что въ Золотой Уткѣ самыя старыя штольни называются: Текла, Убочки, а весь рудникъ расположенъ на горахъ Holá, Okruhlá и Kosinczka holicza. Въ Hánkovo-ѣ, гемерской жупы и до сихъ поръ живо преданіе, что подъ холмомъ Скалка нѣкогда находился золотой рудникъ, слѣды котораго сохранились и понынѣ.

¹ Szepes várm. tört. társ. évkönyve IV. 23, Lőcse 1888.

² Gömör várm. monografiája 86, Csánki I. 147.

б) *жельзо*: Vaspatak (Želycznik) — село въ шарышской жупѣ, вершина Železnica въ землинской жупѣ, Železnik и Želizko — высоты въ гемерской жупѣ и т. д.

в) *серебро*: на югъ отъ Попрада, недалеко отъ вершины Zdjар находится межа Striberna.

г) *опаль*: его добывали въ Дубникѣ, въ горахъ Po za puste, Po za borov (боръ), Kottli, Čolo, Tancoska (Тоничка), Ordanka (ордынскій, орда).

д) *соль*: добывалась при Сольноградѣ и въ Мараморошѣ. Главную потребность удовлетворялъ Мараморошъ; его соляныя богатства являются неисчерпаемыми. Чтобы облегчить полученіе соли населенію, въ различныхъ округахъ были созданы магазины, куда соль доставлялась воднымъ путемъ. Естественно, что эти торговыя операціи происходили прежде всего въ тѣхъ мѣстахъ, имена которыхъ съ давнихъ временъ связаны съ корнемъ — соль, а именно:

Солья — въ Ужской жупѣ; Szolnocska въ Нижнемъ Землинѣ. Въ 1400 г. онъ назывался еще Сольнокомъ;¹ въ верхнемъ Землинѣ находимъ село Sókút — Соль; Szolnok въ саболчской жупѣ; Szolnok — и въ абауйской жупѣ; очевидно такъ же слѣдуетъ трактовать и имена: Szolyva — Саява — Солява въ берегской жупѣ и рѣку Sajó, особенно имѣя ввиду, что по нѣмецки она называется Salzach, т. е. солянымъ потокомъ. Села Alsó-Sajó и Felső-Sajó называются Nieder-Salz т. е. Nižná-Slaná и Ober-salz т. е. Vyšná-Slana. Къ этому слѣдуетъ еще добавить, что при селѣ Norka, тамъ, гдѣ въ Sajó вливается Csetnek, находится Sósuszta и горка Sóshegy (430 м.).

Изъ прочихъ занятій особаго вниманія заслуживаетъ винодѣліе. Оставляя въ сторонѣ Подгорье и южныя области Вигорлата, гдѣ издавна центромъ винодѣлія была Vinna (Винна), слѣды виноградарства находимъ на такихъ возвышенностяхъ, гдѣ въ настоящее время вообще не садится лоза, напр.:

Viničná, гора на западъ отъ Будомира, въ шарышской жупѣ; тамъ же при селѣ Свиня имѣется холмъ Vinica; Vinička — вершина въ Ревуцкѣ, гемерской жупы; Vinica — межа въ Седлисахъ, Viničko — межа и вершина Vinice (130 м.) въ Врановѣ, землинской жупы, тамъ же въ Таварна-Полянкѣ Vinična skala (245 м.), а въ Малой-Домашѣ холмъ

¹ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1898 ст. 39.

Vinica (177 м.); Vinične — межа въ Грушовѣ, мараморошской жупы и т. д.

Не упуская этого изъ виду, слѣдуетъ намъ теперь обратить свое вниманіе на нынѣшній карпаторусскій этносъ. Кто его будетъ изслѣдовать, не можетъ не замѣтить, что онъ состоитъ изъ четырехъ группъ, уже сами названія которыхъ указываютъ на ихъ различное прошлое. Эти группы, вопреки времени и распространенію цивилизаціи, сохранили многое, восходящее къ глубокой древности, какъ относительно типа, такъ и въ отношеніи языка, вѣрованій, одежды, быта и обычая. Этими народными группами являются: гуцулы, бляхи, бойки и лемки. Изъ нихъ, гуцулы, бойки и лемки имѣютъ свое кровное продолженіе и за Карпатами, другими словами — изъ Галича они принимають и въ долину Тисы.

Начавъ съ востока, на самомъ хребтѣ Карпатъ находимъ гуцуловъ. Они граничатъ съ румынами и распространяются за Карпаты по рѣку Ломницу, а вдоль горъ — по Тису, точнѣе по ея источники. Въ районѣ у Карпатъ ихъ число едва ли превыситъ 12 тысячъ и живутъ они въ 22 селахъ въ самой горной области Марамороша.

На югъ отъ гуцуловъ, по долинамъ Тараца, Талабора и Требуши, живутъ бляхи.

Съ гуцулами и бляхами на западѣ находятся въ сосѣдствѣ бойки; ихъ поселенія продолжаются по истоки Ужа и Сана.

Далѣе, по этническую границу съ чехословаками и поляками, живутъ лемки, самые многочисленныя изъ перечисленныхъ четырехъ народностей.

Происхожденіе этихъ племенныхъ именъ насколько древне, настолько и загадочно. Указанія на нихъ нѣтъ ни въ преданіи среди народныхъ массъ, ни у писателей историковъ. Только имя бойковъ не можетъ не напомнить указаніе Константина Багрянороднаго о бойкахъ.¹ Замѣчательно, что сама эта группа весьма рѣдко называетъ себя этимъ именемъ. Хотя въ народной пѣснѣ и поется, что

И ты бойко и я бойко,

Мы сме собѣ бойки....,

однако въ народѣ это имя считается чѣмъ то обиднымъ: „Бойкнуло бы тобѣ въ черевѣ“, „якій я бойко?“ и т. д.

Едва ли могутъ быть сомнѣнія, чтобы въ бойкахъ Конс-

¹ De adm. imperii c. XXX.

тантина Багрянороднаго не видѣть славянское племя, а такъ какъ они нѣкогда находились въ сосѣдствѣ съ Бѣлой Хорватіей, то, вѣроятно же всего, древнихъ бойковъ слѣдуетъ признать предками нынѣшнихъ бойковъ, тѣмъ болѣе, что со временъ Константина Багрянороднаго нѣтъ ни одного памятника, который бы указывалъ на какую либо значительную перемѣну въ районѣ Карпатъ.

Самое же названіе, по всей вѣроятности, происходитъ отъ кельтскаго племени боевъ, жившихъ въ этихъ мѣстахъ въ доисторическія времена, которые или были истреблены или выселились отсюда подъ натискомъ переселенія народовъ. Возможно, что послѣ этого между славянами, которые слѣдовали за кельтами, осталась какая нибудь незначительная часть племени боевъ, какая нибудь группа челяди, которая, проживая въ средѣ господствующаго народа, получила имя бойковъ, пока не слилась совершенно съ общей народной массой и, ослабяившись, не оставила своего имени русскому племени. Это послѣднее и до сихъ поръ чуждается его и относится къ нему съ презрѣніемъ: „Бойко жовто-черевый“ и въ насмѣшку добавляетъ:

„Ой гуцулы, гуцуленьки, де сте бойка дѣли?“

Цы вы его испеклисте, цы сырого сѣбли?“

Ни мы его испеклисмо, ни сырого сѣбли,

И но ишовъ черезъ гору, та го вовки сѣбли“.¹

Къ этому слѣдуетъ прибавить, что въ средѣ этого племени имѣются остатки памятниковъ такого рода, которые совершенно чужды всѣмъ прочимъ русскимъ племенамъ. Сюда относится и обычай т. н. лопатковъ, существующій исключительно среди бойковъ. Онъ заключается въ слѣдующемъ:

Когда кто нибудь умереть въ крестьянской семьѣ, то еще до похоронъ приходятъ въ домъ покойнаго родные и знакомые, чтобы утѣшить опечаленную семью и при этомъ играютъ въ веселыя игры и даже даютъ комическія представленія; одинъ при этомъ изображаетъ сельскаго старосту, а двое другихъ приходятъ къ нему судиться и т. д. Называются такія представленія лопатками потому, что въ нихъ наиболѣе обычна игра, состоящая въ томъ, что одному завязываютъ глаза, а другіе его бьютъ лопатой по спинѣ и онъ долженъ угадать, кто именно его ударилъ?

¹ Я. Толовацкій: Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. 1878, I. 721.

Развѣ могла бы сохраниться цѣльность группъ въ томъ видѣ, какъ мы ее имѣемъ въ дѣйствительности, при какой то искусственной колонизаціи?

Выше подчеркивалось, что Анонимъ прошлое карпатороссовъ относитъ къ самому приходу мадьяръ, указывая на столкновение вождя карпатороссовъ Лаборца прежде всѣхъ съ Арпадомъ. Съ другой стороны въ исторіи нѣтъ никакого слѣда о томъ, чтобы со времени Константина Багрянороднаго происходили какія либо перемѣны въ славянскомъ этносѣ сѣверо-восточныхъ Карпатъ. Смотри при томъ на номенклатуру территоріи, станетъ ясно, что нынѣшнія группы карпаторусскаго этноса нужно считать потомками той славянской массы, которую здѣсь оставило переселеніе народовъ и называлась она однимъ общимъ именемъ — хорваты.

Какъ намъ извѣстно, во времена императора Гераклія, изъ этихъ хорватовъ на югъ переселились двѣ группы. Потомками западной группы являются нынѣшніе хорваты, а восточной — сербы. Не безъ интереса упомянуть, что по территоріи древней Сербіи мы встрѣтимъ рядъ мѣстныхъ именъ, которыя напоминаютъ имена сѣверо-восточной области Карпатъ: Топла, Дубрава, Коритникъ, Крива, Ломница, Майданъ, Луковъ, Луково, Лукавица, Каменица, Пряшовъ, Марморосе, Теплица, Слатина, Земланъ-Землинъ и т. д. Особенно замѣчательно послѣднее названіе; вѣдь слово земля, хотя имѣется во всѣхъ славянскихъ языкахъ, но съ буквою *Л* употребляется только у русскихъ и сербовъ; у чеховъ: *zele*, у поляковъ — *ziemia*, а у болгаръ — *zemja*.

Значительно болѣе сложный вопросъ — откуда пришли сюда эти группы и гдѣ жили раньше? Укажемъ на нѣкоторые данныя и въ этомъ вопросѣ.

Кто изслѣдуетъ сѣверо-восточную область Карпатъ, тотъ встрѣтится съ такими географическими именами: *Кійовъ*, село въ шаришской жупѣ и пустошь въ землинской жупѣ, между селами Нижнее Грущево и Поша; *Кійовиско*, вершина на Вигорлатѣ въ земплинской жупѣ, возлѣ села Литовиско; *Кійовецъ*, межа въ Студеномъ, въ Мараморосѣ; *Волга*, межа въ ужской Солотвинѣ; *Умань*, межа въ Лоховѣ, въ бережской жупѣ; *Ростиміръ*, межа въ Бобовицахъ бережской жупы; *Бердичевъ*, межа въ Горынчевѣ мараморосской жупы.

Съ другой стороны въ Россіи находимъ слѣдующія названія:

Требушка, Любоча, Любошино, Ужинъ около озера Ильмень; *Кирва*, село около Твери; *Колодное, Избоище, Левоча, Тиросъ*, села подъ Мологою. И т. д.

Насколько можно заключить изъ этихъ совпаденій, группа лемковъ происходитъ изъ района Днѣпра, въ то время, какъ остальные изъ болѣе отдаленныхъ волжскихъ областей.

Ясно, что передвиженіе народовъ вынесло ихъ изъ Сармы и оставило въ Карпатахъ, гдѣ они обитали, до появленія Руси, подъ общимъ именемъ хорватовъ.

Намъ хорошо извѣстно, что назначеніе Руси заключалось въ объединеніи раздробленныхъ славянскихъ племенъ въ единый политическій организмъ. Однако такое движеніе вызвало противодѣйствіе со стороны Византіи, жертвой которой явилась Моравія, а тѣмъ самымъ великая идея объединенія славянскихъ народовъ Русью, похоронилась на вѣки.

Вслѣдствіе этихъ же событій, разрушилось и единство хорватскаго этноса карпатской области: часть изъ него вошла въ объединяющія рамки Руси, съ ея кирилликовской окраской, другая же часть попала въ разрушительный плѣнъ глаголицы, возглавляемой Моравіей.

Историческіе источники свидѣтельствуютъ, что русская объединяющая рука простиралась даже за Вислу, въ самый центръ современной Польши. Естественно, что и хорваты не могли ускользнуть изъ подъ ея вліянія, а принимая во вниманіе географическое положеніе, можно заключить, что сюда вліяніе Руси распространилось раньше, чѣмъ за Вислу. Это подтверждаетъ и то, что въ походѣ Олега въ 907 году на Царьградъ принимали участіе и хорваты, слѣдовательно его власть сюда распространялась значительно раньше.

А такъ какъ цѣль Руси была направлена къ объединенію всѣхъ славянъ, то уже изъ этого слѣдуетъ, что когда ея вліяніе появилось въ средѣ хорватъ, то и Карпаты не могли препятствовать этому движенію. Если бы то не соответствовало правдѣ, тогда нужно было бы русскихъ подъ Карпатами считать болѣе поздними пришельцами. Но тогда не могло бы существовать преданія въ народѣ о древнемъ владычествѣ Руси подъ Карпатами.

Поэтому ясно, что русскіе подъ Карпатами вправѣ считать себя автохтонами. Только имъ полностью принадлежитъ историческое право. Русскость въ Карпатахъ предупредила всякое чужое владычество, потому что когда Олегъ появился

здѣсь, Моравія, законными наслѣдниками которой являются чехословаки, только поднималась, а мадьяры въ то время еще лишь нарождались въ Лебедіи.

Естественно, что споръ можетъ возникнуть лишь по вопросу о движеніи Руси подъ Карпатами и какая дѣйствительно территорія первоначально входила въ ея границы.

Чтобы быть точнымъ, необходимо указать, что мадьяръ, какъ таковыхъ, не было, а они появились только въ IX столѣтіи около устьевъ Днѣпра, у Крыма, изъ остатковъ турецкой расы, которые спаслись отъ печенѣговъ, когда послѣдніе появились на Волгѣ. Впослѣдствіи эти остатки, подъ натискомъ тѣхъ же печенѣговъ, отсюда позже стянулись въ низовья Дуная. Въ долины Дуная и Тисы они попали не побѣдителями, но какъ спасающіеся бѣгствомъ отъ гибели, приготовленной имъ союзомъ болгаръ и печенѣговъ, при содѣйствіи Царьграда и благосклонности Моймира II, князя Моравіи. Какъ Царьградъ, такъ и Моравія использовали ихъ для укрѣпленія глаголистическаго фронта.

Предки нынѣшнихъ мадьяръ прибыли сюда приблизительно въ 896 году и поселились въ древней Панноніи, которая была для нихъ предоставлена княземъ Моравіи. Границы древней Мадьяріи были: съ юга — озеро Балатонъ, съ запада — рѣка Раба и даже вѣрнѣе, трясины озера Fertő, а съ сѣвера и востока — русло Дуная. Спасенные Византіей, они потому были вѣрны ея политикѣ до самаго конца владычества Царьграда и, естественно, помогали Византіи парализовать объединяющія усилія Руси, а слѣдовательно разъединенію славянской семьи. Именно по причинѣ славянскаго раздора, матерью котораго явилась глаголица, мадьярству не только удалось укрѣпиться въ средѣ славянства, но и развить свою историческую жизнь, одновременно подчиняя себѣ ссорящіеся между собою славянскія племена и такимъ образомъ распространили свою власть до Карпатъ.¹

¹ Ср. Н. Бескидь: Мадьярскій Клинь, 1928.

Историческая Карпатская Русь.

Русь, распространивши свои границы за Карпаты, къ дальнѣйшему своему продвиженію встрѣтила два препятствія, именно въ лицѣ:

1. Болгаріи, и
2. Велико-Моравіи.

Слѣдовательно, чтобы представить историческія границы Карпатской Руси, ясно, что для этого необходимо изслѣдовать и установить прежде всего ея мѣста соприкосновенія съ Болгаріей и Велико-Моравіей.

Намъ извѣстно, что болгары, когда то игравшіе значительную роль на Волгѣ, со временемъ, подъ вліяніемъ различныхъ обстоятельствъ, утратили свое могущество. Изъ нихъ одна часть, подъ начальствомъ Испериха, перекочевала къ устьямъ Дуная и здѣсь, воспользовавшись внутреннею слабостью правленія императора Константина Погонатоса, въ 679 году переправилась черезъ Дунай, захватила древнюю Моезію, гдѣ и поселилась, съ центромъ въ Великой Преславѣ. Болгары, хотя были и малочисленны, но благодаря сильному воинственному духу и мощному единству, прочно укрѣпились среди мѣстнаго населенія. Ихъ успѣху помогло то обстоятельство, что остальные племена переселенцевъ не отличались стойкостью племенного индивидуализма и легко ассимилировались. А потому болгары, имѣя къ тому же способныхъ вождей, изъ которыхъ особенно живую память о себѣ оставилъ Крумъ, уже черезъ столѣтіе власть свою распространили на югъ до Балканъ, на западъ до Дрины, а на сѣверѣ, какъ это отмѣчалось, силой захватили въ свои руки и древнюю Дакію, гдѣ въ то время находилось славянское племя бродниковъ.

Замѣтимъ, что Халоупецкій владычество болгаръ распространяетъ почти до Карпатъ. Интересно, что на его картѣ гора Вигорлатъ называется *Bycharskými Vrchy. Vihorlat = Bi-charlat*.

Конечно, этимологія Халоупецкаго не только произвольна, но и совершенно ошибочна, а, на основѣ такой этимологіи, ошибочно также и его толкованіе.

Нельзя забыть того, что болгары были малочисленны. Въ древнюю Дакію притянуло ихъ ея богатство золотомъ, серебромъ и солью, именно какъ разъ то, въ чемъ они нуждались. Дакію они захватили насильственно, словивши сопротивление бродниковъ. Чтобы удержаться въ Дакіи, болгары прибѣгали къ самооборонѣ, пользуясь для того традиціями когда то римскаго могущества. Извѣстно, что граница Дакіи на западѣ распространялась только до Тисы, затѣмъ шла по подножію Семиградскихъ горъ полукругомъ до истоковъ рѣки Быстрицы, а здѣсь, пересѣкая Карпаты, проходила къ устью Днѣстра. Слѣдовательно, на сѣверѣ оборона болгаръ опиралась на сильную когда то римскую крѣпость Поролизеумъ-Мойградъ, развалины которой сохранились и нынѣ. Здѣсь граница кончалась.

Эти границы болгарскаго владычества расширялись только разъ и опять таки на западъ, именно около 829 года, при завоеваніи Бѣлграда и тогда же онъ былъ переименованъ въ *Alba Bulgariae*. Только въ это пору, а не раньше, ихъ границы доходили до Дуная, иначе просто невозможно допустить, чтобы Бѣлградъ попалъ въ ихъ руки только теперь. Въ это же время имъ достался и нынѣшній Пештъ, съ переправой черезъ Дунай.¹ Чтобы переправа была въ безопасности, на сѣверномъ верхнемъ изгибѣ Дуная былъ построенъ, подобно Бѣлграду (который служилъ опорнымъ пунктомъ переправы на южномъ изгибѣ), Вышній-градъ, нынѣшній *Visegrád*.

Къ укрѣпленію Дуная болгаръ принудили слѣдующія обстоятельства. Какъ мы подчеркнули, Семиградъ попалъ въ руки болгаръ благодаря ихъ насильственному завоеванію славянскаго племени бродниковъ, а потому ихъ взаимоотношенія были непріязненны. Кромѣ того нельзя забывать и того обстоятельства, что къ тому времени Паннонія была покорена франками, что нарушало спокойствіе болгаръ. Та-

¹ Cp. Salamon F.: *Budapest története* II. 86.

кимъ образомъ Болгарія попадала въ тиски съ двухъ сторонъ: со стороны запада и со стороны Византіи. Къ тому слѣдуетъ добавить, что западъ, какъ только увидѣлъ, что ему не удалось использовать посѣянную имъ же вражду между болгарями и Византіей, предпринялъ интриги въ средѣ бродниковъ противъ болгаръ. Благодаря этимъ интригамъ у бродниковъ вспыхнули возстанія и въ случаѣ ихъ успѣха, для болгаръ потеря семиградскихъ рудниковъ означала бы смертельный ударъ. Вотъ то обстоятельство, которое болгаръ заставило вынести линію обороны до Дуная. Эта естественная граница была наиболѣе подходящей къ самозащитѣ, а вмѣстѣ съ тѣмъ и къ парализованію проникновенія всякихъ интригъ.

Однако нѣтъ никакихъ указаній на то, чтобы границы болгаръ и на сѣверѣ то же выносились впередъ за линію римской обороны. Въ этомъ не было и смысла, потому что къ сѣверу отъ Мойграда тянулись болота, питаемые водами рѣкъ Самоши, Красной и Тисы. Оставить такую линію обороны, это равносильно собственному ослабленію.

Правда, Анонимъ указываетъ на присутствіе болгаръ не только въ Семиградѣ, но и къ сѣверу отъ древней римской границы. По его разсказу, мадьяры встрѣтились съ болгарскими славянами уже при Латорицѣ, около Мукачева, которыхъ поселилъ здѣсь Кеанъ, праотецъ князя Салана.¹

Конечно, трудно въ цѣломъ отрицать это утвержденіе, потому что на присутствіе болгаръ здѣсь ясно указываетъ носовой звукъ съ буквой „н“ въ названіяхъ: Lonka, Gerenda, Munkacs, Gorond, Ung и т. д. Однако, если мы начнемъ изслѣдовать подробнѣе, то едва ли можно будетъ согласиться съ тѣмъ, чтобы эти поселенія были образованы государственной властью болгаръ. Вѣдь ихъ владычество даже въ самомъ Семиградѣ не оставило болѣе или менѣе значительнаго впечатлѣнія, что служить яснымъ доказательствомъ того факта, что въ рукахъ болгаръ находилось лишь управленіе надъ другимъ племенемъ. Напримѣръ въ бигорской жупѣ, которая считалась центромъ упомянутаго Салана, до сихъ поръ сохранились мѣстныя названія: Ugfelek, Ugra, Láz, Lugor и т. д. Нѣтъ слѣда и при Дунаѣ. Напротивъ, слѣдуетъ подчеркнуть, что болгары относительно названія этой рѣки употребляли и употребляютъ названіе Дунавъ. А всѣ сла-

¹ С. XII.

вянскія имена, съ окончаніемъ на *авъ* (приставъ, поставъ, Владиславъ), въ мадьярскомъ языкѣ получаютъ окончаніе *ó* (*poroszló, posztó, László*). Поэтому, если бы болгары здѣсь жили въ большомъ количествѣ, то, конечно, ихъ форма наименованія рѣки оставила бы нѣкій отпечатокъ въ мадьярскомъ языкѣ. При томъ интересно, что по количеству больше всего памятниковъ найдемъ въ сѣверо-восточной области Карпаты, чѣмъ въ цѣломъ Семиградѣ. Однако нельзя не замѣтить того, что и здѣсь болгарскія наименованія замѣчаются только въ небольшой полосѣ, которая тянется отъ Марамороша до Шайова и надъ горами возлѣ Тисы. Но и въ этой полосѣ они немногочисленны и представляютъ собою только островки въ первобытномъ русскомъ этносѣ. Здѣсь мы встрѣтимся съ названіями: Угоча-Унгъ-Ужокъ, Мункачъ-Лучка, Землинъ-Зомборъ, Бодрогъ-Лонка и т. д. Пограничная же полоса носитъ почти чисто русскія названія, какъ напримѣръ въ саболчской жупѣ находимъ: *Tisza-Lők*, которое еще въ 1332 г. называлось *Luk-омъ*;¹ *Tisza-Dob*, а въ 1338 г. оно носило еще названіе *Dub*,² въ селѣ *Eszeny* находится межа Лучка и т. д.

Поэтому удобнѣе предположить, что эти болгары переселились сюда, какъ бѣженцы, именно въ эпоху паденія болгарскаго государства, т. е. въ періодъ 927—1018 г. г., опасаясь мщенія со стороны бродниковъ. Болгарскіе бѣженцы поселились въ верховья Тисы, потому что эта территорія казалась имъ выгодной въ томъ отношеніи, что лежала недалеко отъ ихъ прежняго отечества, а кромѣ того была съ юга защищена пространными болотами, которыя только отъ 1613 г., закономъ XXVII, начали систематически осушаться, хотя еще и въ прошломъ столѣтіи занимали площадь въ нѣсколько тысячъ кат. утровъ. Мадьяры называли ихъ *Ecsedi lár-омъ*. Это названіе въ древнихъ грамотахъ встрѣчается въ формѣ *Eched, Euched*, конечно, отъ русскаго глагола — ехидствовать, ехидничать.

Весьма интересно, что тамъ, гдѣ на югѣ кончались эти болота, при рѣкѣ Красна находимъ село *Eszlő*, въ настоящее время исключительно съ румынскимъ населеніемъ. Безусловно, что это имя происходитъ отъ глагола *стеречи*. Съ другой стороны не можетъ не броситься въ глаза, что *Esztrő* возвышается какъ разъ противъ Мойграда, древняго Поролизеума.

¹ *Pápai tizedszedők* lajst. 328, 343, 349.

² *Zichy Okmánytár* I. 532.

Тутъ и кончалась граница Олеговыхъ завоеваній на югѣ. Это подтверждается и тѣмъ, что мы находимъ, дальше къ западу, а именно подъ Дебрециномъ, горку Стража (99 м.), затѣмъ села: Alsó и Felső Ábrány (въ жупѣ Боршодь), а при городѣ Гатванъ, уже въ гевешской жупѣ, такую же горку Стража (177 м.). Нашу точку зрѣнія еще больше подкрѣпитъ то, что отъ Тисы до Дуная, непосредственно подъ линіею Esztró-Strazsa, тянутся остатки одного стараго рва, называемаго мадьярами Csörszárka, что ясно указываетъ на происхожденіе отъ глагола — чертить. Этотъ ровъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ достигаетъ глубины одной сяди, а въ ширину — до четырехъ сядь. Тамъ, гдѣ онъ приближается къ Дунаю, основался Новый-градъ, съ одной стороны противъ болгарскаго Вышняго-града, съ другой — противъ запада. Именно здѣсь примыкаетъ къ долинѣ хребетъ Островскаго Вепора. Надъ Новымъ-градомъ, прямо къ сѣверу, встрѣтимъ Сеноградъ (сѣнь = защита, оборона). На правомъ берегу Ипла, сзади Новаго града и Сенограда, поднимается Стражъ и Стражна гора (333 м.). Зная это, все же мы должны подчеркнуть, что хотя въ сѣверо-восточной области Карпатъ въ мѣстныхъ названіяхъ и сохранились слѣды болгарскаго вліянія, но отсюда не слѣдуетъ, что ихъ владычество до этихъ предѣловъ распространялось.

Напротивъ, преданіе эту территорію относить къ русскому владѣнію, особенно въ южныхъ частяхъ жупъ Абауйской, Землинской и на Нырѣ. Оно утверждаетъ, что были времена, когда русскій флагъ развѣвался на токайской горѣ и только впослѣдствіи русское владычество сузилось по гинчанскіе мосты. Правда, нельзя полностью довѣрять преданію, существующему въ народѣ, однако въ немъ всегда имѣется корень скрытой истины. Вѣдь народъ только то можетъ помнить и сохранить, что въ дѣйствительности было. Хотя преданія и претолковываются, но въ нихъ существуетъ и доля правды. Конечно, съ исторической точки зрѣнія особую цѣнность имъ придавать нельзя, но и нельзя ихъ полностью отбрасывать. Характеризуетъ однако положеніе, что на основѣ этого преданія даже къ императору Александру III изъ южныхъ областей посылались просьбы о предоставленіи средствъ на постройку церквей и т. п. Правда, эти просьбы, перехватываемыя австромадьярской цензурой, до Петрограда никогда не доходили, но за то достигли своей

цѣли, хотя и не у русскаго императора, а у Франца Іосифа, который, по докладу своего правительства о посылаемыхъ просьбахъ въ Россію, оказывалъ имъ поддержку.

Какъ извѣстно, Великая Моравія составилаь изъ славянскихъ племенъ, жившихъ на Моравѣ, съ центромъ въ Велеградѣ, по ходатайству Византіи. Насколько можно установить изъ историческихъ данныхъ, въ ея составъ входили: провинція на Вагѣ, т. е. западная часть Карпатской области, откуда еще въ 830 году Мойміръ изгналъ Привину, сидѣвшаго въ Нитрѣ, а его территорію присоединилъ къ своимъ владѣніямъ. Затѣмъ были присоединены чехи, далѣе сербы и, наконецъ, иныя племена, жившія на Лабѣ. Съ 874 года, на основаніи договора, заключеннаго въ Форгеймѣ, въ составъ Великой Моравіи вошла и Паннонія, присоединеніе которой, кромѣ факта непосредственной связи съ Царьградомъ, имѣло великое значеніе и то, что тѣмъ самымъ прерывались сношенія франковъ и болгаръ, владѣнія которыхъ начинались уже на лѣвомъ берегу Дуная. Этимъ прекращалась и возможность агитаціи со стороны изгнанныхъ князей изъ Нитры, изъ которыхъ Коцель, сынъ Привины, подъ покровительствомъ франковъ, организовался въ Мозабургѣ надъ Балатономъ и отсюда постоянно беспокоилъ Велико-Моравское княжество.

Вслѣдъ за этимъ Великая Моравія начала вести усиленную агитацію среди ляховъ на Вислѣ, съ цѣлью вырвать ихъ изъ рукъ Руси и подчинить глаголическимъ идеямъ. Этотъ вопросъ для Святополка являлся не менѣе важнымъ, чѣмъ присоединеніе Панноніи, такъ какъ ляхи жительствова-ли въ непосредственномъ сосѣдствѣ съ Моравіей. Если бы Русь закрѣпила здѣсь свое вліяніе, она могла бы постоянно вліять не только на племена, живущія надъ Лабой, но и на дѣла самой Моравіи.

О дальнѣйшихъ подвигахъ Святополка исторія ничего не знаетъ. Тому препятствовала уже и замѣна прежней его политики. Чтобы въ составъ Великой Моравіи входила, и сѣверо-восточная область Карпатъ, по крайней мѣрѣ одна ея часть, нѣтъ нигдѣ никакого слѣда. Напротивъ, интересно то, что доказательствомъ историческаго права на эту территорію русскаго народа явятся сами чешскіе источники.

Въ грамотѣ объ учрежденіи Пражскаго латинскаго епископства восточныя границы опредѣляются такъ:

„Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakova civitate, provinciaque, cui Vag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, quae Krakova est. Inde Ungariorum limitibus additi usque ad montes, quibus nomen est Tritri dilatata procedit. Inde in ea parte, qua meridiem respicit, addita regione Moraviae usque ad fluvium, cui nomen est Vág et ad mediam sylvam, cui nomen est Mure et ejustem montis eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur“.

Должны замѣтить, что Пражское латинское епископство учреждалось при Болеславѣ II. въ 973 году, но первоначальная грамота о его основаніи до насъ не дошла; о его учрежденіи говорится лишь въ грамотѣ императора Генриха IV. отъ 1086 года, въ свою очередь сохранившейся только въ лѣтописи Косьмы¹. Естественно, что чехи всѣми силами доказываютъ ея подлинность,² однако противная сторона находитъ ее подложной.³

Прежде всего слѣдуетъ указать, что для пражскаго епископства, основаннаго въ 973 году, конечно, не могли опредѣляться границы по Бугъ и Стырь. Помимо громаднаго разстоянія, противъ этого говорить и самая сущность дѣла. Какимъ образомъ пражскому епископству могла быть сразу, въ грамотѣ о его основаніи, предоставлена такая колоссальная территорія, если самое епископство должно было выполнить еще чисто миссіонерское заданіе? Въ то время римскій обрядъ въ самой Чехіи находился въ зачаточномъ состояніи, слѣдовательно менѣе всего можно было говорить о его возможности распространенія по Бугъ и Стырь. Съ другой стороны, если бы латинскій обрядъ распространился до этихъ рѣкъ, то несомѣнно, что Римъ учредилъ бы для столь отдаленныхъ отъ Праги территорій особаго епископства. При томъ нельзя забывать, что въ томъ время и Польша была уже самостоятельной, а познанское епископство было заложено еще въ 965 году.

Допустить такую возможность мѣшаетъ и пергаментовый каталогъ краковскихъ епископовъ, въ которомъ подчеркивается: „Prohorius primus Cracoviensis episcopus ordinatus anno Domini 966“.⁴

¹ Pertz: Mon. Germ. Ss. II, 91—3, A. Bielowski: Mon. Pol. Hist. I—147.

² Palacky: Geschichte von Böhmen, I 221—6, Dudík: Geschichte Mährens I. 41; Kalousek: Sitzungsberichte d. Böhm. Gesch. d. Wissensch. 1883, II. 19.

³ Loserth: Mittheilungen II. 15., Köpke-Dümmeler, m. c. 503, Voigt H. G.; Adalbert von Prag. 203 8.

⁴ Lentowski, Katalog biskup. Krak. Krakov, 1852. I. 2.

Если же въ 966 году въ Краковѣ былъ свой епископъ, то естественно, что краковская область не могла быть подчиненной въ 973 году пражскому епископу.

Такимъ образомъ очевидно, что подлинность грамоты пражскаго епископства не выдерживаетъ критики, а ея претензіи на эти территоріи слѣдуетъ отнести къ болѣе древнимъ временамъ, однако которыя ничего общаго неимѣвша ни съ Прагой, ни съ ея латинскимъ епископствомъ.

Эту загадку можно отчасти объяснить при разборѣ исторіи краковскаго епископства.

Всѣ историки признаютъ, что первымъ краковскимъ епископомъ былъ нѣкій Прохоръ. Однако время его дѣятельности опредѣляется различно. Въ то время, какъ каталогъ краковскихъ епископовъ относитъ его дѣятельность къ 966 году, по лѣтописи же Траского онъ принялъ хиротонію только въ 970 году.¹ Наоборотъ историкъ Длугошъ относитъ время его смерти къ 986 году и прибавляетъ къ этому: „*praesidebat anni uno et triginta*“,² слѣдовательно Прохоръ долженъ былъ принять епископскій санъ въ 955 году, но въ то время извѣстно, что латинскихъ епископовъ не было ни въ Чехіи, ни въ Польшѣ.

Не можетъ не броситься въ глаза, что имя Прохоръ явно греческое. Поэтому нужно согласиться, что здѣсь рѣчь идетъ не о первомъ латинскомъ, а о послѣднемъ епископѣ старославянскаго обряда, епископство котораго въ правленіе Болеслава Храбраго было конфисковано и отдано латинскому епископу. Это тѣмъ болѣе вѣроятно, потому что краковское преданіе хорошо помнитъ о нѣкогда существовавшихъ тамъ владыкахъ, появленіе которыхъ относится ко времени св. Мефодія.³

Поэтому, если въ основной грамотѣ пражскаго епископства латинскаго обряда высказывается претензія на территорію по Бугъ и Стырь, то это можетъ объясняться лишь тѣмъ, что агитація глаголическихъ миссіонеровъ св. Мефодія дошла и до этихъ мѣстъ. Для ея закрѣпленія и было основано краковское епископство. Это же доказываетъ и преданіе „О пустынникѣ Иванѣ, королевичѣ корвацкомъ“, жившемъ въ эпоху Боривоя. Преданіе сохранилось въ одномъ рукописномъ сборникѣ XVII столѣтія, находящемся въ румян-

¹ Bielowski, Mon. Hist. Pol. II. 828.

² Hist. Pol. lib. I. 108.

³ Ср. рукопись I. Стрелецкаго въ Львовск. капит. бібліотекѣ греч. обряда, ст. 353.

цевскомъ музеѣ.¹ О томъ же Іоаннѣ имѣется большая легенда на латинскомъ языкѣ, находящаяся въ спискѣ XV вѣка подъ заглавіемъ: *Historia beati Ivani, qui communicatus est a Paulo, capellano b. Ludmillae, corpore Domini sub una specie, qui postea communicavit etiam beatam Ludmillam sub una specie.*²

Въ томъ же хронографѣ имѣется и повѣсть „О архиепископѣ Венцлавѣ, что въ Краковѣ“.³

Но не слѣдуетъ забывать, что Русь на территоріи при Вислѣ опередила Святополка, тѣмъ болѣе она должна была опередить его у хорватовъ, особенно въ районѣ восточной части Карпатъ. Слѣдовательно и претензіи, выставленныя пражскимъ епископствомъ еще болѣе неосновательны, потому что прежде чѣмъ управлять, съ церковной точки зрѣнія, землями по Бугъ и Стырь, необходимо было хотя бы религіозно овладѣть ими. Къ этому слѣдуетъ еще добавить, что эти самые хорваты въ 907 году уже участвовали въ походѣ Олега на Царьградъ, слѣдовательно глаголица не могла особенно привлекать ихъ. Это соображеніе лишь подтверждаетъ письмо Оды, вдовы князя Местька, умершаго въ 992 году, которое она послала папѣ Іоанну XV. По указанію этой грамоты, границы Польши въ 992 году на югъ доходили до Кракова, „*usque in locum, qui dicitur Russe et fines Russe ex-tendente usque in Cracoa*“.⁴

Еслибы это не соотвѣтствовало правдѣ, тогда Русь не имѣла бы здѣсь цѣлаго ряда воспоминаній.

Бандке, въ своей польской исторіи, пишетъ, что въ 1622 году, т. е. въ правленіе Сигизмунда III, іезуиты забрали въ свои руки всѣ бібліотеки и подвергли ихъ строгой цензурѣ. Все, что было найдено непріязненнаго и противнаго ихъ интересамъ въ книгахъ, рукописяхъ и грамотахъ, все было публично сожжено на варшавскомъ общественномъ рынкѣ. Сколько мученическихъ слезъ, страданій, стоновъ, гоненій, кривдъ и грабежей записано за это время рукою честныхъ, правдолюбивыхъ и безпристрастныхъ историковъ, сколько историческихъ документовъ погибло въ этихъ кострахъ! Однако, несмотря на эту іезуитскую озлобленность, погибло не все. Согласно доклада латинскаго епископа Станислава

¹ Ср. А. Востокова: Описание старослав. рукописей Румянцевскаго Музея. Москва, 1842. стр. 778 и *Fontes rerum Bohem.* I. ст. 110.

² *Fontes rerum Bohem.* I. 112—120

³ Ср. Востокова, ст. 778

⁴ Діонисій Зубрицкій: *Gränzen zwischen der ruthenischen und polnischen Nation*, Львовъ, 1849.

Сарновскаго папѣ Александру VII, русская перемышльская епархія насчитывала еще и къ концу XVII вѣка 3400 приходовъ съ 3 милліонами вѣрниковъ. Въ настоящее время едва ли наберется столько во всѣхъ трехъ галичскихъ епархіяхъ. О Тарновѣ даже Ипатская лѣтопись отъ 1262 года говоритъ, что вытѣсненная изъ города русская церковь, все же имѣла еще въ предградьи храмъ св. Богородицы, т. е. въ нынѣшнемъ Бургѣ.¹ Въ Сандомірѣ (Судомірѣ) доминиканцы заняли храмъ св. Іакова только въ 1226 году.² На югъ отъ Кракова, уже въ Карпатахъ, находится извѣстный польскій курортъ Щавница, гдѣ одна изъ межъ до сихъ поръ называется Поповщиною, а другая Дьяковщиною. При курортѣ протекаетъ рѣчка Руска и т. д.

Поголовное истребленіе русскости началось здѣсь только съ 1320 года, когда Владиславъ Локотокъ изъ Гнѣзна перенесъ свою столицу въ Краковъ.

Принявъ это во вниманіе, слѣдуетъ отмѣтить, что южная область сѣверо-восточныхъ Карпатъ вообще не упоминается въ грамотѣ пражскаго епископства. Южную границу она опредѣленно указываетъ по Татры, и отсюда на югъ до границы съ мадьярами. Слѣдовательно, территорія на востокъ по Татры не входила въ рамки Великой Моравіи, однако она не значится и подъ властью Болеслава I. чешскаго короля, прозваннаго жестокимъ, въ правленіе котораго Чехія владѣла наиболѣе обширной территоріей.

Это только подтверждаетъ свидѣтельство Ибрагима Ибнъ-Якуба, родомъ изъ сѣверо-западной Африки, еврея по національности, который весною 965 года черезъ Адриатическое море прибылъ по торговымъ дѣламъ въ Фріаулъ, а отсюда отправился въ Прагу.³ Его воспоминанія основаны всецѣло на лично видѣнномъ и упрекъ въ какой либо односторонности ему поставить нельзя. По его даннымъ, государство Болеслава на востокъ доходило до Кракова, въ то время какъ на югѣ — граничило съ „турками“. Такъ какъ мадьяры въ то время проживали еще въ древней Панноніи, то естественно, что восточную границу представляла линія: Краковъ—Татры—Дунай. Разстояніе отъ Праги до Кракова на осно-

¹ Długosz: Hist. Pol. lib. XII, подъ г. 1440. Kosciolek Najsw. Maryi Panny na Burku w Tarnowie, Tarnow 1850.

² К. Сейковский: Dni roczne S. zak. Kaznodz., Krakow 1743.

³ F. Westberg: Ibrahims — Ibn- Jakubs Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahre 965. Петроградъ 1898.

ваніи личныхъ путешествій онъ опредѣляетъ трехнедѣльнымъ путемъ. Говоря о пражскихъ торгахъ, онъ указываетъ, что ихъ посѣщали и *рускіе* и *словѣне* изъ Кракова. Это наоборотъ показываетъ на глубокую рознь, которую глаголица совершила въ славянской семьѣ.

Если бы она вторглась со своими идеями и въ русскія земли, земли восточныхъ хорватовъ, конечно и Константинъ Багрянородный не указалъ бы: *in hodiernum diem sine baptismo est*.

Учитывая подходящія географическія условія за Карпатами, Болеславъ чешскій, по прозванію — жестокій, подобно Святополку, стремился распространять свои владѣнія въ этомъ направленіи. Въ то время какъ отъ Грона на востокъ путь затрудняютъ большія горы, за Карпатами дорога является совершенно открытой. Ко всему этому слѣдуетъ помнить, что чешскія земли нуждались въ собственной соли. Правда, большія залежи соли были въ Мараморошѣ, откуда по Тисѣ она сплавлялась въ нынѣшній Сольникъ, гдѣ находился центральный соляной складъ, однако добыча соли въ этомъ районѣ была опасна вслѣдствіе частыхъ болгарскихъ вторженій. Такъ напр. въ 892 году Арнульфъ, чтобы пріостановить доставку соли въ Моравію, принужденъ былъ хлопотать объ этомъ передъ болгарами.¹ Что въ данномъ случаѣ шла рѣчь не о семиградской соли, но о мараморошской, видно изъ самаго текста обращенія, съ которымъ депутація Арнульфа просила болгаръ и именно не объ отправкѣ соли въ Моравію, но о пріостановкѣ таковой. Слѣдовательно рѣчь шла не о болгарской соли, т. е. изъ семиградской области, столь необходимой самимъ болгарамъ и всей балканской области, но о чужой соли изъ Марамороша.

Однако и краковская область имѣетъ соляныя богатства. Слѣдовательно и завоевательныя дѣйствія удобнѣе всего было обратить сюда, такъ какъ самое завоеваніе не казалось столь затруднительнымъ. Какъ свидѣлствуютъ грамоты, западная часть карпатской области и во время мадьярскаго владычества черпала свои запасы соли именно отсюда. Достаточно указать на грамоту Бѣлы IV, изданную для населенія Липтовскаго округа въ 1265 году.²

Такимъ образомъ вниманіе завоевателей было отвле-

¹ *Annales Fuldenses* подъ 892 г.

² Въ архивѣ селѣ Тарновецъ, *Századok* 1911.

чено отъ сѣверо-восточной области Карпатъ и направилось исключительно на приобрѣтеніе краковскаго района.

Однако уже послѣ Болеслава I-го не только была потеряна возможность завоеванія сѣверо-восточной части Карпатъ, но пришлось лишиться и сѣверо-западной области Карпатъ. Ея завоевателями были именно тѣ гости Велико-Моравіи, которымъ она, по ходатайству Византіи, въ 896 году предоставила территорію въ срединѣ славянскихъ племенъ для усиленія глаголистическаго фронта.

То были мадьяры, которые, воспользовавшись разваломъ Великой Моравіи, успѣшили стать самостоятельными, что имъ, при поддержкѣ Византіи, не только вполне удалось, но со временемъ подчинили себѣ и всѣ славянскія племена, ихъ окружающія. Въмѣсто того, чтобы самимъ ассимилироваться, они, воспользовавшись ссорами между славянскими племенами, постепенно поглотили ихъ и завладѣли всей территоріей, кругомъ по Карпаты.

О завоевательномъ движеніи мадьяръ надъ славянскими племенами ясно указываютъ памятники мадьярской засѣчной линіи.

Если мѣста древне-мадьярскихъ пограничныхъ засѣкъ точно обозначимъ на картѣ, то прежде всего бросится въ глаза, что въ то время какъ на западѣ онѣ представляютъ рѣдкое и случайное расположеніе, на востокѣ же образуютъ правильныя и методично укрѣпленныя линіи.

Именно это обстоятельство служитъ наилучшимъ доказательствомъ того, что мадьярамъ удалось завладѣть Карпатской областью не сразу и при томъ совершенно различнымъ путемъ на западѣ, чѣмъ на востокѣ. На западѣ для нихъ благопріятствовала обстановка и имъ пришлось построить только одну засѣчную линію, тогда какъ на востокѣ они встрѣтили серьезное сопротивленіе, что видно изъ того, что были принуждены продвигаться впередъ постепенно, построивши пять засѣчныхъ линій. Отсюда слѣдуетъ, что въ эпоху прихода мадьяръ жизнь въ Карпатахъ проходила подъ двумя различными условіями: одно было на востокѣ и совершенно противоположное на западѣ.

Къ тому слѣдуетъ прибавить, что построенныя мадьярами пять засѣчныхъ линій по направленію и числу совпадаютъ съ древними, нами приведенными, славянскими памятниками обороны, что только укрѣпляетъ наши доказательства о древности и границахъ исторической Карпатской Руси.

Общая пограничная линия совпадаетъ приблизительно съ направлениемъ русла рѣки Грона, что значитъ: грань-граница-пограничная полоса. На правомъ берегу рѣки, когда она уклоняется отъ вершины островскаго Вепора, на пространствѣ всей долины еще и понынѣ, въ остаткахъ развалинъ, можно видѣть изумительно сильныя для того времени крѣпостныя укрѣпленія. Конечно, что такая укрѣпленная преграда создана была не по случайной прихоти, но въ силу необходимости и согласно методичному и детально обдуманному плану. Однако, ввиду того, что эта линия укрѣплений, какъ она построена по направленію, не могла служить цѣлямъ мадьяръ, то естественно, что она была возведена государствомъ Велико-Моравскимъ. Поэтому не безъ причины ея созданіе приписывается Святополку.

Разсматривая расположеніе укрѣпленной линии государства Велико-Моравскаго, которая все время оставалась по теченію рѣки Гроны, и мадьярскую пограничную линію, мы должны придти только къ тому заключенію, что и во время царствованія Болеслава Жестокаго его государство не выходило изъ этихъ рамокъ дальше къ востоку, въ противномъ случаѣ было бы совершенно другое расположеніе укрѣплений и не совпадало бы именно съ линіей Грона.

Поэтому ясно, что историческая Карпатская Русь въ своей первобытности распространялась: на югѣ по линіи Быстрица—Дунай, а на западѣ ея предѣлы ограничивались рѣкою Грономъ.

Территорія, входившая въ эти границы, была русской до тѣхъ поръ, пока ею не завладѣли мадьяры. До конца XI столѣтія она входила въ общее русское управленіе, а послѣ того, какъ на Руси появились удѣльныя княжества, она стала частью Червонной или Карпатской Руси и какъ таковая существовала до первой половины XIV столѣтія. До 1198 года ею правили Ростиславичи,¹ а съ этого года и до конца — Романовичи.²

Въ ту пору Карпатская Русь играла значительную роль, являясь посредникомъ между славянскимъ православнымъ сѣверомъ и югомъ, такъ какъ территорія нынѣшней румын-

¹ Володаръ (1090—1125), Ростиславъ (1125—1126), Владимиръ (1126—1153), Ярославъ (1153—1187), Владимиръ II (1187—1198).

² Романъ (1198—1205), Данииль (1205—1266), Сварно (1266—1270), Левъ I. (1270—1301), Георгій I. (1301—1308), Владимиръ, Андрей и Левъ II. (1308—1324), Болеславъ (1324—1340).

ской равнины была занята различными кочующими народами, какъ печенѣги, куны и др. Здѣсь народились наиболѣе древніе памятники русской культуры въ Карпатахъ, какъ Реймское Евангеліе, Повѣсть объ убіеніи Батыя и такъ называемая Волинская лѣтопись. Изъ нихъ наиболѣе занимательной является Волинская лѣтопись, составитель которой былъ современникомъ карпаторусскаго князя Романа и мадьярскаго короля Бѣлы IV. Составитель этой лѣтописи сознается, что онъ пользовался, какъ матеріаломъ, мадьярскими лѣтописями и мадьярскими официальными данными, приводитъ въ текстѣ мадьярскія пословицы, но употребляетъ и такія выраженія, которыя обычны и нынѣ языку русскихъ подъ Карпатами; слѣдовательно онъ кромѣ русскаго, зналъ языки мадьярскій и латинскій. Онъ подробно рассказываетъ о вѣшателствѣ мадьярскихъ королей Бѣлы III., Андрея II. и Бѣлы IV. въ карпаторусскія дѣла. Знаетъ онъ мадьярскихъ вождей не только по именамъ, но даже и ихъ личныя качества. Отношеніе его къ мадьярамъ недружелюбное. Видно, что онъ принадлежалъ къ тѣмъ кругамъ, которые судьбу карпаторуссовъ принимали близко къ сердцу и что онъ долженъ былъ быть мѣстнымъ уроженцемъ, знакомый съ обстоятельствами этого края, а также и съ главными его дѣятелями. Интересно, что онъ въ своей лѣтописи приводитъ нѣкоторыя выдержки изъ Илліады, что служитъ явнымъ доказательствомъ того факта, что наши предки уже тогда читали Гомера, въ то время какъ западъ еще и не зналъ о его существованіи. Нужно было дождаться развала Византіи, чтобы съ бѣгствомъ греческой культуры освѣжилась своя и породила ренессансъ.¹

Изъ среды удѣльныхъ князей особенно прославились: *Василько*, который мечталъ о завоеваніи Польши и о походахъ противъ болгаръ и половцевъ и *Ярославъ Осмомыслъ*, память о которомъ увѣковѣчена въ „Словѣ о полку Игоревѣ“.

Послѣднимъ княземъ Карпатской Руси былъ Болеславъ, послѣ смерти котораго, происшедшей 7 апрѣля 1340 года, народъ остался безъ предводителя. Это обстоятельство, а также и періодическіе опустошительные набѣги татаръ, которымъ подвергалась и Карпатская Русь, облегчало положеніе неприятелей.

¹ Ср. Полное собраніе русскихъ лѣтописей, Петроградъ 1871; Иконниковъ: Опытъ русской исторіографіи, Кіевъ 1908.

Памятники исторической правды.

Хотя Карпатская Русь, вслѣдствіе шестисотлѣтняго насилія, внѣшне и утратила свой русскій офиціальный характеръ, но внутренно не перестала быть русской. Русская она и нынѣ, только внѣшность носить чужую.

Кто изслѣдовалъ дѣло, тому хорошо извѣстно, что названіе Slováк появилось только въ XV. столѣтіи. Матвѣй Бель о Slovenskej náciі упоминаетъ впервые въ XVII. столѣтіи, а слово Slovensko появляется въ первый разъ только у Добровскаго, слѣдовательно съ XIX. столѣтія.¹ Названіе Slovenskej náciі, а также и ея зарожденіе слѣдуетъ разсматривать не какъ результатъ славянской эволюціи, а просто какъ плодъ мадьярской политики, направленной на расчлененіе того-же самого историческаго славянскаго этноса на двѣ части. Это началось въ то время, когда мадьяры захватили въ свои руки территорію сѣверо-западной области, когда то называвшуюся provincia Vagi.

Если бы отвѣчало правдѣ утвержденіе, какъ объ этомъ пишутъ, якобы русскіе въ сѣверо-восточную область Карпатъ попали какъ колонисты, а словаки не только „velmi záhy pronikli na Východ“, но уже издавна рѣка Топля являлась границею „mezi ruskou a slovenskou kolonisací“ и даже „od XII. stol. Slováci rýchle postupovali do oblasti ruské“, то естественно, что никакъ невозможно было бы допустить, чтобы русская народность подъ Карпатами уцѣлѣла и до нашего времени. Не могла бы она уцѣлѣть подъ двойнымъ напоромъ: со стороны мадьярской государственности и съ другой — со стороны латинской церкви.

¹ A. Pražák: Dejiny spisovné slovenštiny v Praze 1922, V. Chaloupecký, Staré Slovensko, Bratislava 1923, Fr. Trávníček: O českém jazyce, Praha 1924.

То обстоятельство, что русскій народъ уцѣлѣлъ до нынѣшняго времени и не только по Тополю, но и на западъ отъ нея, даже по самыя Татры, явно указываетъ, что и прошлое русскаго народа было инымъ, нежели это описываетъ теорія колонизаціи.

Однако, изъ самой сущности дѣла слѣдуетъ, что если бы словаки такъ энергично нѣкогда распространялись бы на востокъ, то ихъ вліяніе должны были бы оставить какіе либо замѣтные слѣды въ средѣ того народа и той мѣстности, въ которой они распространялись.

Но что оказывается въ дѣйствительности?

Тотъ, кто прослѣдитъ сѣверо-восточную область Карпатъ и изучитъ ея славянскій этносъ, не можетъ не замѣтить, что въ этой округѣ восточная и западная части имѣютъ различныя вліянія. Это настолько явно, что тотчасъ же бросается въ глаза. Даже преданія являются совершенно различными.

Въ качествѣ границы этихъ двухъ частей служить горная цѣпь: Татры — Кралева гора — Вепоръ, которая одновременно является и естественной чертой раздѣла. Отсюда и рѣки растекаются въ различныя стороны: однѣ на востокъ, другія на западъ.

Самымъ важнѣйшимъ признакомъ культурно-этническаго раздѣла является языкъ.

Какъ только мы перейдемъ Татры, тотчасъ же замѣтимъ, что языкъ западной части и восточной различается весьма существенно. Западно-словацкій языкъ восточные словаки понимаютъ только съ затрудненіемъ, а издаваемые урядами всякаго рода Ohlas-ы, Nariadeni-я, Upozorneni-я, народъ читаетъ съ трудомъ и не только не понимаетъ хорошо ихъ содержанія, но и къ словамъ относится такъ странно, какъ будто они написаны по мадьярски или по нѣмецки. Разница между двумя языковыми діалектами такъ велика, что невольно кажется, что щербская вершина отрѣзала одинъ отъ другого.

Достаточно присмотрѣться къ населенію пограничныхъ жупъ Спишской и Липтовской, чтобы тотчасъ же отмѣтить справедливость нашего утвержденія. Кто былъ въ Лучивнѣ, Нижней и Вышней Шунявѣ, Кубахѣ, Кравянахъ, Викатровцахъ, Теплицахъ и т. д., кто разговаривалъ съ народомъ, тотъ сразу замѣтитъ, что языкъ здѣсь совсѣмъ иной, чѣмъ

въ липтовской жупѣ, несмотря на то, что діалекты находятся въ непосредственномъ сосѣдствѣ и только щербскій гребень отдѣляетъ ихъ другъ отъ друга.

Прежде всего изслѣдователь обратитъ вниманіе на слогоудареніе, уже на слухъ каждый убѣдится въ коренномъ различіи этихъ діалектовъ. На западѣ „*má zpravidla každé slovo jeden prízvuk hlavný, a to na prvej slabike, na pr. voda, škola, učiteľ, viditeľný, atď...* Slová, ktoré majú viac než tri slabiky, majú mimo hlavného prízvuku na prvej slabike ešte vedľajší prízvuk na slabikách lichých (neparných): tretej a piatej, ba niekedy až na slabike štvrtej od počiatku, na pr. učiteľstvo, vysokomyseľný atď“¹ На востокѣ напротивъ, удареніе приспособляется къ карпаторусскому нарѣчію, которое съ начала представляетъ нѣкую мѣшанину, русскаго и польскаго, а потомъ чѣмъ дальше на востокъ, берутъ верхъ исключительно правила русскаго языка.

Значительная разница наблюдается и въ фонетикѣ. Напр. тамъ, гдѣ западный словакъ употребляетъ форму д и т, на востокѣ произносится вмѣсто д и т — дз, тз или ц, иногда вмѣсто т имѣемъ ч, вмѣсто іе просто и или ей, вмѣсто а — е.

Въ то время какъ западный словакъ вообще любитъ скопленіе согласныхъ, народный языкъ по другую сторону Татръ вовсе не терпитъ этого явленія. Такъ напр., въ западно-словацкомъ мы имѣемъ: *prsten* (пепстень), *krv* (кровь), *vrch* (верхъ) и въ то время какъ эти скопленія согласныхъ встрѣчаются здѣсь весьма часто, на востокѣ въ данныхъ примѣрахъ говорится: *persteň, krev, verch*.

Западные словаки имѣютъ форму указательнаго мѣстоимѣнія въ формѣ *tento — tato — toto, onen — ona — ono*, на востокѣ — *toten — tota — toto, tamten — tamta — toto*. Вспомогательный глаголъ быть на западѣ *byť*, въ такъ называемомъ восточномъ словацкомъ нарѣчій *bic*; эта форма въ модѣ и по нѣкоторымъ карпаторусскимъ областямъ, особенно на Спишѣ, около Попрада. Примѣтимъ, что въ сослагательномъ наклоненіи, на западѣ говорится: **bol, bola, by**, на востокѣ, въ восточномъ словацкомъ нарѣчій: **bul, bula, bym**, въ карпаторусскомъ: **быль, была, бымъ**. Есть различіе и въ употребленіи предложнаго падежа: западный словакъ говоритъ: *na poli*, а восточный *na roľu*, какъ говорить и карпатороссы.

¹ Ján Damborský: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis, Nitra 1921, стр. 7.

Такова разница замѣчается въ нарѣчіяхъ уже на первый слухъ.

Наоборотъ, не безъ интереса должны подчеркнуть, что въ чемъ такъ называемый восточный словакизмъ отличается отъ западнаго словацкаго языка, именно какъ разъ въ этомъ сходится болѣе или менѣе съ карпаторусскимъ. Въ послѣднихъ разница относится исключительно къ буквамъ д и т, вмѣсто которыхъ въ восточномъ словацкомъ языкѣ употребляется форма дз, тз или ц. Правда, встрѣчается разница и въ формѣ указательнаго мѣстоимѣнія, именно: въ восточномъ словакизмѣ употребляется форма *toten* — *tota* — *toto*, въ русскомъ же говорится *тотъ*, *та*, *то*, но уже относительно дальнѣйшаго указанія, то и карпаторусскъ пользуется формой: *тамтотъ*, *тамта*, *тото*.

А эту разницу относительно запада, а вмѣстѣ съ тѣмъ сходство восточнаго словакизма съ карпаторусскимъ нарѣчіемъ еще болѣе рельефно представить ихъ словарь.

Кто изслѣдуетъ словарь такъ называемаго восточнаго словацкаго нарѣчія, тотъ сразу же замѣтитъ, что на него сильное вліяніе оказалъ нѣмецкій языкъ, какъ не избѣжали его ни западный словакъ, ни чехъ. Однако вліяніе нѣмецкаго языка на востокъ просто поразительно.

Замѣчая это, относительно вліянія нѣмецкаго языка на указаннныя нарѣчія, мы не безъ странности находимъ другіе признаки, по которымъ выходитъ, что:

а) вліяніе германизма, какъ на восточный словацкій языкъ, такъ и на карпаторусскій, совершенно во всемъ совпадаетъ;

б) славянскіе синонимы, насколько германизмъ ихъ совершенно не искоренилъ, взяты въ восточный словакизмъ съ русскаго языка, а не съ западнаго словацкаго. Тѣ же слова, которыми пользуется западъ, на востокъ почти неизвѣстны.

Чтобы убѣдиться въ правдивости нашего утвержденія, приведемъ цѣлый рядъ словъ, расположивъ такимъ образомъ: въ первомъ столбцѣ помѣстимъ слова въ той формѣ, въ которой употребляются какъ въ восточнословацкомъ нарѣчіи, такъ и въ карпаторусскомъ, во второмъ столбцѣ ихъ нѣмецкое происхожденіе и въ третьемъ и четвертомъ столбцахъ — точные русскіе и западнословацкіе синонимы.

Biglajz — биглайзъ	Das Bügeleisen	утюгъ	zeliezko, piglajzeň
biglovac — бигльовати	bügeln	утюжить	hladiť, piglovaf
bidlovac — бильдовати	bilden	образовать, наставлять	vzdelaf, vycvičiť
bildung — бильдунгъ	Die Bildung	образование, просвѣ- щеніе, наставленіе	vzdelávanie, vzdelá- nost, cvičenie
bralta — бралта	Die Braut	невѣста	mladuška
bruslik — брусликъ	Das Brustleiblich	камзолъ	vesta
burgar — бургаръ	Der Bürger	гражданинъ, помощ- никъ старосты	občan, mešťan
Cachy — цахи	Die Zieche	наволочка	svliečka, ciha
cvak — цвакъ	Der Zweck	гвоздь	klinec
cverna — цвирна	Das Zwirn	нитка	cverna
cimerman — цимерманъ	Der Zimmermann	плотникъ, строитель дома	tesár, staviteľský majster
cimra — цимра	Das Zimmer	изба, хижа, покой, комната	izba, chyža, svet- lica
col — цоль	Der Zoll	дюймъ, мыто, пошлина	col, clo, mýto
cugel — цугель	Die Zügel	поводъ	liaca, úzda
cuker — цукеръ	Der Zucker	сахаръ	cukor
curukovac — цуруковати	zurückweichen	отступать, отходить	ustupovať, usfa- hovať sa
Dach — дахъ	Die Dach	крыша	strecha, krov
deka — дека	Die Decke	покрывало	prikrývadlo
drot — дротъ	Der Draht	проволока	drôt
drukovac — друковати	drucken	печатать	tlačiť
dife — дыли	Das Gediele	поль	dlážka
Fainý — файный	fein	нѣжный, хорошій, соответный	jemný, nežný
fana — фана	Die Fahne	хоругвь, застава, прапоръ	zástava
fara — фара	Die Pfarre	приходъ, приход- скій домъ	fara
fartuch — фартухъ	Das Vortuch	передникъ	zástera, fertucha
ferslog — фершлогъ	Der Verschlag	ларь	truhla, kistňa
filce — филцы	Der Filz	войлокъ	plst
firhang — фиргангъ	Der Vorhang	завѣса, занавѣсъ	opona, záclona
flek — флекъ	Der Fleck	лоскутъ, заплатка	flak, špina
flaška — фляшка	Die Flasche	бутылка, склянка	sklenica
foršner — форшнеръ	Der Förster	лѣсничій	polesný
foršpan — форшпанъ	Der Vorspann	подвода	predpinok, zápraž
foršta — форшта	Die Pforste	пластина	dlážka
forštovac — форштовати		мостить поль	dláždiť
foršus — форшусъ	Der Vorschuss	здатокъ	preddavok
frair — фрайръ	Der Freier	любовникъ	milenc
frairka — фрайрка		любовница	milenska
fristik — фрыштыкъ	Das Frühstück	завтракъ	raňajky
fura — фура	Die Fuhr	повозка, возъ	voz
furman — фурманъ	Der Fuhrmann	извозчикъ, повозникъ	furman
Galgan — галганъ	Der Galgenvogel Galgenstrick	бездѣльникъ	darebák, lotor, naničhodný

gatunek — гатунокъ	Die Gattung	родъ, качество	pôvod, jakost
gerok — герокъ	Der Gehrock	мужское платье	kabát
geršle — гершли	Die Gerste	ячменные крупы	lohaza, krúpy
gmina — гмина	Die Gemeinde	община, село	obec
graty — граты	Das Gerät	посуда, приборъ	kuchynský riad
grunt — грунтъ	Der Grund	земля, почва, до- мовая площадь	grunt
gvint — гвинтъ	Das Gewinde	смыкъ, шалнеръ	stežaj
Hamre — гамры	Der Hammer	железные копальни	hámre
handlar — гандляръ	Der Händler	торговецъ, купецъ	obchodník
hevtovac — гефтовати	heften	усилить, прикрѣпить	posilniť, upevniť
hekľovac — гекловати	häkeln	защиплять, задръвать	háčkovat
hobel — гобель	Der Hobel	стругъ, скобель	hoblik
Jager — ягеръ	Der Jäger	ловецъ, охотникъ, стрѣлецъ	lovec
Kanov — кановъ	Die Kanne	кружка	konvica
kasta — каста	Die Kiste	ящикъ, скрыня	skryňa, kastňa
klinka — клянка	Die Klinke	защелка, захлопка	
knar — кнапъ	knapp	именно	práve
koperta — коперта	Das Kuvert	конвертъ, обертка	obálka
košť — коштъ	Die Kost	покормъ	chovanie, živienie
kšeft — кшефтъ	Das Geschäft	дѣло, торгъ	obchod
kumšt — кумштъ	Die Kunst	искусство	kunšt
kumštovný — кумштовный	künstlich	искусственный	kunštovný
Ladovac — ладовати	laden	накладывать	nakladat
lajblik — лайбликъ	leiblich	камзолъ	lajblik
lajšňa — лайсня	Die Leiste	планка	lata
lata — лата	Die Latte	планочка	lata
licitacia — лицитація	Die Lizitations	публичная продажа	dražba
licitovac — лицитовати	lizitieren	продать съ пуб- личнаго торга	dražbiť
lager — лагеръ	Die Lager	магазинъ, таборъ	sklad, magazín
larma — лярма	Der Lärm	крикъ, шумъ	krik, hluk
ľarmovac — лярмовати	lärmen	кричать, шумъ дѣлать	krik robiť
loch — льохъ	Das Loch	дыра пивницы, погребъ	gádor
Mangef — мангель	Die Mange	катокъ	mangla, mangľovňa
mangľovac — мангльовати	mangeln	кататься на каткѣ	mangľovat
mordar — мордаръ	mörder	жестокій, убійца, мучитель	utlačovateľ
mordovac — мордовати	morden	мучить	utlácať, trápiť
Orčik — орчикъ	Das Ortscheit	пристяжь	poboček
Paket — пакетъ	Das Packet	связка	balík
pakovac — паковати	packen	укладывать, связывать	pakovať, zakrú- cať, zabalit
pakunek — пакунокъ	Die Packung	связка	balíček
pantlika — пантлика	Das Band	лента, тесьма	stužka
pasovac, pasiřovac — па- совати	passen, passieren	годиться, при- стойнымъ быть	dobře mu stojí

pučer — пуцерь	Der Putzer	уборщикъ	čistiteľ
pučovac — пуцовати	putzen	чистить, убирать	čistiť
Rabovac — рабовати	rauben	грабить, похищать	rabovať, zbijať
rachovac — раховати	rechnen	считать	rátať, počťovať
rachunek — рахунокъ	Die Rechnung	счисление, счетъ	počtovanie, rátanie, účet
raibac — райбати	reiben	мыть, стирать	dať prať
raibaňe — райбаня	Das Reibung	стирка, мытье	umývanie, prádlo
raibačka — райбачка		прачка	práčka
raitovac — райтовати	reiten	ѣздить верхомъ	jazdiť
renta — рента	Die Rente	польза, проценты, доходы	osob, užitok, zisk
richtar — рыхтаръ	Der Richter	староста	rychtár
rinek — рынокъ	Der Ring	центр, середина города, торгъ	prostriedok, rý-nok, trh
rura — рура	Das Rohr	труба, трубка	cieva, rura
Šafel — шафель	Das Schaffel	посудина	dieža
šafolka — шафолка	Das Schafwohl-tuch	шелковистый платокъ	šatka podobajú-ca sa hodvábu
šalka — шалка	Die Schale	чашка	šialka
šenk — шенкъ	Der Schenk	кабакъ	šenk
šiba — шибя	Die Scheibe	оконное стекло	okenica, sklená tabla
šikovac — шиковати	schicken	засылать, посылать,	zasielať
šikovný — шиковный	schicklich	пристойный, ловкий	obratný, šikovný
šingel — шингель	Der Schindel	гонть	šindel
šlajfovac — шлайфовати	schleifen	брусить, гладить	brúsiť
šlog — шльогъ	Der Schlag	рубанокъ	seč, rúbaňa
šmalec — шмалець	Das Schmalz	масло, топленое свиное сало	masť, sadlo
šmitňa — шмытня	Die Schmiede	кузница	šmikňa, vyhňa
šnuptichľa — шнуптихля	Das Schnupfen-tuch	платокъ носовой	vreckový ručník
šopa — шопя	Der Scheppen	сарай	šopa, kôlna
špacirka — шпацирка	Der Spaziergang	прогулка	prechádzka
špacirovac — шпацировати	spazieren	прогуливаться	prechádzať sa
špagat — шпагать	Der Spagat	шнурочекъ, тонкая веревочка	motúz, špagát
špaiz — шпайзь	Die Speize	комора	komora
šparchet — шпархетъ	Die Sparherd	очагъ, плита	sporák
šparkassa — шпаркасса	Die Sparkasse	сберегательная касса	sporiteľňa
špas — шпасъ	Der Spass	шутка, жартъ	žart
špic — шпиць	Die Spitze	конецъ, кончикъ, верхъ	končiar, vrchol, roh
špigel — шпигель	Der Spiegel	зеркало	zrkadlo
šporovac — шпоровати	sparen	беречь, копить	sporif
špulka — шпулька	Die Spule	веретено, мотовило	vreteno
šraiptiš — шпрайптишъ	Der Schreibtisch	письменный столъ	pisací stôl
šruba — шруба	Die Schraube	винтъ	šrauba, skrutka
štanga — штанга	Die Stange	коль, жердь, тычина	kôl, zrď
štof — штофъ	Der Stoff	сукно	sukno, látka
štrang — штрангъ	Der Strang	веревка, постромка	šťranok, povraz

štrikovac — штриковати	stricken	вязать	viazaf, pliesf
štrikovaŋe — штрикованя	Das Stricken	вязаніе	pletenie, štrikovanie
štrimfle — штримфли	Der Strumpf	чулокъ	punčocha
štrof — штрофъ	Die Strafe	кара, наказаніе	trest, trestanie
štrofac — штрофати	strafen	каратъ, наказатъ	trestáf
štrumpadla — штрумпадля	Das Strumpfband	подвязка	podvázok, punčochár
štružlak — штружлякъ	Der Strohsack	соломянникъ	slamník, strožiak
šuch — шухъ	Die Schuh	мѣра одной подошвы	na podošvu
šuflada — шуфлада	Die Schublade	ящичекъ	fijok, zásuvka
šupa — шупа	Die Schuppe	чешуя, шелуха	kôra, škrupina, luština, kožka
šurc — шурць	Der Schurz	передникъ	zástera
švegerina — швегерина	Die Schwägerin	своячина	švogriná
švoğer — швогеръ	Der Schwager	шуринъ	švoğer
švung — швунгъ	Der Schwung	качаніе, маханіе, полеть	vzlet, povznesenie
Tragar — трагаръ	Der Trager, Tragbalken	главная балка	hlavný trám, priečna hrada
turna — турня	Der Thurm	башня, колокольня	veža
Vachtar — вахтаръ	Der Wächter	сторожъ, будочникъ	nočný strážnik, hlásnik
varštat — варштатъ	Die Werkstatt	мастерская	dielňa
vartovac — вартовати	werten	сторожить	byť, stáť na stráži
vaservaha — васервага	Die Wasserwaage	ватерпасъ	vodomer
verkzaig — верцайгъ	Das Werkzeug	орудіе, инструментъ	nástroj
vinčovac — винчовати	wünschen	желать	priať
vinkel — винкель	Der Winkel	наугольникъ	stežaj
Zafartovac — зафартовати	fort	сильно укрѣпить	posilniť, upraviť
zaft — зафть	Der Saft	сокъ	šťava, vlhkosť
zapasať sa — запасатися	einpassen	стиснутыя, стискаться	stisknuť sa, súžiť sa
židel — жидель	Das Seidel	кружка на масло	pol hoľba, žaĎdlík

Вышеприведенные 153 слова содержатъ въ себѣ почти все то, что германизмъ оставилъ въ словарѣ славянства сѣверо-восточной территоріи Карпатъ.

Кто захочетъ серьезно разбирать и сравнивать приведенные слова, не можетъ не увидѣть, что:

1. изъ этихъ 153 германскихъ словъ на западѣ употребляются только 38, однако и изъ нихъ 15 словъ имѣютъ собственный славянскій синонимъ, такъ что въ дѣйствительности тамъ приняты лишь 15 словъ;

2. изъ славянскихъ синонимовъ, употребляемыхъ на западѣ, въ такъ называемомъ восточномъ словакизмѣ 75 вообще неизвѣстны, а остальные на столько, на сколько они находятся и въ русскомъ словарѣ.

Въ восточно-словацкомъ словарѣ неизвѣстны слѣдующіе синонимы: železko, vzdelaf, vzdelanie, cvičiť, cvičenie, vesta, dielňa, vodomer, hlásnik, priať, hačkovaf, kuchynský riad, krov, tlačif, dlážka, šťava, konvica, obálka, dražba, dražbiť, gádor, balik,

zabalit, balíček, stužka, zbíjať, prádlo, jazdiť, rátať, počtovať, počtovanie, rátanie, cieva, prostriedok, vzlet, povznesenie, okenica, obratný, seč, vyhňa, vreckový ručník, kôlna, prechádzka, prechádzaf, končiar, vrchol, drhnúť kôl, žrd. punčocha, punčochár, kôra, luština, kožka, zástera, zásuvka, trám, brada, veža, jemný, truhla, opona, záclona, špina, polesný, stežaj, zápraž, dlážka, dlážif, raňajky, svliečka, tesár, liaca, úzda, lohaza, dieža, osoh, plsť.

Для дополненія приведемъ еще слѣдующія слова:

На западѣ	На востокѣ	На западѣ	На востокѣ
въ словац.	въ русскомъ	въ словац.	въ русскомъ
jazvec	borsuk	cesta	draha
brav	veper	nehoda	nešťesce
sud	bečka	sliepka	kura
nátlak	cisk	naschvál	narokom
zázrak-div	čudo	lacný	tuňij
šuhaj	parobek	naďaja	dojči
kladivo	mlatek	omdle	zomgle
oje-ojce	dysel	mžika	džmurka
handra	renta	kvasnice	droždie
huspenina	studenina	mašica	oprašanka
krabica	škátula		
и т. д.			

Часто одинъ и тотъ же звуковой комплексъ имѣть совершенно разное значеніе: слово statek, въ русскомъ статокъ, на востокѣ скоть, а на западѣ — земля; глаголѣ sporit, — спорить на востокѣ означаетъ vadit sa, пока на западѣ собирать и т. д.

Принявъ во вниманіе вліяніе германизма, нельзя не указать на вліяніе и полонизма, хотя оно сравнительно слабѣе. Но все-таки его присутствіе въ сѣверо-восточной территоріи Карпаты несомнѣнно.

Первымъ признакомъ этого полонизма явится употребленіе вмѣсто д и т — дз и тз или ц, иногда вмѣсто т имѣемъ ч. Поэтому всѣ глаголы въ такъ называемомъ восточномъ словацкомъ нарѣчій оканчиваются на ц. И говорится:

На востокѣ	Въ польскомъ	На западѣ
въ словац. языкѣ	въ русскомъ языкѣ	въ польскомъ языкѣ
hodzina	ходина — часъ	godzina
dzeň	день	dzień
dzecko	дитя	dziecie
dzivče	дѣвушка, дѣвчина	dziewcze
ceškij	тяжкій	cieszki

также: hodzic, pisac, obracac, dzvihac, vidzic, buric и т. д.

Полонизмъ имѣется и въ указательномъ мѣстоимѣніи

въ мужскомъ и женскомъ родахъ: tamten, tamta, однако уже не tanto, но toto. Подобно этому употребляется и въ карпато-русскомъ языкѣ.

Польское вліяніе есть и въ сослагательномъ наклоненіи въ употребленіи формы: bul — bula — **бум**, былъ — была — **бымъ**. Полякъ говорить: byl bum, byla bum.

Однако усвоились и нѣкоторыя слова. И не безъ интереса, что именно тѣ слова вошли въ такъ называемое восточное словацкое нарѣчіе, которыя находимъ и въ карпато-русскомъ словарѣ.

Для лучшаго пересмотра приведемъ и здѣсь: во первыхъ самое слово въ той формѣ, въ которой употребляется, затѣмъ покажемъ на польскій оригиналъ, а въ концѣ представимъ точные русскіе и словацкіе синонимы.

На востокѣ	Польскій	Русскій	На западѣ
barz — барзъ	bardzo, bardziej	очень, весьма	veľmi, viacej
bridky — брыдкій	brzydki	гнусный, скверный	škaredý
bridkost — брыдкость	brzydkosc	гнусность, скверность	škarednosť
brud — брудъ	brud	грязь	špina
brudný — брудный	brudný	грязный	špinavý
dziad — дзядъ	dziad	нищій	žebraf
džadovac — дзядовать	dziadować	просить милостыню, нищенствовать	žebrať
drabina — драбина	drabina	лѣстница	rebrík
duškem — душкомъ	duskiem	сейчасъ	hneď
gęmba — гамба	gęba	ротъ, уста	ústa, huba
ganek — ганокъ	gánek	балконъ, корридоръ	chodba
garbar — гарбаръ	garbarz	кожевникъ	kušnier
hardý — гардый	hardý	пригожій, лѣпый	pekný
hrobak — гробакъ	robak	червь	červ
kapeluch — капелюхъ	kapelusz	шляпа	klobúk, širák
kešeń — кешеня	kiészeń	карманъ	kapsa, vrecko
ptach — птахъ	ptak	птица	vták
pulka — пулька	pulka	индѣйскій пѣтухъ, индѣйка	morka
raptem — раптомъ	raptem	тотчасъ	hneď, naskutku
cos, coska — чтось, чтооска	cos	нѣчто	volačo, niečo

Изъ этихъ польскихъ словъ на западѣ не вошло ни одно въ употребленіе. Западъ имѣетъ свои собственныя слова, но ихъ синонимы вообще неизвѣстны на востокѣ: veľmi, špina, špinavý, huba, chodba, širák, kapsa, vrecko, vták, morka, naskutku, volačo. Болѣе извѣстны ихъ русскіе синонимы.

Прибавимъ къ тому, что изслѣдователь эту разницу замѣтитъ сейчасъ же, а не только на сѣверѣ, слѣдовательно при переходѣ щербской вершины, но и на югѣ, по всей линіи Татры — Вепоръ, слѣдовательно до этническаго пере-

хода къ мадьярамъ. Достаточно указать хотя бы на область Матры, гдѣ молодое поколѣніе вообще принимаетъ уже мадьярскій языкъ. Но если говорить по славянски, то не на западно-словацкомъ нарѣчіи, а на какомъ то мѣшаномъ съ заимствованіями изъ мадьярскаго, которыя, однако, быстро исчезаютъ въ направленіи къ востоку. Примѣрами этого смѣшаннаго говора могутъ служить села: Markaz, Domoszló, Sz. Mari, Nápa и т. д. Слушая ихъ разговоръ, польскій изслѣдователь примѣтилъ: это вообще не словацкій языкъ, но какой то испорченный польско-русскій жаргонъ.¹

Явно потому, что вообще нельзя допустить, чтобы словаки „velmi záhy pronikli na Východ“, и на столь, что уже издавна рѣка Топля явилась границею „mezi ruskou a slovenskou kolonisací“, и якобы „od XII. stol. slováci rychle postupovali do oblasti ruské“ дальше къ востоку.

Напротивъ, именно самъ словарь наилучше доказываетъ, что словаки не только, что не „velmi záhy pronikli na Východ“, но вообще не „pronikli“ сюда. Вѣдь, если опустить германизмы и полонизмы, то въ остальномъ такъ называемый восточно-словацкій языкъ совпадаетъ полностью съ русскимъ словаремъ. Слѣдовательно, если бы допустить, что русскіе подъ Карпатами были пришельцами и что ихъ словаки уже отъ XII столѣтія отъ Топли атаквали и, больше того, что словаки „rychle postupovali do oblasti ruské“, то тогда явилось бы просто непонятнымъ, почему же словаки отъ Татровъ начиная и дальше къ востоку потеряли совершенно свой западный цвѣтъ и полностью слились съ русскостью и именно въ то время, когда противъ русскости работали и администрація и латинская церковь на пользу словакизма?

Вся испорченность такъ называемаго восточно-словацкаго нарѣчія есть плодъ работы администраціи и латинской церкви. Это еще не западъ, лишь замазка запада, приведенная во вредъ русскости. Если изъ него выбросить все наносное, то получимъ въ чистотѣ русскій языкъ.

Должны замѣтить, что первыми испорченность въ это нарѣчіе внесли не словаки и не чехи, а поляки въ лицѣ своихъ ксендзовъ. На это ясно указываетъ уже самъ языкъ. Но это видно и изъ историческихъ событій: вѣдь чехословакизмъ былъ дѣтищемъ глаголицы, пока полонизмъ развился исключительно на римской груди.

¹ Ср. Hanák Kolos: Mátravidék, Kárpátgyesület évk. 1888, стр. 130.

Прибавимъ, что отъ Татръ на востокъ словаки считаются не автохтонами, а пришельцами. Отвѣчало бы то правдѣ и они бы такъ „gychle postupovali“, что русскости уже отъ XII столѣтія, начиная отъ Топли, препятствовали, то они должны были быть въ большомъ количествѣ. Но исторія пока знаетъ о переселеніи сюда иныхъ народовъ, однако вообще ничего не знаетъ о приходѣ словаковъ. Западнымъ селеніямъ измѣнять уже ихъ названія. Вѣдь они назвались леготами, или уменьшительно леготками, что происходитъ отъ имени прилагательнаго слова *легкій* — свободный отъ даней. По всей территоріи Верховины находимъ 54 леготы или леготки, но интересно, что ни одна изъ нихъ не попадаетъ дальше на востокъ отъ линіи Татры-Кралева гора. Съ послѣдними изъ нихъ встрѣтимся въ гемерской жупѣ, гдѣ находится пять леготъ. А такъ какъ въ чехословацкомъ языкѣ буква **g** перемѣнилась въ **h** только въ продолженіе XIII столѣтія, то естественно, что эти леготы-леготки должны были основаться уже позже того. Первая изъ гемерскихъ леготъ: Kőbánya-Lehota появится въ грамотахъ только въ 1413 г.¹ Если бы то было иначе, тогда бы мадьярскій языкъ принялъ бы эти названія съ буквою **g**, а не **h**.

Конечно, остались здѣсь нѣкоторые изъ чеховъ отъ временъ гуситизма, но они были единицами, а не массой, потому что массы гуситовъ уничтожили постоянныя войны.

Не было здѣсь переселенцевъ въ большомъ количествѣ съ запада и позже. Въ противномъ случаѣ они оставили бы о себѣ достаточное число памятниковъ и народныхъ преданія, чего въ дѣйствительности нѣтъ. Конечно, обыкновенные переселенцы, какъ и вездѣ, были, однако и о такихъ въ семи случаяхъ сохранилась свидѣтельства. Именно переселенцы появились:

въ *Гемерской жупѣ*: изъ Оравы въ Дробско,² изъ Липтова въ Гочалтовъ,³ изъ Липтова въ Грушово,⁴ изъ Зволена въ Пилу,⁵ изъ новгородской ж. въ Томашовцы;⁶

въ *Абауйской жупѣ*: изъ Оравы въ Ковачвадашъ,⁷ изъ Оравы въ Шомпатакъ.⁸

Однако и это переселеніе совершилось уже въ болѣе позднѣе время. О большомъ же количествѣ переселенцевъ съ запада должно было бы сохраниться и больше слѣдовъ.

¹ Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában, Budapest 1890, I. 140.

² Prof. Petrov: Sborník Fr. Pestyho z r. 1864—5, v Praze 1927, ст. 36.

³ Т. с. ⁴ Т. с. 34. ⁵ Т. с. 37. ⁶ Т. с. 41. ⁷ Т. с. 3. ⁸ Т. с. 4.

Такъ называемаго восточно-словацкаго языка въ дѣйствительности не существуетъ, тотъ же, который принято называть этимъ именемъ, представляетъ изъ себя ничто иное, какъ *испорченный русскій языкъ*. Въ направленіи къ сѣверу и сѣверовостоку онъ все болѣе приближается къ русскому, а заграницею Карпатъ вливается въ общее русское море. Часть славянъ, живущая на восточной части сѣверной Верховины, является простымъ продолженіемъ этого русскаго моря, его южнымъ заливомъ. Поэтому и географическую номенклатуру этой территоріи можно изложить исключительно съ помощью русскаго словаря.

Второй существенный признакъ отличія относится къ **вѣроисповѣданію**.

Напрасно искать на западѣ села съ восточнымъ обрядомъ, но какъ только мы перейдемъ черезъ Щербу, появляются села, именно съ восточнымъ обрядомъ, начиная отъ того мѣста, гдѣ Дунаецъ поворачиваетъ на сѣверовостокъ. Тамъ лежитъ Остурня, за нею слѣдуетъ Великій Липникъ, Фольваркъ, Годермаркъ, Каміонка, Якубяны, Литманова, Ярембина, Кремпахи, Кренджелювка, Меджибродже, Заводже, Сулинъ и проч. На югѣ: Порачъ, Завадка, Словинки, Гельцмановцы, Койшовъ. Въ гемерской жупѣ: Вернаръ, Телгартъ, Шумяцъ; въ абауй-турнянской — Гачава (Фалучка) и проч. Между ними на Спишѣ — Нижніе Репашы, Ториска, Ольшавица, Подпрочъ и др. Всѣ эти села исповѣдываютъ восточ. обрядъ. Часть ихъ находится между высокими горами, часть на вершинахъ горъ (Завадка, Гачава) и кажется сама природа способствовала тому, чтобы населеніе этихъ деревень осталось какъ доказательство стараго прошлаго и того, что было.

Не только любопытно, но и поучительно, что съ русскими селами мы всрѣчаемся и ниже такъ называемаго восточно-словацкаго слоя, т. е. уже при переходѣ къ мадьярской границѣ. Покрайней мѣрѣ и теперь еще знаютъ русскій языкъ въ селахъ Шайовъ-Петрѣ, Шайовъ-Сегедѣ, Гаднѣ, Шельебѣ, Мучонѣ, Абодѣ, Ракацѣ и др. Но еще не такъ давно знали русскій языкъ и говорили на немъ и въ тѣхъ мѣстахъ, которыя въ настоящее время являются уже чисто мадьярскими, какъ напр. въ Hajdudorogh, Nánás, Varjas, Hatháza, Vámospércs, Vid и др.,¹ что явствуетъ и изъ того, что комис-

¹ Около Дорога кальвинисты называютъ своихъ греко-католическихъ братьевъ „олейкарями“ (olajosok), потому что они соблюдаютъ посты или даже „москалями“, поскольку греко-католическая религія называется русскою вѣрою.

сія, которая въ 1767 году была послана для прекращенія религиозныхъ споровъ въ Гайдъ-Дорогъ, постановила, что въ этомъ городѣ во главѣ выборнаго представительства можетъ быть только русскій.¹ Въ Nyiregyház-ѣ съ началомъ XVII. столѣтія не было еще ни одного католика, а только русскіе и кальвинисты.²

Не менѣе любопытно, что, хотя населеніе этихъ селъ и не знаетъ русскаго языка, но и понынѣ еще считаютъ себя русскими, говорятъ о „русскомъ священникѣ“, „русской школѣ“, а также русскими ихъ называютъ и люди съ вѣроисповѣданіемъ не восточнаго обряда.

Правда, что чехо-словаки считаютъ всякаго греко-католика, который пользуется восточно-словацкимъ нарѣчіемъ, и по происхожденію словакомъ, но подобное утвержденіе является излишнимъ и смѣшнымъ упрямствомъ, ибо каждый греко-католикъ есть уніатъ, а унія была заключена съ православными, т. е. русскими и румынами.

Преданія даютъ слѣдующій аргументъ.

Западъ связанъ съ именами Привины, св. Мефодія, Святополка. Востокъ объ этихъ лицахъ совершенно умалчиваетъ.

На западѣ поютъ:

Nitra milá, Nitra, ty vysoká Nitra,
Kde že sú té časy, v ktorých si ty kvitla?
Nitra milá, Nitra, ty slovenská mati,
Keď pozrem na teba, musím zaplakati.
Ty si bola někdy město Metodovo,
Keď tu otcem našim kázal božie slovo.

На востокѣ преданіе рассказываетъ о князѣ Лаборцѣ, о Милотѣ, о князѣ Терешѣ, о владыкѣ Жонгорѣ, Народѣ, Рускинѣ и т. д.

Память о Милотѣ сохранилась въ названіи села Милота въ сатмарской жупѣ при Тисѣ, въ настоящее время съ мадьярскимъ населеніемъ, почти исключительно кальвинскаго обряда. Милота по преданію была дѣвушка-невѣста князя Тереша, память о которомъ, въ свою очередь, сохранилась въ томъ же селѣ Милота, въ названіи межи.

По преданію, Арпадъ имѣлъ сына Бѣлаго, который влюбился въ Милоту, уже возлюбленную Жонгора, съ которымъ была обручена. Жонгоръ (Жогорка — Дубоноска) былъ владыкой Боржавы. Мадьяры побѣдили Жонгора, но все же ему удалось взять въ плѣнъ Бѣлаго. Милота, желая освободить

¹ Böhm János: A lythurgikus nyelvekről Eger, 1897, ст. 121—140.

² Éble G.: Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Budapest, 1898.

Бѣлаго, облеклась въ одежду воина и дала возможность ему бѣжать. Когда Бѣлый почувствовалъ свободу, онъ убилъ Милоту, полагая, что передъ нимъ находится дѣйствительно воинъ.¹

Въ долинѣ Гернада чтится память нѣкоего Народа, владыки, проживавшаго въ кошицкомъ градѣ. Нѣмцы присваиваютъ Народа себѣ, указывая, что первые нѣмецкіе поселенцы пришли именно вмѣстѣ съ нимъ. Однако слѣдуетъ признать, что уже самое имя народнаго героя говоритъ, что въ его образѣ кошицкіе автохтоны противопоставляли новымъ пришельцамъ.²

Въ долинѣ Бодрога и понынѣ живетъ преданіе о борьбѣ двухъ богатырей за власть на этой территоріи. Бодрогъ побѣдилъ своего противника Лаборца и повѣсилъ его гдѣ то на сліяніи рѣкъ Тополи и Ондавы. Это преданіе признаетъ, что и рѣка Бодрогъ названа въ честь побѣдителя.³

Тамъ же сохранилось преданіе, что Андрей, племянникъ Стефана I-го, короля мадьярскаго, долженъ былъ бѣжать съ королевскаго двора, чтобы не быть убитымъ ненавидящей его нѣмецкой кликой. Поэтому онъ отправился въ русскій край, женился тутъ на княгинѣ Анастасіи и пока не былъ приглашенъ на престолъ, проживалъ въ Потокѣ.⁴

Любопытно, что сказаніе первоначальное имя Анастасіи замѣнило именемъ Агмунды.

Очень важно отмѣтить, что св. Мефодій въ преданіяхъ считается русскимъ. Такъ напримѣръ въ извѣстной хроникѣ Далимила, составленной въ 1282—1314 г. поется такъ:

Bořivoj prosí Krsta od Svatopluka Moravského,

A ot Methodieje arcibiskupa Velehradského.

Ten arcibiskup Rusin bieše

Mšu svu slovansky služieše,

U Velehradě krstí Čecha prvního.

Конечно, это утвержденіе основано на томъ обстоятельстве, что во время составленія этой хроники, греко-славянскій обрядъ въ Чехіи уже прекратился, въ то время какъ на Руси онъ продолжалъ существовать въ нетронutomъ видѣ. Въ силу этого обстоятельства онъ и получилъ наименованіе русскаго обряда. По той же причинѣ онъ занесенъ въ глаголической припискѣ въ реймскомъ евангеліи также рус-

¹ Szatmár vármegye monografiája 115, 270 ст.

² Abauj-Torna vármegye monografiája, 35 ст.

³ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1898, 71 ст.

⁴ Т. с 1900, 326 ст.

скимъ. Такое отождествленіе вышло изъ римской куріи. Уже въ посланіи папы Іоанна XIII къ чешскому королю Болеславу II отъ 972 года, въ котромъ дается право на основаніе латинскаго епископства и монастыря, подчеркивается:

*Verum tamen non secundum ritus aut sectam Bulgariae gentis vel Ruziae aut slavonicae linguae, sed magis sequens instituta et decreta apostolica unum potius totius ecclesiae ad placitum eligas in hoc opus clericum, latinis adprime litteris eruditum, qui verbi vomore novalia cordis gentilium scindere, et triticum bonae operationis severe atque manipula frugum vestrae fidei Christo reportare sufficiat.*¹

Позже въ душѣ народа остались глубокія воспоминанія о татарскихъ злодѣяніяхъ и разореніяхъ, повторявшихся неоднократно. Въ народныхъ пѣсняхъ сохранилось объ этихъ нападеніяхъ много воспоминаній. Вотъ одно изъ нихъ:

Поле мое широкое,
Не могла я проглянути
Чорненькими оченьками.
Теперь емъ проходила
Бѣленькими ноженьками! . . .
Штось въ поли забѣлѣло,
Ой ци гуси, ци лебеди?
Теперь гуси не летаютъ,
Ни лебеди не плаваютъ,
То татаре полонъ женуть:
Одинъ полонъ съ женочками,
Другой полонъ съ дѣвочками,
Третій полонъ съ дѣточками.
Стали кошомъ подъ Стариномъ и т. д.

Къ этимъ же временамъ относится и „Повѣсть объ убіеніи Батыя“, по которой татарскій вождь ханъ Батый былъ убитъ гдѣ — то на территоріи Карпатской Руси.² И, конечно, названіе мѣстности Батю указываетъ на тотъ же самый корень. Кромѣ того, если разсмотримъ территорію, то въ селѣ Krasznabételek, сатмарской жупы, найдемъ межу, которая называется Botahalma, гдѣ, по мѣстному преданію, были похоронены воины хана Батыя.³

Интересно прибавить, что какъ разъ по территоріи сатмарской жупы осталось очень много татарскихъ памятниковъ и именно изъ эпохи ихъ перваго прихода. Напримѣръ Baján Láza, при Биксадѣ, гдѣ, по преданію, когда то существовалъ Бѣлоградъ и гдѣ были найдены сабли, копыи, стрѣлы,

¹ Fontes rerum bohemi. II. стр. 36.

² Ср. Д. Вергунъ: Новѣйшія проблемы карпаторусской литературы и историографіи 1927.

³ Szatmár vármegye monográfiája 104.

остатки щитовъ, что указываетъ на происшедшій здѣсь бой.¹ Въ селѣ Микола одна межа называется Tatárdomb — татарскій холмъ. Дальше село Tatárfalva, начальнымъ властителемъ котораго былъ въ XIV. столѣтіи Tatár.² По преданію бой происходилъ между татарами и мѣстнымъ населеніемъ около Великой Бани. Татарскимъ начальникомъ былъ нѣкій Субугетай. Въ этомъ бою погибло много татаръ.³

Вслѣдъ затѣмъ осталось въ памяти народа воспоминаніе о князѣ Феодорѣ Коріатовичѣ, который прибылъ однако не въ 1360 году, какъ считали раньше, а въ 1398 и не съ 40.000 мужей,⁴ а лишь со своей семьей и небольшой свитой⁵. Ему приписывается основаніе монастыря на Чернецкой горѣ близъ Мукачева⁶. Имъ же была построена крѣпость близъ Новаго Мѣста подъ Шатромъ, развалины которой сохранялись до XVIII столѣтія. Антоній Сирмаи такъ поетъ въ своей элегии de Ponto:⁸

Aspice caenoso spumantem vertice Ronyvom

Stant ubi Rutheni diruta castra Ducis...

Съ именемъ Валги, супруги Коріатовича, связывается основаніе монастыря въ Синѣ, землинской жупы.⁹

Память о русскихъ монастыряхъ сохранилась еще въ

¹ Т. с. 48.

² Т. с. 158.

³ Т. с. 270.

⁴ См. сочиненіе Антонія Годинки: A munkácsi püspökség története. 90—175 ст. Századok, Budapest 1888 и 1900. Wolff: Kniazowe litewskoruscy. Warszawa, 1895.

⁵ Родъ Коріатовича:

Гедиминъ

† 1341

Меровидъ Наримунтъ Кейстутъ Коріать Ольгердъ Любартъ Явнунтъ
† около 1360

Константинъ — Георгій — Александръ — Феодоръ

† ок. 1389. † ок. 1374. † ок. 1380. † ок. 1415 г., супругою его была
Валга.

Анна

† послѣ 1418 г.

Марія

† послѣ 1429 г., была замужемъ за
Омерикомъ Марцали 1448 г.

⁶ Ср. Іоанницій Базилевичъ: Brevis notitia fund. Theodori olim ducis de Munkács pro religiosis Ruthenis. Kassa, 1799—1805. А. Петровъ: О подложн. грамотахъ кн Федора Коріатовича 1360 г., Петроградъ 1906. А. Годинка, тамъ же, 90—185 стр.

⁷ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, I—IV.

⁸ Т. с. IV. 256.

⁹ Ср. Adalékok 1904, 103.

Дворцѣ,¹ близъ Левочи, въ Гуменовѣ,² въ Легнавѣ³, въ Паздичѣ,⁴ въ Козмѣ — св. Космы и Даміана,⁵ въ Русскѣ близъ Генца,⁶ въ Жадань-Арбовѣ,⁷ въ Зомборѣ,⁸ близъ Рудльова въ Реметовѣ, въ берегскомъ Значовѣ на межѣ Пуштина, въ мармарошской Бедевѣ, Драговѣ, Горничовѣ, Грушовѣ, Розавлѣ, Рыпинное, Прислопѣ, Волховцѣ, въ Kékesoroszfálva при Felsőbánya; въ сатмарской жупѣ имѣется межа Pap-hies, гдѣ по преданію стоялъ монастырь, также въ Ökörítő, въ Monostor-ѣ, въ Karlóny-ѣ, въ Pusztarás-ѣ, въ Harmacz-ѣ (Храмцѣ?) гемерской жупы, въ Логнѣ мармарошской жупы и т. д.

На монастыри же ссылаются мѣстныя имена: Мнишекъ (одинъ на сѣверѣ спишской жупы, возлѣ Попрада, а второй при Гельницахъ); надъ Ранкомъ въ абауйской жупѣ находимъ вершину Гуменцовъ (773 м.); Гуменово; при Птицѣ (Peticse), также въ землинской жупѣ, поднимается вершина Humenske (448 м.) и т. д.

Не избѣжало вниманія преданія и то обстоятельство, что нѣкогда на Спишѣ было епископство восточнаго обряда. Послѣднимъ русскимъ епископомъ считается нѣкій Лука. Въ преданіи же говорится, что на Спишѣ былъ посвященъ въ епископы для мадьяръ Астрикъ и т. д.

Принявъ во вниманіе все вышеизложенное, слѣдуетъ заняться данными статистики.

Кто знаетъ исторію Мадьяріи, тотъ помнитъ, что приростъ ея населенія за одно столѣтіе равенъ 100%. Въ 1785 году была произведена конскрипція по распоряженію короля Іосифа II и она насчитала въ мадьярскихъ земляхъ 8,000.000 жителей, а въ 1850 г., число населенія возросло до 11,500.000 человекъ, другими словами за 65 лѣтъ повысилось на 44%. Однако не слѣдуетъ упускать изъ виду, что этотъ періодъ включаетъ время Наполеона, когда постоянныя войны уничтожили много людей, а также и эпоху мадьярской революціи съ достаточно явными жертвами: многіе пали, дру-

¹ Еще и въ настоящее время тутъ видны развалины монастыря за хребтомъ Гегола. См. Demkó Kálmán: Lőcse története 1897, ст. 146.

² Мѣстопробываніе Гумена, откуда Другетъ изгналъ василіанъ и привелъ францисканцевъ. Ср. Zempléni Adalékok 1899, ст. 336.

³ Въ нынѣшнее время на мѣстѣ монастыря стоитъ каплица, посвященная св. Николаю.

⁴ Ср. Zempléni Adalékok 1903, 128 ст.

⁵ Т. с. 1902, 105 ст.

⁶ Монастырь василіанъ позже заняли павликіане.

⁷ Ср. Zempléni Adalékok 1902, ст. 5.

⁸ Т. с. 1905, ст. 295.

гіе ушли въ изгнаніе. Въ 1890 г. Мадьярія насчитывала 17,349.398, не включая въ это число эмигрировавшихъ въ Америку и Австрію. Въ это время въ одной Вѣнѣ проживало болѣе 200.000 мадьярь.

Необходимо упомянуть, что мадьярскій примасъ Георгій Липпай, въ докладѣ отъ 2 Іюля 1654 года, представленномъ Congregationi de propaganda fide, замѣчаетъ, что живущіе въ предѣлахъ Мадьяріи „Rutheni plus quam 300 millia animarum pumerantur“.¹ Въ подлинности этого числа сомнѣваться не приходится, такъ какъ къ услугамъ автора были не только результаты данныхъ его сотрудниковъ, но и данныя спишской государственной коморы, которой уже по причинѣ ея финансовыхъ заданій необходимо было имѣть точныя данныя.

Намъ хорошо извѣстно, что рождаемость карпатороссовъ очень значительна. Рѣдкая семья имѣетъ дѣтей менѣе 5-ти, но есть семьи гдѣ ихъ 8—10 человекъ и даже болѣе.

Несмотря на это, Алексѣй Fényes въ своей статистикѣ отъ 1840 года, указалъ карпатороссовъ только 442.903 чел., въ то время какъ официальная статистика 1870 года указываетъ число 469.421, а 1880 г. неожиданно уменьшаетъ его до 353.229.

Гдѣ здѣсь приближеніе къ правдѣ?

Развѣ возможно повѣрить, чтобы русскіе съ 1654 года по 1870, т. е. свыше, чѣмъ за 200 лѣтъ, дали приростъ населенія лишь около 35%, а затѣмъ въ десятилѣтній періодъ съ 1870 г. по 1880 совершенно безъ причинъ убавили эту цифру на 25%? Но именно изъ этой цифры исходила чехословацкая республика, указывая мирной конференціи, что русскихъ подъ Карпатами только 567.867.

Однако, если исходить изъ предположенія, что уже въ 1654 году русскихъ въ Мадьяріи насчитывалось болѣе чѣмъ 300.000, естественно, что, принимая во вниманіе процентъ прироста населенія въ странѣ, справедливо было бы указать, что въ 1754 г. должно было быть русскихъ больше . . . 600.000
въ 1785 г. во время конскрипціи Іосифа II „ . . . 800.000
въ 1850 г. около 1,200.000
въ 1890 г. „ 1,600.000
въ 1919 г., во время мирной конференціи 2.100.000
Если мирной конференціи было указано только 567.867 рус-

¹ Рукопись Гевенешіа въ бібліотекѣ будапешт. унив., томъ XXIV, стр. 9—19.

ских людей, то не может не возникнуть вопросъ, куда же исчезли прочіе 1,500.000? Правда, что около пятисотъ тысячъ находится въ Америкѣ. Куда же дѣвался еще одинъ миллионъ?

Слѣдуетъ припомнить, что въ меморандумѣ, представленномъ русскими императору Францу Іосифу въ 1849 году, русскихъ, живущихъ въ предѣлахъ Мадьяріи, было указано 800 тысячъ.

Однако данныя статистики явно указываютъ, что русскихъ еще не такъ давно было много даже въ новгородской жупѣ: въ 1494 году здѣсь одни русскіе платили дань въ суммѣ 170 флориновъ, въ то время какъ въ 1495 г. все прочее населеніе жупы уплатило только 225 флориновъ.¹ Въ остригольскомъ архіепископскомъ архивѣ находятся отъ 1505 г. „acta grecocatholicos sen Ruthenos Orosziensis latinos factos concernentia“.² Все таки въ XVII столѣтіи вацовскій епископъ Тарноцій содержалъ еще особаго русскаго викарія,³ чтобы обращать русскихъ въ лоно римской церкви. Однако они твердо держались своего обряда; иновѣрцы называли ихъ язычниками; только понемногу удавалось ихъ отрывать отъ старой традиціи. Населеніе Тргановой до послѣднихъ временъ называлось руссанами.⁴ На волостныхъ печатяхъ имѣлось изображеніе св. Николая въ облаченіи восточныхъ архіереевъ.⁵ А что касается отдѣльныхъ религіозныхъ обычаевъ, то память о востокѣ жива еще и понынѣ. Въ примѣръ можно привѣсти игры такъ называемыхъ ясличкарровъ, гдѣ Старый и Куба олицетворяютъ зиму и весну; Старый разрушить Кубу, но тотъ все же воскреснетъ. Имена ясличкарровъ на востокѣ, какъ среди русскихъ, такъ и среди прочаго населенія, латинскаго и протестантскаго обряда, носятъ еще и понынѣ русскія имена: Куба (Яковъ), Федоръ, Юнакъ, въ то время какъ на западѣ обычны имена: Юро, Кубо, Ондрей, Матушъ, Климо и т. д.⁶

На Спишѣ еще въ 1654 году во времена примаса Липпая, по его собственному свидѣтельству, было 45 русскихъ приходовъ, въ то время какъ въ настоящее время осталось

¹ Csánki D.: Magyarország tört. földrajza. Budapest 1890, I. 114.

² Archiv. vetus sub nro 67.

³ Hierarchia Prag. I. p. 409. Basilovics: Notitia fund. Korjatovicisanae IV. 18., 151.

⁴ A. Petrov: Sborník Fr. Pestyho z r. 1864—5, v Praze 1927, ст. 98.

⁵ Cp. Bartholomacides: Memorabilia provinciae Csetnek. Neosoli 1799, p. 78.

⁶ Cp. A magy. Nemz. muzeum népr. osztályának értesítője 1904, I. 41.

только 17.¹ Въ болѣе отдаленныя времена ихъ было и больше. Населеніе въ Жакаровцахъ еще и въ 1864 г. считалось русскимъ, хотя было уже давно латинскаго обряда.² Это достаточно подтверждаетъ грамота короля Белы IV. отъ 1269 года, адресованная гостямъ, нѣмцамъ изъ Космарка (Kežmarok). Этими грамотами Бела давалъ нѣмцамъ разрѣшеніе:

„ut villicum inter se eligant de communi voluntate, qui omnes causas eorundem decidere debeat“.

Король къ этому добавляетъ: *Praeterea eisdem forum liberum solito more duximus concedendum. Item in campia solvent more saxorum aliorum, non praeposito Scepusiensi, sed sacerdotibus popriis. Ad haec Ecclesiam cum cimiterio, quantum non contingit — dimittimus eis liberam, ratione humandi et sepeliendi (suos saxones ne misceri debeant cum Slavis, quorum distinctae Kesmarkini, Leutschoviae, Igloviae, Olasini et Varalje parochiales Ecclesiae ac Domus hodiedum supersunt, Rectores vero earum veteri vicariorum nomine veniunt) mortuos quemadmodum antea dignocuntur habuisse.*³

Эта грамота имѣетъ тѣмъ большее значеніе, что она явно доказываетъ, что основаніе Космарка (Кежмаркъ) и прочихъ спишскихъ городовъ, связывается со славянствомъ, а не съ саксонцами. Если нѣмецкіе поселенцы только въ 1269 году получили право избирать своего старосту, какъ въ Космаркѣ, такъ и въ другихъ городахъ, въ то время какъ тамъ уже значительно раньше существовали православныя храмы, гдѣ церковные настоятели назывались *veteri vicariorum nomine*, естественно, что эти нѣмецкіе поселенцы явились позже и до сего времени были подчинены славянскому начальству, даже въ церковныхъ дѣлахъ.

Любопытно, что Старо-любовенскій латинскій храмъ былъ посвященъ Преображенію Іисуса Христа; этотъ двенадесятый праздникъ и до сихъ поръ торжественно празднуется, въ то время какъ римская церковь его вообще не празднуетъ.

Такъ подкрѣпится и утвержденіе преданія, что на Спишѣ нѣкогда была православная епископія. Въдъ грамота указываетъ, что въ *Olasini et Varalje* также существовали русскіе приходы. Наоборотъ Спишская капитула въ настоящее время посвящена св. Мартину. Однако извѣстно, что въ древности здѣсь находилось святилище языческой Марцины, а позже на его мѣстѣ былъ основанъ монастырь св. безсребренниковъ Козьмы и Даміана, память

¹ См. Petrov: *Sborník Pestyho*, стр. 124.

² Рукопись Гевенешіа, стр. 9—19, изд. Nilles, 329—39.

³ Bárdossy: *Supplementum analectorum terrae Scepusienis* 1805, p. 223.

о которомъ сохранилась въ именахъ прилежащихъ селъ: Domán и Jamník, прежде Козьма. Латинская церковь постаралась удушить память о культѣ Козьмы и Даміана и на его мѣсто воздвигла культъ св. Мартина, именемъ своимъ напоминавшего древнюю Марцину и тѣмъ самымъ вызывавшаго довѣріе простонародья.

Однако источники явно свидѣтельствуютъ, что настоятель спишскаго монастыря въ концѣ XIII. и началѣ XIV. вѣковъ былъ епископъ.¹ Іаковъ, имя котораго неоднократно встрѣчается въ грамотѣ, и который въ періодъ 1284—1301 г. г. былъ епископомъ, всегда назывался спишскимъ епископомъ. Такъ называетъ его и капитула въ своемъ письмѣ отъ 26 Іюля 1302 года: *venerabilis in Christo pater, dominus poster Jacobus, miseratione divina episcopus Scepusiensis.*² Если бы это епископство было латинскаго обряда, конечно оно не прекратило бы своего существованія въ XIV вѣкѣ и едва ли бы было изъято изъ его вѣденія нѣмецкое населеніе Космарка. А въ этомъ случаѣ онъ назывался бы не только епископомъ *miseratione divina*, но и *apostolicae sedis gratia*. Отсюда естественно, что онъ былъ епископомъ только восточнаго обряда, вышелъ изъ монаховъ и уже будучи епископомъ, продолжалъ свое пребываніе въ монастырѣ, какъ это случалось и въ другихъ мѣстахъ на востокѣ; его капитула состояла изъ настоятелей монастыря, а не изъ клирошанъ, какъ того требуютъ правила латинской церкви, хотя въ его время спишскій монастырь не былъ уже чисто восточнаго обряда, но являлся смѣшаннымъ.

Еще при Базилевичѣ, слѣдовательно во второй половинѣ XVIII вѣка, насчитывалось селъ:

въ шаринской жупѣ чисто русскихъ	— 152,	смѣшанныхъ	— 45
въ землинской	”	”	143, ” 139
въ ужской	”	”	88, ” 73
въ саболчской	”	”	17, ” 59
въ сатмарской	”	”	108, ” 10

и т. д.

Селъ съ русскими церквами:

въ Шаришѣ — 155, въ Землинѣ — 140, въ ужской жупѣ — 84, въ саболчской ж. — 41, въ Сатмарѣ — 100 и т. д.³

¹ Ср. Wagner: *Annalecta Scepusii sacri et profani*, II. 13—21.

² Anjonkori okmánytár I. 34.

³ Bazilovics: *Fund. Karjatov*. IV. 12, 73.

Но его данныя относятся уже къ позднѣйшимъ временамъ и все то, что въ нихъ приведено, представляетъ собою остатокъ русскости, которая уцѣлѣла отъ бурь реформаци и контръ-реформаци. Еще и до нашего времени сохранились памятники, указывающія на тѣ гоненія и средства, которыя примѣнялись къ русскимъ, напримѣръ со стороны Клары Баркоцій въ Шаришѣ и Маріи отъ Сѣча въ Гемерѣ. Вслѣдствіе фанатизма послѣдней для русскости были потеряны села Погорела и Полонна гемерской жупы.

На основаніи историческихъ данныхъ указывается, что еще въ XV. столѣтіи въ шаришской жупѣ было только 34 прихода съ латинскимъ вѣроисповѣданіемъ,¹ а всего сель насчитывалось 440, нынѣ же осталось 381.² Какой же народности и какого вѣроисповѣданія были остальные 406 сель, если о реформаци въ то время еще нечего говорить? Замѣтимъ, что каноническіе протоколы, составленные представителями протестантской церкви, являвшихся на каноническіе визиты, указываютъ число храмовъ: въ 1636 г. 92, въ 1666 г. — 122, а въ 1722 — 152.³ Контръ — реформациа уменьшила число ихъ храмовъ на 15, а латинская церковь въ половинѣ XVIII вѣка указываетъ своихъ храмовъ уже 158,⁴ въ то время какъ русскихъ было еще 152, но вѣдь нынѣ латинскихъ храмовъ 167, а русскихъ — 146. Любопытно замѣтить, что по свидѣтельству Іосифа Георка, профессора бывшей пряшевской лютеранской теологіи, собиравшаго данныя къ исторіи протестантизма въ этомъ районѣ, въ болѣе древнихъ храмахъ Шариша, находящихся въ рукахъ латинской церкви, еще и въ началѣ восьмидесятыхъ годовъ были замѣтны картины стилиа восточной церкви, хотя надписи кириллицой, эти явные свидѣтели, по большей части были уже замазаны известкой (вапномъ).⁵ По доказательству протоколовъ каноническихъ визитовъ протестантской церкви 1612—1666 годовъ, лишь въ 17 храмахъ сохранились престолы,⁶ органы только въ 7

¹ Tóth S.: sáros várm. monogr. III. 212.

² Csánki D.: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában, Budapest 1890, I. 316.

³ Cp. Hörk J.: A Sáros-zempléni ev. esperesség története, Kassa 1885, ст. 31—36.

⁴ A kassai egyházm. tört. Névtára és Emlékkönyve, Kassa 1905.

⁵ Hörk I. c. 20 ст.

⁶ Пряшовъ, Бардиовъ, Сабиновъ, Брезовица, Каменица, Якубовяны, Рощковяны, Липяны, Копривница, Каята, Грабковъ, Св. Крижъ, Широка, Липовецъ, Штефановцы, Яровници, Синя.

храмахъ,¹ пока ораторскія кафедры имѣлись лишь въ 10 храмахъ,² но и изъ нихъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ были поставлены протестантами. Кромѣ того въ Каменицѣ, Мадьярской Раславицѣ, Бисагѣ, Лопуховѣ, Седлицѣ, Андрашовцахъ и др. еще стояли иконостасы, а въ Брезовицѣ и Дубовицѣ — находились и плащаницы. Русскій духъ былъ силенъ въ Зборовѣ еще и въ 1688 году, гдѣ „sessio batykonum Popovecz dicta“ состояла „ex duodecim sulcis seu virgis“.³ Въ Славянской Раславицѣ въ 1636 г. одна земля называлась popovske.⁴ Іоаннъ Іеронинъ Липницкій, православный епископъ мукачевскій, отъ 13 декабря 1681 года пользовался титуломъ епископа и земли плавецкой, такъ какъ и самъ Плавецъ только протестантизмомъ, а послѣ контръ-реформаціей былъ отнятъ изъ рукъ русскихъ.⁵ Въ Ошиковѣ еще въ 1680 году русскимъ приходникомъ былъ Ройковичъ, который старался назадъ вернуть лютеранами захваченные Яновцы.⁶ Русскіе приходы были еще: въ 1715 г. въ Седлицѣ,⁷ въ 1722 г. въ Личертѣ.⁸ Храмъ въ Якубовой Волѣ, возлѣ Липянъ, въ 1716 г. принадлежалъ еще русскимъ.⁹ Въ Хмелевѣ пользовались и въ 1743 г. болѣе русскимъ священникомъ,¹⁰ а въ Ортичкѣ и въ Оппинѣ праздновалось еще тогда исключительно по обычаю восточной церкви.¹¹ Въ абауйскихъ Чакановцахъ еще въ шестидесятыхъ годахъ было живо преданіе, что тамошній кальвинскій костель былъ когда то храмомъ восточнаго обряда,¹² также и въ бережскомъ Бадаловѣ.¹³ Здѣсь преданіе подтверждаетъ убранство стараго костела, разрушеннаго въ 1799 г. въ закладномъ камнѣ котораго найдена кирилловская надпись. Населеніе абауйскихъ Богдановцевъ слатинизовали только іезуиты, поселившіеся въ Мышлѣ¹⁴ и т. д.

Сопоставляя всѣ эти данныя, едва ли можно допустить, что словаки весьма рано проникли на востокъ, а тѣмъ менѣе можно считать рѣку Топлю основной границей между русскими и словаками. Также совершенно нелѣпымъ домыс-

¹ Пряшевѣ, Бардіовѣ, Сабиновѣ, Липяны, Брезовица, Дравцы, Червеница.

² Пряшевѣ, Бардіовѣ, Сабиновѣ, Дравцы, Шенвизѣ, Плавница, Штефановцы, Фричѣ, Грабовецѣ, Няшаны.

³ Мадьяр. гос. Архивъ: Urb et conscr. fasc. 21, nr. 17.

⁴ Hörk т. с. 258 ст.

⁵ Дулишковичъ: Истор. Черты, III. 130

⁶ Hörk т. с. 297 ст.

⁷ Т. с.

⁸ Т. с. 260 ст.

⁹ Т. с. 227 ст.

¹⁰ Т. с. 315 ст

¹¹ Т. с. 381 ст.

¹² Sbornik Fr. Pestyho z r. 1864—5 v Praze 1927, 2 ст.

¹³ Т. с. 16 ст.

¹⁴ Т. с. 1 ст.

ломъ слѣдуетъ признать, что еще отъ XIII столѣтія словаки быстро продвигались къ русской области.

Однако, хотя бы это и случилось, то естественно, что съ тѣмъ еще вообще не помѣшается русскому историческому праву на Подкарпатѣ и русское правительство въ началѣ войны совершенно правильно ставило свои требованія здѣсь на западъ по Татры и на югъ — по Дебрецинъ.

„Východne Slovensko“ — совершенно самовольное учрежденіе. Эта территория на всемъ своемъ пространствѣ русская историческая земля.

Dies irae.

Какъ мы замѣтили, проф. А. Петровъ уже въ своемъ докладѣ Отдѣлу русскаго языка и словесности Русской Академіи Наукъ отъ 11 ноября 1909 года, а затѣмъ въ обширномъ своемъ сочиненіи Предѣлы угро-русской рѣчи 1773 г.,¹ подчеркивалъ, что русскія поселенія въ сѣверо-восточной области Карпатъ не могутъ считаться остатками первобытнаго русскаго населенія и что ихъ большая часть возникла въ довольно позднѣе время, въ XVI—XVII в. в., преимущественно же въ концѣ XVII и въ первыя десятилѣтія XVIII вѣка, путемъ переселенія изъ Галичины.²

Это же онъ повторилъ въ Чешскомъ Историческомъ Журналѣ за 1924 г.³

Не только мадьярская, что вполне естественно, но и чешская литература спѣшила въ большей или меньшей степени усвоить и использовать въ своихъ цѣляхъ мнѣніе Петрова.⁴

Слѣдуетъ отмѣтить, что Петровъ „при разрѣшеніи вопроса призналъ болѣе цѣлесообразнымъ не выходить отъ неизвѣстной и темной древности къ позднѣйшимъ столѣтіямъ“, а идти отъ „болѣе близкаго къ намъ времени въ глубь вѣковъ. Богатая важными для Угорской Руси документами эпоха императрицы и королевы Маріи Терезіи и была избрана точкой отправленія.“⁵

Конечно, этотъ взглядъ на дѣло самъ по себѣ глубоко ошибочный, ибо историку никогда не разрѣшается прене-

¹ Матеріалы для исторіи Угорской Руси, Петроградъ 1911.

² Т. с. 150 ст.

³ Zvláštní otisk z čes. časop. historič. roč. XXIX, 1923, ст. 28.

⁴ Cp. J. Král: Osídlení Karpatské Rusi 1923, V. Chaloupecký: Staré Slovensko 1923, I. Húsek: Národopisná hranice 1925 и т. д.

⁵ Матеріалы и т. д. VI. 1911. IV.

бегать правиломъ дипломатики, по которому читающему грамоту нельзя быть предубѣжденнымъ противъ текста, но слѣдуетъ вникнуть въ то, что говорить сама грамота.

Но Петровъ не принялъ во вниманіе и требованія, относящіяся къ безпристрастной точности. Задача историка заключается въ установленіи правды, подобно правосудію. Интересы обоихъ одинаково требуютъ до вынесенія приговора выяснить дѣло по возможности подробно. Поступокъ Петрова подобенъ поведенію тѣхъ прокуроровъ, которые набрасываются на преступника во что бы то ни стало его засудить не въ интересахъ правосудія, но ради собственной выгоды. Вотъ и причина, что Петровъ, хотя собралъ и опубликовалъ много очень цѣнныхъ матеріаловъ по исторіи Угорской Руси, однако эти матеріалы онъ такъ истолковалъ и вывелъ такія заключенія, что они не только что вообще правдѣ не соотвѣтствуютъ, но лишь еще болѣе опутали паутиной вѣковыя ошибки, допущенныя надъ русскимъ правомъ и тѣмъ самымъ еще болѣе усугубилъ нынѣшнюю несчастную судьбу карпатороссовъ.

Петровъ, по собственному признанію, пошелъ по стопамъ Бидермана, который, собирая свѣдѣнія отъ мѣстнаго русскаго духовенства, нашелъ во многихъ русскихъ селахъ въ семьяхъ крестьянъ преданія о происхожденіи ихъ изъ Галичины.¹

Въ метрикахъ почти всѣхъ приходскихъ церквей на сѣверѣ Шариша упоминается о пришельцахъ изъ Галичины.² Это, конечно, отвѣчаетъ правдѣ. Однако она сама по себѣ не доказываетъ еще ничего особеннаго. Подобная флюктуация въ пограничной полосѣ постоянна, даже и нынѣ въ полномъ ходу. Она совершается не только отъ сѣвера къ югу, но и наоборотъ отъ юга къ сѣверу. Удивительно то, какъ Петрову бросилось въ глаза именно это, а не то, что тѣ русскія села, въ которыхъ русское населеніе живетъ теперь, уже существовали задолго до битвы при Могачѣ.³ Поэтому, будь русскіе лишь результатомъ колонизаціи конца XVII и начала XVIII столѣтій, и безразлично, заселили ли они оставленную прежними обитателями мѣстность постепенно или сразу, сплошь

¹ Bidermann: Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, Innsbruck 1862, I. стр. 10—11; Петровъ: Матеріалы VI. 178.

² Т. с. II. 72.

³ Cp. Csánki D.: Magyaror. tört. földrajza, Budapest 1890, I. 248—462; Adal. Zempl. várm. t.-hez 1911: 130, 276, 287; 1912: 33—34 и т. д.

или отчасти, давно или недавно, но это обстоятельство, естественно, просто не может не поднять вопроса: какъ можетъ то быть, что русскія колоніи возникли подъ именемъ старыхъ, уже во время поселенія русскихъ не существовавшихъ селъ, сохранивъ при томъ и преданія, связанныя съ исчезнувшими селами? Однако и уже давно опубликованный докладъ мадьярскаго примаса Георгія Липная отъ 2-го іюля 1654 г. къ конгрегациі de Propaganda Fide, въ дѣлѣ церковной уніи, указываетъ, что русскіе въ предѣлахъ Мадьяріи въ его время „plusquam 300 millia animarum numerantur, inter quos sacerdotes r. gr. latinae linguae ignari Ruthenica lingua sua sacra peragentes circiter 600 reperiuntur hoc ordine, prout nimierum illa territoria et pagi a dominis privatis possidentur, in dominio Munkács viduae principissae Rakoczianae sacerdotes 150, sub domino Homonnay sacerdotes 170, sub Barkoczi 30, sub Ladislao Rakoczy nepote principis Tronsylvaniae catholico 77, in Szerednie 37, Varano 35, Pető 30. Hi omnes intra territorium episcopatus Agriensis continentur. Praeterea ultra Tibiscum partim in Agriensi, partim in varadiensi dioecesi sacerdotes 24, in Scepusio dioecesis Strigoniensis sacerdotes 45. Praedicti Rutheni r. gr. schismatici in Hungaria degentes ab *immemorabili tempore* habuerunt episcopum in Munkacz, cujus iurisdictioni: suberant omnes... Sunt praeterea... habentque sacerdotes sui ritus... Comaromii et in pago Szicula dioec. Strigon, Jaurini in dioec. Jaur.“ и т. д.¹ Въ источникахъ, изъ которыхъ Петровъ черпалъ свои данныя, скрывается нѣчто иное, чѣмъ онъ узрѣлъ и что вывелъ изъ нихъ.

Конечно, этимъ вообще не хотимъ сказать, что будто бы въ сѣверо-восточной области Карпатъ не было совершенно селеній. Существованіе этихъ селеній доказывается ролью руководившихъ ими кенезовъ и шолтисовъ. Однако эти поселенія имѣли свою особую причину, которая тѣсно связана съ судьбою русскости Подкарпатъ, именно послѣ гибели здѣсь русскаго владычества, заключаая въ себѣ два періода, между которыми битва при Могачѣ въ 1526 г. явится перегородкою.

Кто углубится въ историческіе источники, не можетъ не замѣтить, что роль кенезовъ и шолтисовъ не ограничивалась горными областями, но распространялась и въ долины. Въ примѣръ можно взять село Takta-Kenéz при

¹ Рукопись Гевенешшія въ бібліотекѣ будапешт. унив. Томъ XXIV. ст. 9—19, издалъ Hodinka A.: A munkácsi püskökség okmánytára I. 168—9, 171 ст.

Тисъ въ саболчской жупѣ, нынѣ съ населеніемъ кальвинскаго вѣроисповѣданія. Это село грамоты вспоминаютъ уже въ 1355 году подъ именемъ Kenéz.¹ Къ нему принадлежитъ и пустошь Ó-Kenéz. При городѣ Kis-Várda имѣется село Cserepes-Kenéz, такъ же съ кальвинскимъ населеніемъ.

Несмотря на то, что грамоты изданы для кенезовъ и шолтисовъ въ отношеніи къ русскимъ колонизаторамъ, нигдѣ не указывается на то, откуда приходили эти русскіе поселенцы; если они дѣйствительно были приведены сюда изъ за кордона, то какъ можно себѣ представить, чтобы объ этомъ исторія совершенно умолчивала? Такое умолчаніе для исторіи является весьма страннымъ, тѣмъ болѣе, что она подробно знаетъ о колонистахъ нѣмцахъ, знаетъ о приходѣ печенѣговъ, куновъ и т. д.

Если бы русскіе дѣйствительно тутъ поселились какъ колонизаторы, изъ за кордона, тогда бы рѣчь шла уже не о единичныхъ лицахъ, но о цѣлыхъ толпахъ. Однако послѣднему противорѣчить и экономическая возможность. Извѣстно, что цѣнность земли въ тѣ времена опредѣлялась не площадью и не ея природными богатствами, но числомъ рабочихъ рукъ, имѣющихся на ней. Народная масса обезпечивала не только матеріальное благосостояніе баръ, но и ихъ общественное положеніе и ту вооруженную силу, на которую помѣщикъ, и одновременно вождь, опирался. Чѣмъ многочисленнѣе былъ составъ вооруженныхъ слугъ, тѣмъ большее значеніе имѣлъ баринъ. Могли-ли поэтому помѣщики равнодушно смотрѣть на подобное разрушеніе основы своего могущества? Подобная колонизація за кордонъ въ тѣ времена могла бы послужить причиной даже къ государственнымъ конфликтамъ.

Съ другой стороны, что могло привлечь русскихъ настолько, чтобы они рѣшились оставить свою родину и итти на поселеніе въ чуждые края? Вѣдь массы не охотно оставляютъ насиженные гнѣзда и поэтому необходима вѣская причина, чтобы сдвинуть ихъ съ мѣста и, тѣмъ болѣе, что за Карпатами въ то время преслѣдовалась родная вѣра.

Естественно, что ключъ къ объясненію колонизаціоннаго движенія русскихъ слѣдуетъ искать въ другомъ мѣстѣ.

Простой людъ въ Карпатахъ искренно вѣритъ, что утренней росы бываетъ два рода: одна — Божья, другая — вражья. Отъ Божьей росы оживаетъ зелень, распускаются

¹ Anjoukori Okmánytár V. 558.

цвѣты. У кого болѣны глаза, тому надо умываться этою росою и взоръ прояснится. Но иной разъ выпадаетъ вражья, злая роса. И тогда на зелень ложатся ржавыя пятна, и какъ будто какая то кислота съѣдаетъ лепестки цвѣтовъ. Если хоть одна капля этой злой росы попадетъ въ глаза человѣка, у него слабѣетъ зрѣніе и мутится разумъ.

И, можно сказать, что не только глаза и сердца, но вся жизнь карпатороссовъ, какъ только судьба ихъ отскла отъ прочаго русскаго міра, покропилась злою росою. Жизнь карпатороссовъ была и есть до невозможности тяжелой. Злоба и ненависть человѣческія всѣ средства предприняли на то, чтобы искоренить русскость изъ Карпатъ и чѣмъ дальше, тѣмъ хуже, тѣмъ ужаснѣе и отвратительнѣе становилась здѣсь жизнь.

Конечно, всякое иго непріятно. Но пока мадьяры находились подъ вліяніемъ византійской культуры, эта пора была лишена, по крайней мѣрѣ, суровости и жестокости. Усиліе мадьяръ болѣе было направлено на то, чтобы пріобрѣтенныя территоріи удержать въ своихъ рукахъ. А такъ какъ къ тому не хватало собственной силы, то для этой цѣли они воспользовались плѣненными прежде всего печенѣгами, позже — кунами и половцами.

Но какъ только вслѣдствіе четвертаго крестоваго похода въ 1204 году произошло паденіе Царьграда, являвшагося мадьярскимъ опекуномъ съ самаго начала ихъ исторической жизни, и мадьяры попали подъ вліяніе запада, обстоятельства сильно измѣнились.

Нельзя упустить изъ виду, что римскій имперіализмъ стремился къ міровому владычеству. Паденіе же Царьграда означало конецъ той борьбѣ, которая вспыхнула въ этомъ имперіализмѣ изъ за перенесенія столицы при Константинѣ Великомъ изъ Рима въ Византію. Эта борьба была сосредоточена вокругъ вопроса: Царьградъ ли будетъ міровымъ центромъ на основѣ эллинизма или же Римъ — съ его латинской окраской?

Римъ, чтобы выиграть побѣду, прибѣгнулъ къ помощи религіи, возведши въ догму, что всякая власть дана отъ Бога, представителемъ котораго на землѣ есть Римъ. Поэтому, кто не подчинится Риму, не можетъ быть членомъ Божьей церкви и тѣмъ болѣе не можетъ попасть въ царствіе небесное. Кто противъ Рима, тотъ напрасно крещенъ, онъ все таки язычникъ.

Такимъ образомъ Римъ черезъ религію стремился захватить въ свои руки политическую жизнь. Имя Христа было для него простымъ средствомъ. Но тѣмъ самымъ Римъ поставилъ себя передъ невозможнымъ. Въдъ народность религію не обходитъ. Съ другой стороны, каждый народъ уже въ самомъ своемъ существѣ инстинктивно стремится жить самостоятельной жизнью. А въ природѣ нѣтъ ничего лишняго. Что существуетъ, имѣетъ и причину своего существованія. Если бы въ народахъ совершилось однообразіе, къ которому стремился Римъ, то тѣмъ самымъ исключилось бы соревнованіе между отдѣльными народами, а безъ соревнованія — нѣтъ прогресса, безъ прогресса — нѣтъ подъема.

Признаки этого тщетнаго усилія Рима съ каждымъ днемъ проявлялись все ярче. Куда только римская политика вошла, она породила два общества съ особымъ языкомъ, преданіями, нравами и обычаями, идеалами и, можно сказать, религіей. Въ то время, какъ люди съ образованіемъ были насыщены всѣми тайнами римской культуры, крестьянинъ даже не понималъ церковнаго богослуженія. Эти два общества со временемъ не только увидѣли и поняли свою принципиальную противоположность, но и возненавидѣли другъ друга. Развитію этой вражды только способствовала политика Рима. Должны подчеркнуть, что князья, по сущности догмы, являлись только замѣстителями Рима, назначеніе которыхъ заключалось въ томъ, чтобы служить цѣлямъ римской политики. Слѣдовательно, хотя князья сами по себѣ были и нежелательны, но ихъ терпѣли и ими пользовались для осуществленія римской мечты. Римъ, чтобы ускорить свою побѣду, всюду назначалъ своихъ вѣрныхъ людей, которые требовали для себя почестей и выгодъ, а такія привилегіи всегда вызываютъ не только зависть, но и вражду.

Примѣромъ сопротивленій для народовъ, на которыхъ римская политика была направлена, явилась Русь, сохранившая свою самостоятельность и не подпавшая подъ вліяніе Царьграда. Толчкомъ же къ сопротивленію явилась глаголица, порожденная Царьградомъ. Такъ приготовлялась борьба духовной власти со свѣтской, что послѣ привело къ реформациі, а потомъ и къ появленію народныхъ церквей.

Однако имперіализмъ никакъ не хотѣлъ увидѣть того, что онъ борется противъ предопредѣленія самой природы, законы которой побѣдить невозможно. Хотя Римъ не могъ

не замѣтитъ возникающей къ себѣ непріязни, но онъ ее считалъ только преходящимъ явленіемъ. Серьезность положенія Римъ почувствовалъ только тогда, когда борьба вспыхнула со всею силой. Препятствіемъ къ достиженію своихъ цѣлей Римъ считалъ Византію, какъ соревновательницу, и, потому, какъ только Византія подъ давленіемъ Ислама ослабла, а съ удачнымъ четвертымъ крестовымъ походомъ въ ея центрѣ воцарилось латинское государство, Римъ считалъ, что для его царствованія настало время.

И Римъ, чтобы не тратить время, къ дѣлу приступилъ радикально. Имъ была введена святая инквизиція съ опредѣленнымъ назначеніемъ — въ подчиненныхъ земляхъ уничтожать все несогласное съ нею,¹ а потомъ распоряженіемъ Латеранскаго собора отъ 1215 года епископы должны были спѣшно выслать своихъ священниковъ на занятые вновь территоріи, которыя были раньше подъ вліяніемъ Византіи; эти священники должны были знать мѣстный языкъ. Францисканцы и доминиканцы снабдились уполномочіями выдавать стодневные отпусы² и на тотъ случай, если бы на ихъ проповѣдяхъ появились вновь покоренные народы.³

Такая римская политика вызвала должный отпоръ со стороны народовъ, находящихся до той поры самостоятельными отъ римскаго имперіализма. Само собою разумѣется, что эти народы не хотѣли жертвовать своею самостоятельностью и замѣнять ее чужимъ игомъ. Это касалось больше всего Руси, для которой это слово означало не только особую націю, но и свою собственную церковь, съ кирилликовской окраской. вмѣстѣ съ тѣмъ здѣсь на князей смотрѣли какъ на помазанниковъ Божіихъ, поставленныхъ „на казнь злымъ“.

Чтобы распространить мирнымъ путемъ свое владычество на Русь, Римъ сначала посылалъ туда посольства папъ Иннокентія III-го, Гонорія III-го, Григорія IX-го, Иннокентія IV-го и т. д. и послѣ того, какъ увидѣлъ, что эти посольства не дали никакихъ положительныхъ результатовъ, пришелъ къ выводу, что для покоренія Руси необходимо предпринять военный походъ. Къ тому онъ соблазнился тѣмъ, что Русь была раздроблена на отдѣльные княжества, а кромѣ того ее постигло новое несчастье, какъ нашествіе татаръ.

¹ Cp. H. Ck. Lea: *Geschichte der Inquisition in Mittelalter*, Bonn 1909.

² Wenzel: *Árpádkori Okmánytár* IX. 402, Tört. tár 1889, 568.

³ Theiner: *Monum. Hung.* I. 250.

Замѣтимъ, что во время четвертаго крестоваго похода на Царьградъ и заложения тамъ латинской имперіи, какой то неизвѣстный рыцарь, обозначенный въ историческихъ памятникахъ одною буквою К, прибылъ съ дружиною въ Крымъ и завладѣлъ древней греческой Феодосіей. Дружина состояла изъ геноуэзцевъ. Такъ была заложена на югѣ Россіи первая латинская колонія, подъ названіемъ Кафы, которая должна была служить опорнымъ пунктомъ для дальнѣйшаго развитія интересовъ Рима въ Россіи. Ея власть въ скоромъ времени распространилась на Керчь, Судакъ, Ялту, Балаклаву и Мангунь.

Въ Кафѣ, какъ центрѣ латинской епархіи, было открыто училище съ опредѣленнымъ назначеніемъ — приготовить католическихъ агитаторовъ для Руси. Одновременно было отдано распоряженіе шведскому королю Биргеру сдѣлать нападеніе на Русь съ сѣверо-запада. Однако планы Рима потерпѣли неудачу: русскій князь Александръ нанесъ шведамъ жестокое пораженіе при Невѣ, за что былъ прозванъ Невскимъ, а на югѣ римской политикѣ помѣшалъ Исламъ. Отъ римскаго владычества въ Крыму осталось только названіе горы „Римъ“ у крымскихъ кисловодскихъ источниковъ.

Послѣ крушенія такого плана Рима, а также и неудачныхъ попытокъ войти въ соглашеніе съ татарами, ему ничего не оставалось дѣлать, какъ пойти другимъ путемъ, именно при посредствѣ поляковъ и мадьяръ приступить къ постепенному поглощенію русскихъ сосѣднихъ территорій.

Такая политика коснулась прежде всего Карпатской Руси, какъ наиболѣе удаленной окраины русскаго историческаго этноса на западѣ.

И начались *dies irae* (дни злобы).

Уже король Эмерикъ получилъ приказъ очистить свою территорію отъ язычников.¹ Тотъ же приказъ повторился при Андрее II-мъ.² Наоборотъ, Бела IV долженъ былъ уже присягнуть, что „*de terris, nostrae jurisdictioni subjectis et quae in futurum, dante Domino, subjicientur, universos haereticos et alios christianos, qui relictā fide christianitatis, ad superstitionem Ismaheliticam et Judeorum pervestantur, quocunque nomine censeantur et fictos filios christianos de terris nostris bona fide stude-*

¹ Cp. H. Ch. Lea II. 331.

² Т. с. II. 332.

bimus extirpare et eos, qui Romanae Ecclesiae in terra nostra sunt inobedientes. . . compellemus obedire Romanae Ecclesiae".¹

На помощь этому съ запада были переселены колонисты и расположены по границѣ съ востокомъ, съ цѣлью поставить преграду распространенію вліянія востока среди мадьяръ, а также и среди русскихъ, входившихъ въ мадьярскія владѣнія.

Особенно сильныя поселенія были около Татръ, сохранившіяся и до нашего времени. Конечно, все это было не безъ причины. Такой преградой изъ колонистовъ старались прекратить среди западнаго славянства распространеніе кириллицы. Правда, отъ этихъ колонистовъ теперь остались только нѣмцы. Но въ свое время здѣсь были и латиняне. Памятники о нихъ сохранились въ жупахъ: липтовской,² гевешской,³ боршодской,⁴ саболчской,⁵ землинской,⁶ но главнымъ образомъ на Спишѣ,⁷ гдѣ вмѣстѣ съ саксонцами составляли особую провинцію. На то ясно указываетъ одна грамота отъ 1280 г., составителями которой были „Elyes comes Saxorum et Latinorum et consules ceterique Saxones et Latini de provincia Scepusiensi".⁸ Примѣтимъ къ тому, что эти латиняне также не всѣ изъ Италіи происходили. Въдъ нынѣшній Vlachu на Спишѣ, когда то Latina villa in Scepes,⁹ въ 1404 г. назывался городомъ Walendorf,¹⁰ что показываетъ на „gens Belga, quae loquitur recte gallice". Во времена Людовика I-го упоминаются Gallici vallis Agriensis¹¹ Наоборотъ, представителя латинянъ изъ Волошской Лѣски, землинской жупы, въ 1201 г. король Эмерикъ называетъ praeposit-омъ; такое названіе въ то время было въ употребленіи въ сѣверныхъ частяхъ Франціи.¹²

Чтобы провести свою политику въ жизнь среди вновь покоренныхъ народовъ, Римъ сталъ слѣдовать правилу Алкуина, друга императора Карла Великаго, заявлявшаго, что „народами слѣдуетъ управлять по святымъ правиламъ, а не

¹ Bárdossy: Suppl. t. Scepus. 417.

² Wenzel III. 159, IX. 29, IV. 100; Fejér IV, 3. 209.

³ Fejér Cod. Dipl. IX. 7, 481.

⁴ Csánki I. 177.

⁵ Zichy Okmánytár VI. 191.

⁶ Csánki I. 337, 358

⁷ T. c. I. 253.

⁸ Zipser Anzeiger 1872, ч. 42.

⁹ Endlicher: Monum. Arpadiana 535.

¹⁰ Fejér Cod. Dipl. X. 4. 287.

¹¹ T. c. IX. 7, 481.

¹² Századok 1880, 552.

слѣдовать его желаніямъ... Не нужно слушаться тѣхъ, которые говорятъ: гласъ народа-гласъ Божій, потому что народныя массы отличаются неразуміемъ". И первое усиліе было направлено противъ мѣстной интеллигенціи, чтобы народъ оставить безъ водителей.

Въ первую голову обрушились на помѣщиковъ. Такъ какъ въ то время религія въ жизни играла главную роль, съ тѣхъ поръ, какъ мадьяры попали подъ вліяніе запада, естественно, что русскіе, входившіе въ рамки Мадьяріи, отождествлялись съ язычниками и потому нельзя ихъ было допускать къ римскому богослуженію, какъ „единственно христіанскому“, нельзя ихъ допустить къ принятію св. таинствъ, жениться на „христіанкѣ“, не разрѣшалось производить похоронъ на „христіанскомъ“ кладбищѣ и т. д. А послѣ этого какъ можно было за ними признавать право владѣнія на земли? Естественно, что этимъ правомъ могли пользоваться только въ томъ случаѣ, если они переходили въ лоно римской церкви, вновь крестились, а слѣдовательно оказывались въ рядахъ угнетателей и денаціонализаторовъ своего собственного народа.

Кромѣ того такимъ притѣсненіямъ способствовалъ мадьярскій законъ, по которому вся вновь пріобрѣтенная территорія считалась простою добычей и поступала въ распоряженіе короны.

Съ потерей русскими самостоятельности, они утратили не только право на свои владѣнія, но населеніе было обращено просто въ толпу безправныхъ рабовъ. Правда, король имѣлъ право возвращать отобранныя владѣнія старымъ помѣщикамъ, но въ то же время онъ могъ отъ нихъ владѣнія отобрать и передать другому. Такъ стало, что въ 1263 году король Стефанъ отобралъ отъ Михаила Микова его владѣнія Сваляву и Чинадѣво, расположенныя въ то время у засѣчной линіи и передалъ ихъ нѣкому Аладару, придворному королевы, за его заслуги въ разныхъ посольствахъ.¹ Наоборотъ, Ладиславъ IV. въ 1284 году возвратилъ сыновьямъ нѣкоего Гала отобранныя отъ нихъ имѣнія Gereuelve u Felnemptir, возлѣ Ужгорода.²

Слѣдуетъ подчеркнуть, что лѣтописецъ вообще называетъ карпаторусскихъ бояръ безбожными. Конечно, они были

¹ Fejér Cod. Dipl. IV 3. 17.

² Wenzel т. с. IX. 390.

слабы и потому склонны къ измѣнѣ своему народу. Въ этомъ отношеніи особенно извѣстенъ Судиславъ, о которомъ сохранились свидѣтельства, а его потомки, подъ именемъ Зударовъ-Сударовъ, позже значительную роль играли въ мадьярской исторіи. Но всѣхъ осуждать нельзя, находились и вѣрные своимъ преданіямъ, какъ напримѣръ Петръ Петровичъ и его кружокъ, которые всею силой противостояли гоненіямъ и притѣсненіямъ. Но они были безсильны противъ насилій, тѣмъ болѣе, если принять во вниманіе, что отъ непослушныхъ отбирались владѣнія. Съ подобными признаками встрѣтимся и нынѣ.

Отобранныя владѣнія передавались чужестранцамъ. Такимъ путемъ попали въ сѣверо-восточную область Карпатъ: Абы, Акости, Руткеры изъ Тироля, Богатрадваны изъ Чехіи, Балогі, Гунтъ-Познаны, Гуткеледы изъ Германіи, Другеты изъ Италіи и т. д. Новые помѣщики прибыли со своимъ дворомъ и экспонентами латинской церкви, чтобы способствовать дальнѣйшему разложенію русскости по примѣру Другета, который изъ Гуменова искоренилъ василіанъ, а на ихъ мѣсто помѣстилъ францисканцевъ или же по примѣру Николая изъ Перень, владѣтеля villae de Sancta Cruce, шарішской жупы, на западъ отъ Обишовецъ, по просьбѣ котораго папа Бенедиктъ XII въ 1340 году разрѣшилъ основать монастырь чина Fratrum Minorum. Эта грамота Бенедикта XII доказываетъ намъ то, что до того времени въ западномъ углу шарішской жупы жили исключительно русскіе. Николай въ своей просьбѣ указываетъ, что во всемъ районѣ живутъ только русскіе „schismatici“¹ и нѣтъ священниковъ латинской церкви, которые могли бы проповѣдывать его многочисленнымъ подданнымъ слово Божіе. Вотъ почему папа разрѣшилъ основать монастырь и къ тому же чина Fratrum Minorum. Пришельцы постепенно распространялись и по селамъ, почему въ нихъ кое-гдѣ встрѣчаемся съ такими нѣмецкими именами, какъ Штаркъ, Рейберъ, Шварцъ, Шпрохъ, Штренькъ и т. д.

О первоначальныхъ русскихъ помѣщикахъ въ Подкарпатѣ указываютъ сохранившіяся названія селъ: Данилово, Петрово, Буштинъ, Перечинъ, Сорочинъ и др. Изъ нихъ, на примѣръ, Перечинъ первоначально принадлежалъ нѣкому Переху, имя котораго указывается въ грамотѣ 1266 года, въ архивѣ рода Стары.²

¹ Wagner: Dipl. Sáros. p. 519.

² Sztáray Oklevéltár I. 11.

Также потомками первоначальных карпаторусских помѣщиковъ являются до нашего времени сохранившіяся фамиліи Тарноцій и Тиса. Родоначальникомъ фамиліи Тарноцій былъ Младикъ „ruthenus“, которому въ 1262 году Бела IV. даровалъ землю Тарновець, въ турчанской жупѣ, за тѣхъ тридцать золотыхъ марокъ, которыя Младикъ одолжилъ ему передъ бѣгствомъ отъ татаръ.¹ Родоначальникъ фамиліи Тисы, Theza ruthenus, придворный королевы Маріи, въ первый разъ упоминается въ 1312 году.²

Въ Нижнемъ Землинѣ были извѣстны воеводы: Павелъ,³ память о которомъ сохранила Варадская Правда (1221—1229) и Бодъ — въ районѣ Лелеся-Чопа.⁴ Изъ его рода происходилъ Болеславъ, позже вацовскій епископъ de genere Vladika, который въ 1214 г. лелесскому монастырю даровалъ села: Помочи, Поляна, Быстрица, Высока и Гумело при рѣкѣ Горна, недалеко отъ того мѣста, гдѣ сливаются Латорица и Угъ и имѣніе Zoluntha съ правомъ торговли, которое „tempore regis Emerici emerat totaliter cum habitatoribus et terra pro 82 marcis, a quibusdam mercatoribus de Russia venientibus“;⁵ Собиславъ de genere Петровичъ, его сынъ Петръ владѣлъ нынѣшними Михаловцами, которыя, какъ приданое невѣсты, перешли въ руки рода Стары.⁶

Въ 1266 г. между Григоріемъ, сыномъ Ната-Гната и его наслѣдниками и между родомъ Ластовець были установлены границы владѣній, при чемъ подчеркивалось, что граница отъ Переха „vadit ad sepulchrum ruthenorum, quod vulgo dicitur Mogula“.⁷

Король Робертъ, своимъ декретомъ 1321 г., отнялъ градъ Porusthian въ Землинѣ отъ Петра, сына Петенька, память о которомъ сохранило село Петенье, за то, что пытался возвести на мадьярскій престолъ ducem ruthenorum;⁸ центромъ его имѣнія былъ градъ Barko — Барковъ (отъ берець), съ 36 селами,⁹ среди которыхъ Избудья еще въ 1314 г. находилась надъ засѣчной линіей.¹⁰ Сюда входилъ и Сомоторъ,

¹ Tört. tár 1904. 81.

² Anjonkori Okm. I. 281, Komáromy A.: A borosjenői Tisza család ősei, Budapest 1896.

³ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1906, 137.

⁴ T. c. 1910, 197.

⁵ Fejér Cod. Dipl. III. I. 153 и 471.

⁶ Adalékok т. c. 1908, 67.

⁷ T. c. 1908, 14.

⁸ Fejér VIII. 2. 292.

⁹ Adalékok 1902, 294.

¹⁰ T. c. 1908, 197.

полученный еще въ 1265 г. отцомъ Петра, *dicitur Petrua*, въ даръ отъ Стефана.¹

Porusthian ничто иное, какъ Порошина, имѣніе потомка Пороша, о которомъ сохранилась память въ названіи села Порошкова въ ужской жупѣ.

За участіе въ мятежѣ, Петръ, сынъ Петеньи, потерялъ свое имѣніе, также и Ренеловъ, его сосѣдъ и товарищъ; послѣдняго имѣніе Паздичъ получилъ Михаилъ *de genere Akos*, отъ котораго произошла мадьярская фамилія Паздичей.²

Андрей II. въ 1218 г. остригольскому архіепископу Іоанну даровалъ виноградники въ Погранѣ, нитранской жупы, которыя были дарованы „*prius Ladislao ruteno*“³.

Петръ Зударъ *de genere Судославъ* получилъ въ 1280 г. Маковицу,⁴ а въ 1286 г. Фома Толпошъ *ruthenus* Мочолію и Градиско въ шарішской жупѣ.⁵

Андрей III. Доминику *rutheno* даровалъ землю Либеле;⁶ онъ въ 1304 г. былъ зволенскимъ жупаномъ. Однако король Робертъ въ 1340 г. упомянутую землю отъ него отнялъ.⁷

Изъ рода Монославовъ, который былъ въ связи съ княжескимъ домомъ Ростиславичей, происходилъ Лодомиръ, прежде варадскій епископъ, позже остригольскій архіепископъ.⁸

Яковъ, послѣдній спишскій русскій епископъ, имѣлъ двухъ братьевъ: Іоанна и Станислава и одну сестру, отъ которой произошла мадьярская фамилія *Farkasfalvi*. Іоаннъ имѣлъ пять сыновей, изъ которыхъ Яковъ былъ уже плебаномъ въ Кошицахъ. Его внукъ Яковъ былъ государственнымъ судьей, а правнукъ Іоаннъ — загребскимъ епископомъ, позже — колоцкимъ, а въ концѣ — неапольскимъ архіепископомъ; скончался въ 1409 г. Такъ какъ у Станислава не было дѣтей, то съ его смертію эта фамилія прекратилась.⁹

Значительную роль играли въ мадьярской исторіи Мишковцы, также вышедшіе изъ среды карпаторусскихъ дворянъ, которые, пребывая въ Боршодѣ, быстро омадьяризовались. Также вышли изъ карпатороссовъ фамиліи: Боксы, Борши

¹ Т. с. 1902, 161.

² *Adalékok* 1902, 204.

³ Knauz N.: *Monum. Eccl. Strigon.* I. 218.

⁴ Wenzel VIII. 241, *Károlyi Codex* 21, *Bárdossy: Suppl. t. Scepus* 256.

⁵ *Bárdossy* т. с. 257.

⁶ *Fejér* V. 250.

⁷ Т. с. IV. 31.

⁸ *Bárdossy: Annal. ter. Scepus* 293.

⁹ *Cp. Századok* 1897, 788.

и Текулы. Эти фамилии по историческим данным явились въ сѣверо-восточную область Карпатъ первыми. Боксы и Борши находились между собою въ родствѣ.¹ А Борши и Текулы участвовали въ заговорѣ Петра Петеньки въ пользу Романовичей противъ Анжуевъ и результатомъ этого заговора стало, что имѣніе Боршовъ было конфисковано,² Текулы же обороняли шаришскій замокъ отъ нападенія Анжуевъ.³

Въ пору татарскаго нашествія самымъ сильнымъ помѣщикомъ на Подкарпатѣ былъ князь Ростиславъ.⁴ Центромъ его владѣній былъ замокъ Чичва въ Землинѣ.⁵ Вслѣдствіе неудавшагося его возстанія противъ князя Романа, онъ свое имѣніе передалъ тестю, Белѣ IV-му, на дочкѣ котораго, по имени Аннѣ, онъ былъ женатъ, а въ замѣнъ получилъ мачовское княжество, около рѣки Колубара, въ нынѣшней сѣверной Сербіи. Въ 1254 году онъ былъ уже Dominus de Machou.⁶ Здѣсь онъ во многомъ способствовалъ мадьярамъ продвинуть впередъ ихъ засѣчную линію.

Стефанъ V. въ 1270 году даровалъ нѣкому Рейнольдъ, родоначальнику фамилии Розгонъ,⁷ Чичву, съ принадлежащими къ ней имѣніями.

Къ тому добавимъ, что еще въ 1299 году бережскимъ жупаномъ былъ русскій, нѣкій Григорій, Ruthenorum ducis officialis, который въ томъ же году въ Береговѣ съ четырьмя служными производилъ судъ въ дѣлѣ одного спорнаго владѣнія.⁸

За разрушеніемъ русскаго дворянства, римская политика была направлена противъ стараго русскаго городского сословія, вплоть до прекращенія русской коммерческой жизни.

Ясно, что съ развитіемъ латинской церкви право торговли получали только ея члены. Чтобы задуть русскую торговлю, члены латинской церкви обособились отъ „язычниковъ“. Еще Бела IV далъ право нѣмцамъ изъ Кежмарка, чтобы „villicum inter se eligant de communi voluntate, qui omnes causas eorumdem decidere debeat... Praeterea Forum liberum.

¹ Wenzel: Árpádk. okm. XII. 207.

² Anjouk. Okm. II. 394.

³ Fejér VIII. 1. 478.

⁴ Wenzel: Rosztiszlav herczeg. Budapest 1887.

⁵ Wenzel: Árpádk. Okm. XII. 12 14.

⁶ Fejér IV. 2. 218 и 314.

⁷ Wenzel: XII. 12—14.

⁸ Fejér VI. 2. 217.

Item in campia solvent more Saxonum aliorum, non praeposito Scepusiensi, sed sacerdotibus propriis. „Также“ cimiterium liberum, „чтобъ“ ne misceri debeant cum slavīs, quorum distinctae Kesmarkini, Leutschoviae, Igloviae, Olaszini et Váralye parochiales Ecclesiae ac Domus hodieum supersunt, rectores vero earum veteri vicariorum nomine veniunt“.¹

Тоже самое происходило и въ другихъ мѣстахъ. Съ подобнымъ обособленіемъ католиковъ въ скоромъ времени при древнихъ русскихъ городахъ возникли новые, чуждые русскимъ, какъ по національности, такъ и по вѣроисповѣданію. Такъ при Alte-Leutsch появилась новая villa Lywche, нынѣшняя Левоча, на сѣверъ отъ старой,² при Windisch-Leibicz, Deutsch-Leibicz³ и т. д.

Какъ только завершилось обособленіе торговаго класса латинской церкви, имъ было предоставлено право возвести вокругъ своихъ поселеній оборонительныя стѣны и постепенно было введено право торговли и промышленности только для членовъ католической церкви внутри огороженныхъ мѣстъ. Такимъ образомъ русскіе съ своей кириллицей остались внѣ стѣнъ и безправными. Чужестранцы же, огражденные отъ нападений, свободно могли жить и благоденствовать на русской землѣ. Для русскихъ ремесленниковъ и купечества ничего не оставалось, какъ примкнуть къ пришельцамъ и перейти въ католическую церковь. Такъ появились въ новыхъ городахъ русскіе съ фамиліями, какъ Winder, Windisch, Windek, чтобы у прочихъ произошла германизация и въ именахъ. Въ этихъ новыхъ городахъ, окруженныхъ стѣнами, русскій человѣкъ не имѣлъ права на куплю и постройку дома и тѣмъ болѣе не имѣли право основать свою церковь. Поэтому со временемъ, когда стѣны разрушились, то старое русское обѣднѣлое мѣщанство очутилось на окраинѣ городовъ, что мы наблюдаемъ и въ наше время.

Не избѣжала насилій и русская церковь. Къ какимъ средствамъ для этого прибѣгали, достаточно указать намъ на распоряженіе папы Григорія XI отъ 14 іюля 1372 года, къ краковскому епископу, въ которомъ ему приказывалось русскихъ епископовъ изгнать со свей территоріи *brevi manu*.⁴ Католическую ненависть къ русской церкви характеризуетъ

¹ Bárdossy: Suppl. ter. Scepus 223.

² Szepes vm. tört. kiad. IV. 16 и V. 146.

³ Т. с. IV. 79.

⁴ Theiner, Monum. Polon I: 675.

то, что изъ склеповъ великолѣпнаго перемышльскаго собора были выброшены прахи русскихъ усопшихъ, соборъ былъ разобранъ, часть камней выбросили въ рѣку Сань, чтобы не пахло русскостью, а изъ остальной части построили новый католическій костелъ, существующій и въ наше время, который былъ переданъ новоучрежденному латинскому епископству. Русскія церкви не считались христіанскими, о чемъ ярко подчеркиваютъ грамоты.¹ Въ Польшѣ восточное богослуженіе называлось идололатріей, церкви сравнивались съ еврейскими синагогами или считались какъ простой *fundus instructus*, зачастую церкви вмѣстѣ съ имѣніями сдавались въ аренду евреямъ, отъ которыхъ зависѣло дать-ли православнымъ церковь для богослуженія или же нѣтъ.² Въ городахъ больные православные могли вызывать къ себѣ священника только тайнымъ путемъ, умершихъ днемъ хоронить не разрѣшалось, а если гдѣ случайно и разрѣшали, то похороны производились безъ пѣнія и свѣчей. Всѣ привилегіи, которыми русская церковь пользовалась при русскомъ правленіи, были уничтожены, священники были приравнены къ обыкновеннымъ мірянамъ, подвергались не суду епископовъ, а гражданскимъ судьямъ и прежде всего были въ полной зависимости отъ гладиаторскаго права помѣщика, въ имѣніи котораго изъ ласки пребывали. Замѣтимъ, что въ случаѣ перехода изъ православія въ католическую церковь, повторное крещеніе запретилъ только папа Александръ VI въ 1501 году буллою *Altitudo divini consilii*.

Естественно, что при такомъ всестороннемъ насиліи, русскіе Карпаты, предоставленные только собственнымъ си-

¹ Лелескій конвентъ въ г. 1418 нашель „in Sarkad . . . duas Capellas ligneas, unam christianorum cum turri ligneâ, aliam Ruthenorum, ambos cum cimeterio et sepultura“, „in Makaria . . . duas Capellas ligneas, unam christianorum, aliam Ruthenorum, ambas cum cimeteris“, „in Dolha Capellam ligneam Ruthenorum cum cimeterio et sepultura . . .“ Лелесъ, *Actor*. 1418 ч. 24.

² См. Галицкій ист. сборникъ. Львовъ 1860 III. ст. LXXV нръ 37. О томъ свидѣтельствуетъ и каноникъ Львовскаго латинскаго капитула I. Юзефовичъ, въ своемъ сочиненіи: „*Annales urbis Leopoliensis, tomus extravagans* № 252, говоря: *Audivi ab antiquioribus nostris, rerum scientiam habentibus, quod tantum in partibus illis insolens dominatio Polonorum processerat, ut recutitae Judaerorum genti (обрѣзанному жидовскому народу) super ecclesias jus tribuerat. Non enim presbyter, vulgo pop, sacramenta baptisimi, matrimonii aliaque in ecclesia administrare parochianis suis licitum habebat, nisi prius a clavibus Judaeo (quos semper ad manus arendatoris deferre, et deponere cogebatur), constitutum a domino pensionem persolveret. Haec cum tanto abusu et praejudicio fidei Christianae erant, judicet posteritas fidelium*“. Объ этомъ говорить также современный писатель, Самуиль Грондскій, въ сочиненіи: „*Historia belli Cosaco-Polonici, conscripta 1676*“, изд. въ Пештѣ 1789 г. стр. 15.

ламъ, не могли противостоять такому террору и потому, съ каждымъ днемъ отгѣсняемые все больше въ горы, теряли свои историческія земли.

При такихъ невозможныхъ обстоятельствахъ прекратила свое существованіе и карпаторусская литература. Даже замолкли слѣпцы и калѣки, а съ ними вмѣстѣ исчезли и былина и гусли, на ихъ же мѣсто появились бандуры и думы, грустною печалью рисовавшія жизнь и страданія бѣднаго, въ рабство попавшаго народа, что ярко подчеркиваетъ народная пѣснь:

„Добри было нашимъ быкамъ за давнихъ лѣтъ жити,
Доки не знали наши батьки панщину робити.

Зразу сыли добры паны, лехки на роботу:

Цѣлый тыждень собѣ роби, панови въ суботу.

Якъ настали лихи паны, тяжки на роботу:

Цѣлый тыждень на панщинѣ, толока въ суботу...“

Конечно, карпаторусскому народу при Арпадахъ жилось все же легче, потому что въ силу сложившихся обстоятельствъ Арпады, хотя и пресмыкались передъ Римомъ, но душою стремились больше къ востоку. Съ приходомъ же Анжуйской династіи, унаслѣдовавшей права Арпадовъ, послѣдняя надежда карпаторуссовъ на снисхожденіе исчезла. Тому причиною были два обстоятельства. Прежде всего слѣдуетъ помнить, что Анжуйцы были родомъ изъ Италіи, являвшейся епископіей Рима, который прилагалъ всѣ усилія къ тому, чтобы на мѣсто ненадежныхъ Арпадовъ возвести на мадьярскій престолъ Анжуйцевъ, а тѣмъ самымъ укрѣпить за собой владычество въ Мадьяріи. При томъ необходимо подчеркнуть, что въ пику проискамъ Рима выставлялись, какъ кандидаты, на мадьярскій тронъ, со стороны востока, потомки Романовичей — Андрей и Левъ, князья Червонной Руси. Во главѣ этого движенія стоялъ знатный мадьярскій царедворецъ Копасъ, а переговорами руководилъ Петръ, сынъ Петенька, изъ Сѣчовець. Однако, пока Романовичи являвшіеся внуками Бѣлы IV-го, на дочери котораго Констанць былъ женатъ ихъ дѣдъ Левъ I-й, и имѣли нѣкоторое право на престолъ, только рѣшались, ловкій папскій кандидатъ уже находился въ Вудинѣ и, чтобы не терять правъ и времени, предпринималъ наступленіе противъ сѣверо-восточныхъ князей. Контръ-наступленіе подготовлено не было и Карлъ Робертъ надъ обезкураженнымъ

противникомъ одержалъ рѣшительную побѣду при нынѣшнихъ Капушанъ шаршской жупы.¹ Чтобы потомъ удержать за собою занятую территорію, и не жить въ постоянной опасности, со стороны новаго короля были приняты рѣшительныя мѣры. Латинизація стала проводиться съ новой силой еще и потому, что по соображеніямъ Рима, Мадьярія должна была служить передовымъ пунктомъ къ дальнѣйшему распространенію католицизма на востокъ, чѣмъ она фактически и была при Людовикѣ I-мъ. Чтобы среди карпато-русского народа вся акція проводилась по задуманному плану, Карлъ Робертъ передалъ всю территорію подъ надзоръ итальянцу Другету, даруя ему еще въ 1322 году имѣніе Гумена въ Землинѣ, а въ 1342 году — Плавечскій замокъ на Поппрадѣ, о чемъ грамота замѣчаетъ: „pro majori et certiori tuitioni et defensione confiniorum regni nostri circa Poloniam et Rutheniam“.²

Но этому усилію помѣнило неожиданное обстоятельство. Дабы какъ нибудь противустоять новому игу, народъ бросалъ долины и бѣжалъ въ горы, на болѣе неприступныя территоріи. Движеніе приняло вскорѣ такіе размѣры, что и правительство сочло необходимымъ вмѣшаться въ него. Въ 1345 году король послалъ приказъ Рикольфу шаршскому, родомъ изъ Брезовицы, а также землинскому и ужскому жупанамъ, чтобы они всѣми силами и способами поспѣшили воспрепятствовать этому движенію.³

Естественно, что тѣ новые помѣщики, которые были одарены королями, вслѣдствіе этого движенія оказались въ весьма непріятномъ и затруднительномъ положеніи. Необходимо имѣть въ виду, что Карпаты вовсе не предназначены природой къ занятію земледѣліемъ. Самъ Богъ опредѣлилъ этотъ край для скотоводства. Каменистая почва горъ способна производить только овесъ, да картофель, но тѣмъ не менѣе она представляетъ несомнѣнное богатство для скотоводства, благодаря своей лѣсистости, пастбищамъ и воднымъ источникамъ. Когда зима поворачиваетъ на весну, отъ дуновенія южныхъ вѣтровъ таятъ снѣга, шумятъ-гремятъ водопадами горныя рѣки и рѣченки и черезъ нѣсколько недѣль вся мертвая полоса покрывается густыми травами, буйными

¹ Fejér: Cod. Diplom. VIII. 2. 292, VIII. 6. 60; Anjoukori Okmánytár IV. 263.

² Anjouk. Okm. IV. 263.

³ Tóth S.: Sáros vármege monografiája III. 131.

злаками и несмѣтными коврами горныхъ цвѣтовъ. По словамъ народной пѣсни:

Урадуется весь міръ на земли —

Горы, долины та и полонины . . .

Такъ какъ почва въ этихъ мѣстахъ не пригодна для земледѣлія, зачѣмъ же человѣку насиловать природу, зная, что для него отъ этого немного будетъ пользы? Ревъ скота, блеянье овецъ и ягнать — вотъ что исключительно заполняло воздухъ. Естественно предположить, что при такомъ промыслѣ здѣсь не могли образоваться постоянныя села, какъ это мы видимъ въ настоящее время. Существовали только центры, каковыми въ первую очередь являлись святилища, куда народъ сходилъ въ праздничные дни и куда собирался коротать долгую зиму. Поэтому многія горныя вершины и получили чисто мифологическія названія. Позже эти горныя центры замѣнили монастыри, возлѣ которыхъ совершался торгъ и обмѣнъ продуктами.

Пока здѣсь было русское владычество, не было никакихъ причинъ къ перемѣнѣ образа жизни. Но, когда русскость утратила свое главенствующее значеніе съ приходомъ сюда чужихъ помѣщиковъ, естественно, что горныя области, охваченныя русскимъ движеніемъ, оказались для нихъ вовсе бесполезными. Съ отходомъ же значительной части населенія въ горы, для помѣщика потеряли значеніе и долины, тѣмъ болѣе, что онъ все время подвергался опасности со стороны недовольнаго, ушедшаго въ горы и закаленнаго въ борьбѣ съ опасностями дикой природы, народа. Вотъ почему у гущула и на полонинѣ до сихъ поръ торчитъ ножъ. Въ тѣ же давнія времена весь горный народъ былъ вооруженъ, Богъ вѣсть какими путями занесеннымъ въ горы, оружіемъ. До конца XVIII вѣка, пока правительству не удалось народъ обезоружить, каждый полонинскій мужчина былъ вооруженъ ружьемъ, часто янычаркою, пистолетомъ, кинжаломъ и т. п.

Чтобы обезпечить возможность спокойной жизни, помѣщики, въ силу вышесказанныхъ неблагопріятныхъ обстоятельствъ, принуждены были сами позаботиться о усмиреніи горъ. Тутъ и опрьдѣлилось призваніе шолтисовъ и кенезовъ. Естественно, что къ этой роли болѣе всего соотвѣствующими являлись свои люди. Но, чтобы найти подобныхъ людей изъ среды русскихъ, необходимо было притти на помощь самому правительству. Поэтому король, чтобы ослабить это движеніе,

былъ склоненъ возвратить нѣкоторымъ изъ прежнихъ владѣльцевъ имѣнія и прежде всего тѣмъ, кто способствовалъ удушенію русскости. Такими напримѣръ явились Боксы, Текулы и Зудары (Судари).

Такъ какъ Русь въ то время попала подъ татарское иго, а Галичемъ завлѣдѣла Польша, то далѣе уже совершенно некуда было изъ горъ бѣжать.

Ясно, что при такихъ обстоятельствахъ борьба съ правительствомъ сильно осложнялась, если принять во вниманіе тѣ выгоды, которыя правительство представляло народу: кто возвратится на свои мѣста или вообще пожелаетъ поселиться вновь, тому давался на вѣчность земельный надѣлъ, правда въ аренду; разрѣшалось на этомъ надѣлѣ возводить свои хозяйственныя постройки, которыя поселившійся, какъ свою собственность могъ продать. Чтобы населеніе могло окрѣпнуть матеріально, за надѣльную землю въ теченіе 12—20 лѣтъ арендная плата не взималась. Кромѣ того каждый могъ свободно исповѣдывать свою религію.

Посредниками между населеніемъ и помѣщиками, которыхъ поддерживало правительство, были шолтисы-кенизы, которымъ обѣщалось, что они за свою работу получаютъ въ собственность, съ правомъ продажи, двойной надѣлъ земли, разрѣшалось строить водяныя мельницы, а въ вмѣстѣ они были назначены старостами. Работа шолтисовъ имѣла успѣхъ и въ скоромъ времени часть населенія возвратилась на свои, старыя мѣста, а часть приступила къ новымъ поселеніямъ на отведенныхъ участкахъ.

Размѣръ земельного надѣла не былъ одинаковъ: въ зависимости отъ количества свободной площади и отъ качества земли колебался между 12—24 нынѣшними утрами, почему и арендная плата установилась въ четверть марки за утро, что приблизительно равняется Кч. 350.

Помѣщики, ради собственныхъ интересовъ, вначалѣ соблюдали обѣщанныя населенію выгоды, но не далѣе перваго поколѣнія, а потомъ увеличили арендную плату и, наконецъ, стали взимать подати съ населенія натурой. А потому жизнь для народа стала несносной. Если бы притѣсненіе распространилось не только на матеріальную сторону, но и коснулось религіи по старымъ методамъ, то безспorno, что отъ русскихъ въ Карпатахъ осталось бы только одно историческое воспоминаніе.

Хотя русскіе и дальше презирались, но вниманіе отъ востока было отвлечено событіями, совершившимися на югѣ, именно быстрымъ подъемомъ турокъ, которые въ скоромъ времени стали угрожать и Мадьяріи. При томъ нельзя забывать, что со смертью Маріи, дочери Людовика, династія Анжуйевъ прекратилась и на престолъ былъ избранъ Сигизмундъ изъ Люксембурга, родомъ нѣмецъ, у котораго уже въ крови была ненависть противъ Рима, а одновременно въ западной церкви вспыхнулъ раздоръ и начала появляться реформація.

Благодаря такимъ обстоятельствамъ русскіе въ Карпатахъ національно спаслись. Не мало ихъ національному спасенію способствовало прибытіе въ концѣ XIV столѣтія Феодора Кріатовича, который поселился въ мукачевскомъ имѣніи, полученномъ имъ въ даръ отъ короля Сигизмунда, а потомъ это имѣніе, послѣ смерти семьи Коріатовича, въ 1426 году было передано Георгію Бранковичу. Ясно, что какъ Коріатовичъ со своей свитой, такъ и Бранковичъ карпатороссамъ въ національномъ отношеніи были на помощи и съ ихъ содѣйствіемъ русскость въ Карпатахъ укрѣпилась. Съ помощью Бранковича здѣсь были поселены не мало сербскихъ семействъ, бѣжавшихъ отъ турокъ и собственно возвращавшихся въ свою старую землю, которую они оставили еще во времена императора Гераклія. Интересно, что сербы свои посенія называли Бѣлградомъ. Такъ память объ этихъ поселеніяхъ въ названіи сохранилась: на юго-востокъ отъ Токая, уже саболчской жупы, есть и нынѣ пустошь Belegrád, также часть села Hernád — Как называется Бѣлградомъ, а въ мѣстечкѣ Szántó абауйской жупы, такъ называется одна улица и тамъ же одна лука, возлѣ села Alsó-Czésze, тоже называется Belegrád-омъ, больше того, даже и въ Гельницѣ на Спишѣ встрѣтимся съ названіемъ межи Belegrád и т. д.

Конечно, было бы несправедливо не отмѣтить, хотя бы косвенныхъ, заслугъ гуситизма передъ русскими въ Карпатахъ за то, что онъ, ведя борьбу противъ римскаго империализма, тѣмъ самымъ парализовалъ, правда на короткое время, его работу въ Карпатахъ среди русскаго населенія. При борьбѣ гуситовъ съ Римомъ, а въ то же время и освобожденіи Руси отъ татарскаго ига и ея быстрымъ подъемъ, для русскихъ Карпатъ складывалась благопріятная обстановка.

Если все же положеніе карпатороссовъ, при такой благопріятной обстановкѣ, не улучшилось, то причины тому заключаются въ томъ, что Русь, послѣ своего освобожденія отъ татарскаго ига, сама требовала долгаго времени, чтобы оправиться отъ глубокихъ ранъ, нанесенныхъ ей татарскимъ нашествіемъ и поэтому она не могла выступить сейчасъ ежъ противъ запада, гдѣ въ то время вспыхнули войны. Русь только съ Петромъ Великимъ выявила свое великое могущество. Наоборотъ, хотя среди западныхъ народовъ и происходили войны и ссоры, но въ отношеніи Руси они всѣ были согласны. Западъ не могъ смотреть спокойно на ея быстрый подъемъ и отъ нихъ не ускользнуло то обстоятельство, что русскіе цари, начиная съ царя Ивана Васильевича III, приняли званіе „царя всея Руси“, что понималось, что Русь не забыла о своихъ, насильственно оторванныхъ въ періодъ татарскаго нашествія земляхъ. А потому уже въ 1471 году въ Мадьярію прибылъ кардиналъ Маркъ, уговорить короля Матвѣя, чтобы онъ постарался остатки русскихъ *reducendi aut exterminandi et penitus delendi in Hungaria*.¹ Правда, король Матвѣй рѣзко подчеркивалъ, что онъ не допуститъ, чтобы папа, руководствующійся мірскими, властолюбивыми интересами, наложилъ свою власть и на мадьярскаго короля.² Однако его такую рѣшительность было бы ошибочно разсматривать какъ защиту русскихъ, то было просто знакомъ времени, когда отдѣльные народы выходили изъ сѣтей римскаго имперіализма, находя поддержку въ реформаціи, съ ея народнымъ языкомъ при богослуженіи.

Ненависть Рима противъ Руси и вообще русскихъ еще болѣе усилилась послѣ того, какъ его повторныя попытки заполонить Русь, кончились неудачами, чему показателями были: Флорентійскій соборъ, бракъ царя Ивана Васильевича на дочери Константина, послѣдняго императора Византіи и посольство, высланное въ Москву при царѣ Иванѣ Грозномъ.

Наканунѣ этой новой эры 29 августа 1526 произошла битва при Могачѣ.

Петровъ совершенно упустилъ изъ виду, что эту битву предупредило въ 1514 г. крестьянское возстаніе, которое охватило цѣлую Мадьярію. Однако мятежъ, лишенный подходящей организаціи, окончился неудачей. Чтобы отомстить

¹ Theiner II. 432.

² Fraknói V.: Egy pápai követ Mátyás udvaránál, Olsó könyvtár 1218 и 1220 ч., 8 и 115 ст.

за мятежъ, дворянство, своимъ постановленіемъ на собраніи отъ 18 октября, прямо сковало народъ рабскими цѣпями. Отъ него отнялось даже право переселенія, а наказанію подверглись не только участвовавшіе въ возстаніи, но даже и дѣти за грѣхи своихъ отцовъ.

Конечно, владычество турокъ не было пріятнымъ для дворянства, но для крестьянъ онъ былъ облегченіемъ, потому что съ приходомъ турокъ, въ занятыхъ ими областяхъ, теряли свою силу законы 1514 г., а храбрость и смѣлость представляли для поработеннаго народа случай къ подъему. Къ тому необходимо прибавить, что турецкое владычество не касалось ни религіи, ни языка подданныхъ. Напротивъ, какъ это указываютъ свидѣтельства, они сами приспособлялись къ языку покоренныхъ: паши изъ Будина вели переписку даже съ вѣнскимъ правительствомъ по мадьярски; Паша Оросланъ въ 1565 г. просилъ Вѣну, чтобы съ нимъ сообщались исключительно по мадьярски, ибо въ его распоряженіи нѣтъ лицъ, владѣющихъ латинскимъ языкомъ.¹

Поэтому не было причины къ тому, чтобы народъ бѣжалъ отъ турецкаго владычества. Если бы дѣйствительно народъ отъ него бѣжалъ, то тогда бы поднялся вопросъ, гдѣ же скрывались толпы этихъ бѣженцевъ? Вѣдь самъ Петровъ утверждаетъ, что мадьяры дошли только до Оркуты въ Шаришѣ, а въ Земплинѣ до Вранова и въ то же время турецкое владычество простиралось на области нижняго Землина и нижняго Абауйя. А изъ этого естественно встаетъ вопросъ: какъ можно допустить, чтобы эти мадьяры, пребывая здѣсь, обрусѣли, а потомъ, возвращаясь назадъ въ долину, стали по вѣрѣ предками нынѣшнихъ русскихъ, если появленіе русскихъ на южномъ склонѣ Карпатъ усилилось только съ началомъ XVIII вѣка.²

Ясно, что отъ турецкаго владычества бѣжали только дворяне, съ своими приближенными, народъ же радовался, что освободился отъ мучителей и притѣснителей. Напримѣръ, когда въ 1536 году турки приближались къ Пожегѣ, то народъ связавши начальника крѣпости, передалъ въ руки турокъ его и крѣпость. Тоже самое повторилось и въ другихъ

¹ A budai basák magyar nyelvű levelezése. A Magy. Tud. Akad. megb. szerk. Takács S., Eckhart F., Szekfü Gy., Budapest 1915.

² Петровъ: Матеріалы VI. 157.

³ Margalits Ede: Horvát-Magyar Repertorium, II. 739.

мѣстахъ.³ Народъ повсюду привѣтствовалъ турокъ, какъ освободителей и именно эти обстоятельства помогали ихъ успѣху.

Все то движеніе, которое можно здѣсь прослѣдить отъ битвы при Могачѣ до XVIII. столѣтія, произошло по причинамъ мѣстныхъ обстоятельствъ.

Должны подчеркнуть, что битва при Могачѣ поставила Мадьярію въ безвыходное положеніе. Только кончилось крестьянское возстаніе 1514 года, какъ случилась новая бѣда, именно въ битвѣ при Могачѣ былъ убитъ король Людовикъ II-й. И для мадьяръ всталъ вопросъ: что дѣлать, гдѣ найти выходъ, чтобы избѣжать паденія?

Вольшинство, опираясь на законъ 1505 года, который гласилъ, что престолъ не можетъ занять чужестранецъ, спѣшно избрало королемъ Іоанна Запольяго и находилось въ томъ убѣжденіи, что передъ лицомъ опасности всѣ объединятся.

Другая часть дворянства, не рассчитывая на собственныя силы, заискивала передъ Габсбургами, которые уже давно простирали свои руки на Мадьярію. Эта группа, во главѣ съ начальникомъ будинской крѣпости, Іоанномъ Борнемисомъ, 15 декабря 1526 г. провозгласила за короля брата императора Карла V-го, Фердинанда I-го, который былъ женатъ на сестрѣ убитаго короля Людовика II-го, Аннѣ.

Такъ Мадьярія распалась на три части. Весь югъ былъ въ рукахъ турокъ, западъ попалъ въ руки Габсбурговъ, а націоналисты стянулись въ Семиградъ, гдѣ образовалось особое княжество съ цѣлью защитить и сохранить мадьярскую самостоятельность.

Та ненависть между этими борющимися группами была усилена религиозными спорами. Націоналисты приняли реформацію,¹ а Габсбурги провозгласили контрреформацію.

¹ Слѣдуетъ намъ подчеркнуть, что это движеніе въ своемъ началѣ захватило почти весь мадьярскій этносъ. Къ нему приступило и дворянство, даже и въ самой латинской іерархіи нашло сочувствующихъ. Въѣ трудно было устоять отъ реформациі и іерархіи, которая жила въ ту пору совершенно мірскою жизнью, почти безъ всякаго религіознаго чувства. Напримѣръ: Ладиславъ Салкай вступилъ уже на ягерскій престолъ, хотя еще не былъ священникомъ, а въ 1524 г. досталъ даже остригомскій престолъ, хотя былъ всего лишь „in minoribus constitutus" (Fraknoi V.: A magyar kir. kegyuri jog története, Budapest 1895. 216 стр.). Подманичскій, епископъ нитранскій, былъ рукоположенъ 2 февр. 1513 г., а 6 февр. 1513 г. получилъ уже хиротонію, совершая литургію въ первый разъ лишь 17 апр. 1513 г. (Knanz N.: A pozsonyi kápt. kéziratái 1870, 26 стр.) Георгій Сатмари былъ бѣлоградскимъ протоіереемъ въ 1495 г., а въ 1497 г. получилъ семиградскую препозитуру и въ томъ же году безъ рукоположенія сталъ веспримскимъ епископомъ; послѣ былъ переведенъ въ Варадь, а отсюда на престолъ въ Печъ, но лишь въ 1506 г. служилъ первую литургію (Századok 1903, 226—7).

Каждая группа имѣла одну и ту же цѣль-уничтоженіе противной стороны. Но къ тому не хватало собственныхъ силъ. Хотя Габсбурги были и могущественнѣе, но ихъ силы парализовались съ одной стороны внутреннею борьбою въ самой Германіи, а съ другой — мѣшали турки.

Въ видѣ того, что Габсбурги двигались съ запада на востокъ, націоналисты шли имъ навстрѣчу и наоборотъ, съ юга врѣзывались клиномъ турки, то мѣстомъ столкновенія, естественно, должна была быть сѣверо восточная область, именно мѣстопробываніе русскихъ, на національномъ уничтоженіи которыхъ сходились обѣ враждующія стороны.

При такихъ обстоятельствахъ и безъ того тяжелая судьба карпатороссовъ становилась прямо таки невыносимой. Въдѣ тяжесть войны ложилась прежде всего на мѣстное населеніе. Подати были неимоверно высоки: за нихъ брали даже лошадей, коровъ и т. п., а потому въ шарышской жупѣ уже въ 1535 г. одинъ плугъ¹ приходился на двух-трехъ крестьянъ.

Въ силу такихъ обстоятельствъ, среди угнетеннаго народа вспыхнули возстанія.

Во главѣ нѣкоего Гавріила Карачона уже въ 1569 г. вспыхнуло возстаніе около Тисы.²

Въ 1631 г. тамъ же вспыхнуло второе возстаніе. Этимъ руководилъ нѣкій Петръ Чисаръ. Оно охватило жупы: Абауй, Берегъ, Боршодъ, Шарышъ, Саболчъ, Турня, Ужъ и Землинь, слѣдовательно сѣверо-восточную область Карпатъ.³

Но сила была за правительствомъ и оно войсками постепенно возстанія подавило. Что было потому дѣлать бѣдному народу?

Народъ отъ насилій бѣжалъ въ разныя стороны: на сѣверо-востокъ бѣжавшіе стягивались въ горную область, на югъ бѣжали къ туркамъ, а на западѣ — въ Австрію и Моравію. Чтобы возвратить иза Австріи и Моравіи бѣжавшихъ назадъ къ помѣщикамъ, въ 1574 году былъ изданъ XXX законъ. Насколько было невозможное гоненіе и притѣсненіе, указываетъ отъ 2 іюля 1672 г. докладъ посла Пармы, въ которомъ говорится, что во время пребыванія на охотѣ на мадьярской границѣ короля Леополда I, къ нему явились 1500 мужиковъ изъ имѣнія фамиліи Баттанъ, съ просьбой

¹ Tóth S.: Sárosvárm. Monografiája II. 192.

² Acsádi L.: A magyar jobbágyság története, Budapest 1906, 261.

³ Történelmi tár 1899, 495—6.

улучшить ихъ положеніе, въ противномъ случаѣ они сбѣгутъ подѣ турецкое владычество.¹ Генераль Штрассольдо 20 февраля 1676 года свидѣтельствуесть, что многіе изъ бѣжавшихъ къ туркамъ перешли въ магометанство.²

Наиболѣе несносное положеніе было на сѣверо-востокѣ, гдѣ народъ не могъ найти убѣжище и въ Карпатахъ, такъ какъ татары при своихъ набѣгахъ иногда переправлялись и черезъ Карпаты. Вотъ поэтому и возстанія всегда исходили отсюда.

Въ болѣе лучшимъ положеніи оказывались бѣжавшіе къ туркамъ, что доказывается свидѣтельствами о быстромъ ростѣ изъ года въ годъ числа населенія. Посоль графъ Леслие во время своего путешествія въ 1665 году изъ Вѣны въ Царьградъ просто удивился надъ развивающимся хозяйствомъ на пути отъ Острогомла до Бѣлграда.³ Когда Габсбургамъ удалось захватить отъ турокъ эту территорію, численность населенія сразу уменьшилась, потому что народъ отошелъ съ турками, опасаясь притѣсненій со стороны новыхъ освободителей. Интересно, что турки были удивлены тѣми притѣсненіями надъ крестьянствомъ, которыя царили на королевской территоріи. Это подтверждаетъ письмо будинскаго паши отъ 1631 года къ мадьярскому придворному графу Николаю Эстергазу.⁴ Объ этомъ отношеніи турокъ къ крестьянству зналъ народъ, почему всѣ возстанія имѣли цѣлью передать территорію въ руки турокъ. Тому лучшимъ доказательствомъ служить возстаніе 1631 года, поднятое Петромъ Чисаромъ, который открыто вошелъ въ сношеніе съ пашою изъ Ягра, за что и былъ розсѣченъ при захватѣ въ плѣнъ на четыре части. Но эта жестокость не устрасила народъ, а наоборотъ, онъ еще болѣе сталъ способствовать продвиженію турокъ, которое распространилось мало по малу до самой горной области.

Конечно, при постоянныхъ войнахъ не мало погибло народу. Однако въ дѣйствительности объ истребленіи можно было говорить только въ пограничной полосѣ, гдѣ нападенія не прекращались даже и во время официальнаго мира. Все таки и здѣсь нельзя было говорить о полномъ истребленіи. Гдѣ *conscriptiones dicales* подчеркиваютъ *possessio deserta*, это еще вообще нельзя понимать въ буквальномъ смыслѣ.

¹ Acsádi т. с. 261.

² Т. с. 321.

³ Archiv für Öster. Gesch. XX.

⁴ Acsádi т. с. 263.

Слѣдуетъ помнить, что враждующія стороны, чтобы другъ другу затруднить пропитаніе, просто выселили народъ изъ сосѣднихъ селъ. Напримѣръ въ 1631 г. въ боршодской жупѣ цѣлая область, съ женами и дѣтьми, слѣдовательно все населеніе, лѣтомъ и зимой укрывалось въ лѣсахъ.¹

Но это во многихъ случаяхъ происходило по собственному рѣшенію. Староста и выборные Зніовскаго Подграда въ 1651 г. сообщили братиславской коморѣ, что, вслѣдствіе неимовѣдно высокихъ податей, они оставляютъ пустыми свои дома, если имъ не помогутъ.² Населеніе города Балашшадярматъ не только размышляло о подобномъ способѣ облегченія своей судьбы, но это и провело. Городъ совершенно упразднился, а въ 1671 г. графу Валенту Балашша возвратить назадъ населеніе удалось только потому, что приобѣщаль ему освобожденіе отъ всякихъ податей на три года.³

Какъ потому не оставить свои села русскому населенію, не только податями задавленному, но и пренаслѣдованному какъ по причинѣ народности, такъ прежде всего и за вѣру? Уже законъ VI. отъ 1563 г., а также законы III и XII отъ 1567 г. много занимаются русскими кочевниками. По свидѣтельству этихъ законовъ они жительствоваши въ это время не въ постоянныхъ домахъ, а лишь во временныхъ хижинахъ или подъ шатрами. Чтобы ихъ привести опять къ постоянному поселенію, снова прибѣгали къ посредничеству шолтисовъ и кенезовъ, съ различными обѣщаніями. Напримѣръ, въ бережской жупѣ Гашпаръ Магочій, а послѣ Зигизмундъ Ракоцій, обѣщали имъ увольненіе отъ податей черезъ 5—6 лѣтъ.⁴ Наоборотъ, XVIII законъ отъ 1715 г. просто обязалъ помѣщиковъ, чтобы крестьянство, которое хочетъ возвратиться въ оставленныя ими села, могли сдѣлать это безъ всякихъ препятствій.⁵

Однако дѣло не пошло такъ легко: народъ съ одной стороны не довѣрялъ обѣщаніямъ, а съ другой — старался использовать положеніе въ свою пользу. На общее положеніе бросаетъ свѣтъ докладъ той четырехчленной комиссіи, которую король Максимиліанъ въ 1570 году отправилъ для провѣрки веденія дѣлъ въ спишской коморѣ, основанной еще

¹ Tört. tár. X. 113.

² Acsádi т. с. 301.

³ Т. с. 302.

⁴ Tört. tár. 1894, 51—80.

⁵ Acsádi Т. с. 342.

въ 1567 году. Говоря о мукачевскомъ имѣніи, докладъ подчеркиваетъ, что тамъ имѣется много новообразовавшихся сель и поселенцамъ дано освобожденіе отъ налоговъ на 12 лѣтъ. Однако русскіе злоупотребили этой льготой и черезъ 12 лѣтъ прекочевали на новое мѣсто, надѣясь тѣмъ самымъ получить новое податное облегченіе.¹

Подобное перекочеваніе было вообще въ обычаѣ въ русскихъ поселеніяхъ. Они переходили изъ одного имѣнія въ другое, стараясь всѣми силами избѣгать повинностей и жить свободно.

Этотъ же процессъ можно видѣть и изъ изслѣдованій урбарій. Въ то время, какъ въ старыхъ урбаріяхъ внесены нѣкоторыя села, какъ заселенныя, — въ новыхъ число обывателей оказывается значительно малочисленнѣе, порою и совсѣмъ исчезаютъ изъ конскрипцій, чтобы опустя нѣкоторое время снова появиться или исчезнуть навсегда...

Помочь этой бѣдѣ и, вмѣстѣ съ тѣмъ, использовать русскость въ своихъ цѣляхъ, — вотъ, прежде всего, побудительная причина, которая дала жизнь уніи и на Подкарпатѣ. Примѣръ взяли съ Польши, которая этимъ средством воспользовалась изъ-за опасности со стороны развивающейся со дня на день Руси. Польшу еще болѣе усугубляли постоянныя нападенія казаковъ, турокъ и татаръ. Яковъ Пизо, папскій нунцій при польскомъ правительствѣ, уже въ 1514 году пишетъ въ своемъ докладѣ Риму: „русскій народъ въ Польшѣ въ душѣ сочувствуетъ русскому царству“. А король Сигизмундъ II выразился такъ: „я увѣренъ, что русскій народъ, находящійся подъ моей властью, готовъ, при первой возможности, отдѣлиться отъ моей державы“.¹ Суровое притѣсненіе не привело къ цѣли: русскость сохранилась! Наоборотъ, обстоятельства перемѣнились. Чтобъ русскость не ускользнула изъ ихъ рукъ, обстоятельства требовали снисходительности и удобной сѣти. Не будь крайняго случая, правительства, конечно, никогда не прибѣгли бы къ этому средству. Мысль эта родилась въ головахъ іезуитовъ, которые правильно разсудили, что добиться какой-либо цѣли можно лишь тогда, если къ работѣ привлечь тѣхъ, судьба которыхъ рѣшается.

¹ Докладъ датированъ 4 Августа 1570 г. Оригинальный текстъ находится въ Вѣнѣ въ архивѣ общей финансовой министеріи Hung. г. 1570.

¹ Ср.: M. Harasiewicz: *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli, 1862; Dr. J. Pelesz: *Geschichte der Union*, Wien, 1878.

Нельзя намъ упускать изъ виду и того, что прибѣжищемъ для Руси на Подкарпатѣ мало по малу осталась только церковь. Въ густыхъ дубравахъ Карпатъ кое-гдѣ еще и нынѣ можно видѣть этихъ свидѣтелей народной борьбы за жизнь. Всѣ онѣ — маленькія, выстроенныя по горбкамъ изъ дерева, даже гвозди у нихъ-изъ дерева. Найболѣе древняя изъ нихъ — трочанская въ Шаришѣ, постройку которой преданіе относитъ къ 1338 году.

Въ притѣсненіяхъ, въ каждодневной борьбѣ за свои святыя преданія, утомленный, измученный народъ при всякой возможности, когда только это ему разрѣшалось со стороны барскихъ надзирательей, прежде всего спѣшилъ сюда. Церковь, которую онъ съ трудомъ и кровавымъ потомъ самъ строилъ собственными руками, была его единственной утѣхой, надеждой и крѣпостью. Здѣсь, въ своей святынѣ, при своемъ древнемъ обрядѣ, забывалъ свою бѣду, недостатокъ и насилие. Плакалъ и надѣялся. Вѣдь, есть еще Богъ на небѣ, а этотъ Бога не оставилъ еще никогда на него искренно уповающихъ. Вѣра его была тверда, какъ скала. Плакалъ и не сомнѣвался, что пройдетъ мимо и сія чаша, появится заря и на святой русской землѣ Подкарпатя, орошенной кровью мучениковъ и политою слезами бѣдныхъ вдовицъ и сиротъ. И не обманулся.

Но такъ какъ восточная церковь была въ Венгріи пресираема, то естественно, что и апостолы ея также были пресираемы.

Слѣдуетъ намъ подчеркнуть, что реформація обособилась отъ Рима, отказавшись признать главенство папы, а равно — введеніемъ народного языка въ богослуженіе, причащеніемъ подъ двумя видами и женитьбой священниковъ. Но церковные обряды сначала ни въ чемъ не измѣнились. Катехизисъ западныхъ городовъ, — такъ называемая *confessio heptapolitana* съ 1559 г. или *confessio quintopolitana*, въроисповѣданіе городовъ: Левоча, Пряшева, Кошицъ, Бардіова и Сабинова съ 1568 г., — явно подчеркиваетъ относительно Евхаристіи: „Вѣримъ и учимъ, что Тѣло и Кровь Господа дѣйствительно и по существу присутствуетъ въ таинствѣ Евхаристіи“.¹ Реформаторы литургизовали еще съ начала XVII столѣтія, также и исповѣдывали.² Распря, раздѣлившая

¹ Ср.: J. Brezníky: A selmeczbányai ág. hitv. ev. egyház és lyceum tört., Selmeczbánya 1883, 145—157.

² Pirhalla M.: A szepesi prépostság tört., Lőcse 1899, ст. 281, 387.

реформацію на лютеранство и кальвинизмъ, заключалась въ вопросѣ „ubiquitas“-а. Лютеране утверждали, что въ лицѣ Христа соединены божеская и человѣческая натуры, когда какъ кальвинисты это отрицали.³

Въ чемъ реформація была осуждена Римомъ, безспорно, тѣмъ самымъ приближалась къ русскости. Это обстоятельство, естественно, не могло не явиться какъ въ силу притяженія къ русскости, такъ, тѣмъ болѣе, еще и потому, что вмѣстѣ съ тѣмъ давало и равноправность, а для священства — освобожденіе отъ крѣпостной работы. Такъ реформація во многихъ мѣстахъ либо завладѣла русскими церквами, либо воспользовалась ими, какъ это случилось въ Трочанѣ, въ шарышской жупѣ, гдѣ церковь съ 1666 года въ протоколѣ о канонической лютеранской визитаціи означена, какъ общая, съ русскими.⁴ Священство изъ-за личныхъ интересовъ самовольно отходило къ нимъ. Въ распоряженіяхъ чичавскаго барскаго имѣнія въ 1585 году подчеркивается, что не нужно накладывать дань (налогъ) на того русскаго священника, который станетъ христіаниномъ, т. е. протестантомъ, однако, если такой лукавить и это будетъ установлено, то онъ не только обязанъ заплатить дань, но еще слѣдуетъ и наказать его.⁵ Первымъ протестантомъ, о которомъ мы знаемъ, былъ нѣкій Григорій, лопуховскій священникъ, около 1564 года.⁶ За нимъ слѣдуетъ Николай Accipitrinus, происходившій изъ шарышскаго Ястреба, который носилъ свое имя по-латыни, согласно общей тогдашней модѣ. Онъ былъ управляющимъ школой въ Брезовицѣ около 1580 года.⁷ Кажется, его сыномъ былъ Іоаннъ Jastrebinus, также учитель брезовицкій до 1653 года.⁸ Свое имя онъ носилъ по мѣсту своего происхожденія. Во второй половинѣ XVII столѣтія игралъ большую роль въ жизни лютеранъ нѣкій Іезекииль Чернота, приходникъ въ Хмеловѣ, родомъ изъ Великаго Липника.⁹ Вслѣдствіе этого, реформаторы, въ скоромъ времени, стали вмѣшиваться даже и въ самое управленіе русской церковью. Какъ объ этомъ сообщаетъ Липпай, примасъ мадьярскій, Георгій Ракоци, а, въ особенности, его супруга Анна Лорантфи, всѣми сред-

³ Pázmány: Kalauz, fol. 435, 854.

⁴ Hörk J.: A Sáros-zemléni ev. esperesség tört., Kassa 1885, 288.

⁵ Adal. Zeml. vm. tört.-hez 1904, 292.

⁶ Hörk т. с. 332.

⁷ Т. с. 32.

⁸ Т. с. 233.

⁹ Т. с. 153.

ствами „laborovit laboratque de facto istos Ruthenos sacerdotes facere plane calvinistas, ita ut post mortem ultimi schismatici episcopi convocaverit duodecim praedicantes calvinistas, qui unum elegerunt ex sacerdotibus Ruthenis schismaticis et constituerunt illum episcopum Munkaczensem, sine ulla alia consecratione, etiam schismaticis graecis consueta, solum exegerunt iuramentum ab illo, quod velit cum calvinistis sentire, fidelis esse principissae“.¹

Нельзя упускать намъ изъ виду, что съ 1582 года былъ введенъ новый григорианскій календарь. Правда, по причинѣ ненависти къ Риму, сначала противились введенію его и протестанты Мадьяріи, вопреки закону подъ номеромъ 28—1588 года.² Но закономъ 1599 года подъ номеромъ 45 было указано, что „concionatores publicae constitutioni hac de re sancitae sese opposcentes reperti fuerint ii proventus suos ecclesiasticos statim et de facto amittant. Civitates autem et domini terrestres, si qui similiter sese eidem publico statuto opponere ausi fuerint, ac vetus Calendarium imprimi curarent, illico uti comperti fuerint, puniat et mulctet eos Sua Majestas in mille florenis toties, quoties contumaces fuerint“. Однако восточная церковь еще 28 января 1583 года запретила пользоваться новымъ календаремъ подъ угрозой проклятiя, что было широко опубликовано. Объ этомъ, естественно, и Карпатская Русь не могла не узнать: вѣдь, карпаторусскіе странники постоянно бывали въ Москвѣ. Но это ясно доказывается и записями въ старыхъ церковныхъ книгахъ.³ Само собою разумѣется, что, вслѣдствіе этого, тѣ священники, которые, ради своего личнаго интереса, примкнули къ протестантизму, попали въ сложное положеніе. Народъ до сихъ поръ ничего не могъ замѣтить, вѣдь все пошло на старый ладъ, а священнику жилось все-таки лучше, потому что онъ, какъ протестантъ, былъ освобожденъ отъ крѣпостныхъ обязанностей. Бѣда увеличивалась лишь тѣмъ, что, именно съ введеніемъ новаго календаря въ жизнь, у протестантизма началось сокращеніе обрядовъ и древнихъ церковныхъ обычаевъ, прямо, какъ бы въ отместку за изданіе закона, которымъ навязывался новый календарь. Началось упрощеніе убранства, роскоши, выбрасывались образа и

¹ Ср. Nilles 831 ст. Въ Recordationes et Decreta Іосифа де Камелисъ находимъ подъ 1690 г.: Interdixi Ruthenis, habitantibus in oppidis Szölös, Feketeardó et Szölösvégardó, ne solvant praedicantibus calvinis.

² Германія только въ 1699 г., Данія въ 1701 г., Англія въ 1752 г., Скандинавія въ 1753, тогда какъ Швеція лишь въ 1798 г. приняли его.

³ Melles: Naptáregyesítés, Ungvár, 1898, ст. 2.

сжигались иконостасы. Естественно, что это обстоятельство насколько затрагивало добросовѣстныхъ священниковъ, настолько не могло не раздражать народъ. Не безинтересно отмѣтить, что однимъ изъ главныхъ лозунговъ возстанія Петра Чисара была борьба за православную вѣру.¹

Съ тѣмъ, почти само собой, правительству внушался способъ къ уловленію русскости, такъ что и, на самомъ дѣлѣ, онъ не избѣгъ его вниманія. Напротивъ, не можетъ прямо не бросаться въ глаза, что правительство именно съ тѣмъ подходило къ священству, что его положеніе являлось наиболѣе затруднительнымъ вслѣдствіе перемѣны, случившейся въ кругахъ протестантовъ. Весьма умно и хитро, пока, съ одной стороны, обѣщалось полное равноправіе, за что требовалось, взамѣнъ, только признаніе римскаго папы, — съ другой стороны, вмѣстѣ съ тѣмъ, цѣликомъ обезпечивалось сохраненіе обряда и народности, и даже — выборъ своихъ представителей. Правительство хорошо понимало, что съ привлеченіемъ священства оно получитъ въ свои руки наиболѣе удобное средство, съ помощью котораго ему легче всего будетъ возможно воздѣйствовать и на народъ, а, въ такомъ случаѣ, пока, съ одной стороны, парализуются усилія турокъ и семиградскихъ князей, а, съ другой стороны, будетъ возможно помѣшать опекунству Руси. Смотри на эту эволюцію, которая произошла въ протестантизмѣ, правительство льстило себя надеждой на успѣхъ, — тѣмъ болѣе, что Москва, хотя и привлекала ежегодно многочисленныхъ представителей народной массы, являвшихся туда съ жалобами на притѣснителей и испрашивавшихъ милостей и поддержки, — была еще слабой, чтобы рѣшительно взяться за дѣло спасенія своихъ соплеменниковъ.

Это покушеніе, конечно, не могло не заинтересовать священство. Но ухватились за него больше только тѣ, для которыхъ унія явилась удобнымъ выходомъ изъ затруднительнаго положенія, въ которомъ они находились вслѣдствіе реформации, будучи убѣждены, что, принявъ унію, все останется по старому. По преданію было ихъ 63 человекъ, которые 24 апрѣля 1646 года сложили обѣтъ вѣрности предъ Якушичемъ, епископомъ ягерскимъ. Интересно, что они происходили изъ Спиша, Шариша, Абауя, Саболча, Землина и

¹ Tört. tár, 1899: 495 — 6.

Ужа, слѣдовательно, изъ тѣхъ земель, гдѣ контрреформація раньше всего имѣла успѣхъ.

Тутъ-то и было положено основаніе къ реализаціи древняго софизма:

Русскіе не вѣрны Риму. Поэтому, кто подчинится Риму тотъ, естественно, не можетъ считаться русскимъ и въ дальнѣйшемъ.

Такъ выростала рутенская нація, рутенскій обрядъ, рутенскій епископъ и т. д.

Безспорно, однако, что сначала даже не всѣ протестантствующіе приняли унію, больше того, нѣкоторые изъ послѣднихъ, въ особенности жительствовавшіе въ имѣніяхъ семиградскихъ князей или ихъ приверженцевъ, по примѣру епископа Тарасевича,¹ вскорѣ отпали отъ уніи. Это обстоятельство, наоборотъ, вызвало различныя ссоры и насилія, которыя были направлены къ требованію обратно всего своего, по методамъ контрреформаціи. Напримѣръ, староста Пеклянки въ 1663 году ходатайствовалъ о помощи у намѣстничества лютеранской церкви противъ русскаго священника, который завладѣлъ ихъ храмомъ.² Около 1680 года нѣкій Ройковичъ, ошиковскій священникъ захватилъ лютеранскій храмъ въ Яновцахъ.³

Однако, у священниковъ не могли, вскорѣ, не возникнуть сомнѣнія. Вѣдь, проходили годы, а равноправность нигдѣ и ни въ какомъ отношеніи не была удовлетворена. Напротивъ, пока священники и въ дальнѣйшемъ оставались въ крѣпостной зависимости, выборы епископа не производились, а вмѣсто своего человѣка стали присылать разныхъ чужаковъ, въ качествѣ простыхъ викаріевъ *in partibus infidelium*. Только грамота Леопольда 1692 года открыла глаза священникамъ: въ ней подчеркивалось, въ видѣ пожеланія, чтобы „*festa tam mobilia, quam articularia et pro dicecesium varietate ab ordinariis locorum instituta etiam gr. r. uniti iisdem diebus celebrent, quibus latini celebrare consueverunt.*“

Съ другой стороны, въ противовѣсъ этому, нельзя намъ упускать изъ виду, что съ 1689 года на русскій престолъ вступилъ Петръ Великій, который не только Россію быстро сдѣлалъ замѣтнымъ факторомъ международной политики, но и, не мечтая о достиженіи, хотя бы насиліемъ, отторгнутыхъ

¹ Ср.: Hodinka A.: A munkácsi püsp. tört. 315.

² Hörk. 139.

³ Т. с. 297.

отъ Руси ея историческихъ земель, — все же этотъ вопросъ ставилъ цѣлью своей программы.

Однако, Габсбургамъ съ помощью польскаго короля Яна Собѣскаго, еще въ 1683 году удалось поколебать власть турокъ въ Мадьяріи. За первымъ успѣхомъ, въ скоромъ времени, послѣдовалъ и второй. Въ 1686 году въ рукахъ Габсбурговъ находился уже и Будимъ. Къ концу XVII. столѣтія почти вся Мадьярія была очищена отъ турокъ, даже и семиградское княжество признавало власть Габсбурговъ. Такимъ образомъ, давнишнія исконныя мечты Габсбурговъ исполнились, къ которымъ они стремились давно; Мадьярія, дѣйствительно, принадлежала имъ и данный успѣхъ былъ тѣмъ значительнѣе, что онъ былъ достигнутъ при помощи оружія. Это и дало толчокъ къ тѣмъ распоряженіямъ, которыя послѣдовали изъ Вѣны вслѣдствіе этого факта.

Такъ какъ Мадьярія была добыта оружіемъ, она считалась простой добычей, относительно которой вся программа заключалась въ ея германизации. Однако, чтобы достигнуть этого, безспорно нужно было, прежде всего, истребить народный духъ. Носителемъ его явился протестантизмъ. Католицизмъ же, получая себѣ поддержку со стороны династіи, являлся вполнѣ орудіемъ правительства и всецѣло работалъ на пользу поглощенія. Еще въ 1687 году въ Пряшевѣ былъ образованъ судебный трибуналъ, во главѣ съ генераломъ Караффа, задачей котораго было всяческимъ способомъ опозорить или уничтожить вождей протестантизма.

Это насиліе, насколько не могло не раздражить мадьярскую партію, настолько не могло не явиться достаточнымъ напоминаніемъ о русскости Карпатъ. Знакомъ неудовольствія было возстаніе 1697 года, съ центромъ въ Землинѣ.¹ За этимъ возстаніемъ вскорѣ послѣдовало второе, болѣе значительное, извѣстное подъ именемъ возстанія Ракоція, ядромъ котораго были карпатороссы, а на заднемъ планѣ его стоялъ самъ Петръ Великій, назначившій ко двору Ракоція особаго посла въ лицѣ Давида Ивановича Чорба.² Интересно, что однимъ изъ первыхъ распоряженій Ракоція было — подчиненіе Мукачевскаго епископства Кіевской митрополіи, куда оно, какъ это уже замѣтилось, когда-то принадлежало,³ а епископомъ назначилъ своего довѣреннаго, Петронія Каминскаго.

¹ Ср. Adal. Zemplén várm. tört.-hez 1899, 1902, 1910.

² Ср.: Письма и бумаги Петра Великаго II. 54. и. д.

³ Archivum Rakocz. II. 24—5, 27, 45—6.

Если бы силы Петра Великаго не были одновременно парализованы со стороны шведовъ, то это возстаніе смогло бы значительно улучшить судьбу Карпатской Руси. Къ тому же, провалу его на мало способствовало уже и самая нерѣшительность Ракоція, который чѣмъ дальше уходилъ отъ Карпатъ, тѣмъ болѣе попадалъ подъ вліяніе дворянства. Естественно, что Вѣна воспѣшила использовать такое положеніе. Въ народѣ было возбуждено недовѣріе при помощи священниковъ, которые думали, что въ награду за ихъ услуги дѣйствительно будутъ удовлетворены обѣщанія, неоднократно имъ повторяемыя. Одного изъ такихъ работниковъ генераль Будаи еще въ началѣ 1704 года послалъ къ Ракоцію.¹ Въ 1708 году нѣкій Кохларовичъ, буковецкій священникъ, былъ посаженъ въ тюрьму,² потому что онъ вооружалъ людей противъ Ракоція. Та же судьба постигла и гуменянскаго приходника.³ Интересно, что, напримѣръ въ бережской жупѣ, народъ еще и въ 1738 году протестовалъ, чтобы священники молились за Габсбурговъ.⁴

Какъ только замолкли пушки возстанія Ракоція, вмѣстѣ съ тѣмъ, прекратились и волненія русскихъ на сѣверо-востокѣ. Массы успокоились; произошло это тѣмъ скорѣе, что населеніе въ постоянной борьбѣ измучилось, и къ тому же, вслѣдствіе обезоруженія мятежниковъ, исчезла даже возможность къ дальнѣйшему сопротивленію.

Однако тѣмъ, которые помогали этому дѣлу, пришлось скоро обмануться въ своихъ надеждахъ.

Естественно, что правительство спѣшило продолжать свою работу тамъ, гдѣ ее пришлось изъ-за мятежа прекратить. Это тѣмъ болѣе было возможно, что теперь этому ничего не мѣшало: турки были изгнаны, а Семиградъ пересталъ существовать.

Злоба направилась, естественно, прежде всего противъ реформаціи. Предикаторы изгонялись, заточались и высылались на каторжную работу, а ихъ церкви конфисковывались.

Какъ мы уже подчеркнули, реформація завладѣла и русскими церквами, больше того, они имѣли ихъ на сѣверо-востокѣ большинство. Послѣ конфискаціи, естественно, что прежніе русскіе храмы, по справедливости, должны были

¹ Т. с. I. 349.

² Századok 1881. 24; Arch. Rakocz. I. 172.

³ Arch. Rakocz. I. 185.

⁴ Acsádi 354.

быть отданы русскимъ. Да и сами русскіе не замедлили приступить къ ревиндикаціи. На то ясно указываетъ и переписка суперинтенданта лютеранской церкви отъ 15-го февраля 1713 года съ мукачевскимъ епархіальнымъ правительствомъ, въ которой ярко выраженъ протестъ противъ занятія церковей силой со стороны русскихъ, въ особенности въ Землинѣ.¹

Характернымъ, однако, является то положеніе, что латинская церковь присвоила себѣ даже нѣсколько изъ тѣхъ храмовъ, которые русскимъ удалось изъ своихъ вернуть себѣ: такъ, напримѣръ, въ Якубовой Волѣ, возлѣ Липянь, въ Личертѣ при Обишовцахъ, въ Сѣдлицахъ, и такъ далѣе. Клара Варкоци, сестра современнаго мадьярскаго примаса, и Стефанъ Борнемисса, поджупанъ шаршійскій, въ особенности отличились въ латинизаціи. Они, въ сопровожденіи гайдуковъ, окружали церкви, разбивали двери и, какъ только плебанъ сопровождалъ ихъ, возлагалъ облатку на алтарѣ, тѣмъ самымъ каждая церковь становилась латинской. Тамъ, гдѣ народъ протестовалъ противъ такого насилія, получалъ взбучку, бунтовщики запирались въ тюрьмы, откуда не выпускались до тѣхъ поръ, пока они не переходили въ латинское вѣроисповѣданіе. Попавъ зимою въ плѣнъ, болѣе возвышавшіе свой голосъ были посажены въ рѣку, откуда до тѣхъ поръ не были выпущены, пока не пообѣщали, что станутъ апостолами латинства.²

Такъ было окончательно потеряно много русскихъ церквей. Изъ прежнихъ русскихъ храмовъ, ревиндикованныхъ у лютеранъ, русскимъ удалось сохранить въ своихъ рукахъ лишь храмы въ Мальцовѣ, Герлаховѣ, Дячовѣ, Пеклянкѣ и въ Глинѣ.

Одновременно прибыла толпа іезуитовъ, которые спѣшили словами служить той же самой цѣли. Вслѣдствіе ихъ работы число русскихъ храмовъ на Спишѣ съ 45, сколько ихъ было еще во времена Липпая примаса, упало до 13-ти. Михаилъ Канюкъ, родившійся въ Нижнемъ Репашѣ, нѣкогда пряшевскій крилошанинъ, рассказываетъ въ своихъ воспоминаніяхъ:

„Бывшему еще хлопцу, прибыли въ Нижній Репашъ двое іезуите, ревно проповѣдавшии первенство римскаго престола и обряда. Потому хотѣвши показать свое жестоко-

¹ Hork 150.

² Ср.: A. Fabó: Monum. Ev. A. C. in Hung. histor. I—III. Pest, 1861—5.

житіе, обнажили себѣ хребты и крѣпкіе удары давали по нихъ дисциплинами, отъ дрововъ сплеченными бѣчками (розгами). Народъ удивлялся, даже и селзиль. Но не по долгу времени стался хохоть и была слышна клятва со всѣхъ сторонъ. Что же случилось? Одному изъ Божіихъ посланниковъ спустилась кожа отъ хребта. Что то было? Найсвятѣйшій отецъ привязалъ себѣ на хребетъ фляки, — внутренняя скота черева, — и по сему ударялся дисциплино такъ крѣпко. Но Господь открылъ эту прелесть предъ народомъ и его сохранилъ отъ обманства. Такъ содержалъ Нижній Репашъ свой святой обрядъ, якоже и близкія села — Ториска и Олышавица.“

Одновременно прекратилась и самостоятельность церковной жизни. Правда, чужаковъ болѣе не назначали насильно епископами, даже и выборы были восстановлены. Однако, епископы подчинились во всѣхъ отношеніяхъ ягерскому латинскому епископу и являлись простыми его викаріями. Они обязаны были сложить предъ нимъ исповѣданіе вѣры и дать клятву вѣрности.¹ Безъ согласія ягерскаго епископа они не имѣли права созывать Синодъ, предпринимать визитацію церквей, рукополагать священниковъ и опредѣлять ихъ на приходы, разрѣшать постройку новыхъ церквей, освящать ихъ и устраивать новые приходы.² Было время, когда въ мукачевской епископской консисторіи занимали первое мѣсто и первыми подписывались на бумагахъ мукачевскій латинскій плебанъ со своимъ капелланомъ.³ Тринадцать спишскихъ приходовъ, два торнянскихъ и одинъ гемерскій были непосредственно подчинены спишской латинской капитулѣ.⁴ Въ Мармарошѣ, по словамъ Симонича: „certe superioribus scholarum Piarum collegii Szigethiensis ab anno 1730. clerus graeci ritus in Marmatia, tamquam vicariis subordinatus fuit.“⁵ Уніатскія філіальныя церкви были приписаны къ латинскимъ плебаніямъ. Надзоръ за образомъ жизни духовенства былъ ввѣренъ латинскимъ же деканамъ. Часть доходовъ, подъ угрозой вмѣшательства гражданскихъ властей,

¹ Дулишковичъ: Историческія черты угро-русскихъ. Ужгородъ, 1874—7. III. 47, 125—139. Ср.: А. Петровъ: Матеріалы для исторіи Угорской Руси, Старая вѣра и унія въ XVII—XVIII в. в. С. Петербургъ, 1906 г.

² Тамъ же III. 60, 135—147.

³ Тамъ же III. 54—61.

⁴ Тамъ же III. 132.

⁵ I. Simonchicz, Noctium Marmaticarum Vigiliae. Anno 1803. Мадьярскій Національный Музей. Ms. lat. No. 274.

должна была поступать въ пользу латинскаго духовенства. Тамъ, гдѣ не было уніатскихъ церквей, уніаты непосредственно подчинялись латинскимъ плебанамъ. Смѣшанные браки уніатовъ съ католиками совершались латинскимъ духовенствомъ. Было издано даже распоряженіе, что уніаты должны праздновать католическіе праздники и т. д.¹

Чтобы, какъ можно скорѣе, покончить съ русскостью, еще примасъ Коллоничъ основалъ изъ фундаціи Франциска Янія 22-го февраля 1709 года для русскихъ стипендіи въ тирнавской іезуитской коллегіи, а, затѣмъ, въ 1754 году было прибавлено еще 6 мѣстъ въ ягерской латинской семинаріи, чтобы воспитать для себя духомъ и тѣломъ преданныхъ людей. Чтобы не забыть и о народѣ, для уловленія котораго подготовлялся урбаръ, одновременно прибыли новые поселенцы, главнымъ образомъ въ Берегъ и Мармарошъ, гдѣ наиболѣе сопротивлялись этому насилію. Сюда были направлены поселенцы изъ Гмундена и Верхней Австріи, при чемъ тогда осѣли нѣмцы въ Ясинѣ, Вишовѣ, Раховѣ и т. д. Характерно при этомъ, что русскіе просто изгнались изъ своихъ домовъ, которые были отданы прибывшимъ нѣмцамъ.²

Эта тяжелая опека продолжалась по 1771 годъ. Признаки надвигающейся французской революціи, равно какъ и быстрый подъемъ Руси во времена Екатерины Великой, требовали осторожныхъ дѣйствій въ этомъ отношеніи. Характеризуетъ положеніе, что латинизмъ послѣ того, какъ стало ясно, что добиться желательной цѣли, которую заключала въ себѣ по существу унія, не удастся помощью предпринятыхъ методовъ, посредствомъ правительства обратилось къ епископу Андрею Бачинскому съ предложеніемъ, вести дѣло своей церкви къ уничтоженію восточнаго обряда и къ совершенному сліянію ея съ церковью латинской, льстя его самолюбію и соблазняя видами на перемѣну: *изъ уніатскаго епископа стать латинскимъ примасомъ Мадьяріи*. Долго передавался изъ устъ въ уста его отвѣтъ на это предложеніе: „Докля буде азъ, буки, вѣди, — сего не буде!“ Чтобы объяснить этотъ загадочный отвѣтъ, нужно замѣтить, что три слова, обозначающія его полное имя, которымъ онъ подписывался: Андрей Бачинскій, Владыка, начинаются съ первыхъ трехъ буквъ русской аз-

¹ Дулишковичъ: III. 60, 132—135., Feiedler: Beiträge zur Geschichte des Union. Wien, 1862, 486.

² Ср.: Sbornik Fr. Pesty-ho, z roku 1864—5., стр. 58.

буки. Поэтому его отвѣтъ заключалъ, прежде всего, ручательство за себя лично, но въ то же время, отвѣчая словами русской азбуки, онъ указывалъ, въ чемъ заключается сила и крѣпость русской церкви и русскаго народа на Подкарпатьѣ.

Естественно, что такой рѣшительный отвѣтъ не могъ никакъ понравиться правительству: тѣмъ сильнѣе усилилось презрѣніе къ русскимъ. Замѣчательнымъ откликомъ этой ненависти является слѣдующій случай. Эрцъ-герцогъ Іосифъ Палатинъ, послѣ смерти своей супруги великой княгини Александры Павловны, согласно своему обѣщанію, данному ей еще при жизни, рѣшилъ построить православную церковь, которая должна была служить усыпальницей его супругѣ. При поднявшихся и развернувшихся со всей силой интригахъ, въ контрактъ, заключенномъ 23-го октября 1801 года, былъ помѣщенъ слѣдующій странный параграфъ: „Wird der Russische Kirche in Jrom die öffentliche Religions-Uebung nicht bewilligt.“¹

Замѣтимъ, что карпаторусскіе священники, какъ только наступили времена Наполеона, должны были представить въ царскую канцелярію слѣдующія свидѣтельства: „Infrascriptus praesentibus sub puritate conscientiae fateor et recognosco: me de praesenti nulli secretæ societati aut confraternitati, sive intra ambitum haereditariarum caesareo Regiarum Ditionum, sive extra illas, adlectum esse, neque amodo inposterum in qualemcunque talismodi secretam consociationem, quocunque demum sub praetextu, me immissurum esse.“²

Тогда же прекратилось и право избранія епископа. По свидѣтельству Александра Духновича, даже и самъ „Andreas Bacsinszky communi cleri et populi voto in Episcopum electus“.³

Петръ Партень, первый униатскій епископъ, былъ избранъ „concordihus votis“. А, какъ подчеркиваетъ источникъ, „voto sacerdotum atque suorum parochianorum“.⁴

Скончавшійся епископъ Георгій Бизанцій, „clerus saec. et reg. convenit et vota sua ad calicem imposuit in altari. Calicem obsignatum expediverunt medio 2 ablegat. ad v. conv. Lelesz fine apertionis, qua facta Sim. Olsavszki adsalutatur eppus“ и т. д.⁵

По смерти епископа Андрея Бачинскаго въ 1809 году, сейчасъ же началось приготовленіе къ выборамъ. Появилась

¹ § 8.

² Пряшевскій епископскій архивъ. Ч. 203—1802.

³ Въ епархіальной пряшевской бібліотекѣ.

⁴ Рукопись Гав. Гевенешія. Библиотека Будапештскаго университета. Т. LXIX., стр. 27—28.

⁵ Lelesz, Actor. 47. а. 1733.

даже литературная дискуссія, чему явнымъ доказательствомъ служить „Brevissima allocutio ad clerum Dioecesis Munkacsensis“, появившаяся въ пользу Михаила Канюка въ Левочѣ-впослѣдствіи клирошанина пряшевскаго. Однако, Францъ 1-ый это движеніе скоро запретилъ,¹ ссылаясь на опасность военно-революціонныхъ временъ, хотя истинная причина этого распоряженія заключалась въ томъ, чтобы отобрать право выбора, а избраніе епископа для карпатороссовъ сосредоточить въ своихъ собственныхъ рукахъ, назначая такихъ людей, которые милы не народу, а — правительству, и являются простымъ орудіемъ въ его рукахъ. Такова была месь за отвѣтъ епископа Бачинскаго.

Съ цѣлью сломить всякое сопротивленіе, епископскій престолъ оставили безъ замѣщенія въ теченіе 7-ми лѣтъ, до 1816 года, когда Францъ 1-ый, съ согласія Рима, мукачевскую епархію раздѣлилъ на двѣ части, назначивъ епископомъ въ Ужгородъ румына, варадскаго каноника Алексѣя Почія, а въ Пряшевъ — своего повѣреннаго Григорія Тарковича, который былъ чиновникомъ будинской дворной канцеляріи.

То, что не удалось прямо, а съ Бачинскимъ — тайно, теперь разрабатывалось медленно, съ разбиваніемъ единства, съ подавленіемъ духа, съ уничтоженіемъ обряда, азбуки календаря и т. д. Этой адской работѣ лишь способствовалъ тотъ обманъ, жертвой котораго стала въ 1849 году Россія изъ-за австро-славизма, слѣдствіемъ чего ревиндикація русскихъ историческихъ земель снова была отодвинута на неопредѣленное время. Вѣдь, насколько было яснымъ, что Русь никогда не допуститъ проведенія въ жизнь того лукаваго плана настолько въ интересахъ Габсбурговъ было задавить русскость въ Карпатахъ до той поры, когда пробьетъ часъ мести, а Русь тогда оказалась бы предъ лицомъ свершившихся событій. Съ этой цѣлью за Карпатами былъ насаждаемъ украинизмъ тогда какъ на югъ отъ Карпатскаго хребта усиленно проводилась мадьяризація.

Это давленіе, безспорно, не могло не принести своихъ плодовъ. Попродовъ, этотъ наибольшій пѣвецъ русскости

¹ Распоряженіемъ отъ 20-го апрѣля 1810 года подъ № 895. Чего больше, — на Спишѣ, гдѣ движеніе и чувство обиды было наиболѣе сильнымъ, вскорѣ появился самъ архи-князь Іосифъ, чтобы своимъ личнымъ присутствіемъ придать императорскому приказу большій авторитетъ!

Подкарпатя, конечно, не безъ причины подчеркивалъ въ своемъ послѣднемъ стихотвореніи 1897 года:

„Я каждый разъ, когда гуляю
Въ лѣсахъ Бескида, въ тишинѣ,
Скорблю душой и размышляю
Объ угро-русской родинѣ:
Что будетъ съ нею? рѣшено ли
Ей умереть или жить далѣй?
Возстанетъ ли еще отъ сна,
Иль смерти ужъ обречена?“

„*Lasciate ogni speranza*“.

Все-таки его пессимизмъ не оправдался. Болѣе другихъ испортилась лишь интеллигенція, равно какъ и упреки По-прадова относились исключительно къ тѣмъ, которые дол-жны были быть вожаками.

„У нихъ ужъ нѣтъ любви, ни силъ.
Родной народъ имъ ужъ не милъ!
Учить свой людъ родному слову
Для нихъ — проступокъ и позоръ;
Спасать обрядъ, мораль Христову, —
Пожалуй, — устарѣлый вздоръ;
Они лишились вѣры, чести,
Путемъ предательства и лести
Ищутъ отличій и наградъ;
У нихъ все — эгоизмъ, развратъ!“

Однако, даже интеллигенцію нельзя было обвинить огуломъ. Хотя большинство уже руководилось оппортунизмомъ, все-таки не всѣ были таковыми. Духъ Духновича, накореняемый эпохой австро-славизма прямо для того, чтобы укрѣпить Карпатскую Русь въ сознаніи противъ той опасности, которая грозила ей вслѣдствіе этого обмана, — не вездѣ еще исчезъ изъ сердецъ. На Пряшевской Руси, гдѣ Духновичъ жилъ и скончался, до послѣдняго времени не было измѣнниковъ, — были лишь мученики, которые за свою русскость были гонимы по всей мадьярской территоріи. Тѣмъ менѣе можно было бросить какой-либо упрекъ народу. Въ 1896 году, когда Римъ, по интервенціи мадьярско-латинской іерархіи, опасавшейся, въ собственныхъ интересахъ, послѣдствій введенія мадьярскаго языка въ литургію, запретилъ служить литургію на этомъ языкѣ, а повелѣлъ сжечь литургичныя

книги, — епископъ Фирцакъ опрашивалъ своихъ священниковъ, можно ли прекратить все это движеніе? „Можно. Безъ всякихъ послѣдствій!“ звучалъ отвѣтъ. Народъ вездѣ, и по долинамъ, придерживался своихъ преданій, а если бы церковныя школы обучали родному языку, то онъ бы ничѣмъ не чувствовалъ потребности въ мадыарскомъ языкѣ, въ особенности, — въ религіи. Но какъ тогда выдвинуться оппортунистамъ? Однако, все, что портилось, то, въ большей или меньшей степени было исправлено Америкой, куда съ восьмидесятихъ годовъ прошлаго столѣтія началъ переселяться народъ, такъ какъ тамъ ничто ему не препятствовало жить по-русски. Америка не только съ матеріальной, но и съ народной точки зрѣнія, вскорѣ стала источникомъ возрожденія.

Правда, громко подчеркивается: „Podkarpatšti Rusové tím, že byli odtrženi od svých soukmenovců a politicky svázáni s Uhry, ztratili povědomí národní souvislosti s nimi.“¹

Несмотря на то, что и въ томъ случаѣ, если бы, въ дѣйствительности, сознательность уже исчезла изъ русскости Подкарпатя, то это еще, вообще, ничѣмъ не мѣшало бы историческимъ правамъ Руси, безспорно, что въ данномъ утвержденіи заключается большое заблужденіе. Тѣмъ, что карпатороссы были оторваны отъ прочаго русскаго міра, конечно, они не могли еще потерять сознаніе своего племенного единства. Это было лишь средствомъ къ искорененію этого сознанія, — подобно тому, какъ отрывъ восточной вѣтви чехо-моравскаго народа способствовалъ образованію словенщины.

Спустя 4 года послѣ смерти Попрадова, мадыарскій министръ внутреннихъ дѣлъ предложилъ парламенту проэктъ въ дѣлѣ учрежденія пограничной полиціи. Планъ этотъ былъ принятъ и проведенъ въ жизнь закономъ за № 8—1903 года. Въ силу этого закона вся мадыарская пограничная область была раздѣлена на 12 округовъ² съ 24 экспозитурами³. Во главѣ каждого округа стоялъ капитанъ, подчинявшійся непосредственно министру внутреннихъ дѣлъ. Конечно, не можетъ не броситься въ глаза, что 4 капитаната съ 9 экспо-

¹ Husek: Narodopisná hranice. 1925. стр. 349.

² Сиготъ, Мукачево, Ужгородъ, Бардіовъ, Жилина, Братислава, Шопронъ, Панчова, Оршова, Брашшовъ, Быстрица и Фіуме.

³ Вишшовъ, Ясина, Воловое, Воловецъ, Верецки, Березна, Межилаборцы, Свидникъ, Люботина, Чадца, Врутки, Сакольца, Киральгаза, Надьмартонъ, Лайтауйфалу, Пинкафео, Дянафалва, Базіашъ, Петрожень, Водица, Предеаль, Верешторонъ, Чикдѣмешъ и Тельдѣшъ.

яго корпуса, стоявшаго на Топлѣ, которымъ командоваль нѣкій генераль Колерусъ, а также — въ районѣ седьмого корпуса, на Лаборцѣ, гдѣ командоваль архи-князь Іосифъ. Здѣсь даже церковей не миловали: ихъ по-просту заняли подъ казармы!

Если бы кто-нибудь посѣтилъ въ концѣ сентября 1914 года на пр. Землинскую Палоту, то увидѣлъ бы на церковномъ дворѣ лошадей и всюду разбросанный соръ: сѣно, навозъ и консервныя коробки. Самъ храмъ былъ обращенъ въ кантину офицеровъ 96 полка. Возлѣ стѣны и иконостаса стояли кровати, а на серединѣ церкви былъ поставленъ столъ, на которомъ нагромождены были блюда съ ѣдой, бутылки съ виномъ, пивомъ и разными ликерами. У стола сидѣли въ головныхъ уборахъ офицеры, которые ѣли, пили, курили трубки и безчинствовали. Церковная утварь и одежды были разбросаны на полу.¹

Хотя русскія войска изображались въ видѣ разбойниковъ, хищниковъ и разрушителей, но таковыми оказались австро-венгерскія войска, сжигавшія села, грабившія людей и разрушавшія храмы, школы и т. д., чѣмъ причиняли огромные и неисчислимыя убытки бѣдному населенію. Всѣ села, сожженныя въ концѣ ноября 1914 года на Маковицѣ, были сожжены войсками третьяго австро-венгерскаго корпуса. Ничего не разрѣшалось спасать! Войска штыками отгоняли народъ! Люди на развалинахъ своихъ домовъ, безъ хлѣба, подъ открытымъ небомъ, при 12—15 градусномъ морозѣ, черезъ три дня кормились спаленымъ ячменемъ и картошками, пока пришло русское войско и, видя ужасное положеніе, изъ своего запаса раздавало: хлѣбъ, муку, соль, сахаръ и снабжали женщинъ и мужчинъ обувью.

Къ довершенію всѣхъ бѣдъ ввели новый календарь и упразднили кириллицу.

Въ этомъ горнилѣ очищалось и укрѣплялось русское самосознаніе на Карпатахъ, безъ чего никогда не смогла бы возродиться Карпатская Русь!

Въ заключеніе зададимъ вопросъ:

Гдѣ были „Východoslováci“ въ то время, когда въ Пряшевѣ уже существовала Русская Народная Рада, единствен-

¹ Докладъ священника отъ 9 октября 1914 годъ подъ № 85, еп. 5375.

² Ср.: Доклады приходника изъ Варадки, за № № 88—914, за № 1—915, и приходника изъ Крайней Быстрой, подъ № 14—915 и т. д.

ная, которая дѣйствовала съ самаго начала со славянской точки зрѣнія во всей сѣверо-восточной области Карпатъ?

Да, конечно, была здѣсь и „Východoslovenská“ Рада, основанная одновременно съ Русской Радой, но хорошо извѣстно, что эта Рада стояла на точкѣ зрѣнія мадьярской цѣлости и неприкосновенности. Словацкая же, или лучше сказать чешско-словацкая Рада была основана здѣсь лишь послѣ прибытія на востокъ чешскословацкого войска и подъ его покровительствомъ. Кто безпристрастно углубится въ историческое изслѣдованіе, легко сможетъ установить, что русскость Подкарпатя, несмотря на то огромное давленіе, которому она подвергалась въ теченіе столѣтій, несравнимо интенсивнѣе сохранила свою сознательность, чѣмъ восточная вѣтвь чехо-моравскаго народа, хотя и находившаяся, сравнительно, во многомъ лучшемъ положеніи, нежели русскость. Вѣдь, кто изъ словаковъ назоветъ себя чехомъ, хотя, безъ сомнѣнія, оба эти народа составляли когда-то одинъ тотъ же историческій народъ? На востокъ отъ Моравы сознание, этого единства настолько уничтожено, что въ душахъ массы не понаходимъ даже его слѣда! Лишь нынѣ это сознание начинаетъ обновляться, но при огромной „bolesti!“ Только „u vzdělanější a politicky prozíravější části roste historické povědomí československé, kdežto jiní se spokojují s provinciálním povědomím slovenským“.¹

Что народная сознательность у карпатороссовъ проявляется нынѣ часто не смѣло, даже больше того: часто скрывается, то врядъ ли этой странности можно удивляться разъ присоединеніе ихъ къ чешскословацкой республикѣ не только не удовлетворило ихъ мечтамъ, но, наоборотъ, за свою довѣрчивость русскость Карпатъ въ награду получила грубое презрѣніе, давленіе и немилосердное гоненіе! Не можетъ не остановить вниманія, что ненависть проникла даже въ школу! Нѣтъ такихъ унижительныхъ и насмѣшливыхъ чертъ, которыя не приписывались бы карпатороссамъ, совершенно забывая о томъ, что гадить въ свое гнѣздо — недопустимо само по себѣ!

Допустимъ даже, что мнѣніе о карпатороссахъ отвѣчало бы правдѣ, безспорно это явилось бы, предже всего, свидѣтельствомъ убожества тѣхъ, которые захватили правленіе

¹ Husek, J.: Národopisná hranice medzi slováky a karpatorusy. 1925, стр. 346.

зитурами, т. е. болѣе, чѣмъ треть этого учрежденія, при-
ходились на русскія области — отъ Попрада по Тису. Если
принять во вниманіе, что эта территорія тогда являлась лишь
пограничною областью второстепеннаго значенія, какъ грани-
чащей съ Австріей, въ противоположность юго-востоку и
югу, гдѣ сосѣдями были румыны и сербы, — а, за исклю-
ченіемъ Орлова, здѣсь больше не было другихъ проходныхъ
пунктовъ въ Америку, — то естественный является вопросъ,
въ чемъ заключаются причины и смыслъ такого выдающа-
гося вниманія къ этой территоріи? Вѣдь, гдѣ нѣтъ созна-
тельности, — тамъ нѣтъ настроенія, а гдѣ нѣтъ настроенія,
— тамъ нечего опасаться. Наоборотъ, тамъ, гдѣ власть при-
бѣгаетъ къ чрезвычайнымъ средствамъ, это случается потому,
что есть чего опасаться. Если же что-то мѣшается дѣлу, то
тамъ должны быть желанія, настроенія. Мадыарское прави-
тельство, кромѣ 4 пограничныхъ капитанатовъ и 9 экспози-
туръ, конечно, не поручало бы область русскихъ особому над-
зору Арнольфа Дулишковича, начальника сыскной полиціи,
если бы правильнымъ было то утвержденіе, что „Подкарпатскіе
Русскіе тѣмъ, что были оторваны отъ своихъ соплеменни-
ковъ, а политически были связаны съ Венгріей, — утратили
понятіе народной связи съ ними“.

Какъ только вспыхнула война, Дулишковичъ со своей
гвардіей былъ командированъ немедленно въ Америку, что-
бы слѣдить за настроеніями русскихъ. Оттуда вся эта бра-
тія вернулась лишь одновременно со вступленіемъ Америки
въ войну. А дома? Вся Карпаторусская область была от-
дана подъ строжайшій надзоръ. Не дѣлалось изъятія, вообще,
никому! Чего больше: подъ полицейскимъ контролемъ на-
ходились и епископскія канцеляріи. Жизнь народа, можно
было считать, становилась адомъ, ужасы котораго дѣлались
тѣмъ грознѣе и, прямо, невыносимѣе, чѣмъ быстрѣе про-
двигались впередъ русскія войска.

Не говоря ужъ о различныхъ издѣвательствахъ, пре-
слѣдованіяхъ и самовольныхъ реквизиціяхъ, достаточно вспо-
мнить, что изъ среды простонародія, за время съ 20 сентября
по конецъ ноября мѣсяца 1914 года, т. е. почти за три мѣ-
сяца, только насколько мы знаемъ было разстрѣляно и по-
вѣшено сорокъ три человѣка. Не было правды, не было ми-
лости, не было прибѣжища!

Особенно тяжелымъ было положеніе въ районѣ треть-

надъ ними и правятъ насильственно уже десять лѣтъ! Прямо не можетъ не бросаться въ глаза, что на территоріи Карпатской Руси, еще, вдобавокъ, противъ справедливости умышленно и нарочно сокращенной, въ административномъ аппаратѣ, въ высшихъ его слояхъ, мы не находимъ ни одного своего мѣстнаго человѣка, хотя бы на показъ: всѣ они чужіе! А развѣ не является ироніей судьбы, что карпатороссъ вездѣ изображается въ качествѣ устрашающаго примѣра алкоголизма, въ то время, какъ, если высчитать годовой расходъ на спиртные напитки одного лишь города Ужгорода, то нельзя не замѣтить, что въ этомъ одномъ городѣ за годъ больше выпито, нежели всѣ карпатороссы выпиваютъ въ теченіе года?!..

Такова-то славянская взаимность на практикѣ!

Чѣмъ болѣе она подчеркивается на словахъ, тѣмъ менѣе ея въ дѣйствительности.

Вездѣ эгоизмъ, который тогда лишь позволяетъ облечься въ славянскую шкуру, когда это можно использовать съ выгодой для себя!

Вокругъ насъ ложь, ложь безъ конца!...

Гербъ чешско-словенской республики носить, какъ девизъ, надпись: „Pravda vítězí!“ („Правда побѣждаетъ“)!

Эта гордая надпись заключаетъ въ себѣ большое memento:

Правду нельзя экспроприровать! Правда — для всѣхъ!

Вѣримъ, что и русская „pravda vítězí! . . .“

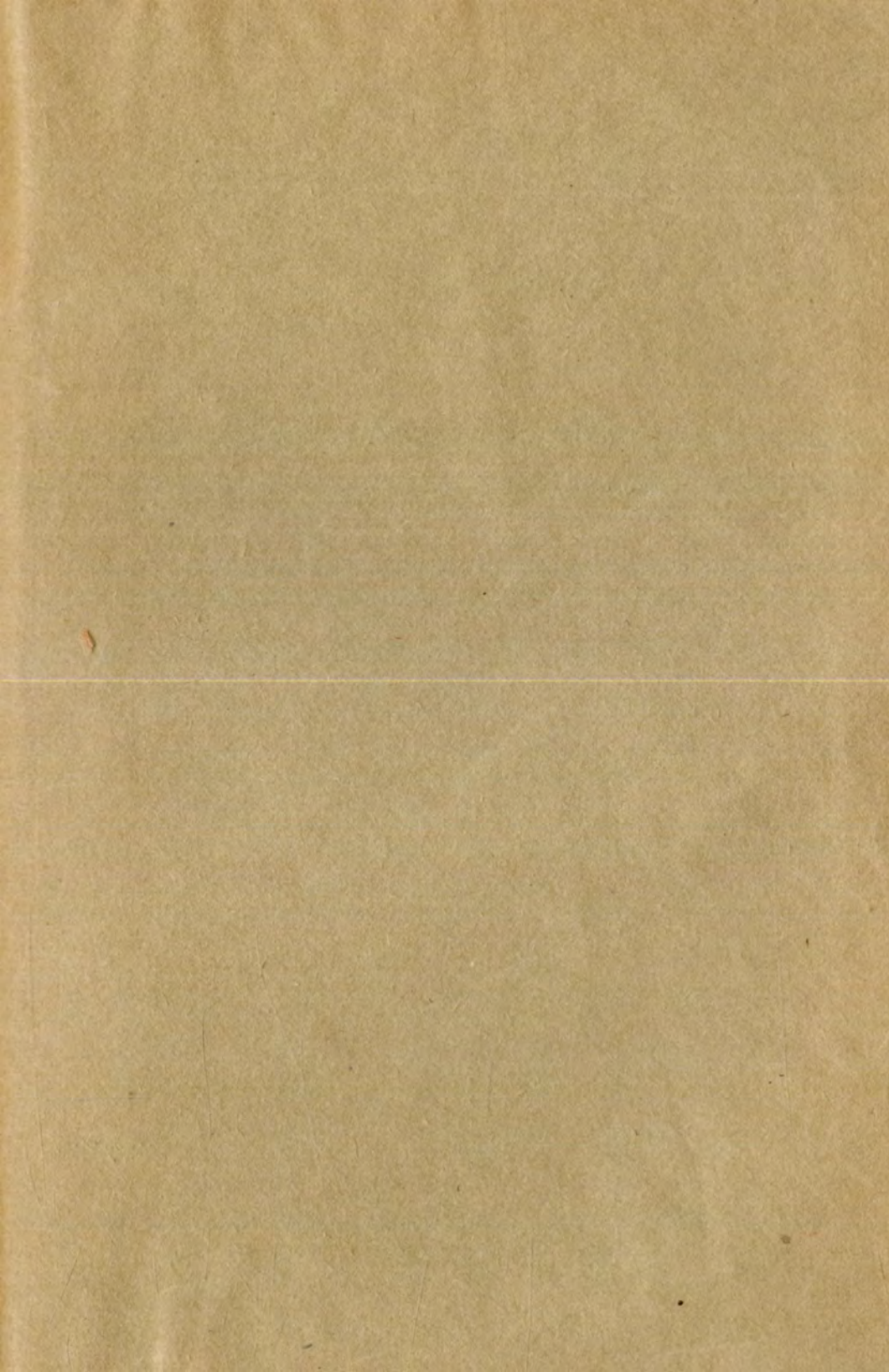
Оглавление.

	Стр.
Предисловіе.	3
I. Исторія вопроса.	5
II. Всеобщіе признаки.	29
III. Карпаторусская древность.	43
IV. Историческая Карпатская Русь.	76
V. Памятники исторической правды.	90
VI. Dies irae.	115

Опечатки.

Стр.	строка :	напечатано :	должно быть :
2	1 снизу	Николая	Николая
12	7 "	видимъ	видѣли
14	19 "	исторически	историческимъ
17	15 сверху	наибольшее... къ намъ	наибольшее... къ нимъ
18	5 снизу	достаточной силой	достаточной физической силой
19	9 сверху	установленію	устраненію
10	6 снизу	ani	on
20	19 "	ktori	ktory
20	12 "	ideálym	ideálnym
20	3) примѣтка	si	51
21	5 сверху	конкретнымъ	конкретизированнымъ
22	19 снизу	наразъ, когда	наразъ Когда
22	16 "	круговъ Чехословаки	круговъ, чехословаки
40	6 "	Фогорашъ	Фогарашъ
51	16 сверху	имя которой Vihorlát	имя которой по Лаборецъ <i>Маковица</i> отъ Маковки — верхъ, вершина, гористое мѣсто, а послѣ
55	2 "	мѣсто противъ	мѣсто противъ —
57	4) примѣтка	Fájér	Fejér
76	6 сверху	смѣдовательно.	слѣдовательно,
82	1 "	orienten	orientem
82	7 "	ejustem	ejusdem
96	17 снизу	Der Scheppen	Der Schoppen
97	19 сверху	werten	warten
106	17 "	Ronyvom	Ronyvam
112	1 снизу	сохранились престолы	находилось больше престоловъ
122	2 "	pervestatur	perveztautur
122	5 "	subjectiset	subjectis et
132	15 сверху	tuitiori	tutione
133	5 снизу	опредѣлилось	опредѣлилось
136	19 сверху	exterminamo di etpeuitus	exterminaudi et penitus
131	4 снизу	Вудинъ	Будинъ
132	2 сверху	Капушанъ	Капушанахъ
132	17 "	помѣнило	помѣшало
133	23 "	часта	части
133	4 снизу	соотвѣствующими	соотвѣтствующими
134	6 сверху	завладѣла	завладѣла
134	20 "	поддерживало	поддерживало
134	20 "	кенизы	кенезы
134	23 "	въ вмѣстѣ	одновременно
134	3 снизу	безспросно	безспорно
135	14 сверху	Кріатовича	Коріатовича
135	20 "	содѣйствіемъ	содѣйствіемъ
135	25 "	посенія	поселенія

Стр.	строка :	напечатано :	должно быть :
135	28 сверху	Hernad как назыв...	Hernad — назыв...
135	30 "	одна	одна
136	6 "	сейчас ежъ	сейчасъ же
136	11 "	смотреть	смотрѣть
136	12 "	нихъ	него
136	4 снизу	виду	виду
137	7 сверху	онъ былъ	оно было
138	12 "	Вольшинство	Большинство
138	10 снизу	остригомскій	остриголомскій
139	17 сверху	двухъ	двухъ
139	2 снизу	Леополда	Леопольда
139	7 "	иза	изъ
140	3 сверху	свѣдѣтельствовать	свидѣтельствовать
140	9 "	лучшимъ	лучшемъ
140	12 снизу	розсѣченъ	разсѣченъ
141	9 сверху	неимовѣдно	неимовѣрно
142	4 "	этойъ	этой
142	7 "	перекочеваніе	перекочевываніе
142	11 "	можно	можно
142	15 "	исчезаютъ	исчезаютъ
142	15 "	опустя	спустя
143	12 "	надзирательей	надзирателей
143	14 "	единственной	единственной
143	18 "	Богъ	Богъ
143	13 снизу	подчернуть	подчеркнуть
143	18 "	накладывать	накладывать

РЛ 353 / № 1-3
110480 кат. 1 кат. 1-3

13.8.13

МАТЕРІАЛЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОМУ ОБЗОРУ
УКРАИНСКАГО ДВИЖЕНІЯ. СОБРАНІЕ П.В.
ЮРЬЕВА-СЕМЕНА ВИТЯЗЕВСКАГО.
ПАПКА ЧЕТВЕРТАЯ.